СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК XLVII

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
2000

Секретар часописа
др Никола Рамић

У финансирању ове књиге учествовало је
Министарство за науку и технологију Републике Србије

Издавање су материјално помогли:
Филозофски факултет - Ниш
Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу

Издају
Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез Михаилова 35
и
Институт за српски језик САНУ, Београд, Ђуре Јакшића 9

Израда програма и компјутерска припрема за штампу: Давор Палчић

Штампа:
SVEN, Стојана Новаковића 10, Ниш

САДРЖАЈ

ЈОРДАНА МАРКОВИЋ

ГОВОР ЗАПЛАЊА

САДРЖАЈ

УВОД

ЗАПЛАЊЕ

Положај и границе

1. Заплање је област у југоисточној Србији и чини је узано брдско-планинско подручје омеђено трима планинама и реком Јужном Моравом. На источној страни налази се тешко проходна Сува планина, на западу Бабичка гора, а планина Селичевица представља природну границу према Нишу. Једним својим делом Заплање излази у Поморавље, на реку Јужну Мораву, а преко села Равна Дубрава излази на Лужницу и Власину. Административно и економски овај крај је упућен ка Нишу.

У одређивању граница Заплања постоји извесно неслагање. Како тврди Драгољуб Симоновић, аутор монографије о Заплању[1], најстарије „одређивање подручја Заплања налазимо код М. Ђ. Милићевића"[2]. По њему „између Суве планине, Крушевице, Бабичко-Јушуњске планине и Селичевице она је корутина која се зове Заплање"[3].

Петар Јанковић је 1909. године такође говорио о простору који чини Заплање[4].

Коста В. Петковић 1930. представља Заплање као велику „потолину" „која се налази између Суве планине с једне стране, и Селичевице, Бабичке горе и Крушевице с друге стране"[5].

У овом раду определила сам се за Заплање у границама које прихватају и аутори Драгољуб Дејановић и Ђорђе Стаменковић[6], као и Драгољуб Симоновић у поменутој монографији, дакле, за област која „лежи између Суве планине, Бабичке горе и Селичевице и највећим делом поклапа се са подручјем општине Гацин Хан"[7].

2. Прецизни опис границе преузимам из поменуте монографије Д. Симоновића.

Полазећи од највише тачке Суве планине, од врха Трем (1808 m), граница ка северу иде до тромеђе општина Г. Хан, Ниш и Б. Паланка. Одавде гребеном Суве

---

[1] Симоновић: 1982.

[2] Милићевић: 1884.

[3] Исто, стр. 3.

[4] Јанковић: 1909.

[5] Петковић: 1930, 3–4.

[6] Дејановић–Стаменковић: 1979, стр. 9.

[7] Симоновић: 1982, 13.

планине креће се на север до Соколовог камена, на Мосору, и до Црног камена према селу Радикипа Бара, а одатле нагло скреће на запад ка Кутинској реци, прелазећи је, као и пут Г. Хан — Ниш, изнад Лазаревог Села. Даље граница иде ка Селичевици, до места званог Габар и одатле ка Ибровици, највишем врху Селичевице (902 m). Од Ибровице граница се пружа преко Тумбе, гребеном Селичевице, до Црног Језера, у чијој се близини налази тромеђа општина Ниш, Дољевац и Г. Хан. Од Црног Језера граница скреће према југу и пролази између села Дуката и Русне до реке Јужне Мораве. Даље се граница пружа јужно од Заплањске Топонице, па нагло скреће према истоку и пролази између Смрдана и Новог Села, преко брда Тумбе и Белих вода, а потом гребеном Бабичке горе иде на југоисток и долази до Преслапа изнад села Бабичко.

Од Преслапа граница се пружа Бабичком гором преко Кривих бука, па преко гребена Остра глава и Озаркових ливада спушта се на поток Ропот између Равне Дубраве, Доњег и Горњег Присјана и Штрбовца, па се окреће на северозапад преко Црног бучја на Сувој планини и иде гребеном ове планине до Трема.

3. Територија Заплања, овако омеђена, има 326 km².

Заплање има две природне целине: Горње и Доње Заплање. Горње Заплање пружа се у дужину око 20 km, а ширина се креће од 8 до 12 km. Доње Заплање има 17 km дужине, а ширине је 6–8 km.

Горњозаплањска села налазе се са обе стране регионалног пута Ниш — Г. Хан — Бољинце и леже у подножју једне од планина. Села Горњег Заплања су брдско-планинска, на надморској висини 400–800 и више метара. Већина села је збијеног типа.

Доње Заплање је отворено према Јужној Морави, па га неки називају и Заплањским Поморављем, за разлику од Горњег Заплања, које се сматра правим Заплањем. Доњозпалањска села се налазе на надморској висини 200–902 m. И већина доњозаплањских села приљубљена је уз планину Селичевицу или Бабичку гору[8].

Природни услови су одредили и занимање становништва. У Горњем Заплању се некад становништво претежно бавило сточарством, док је у Д. Заплању било више услова за ратарство.

Овако омеђено Занлање има 34 села, са Г. Ханом као средиштем општине. Народни називи села не поклапају се увек са административним. Зато ћу при набрајању дати прво административни назив, па народни, ако га има, а у загради ће бити скраћеница којом ћу се служити у даљем раду уместо пуног имена.

Горње Заплање чине 23 села: Велики Крчимир, Големи Кричимир (ВК), Мали Крчимир, Мали Кричимир (МК), Равна Дубрава, Рамна Дубрава (РД), Шебет (Ш), Семче (Се), Мали Вртоп (МВ), Велики Вртоп, Големи Вртоп (ВВ), Личје (Ли), Горње Драговље, Горњо Драговје (ГДр), Доње Драговље, Долњо Драговје (ДДр), Сопотница (Со), Овсињинац, Овсињинце (О), Калетинац, Калетинце (Ка),

---

[8] Љубисав Ћирић говори о тзв. лужничком Заплању. Он, између осталог, позивајући се на др Јована Ћирића, говори о подели на горње или лужничко Заплање и доње или нишко Заплање (Ћирић: 1983, 14). Желим посебно да истакнем да села чији говор обрађује Ћирић у својој монографији не улазе у границе Заплања према ауторима на чије се одређење ја позивам. Отуда подела на Горње и Доње Заплање о којој ја говорим нема никакве везе са Ћирићевом поделом, а говор села лужничког Заплања који је обрађен у монографији *Говор Лужнице* различит је од ГЗ.

Доњи Душник, Долњи Душник (ДДу), Горњи Душник (ГДу), Гаре (Га), Миљковац, Мињковце (М), Дуга Пољана (ДП), Ћелије (Ће), Јагличје, Јегличје (Ја), Копривница (Ко), Чагровац, Чегровце (Ча) и Краставче (Кр).

У Д. Заплање спадају: Гацин Хан, Гаџинан, Гаџикан (ГХ), Тасковић (Та), Марина Кутина (МКу), Гркиња (Гр), Доње Власе, Долње Власе (ДВ), Доњи Барбеш, Долњи Барбеш, Долњи Барбеж (ДБ), Горњи Барбеш, Горњи Барбеж (ГБ), Виландрица (В), Топоница, Тополница (ЗТ), Дукат (Ду) и Ново Село (НС). Вид. карту[9].

Становници Заплања су За̀пла̀њци, За̀плањка је жена, а За̀плањац мушкарац из Заплања, ктетик је за̀плањски.

Овим редоследом биће дат и преглед етника и ктетика за сва заплањска села:

Велики Вртоп: Вр̀топац, Вр̀топка, Вр̀топче, Вр̀топци, вр̀топски, -ска, -ско;

Велики Крчимир: Крчѝмирац, Крчѝмирка, Крчѝмирче, Крчѝмирци, крчѝмирски, -ска, -ско;

Виландрица: Вила̀ндричанин, Вила̀ндричанка, Вила̀ндричанче, Вила̀ндричани, вила̀ндрички, -чка, -чко;

Гаре: Гара̀ц, Гарча̀нка, Гарча̀нче, Гарцѝ, гарскѝ, -ска, -ско;

Гаџин Хан: Гаџина̀нац, Гаџина̀нка, Гаџина̀нче, Гаџипа̀нци, гаџина̀нски, -ска, -ско;

Горњи Барбеш: Горњобарбежа̀нин, Горњобарбежа̀нка, Горњобарбежа̀нче, Горњобарбежа̀ни, горњоба̀рбешки, -шка, -шко;

Горње Власе: Вла̀шанин, Вла̀шанка, Вла̀шанче, Вла̀шани, вла̀шки, -шка, -шко;

Горње Драговље: Горњодра̀говац, Горњодра̀говка, Горњодра̀говче, Горњодра̀говци, горњодра̀говски, -ска, ско;

Горњи Душник: Горњодушњича̀нин, Горњодушњича̀нка, Горњодушњича̀њче, Горњодушњича̀ни, горњодушнѝчки, -чка, -чко;

Гркиња: Гркѝњчанин, Гркѝњчанка, Гркѝњчањче, Гркѝњци, гркѝњски, -ска, -ско;

Доњи Барбеш: Долњобарбежа̀нин, Долњобарбежа̀нка, Долњобарбежа̀нче, Долњобарбежа̀ни, долњоба̀рбешки, -шка, -шко;

Доње Драговље: Долњодра̀говац, Долњодра̀говка, Долњодра̀говче, Долњодра̀говци, долњодра̀говски, -ска, -ско;

[9] При изради карата оваквога типа уобичајено је да се као некакав оријентир нацрта река. Ја такав критеријум нисам могла испоштовати из практичних разлога. Река Јужна Морава која фигурира као гранично одређење, ако бих је употребила, била би изван граница простора који представљам, тј. на самој његовој граници. У Заплању постоји већи број речица, које су понекад готово само речно корито, те се њима нисам послужила. Можда није сувишно додати да је и сама Сува планина добила име по томе што је „сува“, тј. има само један извор воде — Ракош. То, међутим, не значи да у Заплању нема питке воде. Испод планина има доста богатих врела.

Из тих разлога за оријентир сам узела пут.

У Заплању нема ни железнице. Највише шаљивих прича и вицева на рачун Заплањаца односи се на Заплањце и железницу и Заплањце као непливаче.

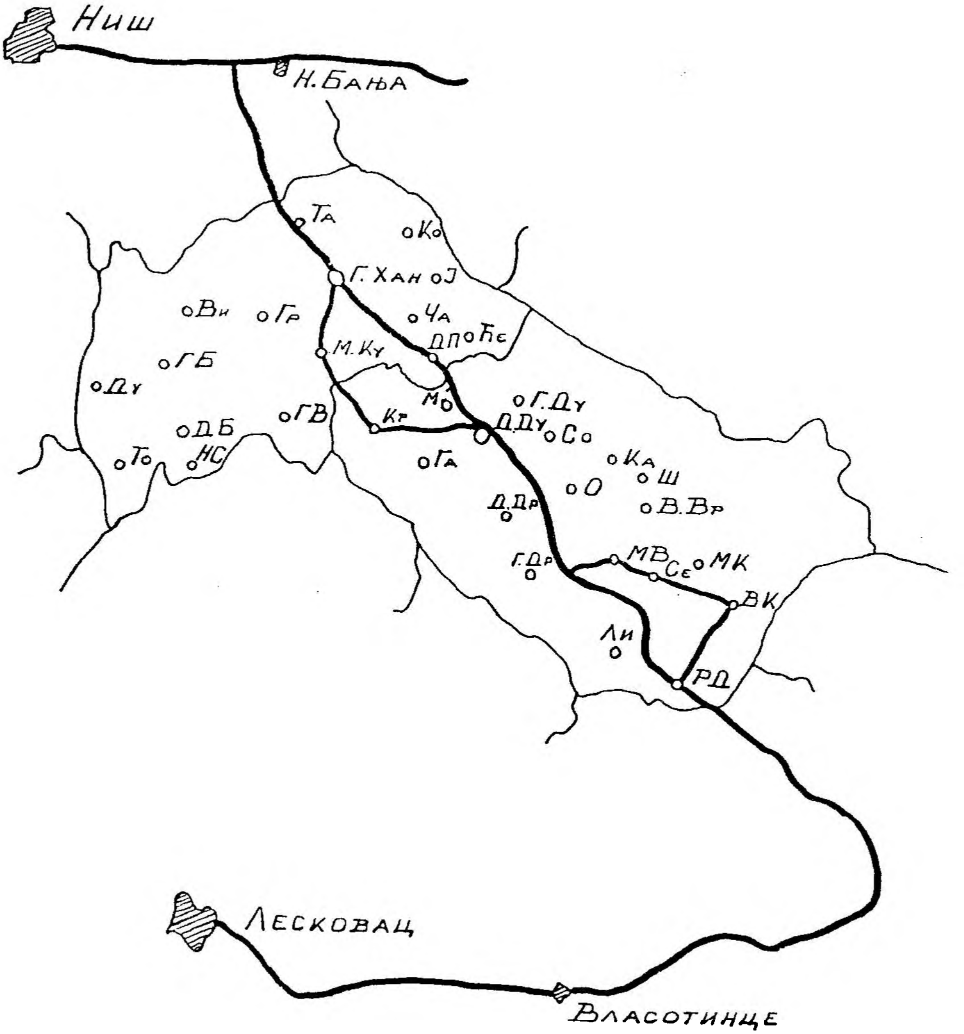

ЗАПЛАЊЕ: Мрежа испитаних насеља

Доњи Душник: Душњича́њин, Душњича́њка, Душњича́њче, Душњича́ни, душни́чки, -чка, -чко;

Дуга Пољана: Дугопо́љчанин, Дугопо́љчанка, Дугопо́љчањче, Дугопо́љци, дугопо́љски, -ска, -ско;

Дукат: Дука́ћанин, Дука́ћанка, Дука́ћанче, Дука́ћани, дука́цки, -цка, -цко;

Јагличје: Јеглича́нин, Јеглича́нка, Јеглича́њче, Јеглича́ни, јегли́чки, -чка, -чко;

Калетинац: Калети́нчањин, Калети́нчањка, Калети́њчањче, Калети́нчањи, калети́начки, -чка, -чко;

Копривница: Копри̍вничањин, Копри̍вничањка, Копри̍вничањче, Копри̍вничањи, копри̍внички, -чка, -чко;

Краставче: Кра̍ставчанин, Кра̍ставчанка, Кра̍ставчањче, Кра̍ставчањи, кра̍ставачки, -чка, -чко;

Личје: Ли̍чањин, Ли̍чањка, Ли̍чањче, Ли̍чањи, ли̍чањски, -ска, -ско;

Мали Крчимир: Малокрчи̍мирац, Малокрчи̍мирка, Малокрчи̍мирче, Малокрчи̍мирци, малокрчи̍мирски, -ска, -ско;

Мали Вртоп: Маловр̍топац, Маловр̍топка, Маловр̍топче, Маловр̍топци, маловр̍топски, -ска, -ско;

Марина Кутина: Маринокути̍нац, Маринокути̍нка, Маринокути̍нче, Маринокути̍нци, маринокути̍нски, -ска, -ско;

Мињковац: Ми̍њковчанин, Ми̍њковчанка, Ми̍њковчањче, Ми̍њковчањи, ми̍њковачки, -чка, -чко;

Ново Село: Новосе̍лац, Новосе̍лка, Новосе̍лче, Новосе̍лци, новосе̍лски, -ска, -ско;

Равна Дубрава: Рамоду̍бравац, Рамоду̍бравка, Рамоду̍бравче, Рамоду̍бравци, рамоду̍бравски, -ска, -ско;

Семче: Се̍мчањин, Се̍мчањка, Се̍мчањче, Се̍мчањи, се̍мчањски, -ска, -ско;

Сопотница: Сопотњи̍чанин, Сопотњи̍чанка, Сопотњи̍чањче, Сопотњи̍чањи, сопотни̍чки, -чка, -чко;

Тасковић: Та̍сковчанин, Та̍сковчанка, Та̍сковчанче, Та̍сковчањи, та̍сковачки, -чка, -чко;

Топоница: Топо̍ничанин, Топо̍ничанка, Топо̍ничанче, Топо̍ничани, топо̍ нички, -чка, -чко;

Овсињинац: Овси̍њинчањин, Овси̍њинчањка, Овси̍њинчањче, Овси̍њинчањи, овси̍њински, -ска, ско;

Ћелије: Ћелија̍нин, Ћелија̍нка, Ћелија̍нче, Ћелија̍нци, ћели̍јски, -ска, -ско;

Чагровац: Чагро̍вчанин, Чагровча̍нка, Чагро̍вчапче, Чагро̍вчани, чагро̍вачки, -чка, -чко;

Шебет: Шебеча̍нин, Шебеча̍нка, Шебеча̍нче, Шебеча̍ни, шебечки̍, -чка̍, -чко̍.

Име

4. Одакле име овом крају и шта дословно значи — не зна се, а тиме се није бавио ниједан лингвиста до сада. Проучаваоци овог краја[10] сматрају да је крај добио име према положају, а по географском положају ово је крај *иза* (тј. *за*) планина, па отуда Заплање.

Да ли се овај крај одувек овако звао, не зна се. Поуздано се зна да је крајем 18. и у 19. веку крај био познат под овим именом.

Нека заплањска села помињу се много раније. Нишки дефтер из 1498. помиње Јагличје, а Смедеревски из 1516. Драшкову Кутину (данас Тасковићи).

Становници Заплања себе називају Заплањцима, а тако их зову и сви остали.

---

[10] Симоновић: 1982, 17, 18 и нап. 10, 11 и 12.

Становништво

5. Што се етничких истраживања тиче, Заплање је слабо истражено. О пореклу становништва Заплања први се изјаснио Јован Цвијић у књизи Балканско полуострво[11]. Његов је закључак да је Заплање, поред староседелаца, од Косовске битке до почетка 20. века, стално добијало нове досељенике. Највише досељеника било је, по Ј. Цвијићу, са Косова, али било их је и из других делова Србије и северне Македоније.

Заплање је досељенике привлачило својим положајем. Томе су допринеле на једној страни непроходне, шумом богате планине као заштита, од Турака пре свега, а на другој река Јужна Морава, као веза са најближим градовима.

Неким видом етничког испитивања бавио се и Драгољуб Симоновић, односно, његови анкетари. Поузданост ових података, као и свих других насталих на усменом предању, релативна је. Главни недостатак његовог истраживања јесте у методи случајног узрока, како у погледу избора села (14 од 34), тако и у погледу избора фамилија у селу. Много би корисније било да је аутор обухватио сва села и све фамилије. Но, како сврха Симоновићеве књиге није била етничко истраживање, то му се не може ни упутити озбиљна замерка за оно што није урадио, већ најпре захвалност за оно што је урадио. Подаци до којих се овим путем дошло потврдили су Цвијићеву теорију о косовском пореклу становника Заплања. Осим Косова, помињу се и неки крајеви Македоније, јужна Србија, бугарска граница, а мени су чланови неких породица у ДБ и ЗТ говорили да су „ис Крпа̏т, и-Се̏дларе ру̏ско“.

Наравно, има и староседелаца.

Из историје

6. Извесне податке о насељености Заплања и времену насељавања пружа нам археолошки материјал из овог краја. Најстарији споменици откривени у Заплању потичу из античког периода. Заплање је у то доба делило судбину града Naissa и улазило како у састав овог града, тако и у састав римске провинције Горње Мезије.

У ВК, ГБ, Гр, Та, МКу и Ка налазе се остаци утврђења који би могли бити из римског доба. У Миљковцу је пронађена надгробна плоча од кречњака са текстом на латинском.

Половином VI века Словени први пут продиру у област града Ниша, 615. године освајају Ниш, па су вероватно тада дошли и у Заплање. Писаних података о томе нема.

У неким историјским изворима помиње се и планина Куновица, што је данас прихваћено као средњовековни назив за Суву планину[12]. По тумачењу Јована Ћирића овај назив преузет је из словенског говора, а настао је по *куну* (Acer Campestis).

Током даље историје Заплање је морало пратити судбину града Ниша. То значи да је и ова област, као и Ниш, око 988. године, у време македонског цара Самуила, припојена Охридској архиепископији. То траје до битке на Беласици 1014. године када ови крајеви бивају поново припојени Византији.

---

[11] Цвијић: 1966.

[12] *Популарна енциклопедија*, Београд, 1976, s. v. Куновица даје такво тумачење.

Географски положај условио је многе устанке и промене на овим просторима.

7. Стефан Немања 1183. осваја Понишавље, Ниш и Заплање, али га већ 1190. године губи и оно припада Византији.

При крају своје владавине Стефан Дечански осваја ове крајеве и они касније улазе у састав Душанове и Урошеве државе, а потом и у састав државе Лазара Хребељановића.

После Косовске битке Заплање ће ући у састав Деспотовине Стефана Лазаревића.

8. Заплање дефинитивно пада у руке Турака 1428. и та ера траје до 1878. године.

У периоду од XV до XVIII века Заплање је улазило у састав Софијског и Смедеревског санџака, а почетком 19. века улази у састав Нишког пашалука. У то доба пада и велика сеоба народа под Арсенијем III Чарнојевићем, и влада уверење да је један део ове струје остао у Заплању.

Из доба под Турцима важан је помена устанак у Заплању око 1806. године. Устанак су подигла три брата свештеника из В. Крчимира. Они бивају жртве издаје и Турци су их похватали и обесили.

Осим овог устанка, Заплањци су познати и по буни из 1841. године. Буна носи име по вођама. Легендарни јунаци ове буне су Стојан Чавдар из В. Крчимира и Никола Срндак из Д. Душника.

Као одмазду за неуспели устанак, Турци су попалили цело Заплање. Многи су се тада одметнули у хајдуке и наставили са ратом против Турака. Најпознатији хајдук из Заплања је Дина Петровић из Горњег Барбеша.

9. Ове историјске податке делом потврђују и најстарији споменици из овог краја. Један од њих је црква Св. Вазнесења из ВК, коју је живописао монах Евтимије 1169. године. Стил ове цркве је византијски. На јужним вратима стоји натпис **Пєтко ѿ далъ** 1838 **лєта**, по чему се закључује да је то одељење дозидано те године.

На зиду ове цркве налази се и запис о посети патријарха Пећке патријаршије, Арсенија IV Јовановића-Шакабенте, 1728. године.

10. Око 1878. Заплање је ослобођено од Турака. Тада је у Заплању било 11.774 становника. По попису из 1905. тај се број повећао на 20 051. Пад се осећа 1921. када има 19 957 становника, а највећи број забележен је 1948. године — 26.380. Сваки наредни попис бележи све мањи број Заплањаца.

11. По Д. Симоновићу[13], Заплањци се у доба после 1941. сусрећу са проблемом пренасељености. Пренасељеност и неплодна земља, главни су разлог миграција Заплањаца. Они су још за време Турака масовно одлазили у ослобођени део Србије, у Румунију и Бугарску, а то се наставило и касније. Сиромаштво је терало Заплањце у печалбу. У Румунији су радили на бојарским имањима, а у Бугарској као циглари. Између два светска рата број печалбара креће се до 24 процента од укупног броја становника.

12. Прва школа, која се помиње у државном шематизму за 1883. (стр. 70), била је у Г. Душнику. Године 1905. било је девет школа у Заплању на 20 050 становника.

[13] Симоновић: 1982, 244.

13. Изгледа да је развој индустрије у Г. Хану и Д. Душнику дошао прекасно да би задржао становништво Заплања. У потрази за сигурнијом егзистенцијом људи су се окренули граду.

Становништво Заплања, осим неколико породица Рома, у целини је српске националности, православне вере и Заплање се сматра једним од етнички најчистијих крајева Србије.

Досадашња проучавања говора Заплања

14. На говор овог дела Србије први се осврће норвешки научник Олаф Брох[14]. „Све друго што је објављено закључно са 1903. годином спада више у предисторију него у историју науке о нашим дијалектима"[15]. Брохова књига *Дијалекти најјужније Србије* заснована је на теренском раду у околини Ниша. Овај, по Белићу врстан фонетичар, забележио је доста грађе, али није имао најбољи избор информатора. Брох је нека места обишао сам, а о некима је добијао посредна обавештења, често нетачна[16]. Све то имало је за последицу да се подела говора овога краја, коју је Брох извршио, не поклапа са стварношћу.

15. После њега јавља се А. Белић, који се најпре у својим монументалним *Дијалектима*[17] осврће на рад овог норвешког слависте, а потом то чини и у расправи *О дијалекатском материјалу О. Броха*[18]. Белић указује на добре и лоше стране Броховог рада, али и коригује неке детаље из својих *Дијалеката*.

Белићева *Діялектологическая карта* садржи осврт на све ПТ говоре, именујући их као „самое архаичное екавское нарѣчие"[19]. Појаву заплањског (запланьскій) Белић смешта у IV епоху развоја, када се заједно са јужноморавским развио из претходног, заплањско-јужноморавског, коме је, опет, претходио призренски[20].

У *Дијалектима*, у оквиру осталих дијалеката источне и јужне Србије дао је и опис заплањског говора. Говорећи о заплањско-сврљишком говору, Белић каже да под тим називом „не треба разумети један, исти говор"[21]. Он тврди да заплањски говор показује много већу самосталност у односу на сврљишки, али је та самосталност релативна. Његова је специфичност, по Белићу, у следећем:

1. не зна за *ч*, *џ* као ТЛ, већ уместо тих гласова има *ћ*, *ђ*, као ЈМ;
2. не зна за *лу* место *л̥*;
3. не зна за *ја* у part. praet.
4. замена са *у* < *л̥* истоветна је са јужноморавским;
5. зна за члан;

---

[14] Брох: 1903, и рецензија Белић: 1911.

[15] Ивић: 1994, 55–71.

[16] Ивић: 1994.

[17] Белић: 1905.

[18] Белић: 1911.

[19] Белић: 1905а, 17.

[20] Белић: 1905а, 9.

[21] Белић: 1905, стр. LX.

6. зна за групу *јд* у *дојдем* и сл. као ТЛ[22].

16. Белић инсистира да овај дијалекат треба разматрати заједно са јужноморавским, а не као механичку мешавину ЈМ и ТЛ. Он износи теорију по којој је заплањски говор постао тако што је, из неких разлога, јужноморавски заузео целу западну падину Суве планине и сав планински крај на десној обали Јужне Мораве. Тако је „део старога јужноморавког говора остао у Заплању и околини“[23]. Он је очувао све црте „старога основнога говора заједно са тимочко-лужничким говором“, а „са новим јужноморавским говором он је опет задржао све оне црте, које су се развиле у његову заједничком животу са њим (нпр. *у*) или које је јужноморавски говор сачувао боље од тимочко-лужничког (*ћ* и *ђ*)“[24].

На својим границама, које међусобно нису много удаљене, овај говор се укршта са суседним, што је наводило на погрешан закључак да је овај говор настао у процесу укрштања два суседна. „Заплањски говор представља јужноморавски говор на старијем ступњу“[25], закључује Белић.

Два пункта ушла су у Белићеву студију као „места која припадају заплањско-сврљишком говору, а споменута су“ у књизи. То су Гаре и Личје. Као село са прелазним говором између ТЛ и СЗ јавља се В. Крчимир, а као села са призренско-јужноморавским одликама — Виландрица и Гркиња. У богатој Белићевој грађи материјал из ових села може се сматрати занемарљивим. Заправо, претрагом по Белићевој грађи попашла сам само прва три села. Друга два помињу се приликом одређивања границе између СЗ и ПЈ, а у вези са вокалним *л*, али грађу из тих села нисам успела да пронађем.

Но, моја грађа донекле је потврдила Белићево гледање на говор овога краја. На основу тога је и извршена подела на зону I са типичпо заплањским одликама, зону Iа као прелазну између ТЛ и СЗ и зону II као мешавину СЗ и ПЈ.

Одступања у вези са стањем које налази Белић везана су за зону II, која је по Белићу јужноморавска, а мој закључак по прикупљању грађе био је да је то у основи СЗ говор са пуно наноса из ЈМ. Ако уважим Белићеву тврдњу, било би обрнуто — да је овај говор попримио доста СЗ одлика. Тешко је и неумесно спорити се са Белићем. Претпостављам да је Белић до оваквог мишљења дошао само на основу једне црте — рефлекса *лу* од вокалног *л* иза дентала, јер једино тамо се помиње граница и једино тамо се помињу села из зоне II. То стање стоји и дапас и сеже даље од границе поменуте у Белићевој студији. Заправо, цела та зона искључиво зна за рефлекс *лу*, а не и за типично заплањско *ль* у идентичној позицији. Дакле, ако уважимо само тај критеријум — Белић је апсолутно у праву. Међутим, много је других црта, неморавских, за које код Белића нема података, а маркантне су: појава *-л* и нејотована група *јд*, за које има пуно потврда у мојој грађи, наравно уз паралелну употреби и: *-а* < *-л* и *јд* > *ђ*.

17. Исте године излази у Петрограду и Белићева *Диалектологическая карта сербского языка*, у којој се такође помиње и заплањски.

---

[22] Белић: 1905, стр. LX–LXI.

[23] Белић: 1905, стр. LXII.

[24] Белић: 1905, стр. LXII.

[25] Белић: 1905, стр. XCIV–XCV.

18. Још један странац интересовао се за говор овог краја. То је Ронел Александер, у *Torlak Accentuation*[26]. У оквиру њене студије о акцентуацији један од пунктова био је село Краставче у Заплању. Књига је објављена у Минхену, на енглеском језику. Мени је био доступан рукопис ове студије.

19. Помена о заплањском говору има и у нашим уџбеницима дијалектологије. Тако П. Ивић каже: „Основна је одлика овога типа да не зна скоро ни за једну иновацију својих суседа“[27] и набраја одлике које познају ТЛ и ПЈ, а нема их у овом говору.

20. У уџбенику А. Пеце каже се да у овом говору:

1. „имамо *ћ* и *ђ* као у јужноморавском говору, а *ль* као што има тимочки говорни тип, истина, уз *ль* иде и *у*, евентуално *лу*“;

2. „ново јотовање се врши у овом говорном типу, али не и у свим скупинама доследно“;

3. „секвенце *ке*, *ге*, *ки*, *ги* не знају за палатализацију оклузива“;

4. „у заплањском делу овога говорног типа наилази се на употребу члана“[28].

21. На овом простору налази се и пункт за ОКДА. То је село Калетинац. Фонолошки, као пункт за ОЛА, Слободан Реметић обрадио је Д. Душник. Ту су као одлике тога места издвојене следеће:

1. изостајање фонеме *л̥* — махом су примери са *у* < *л̥*: *вуна*, *йун*, *куне*, *вук*, *музе*, *йрогуне* итд. Иза *с*, *д* по правилу долази рефлекс *ль*: *сльнце*, *сльнчоглед*, *сльнченце*, *сльба*, *сльза*, *дльбе*, *дльг*, *дльга*, *дльго*, али *дугачьк*: упор. и *кльче*. Према *д̥бок*, *жл̥на*, *жл̥чка* овде је *длибок*, *жльуна*, *жльуч/жльучка*;

2. знатно су ређе почетне групе састављене од плозива и другог опструента. Овде је и: *шеница*, *шешки* (= псећи), али *шкаља* (на месту облика *где* налазимо *куде*);

3. сугласничке групе -*сц*- и -*шч*- сведене су на -*ц*- и -*ч*-: *йраци*, *гуче*, *гучейина*, *ноче* (= ножић), *шојаче*;

4. уместо *жало* говори се *жельц*, што значи да изостаје лексички изузетак *е* < *ę*;

5. има примера са сугласником *џ* добијеним путем асимилације: *џбун*, *џбунови*, *џбуње*;

6. метатеза је вршена у скупинама *зј* и *сј*: *лојзе*, *клајсе*, али: *козји*, *лисје*.

Уз ово иде и:

1. непознавање палатализације *к*, *г* испред *е* и *и* односно *к* иза *ј*, *љ*, *њ*;

2. нема потврда за консонант *џ* у завршном положају речи;

3. изостаје *t'* > *ч*; овде је *t'* > *ћ* (*свећа*);

4. изостаје *d'* > *џ*; овде је *d'* > *ђ* (*међа*)[29].

Осталим својим одликама овај се говор слаже са већином ПТ говора.

---

[26] Александер: 1975.

[27] Ивић: 1985, 118.

[28] Пецо: Београд, 1989, 50.

[29] ФО, пункт 86, стр. 589.

22. За СДА постоје попуњени упитници из Д. Душника и Личја. За Д. Душник то је урадио Миливој Павловић (у даљем тексту — Павловић Упит), а за Личје Љубиша Рајковић (надаље скраћено — Рајковић Упит).

Павловић је попунио упитник 1963. и 1965. Главни информатор био му је човек са средњошколским образовањем у то доба и са четрдесет година старости, што довољно говори о поузданости података. Чини ми се да тамо има елемената који никако и никада нису могли постојати у Д. Душнику, али има и драгоцених података. Рајковићев упитник је из 1981. Највећа замерка овоме упитнику јесте да уопште не региструје полугласник и да је изричит у закључку да га нема, а у свему осталом солидно је урађен.

Напомена о истраживању

23. Говор Заплања је мој матерњи говор. То доноси предности, али и недостатке. Трудила сам се да недостатке избегнем тако што сам у свој материјал уносила само оно што сам током истраживања поуздано чула и забележила (што сам чинила врло ретко) и оно што сам снимиила. Незнатан је део материјала који није снимљен. Ништа није унето у материјал за шта сам знала да постоји, али га нисам чула. Предност позпавања говора била ми је од користи када је требало да од информатора добијем жељени податак.

Заплањска села су стара. У њима готово да нема младих. Примера ради, у осмогодишњој школи у ВК, школске1994/95. било је три ученика у прва четири разреда, са једним учитељем који сваког дана путује. Слично је стање и у осталим селима. Но, ја сам и међу старима бирала најстарије становнике. Истина, овај критеријум и није пресудан. Најстарији Заплањац којег сам ја срела рођен је 1901. и живи у В. Вртопу, али мени није био од велике помоћи као информатор. Његов говор је више личио на говор младих Заплањаца, „искварен“ под утицајем књижевног језика.

Чињеница да је ово печалбарски крај, а да у печалбу одлазе мушкарци, показала се и у пракси. Говору већине старијих мушкараца у Заплању просто се мора селективно прићи, па издвојити оно што је нанос од онога што је основно. Нормално, то и нису прави информатори[30], но како је често бивало и разговора у породичном кругу, то су били укључени и други чланови породице. Показало се, што и није ново и необично, да су жене, по правилу, најбољи представници свога говора. Тежила сам да разговор буде спонтан, па је често у разговору било више учесника. То су били разговори у кругу пријатеља и комшија. Посебно ми се допала култура дијалога. Свако је желео да нешто каже, али и да не прича претерано, већ да пружи прилику другима да и они испричају нешто.

Да не могу бити информатори само жене[31], показало се врло брзо, па ма како оне биле бољи информатори. Тематика женских разговора другојачија је од приче мушкараца. Ретко ће се у разговору са женама наићи на *командан̄та бат̄алијона*,

---

[30] О критеријуму за избор информатора говори Александар Белић у: Белић: 1926–27.

[31] О томе Р. Александер каже: „Women on the whole showed less contamonation from outside influence in their speech than did men, as they had traveled less and had fewer contacts with outsiders. Men serve in the army, take frequent trips to town, and are usually the ones to converse with strangers.“ (Александер: 1975, 45).

митраљез или *начелника*. Отуда се радо сећам приче чика Петра из Гркиње, рођеног 1902. године, који ми је дуго причао о својој богатој младости, те о Првом и Другом светском рату. Није заостајао за њим ни Светомир Тонча Стаменковић из Калетинца, који је радо причао и увек се сећао нових детаља којима би да причу допуни.

Насупрот њима, богат материјал пружиле су ми и неке драге баке, Загорка Гога Николић (1905) из М. Вртопа, Милева Илић (1907) из Чагровца, Зорка Шарковић из Д. Душника и многе друге.

Многи од мојих информатора више нису међу живима. Њихове речи остале су забележене у овоме раду.

Без добре воље мојих информатора и њихове жеље да ми изађу у сусрет, да ме угосте и да ми помогну, овај рад не би изгледао овако или га, можда, не би ни било. Зато свима и овом приликом изражавам своју захвалност.

24. Рад представља делимично измењену докторску дисертацију, одбрањену 28. јуна 1996. године па Филолошком факултету у Београду, пред комисијом коју су сачињавали: професор др Радоје Симић, др Петар Ђукановић и др Љубисав Ћирић. Члановима комисије захваљујем на корисним сугестијама, а ментору проф. др Радоју Симићу и на помоћи и подршци при избору теме.

Посебну захвалност дугујем и рецензентима — академику Павлу Ивићу за драгоцене сугестије у току припреме рада за штампу и професору др Недељку Богдановићу без чије помоћи би овај рад био мањкавији.

Велику захвалност дугујем и управнику Института за српски језик — професору др Слободану Реметићу, уз чију је помоћ и подршку овај рад штампан. Колегиница Маја Вукић учинила ми је велику услугу прочитавши овај рад и сугеришући ми да многе пропусте — стилске, правописне, техничке — исправим, на чему јој и овом приликом захваљујем.

ГЛАСОВИ И АКЦЕНАТ

ГЛАСОВИ

ВОКАЛИ

25. Говор Заплања (скраћено ГЗ) познаје пет стандардних вокала *а*, *е*, *и*, *о*, *у*, полугласник и вокално *р*. Представљено дијаграмом то изгледа овако:

и	*ь*	*у*	
			+ *р̥*
е	*а*	*о*	

Вокали „у главноме у овом дијалекту представљају чисте звуке, без специјалних нијанса“[32].

Експираторни акценат, као и суседни гласови, утичу на вокале у правцу отворености, односно затворености, или лабијализације.

26. Полугласник може бити нестабилне артикулације: када није под акцентом, има више изговорних варијаната, а то иде дотле да од алофона прераста у нову фонему. Велики утицај на остале вокале има окружење. То се испољава кроз супституцију једних вокала другима.

27. Посебну пажњу заслужује стари вокал *л*, који у ГЗ, осим супституције са *у*, једино познате књижевном језику, у одређеним околностима даје рефлекс *ль*, *(ла)*, *лу* или *ли*.

Полугласник

28. Још увек „једна од најинтересантнијих и најважнијих особина овога дијалекта јесу полугласници“[33].

Полугласник је саставни део гласовног система ГЗ. Његово порекло је вишеструко:

а. то је стари полугласник настао једначењем двају прасловенских;

б. секундарни полугласник који се развио фонетски по испадању полугласника у слабом положају или аналошки;

в. полугласник настао у процесу десилабизације вокалног *л*, што је специфичност ГЗ;

---

[32] Белић: 1905, 13.

[33] Белић: 1905, 42.

г. полугласник настао адаптацијом страних речи;

д. и полугласник пастао „мућењем“ којег другог вокала.

29. Природу овог гласа прецизно је описао још Александар Белић[34], а то је поједностављено код М. Станојевића: „Полугласник је мутан вокал, коме је у основи кратко *а*“[35].

Осим чистог полугласника, може се наћи и прелазна нијанса са артикулацијом између *ь* и вокала *а*, коју бележим као *ạ*. За одређивање више од једне нијансе потребна су прецизнија мерења од субјективног човечјег уха, па се ја у то, овога пута, нећу упуштати, иако већина истраживача ових говора, поводећи се за Белићем, бележи најмање још две варијанте: ь^а^, са „јачим полугласничким карактером „већом полугласношћу)“ и ьа, са „слабијом полугласношћу (мањом полугласношћу)“[36].

Опозиција /*а*/ и /*ь*/ у неакцентованом положају неутралисана је „бар факултативно“[37], па су готово истоветни облици са /*ь*/ од /*ь*/ или од /*а*/, односно /*а*/ од /*ь*/ тј. /*а*/.

30. Као полазна основа за разврставање бројних примера са полугласником послужила ми је подела А. Белића[38].

I Сѿари ӣолугласник у основи

1. *Бъ̍зје* ВК, *бъ̍цну* га Ча, *бъ̍чве* ГБ, *бъ̍ш* ли ме̍н по̍треви Та, е, *бъ̍ш* тъ̍г ВК, *бъ̍ш* ћу да и̍дем ДДу, *бъ̍ш* је сти̍гал ГХ, *бъ̍ш* съ̍га ГБ, *бъ̍ш* ко мечкара̍ ДДр, *бъ̍ш* овде̍к ДДр, *бъ̍ш* киде моју̍ ку̍ћу ДДр, *бъ̍ш* сино̍ћке ВК, *бъ̍ш* што по̍старо ДДр, *въ̍шке* Ча, *въ̍здан* МВ ДДу, *въ̍здьн* ДП ЧА М ДДр Га, *въ̍здạн* ДДр, *ва̍здьн* М Ча, *дъ̍н* ДБ, два̍ес *дъ̍на* РД, по едъ̍н *дьн* Га, *дьнъ̍с* ДП Га ДБ, це̍л *дьн* ГБ ВК, де̍сет *дъ̍на* ДП, ова̍ј *дъ̍н* ДП, ју̍тре *дьн* НС ВК, Петко̍в *дьн* НС, неки̍ *дъ̍н* Се, свъ̍ки *дъ̍н* ГБ, Спа̍сов *дьн* М, Крсто̍в *дьн* Ча, Госпођи̍н *дьн* Гр, одмо̍римо се *дъ̍њу* ГХ, *дъ̍њу* ЗТ, *дьска̍* ДБ, нека̍ *дьска̍* Ка, *дошъ̍л* Се Ли ДДр ДП МК ДДу Ка, *дошъ̍л* у пета̍к ВК, кь *дошъ̍л* Гр, кько̍ *дошъ̍л* Ча, *жъ̍цне* ДДу, Ко̍кина *зъ̍лва* РД, та̍ј *зъ̍лва* РД ВК, *зъ̍лве* и̍ма РД, *зъ̍лве* НС, *измькни̍* ме ДП, *ишъ̍л* ДДр ВК Се Гр Ча Ка ДП, *кьд* се спу̍шти МК, *кьд* сла̍зим МК, *кьд* њу̍ нани̍жем ДП, *кьд* ту̍римо пло̍чу, *кьд* се и̍здра Се, она̍га *кьд* ми у̍мр Гр, *кьд* она̍ не теја̍ла ГБ, *къ̍ѿ* ће да вр̍тају Ча, *кьд* иста̍кмим Ча, *къ̍ѿ* па снове̍мо Ча, *кьд* Не̍мац уле̍же Ча, *кьд* би̍ ДДу, *кьд* бе̍омо ДДу, *кьѿ* ски̍ну Се, *кьд* гу овде̍ка Со, *кьѿ* кько̍ ГБ, куму̍ е до *къ̍д* Га, *кьд* ца̍пне Ка, да га *лъ̍же* ЗТ, *лъ̍жем* ЗТ, *лъ̍же*, не *лъ̍жи* ДБ, не̍ће га ни *лъ̍же* ДП, све̍ *лъ̍жу* Та, *лъ̍ко*, *лъ̍ко* ДБ, *мъ̍зге* ЗТ, *некъ̍д* ва̍рбано Ча, *некъ̍д* па *некъ̍д* ВК, *некъ̍д* би̍л Ча, *некъ̍д* га и̍ма, *некъ̍д* га не̍ма ДП, негде̍ *некъ̍д* ВК Па, *некъ̍д* о̍ће ВК, *кьд некъ̍д* им ко̍пашемо Ли, не̍мам *ни̍кьд* ту̍ђ зу̍б Гб, *омъ̍кне*, *омъ̍кну* ДБ, дошла̍ Ди̍вна *онъ̍г* ВК, *онъ̍г* ни̍смо баца̍ли ГБ, *онъ̍г* ЗТ, сви̍њски *оӣъ̍нци* Гр, пре̍сни *оӣъ̍нци* Ча, *оӣъ̍нци* от ко̍жу Ча, *оӣъ̍нци* Га ДБ, дрпа̍ви *оӣъ̍нци* М, *оѿишъ̍л* РД Га ВК ДП Се, а ми̍ *ӣолъ̍к*, *ӣолъ̍к* ДДу, ице̍пим *ӣолъ̍к* ГБ, тъ̍к *ӣолъ̍к* Га, *ӣольгъ̍чке* ГБ, *ӣошъ̍л* РД Ча, *ӣримькни̍* ме ДП, *ӣрошъ̍л* ВК М Ча, оно̍ се у̍баво *ра̍сьмну* Гр, *съ̍г* и̍ч не чу̍е Гр, а *сьга̍*

[34] Белић: 1905, 46.

[35] Станојевић: 1911, 371.

[36] Белић: 1905, 44.

[37] Ивић–Реметић: ФО, 591.

[38] Белић: 1905, 47.

Гр, до *сьг* Гр Га, отидоше *сьг* Кр, тькво *сьг* РД, е, *сьга* ДП, и *ськ* си пиемо Ка, *ськ* ће ти да псуеш ДДу, *ськ* ће сипуемо Та, а *сьга* ме воду НС, и он *сьг* да ли е Се, све е *сьг* боље Со, *сьг* големи ВК, *сьг* стелна МВ, *сьг* је стелна Га, *сьг* отишьл Ли, триесту *сьг* ГХ, *сьга* нема, *сьг* бабе МК, *сьга* све сукна МК, да гу *смькнем* ДП, кад *сьмне* НС, нее *сьмнуло* Ча, кь ти *сьмну* ДДу ЗТ, за *сьн* НС, у *сьн* ЗТ, оно се *стьмни* ДП, *тьк* ће чукун ГБ, па *тьг* онај вода МВ, *тьг* у собу РД, беоше *тьг* Ка, кько *тьг* Та, *тьг* се упознамо Га, и *тьг* видо НС, о *тьг* си она Се, о *тьк* кькве ти воде Се, оно е *тьг* било ДДу, *тьг* несу имали ДДу, од *тьг* батали ВК, они су га *тьга* маскирали МК, *тьмнина* Гр, *тьњи* ЗТ, *шьпка* Ча, и сл.

У ову групу сврставам оно што А. Белић сврстава у другу групу, тј. полугласник у суфиксу, али и у основи:

јечьм ГБ ДБ, *кькьв* НС, *кьв* ће ми ђавол РД, ус *котьл* МВ, истресу *котьл* ВК, у *котьл* МВ Га, *котьл* големи ВК, *котьл* ДБ, *некькьв* ДДр, *никакьв* помоћ Ли, *никькьв* дуван ДП, *овьн* ДДу, *овьс* и јечам; сеемо *овьс* Га, *овьс* ДБ ЗТ, *петьл* МК, *тькьв* ВК, *убьв* ДДр Га;

и оно што Белић сврстава у пету групу, пошто је изгубљен осећај да је то суфикс:

дьньс ДДу, *даньс* ДДу Та ВК Ка, дан *даньс* Ка, *даньз* била Се, *даньске* ДП, *наћьс* ВК, *нећьс* Гр, *ньћьс* ДП.

Стари полугласник у суфиксу

-*ьк*: по *десетьк* ДДу, *јастьче* ЗТ, *јестьк* ВК, маз на *мањьк* Гр, *момьк* ГХ РД ГБ ДДр Га ВК, *мућьк* Ка, *песьк* ДП ВК ЗТ, *петьк* Ча, *Редьк* ДДу ВК, *ручьк* М Гр ГА ЗТ ДБ ВК Ча, *четвртьк* Гр, *шумьк*[39] Ча Га;

прилози на -*ьк*: *овьк* РД ДДу Ка Се, *овькој* Гр МК, *оньк* ДДу Гр ВК, *онькој* Га;

-*(ч)ьк* (дем): *грањичьк* Га, *гроздьк* ДП, *каменчьк* Ка, *коматьк* ВК, *кончьк* М, *купуськ* Га, *ладьк* Га, *лебьк* Га, *мазьк* М Ли Гр, *обедьк* ВК, *плацьк* Гр, *путьк* Гр, *родьк* Ча, *сањьк* Ча, *солчьк* ДДу, *шићерьк* Ли, *шићерчьк* Ка;

придеви на -*ьк*: *малецьк* ДДр, *малецьк* НС, *омалечьк* ДДу, *поголемишьк* ДП, *појачьк* Гр, *старачьк* Гр, *старьчьк* Га;

придеви на -*ьчьк*: *купьчке* ДП, *полагьчка* ДП ГБ, *тесьчко* ДП;

-*ьц*: *братаньц* Гр, *веньц* Га, *жальц*, *жельц* ДДу, *жьльц*, *жильц* Ча (види т. 41–42), *ѕвоньц* Ка, *квасьц* Со Ли МК ДБ, *кипельц* Та, *кладньц* Ча, *кладаньц* ВК, *коньц* ДДу Га, *Крушевьц* Ча, *мртвьц* Га Гр, *тесньц* ЗТ, *удавьц* ДБ ДП Гр, *Шарьц* М;

-*ьц* (дем): *лебьц* ВК НС Гр;

придеви на -*ьцьк*: *ситьцко* Га;

придеви на -*ьн*: *могућьн* РД;

број *један* и деривати: *едьн* Гр Ча ВК ГБ ДП МВ РД ДБ, *едьмпут* РД ДП Ча ГБ М, *едьнпут* ВК, *једьн* Га Гр ВК ДДр ДБ, *једьмпут* МК Се, *једьмпутке* М, *ниедьн* Га, *одједьнпут* ВК;

-*ьв*: *убьв* Га ДДр.

---

[39] Павловић: 1939, стр. 55–56 каже да је ова реч делимице изгубила деминутивно значење.

Стари полугласник у предлозима

кр̍не *сьс* ко̍мби РД, пошло̍ *сьс* њи̍ РД, *сьс* ви̍ле РД ДДу, *сьс* кр̍шену ру̍ку РД, *сьс* ви̍лу Ка, *сьс* њега Ли, *сьс* у̍ста ВК, *сьс* воло̍ви Ча, *сьс* плу̍г Со, *сьс* ва̍с Со, *сьс* дрља̍че Со.

II Полугласник који се накнадно развио (секундарни)

1. у именицама: *брашь̍нце* ДДу[40], *жить̍нце* Гр, *о̍гьњ* ВК Га Гр ДП ДДу, *писмь̍нце* Гр, *све̍кьр* РД Га Гр ВК ДП Ча Со НС ДБ;

2. у радном глаг. придеву: *викь̍л* Га РД, *ди̍гьл* Ка, *дове̍зьл* Га, *изле̍зьл* ДДу, *изрекь̍л* Ка, *се̍кьл* РД ДП, *испе̍кьл* се Ли, *ле̍гьл* РД МК, *могь̍л* Гр Се М Ка, *пе̍кьл* ГХ, *побе̍гьл* Га, *пребе̍гьл* ДП, *рекь̍л* ВК Га М Се ДП РД Ли ДДу, *се̍дьл* ВК Га, *уле̍зьл* ВК;

3. у глаголу *јесам*: *несь̍м* ВК Ча Га Ш Гр ДДр МК ДП Кр РД Се, ја̍ *сьм* овде̍ породи̍ла си̍на ДП, кад *сьм* прве̍ води̍ла ВК, с ову̍ сто̍ку *сьм* тргува̍ја Гр, ублену̍ја *сьм* Гр, дове̍дена *сьм* оту̍д Кр, кат *сьм* могла̍ Ш.

Полугласник настао у процесу девокализације л̥ типа: *сль̍нце, кль̍цањ* и сл. Примери у т. 66.

Полугласник у речима туђег порекла:

кадь̍р Ш М, *тьмь̍н* Гр МК ВК, *тамь̍н* Гр[41];

у суфиксу *-љк*: *бачаль̍к* МВ, *газдаль̍к* Ча, *качарль̍к* ГБ, *мутавџиль̍к* Ча, *наводаџиль̍к* МК, *пашаль̍к* ВК, *поганль̍к* ДДу, *посмешль̍к* ГБ.

III Полугласник настао од других вокала

31. *Полугласник настао од вокала а*: *бьр* да зна̍м ГБ, *зьшто̍* Ка Га Ча ДП Гр, *кько̍* Ка М Гр ДДр НС Се ГБ Ли ДП ГХ ВК РД Га, *кько* за цр̍кву Ка, о̍ће си *кько̍* ДДр, све̍ *кько* шу̍паљ бе̍ше Ча, што се *кько̍* свр̍та Ка, *кькво̍* ВК ДДр РД ДП МК, *кькваа̍* МК, *наводьџила̍к* ВВ, *некько̍* Ка, *некькво̍* ВК Со Та МВ Га, *некьква̍* Га, *некька̍в* Со, *ни̍кько* Се ДДу Гр, *одь̍мна* ДДр Гр МК Ча, *сь̍л* ће жена̍ да у̍зне ДДу, *сь̍л* се досе̍ћаш ДДу, до *сь̍м* до пу̍т Гр, при *сь̍м* њи̍ ДДу, до *сь̍м* до̍ле ДДу, при *сь̍м* ста̍ ницу НС, *сь̍мо* три̍ оста̍ше Та, *сь̍мо* да одмо̍рим ДП, *сь̍мо* кошу̍љка Гр, *свь̍ки* дь̍н Кр Гр РД, *свь̍ки* да̍н ДДр, *свь̍ки* пу̍т Ча, *свь̍ки* Гр, *свькодне̍вно* МК, *свь̍ки* ДДу, *свь̍ко* ле̍то Та, *свь̍кому* Се, *свь̍ку* го̍дину МВ, *свь̍кьkве* бо̍је Ча, *свь̍кькво* Ча, *свь̍кьква* ДДу.

Полугласник од вокала о: *ньћа̍ске* ВК Ка.

Полугласник од у: *амбьла̍нта* ДБ.

Полугласник : *а* : *е*: једини пример који имам — *ме̍рдивьн* Ш, *ме̍рдиван* ДДу, *ме̍рдивен* ГХ може се тумачити и као неки вид прилагођавања стране речи.

---

[40] Види Белић: 1905, 66.

[41] Истои Белић: 1905, 71. У питању је речца, а не придев.

IV Полугласник ошвореније аршикулације (ạ)

32. Честа је алофона варијанта полугласника са артикулацијом између полугласника и вокала *а*:

бạчва Га, *вạздьн* Ча, *вьздạн* ДДу ВК, *дạн* ДДу Га, четерéз *дạнá* ДП, *дạньс* Гр, *дошạл* ДДр Со Ка МВ, *зạлва* Ча Га, *ишạл* Со, и *кạд* отишлá Со, и *кạд* óн оболé Со, нéћу те *лạжем* ДБ, *нашạл* МВ, *оӣạнци* ВК Ш Га, недéља *óсạмну* Гр, *оӣишạл* Со Ка, *ошạл* ГБ, *ӣришạл* Со, *сạг* ће бýду ВК, *сạг* се вйка óграда Со, е, *сạг* дóбро Ка, и *ӣạг* насéдају МВ, па *ӣạк* повйјемо НС, голéми *ӣạг* ДДр, до *ӣạг* Со, онó *ӣạг* децá Га;

коӣạл МВ ДБ;

данạс Ка, *нећạс* Гр; *клạданạц* РД, *лéбạц* ЗТ; *момạк* Со ДДр, *ӣусӣињạк* Ча, *ручạк* Га, *шумạк* Со; *крајчạк* МВ, *солчạк* МВ; *височạк* МВ, *едạн* éктер Га;

но *несạм* кадạр ДДр, *óгạњ* Гр, *ӣобéгạл* ДДр, *ӣомọгал* РД, *рекạл* Ка;

комшилạк Ка, *ћурчилạк* ГХ.

V Вокал а *на месӣу ӣолугласника*

33. Оваквих је примера доста. Навешћу мањи део:

вашкá Се, јýтре *дáн* РД, цéли *дáн* Со, двáес *дáна* РД, éднога *дáна* Гр, *данас* Ка, *данáске* ВК, *кад* се овáс жњé МВ, *лáкачко* Та, *мáкнем* се Со, *овáј* Ча (и примери у т. 596), *омáкнемо* га ВК, *оӣáнци* ВК, *ӣолáк* М, *ӣолагáчка* ДП, *сáг* излéгло ГХ, онá *сáг* умрéла Со, óн ме подетињил *сáг* Ли, овйја су *сáга* ГБ, *сáга* тйја Гр, па *ӣáга* срéски Гр, онó се *сӣáмни* МК, примера типа *ишал, дошал* и сл. у т. 286.

девојчурљáк ДП, *јесӣáк* ВК, *човеслáк* ДП; *солчáк* М Со; *овáк* Ка МК; *ѕвонáц* Ка ДДу, *квасáц* ВК Со, *клáданац* РД, *колáц* ДДр, *конáц* МВ, *мрӣвáц* Ли; *лéбац* МВ ВК Ка;

óгањ МВ, *вéӣар* Ча ДДу, *брашанцé* Ли, *несáм* ДДу ВК МВ;

кадáр ДДр, *домазлáк* ДП, *ӣашалáк* ВК, *шнајдерлáк* Со, али и: *комшйлук* М, *чорбáлук*[42] Га.

VI Вокали о *и* е *на месӣу ӣолугласника*

34. Уз лабијал, у бројевима *седам* и *осам*, у *магла* и *сабор* и речима од ових изведеним, на месту полугласника стоји вокал *о*[43]. Примери у т. 154. и 155.

Са вокалом *е* < *ь* су следећи облици:

блáгден ВК[44], *вйӣел* Га Со Ча, *Велйгден*[45] ВК МВ Гр Ча ДДу, *клáцењ* Га, *Пеӣрóвден* ГБ МВ Га, али и: *Пеӣрóвдан* Та Ча.

---

[42] Вид. т. 113.

[43] Стари облик ових бројева је са полугласником на крају: *седмь, осмь* (Николић: 1984, стр. 167), тако да се полугласник, на месту на којем је у ГЗ вокал *о*, а у књижевном вокал *а*, развио накнадно. То је, дакле, секундарни полугласник.

[44] Станојевић: 1911, стр. 371: „Каже се увек *благ ден* (благ дан), *Велиг ден* (Велигдан, Ускрс), али: *Пеӣровдьн*".

[45] Занимљиво је да Марковић: 1993, 179 под *варѕило* има: „У варѕило жене чине црвено перашке за *Велигдан* (истицање моје)".

Облици са вокалом *е* на месту полугласника из моје грађе различите су вредности.

Лексема *вишел* није непозната другим нашим народним говорима, а ја сам је забележила у двема морфолошким варијантама: *вишел* и *вишле*. Једном забележен облик *клацењ* сматрам случајним. Лексема *Велигден* јавља се на целом простору, а тако је и у другим говорима ове зоне и вероватно је тај облик доспео у народни говор преко црквеног. *Пешровден* је вероватно настао под утицајем претходне лексеме, па се јавља у оба лика, са *е* на месту полугласника и *а* < *ь*. Остаје нејасно зашто само овде имамо *е*, ако је: *Ђурђевдан*, *Мишровдан*, *Пејчиндан* и сл.

*

35. Секвенца *въ*- даје рефлекс *у*: *удовичешине* ГХ, *унуци* МВ, али редовно: *вашке*. Ван овога може бити облик *шорник*. Примере и коментар видети у поглављу о аферези т. 94.

Готово редовно је *и* < *ь* испред сонанта *ј*, па је: *овија*, *шија*, *онија*. Примери у т. 596.

Нейосшојано а

36. Ово је одлика могла бити обрађена и у тачки о вокалу *а*, али сам се одлучила да је сврстам овде зато што се ради о староме полугласнику који се понекад, супротно књижевном језику, изгубио или очувао прешавши у *а*.

1. да гу *жњемо* Га, не *жње* никој РД, кад се овас *жње* МВ, *жњеш* Ли, ми ће им *жњемо* ВК, да *жњемо* ГБ, *йожње* све ДДу, да *йожњеш* све ДДу, он *збере* В, овој *збери* В, *збирав* куга куде виде Гр, комите *збира* Гр, *збира* тамо ДДр, *збирајше* РД, па га *збираш* Ли, овде се *збира* вода Гр, још *збирају* Гр, да га *зберемо* ДДр, да се *зберемо* там ДДу, *збрале* се жене ДДу, жене се *збрале* РД, оно се *збрало* ДДу, *збраше* се там НС, *збраше* и старо и ново Та, па ни *збраше* Ча, едни ни *збраше* Гр, од њег се *одбере* Ча; па се *згреје* Га, *згреје* воду Ча, да *здене* стог ВК, *зденемо* Ка, нее *разбрала* РД, *свешујше* ме Со, да *смељеш* ДДу Гр, да *смељемо* Га, ми се несмо *сшавили* с кмета Гр.

2. *изгребало* Ча, *сабраше* Гр, *сабраше* се РД, *сабрал* Та, *сабирали* су Гр.

О облицима типа *собор*, *собори* у т. 34 и 154.

Овде спадају и облици типа *йоследањ* полог (јаје које остаје у гнезду) Гр, а више примера у т. 619.

37. Предлоге са крајњим *а* могуће је размотрити и у поглављу о покретним вокалима[46].

нада кубе ВК, онде *нада* пут Та, овде *нада* село Га, *нада* чешму горе Се, *низа* степенице ДДр, *низа* стену Ка, *низа* село Гр, *ода* Дел даље не иде ВК, *ода* синови имам ДП, *йода* овеј Шумкачке куће ВК, *йода* сливу ДП, онде *йода* туркињу (шљива цанарика) ВК, оној што има *йода* туркињу ВК, била е *йода* детелину Ли, она *исйода* нас доле Ча, да нее *исйода* три динара ВК, *уза* свако дрво М, *уза* село ДДр, *уза*

[46] Као покретне вокале разматра их Белић: 1905, 268; Богдановић: 1987, стр. 93 и нап. 162, а у поглављу о полугласнику Белић: 1905, 83, Реметић: 1985, 110.

са̏м про̏зор Гр, дојдо̏ *уза* степе̏нице ВК, при̏демо и *уза* ста̏ри Ча, *уза* ша̏лтер ДБ, *йреда* то̏ј ВК.

Ови су облици најпре поникли фонетским путем да би се доцније почели употребљавати и ван услова под којима су се први пут јавили.

*

38. Јасно је да је полугласник у живој употреби у народном говору Заплања. Из претходних примера види се да се он веома добро држи под акцентом. Сразмерно је мали број речи у којима се полугласник налази у неакцентованом слогу. Полугласник се може наћи на било којем слогу у речи. Он је често једини вокал у речи. У једносложним: *дьн*, *бьш*, *сьг*, *йьг*, *кьд* или у двосложним: *вьздьн*, *дьньс*, *жьльц*. Може се наћи и на било којем слогу вишесложпих речи.

39. Ограничење које за дистрибуцију полугласника важи јесте да се у ГЗ полугласник не може наћи на апсолутном почетку и крају речи.

Ово ограничење, међутим, не важи за пиротски говор, јер је Н. Живковић забележио више речи од основе: *ьнћа*-[47], са полугласником на апсолутном почетку речи. У ГЗ је ова лексема позната у облику *ањка*: *а̏њка* кад вре̏ви ВК, *а̏њка*, не мо̏ж да вре̏ви ко тре̏ба ДП.

Са полугласником на апсолутном крају речи у истом речнику налазимо лексему *мь*[48].

У *Речнику йимочког говора* Ј. Динића такође има речи са полугласником на апсолутном крају речи. То су *бь̏бь*[49] у значењу „бије, грува" и *дь*, у значењу „дах"[50].

О судбини назала

Назал предњег реда

40. Стари назал предњег реда дао је и у овом крају *е*. Изузеци који су познати осталим нашим говорима, *ę* > *а*, налазе се и у ГЗ и дошли су из службеног језика: *кња̏за* Миха̏ила Га, госин *на̏чалниче*, сре̏скому *на̏чалнику*, на̏шога *нача̏лника* Гр.

41. Слободан Реметић је, сакупљајући материјал за ОЛА, у Доњем Душнику забележио стару лексему *želьcь* (у значењу жаока — код пчеле)[51], што је и пре њега регистровао М. Павловић у Упитнику за Српски дијалектолошки атлас. Ја сам ову лексему бележила у више фонетских варијаната:

1. *е* < *ę*: *жела̏ц* Га Ш М, *жељ̏ц* ДДу Та МКу ВК М.
2. *и* : *е*: *жиљ̏ц* МКу ВК Ча ГБ Га Та ВВ, *жила̏ц* Га;
3. О облицима: *жива̏ц* ДБ Га, *живѐц* ДБ В, *живѐц* ли е ДДу у т. 43.
4. *ь/ạ* : *е*: *жьљ̏ц* Ча ВК; *жạљ̏ц* ДДу.

---

[47] Живковић: 1987, 178.

[48] Живковић: 1987, 67.

[49] Динић: 1992, 383.

[50] Динић: 1992, 401.

[51] Реметић: 1985, 109, те напомене 256 и 257; и Реметић: ФО, пункт 86, стр. 589.

42. Дакле, примера са рефлексом *а* од назала предњег реда (*ę* > *а*) није било, изузимајући онај са затворенијим изговором — *ạ*. Међутим, ово затворено *а* вероватно је настало као отворенији изговор полугласника. Појаву полугласника овде треба тумачити аналогијом, јер исти информатор додаје: „*кь ће жъ̀цне*", па је ово *жьцне* могло утицати на појаву облика *жьльц* (није неумесно помишљати и на асимилацију према вокалу из суседног слога).

Готово увек је присутно колебање и несигурност у одговору. На поновљено питање обично добијам нови одговор, са новим ликом ове лексеме. Ако узмемо да је основни лик са *е* < *ę*, онда је полугласник у тој позицији могао доћи аналогијом према *жьцне*, јер је то радња којом се оставља исти, асимилацијом према суседном вокалу, или, можда, редукцијом вокала *е*.

43. Облик *живьц* може бити, опет, аналошке природе, можда баш према ономе *живац* што као одговор даје један информатор, а што нредставља лексичку супституцију. Желим да додам да сам и у Брестовцу, селу које је суседно зони II ГЗ, приликом попуњавања упитника за Српски дијалектолошки атлас, два пута, од различитих информатора, забележила *живац* у истом значењу. Овоме у прилог и податак да се биљка *жиловлак* у неким народним говорима зове *живовлак*, што говори о односу корена *жил-* и *жив-*[52].

Један од мојих информатора је мишљења да и змија „ѝма *жельц*, она̀ бъ̀цне те". Да одговор није случајан, потврду даје Н. Живковић из Пирота. Код њега под *жало* налазимо „*жалац*, *жаока* (у пчеле, змије)"[53].

44. Међутим, ако је овде реч о жаоки коју оставља инсект при убоду, ваља посебно нагласити да у ГЗ постоји лексема *жало*, али са другим, мада сродним, значењем. *Жало* је у ГЗ „средишњи део звона", „тучак у звону": Ѝма *жа̀ло*, оно̀ тро̀па ДДу.

Назал задњег реда

45. Незнатан део моје грађе даје повода да се говори о назалу задњег реда, заправо о његовим рефлексима другојачијим од оних у књижевном језику. То је рефлекс *на* < *пǫ*, који се јавља у зони II у глаголима III врсте типа: *йогина̀ја* ЗТ. Вид. т. 815.

Судбина вокала јат

46. ГЗ спада у групу говора са најдоследнијом екавском заменом јата.

Екавизам редовно налазимо и тамо где у књижевном имамо икавизме.

У одричном облику глагола *јесам*: *неса̀м* вој тела̀ Се, *несъ̀м* купѝл РД, *нејѐ*, *нејѐ* то̀ј за на̀с Се, *несѝ* ли видѐл ВК, *нејѐ* МК, што̀ да *неѐ* ДП, нѝкьквo *неѐ* Та, *несмо̀* ГБ, а вѝ му̀жи *нестѐ* ВК, *несу̀* телѐ ДП, *несу̀* ни дава̀ли ће.

Под утицајем стандардног, јавиће се и икавски лик, мада доста ретко: *ниѐ* зо̀р ВК, *нису̀* телѐ ГХ, *ние* чѝњено Ча.

---

[52] Живковић: 1987, 39, под *жѝвовлак/жѝловлак*.

[53] Живковић: 1987, стр. 38.

47. У 2. л. мн. императива: *купе́те* РД, *у́знете*, *по̀јдете*, *одре̑дете* Гр, *деле́те* ДДр, *поје̑дете* Ча, *скине́те се* РД, *претре́сете* ку̑ћу Гр, *протуре́те* ВК, *сту̑рете* у, *откре́те* у, *изви̑нете* ДДу.

48. У дативу једнине именица на *-а*:

на̏реди мое̑ *ма̏јке* ВВ, ово̏ј ете̑ *Мирја̏не* Со, *Ди̏вне* да даде̑м ВК, ја̏ мое̑ *Ги̏не* ви̏кам ДДу, да̏ј *Бра̏нке* Ка, остали примери у т. 502;

да ка̏жем *та̏те* ВК, реко̏ *Мили̏воје* ДДу, *де̏де* би тка̏ла пантало̏не Га, шта би̏ сь̏г *баште̑* М (остали примери у т. 502).

49. Аналогијом, у новије време, овај се наставак јавља и код именица код којих га није било: и *свекр̏ве* реко̏ ДДу, *ма̏тере* умре̏л си̏н ДП, ћу ви ка̏жем ја̏ *ма̏тере* Ча. Вид. т. 502. и 522.

50. У дативу личних заменица за 1. и 2. лице јд. и заменице за свако лице: *ме́не* да да̏вају Со, *ме́не* су кра̏ву укра̏ли М, то̏лко по̏рез *те́бе* ВК, нанос из књижевног је: она̏ *ме́ни* да̏де ГБ.

51. Са мало примера, али из разних крајева Заплања, посведочени су датив и инструментал јд. заменичко-придевске промене са наставком *е* < *ě* старе тврде промене: мо̏гу *све̏м* да одгово̏рим ВК, *ове̏м на̏шем* М, д и̏де *редо̏внем* пу̏тем Гр. Најнеобичнији, просто стран ГЗ, јесте последњи облик, који је очито унесен са стране.

52. У неким прилозима налазимо облик са *е* од старог јата[54]: *зи̏ме*, на они̏а што од гро̏м ДДу Па, *зи̏ме* те̑шко Га, *зи̏ме* сне̑г навр̏та ДДу, *ле́те* и̏мамо за *ле́те* ву̏тарке ДБ, *ле́те* из буна̏р, *ле́те* не̏ма ДБ, кьд е би̏о *среде* зе̏мље ДДу (из песме);

али и: *зи̏ми* и *ле́ти* ВК, не̏ма *ле́ти* вода̏ Ка.

53. Прилог *где* није уобичајен. Уместо ове лексеме, у употреби је *куде*. Но, понекад, од информатора који нису баш репрезентативни, чује се овај прилог са екавским ликом: *де́* је на̏јблизу ВВ, али је могућ и са икавском варијантом: *ди́* је Га̏лић? ГХ.

54. Слично је и са прилогом *овде*: обичан је у облику *овде(ка)*, али се јавља и: о̏пштина *о̏вди* ВВ, и̏ма *о̏вди* ГХ, *о̏вди* по̏сле ГХ, долази̏о је *о̏вди* М.

55. Уколико компарација придева није аналитичка, јавиће се екавска замена старога јата: *мале́ј* бра̑т ЗТ, *мале́јога* ЗТ (значење ових речи је млађи, тј. млађега, мада је очигледно да је у основи лексема мали, а не млад), *старе́ј* ЗТ, *старе́јога* ДБ, *старе́ја* ДБ, една̏ по *старе́а* Ча, и̏мам си̏на *старе́јога* МКу, и сл.

56. Икавски ликови биће под утицајем стандарда: она̏ е *стари̏а* била̏ Гр, *стари̏и* Ка, ба̏ба е *стари̏ја* била̏ ЗТ, една̏ и̏ма *стари̏ја* Кр, та̏ј сестра̏ *стари̏а* Кр, *стари̏* ДП, *мали̏ја* ЗТ.

57. У неким глаголима биће: *живи̏ла* с то̏га ДП, мло̏го *живи̏ли* до̏бро МВ, ел би *живи̏ла* го̏дину, ели не̑ ДП, па̑ се бо̏ље *живи̏ло* РД; *доживи̏ла* до̏живљај ВК, до̏бро *поживи̏ла* РД, што не спада у изворни народни говор, па ће се чешће чути: кько̏ сам *прожи́ве́ла* ДДу, *живе́ло* се Се, и сл.

Редовно је: *остаре́ла* сам ДП, *остаре́ло* Ли, *ислабе́ла* сам Гр, па сам *оздраве́ла* ДП, *побрљаве́ла* РД.

---

[54] Порекло ових прилога је од старог локатива на *-ě*, именица ж. рода *а* промене и именица ср. рода *о* промене.

58. Од основе **dě-* имамо: *додијати* у значењу „бити досадан“: оно́ му *додија́ло* М, оне́, и́сна, *додија́ше* ДДр, *до́дија* душе́ ВК.

Облика *додејати*[55] у ГЗ нема, уколико од исте основе није глагол *дејани(ти) се*, који се може чути у значењу „борити се са животом, животарити“.

59. И у ГЗ је: *гњездо́* М, *жље́зде* Се ГБ, *кље́ште* ГБ, *кљешта́* ВК, *кљешта* ДДу, *ражљеби́л* МВ, *Жљебове́* Ча (микротопоним).

60. Редовно је: *серава* вуна и *сераво* млеко.

61. Овде спадају и примери: *прље́ва* ДДу, *прље́вамо* Га, *поље́вак* (блато настало неконтролисаним нросипањем воде) ВК.

62. Сматрам да овде треба рећи нешто и о односу *пре* : *при* : *про*.

при > *пре*: *предржа́ли* су Гр, Зо́рка га *пре́јави* ВК, ће ни *прену́ди* Ли, тако́ј гу *пренуди́ли* ЗТ, *преме́тим* Гр ДДу, она́ *преме́ти* ле́б Ча, нее́ *премети́л* ДДр, неки́ *преме́ти́ја* ЗТ, да не *преме́ти* ЗТ, *пре́мири* ВВ, *пре́мирје* ВВ Гр, *пре́мирје* направи́ше Гр, преко Солу́н *пре́мири* ВВ, поне́ки *преме́тим* на ли́к ДДу, да га јо́ш *преме́тим* Гр.

про < *пре*: по́сле *промузу́јемо* (о премлазу) Ш, *про́славу*, сла́бо сьг *прославу́ју* Ш, *прославу́је* се Ш (реч је о *преслави*), поред: они́ до́ле *преславу́ју* Ш;

пре < *про*: *презва́ја* Гр, *прези́ва* Гр, *премени́ли* ни у уба́ву *преме́ну* ВК, ле́па *преме́на* РД, кад се *премени́* Га, *премењу́ј* се М, ле́па *преме́на* РД, да ме *преме́ни* ДП, па у *премени́мо* РД, *премени́мо* се РД, *премењу́ју* се Та, да се *преме́ни* Га[56], *препиту́је* ЗТ ГБ, *препита́ја* Гр, *препи́та* Со, то́ј *препи́та* Со, *да префитти́рамо* ДП, *пречита́ја* Гр, *распреме́нимо* ДБ.

при : *пре*: *пре́двечер* ДДу, поред: кьд се *придвече́ри* Ча, тько́ј *при́двечер* Ча[57], верова́тно да е то́ј *при́вече* ВК, па сам ју тури́ла *при́вечер* ВК;

иначе је: овако́ј се *превр́же* Ча, *преврзу́ју* Ча, *превр́ску́јем* Га, о́н *прежи́вел* Гр, по ће́рку сам *прежалеја́ла* Га, она́м да *пре́јдем* Гр, *прети́цамо* се М, *прекачу́јемо* се ВК, *препере́ш* М;

тако́ј си и *пројде́* Ка, *проку́ву* ону́ј си́рутку ДДу, ки́шица *проросу́е* Гр;

они́ *приви́кају* ВК, *придржа́ву* ту́ј Ли, те вој *принесе́м* Ли, *природи́ла* ДП (у значењу родити по доласку у нову кућу, родити у новом браку, када већ постоје деца из претходног брака), не *пристању́јем* д и́дем (не пристајем) Со.

Рефлекси вокалног *л*

63. У ГЗ нема вокала *л*. О томе говори и један од првих проучавалаца овог говора А. Белић, тврдећи да је *л̥* „у заплањском дијалекту сасвим прешло у *љ*“[58]. Белић налази да се употреба *љ* поклапа „у главноме са границама заплањскога дијалекта према јужноморавскоме“[59]. Многи дијалектолози данас, ревидирајући свој став о томе да је заплањско-сврљишки дијалекат без иновација у односу на друга два призренско-тимочка и да има иновације једног или другог, као главну одлику наводе баш рефлекс вокалног *л*. Још је А. Белић приметио „да је први импулс за

[55] Ивић–Бошњаковић–Драгин: 1994, 237, и нап. 169.

[56] Ћирић: 1983, 32.

[57] Богдановић: 1979, 16.

[58] Белић: 1905, 113.

[59] Белић: 1905, 102.

мењање *л̥* у *ль* потекао из заплањскога дијалекта“[60]. Истина, у Белићевој грађи само су два примера из овог краја — *сльза́* и *сльнце* и то оба из ВК. У раду *О рефлексима слоговног* л *у призренско-т̄имочкој дијалекат̄ској област̄и*, Павле Ивић каже „да се у лужничком поддијалекту и сврљишко-заплањском дијалекту јавља *у* у суседству лабијала (*буа*, *вук*, *музем*, *п̄уни*), а иначе је *ль*...)“[61], и закључује „да је за С-З дијалекат [...] карактеристичан принцип распореда двају рефлекса истоветан с оним у јужноморавском“[62].

64. У фонолошком опису Д. Душника за ОЛА налазимо да „претежу примери са *у* < *л̥*. [...] Иза /*с*, *д*/ по правилу долази рефлекс /*ль*/. [...] Према *dl̥'bok*, *žl̥'na*, *žl̥čka* овде је *дли'бок*, *жљу'на*, *ж'ључ//ж'ључка*“.[63]

65. ГЗ је у погледу ове особине готово строго подељен у две зоне (вид. карту бр. 1). У обема зонама је најчешће *л̥* > *у*:

бу́је ДДу, *ву́на* МК Ка, *јабуче́* РД, *ку́к* Ка, *кучи́на* Со ВК, *музе́ње* Се, *музе́мо* Ка, *нап̄уни́* ВК, *п̄омузе́м* Та, *п̄рогу́нем* ДДр, Ка.

66. Иза *с*, *д* и *к* (обично из групе *кл* < *т̄л*) у зони I имамо најчешће рефлекс *ла* који је дошао од *ль*, у шта нас уверавају готово усамљени примери са овим рефлексом. Овде ћу се послужити грађом коју је забележио М. Павловић у Д. Душнику[64] да бих поткрепила своју тврдњу.

Он има: *сл̥за́*, *сл^{ъ}за́*, *сл^{ъ}зе*, на 4. страни, и на истом месту *л̥* : *л^{а}* (*л^{ъ}*) означава као „нов процес“. На 5. страни има *льцка* (*ль^{а}цка*), на 9. — *сл̥зи́на*, на 35. — *сла́ба*, *сла́бе*, на 82. — *дль^{а}би́*, *Дль^{а}би́ да издль^{а}би́*, и: *длабе́је*, на стр. 92. *дльжи́на*, али: *Дла́га Пољана*, па: *дльга́чко*, *сльнце*, на полеђини 92. стране и: *сль^{а}нце*, *сла́нце* на 93. страни. Љ. Рајковић[65], међутим, редовно има рефлекс *ла*: *сла́ба*, на 37. страни, *длабе́* на 75. страни, *сла́нце*, на 84. страни, *слаза́* на 4. страни, *дла́га*, *дла́го*, *п̄о́длага*, на 132.

Ево примера и из моје грађе:

сльба Та, *сла́ба* ВВ ДДу ДДр ГХ, доне́си *сльбу* Та, на *сла́бу* Ш ДП Ча;

сла́нце ГХ ДДу МВ ДП Со Та Га Ча, поред: *сльнце* Ча, али често и: *су́нце* Ли МВ Га ГХ Со, *сланчо́глед* Ча ВК, *засланѝл* ми, па не ви́дим ВК;

слаза́ Га, *слаза́* тече́ МК, *сла́зе* Со, *заслази́л* ко ку́рјак Ча, поред: *сльза́* ДДр Та Ча, па: *слạза́* ДДу, и: *су́за* ДДу;

дла́ги рука́ви МК, да бу́ду *дла́ге* ДДр, *дла́ге* биле́ ДДу, та́мо у *Дла́гу* ВК, *дла́ги* Га, *Длагоре́п̄ка* (име за овцу) ВК, *Дльга* Пољана ДДу;

с ње́га се *дла́би* М, *издлабе́* Ча, *издлабе́ се* ДД, од врбо́вину *издла́бено* МВ[66];

тре́ба се гоца́ (много) *клаче́* МВ, *кла́цањ*, *клаче́м* папри́ку МВ, бе́ли лу́к *склачу́* МВ, *кла́цањ* ДДр, *с кла́цањ т̄у́цамо* ДДр, *клаче́* ДДр, па *клаче́м* им та да кљу́ју ДДр, це́ли дан *клаче́м* Со, *клаче́* и једе́ Ка, да га *склаче́м* Со, *с кла́цањ* ДДу, *кльцањ* Ча, *склаче́мо*, овде́ *т̄у́цају* Ча, *клаче́мо*, *склаче́мо* шени́цу М, *кла́цањ*, *кла́цьњ* М, *кла́цењ* Га, *кла́кла*, *некла́чен* па́даше ВК, поред честог, а у неким селима и претежног: *т̄у́цамо* си ле́по шени́цу МК, *ст̄у́ца* се, сьс *т̄у́цањ* ДДу, *ст̄у́цамо* нопри́ку

---

60 Белић: 1905, 105.

61 Ивић: 1991/3, 206.

62 Ивић: 1991/3, 211.

63 Реметић: ФО, 589.

64 Павловић Упит.

65 Рајковић Упит.

Та, *сту́цамо* шени́цу Та. Овде, претпостављам, спада и израз *закластри́ло* ВК, којим се означава небо затамњено и прекривено густим и тешким црним облацима, а могло би бити изведено од **tl̥st-*, а група *тл̥* даје *кл̥* у ГЗ, као у речима *клаче*, *клацањ* и сл. Мислим да овде спадају и лексеме *заслани́л* му (у значењу сакрио му сунце, тј. светлост) ВК и *оцлани́* (< *од-слани* > *от-слани*) ми (у значењу помери се са светла, тј. сунца) ВК, и да је у основи обеју лексема *сланце*;

кла́н, *клано́вина* М (жена из ВВ), го́ре па *кла́н*, *клано́вина* Ча, *клено́вина*[67] у ова́ј се́ла Га, али и: *ку́н* Ча, *ку́н*, *куно́вина* МК, *ку́н* Та.

67. Павловићева грађа са *л̥*, те прелазне варијанте: *лъ*, *лъ*, *ла*, па све до *ла*, уколико се може сматрати поузданом, најречитије говори како о процесу, тако и о брзини којом се одвијао. На њу би се могле надовезати форме из мојег материјала са *лъ*, *лạ* и коначно — *ла*, какву једино бележи Рајковић.

68. У зони II налази се *лу* < *л̥*:

слу́ба ГБ НС В ДБ, *слу́бу* ГБ ДБ;

слу́нце ГБ НС Гр ЗТ, *слунчо́крет* ДБ;

слу́зе ДБ.

69. Према **žl̥čka*, *žl̥na*, у обема зонама је: *жлъу́чка* МКу Со ДДу ГБ, *жлъу́чку* не извади́мо ГБ, куде́ мо́же бе *жлъу́чку* ДДу; *жлъуна́* Та Со ДДр Га, *жлъу́на* ГБ.

70. Рефлекс *лу* у зони II сведочи о прогресивности јужноморавског говора[68], о којој говори и А. Белић и о великом утицају јужноморавског на заплањски, који је непрекидан. Као потврду навешћу податак из Белићевих *Дијалеката* да је граница до које се простире рефлекс *лъ* између Гркиње и Виландрице[69], а сада се рефлекс *лу* иза *с* проширио до Марине Кутине. У МК налазимо: *слаза́* тече, али *заслузи́л*, па: *сла́нце*, али *слу́ба*.

71. За старо **dl̥bok* имамо исти рефлекс у обема зонама: *длибо́к* вир Ча, *длибо́ка* вода́ МКу ДБ, мло́го *длибо́к* РД, не *длибо́ко* ДДу, оно́ било́ *длибо́ко* Ка, *длибо́ки* ДДу, *Длибо́ки* де́л Со, у *длиби́ну* РД, поред: до́ле у *дуби́ну* Со.

72. Број лексема у којима се јавља рефлекс *л̥* другојачији од стандардног, веома је ограничен. Лексема *слаба* у зони I, односно *слуба* у зони II, стално је у употреби. Узрок је у томе што синоним којим се ова може заменити, *мердивен*, нема у себи вокално *л*, па аналогија према стандарду изостаје[70]. Лексеме *сланце*, *слаза*, *клацањ*, *длаг*, често долазе после *сунце*, *суза*, *туцањ*, *дуг*, уз образложење да је то „раније", „сељачки", „по старински". Употреба лексеме *клан* просторно је ограничена на села непосредно уз Суву планину. Лексему са основом **dlab-* нисам срела у другом облику. Можда је разлог томе то што је преласком на машинску производњу изостала таква радња.

---

[66] Маретић: 1899, 115, сматра да су *ду́псти* — *длије́то* у апофонојском односу.

[67] Маретић однос *кун–клијен*, *клен* тумачи превојем. Видети Маретић: 1899, 115 и напомена на истој страни.

[68] Појавом рефлекса *лу* за *л̥*, позабавио се, осим Белића, и Данило Барјактаревић у: Барјактаревић: 1977/1, 312–316.

[69] Белић: 1905, 103.

[70] Слично налазимо и у Пољаници. Стевановић: 1969, 403: „Ваља истаћи да се поред ових облика (са *лу* — прим. моја) паралелно јављају исте речи са *у су́нце*, *су́за*, *дубо́ко*, *су́нцоглед*, али увек *слу́ба*".

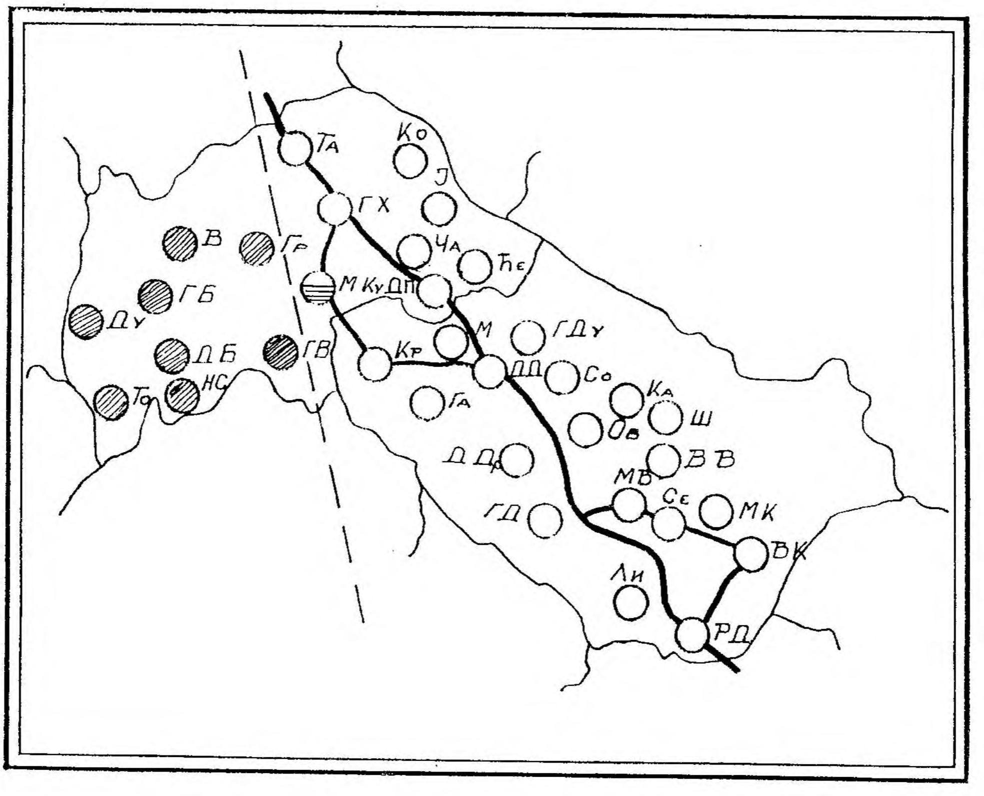

Карта бр. 1: Рефелкси вокалног *л* иза *с*

Легенда:

○ *сљзе*, *сла́зе*, *сљнце*, *сла́нце*

◍ *слу́нце*, *слу́зе*

⊜ *сла́зе*, *заслузи́л*, *сла́нце*, *слу́ба*

73. Овом репертоару треба додати и овде познату лексему *лацка* од старог **hlc-*[71]. Исту бележи и М. Павловић — *љ́цка* (*љ*ᵃ*цка*)[72], док Љ. Рајковић има *ла́цка*[73].

74. У речима од основе **vlьk-*, јавиће се облици са превојем: да *облече̓* ВК, *слече̓м* ДДу, што неки сврставају, према књижевноме *вук-*, у рефлекс вокалног *л*[74]. Исто је и у: *увла́чим* ву́ну Ка.

[71] Ивић: 1991/3, 210.

[72] Павловић Упит, стр. 5.

[73] Рајковић Упит, стр. 5.

[74] Вид. Маретић: 1899, 114.

75. Да закључимо. У погледу рефлекса *л̥* ГЗ може се поделити на поменуте две зоне. Зона I је са типично заплањским одликама, где за *л̥* налазимо *у* у свим позицијама изузев иза *с*, *д*, *к* (и *к* < *т̄* из групе *т̄л*) и *ж*. Иза *с*, *д* и *к* имамо замену са *љ*, односно *ла*, или *ла̣*. Међу овима су најфреквентнији ликови са рефлексом *ла*, што је новијег датума, пошто су сви ранији истраживачи искључиви у закључку да је то рефлекс *љ*. Могуће је колебање да ли је ово *а* истоветно са било којим другим *а*, али онолико колико се то слободним ухом може закључити — јесте. Више од тога може да пружи електроника. Иза *ж* имамо рефлекс *'лу*, у ограниченом броју речи.

У зони II, поред редовне замене са *у*, налази се и рефлекс *лу* за вокално *л* иза *с* и *ж*.

Видети карту бр. 1.

За рефлекс *ли* у **dlib-* постоји могућност да је од старог **gly-*.[75]

В о к а л н о *р*

76. И овде је *р* једини сонант који има слоготворну функцију, што потврђује сав прикупљени материјал.

77. Најмногобројнији су примери где се вокално *р* налази у медијалној позицији, и то обично између два консонанта. Као потврду навешћу део материјала за који мислим да није књижевни или није чест. Примери ће бити разврстани у четири категорије. Прву чине они код којих је слоговно *р* између два консонанта, другу они код којих је испред слоговног *р* један, а иза њега два консонанта, трећу са два консонанта испред и једним иза и четврту са два консонанта испред и два иза слоговног *р*. У свим категоријама разврставање је извршено азбучним редом према консонанту испред слоговног *р*.

бр́го ГХ Гр ДДу Га, *набр́дила* Га Та Ча, *бр́до* (део разбоја за ткање) Ча Та, *брђаци́* ДДу, оно́ *брђи́* наго́ре ДДу, *брза́ци* (рогови) Ча, му́же гу *набр́зи* (истера) Ча, *п̄обрка́ла* (помешала) ДДр, *п̄обр́кане* РД, *п̄обрка́ше* ДДр, *п̄обрљаве́ла* РД, *брљи́ва* ДП ДДу, *бр́љави* Ка, *брљи́во* РД ВК, *брљи́вшт̄ина* ВК, *обрни́ се* (окрени се) РД, *обр́т̄ам* Ли, *обр́т̄у* ДДу, *бр́чкане* Ча, *вр́вина* ДДу Гр ВК, *вр́вину* ДДу, *вр́жем* (вежем) ДДр, *увр́же* ДДу, *вр́жеш* Ча, *п̄ревр́жеш* Ча, *увр́жу* ВК, *врз* ши́ју (преко, одозго) Гр, чове́к *врз* чове́ка Гр, едно́ *вр́з* друго М (али: па *врез*ње́га ВК), *врза́ла* РД, *врза́м* (= половина коњског товара сена) Ка ВК, *вр́зана* ДДу, *вр́зане* Гр, *вр́зано* МК ВК, *врзу́ем* ДДу, *завrза́љка* (део разбоја) Ча, *п̄оврза́љка* („од шами́у“, марама којом се повеже глава, а одозго се носи друга) Ча, *п̄о́врза ми* ВК, *увrза́* ДП, *п̄ревrзу́ју* Ча, да ви́ка *вр́ке*, *вр́ке* ДДу, *вр́ли* ДДу, *врли́* Ча Гр, *вр́ља* МВ, *вр́љаш* ВК, *врља́ше* ДДу, *врљи́* ГБ, *врљи́ла* Та, *исвр́љим* Гр, *наврља́* ГБ, *навр́љајт̄е* Гр, *п̄о́врља* Ка, *п̄оврља́ла* МВ, *п̄овр́ље* Ли, *овр́мо* ГБ, *вр́не* Се ДДр Та ДП, *врни́ се* РД, *не вр́ну* (врати) НС, ки́ша *вр́не* ДП, *вр́не* (киша) Гр, *да се вр́нем* ВК, *завр́не* (заокрене) НС, *п̄овр́немо* ДДу, *п̄оврну́* ДП, *врс* ши́ју га ко́љу Гр, *вр́т̄ају* Ча, *врт̄а́ла* ВК, *вр́т̄ам* ДДу ГБ, *врт̄а́ње* М, *завр́т̄аш* ГБ, *п̄ревр́т̄аш*, *исп̄ревр́т̄аш* ДДу, *Мали Вр́т̄оп̄* Ка, *Големовр́т̄оп̄ци* МВ, да га *п̄овр́т̄у* МВ, *вр́т̄у ме* Ка, *врца́ни* опа́нци ВК, *вр́це* ДДу ВК Ш, *вр́цу* Кр, *врцу́* ВК, *врчи́ца* М, *врчо́љине* ДДр, *врша́ч* Га, *врше́ш* Ли, *увrше́* ДДу, *гр́бачки* МКу, *гр-*

[75] Белић: 1905, 123.

бйна Ли Гр, *на грбйну* Ка ДДр, *грвáља* М, *Грдáницу* Ча, *Гркйњу* ГБ, *Гркйњчани* ГБ, *Гркйњци* ГБ, *грмáн* МКу, *грмáње* МКу, *грмй* МКу ВК, *гр́не* ВК ДДр, *грнéнце* М ВК, *загр́нем* Гр, *нагр́не* (навали, насрне) ДДу, *нагр́тамо* (окопавамо) ДДр, *гр́чаве* Ча, *гр́чи ме* ДП, *удрвйла се* ДДу, *др́давке* МКу ВК, *предржáле су* Гр, еднó *др́кало* (део гајди) Ча, *дрљавéју* Та, *др́љамо* Ча, *др́вена дрљáча* Со, *сьс дрљáче* Со, тьг *др́н, др́н,* бýчкаш ДДу, *др́пава* ДП, *др́паве* ДДр, *др́пави* опьнци М, *др́паво* билó М, *дрпóљ* ВК, *гр́гавке* Ча, *нагр́чено* Ча, *наѕр́нем* ГБ Ка, *оѕр́нем* ДДу, *оѕрнý* НС ДП, *ýѕрну* Гр, *да наѕр́ну* Га, *нáѕрну* тáм РД, *наѕр́ту* ДП, *оѕр́ћам се* Гр, *наѕрћýју* Со, *слабокр́ван* Гр, *свекрвýје* Га, *окр́ме* ВК, *покр́мим ги* ГБ, *кр́не* (навали, нагрне) РД, *кр́пенче* М, *унáкрс* ДДу, *Кр́с* Га, *кр́цанка* (врста вутаре) ДДу, *Крчймирке* МВ, *Крчймирци* Ш, *кр́шено* РД, *кршóтина* Со, *накр́шимо* ДДу, *покр́шен* РД, *прекр́шен* РД, *скр́шим* РД, *мрдáће* Га, *промрћýје* ЗТ, *умрћýјем се* Се МВ, *умр́л* РД, *омр́си* М, *топр́в*[76] (тек) Со Ка РД, туј *првé* (раније) РД, бйл *првé* ДДу, *првé* притйснем М, *пр́ве* цéзве Га, да ýмрем *првé* Со, *првé* пред њй Га, *првé* на цýцку РД, *првенчé* ДП, *Првокутйнац* Гр, *првораáтник* Гр, чика *Пр́вул* ГХ, неквó у *прйпрли* МВ, онé *принýле* (прхнуле) Ка, *пр́с* и плéва ГХ, *пр́тен* НС, слáмњача *пр́тена* НС, кошýље *пр́тене* МВ, *с пр́тени* кóнци РД, па се *упр́тимо* МКу, *ср́ба* (срче јело) ВК, *србй га* (сврби га) ВК, и тй *ср́бни* (сркни) ДДу, *иср́ка се* (исхрка се) ВК, *спр́чи ме* ДДу, *тргáше ни* Гр, *отр́за се* Ча, *тр́келе* ДДу, *затр́л* сам се (изгубио сам се) ДДр, *тр́лица* МВ ВК Со, *тр́лицу* Со ДДу, *на трлйште* ДДу, *затрљáк* (јегьл) Ча, пасýљ *тр́љан* ДДр, *огрљацй* ВК, *отрљáк* (јегьл) Ча, *натр́памо* ВК, *трпéж — крпéж* ДП, *трњáк* Ча, *црнóјке* ВК МВ, *да поцр́цају* ВК, бóље се *зацр́ви* Ча, *ицр́пен* ГХ, *цр́ца* М, *чекртáљка* МКу;

бр́кну ДП, *обртљйви* Гр, *забр́чка* ДДу, *набр́чку* ДДу, *врзлó* ВВ, стó *врзмá, врзмóви* Ка, *вржди́* МК, *врпчé* (дем. од врба) ГБ, *превр́скујем* Га, *свр́тка* Ча, *превр́ткамо* ДДу Ча, *вртлéшка* МКу, *вртљéшке* МКу, *вр́чва* („ћýп земњéн") Ш, *навр́чку* вр́це Га, *вршнйк* МВ Со Га, *вршњйк* ВВ, *вршњацй* Со Ли МВ Ка Ча, такóј се *нагрздйло* Та, *грнчáри* Гр, *гр́нци* ДДу Ча МВ, *гр́снице* МВ ВК ДДу Со Ча, *грсничóљине* ВК, *гр́цкам* корйчку ДП, *грцмáн* ВК, *дрвнйк* Ча, *дрндá* (аорист) ВК, *надр́нду* ВК, *др́чно* ДДр, *закр́кљам* (зановетам) ДП, *крќљáн* ВК, *Крстáна* ВК, *крстáчу* Со, *крстетйна* ВВ, *кр́шка се* ГХ, *мр́вка* ВК ДДу, *мр́вку* Ка Гр, *мрзлýћ* Се, *омр́кнемо* ДП, *мр́мња* ДП, *мр́ско* Гр, *мр́тка* М, *мр́вичка* М, *Пр́вка* Се, *пр́вњога* Га, *пр́дла* ДДр, *у пр́кле* зéмње Со, *пр́кља* још Га, не мóж да *пр́кне* Ча, *пр́шка* óвце Ка, *напр́шка и* Ка, еднý *пршкáву* (ситну) ДДу, óн се *пршнýл* (сакрио се) у њйву Ка, *срдњý* ДП, *Ср́цко* РД, *протр́гла* МВ, *тр́гнеш* ју Ча, *утр́кне* РД, *Цр́цко* РД;

одвр́же Гр, *подвр́зане* ДДу, *одврнýли* Га, *изодвртáли* ДДу, *разврзáше* Ли, *изврне* ВК, *развр́ну* ГХ, *изврнýло се* РД, *развpнýше гу* Га, *йздрж* Гр, *издрлá* Се, *кьд се йздра* Се, *просвр́ца* МВ, *нáјпрве* Со, *нáјпрво* ВК ДДр М Га, *исвр́љимо* (презент) Ка, *свр́немо* Ка, Со, онй *свр́ну* ГХ ДДр, *свр́та* Ка, *скр́чав* М, *искр́шена* РД, *накр́шим* М ДП, *искршйл* Га, *скршйла* Со, *истрљувáла* Со, *сýлдрма* Га ВК, *да свр́не* ДП, *свр́ни* ДДу, *сврнýл* ВК, *сврнýла* ВК, *усмрдéло* ВК, *посмр́че* ДП, *растр́гомо* Со, *стр́љу* ВК, *простр́мо* Ка, *прóстрно* Га, *распростр́ја* ЗТ, *распрóстрто* ВК, *стр́шељ* МКу ГБ М, од *стр́шеља* М, *стр́шељи* Та, *óтврљи* (3. л. јд. аориста) Гр, *поотвр́љу* МВ, *цвр́ц* (ономатопеја) ДДр, *не швр́ља те* Кр, *проштр́пáле* Ча, *йшмрћа* (3. л. јд. аориста) Со, *ишмр́ћана* М, *шмр́чем* онóј ВК, *Штр́бовац* ДДр, *штр́цам* ДДр;

---

[76] Маретић: 1899, 89, овај облик сматра превојем према *ýпрâв*, а изводи га од *то-прво* (стр. 92).

смр̍дљуга Ча, *раздрндȁла* ВК, *исӣр̍шикамо* Га, *збркољу̍је* ВК, *цвр̍сӣо* М ДДу Ли, *искр̍сӣена* М, ципȅла *скркну̍ла* ДДр, *у̍збрдничку* ДДу, *за Цвр̍цка* ДДр.

78. Сви ови примери нису уједначени. Подела је сачињена само на основу онога што се види и што нуди дистрибуција фонема у речи. Међу овим примерима постоји и велика разлика. Она је разнородна.

1. Код једних је та разлика лако уочљива, а односи се на акценат. Тако су у претходној подели заједно сврстане речи код којих је акцентован слог са силабемом *р* и оне код којих је акценат на којем другом слогу. Тако и речи настале од исте основе једном могу имати акцентован, а други пут неакцентован силабем *р* (*гр̍сниче* : *грсничо̍љине*; *ӣр̍шка* : *ӣршну̍л*; *свр̍ни* : *сврну̍л*).

2. Друга специфичност је у томе што је вокално *р* могуће наћи у отвореном, али и у затвореном слогу (*и̍шмрћа*, *о̍ӣврљи*, *ӣосмр̍че*, *др̍ӣаво*, *грби̍на*, *вршȁч* : *врӣчȅ*, *грнчȁри*, *гр̍нци*, *смрдљу̍га*).

3. Трећа неуједначеност је код неких облика који су настали префиксацијом, чиме смо добили два консонанта пре *р̥*, али они припадају двема морфемама (*скршйла*, *разврзȁше*, *исӣрљувȁла*, *раздр̥ндȁла*, *исӣр̍шикамо*).

79. Из изнетог материјала види се да је највећи број примера са слоговним *р* у отвореном слогу без обзира на то да ли је испред њега један или два консонанта, од којих оба могу бити у слогу са *р̥*, или први припада претходном. Што се дистрибуције слога са вокалним *р* тиче, он може бити ма на ком месту у речи.

80. Губљењем вокала могло се јавити и секундарно *р̥* у медијалној позицији: *Брсӣо̍вац* ЗТ, *Врӣоломȅ* М[77], ис *Крӣȁӣ* ДБ, мȁли *крвȁј* НС, *ӣрдавȁл* РД, такȏј ме онй *ӣрнајдо̍ше* МВ, *ребр̥цȁ* М. Обично се ово дешава у позицији између консонаната, али забележила сам и пример са појавом секундарног *р̥* иза вокала: *јер̍м* (јерам) ци однесȅм ВК.

81. Појава медијалног *р̥* уз вокал, испред или иза, доста је ретка:

1. *вр̥̍омо* и сринӯмо врȁ ДДу, вѣздан *вр̥̍омо* ДДу (али: *овр̥̍мо* шенйцу ГБ), *кр̥̍а* лȅб ВК, ћу *кр̥̍ам* ВК, *скр̥̍а* врȁт ВК, да се *скр̥̍аш* ВК, кȍњ *ӣр̥̍а* ВК.

2. *у̍р̥ка* Гр, кѣд се *нȁр̥ви* Гр, *зар̥цавȅ* шпȍрет ВК, *ӣор̥жу̍е* ГБ.

У последњим примерима силабем *р* сам чини слог: *у-р̥-ка*, *на-р̥-ви* итд.

82. Слоговно *р* може се наћи у финалном отвореном слогу и то тако што гради слог са сугласником испред себе. Таквих је примера мало. Они су обично настајали:

1. као последица губљења сугласника *х* у финалном положају: *вр̍* Ш МВ ДДу ВК, *умр̍* (1. л. јд. аориста) МКу Гр Со Ча, јȁ и *заӣр̍* Ш, *ӣросӣр̍* ГХ;

2. као последица губљења вокала: *бȁкр* М, *вȅӣр* М ВК, *добр* дȁн М[78], а тај вокал је секундарни полугласник.

---

[77] Види Реметић: 1985, 119.

[78] Ови примери би се могли тумачити двојако. Са становишта савременог језика то би било губљење вокала у средини речи. Историјски гледано, у некима (*добр*, *веӣр*) вокала није ни било на том месту, већ на крају. Но, како се тај полугласник с краја речи давно изгубио, пошто је био у слабом положају, мало је вероватно да се такав облик очувао. Вероватније је да се и на овом терену развио полугласник (јер облика са полугласником или његовом супституцијом са *а* има), па се губи у брзом говору. Лексема *бакр* позната је и другим нашим народним говорима и дошла је из турског.

83. Нешто је више примера са *р̥* у иницијалној позицији. Међу њима има и оних који сами граде слог и оних који чине слог са следећим сугласником.

не се́јемо *р̥̀ж* Ли, *ржа́њ* ВК МВ[79], *р̥̀жена* сла̀ма ВК[80] (али много чешће: *ра́ж* Ча Се ГБ, сла̀му *ра́жену* Ча, *ра́жено* жи̏то ВК, од *ра́ж* ВК Ка, *ра́ж* се зове̏ ДДу, сла̀ма *ра́жена* ДДу), *р̥̀ђа* Гр ВК, *р̥̀ђав* ДП Ка, *р̥̀љавче* Ли, *рмо́н* („армо̀н, ко ками̏лица") ДДу, *р̥̀њка* ДДу[81], *р̥̀ска* ВК[82], *р̥̀чка* Гр, *р̥̀чкаш* Ка, ко̀њ *р̥̀ка* ВК.

У већини ових примера изгубљен је сугласник из иницијалног положаја (најчешће је то сугласник *х*), те се, као последица тога, *р* нашло на почетку речи. Негде је ово *р* настало накнадним губљењем вокала (*р̥̀ж*). После оваквог *р* увек следи консонант[83].

84. И у ГЗ имамо појаву десилабизације *р̥*[84]:

Кречи̏мир Гр ГБ, *Кричи̏мир* Гр Ли Ка ДДр, Ма̀ли *Кричи̏мир* Ча, *Кричи̏мирац* Ка, *Кричи̏мирци* Ка, *кричи̏мирска* ѕво̀на МВ, *нара́камо* (нахркамо, испљујемо хркањем) ВК, једно̀ *сйрани̏шйе* Гр, *йрьйе̏за* МВ (али и: *йрйе̏за* гу ви̏ку МВ)[85]. И овде је *сребрен*: та̏ј ства̏р, бо̀гати, *сре́брени* М[86] (мада може бити у питању и суфикс *-ен*). Ову појаву налазимо и у неким глаголима: *умре́ја* ГБ, *умре́л* МВ Ли Ка ВК МВ, *умре̏ла* е МВ, *умре̏ла* Со Га Ка, *измре̏ли* Га[87], мада се ово може тумачити и аналогијом, рецимо према глаголима типа *йочела*.

Управо наведени глаголски облици, настали аналогијом према презентској основи, у ГЗ чешћи су од облика са слоговним *р* у радном глаголском придеву[88].

85. У говору Галинољских Срба П. Ивић бележи предлог *кр*[89] са силабемом *р* који се очувао испред именице, заштићен морфолошком границом. У ГЗ тај предлог има облик *кре* (примери у т. 1036).

86. Да закључимо. Сонант *р* као силабем у ГЗ не понаша се ништа другојачије но у књижевном језику, само је његова употреба нешто шира него у књижевном језику, тј. рекло би се да он осваја нов терен. Његова је дистрибуција могућа у свим слоговима, укључујући и први и последњи, како затворени, тако и отворени. Најфреквентнији је у позицији између два консонанта. Најређа је позиција *р̥* испред вокала, чак много ређа но у другим нашим говорима, а разлог је то што у ГЗ финално *л* није прешло у вокал *о*, па је то позиција *р̥* испред сонанта *л*[90].

---

[79] Види Богдановић: 1987, 83.

[80] Види Богдановић: 1979, 11.

[81] Ивић: 1957, 125. има *р̥̀ње*, 'ноздрве', где даје и подручје на којем се ова реч, или њој слична, простире.

[82] Види Богдановић: 1979, 11.

[83] Види Реметић: 1985, 117.

[84] Види Реметић: 1985, 117.

[85] Види Николић: 1964, 334.

[86] Види Симић: 1972, 72, Николић: 1964, 334, Јовић: 1968, 41, Богдановић: 1987, 83, Павловић: 1939, 72. Маретић: 1899, 90: „Данашње *срѐбрн* гласило је *сребрън*".

[87] Види Реметић: 1985, 118, Јовић: 1968, 41, Богдановић: 1987, 83, Богдановић: 1979, 13.

[88] Реметић: 1985, 118.

[89] Ивић: 1957, 80.

[90] Исто у Ћирић: 1983, 27.

Вокалске групе

87. Вокалске групе у ГЗ често настају губљењем појединих консонаната. Позната је и појава сажимања истих или сличних вокала, као и уметање сугласника ради отклањања зева.

АА: *снаа* редовно (примери у т. 249), па *маамо* (вид. т. 249), где група *аа* настаје после губитка сугласника *х*.

Могуће је и сажимање: *саш* Гр ДП, *сна* друга ГБ, *малу* Ка, напреду *мање* (од махање) Ча, њихова *сна* ЗТ.

АЕ: *зназе* редовно, кво *лаеш* ДДу, да се *мае* РД, *напрае* ВВ, *снае* ДДу, *шкаеш* Га и примери у т. 186.

У бројевима редовно: *дванаес* МВ, *тринаесте* ГБ, *шеснаес* Со, у *деветнаез* године Со, *дваес* ГБ РД ВК, *двае* седми Ча, и сл.

У облицима глаголског прилога садашњег: *плакаечи* ВК, *сисаећи* Ка и примери у т. 186.

АИ: *забраила*, примери у т. 221, *заима* Со, па се *изнаидамо* ДДу, *каиш* МК Ча, *каишићи* ВК, *калаисана* М, *Михаила* Га (т. 257), *наиде* М, *наиду* ДДу Гр, *наидомо* Гр, *наидемо* Гр, *наидеш* ДДу, примери типа: *напраил* у т. 221.

АО: *викаоше* РД, на *заоду* Ча (т. 249), *знао* ГБ, *дошао* ЗТ, *дао* ЗТ (т. 292–293), *имаоше* ДДу, *маовину* МВ (т. 249), *наопако* Гр, *наоде* ДП, *снао*, *страота* Ка (вид. т. 249), *чуваосте* Ча.

АУ: *аутобус* РД, *дизау* ВК (т. 185), не *вељау* ВК (т. 185), *наузиму* РД, *научил* се Гр, *научимо* ДДу, *секирау* Ка (т. 185), *снау* (примери у т. 249).

ЕА: *греа* РД (т. 249), *неам* Се ДДр ДП, *овеам* Ча (т. 195), *смеамо* ВК, не *теаше* Ка, не *теасте* Ка.

ЕЕ: *говее* Га, *жалеем* ГБ, *идееħи* Се, па се *насмеем* ДП, *нее* редовно, *огрее* ДДу, *работееħи* ДДр, *старее* се Га, *ткаееħи* Га, *нумеем* М, *нумее* ДДр МКу Ли, *нумеемо* ДДу и пр. у т. 198.

ЕИ: кво *блеиш* ДДу, *сеири* (чуди) се народ ВК.

ЕО: *бео*, *беоше*, *беомо* је редовно, *греота* РД ВК, ко се *зовеоше* ДДу, *меови* Ча (т. 249), *носеомо* ДДу, *необрано* ДП, *неокречено* Ка, *поскупео* ГХ, *тео* Га Гр Со (т. 249).

ЕУ: *викашеу* Гр, *имашеу* адет Гр, *оћеу* ДДр Ка, много сам па *реумна* Гр, не *смеу* Гр.

ИА: *антериа* Ча, кмет *биа* оптужен Гр, *завалиа* Га, *маћиа* ДП Ка (т. 139), *њиан* Гр (вид. т. 600), *овиа* ДДу Ка (т. 596), *скамлиа* Гр (т. 199), *тиа* Гр ДДу (т. 596), *чиа* си ДДу (604), *чорбациа* ДДу (т. 199).

ИЕ: *керемициe* ДДу и примери у т. 202, *ниедьн* Гр, *ние* често, *испиретељувамо* се МВ, *одбие* Ча, *пензие* ДП, *приетељ* Жикини ДП, *приетељица* Се, *покриена* ВК, *рание* Ка, у *Ћелие* Ча, *ћуприe* Гр, у *ћиримициe* М, *триес* редовно, *шием* Се и примери у т. 202.

ИИ: *Пашалиине* ДДу, *стариi* Ка Гр (т. 203), *чии* (РД (т. 203), поред: *чи* си ЗТ.

ИО: *авиони* МК, *авионом* Се, *био*, *возио* у т. 292, *ишиол* Се (т. 133), *приодде* РД, *приодиле* Ка, *приодиш* ДДр, *приоди* ДДу, *приоће* ДБ.

ИУ: *маћиу* Ка, *наводацију* ГБ, *шепсиу* Га, *ћуприу* РД и примери у т. 201.

ОА: *моа* у т. 188, *њоан* М ДП (т. 600), *поа* Ча, *поаљено* ДП, *поалила* ВК, *поалку* Со, *швоа* ДДу (т. 188).

ОЕ: *кое*, *мое*, *моему*, *поевтино*, *поедоше* РД, *скроено* ДДу и примери у т. 190.

ОИ: *Благоини* ДДу, *броимо* Ча Со, *двоица* РД Ча, *доила* ДДр, *напои* Ка, *обоица* Та, све се *одвои* МВ, *одоила* Се, треба га *пои* ГБ, *подоиш* Га, *скроила* ДДр, *скроимо* НС, *стои* Со Ка, *стоим* ДДр, *твои* Ка, *троица* Гр, *троицу* Гр МВ, на *Троицу* Ли и примери у т. 191.

ОО: *доодим* ДП, *дооди* Та Се (т. 249), *испроодимо* РД, *пообаљав* НС, *поођани* Га (т. 249), *поорe* Со, *поорали* Со, *проодили* Со (т. 249), *проодимо* ДБ, *проорашиш* ЗТ, али и: *доде* МВ Га, *доди* Се М Га, *издоде* ДДу.

ОУ: *коу* Ли (вид. т. 189), *моу* у т. 189, *поубаве*, *поубави* М.

УА: па се *буа* ДДу, *буам* ДП, *глуа* ДДр (т. 249), *дуа* Гр, *дуан* РД (и прим. у т. 249), *дуар* Гр, *избуамо* Со, *одуам* Ка, *пуа* М, *Суа* ДДу (т. 249), *скуамо* Се (т. 249), *уапе* Та, *уапало* гу Ча, и примери у т. 222. и 223.

УЕ: *аперисуе* РД, *буе* ДДу, *вечеруемо* ДДр, *врзуе* Ча, *запасуе* ДДр, *здувуе* Ча, *запржсуе* МВ, *зарадуе* Га, *казуе*, *казуем* у т. 194, *откупуеше* ВК. Остали примери у т. 194.

УИ: *вакуишемо* Гр, *суи* су ВК.

УО: *насуо* ДДу (т. 249), *отскркнуо* Ли, *суо* ДДу Га (т. 249), *Суодол* Ка (т. 249), *Суопланинац* Ли (т. 249), *уопште* Та Со Ка, *уовште* ДП (т. 318).

УУ: *пиштуу* Ка (т. 193), *присуствуу* Га (т. 193), *Суу* планину ДДу Га (т. 249), да *чуу* ДДр (т. 193).

АИЕ: *маие* ДП.

АИО: *напраио* си је М.

АУЕ: *страуем* Га (т. 249).

88. Вокалске групе од двају једнаких вокала најчешће се контрахују. На првом месту по доследности у овом погледу је група *ии*, па *оо* и *аа*.

Контракција вокала

Финалне вокалске групе

89. Због изостанка промене *-л* > *-о* нешто је мање финалних вокалских група, а ни оне нису типичне за ГЗ. Једино копула *као* може да се узме за пример сажимања финалне вокалске групе, при чему *-ао* > *-о*, мада је честа употреба лексеме *како* уместо *као*. Наводим део примера:

ја сам запела *ко* сивоња ДП, оно *ко* год решето ДДу, беги *ко* озбиљно Ли, *ко* год биров кучку Ча, исто *ко* мен Ча, све *ко* пустињак Ча, дрчно *ко* куче ДДр, *ко* теле МК, отекла *ко* буре РД, *ко* чичу порасал ГХ, *ко* млечницу Се, *ко* куче Ка.

90. Лексема *посао* када има овај лик[91], што је, наравно, утицај књижевног језика, показује тенденцију за сажимањем: да си па напу̏шти *по̏со* РД, по не̏ки *по̏со* Та, од *по̏со* Со, мада је често у употреби лексема ж. рода: *по̏сла*, или сасвим друга основа: *рабо̏та*.

91. Малобројни примери са *-л* > *-о*, настали под утицајем стандардног језика, јављају се и у сажетом облику: о̏н *до̏шо* до не̏свесницу ГХ, како сам *до̏шо* ЗТ.

Медијалне вокалске групе

92. Контракција вокала у медијалним вокалским групама није тако честа, али је могућа. У појединим лексемама чује се само изговор са контрахованом вокалском групом.

-ао- > *-а-*: *закружи̏л* кру̏г Ли, *нана̏м* ДП, *навда̏м* ВК Ка РД;

-ао- > *-о-*: да у̏знеш *ноча̏ре* Се, поред: узе̏л *наоча̏ре* Се, *новда̏м* ДП, *новда̏мо* Ш, *новда̏м* Ка, *нона̏м* Ка, *нона̏мо* МК, кр̏шено у *со̏браћај* РД, оно̏ј *со̏браћај* РД;

-оа- > *-а-*: три̏ *резервда̏ра* Ча, *резервар* Ш Ка;

-оа- > *-о-*: *толе̏т* (папир) ВК;

-оо- > *-о-*: све̏ *по̏дноси* (поодноси) Ш, и примери у т. 394. и т. 249.

-ио- > *-и-*: *магацине̏р* Ка, од *магацине̏ра* Ли;

-еу- > *-у-*: *р^еу̏ма* РД.

Редукција вокала

Афереза

93. Испадање ненаглашеног иницијалног вокала јавља се и у ГЗ. Преглед грађе даћу према вокалу који се губи:

а: *була̏нта* и̏ма ГБ, ту̏ј е *бала̏нта* МВ, у *була̏нту* иде̏ Ча, у *була̏нту* у Га̏цинан Га, у неку̏ *бола̏нту* Га, *двока̏т* ДП, ово̏ ти е *конта̏ција* М, до свети *Ра̏нђел* НС ДБ, спрома свети *Ра̏нђел* НС, свети *Ра̏нђел* М ЗТ, *тери̏а* (антерија, део одеће) Ча;

о: *кулаги̏ја* ВК, ди̏ем да *пери̏шем* РД, била̏ сам на *перда̏цију* Га, у во̏јску сам *неспосо̏бен* В, ма̏ти гу *неспособи̏ла* ДП, голе̏ма *ско̏руша* и̏маше Гр, за *но̏а* (оноа) ДП, и̏ма *на̏м* (онам) ДП, *жење̏н* уну̏к (ожењен) ДП;

е: да се не̏какo *ваку̏ишемо* Гр, *ле̏ктрични* шпо̏рет ДП, од *се̏нцију* ЗТ, *те̏* ти има̏ње В, *те̏* у Ђу̏рђа ДБ, *те̏* га Вла̏јко ДБ, *те̏* га на̏ш та̏тко Гр;

и: повећа̏ше *вали̏ду* ГХ, *не̏кција* Та ДБ, *не̏кције* ВК, па сам *не̏кције* прима̏ла РД, па *не̏кциіе* Га, *не̏кцију* ЗТ ДБ ВК;

у: о̏н *ва̏не* ону̏ј рого̏шку ДДу, *вати̏ја* за ру̏ке В, па *ва̏тим* по̏сле по дру̏м Гр, и то̏ј се *ва̏ти* (ухвати) МВ, ако га не *ва̏ти* зима̏ МКу, *вати̏* од кра̏ј, па ву све̏ оприча̏ј ДБ, ће *за̏јмиш* М, моји̏ *кућа̏ни* Гр, ви̏ше *напре̏ди* Ли.

---

[91] Обично је *работа*.

94. Овде би се могао сврстати и облик *торник*: данас је *торник* ДП, у *торник* иде Га, гледано према стању у савременом језику, уколико није, како мисли Р. Симић, преузето из црквеног, па је испало *в*[92].

Синкопа

95. Испадање неакцентованог вокала у средини речи није тако често у ГЗ. Најчешће испада вокал у слогу иза акцентованог, али како дистрибуција акцената у ГЗ омогућује и његову појаву на последњем слогу, или ма којем ближе крају речи, то се може јавити и синкопа у слогу испред акцентованог. Појава синкопе ван положаја иза акцентованог слога може бити и аналошке природе. Могла је настати у оном облику речи у којем се то десило иза акцентованог слога, па се такав лик одржао и кад је реч добила нову форму.

и: *зорле* се не мре ГБ, *колко* оћемо Ка, *колко* ти вата ВВ, *колко* ти плаћу ВК, *колко* си му там поврље Ли, *колко* до чешму Гр, *колко* аршина Со, *колко* е *толко* Та, *мравњак* Ча, *неколко* пут ВК, продала би *неколко* ВК, аркива *оволка* Гр, *оволки* бркови ДДу, котъл се *оволки* закипи ВК, оне *оволке* ГБ, изводил *онолки* ред ВК, *сестрична* Се, код *сестричну* Та, *толко* е ВК, *толко* и њој Со, *толко* си узну Ка, несъм *толко* стара Кр, ако сам *толка* била Гр, нумем ја *толко* да причам ГХ.

е: у *Зајечар* М, држи *ремник* пушку Ка, *младенвеста* ГБ.

а: *пројно* ли оћеш Ка, ко леба се меси *пројно* МВ, *мрвени* доктур ВК.

96. О примерима типа *разбере*, *збира* види у т. 36.

97. Облик: крате се *дни* Ча, вероватно не представља губљење *а*, пошто њега овде није ни било, јер је ово стари облик у коме се некада налазио полугласник.

о: туј се *готви* ВК, да *готвим* грне Ча, месим, *готвим* МВ, ја сам *забравила* Га, *забраљам* Та, па сам *забраила* Та, па се *забраимо* ДП, *забравила* ДБ, јело си *уготвила* М.

у: *добројтро* ДП Гр ЗТ ВК; *мумурзан* леб ДБ.

Апокопа

98. Апокопа је честа у неким везницима и речцама, када изостаје *-и*:

сипе им воду, *ал* дан година ВК, врту ме, *ал* нећу ја Ка, *ал* сам тела да умрем ДДу, *ал* ми после некъкво дојдоше лутке у главу Со, *ал* се старее Га, *ал* забраи Га;

за шибицу да *л* има ВК, да *л* це врну Кр, да *л* је тој тај МК, да ли е било, да *л* нее Гр, поред: да *ли* ће излегне Гр;

ел причамо тој ВК, *ел* си чула ВК, *ел* ти знаш ВК, *ел* имамо момка МК, *ел* си ти бија Гр, *ел* га пржимо Со, *ел* ти кажем НС, циркус, *ел* викам НС, а Нешко *ел* млађи о тебе Ка, Аца е постар *ел* такој Ка, *ел* ти казујем Га, приде син *ел* снаа МВ, *ел* да се мре Ка;

нел теле продали РД Па, *нел* треба вода Га, *нел* ти казујем ВК, *нал* ти узнем ја обрамку ВК, *нал* ја појдем ВК.

а: *бел* шеница ДДу, имало *половин* година Г[93], *половин* свет остало Та;

---

[92] Симић: 1972, 161 и нап. 188.

[93] Проф. Павле Ивић сугерисао ми је да је *половин* постало непроменљиво као кардинални бројеви, те да ово и не морају бити примери апокопе.

у: не *мо̍к* се ра̍ним ја̍ Гр (т. 673), *йолови̍н* тво̍р изе̍де Со, *йолови̍н* тера̍л Ка, до *йолови̍н* бела̍ РД, *йолови̍н* вре̍ћу тури̍ Гр, бра̍шно у *йолови̍н* М, поред: кад *йолови̍ну* тури̍ Со (т. 556), помери̍ на̍ *сшран* М (т. 557).

е: Од глагола *моћи* у презенту се чују и облици без *-е*: не *мо̍ж* да цр̍кне Ча (вид. и т. 676. и т. 680).

Е л и з и ј а в о к а л а

99. У сантхију су честе елизије. Крајњи вокал клитике губи се пред речју која почиње вокалом.

а: у шко̍лу *д и̍дем* ВК, *д и̍дем* да нами̍рим ВК, не̍ма *д и̍дем* у Ни̍ш ВК, ју̍тре мо̍ра па̍ *д и̍дем* ВК, ја̍ ра̍но *д и̍дем* ДДу, *д и̍дем* та̍мо ГХ, не̍ћу *д и̍дем* Ча НС, не мо̍гу *д и̍дем* Кр, вика̍ше ме *д и̍дем* МВ, куде̍ ћу *д и̍дем* РД, ја̍ не мо̍гу *д и̍дем* РД, у ста̍ре го̍дине *д и̍дем* Со, и ја̍ *д и̍дем* Со, *д и̍дем* да чу̍вам Со, не пристању̍јем *д и̍дем* Со, не мо̍гу *д и̍дем* Ка, *д и̍деш* Со, ти̍ има *д и̍деш* Ка, кад ти̍ *д и̍деш* ГХ, немо̍ј *д и̍деш* РД, ту̍ј ће, ка̍же, *д и̍деш* ГБ, сва̍ки *д и̍де* ДДу, Сре̍ћко *д и̍е* РД, не̍ће *д и̍де* на четере̍с да̍на ВК, она̍ не̍ће *д и̍де* М, она̍ и̍ма *д и̍де* Ка, ће *д и̍де* за ње̍г Ка, *д и̍деш* до̍ле Со, ће *д и̍деш* код Зо̍рана Се, *д и̍демо* при ње̍г РД, рекъ̍л бо̍г *д и̍демо* ВК, ће *д и̍мо* ВК, ће *д и̍демо* М ВК, да мо̍гу *д ошидем* Ка, колко *д и̍ма* чове̍к Та, да ли̍ ће *д и̍ма* и ле̍б ВК, не мо̍гу *д изнесе̍м* РД, не мо̍ж *д издржаву* ДП, не мо̍ж *д искочи* РД;

е: *н уме̍м* да ме̍сим ВК, *н уме̍м*, удрви̍ле се ру̍ке ВК, ја̍ му *н уме̍м* одгово̍рим ВК, да ја̍ *н уме̍м* ВК, *н уме̍м* да вре̍вим Та, *н уме̍м*, не зна̍м ни̍шта Ш, ја̍ *н уме̍м* ДДр, *н уме̍м* да бу̍дем свекр̍ва М, ни̍шта *н уме̍м* М, кько̍ *н уме̍ш* Та, *н уме̍* да потра̍жи ДП, куде̍ *н уме̍* ГХ, *н уме̍* сва̍ка Ча, *н умее* ниедна̍ МКу, *н уме̍ше* да вревите МКу, ти̍ *н уме̍ш* М, ове̍ј *н уме̍в* ниједна̍ НС, оне̍ *н уме̍ју* да се вр̍ну ВК;

и: ја̍ ћу *с и̍дем* Се, ћу да *с и̍дем* РД, па ћу *с и̍дем* у Ни̍ш ДП, па ће *с и̍деш* Гр, нек *с и̍де* ДДу, а̍јде, ће *с и̍демо* НС, што̍ ће *с и̍деше* ДДр, ту̍ј *с и̍ма* и она̍ њи̍ву ДП;

у: ја̍ то̍ј да ту̍рим *у̍сша* Ка, ја̍ некько̍ тури̍ *у̍сша* Ка, па ту̍рим *у̍сша* ВК, нагње-те̍м га *у̍сша* ВК.

П о к р е т н и в о к а л и

100. У овом делу су дати облици који могу имати форму са вокалом и без њега. Неки од њих су обрађени у у поглављу о апокопи, а други су морфолошке природе (алтернација наставака), па су и тамо обрађени. Осим ових, покретне вокале често имају поједини прилози и предлози.

е : *ø бр̍же* га стреља̍ше Гр, *бр̍же* д и̍демо у Јегли̍че Ча,

бр̍ж се нави̍кнеш ГХ, ја̍, вика, *бр̍ж* се̍до РД, *йо̍бrж* Се;

и̍ма *веће* се̍дом о̍сом го̍дине Гр, кьд *веће* заврши̍ше ВК, чу̍вам *веће* де̍вет го̍дине ДП, и̍ма *веће* педесе̍т го̍дине Ка, и̍ма, ми̍слим, *веће* ме̍сец ДДр, поче̍о *веће* Ка, забраи̍ла сам му *веће* и̍ме ДДу, мо̍ж више *веће* да и̍ма ДДр;

већ не мо̍гу ДДр.

О примерима типа: *мож/може* у т. 676. и 680.

О облицима императивне речце *ајд/ајде* у т. 714.

ø : *е* : *а* ја̍ *свуде̍* ре̍дом срца и̍мам ДДу, *свуде̍* се тре̍ба ВВ, *свуде̍* си е тако̍ј ВК, мо̍ра *сву̍де* та̍чно ВВ, оно̍ си *свуде̍* веће М;

свуд редом се маје (скита) ВК;

онде (= онда) туј нема ништа ЗТ;

иначе је редовно: *куде* ћу ја Со.

е : *у*

Морфолошке су природе облици типа: *овоме/овому*, а примере вид. у т. 610.

а : *ø* преврташ *отуд*, *одовуд* ДДу, од *одовуд* прича ДДу, *отуд*, *одовуд* ВК, њоан па муж *отуд* ДДр;

Шваба *одовуда*, Бугарин *отуда* Гр;

до *сьг* Гр, отидоше *сьг* Кр, и сл.

сьга смо ми ЗТ, а *сага*, реко ЗТ, *сьга* ДБ, и сл.

О алтернацији *а/ø* у речци *нека* у т. 715.

о : *ø кам* да видим Ка, *нанам*, онак спрема ножице М, *натам* кад буде ВК, отиде *натам* ВК, продужи *натам* ДДр, не идемо *натам* до цркву, него *навам* Ка, иду *натам* ДП, *натам*, *навам*, нагоре, надоле ГБ, една *натам*, една *навам* РД, одведе *натам* ГХ, тақој *натам* Ка, на *низбрд* овде МК, ја се oзрну *новам* ДП, да се врне *новам*, и ја *новам* ДДу, њега *новам* Ка, *натам*, *новам* Га Со Ча, мене *нонам* МК, колко *нонам* ДДу, спрема ножице *овам* М, она *овак*, ми *овак* Ча, ко *овак* ВК, *овак* некако ВК, оно неће *овьк* ДДу, едно ће вика *овак*, едно *онак* М, колко *овам* извучем РД, видо да вој е криво још *овам* Ка, испред, *овам* ГХ, отишла на *овам* ВК, *овам* гори МВ, и *овам* вода Ка, *овам* завртим Се, и *онам* шанци Ка, *овам*, *онам* Гр, ја идо *онам* Ш, одовде па *онам* Ча, крчи, крчи *онам* ДДу, чим *онам* гасим Се, онија плац *онам* ДП, ја ћу *онам* да лежим Ка, *онам* преко ћуприју РД, туримо *онам* једну тојагу ВК, идем код њи *онам* ВК, *окол* оној стожиште ДДу, нешто *окол* кућу правил Се, ете га *там* Га, неће ни *там* ДДр, узела ми за *там* Та, ја *там* идем Ка, наѕрну *там* РД, иму и ваши *там* Ш, има *там* гоџа Ча, нагоре *узбрд* Га, и сл.

камо га Гр, од гробје па *навамо* Ка, она се заврне *навамо* НС, ново насеље *нанамо* ДП, едно *натамо* ЗТ, *онамо* нечијо МК, отомо *тамо* ДБ, *тамо* код Бојник ЗТ, *тамо* у државно В, и сл.

и : *ø боль* мајстор М, *по боль* ми је овија син ВК, *најболь* радник Ли; од ујну по *гор* Ка, *најгор* зараз Ча[94] (вид. и примере у т. 631. и 636). Примери нису типични за ГЗ, јер траже примену синтетизма у компарацији, али ипак се чују.

Примери са факултативним губљењем императивног *и* у т. 709.

е : *ø* Покретно *е* налазимо у облицима личних заменица. Примери у т. 565–567.

101. О појави *а* у предлозима на месту полугласника, када се ови нађу испред речи која почиње сугласником, вид. у т. 37. Овде нема облика типа: *оди* њу, *нади* пут[95].

Уметање вокала

102. Уметањем вокала понекад се разбија сугласничка скупина:

е: па *врез* њега ВК, деца била *нераздвојена* М;

и: *касарина* у Београд Ка, у *Кричимир* Ли, *киреч* ВК;

---

[94] Облике *боль*, *најболь* бележи и Богдановић: 1987, 176.

[95] Такве налазимо у: Белић: 1905, 266.

ь: *ӣрьӣе́за* МВ, уколико овај облик упоредимо са стандардним;

а: *ӣарду̍ну̍ке* и̍мам Га, *ӣара̍де̍да* ДБ, *сӣрани̍шӣе* Гр.

Понекад је уметнути вокал изазвао десилабизацију *р̥*.

Супституције вокала

103. О замени једног вокала другим било је речи на почетку. Разлози су најчешће у јаком утицају окружења на вокал у неакцентованом слогу.

Вокал *а*

104. *а* < *о*:

У примерима: *авас* Ка, *арӣа̍к* Гр, *барани̍ју* Со, *забараил* сам Ка, *Мара̍ву* ЗТ ДБ, *Мара̍вци* Гр, *Маракуӣи̍нске* (маринокутинске) ГХ, *мара̍ло* НС, *на̍јлан*, у *на̍јлан* ке̍су ДП, *наћа̍с* Ча ДДу, *ода̍мна* М МВ Со (али: *одь̍мно* е било̍ Ча), може се претпоставити да је узрок супституције вокала међуслоговна вокалска асимилација.

Аналогијом, према облику *ӣоклаӣа*, јавио се: и̍ма *ӣоклаӣа̍ло* (поклопац) ДДу (али и: торба̍к и̍ма *ӣоклоӣа̍ло* МВ), мада се не може искључити ни могућност асимилације према суседном вокалу.

Са супституентом *а* јавља се: *ква̍чка* ДП Ка Та, две̍ *ква̍чке* Ш, *ква̍чку* Та ДБ, а такође и: едне̍ си *ква̍чу* Ли, што се *расква̍че* Ли.

Насупрот претходним облицима, као последица међуслоговне дисимилације, тј. као отварање вокала у неакцентованом положају, могли су се појавити следећи облици: *лаӣо̍в* ДП, *моӣави̍лка*[96] ВК, *раго̍жа* ДДу, о̍жену *раго̍жу* ДДу, *раго̍жу* ДБ ЗТ, на *раго̍шку* ДДу, *раго̍же* Ча (поред: зна̍ш ли кво̍ е *рого̍жа* ВК, на *рого̍жу* Ча), до *скора̍* е било̍ МВ, *ӣрамбо̍за* Со, *ӣрнако̍ӣ* Ча.

Остали случајеви супституције увек се јављају у предакценатској позицији, те се и они могу третирати као отварање вокала у предакценатској позицији: *аӣериса̍ше* ме Ка, *аӣера̍цију* ГХ, да се *аӣерису̍је* РД, ће га ми̍ *аӣерису̍јемо* М, то̍ј се не *аӣери̍ше* Со, *гами̍ла* Гр, ће се *крсӣано̍ша* но̍си, *крсӣано̍ше* ДДу, *маре* (море) а̍јде бе̍жи Ка (али: *море* куде̍ н уме̍ ГХ), *маӣи̍ку* Ча МКу ДП Кр Се ДБ, *ӣалаӣи̍ке* ДБ, око *Трна̍вицу* Ка, *удави̍ца* РД МВ НС Ча, *удавь̍ц* ДП Гр (али: *удовиче̍ӣине* ГХ).

105. *а* < *е*:

Разлозима асимилације могу се тумачити следећи облици: *а̍бар* до̍јде ДДу, Сврa̍чи *кла̍данац* Ча, *кла̍данац* ВК Ш РД ДБ (поред: *кла̍денац* Га), *Кња̍жавац*, из *Кња̍жавьц* ДП, *Макадо̍нију* ГБ (али: ни̍ти е *Македо̍ниа* Гр), *маӣраӣи̍ру* (малтретирају) ЗТ, *Панӣале̍ј* В, и о̍н се кр̍сти *сӣрама* (према) ма̍рку ВК.

Као резултат дисимилације јавили су се облици: *аксе̍нцију* Ш М, *ваге̍ӣу* ВК, *мушa̍ме* куде̍ су Га, две̍ *муша̍ме* оздо̍л Га, *рашe̍ӣо* Га Ча М (и: то̍ј е *реше̍ӣо* Га, *реше̍ӣо* МКу).

Остали примери супституције су следећи: ба̍бо, *ал* те питува̍ ДП, *бајӣо̍н* Ча, астал од *бајӣо̍н* РД, *бајӣо̍нско* све̍ ДДу, *ко̍вчаг*, *ко̍вчази* М (и: *ко̍вчег* ВК), *нали* оно̍

---

[96] У Ивић–Бошњаковић–Драгин: 1994, 264 међуслоговном дисимилацијом тумачи се облик *маӣо̍вило*. Облик *моӣавило* познат је и другим тимочко-лужничким говорима: Богдановић: 1987, 65, Ћирић: 1983, 31.

и̍деше Ча, *нал* ти се пу̍ста ја̍ прекачи̍ ВК, *нали* ти и њи̍м тако̍ј ВК, *нал* ти зака̍чим на ко̍вчег ВК (поред: *нел* ти се о̍н у̍качи Ка, *нел* ти ка̍жем Ка), да га поко̍се *на̍йола* Се (и: да га даду̍ *на̍йоле* Га), *йораш̄* ку̍ћу Гр, *йорад* њи̍ ДП, *йорад* шупу ДДу, *йораш̄* пу̍т МКу, *йорад* бу̍гарску гра̍ницу Гр, *йорад* гро̍бје ВК, *йр̍шљан* ВК, за *сш̄о̍жар, сш̄о̍жар*, стожи̍ште[97] ДДу.

106. Морфолошког су порекла облици типа: што се те̍бе *ш̄ича* ЗТ (вид. т. 791).

107. О лексеми *началник* било је речи у т. 40[98].

108. Властите именице м. рода које у књижевном језику имају завршетак *-е* овде се завршавају на *-а*. О облицима типа *Ви̍доја* и сл. видети у т. 497.

109. Везник *ш̄е* има лик *ш̄а*: дојдо̍ше овде̍, *ш̄а* стреља̍ше двоицу Гр.

110. О облицима типа: да *йрела̍ш̄и*, ова̍м *йрела̍ш̄и* преко сука̍љку М, а̍јде да *одла̍ш̄и* ВК, Љубисав Ћирић, у *Говору Лужнице*, полемише са А. Белићем[99].

111. *а < и*:

Морфолошке природе су примери: и̍ма *бр̍љави* Ка (поред: ћу се напра̍им *брљи̍ва* ДП), *секирља̍во* Га. Вероватно се ради о суфиксу *-ав*, а не *-ив*.

Аналогијом према облику *вара*, *вараш*, настали су: *йревара̍ла* ДБ, ти̍ си ме *йревара̍ла* Се, да ме *йрева̍ра* ДП, па ме *йрева̍раш* ДП, *йревара̍ше* ме ДП, *йревара̍ше* га МВ (поред: роди̍тељи *йревари̍ла* Со).

У процесу асимилације јавило се: *йалаш̄ике* ДБ, а дисимилацијом се може тумачити *ме̍рдиван* ДДу В.

112. *а < у*:

Вокалском асимилацијом јавило се: *баланш̄а* МВ, у *бала̍нш̄у* Га, али као прилагођавање стране речи имамо: да ку̍пи *сънда̍к* РД (али: најде̍ *са̍ндук* РД).

113. Овде би се могла сврстати и двојност у употреби суфикса *-лук/-лак*: изгуби̍ та̍ј *домазла̍к* ДП, у *комшила̍к* Ка (остали примери у т. 30, 31. и 33), али и: *чорба̍лук* Га, *комши̍лук* М. Код облика са *-лук* ваља имати у виду да су облици са оваквим завршетком, вероватно, новијег датума. Једино је лексема *чорбалук* обично са овим завршетком. Може се претпоставити да је пресудну улогу одиграо акценат, јер је уочљив акценатски однос *-ла̍к* : *-лук*. Ово се може применити и на лексему *сънда̍к*, тј. *са̍ндук*.

114. Из зоне II потиче мали број примера у којима је под утицајем јужноморавског дошло до појаве *-па- < -пи- < -пọ-*: *йогина̍ја* ЗТ, али: *изгину̍ја* ЗТ.

Ван ових процеса, са истом појавом је: врзу̍је *ша̍шиње* Ча, али и: *шу̍шке* ВК.

Вокал *е*

115. *е < а*:

Дисимилација вокала условила је појаву следећих облика: свети Ђорђа *Арале̍мш̄ија* М, *баћева* су Га, *баћева̍* РД, *бејa̍ги* Ли М, *беги̍* Ли Га ДДр, *беги̍м* ГХ МВ РД, поред: *баја̍ги* Се Ли Со Ча, не *веља̍у* ВК, не *веља̍* ДП Со Гр, поред: не *ва̍ља* Ка,

[97] Вид. Богдановић: 1987, 65 и Реметић: 1985, 137.

[98] Вид. о томе у Симић: 1972, 134 и нап. 123.

[99] Ћирић: 1983, 33.

не *ваља́* ВК Ка, *кревајче* НС, поред: *крава́јче* НС, *мла́денвеста*, *мла́девеста* ГБ, *па́терицу* ДБ.

У следећим облицима вероватно је у питању морфолошки узрок: ови́ја *га́бер* Со, *гајдерџи́ја* ДБ. Свакако је у питању наставак *-ер*, а не *-ар*.

Супротан процес, асимилација вокала, узрок је нојаве следећих облика: *берем* гу питу́је Гр, *берем* зна́те Гр, а аналогијом према овоме јавило се и: *бер* не мо́гу Га, нек до́јде *бер* сь́г ДДу. Асимилација се огледа и у следећим примерима: *е́ктер* Га, три́ *е́ктера* Ли, педесет *е́ктера*[100] Гр, *је́ктер* ВК, *и́мешеу* аде́т Гр, *невеља́шне* Кр (али: *неваља́шне* ДП), *севе́љка* Ча, поред: *саве́љка* Ча, *та́ндере*, *ма́ндере* ДДу, али: пошло́ на *тандари́ју* Ли, сьг *требе* (треба) ВК.

Морфолошке природе су облици: по *Бо́гдена*[101] ВК, поред: врта́ла *Богдану* ВК, *Ср́ден* (Срдан) ВК.

Асимилација према суседном консонанту условила је појаву следећих облика: *борени́ја* МВ, *довиђе́ње* М Гр ВК, *државља́нство* ВК, *ждрепчени́к* Ча, па се *испријатељува́мо* МВ, *И́гњетов* ДДу, *јерь́м* ВК, *је́рм* ВК, *јесть́к* Га ВК, оно́ј е *јесть́к*, а оно́ј *ја́стук* ВК, ткани́ *ја́стуци* си Га, *јесть́к* Га[102], *момчеди́ја* Ча, на́јдемо *момчеди́ју* М, *момчеди́ку* Ка, *но́вченик* Гр ДП, *при́јетељ* ДП Гр ВК, *при́јетељу* Гр ВК ЗТ, *приетељи́ца* Се, *пријетељи́ца* ДДр, с *пријетељи́цу* Гр, *пријетељи́ше* се НС (али: *не́пријатељ* Ка), *пријете́љство* ДБ, *чера́пе*[103] Та (поред: *чара́пе* Ча), *Шећи́рку*, *Шећи́ра* (Шаћира) ГХ.

За облик з *гребу́љу* Н. Богдановић[104] мисли да се, можда, јавио према глаголској основи *греб-* Ка ВК.

Редовно је *јутре* уместо *сутра*.

Различити су узроци појаве *е* < *а* у примерима: *грео́р* ДБ, *теко́ј* ДБ, а сличну појаву налазимо и у следећим позајмљеницама: *петлица́ни* ЗТ ДП, *пренги́ја* ЗТ, *ћереми́де* Га, оно́ј *ћереми́дно* Та.

116. Неки прилози су обични са вокалом *е* уместо *а*: *свуде́* си се тако́ј ВК, мо́ра *сву́де* та́чно ВВ, оно́ си *свуде́* ве́ће М; нека ра́ди ку́ј о́ће *на́поле* РД, и *на́поле* па не́ће Ш, *на́поле* јечь́м ДП, њу́ ко́се ови́а *на́поле* Ли (у последњем је у питању рефлекс старог јата).

117. О облицима *Петровден*, *Велигден* у т. 34.

118. Морфолошког су порекла облици: *изгре́бене* Ча, *ице́пена* Ча, *ице́пено* Ка, *наре́ђени* Ча, *про́јено* В. У питању је суфикс *-ен*.

---

[100] Исто у Богдановић: 1987, 79.

[101] О томе у: Богдановић: 1987, 79.

[102] Тумачење ове појаве могуће је на исти начин као и облика *сьндак — сандук*, тј. оних са завршетком *-лук*, мада ови облици са вокалом *у* могу бити преузети из књижевног језика, што потврђује и акценат, а они са полугласником или вокалом *а* могу представљати локалну позајмљеницу. Ваља додати да код лексема *јесть́к — јасту́к* фонетски елемент има семантичку улогу: *јесть́к* је ткан у домаћој радиности и ужи је, а *јастук* је од куповног платна и шири је, а и по облицима лексема види се која је ствар старија и нестаје из употребе, а која је новија.

[103] Белић: 1905, 20 и Богдановић: 1987, 79.

[104] Богдановић: 1987, 79.

119. У облицима типа: *дре́ме* до̀ле Та у питању је промена глаголске врсте, морфолошки разлози, дакле.

120. *е* < *и*:

У процесу дисимилације настали су облици: на *ве̄три́ну* ВК, *замери́ше* Га, да *замери́шу* Га, *леси́це* МК, *леси́ца* МК ГБ (али: они̏ су ко *лиси́ца* ВК), *лесича̀ре* ДБ, *мери́ше* Га Та М, *рези́ковали* ВВ, *рески́р* (ризик) ВК, *рези̏чно* ВК, *ћели́ми* Га ДБ, двaес *ћели́ма* Га, наткаемо пла̏тна, па *ћели́ми* Ча.

Као резултат међуслоговне асимилације вокала јавили су се следећи облици: не̏ма *ене́кције* ВК, *ен̄тере́суе* не НС, *зеј̄тени́ца* ДБ, *Кене́чичи* (Кинешчићи) ВК, *медеци́нка* ДБ, *рече́љ* НС.

Ван овога је облик: *т̄ело́рке* (сукње) ДБ, према: *т̄ило́рку* ВК.

121. Овде спадају и односи *е/и* у облицима неких глагола типа: *ислабе́ла* сам Гр. Вид. и т. 57.

122. О облицима прилога типа *зиме* било је речи у т. 52.

123. О ликовима типа: *све́м* да одгово̀рим ВК у поглављу о јату т. 51, и у морфологији т. 615.

124. О императиву *п̄оживе̄те* и сл. у т. 47, поглавље о јату, и у морфологији т. 820.

125. Вокал *е* < *и* јавља се и у везнику *или*: про̀јно ли о̀ћеш, *ели* шени̏чно Ка, да ли̏ су по̀доле, *ели* по̀горе ДП, *ели* побра̀тим, *ели* при̏јетељи Со, нешто̀ се насеки̏ра *ели* зараду̏е Га, да ли̏ сте по а̀свал ишли̏, *ели* ова̀мо Ка, *ел* ће ме ова̀к утепу̏ју Гр, *ели* да те даду̏ за школу̏ванога Ча, да е едно̀, *ели* две̏ РД, поко̀си нешто̀, *ел* урабо̀ти РД, о̀н си е се мо̀ж утепа̀л, *ели* га неки̏ РД.

126. *е* < *о*: Прилог *п̄рво*, у значењу *п̄ре*, јавља се махом у овом облику[105]: она̀ дојде̏ туј *п̄рве̏* РД, вођа̀ е би̏л *п̄рве̏* ДДу, али *п̄рве̏* прити̏снем М, *п̄рве̏* џезве Га, ја̀ да у̏мрем *п̄рве̏* Со, од *п̄рве̏* си про̀лети вр̀љимо ВК.

Вероватно је ова супституција и у следећем предлогу: *п̄рекај* (< покрај) ње́га Гр, *п̄рекај* на̀шо Гр (вид. и примере у т. 1091–1093).

127. Речце *ево*, *е̄т̄о*, *ено* имају облик са крајњим *-е* < *-о*: *еве̏* Не̏мци Гр, *еве̏* ги ГХ, ја̀ *еве̏* ДДу, *еве̏* овде̏ Гр; *е̄т̄е̏* о̀ди РД, *е̄т̄е* тако̀ј Се, *е̄т̄е̏* га и̏де Га, ме̏сец *е̄т̄е̏* отъ̏г ВК, *е̄т̄е̏* ти ВК; за сли̏ве *ене̏* го̏ре Га, *ене̏* гу о̏ди Ш, и ретко: Па, *е́т̄о* кько̀ Ш.

128. Ту су и примери асимилације према суседном консонанту или према вокалу из суседног слога: *жержé̄т* ДДу, *јеш* ма̀ло Гр, као *нећьс* што роси̏ Гр, моѐга Нико̀лу закла̀ли *нећьс* Гр, *т̄еолé̄т* ВК.

129. Код неких глагола налазимо *е* : *о* у аористу типа: *узе̏* ја̀ Ш, о чему у поглављу о морфологији, т. 737.

130. О односу *-ов-/-ев-* биће речи у т. 453.

131. *е* < *у*: Осим примера нека̀ *с̄таредúја* Га, који се могао јавити према облику *момчедија*, са овим супституентом јавиће се и: по̀јдем па се *леле́јем* ДП. Изгледа да је овде у питању мешање основа **ljulj-* и **leluj-*, па имамо и: едън у *леле́јку* ДП, *леле́јку* на грби̏ну Га, у *леле́јку* е била̀ ДДу, вр̀жем *леле́ку* ДДр, поред: вр̀жеш

---

[105] Богдановић: 1979 бележи облик *п̄рвин*, а Белић: 1905, 469. облик *п̄рвињ*.

љу̍љку Ча, у *љу̍љку* Га, понесѐ *љу̍љку* ДДу, едњн у *љуља̍шку* ДП, али и: еднȍ у *лулеј-ку* Га.

132. Однос *ūри/ūре* (< *prē*) и њихова дистрибуција слични су другим нашим народним говорима[106] (примери у т. 62).

133. Кад је већ нарушен однос *ūре/ūри*, онда се јавља и *ūре* < *ūро* (примери у т. 62).

Вокал *и*

133. *и* < *е*: Неки од облика са заменом вокала *е* у *и* дисимилационе су природе: *гиоме̍ūар* Ка ВК, *ђе̍ūик* ДП, *иле̍кūрични* шпо̍рет ДП, у *киремици̍е* ДДу, према: *керемици̍е* ДДу (мада имам и облике: у *ћиримицила̍к* Ли, у *ћиримици̍е* М, што говори у прилог чињеници да је у питању прилагођавање стране речи), *кице̍љу* но̍сим ГБ, сопаса̍ *кице̍љу* ГБ, бес *кице̍љу* ГБ, *кице̍ља* Ча, *ме̍рдивен* ГХ, *ме̍рдиван* ДДу В, на сла̍бу ели *ме̍рдивњн* Ш, *ме̍рдивњн* ВВ, у *рице̍љ* М, тра̍жим те *ūеливо̍ном* Гр, *ūеливо̍н* Гр, *ūеливи̍зор* се̍лски М, на *ūиливи̍зију*, *целимо̍није* (церемоније) НС, узни̍ ели *циме̍нūи* Се, *чике̍рка* Ча, према: *чекерка* ВК, *шиће̍р* Га Ка Ча ДП ДДу ДБ, *шике̍р* Со, *шиће̍рчњк* Ка, не̍ма *шиће̍р* Со, поред: насоли̍ *шеће̍р* Ча. Свим овим облицима заједничко је да је супституисан вокал у слогу испред акцентованог. Већина примера су туђице.

Нешто мање је примера забележених са асимилацијом према вокалу из суседног слога: у *иконо̍мију*, *иконо̍мцку* школу Се, *инūиресāнūно* ДДр, *инūире̍суе* ВК, бу̍гарска *исūеди̍ција* Гр, *исūлодира̍ла* М (али и: *есūлодира̍ла* М), у̍знем ово̍ј *иūио̍л* М, у̍зе Љу̍биша *иūио̍л* Се, изатка̍ и *ūишки̍р* НС.

Број *чеūрдесеūи* јавља се у форми: *чеūире̍с* ДДу, чему је узрок аналогија према *чеūири*.

Уобичајене су и следеће форме: *биūо̍н* ДБ В, *биūо̍нско* В, *оси̍ћа* ЗТ, *ūриборку* (преборку) Гр, *ūро̍фисор* Со ДБ, ову̍ј *ūро̍фисорку* Ка, за *ūро̍фисора* Со, о̍н је *ūро̍фисор* ГБ, *ūро̍фисур* Га.

134. У облику присвојне заменице редовно је: *њиго̍в* е то̍ј та̍тко М, *њиго̍в* друга̍р ВК, *њиго̍ва* деца̍ Ка, му̍ке и *њиго̍ве* РД, *њиго̍ва* во̍ља Со, *њиго̍ви* друга̍ри Гр, *њиго̍ва* та̍шта ГХ, оњ̍к *њиго̍вински* Со итд.

135. Прилог *лане* редовно има облик *лани*[107]: не *ла̍ни*, него *ūо̍лани* Ка, отидо̍ *ла̍ни* РД, *ūо̍лани* е Ста̍нојка долази̍ла Се, од њу̍ма *ūо̍лани* Гр, *ла̍ни* од свети Нико̍лу Ли.

136. Прилог *ūешке* редовно се јавља у облику *ūешки*[108]: *ūе̍шки* и̍дем ГБ, ја̍ сам *ūе̍шки* М, ми̍ *ūе̍шки* и̍демо МВ, не и̍ду *ūе̍шки* Ча.

137. Уместо *ūек* овде је *ūике*: *ūике* ју покри̍мо ВК[109].

138. Морфолошког је порекла *и* < *е* у следећем облику глагола: они̍ ће да *ūреūри̍сау* Гр, а отуда аналошки и: ју̍тром *ūре̍ūриси*, *ūре̍ūриси* М.

О глаголима типа *разу̍миш* ДДу у т. 783, у поглављу о морфологији.

---

[106] О томе Реметић: 1985, 106 и нап. 241–244. Вид. и Богдановић: 1987, 161.

[107] О томе: Симић: 1972, 137.

[108] Симић: 1972, 142.

[109] Белић: 1905, 22–23.

139. Лексема *маћеха* овде има лик *маћија*: *ма́ћија* породи́ла ДП, што е *ма́ћија* ДП, ако е *ма́ћиа* ДП, *ма́ћиа* Ка, ту̏ј *ма́ћиу* Ка, *ма́ћија*[110] ВК ГБ.

О односу *е/и* у лексеми **žęlьc* у т. 41–43.

140. *и* < *а*:

Међувокалска асимилација видљива је у следећим облицима: *клиси́рау*, ти̏ си у ту̏ј кла́су та̏м Гр, *о̏бдиниште* ЗТ.

Једном забележени облик: ста́рога *покварени́ка* ГБ, може представљати образовање другим суфиксом, те је појава морфолошке природе.

141. Морфолошког порекла у неким глаголима јесте и: оно̏ вој се *ицепи́ла* кошу̏ља ДДр и сл. Вид. т. 783.

142. Број *једанаест* готово редовно има лик *јединаес*. Примери у т. 651.

143. *и* < *у*:

Овај однос видимо у лексеми *киде* од старијег *къде*, мада се на овом простору чешће јавља облик *куде*, па је то разлог што на овом месту говорим о том облику: *киде̏* ми е кљу̏ч ДДр, *киде̏* не́ће Ча, *киде̏* си Ће.

144. Облик: *пишáло* (запушач) ВК вероватно је настао према глаголу: и *запи́ши* М (затвори, прегради), *запиши́мо* М, *запи́ше*, па си се пли́вка ДДу.

145. На целом простору је *сирутка*: проку̏ву ону̏ј *си́рутку* ДДу, што представља старији облик од варијанте *сурутка*[111].

146. *и* < *о*: Овде имам само један забележен пример: *чикула́да* ВК.

Вокал *о*

147. *о* < *и*: Узроци асимилационе природе огледају се у примерима: *очогледно* Гр, то̏ј сам гледа́ја *очогле́дно* Гр.

148. *о* < *у*: У суседству са лабијалима појавио се вокал *о* < *у*: и̏мамо *амболáнту* Ли, кои̏ ба́ш *да́том* бе́ше Га, *копу̏с* ДБ, ова̏м *Копи́новица* Га, али: некому̏ бере̏м *купи́не* Се, пи́јац у *Поко̏вац* Гр, ис *Поко̏вац* Гр В, *Поко̏вчани* ДБ, све̏ *ца́ком-па́ком* Се.

Глагол *удаје* има облик *одава*, а са овом формом су и композити од овог глагола: са́к се *изодава́ле* МВ, *изодава́ле* се Га, *изодава́ла* сам ће̏рке Га, ће̏рке су се *изодале̏* Га, *колтива́тор* Со, кад *озре́ју* М, да се *ода́вам* ДП ВК НС, треба́ло би се *одаву* Га, ел си се *одава́ла* ДП, и *одда́о* се МВ, она̏ се прве̏ *одала̏* М, неси̏ ли ги још *одава́ла* ДДр, *одала̏* се Ка, *одда́е* гу Со, *одда́е* ме ДБ, *одда́ја* гу Гр, поред ређег: за *удда́бу* Га, у Се́мче се *удала̏* ВК, овде̏ ли се *удала̏* Ка, кад сам се *удала̏* Со.

Супституција *у* са *о* редовна је и у: *оме́сим* им ле́б Ча, *омеси́ле* пога́чу МКу, *оме́си* по едну̏ пога́чу Гр, ба́ницу ће *оме́си* М, *омеси́ла* неко̏ крава́јче НС, *оме́се* му ле́б Се, у црепњу *оме́сим* МВ, да си *оме́сиш* Со.

Ова супституција честа је и у броју *хиљада*: *иља́до* ки́ла кромпи́р ГБ, *иља́до* ки́ла Ка, наре̏ђа *иља́до* ДДр, према: *и́љаду* ки́ла во̏ду Ка, по *и́љаду* Гр, а кад није у питању један — једна хиљада, онда: три́ес *и́љаде* Ка, за сто̏ *и́љаде* ДДр итд.

---

110 Вид. Ивић–Бошњаковић–Драгин: 1994, 258 и нап. 193 и 194.

111 В. Ивић: 1957, 101 и нап. 1–5.

149. *о < е*:

Асимилацијом вокала настали су облици: *концола́рију*[112] Гр ВК, не само ја́, *ного* сви́ ДБ, *ного* ја́ не мо́гу МКу, у авли́ју и́ма, *ного* и она́ Гр, *очови́дно* ВК, *ӣроко* бу́ку ДБ, *роголи́шу* (регулишу) ЗТ.

У следећим формама могуће је помишљати и на уопштавање наставака старе тврде промене: *Божэдро́вац* ДДу, у *Кру́шовицу* Гр, у *Сели́човицу* Та. Појава је позната ГЗ.

150. Наведени, а и многи други примери који нису овде наведени морфолошке су природе и показују да је алтернација *е/о*, која је одговарала односу меке и тврде промене, овде готово доследно уклоњена у корист тврде. Навешћу још неколико примера:

без *мојо́га* чове́ка ДП, *на́шо* село́ Га, а у *ва́шо* село́ Ка, дове́ли *нечијо́* РД, па *чијо́* Ш;

ӣре́ћо ДП, ово́ ма́ло *ӣре́ћо* ГБ;

ни́шта не́ма *бо́љо* Се, едно́ *ве́ћо* ВК, *ло́шо* вре́ме М, једно́ *ма́њо* ВК, *ӣре́дњо* кросно́ и *ѕа́дњо* Ча, *сре́дњо* до́бо Ли;

Ву́ша *Поӣади́ћов* ВК.

Остали примери у поглављу о морфологији т. 621. и т. 625.

151. У аористу неких глагола јавља се однос *о/е*: се́стре *узо́ше* има́ње Со. Вид. и т. 747.

152. Према књижевном *њен*, *њена*, *њено* овде је: *њо́на* ма́ти ДДу, *њо́јне* ће́рке ДП, *њо́но* уну́че ВК[113] и примери у т. 600.

153. Редовно је *рамо* према књижевном *раме*: ле́ђа су о́дма од *ра́мо* М пу́шку на *ра́мо* Ка, пу́шка на *ра́мо* ДДу, торби́чку на *ра́мо* ВК, у *ра́мо* овде́ Гр, *ра́мо* ДДр.

154. *о < а*: У суседству са лабијалима јавио се вокал *о* уместо *а*: *гло́мозна* НС, *мога́ре* М, поред: *магари́ћи* М, *могарицу* ГХ, *могла́*, *моглови́ӣо* ВК, али: ете́ *магла́* Ш, ва́ти ма́лко *маглу́* М (вид. и т. 34), *о́бовезно* ка́ва Га, *о́бовезно* Ка Се, *о́бовезу* си и́ма Се, да ме *обове́сӣи* Се, ћу ги нешто́ *обове́сӣим* ДП, о́дма гу одведе́ на *оборӣи́ра* ДДр (мада је ово прилагођавање стране речи), бе́ли *ӣому́к* Га, вута́рке *ӣому́чне* Га, *ӣому́чна* на́ткана ВК, *ӣому́к* осно́ва, кько *ӣому́чно* Ча, поред: сьс *ӣаму́к* на́ткана ВК, еде́ се *ӣоӣри́ка* ДДу, с ме́со *ӣоӣри́ке* ДДр, *ӣоӣри́ке* Кр, ма́јдан на *ӣоӣри́ку* ДП, ја́ све́ *ӣоӣри́ку* нанизá Гр, ону́ј *ӣоӣри́ку* ту́цану Га, *ӣоӣри́ку* од ни́зу М, *ӣоӣрико́вину* („од попри́ку ста́бло") М, *ӣоӣри́ку* Се ЗТ, пи́мо ми *соба́ље* Га, у́јутру *соба́ље* ВК, на *собо́р* Ли ДБ Ча Га, по́че *собо́р* М, и *собо́ри* ГБ, *собо́ри* Ли В, ти́ја *собо́рови* МВ, *соберу́* се Ча, ку́ј це дру́ги *сoбере́* Ча, ти́ја се стари *соберемо́* Ча, да му *собӣ́рамо* Ча, *собе́ри* ства́ри ЗТ, *соби́ра* ЗТ, и: пред неде́љу да́на се *саберемо́* ВК, *сабра́ше* се Ка, поред: *збра́ше* (о овоме в. т. 34. и 36), ја́ *сома́* ДБ, *cове́љка* Со, *сове́љке*, *сове́љку* ДБ, *ӣома́н* дошли́ ДДу, *ӣома́н* се ди́гла ДДу, *ӣома́н* Га РД Ка, мло́го *у́бова* ДДр, *у́бово* ме́сто Та, али: бьш ми *у́баво* ГБ.

Када као одредба уз властиту именицу стоји лексема *баба* и не носи акценат, готово редовно има облик са супституентом: *боба* Зо́рка ДДу, *боба* Ју́ла, *боба* Пе-

---

[112] Реметић: 1985, 141 и нап. 375, 380.

[113] О овом облику, о постанку једног и другог говори А. Белић у: Белић: 1905, 423.

три̏ја, *боба* Сто̏ја ДДу, сьз *боба* Ср̏бу РД, *боба* Ка̏та ВК, *боба* Ви̏ду Га, *боба* Ва̏ска Ка, *боба* Ро̏ска ВК, али и: *баба* Васке Ка у вокативу. Њену судбину дели и лексема *дода* (старија сестра): *дода* Је̏лица ВК.

Дисимилационим процесом јавило се: три̏ ре̏да *оста̏ли* ЗТ, *оста̏л* ДБ, на *оста̏л* Ка, *оста̏ли* ДБ, поред: *аста̏л* ВК, на *ја̏стогоч* МВ, према: и̏мам ја̏ *ја̏стогач* МВ (дрвени сточић, трпеза).

Обично је: у то̏ј *до̏бо* Ча, зи̏мско *до̏бо* бе̏ше Гр, у сва̏ко *до̏бо* ВВ, али и: у сва̏ко *до̏ба* ВВ.

Редовно је *долеко*: *доле̏ко* од ме̏не Со, нее̏ *доле̏ко* ДДр, то̏ј мло̏го *доле̏ко* ГБ, оно̏ *долечко̏* МВ, *долечко̏* Гр, уну̏ка *доле̏чна* мло̏го ДП, *доле̏чно* има̏ње Ли, а према овоме и: ма *одолечи̏ли* (удаљили) Га.

Свакако се према *овде* јавило: *одо̏вде* па до та̏мо Ка, но̏се *одо̏вде* РД, колко *одо̏вде* она̏м Ча, да ма̏кнем *одо̏вде* Со, он *одо̏вде* ДДр, *одо̏вде* смо Га, па аналогијом према овоме и: *одо̏кле* си Та РД, *одо̏кле* бе̏ше Гр, *одо̏кле* сам ДДу, *одо̏кле* ли М, *одо̏кле* је Боси̏љка Ка, *одо̏кле* па ови̏ја и̏ду ВК, *одо̏нде* сам Се, *одо̏нде* Гр, и *одо̏тле* ВК, мр̏дни *одо̏тле* ДДр, *одо̏тле* па ната̏м Га.

И другим народним говорима познат је облик: *концула̏рију*[114] Гр, *концола̏рија* ВК, а као посуђеница тешка за изговор јавља се: ови̏ја *митроље̏зи* Ка, ру̏ски *митроље̏з* Ка, они̏ја *митроље̏зи*[115] Гр, *митроље̏ски* кљу̏ч М.

Резултатом дисимилације могу се тумачити следећи примери: *Кра̏стовчани* ГХ, од *Маности̏риште* ВК, али и: у *Манасти̏риште* Га, *па̏прот* ЗТ, у амбар, *са̏лош* МВ, поред: *са̏лач* ВК, да *фантози̏рају* Та, од те̏ј *шволера̏ције* ВК, док су форме: *Мило̏род* партиза̏н та̏ј, *Мило̏род* М, покоси̏мо *о̏тову* Га, могле настати у процесу асимилације.

Ван овога су следећи облици: *сноведе̏м* се ДП, *теоле̏т* ВК, мада се други као посуђеница може тумачити покушајем да се туђа реч прилагоди народном језику.

155. Бројеви *седам* и *осам* омају облике *седом*, *осом*: *осомдесе̏т* и три̏ Ли МКу, *осом* не̏деље РД, *осомдесе̏т* овце Ча, *о̏сом* пи̏лети ДП, пакоси̏мо *осомна̏ес* Ка, поред: *оса̏мнаесте* дошâја Гр, *о̏сам* су била̏ ГХ, *о̏сам* ја̏гањци ВК, *осамна̏ез* го̏дина она̏ Ка; од три го̏дине до *седомна̏ез* ДДу, *се̏дом* коко̏шке Се, *седомдесе̏т* и *се̏дом* го̏дине Га, до *се̏дом* лежимо̏ Ка, *седомдесе̏т* ара Ча, али и: *се̏дам* не̏деље Ка, у по̏ла *се̏дам* ВК. Порекло овога вокала *о* је од ранијег секундарног полугласника.

Ваља напоменути да нису наведени сви облици ових бројева, пошто их има много. Ови примери су посматрани у односу на књижевне ликове, мада је то, у ствари, полугласник уз *м*, о чему треба видети и т. 34.

156. Властита имена на *-с(л)ав(а)* овде имају *-с(л)ов(а)*[116]: *Видо̏совин* они̏ја Ча, куде *Видо̏совино* ВК, *Дра̏госовино* уну̏че Га, *Лепо̏сово* ДП, сьс *Љуби̏сова* ВК, *Мили̏сов* ДДр, за *Мили̏сова* Ка, код *Миро̏сова* ДДр, *Миро̏слов* РД, а̏јде *Србѝслове* ВК, *Србѝслову* ВК, *Србѝслова* РД, *Стани̏слова* пади̏на Ка.

157. Имена држава која завршавају на *-а*, овде су обично на *о*.

---

[114] О овоме у: Реметић: 1985, 141 и нап. 375 и 380.

[115] Ивић–Бошњаковић–Драгин: 1994, 256. овај облик карактеришу као „народски изговор те лексеме". Реметић: 1985, 141. о распрострањености облика.

[116] О овоме и: Белић: 1905, 25; Богдановић: 1987, 146.

Примери у т. 468.

158. Често је *о* < *е* у префиксу *ӣре*. Примери у т. 62.

159. Са оваквом супституцијом забележила сам и: *сӣрома* (према) Свети Ра́њђел НС.

Вокал *у*

160. *у* < *а*: Уместо *а* редовно долази вокал *у* код итеративних глагола на *-ава-*. Примере видети у т. 812.

161. Морфолошке је природе и појава *у* < *а* у неким глаголима у т. 813.

162. *у* < *е*: Ова појава је видна у неким туђицама: *суӣуре́н* РД, едно̍ *суӣуре́нче*[117] Гр, у њиго̍ву *концула́рију* Гр.

163. Морфолошког је порекла појава *у* < *е* у 3. л. мн. през. Примери у т. 688. Појава је у зони I готово случајна, а у зони II веома честа.

164. *у* < *и*: Са овим супституентом имам само више пута посведочен облик: *ӣану́р* НС, нее̍ са́мо на *ӣану́р* НС, из зоне II, али је честа употреба облика *ӣањир*.

165. И овде инфикс *-ива-* готово редовно прелази у *ува-*. Вид. т. 812.

166. Исти инфикс налазимо и у глаголским именицама: *наручува́ње* Ка, *омањува́ње* ВК.

167. Инфикс *-ова-* даје *-ува-* како у глаголима тако и у глаголским именицама: *бо́лување* Гр, *бомба́рдување* ГБ МКу, поред: *бомба́рдовање* МКу, *ӣа́кување* РД и сл.

168. Готово усамљен је пример: *учину́ла* овако̍ј НС, а забележен је у зони II и вероватно је утицај ЈМ говора.

169. *у* < *о*: У суседству лабијала затвара се артикулација вокала, па имамо: *армуни́ка* МКу, *хармуни́ка* ВК, *рамуни́ка*[118] Ча, и *бузу́* сам прави́ла МВ, *буза́* МВ.

Редовно се јавља: *до́кӣур* ДДр ВК Кр ДДу ГХ ДБ К, *до́кӣури* В ДБ Га, ону́ј *до́кӣурову* сестру́ РД, преко *до́кӣурицу* Га, сьс *до́кӣура* Гр, господин *до́кӣуре* Гр, несмо̍ *до́кӣури* Гр. У суседству са *р* јавља се и: *курде́љка* МКу, поред: *кордељи́* ВК, *ӣро́фисур* Га.

У следећој именици је вероватно реч о промени рода (вид. и т. 559): т. ти́ и́маш *ӣра́ву* Ка, поред: да и́мам *ӣра́во* Ка.

Ван овога забележила сам и: *кулагӣја* (оклагија) ВК, *ӣузде́р* ДДу, овде је: *ӣулма́чим*[119] ДП, *уӣраил* (оправио, средио нешто у администрацији) ДДр, *чикула́да* ВК.

170. Заменица *ко* чешће има облик *кuj*[120], па ће бити и *куга* и *куму*. Примери у т. 586 и 606.

---

[117] О овоме Реметић: 1985, 143 и нап. 394.
[118] О овоме у: Реметић: 1985, 143 и нап. 388.
[119] Вид. Реметић: 1985, 142, нап. 284.
[120] Симић: 1972, 146, 147.

Хаплологија и сродне појаве

171. Испадање читавих слогова у речи могуће је и у ГЗ у брзом говору. Но, поред тога, постоје извесни облици који се јављају готово искључиво у таквом лику. Такви се ликови могу јавити од свих врста речи. Навешћу део грађе:

а̍ј ӣе одвезе̍м Га, *баги̍* да ги покри̍јем ДДр, *бажљи̍в* Гр, *бе̍м* ти мо̍ј живо̍т Гр, *ви̍ш* бо̍лесна сам Кр, *ви̍ш* ти̍ како̍ зна̍ш М, *госн* на̍чалниче Гр, *госин* на̍чалниче Гр, овде спадају и облици типа *дим* код којих је најпре дошло до елизије у сантхију, а потом до испадања сугласника *д* и сажимања двају вокала у један: *да идем > д идем > д ием > д им > дим*; сьг *ди̍м* Та, *ди̍м* она̍м Гр, *ди̍м* у шко̍лу ВК, мо̍ра *ди̍м* МКу, ја̍ *ди̍м* с о̍вце ВК, ја̍ ћу *ди̍м* Се (оваквих је облика много), ја̍ гу води̍ *емӣу̍ӣ* ДДр, још *емӣу̍ӣ* Се, идо̍ше *емӣу̍ӣ* РД, *емӣу̍ӣ* у повр̍нем ДДу, лежа̍мо *јемӣу̍ӣ* ДДу, *емӣу̍ӣке* идо̍мо ВК, *и̍сна* па̍сторак ДП, ми̍ све̍ *и̍сна* (истина) Со, *и̍сна* ни̍је добро Се, оно̍ *и̍сна* и̍маше Ка, ску̍па *и̍сна* Ка, *и̍сна* одби̍е ма̍ло Га (и ових је облика доста), у *коша̍рник* (кокошарник) Ка, *коӣа̍рник* (кокотарник) Ш, Па, *ко̍* ће (како ће) Се, *ко̍* се па ја̍ сети̍ ВК, ма̍рш, *ко̍* неси̍ ДДу, *ко̍* ћу ти ка̍жем Ли, па му нее̍ изда̍л *ко̍* тре̍ба МВ, *ко̍* му дра̍го РД, *ко̍* ја̍ неса̍м па̍дла Ка, *ко* деца̍ што се и̍гру М (наравно и: *кько* деца̍ М), зна̍ш *ка̍в* сам ја̍ (какав) РД, *кве̍* га̍ће ДДу, *ква̍* е ова̍ј дошла̍ Се, *кво̍* ла̍еш ДДу, не̍ма *кво̍* ни да вари Ли, *кво̍* ће пра̍те Ли, *кво̍* сам МВ, *кво̍* и̍мам М, за *кво̍* ће Кр, *кво̍* ћу ја̍ Гр, не̍ма с *кво̍* да пла̍ћа ДП, *кво̍* ће на̍јде МКу, *кви̍* пости̍ Га, (неки од ових облика су у значењу *ӣӣа*), наравно, и: гле̍ *каква̍* сам се раздрнда̍ла ВК, *ловѐр* ДБ, *мараку-ӣи̍нске* (маринокутинске) ГХ, *марокуӣи̍нскога* Гр, *муру̍зан* ДБ, *мла̍девесӣу* ГБ, *мла̍девесӣа* ГБ, *навацила̍к* (наводацилук) МВ, *неква̍* ки̍шица ДДу, *некве̍* си ми ду̍-ње надава̍ше ВК, *некво̍* ми вре̍ви ВК, перу̍ *некво̍* ДДу, дојдо̍ше *некви̍* МКу, сре̍тоше га *некви̍* ВК, *не̍ч*, Та̍со М, *не̍ч* да но̍сиш Ка, *не̍ч* ме веру̍еш ДДу, *озго̍р* ВК, *оӣо̍* ДП, *оӣо̍* до̍ле Кр, ја̍ *оӣо̍* у за̍другу ДП, кад *оӣо̍* ја̍ ДДу, па *оӣо̍мо* та̍м РД, *оӣо̍мо* ДБ, оне̍ *оӣо̍ше* ВК, они̍ сви̍ *оӣо̍ше* ВК, па си они̍ *оӣо̍ше* ДП, кои̍ си слу̍жбени *оӣо̍ше* ДП, *о̍шо* у во̍јску М, о̍н *ошьл* Ча, у ште̍ту *ошла̍* М, тьг сам *ошла̍* ДДу, оне̍ су си *ошле̍* ДДу, ми̍ смо *ошли̍*[121] Ча, *о̍ч* от шени̍цу Ка, ако *о̍ч* да ме слу̍шаш ВК, *о̍ч* едну̍ Гр, ако *о̍ч* два̍ес Ка, *оџ* да веру̍еш ДДу, *оџ* да при̍чаш ГБ, а̍јде *о̍ћ* ле̍б, *о̍ћ* ли то̍ј Га, *чеӣере̍с* ДП, *ча* (чича) Душа̍н НС, *чи̍* (чини) ми се да плати̍ше ДДр, *чи̍миске* РД ДБ, *шћу̍* (шта ћу) работим Гр ГБ, *шће̍* (шта ће) ти Ка Га, *шће̍* ли ми Се, *шће̍* ти со̍к Ка, зна̍м *шће̍* бу̍де Ка, *шће̍* ре̍кне НС, *шће̍* работи ГБ, *шће̍ш* Га, *шће̍мо* сьг М, *шће̍ш*, мо-ри̍, овде̍ка Ка, *шесе̍ӣ* го̍дине Гр, *шесе̍ӣ* а̍ра Ли.

КОНСОНАНТИ

172. Консонантски систем ГЗ разликује се од књижевног. Из фонолошког система потпуно се изгубила фонема *х*, њену судбину готово дели фонема *ф*, а сонанти *ј* и *в* нестабилне су артикулације. Доста добро се чува африката *ѕ*. Овим својим особинама ГЗ се уклапа у говоре ПТ области, а неке су му заједничке и са осталим штокавским говорима.

---

[121] Ови облици могли би бити и од старијег: *оӣьшьлъ*, дакле, од основе **šьd-* (Николић: 1984, 212).

Сонант *ј*

173. По нестабилности артикулације овога гласа ГЗ слаже се са већином штокавских говора. Преглед ће бити дат према положају овог сонанта у речи.

Ј на почетку речи

174. *Исӣред вокала* а:

ја̀буку Га, *јавеӣе* му Ли, *јавио* се Ча, *ја ја̀вим* Гр, *ја̀вљу* си Га, *Јагли̇̀че* Кр, *ја̀дна* ВК, *ја̀дно* му̀шко МК, ово̀лки *ја̀з* ВК, збѝрам *ја̀јца* РД, да у чу̀вамо *ја̀лову* ВК, *Ја̀мње* ВК, *ја̀ре* Се, коња̀ *јаровиӣога* ДДу, *ја̀сӣреби* МК.

175. *Исӣред вокала* о:

свети *Јова̀н* ГБ, *Јо̀вица* Ш, *још* едну̀ МВ, и̇̀ма *јо̀шӣе* Га, *јо̀шӣе* ра̀дим МВ, и̇̀мам *јошӣе* о ћѐрку Кр, *јо̀шӣе* ми му̀ћкаво ДП;

и̇̀ма га *ʲош* една̀ РД;

ош къ̀д су ми купи̇̀ли Га, *ош* ка̀д су рекли̇̀ Ли, и *о̀ш* и̇̀ма, каже, да жи̇̀ви ДДр.

176. *Исӣред вокала* у:

јуни̇̀чка ДДр, ту̀ј *јуни̇̀чку* ГХ, Мирја̀ну *ју̀ри* ВК, несу̀ ни *јури̇̀ли* МК.

177. Посебан осврт заслужује енклитика *ју* (од старог облика анфорске заменице *јǫ*), која за разлику од осталих лексема има тројаку могућу реализацију, са чувањем, редукцијом, или губљењем овога гласа:

1. му̀зли смо *ју* ВК, па *ју* одведу̀ ДДу, тр̀гнеш *ју* Ча, кад *ју* ра̀ниш Се, па *ју* врза̀ла РД, поклони̇̀мо *ју* ВК, тако̀ј *ју* опра̀ла Ка, водѐте *ју* Вк, па *ју* е нашла̀ Ка, му̀ж *ју* зграби̇̀л ВК;

2. ма̀ти *ʲу* нѐма РД;

3. нѐће *у* чѐка ДДу, па *у* не да̀вау РД.

178. *Исӣред вокала* е:

1. *Јевре̇̀ји* Ча, да је *јевӣи̇̀ње* ВК ГХ, на *јега̀л* Со, *јегъ̀л* Ча, *јегрѐк* Ча, *јегли̇̀чко* Ча, *једа̀н* на̀ш МК, *једа̀наес* го̀дине МК, ја̀ сам *једа̀наесӣе* Ли, *једва̀* прескочи̇̀ Кр, *једва̀* се по̀врну Ли, *једѐ* си она̀ Ка, клачѐ и *једѐ* Ка, ово̀ј те штро̀ка *једѐ* ВК, *једѐм* и на ма̀з Со, мѐсо *једѐм* ДДр, за *једѐње* ВК, па *јѐди*, *једѐмо* ВК, *јединаес* го̀дине Га, и̇̀ма *једина̀ес* МВ, да *јѐднемо* лѐб Га, *јѐдни* ДДр Ка, вр̀ља *једно̀* та̀м, *једно̀* она̀м МВ, *једу̀* лѐба ВК, те *је јѐл* Со, *јѐла* ме е ко лѐб Га, из коѐ *једи̇̀нице* бѐше Ка, *јѐдосӣе* лѐб Ка, не *једу̀* Ка, па, *јѐђ* Ка, о̀н *јемӣу̀ӣ* доди̇̀ РД, *јемӣу̀ӣ* сьм рекла̀ ДП, *јѐс* ВВ Ш М, *јѐсӣе* Ка, *јѐсӣе*, *јѐс* то̀ј тако̀ј МВ, набра̀л је *јесена̀с* Ли, *јеӣри̇̀ца* Га МК, *јеча̀м* су *јѐли* Ка, *јечмѐно* ВК;

2. сти̇̀гнем до *ʲедина̀ес* МВ, то̀ј да *ʲедѐм* ДДр, да *ʲедѐм* лѐба ВК, *ʲеднѐ* дру̀ге дадѐмо Га, у *ʲедну̀* комши̇̀ку ДДр, *ʲеча̀м* Га;

3. *егу̀ље* ДДр, на *еда̀мӣуӣ* ћу ДДр, то̀ј *едамӣу̀ӣ* ВК, на *едамӣу̀ӣ* РД Ка Ча, *емӣу̀ӣ* рекò ДП, од *едамӣу̀ӣ* Ли, и *еда̀н* си̇̀н Ли, *еда̀н* ца̀к Ка, *еда̀н* тига̀њ МК, *еда̀н* си̇̀н Ча, Ми̇̀ца *еда̀н* нѐми ДДу, *еда̀н* по̀горе, *еда̀н* по̀доле Ча, *еда̀н* ли *е* та̀мо Ли, ја̀ сам *еда̀наесӣе* Ли, *едва̀* сам чека̀ла Га, ја̀ *едва̀* коња̀ провѐдо Гр, нѐће да *едѐ* Ли, не *едѐ* ми се Се, нек *едѐ* Гр, не *едѐ* му се ДП, *едѐм* лѐб ВК, не *едѐм* си̇̀рење ВК, ти̇̀кве да *едѐм* МК, ми̇̀ ће *едѐмо* МК, те *едѐмо* ДДу, за *едѐње* ГБ, *едина̀ез* го̀дине Се, *еди-*

нѝчљаве ДДу, платнò *единѝчљаво* ДДу, *еднá* рòднина Се, *еднá* натáм, *еднá* навáм РД, *еднá* вр̀вина Гр, *еднá* ми гòре жѝви ГХ, јá и *еднá* ми сестрá Гр, *еднá е* у Крáставче МК, *еднá* вѝка ДДу, *еднò* јỳтро ВК, *еднò* мирò ДДу, од *еднòгá* РД, *еднòгá* на лéђа МК, у *еднòгá* се уврзá ДП, мѝ смо *еднòгòци* Га, *еднòмỳ* се пòтика Гр, запросѝ јá *еднỳ* ГБ, *еднỳ* свињỳ ГХ, *еднỳ* пршкáву извáде ДДу, двáес и *еднỳ* ДП, *еднỳ* блáгу ДДу, *еднỳ* грỳтку ДП, *едну*[122] вéчер ДДу, *едномáн* ДДу, *едностáвно* Ли, *ечáм* не сéјемо Ка, и сл.

179. Енклитика *је* заслужује посебну пажњу због своје фреквентности, а она показује тројаку реализацију овог гласа:

1. òбашка ми *је* дéда направѝл МВ, и òн *је* оболéл Ли, тъг *је* òн зарòбен МВ;

2. кỳј ти *је* брáтанац ГБ, озгòр *је* вỳнено ВК;

3. свé *е* сланá изнобѝла Се, али ни *е* чувáла Ка, радувáла *е* се ВК, кад *е* бòлан ВК, да лѝ *е* и Кречѝмир имáл грнчарá Гр, дéда *е* умр̀л РД, кò *е* умр̀л РД, онá ни *е* умрлá Кр, но, добрá *е* ГБ, онò *е* коџá Ча, Бòжа Бакáлин што *é* ДДу, òће да *é* Ча, нѝ *е* лéб, нѝ *е* с лéб ДП, и сл.

180. Појава протетичког *ј* позната је и ГЗ:

тамáн *јевé* да пресечéм ДДр, кáжу и *јéга* М, *јегé* (острило, турпија) Ча, побѝјемо *јексéри*[123] ВК, у Лескòвац се чỳло *јéкоūи* ДДу, *јеконòмску* ДБ, што е у Èкспрес, у *Јексūрес* рáди Га, Мѝлоше, *јéла* гòре (ела, оди) Ча, *јéла* бре, рòђо Гр, Рáтко, *јéла* сѝнко РД, у *Јелѝд* рáде (фабрика „Елид“) М, вѝкамо *Јéр* („ерер“, РР, данас фабрика Електронска индустрија из Ниша) ДП, па, *јеūé*, бòг да гу прòсти (ете) НС, јá сам крòс бòлесна, него *јеūé* Со, па *јеūé* пòсле НС, такòј *јеūé* НС, исплéла *јỳже* ВВ.

Редовно је *јуūре* и *јучер*: *јуūре* дън РД, *јуūре* дáн ВК, *јỳūром* рáно ВК, *јỳūром* си замéсиш лéб М, *јỳūром* слáнце угрéје Ча, јá ги пуштѝ *јỳūрос* ДДр, тò јá *јучéр* ВК, напѝло се *јучéр* Ка, укрáдо *јучéр* РД, *јучéр* еднò ГБ, *јучéр* да бỳде тỳј ДП, јá слушá *јучéр* Га.

181. Овде спадају и следећи примери: òћеш тѝ мéне да новерỳјеш *јели* нé М, *јели* нáште ср̀це, *јели* кад рỳчаш Ка. Ови су облици настали од претходног *ели* (примери у т. 838), а овај од везника *или*.

182. Сонант *ј* стабилан је на почетку речи када се нађе испред вокала задњег реда. Изузетак чине само две лексеме: *још* и енклитика *ју*, код којих изговор може да варира од нормалног, преко редукованог, до губљења. Када се овај глас нађе у иницијалној позицији испред вокала *е*, он може да се чува, да се редукује или да се изгуби. Последња могућност фреквентнија је у речима које у основи имају *један*, као и у енклитици *је*. Протетичко *ј* обично се налази испред вокала *е* у речима насталим претежно на овом терену, односно испред вокала *у*, у речима познатим и из стандардног језика.

[122] Појава је широко распрострањена. Вид. Ивић–Бошњаковић–Драгин: 1994, 323.

[123] Појава овог облика позната је и другим народним говорима, вид. Ивић–Бошњаковић–Драгин: 1994, 326. и нап. 261.

Ј у медијалној позицији

183. У медијалној позицији најизразитија је судбина овог сонанта између два вокала. Грађа ће бити систематизована према претходном вокалу, а у оквиру сваке те групе разврстана на основу потоњег вокала.

184. *Вокал* а *на првом месту*

секвенца а-а:

пред *а̓јат* Ка, ко *баја̓ги* Со ДДу, у гла̓ву *замаја̓ло* ВК, на По̓кладе се *лаја̓ло* јајце̓ ВК, докле ка̓пка *траја̓ла* Со, и сл.

Примери са секундарним *ј* у секвенци *а-а* у р. гл. нр. м. р. типа: *опивaја* сам се, биће у т. 287, а о секундарном *ј*, које се јавило у зеву насталом по испадању сугласника *х*, у т. 251.

185. *секвенца* а-у:

1. ће *гу̓рају* РД, не *да̓вају* МК, нису̓ ни има̓ли *да̓вају* ДП, не *ди̓рају* ВК, *и̓мају* Ка, љу̓ди *иска̓чају* ГБ, там се *ма̓ју* МК, ме̓н *најури̓л* Со, *нaљу̓скају* Ли, *оскуђе̓вају* ГХ, *пола̓гају* Со, да *поцри̓пају* ВК, *пре̓зају* ГБ, они̓ *привикaју* ВК, да се *сла̓гају* Гр, *сли̓мају* ГХ, *спре̓мају* М, *ћу̓шкају* Ли, *че̓кају* Гр, и сл.;

и секундарно: ни са *снају̓* ДДр;

2. не *веља̓у* ВК, *ди̓зау* ВК, *зна̓у* ли Ли, не *зна̓у* ДП РД, *не̓мау* ме̓сто Ли, *открa̓рау* га Ли, да га *отка̓рау* РД, *пе̓вау* МК, не *пла̓ћау* ДДр, ће *поцри̓цау* Гр, *приви̓кау* ВК, сла̓бо се *секира̓у* Ка, *спре̓мау* РД, *че̓кау* ме ГБ.

Велики број примера нотиче из једне граматичке категорије, а то је 3. л. мн. презента. Наведени примери чине мањи део грађе. Наиме, много је чешће испадање сугласника *ј*, после чега настаје сажимање групе *ау* > *у*, што се потом, готово, морфологизирало. Навешћу само део материјала:

ближње̓ву ДДу, што *ви̓ку* ДДу, *вр̓љу* ђу̓бре ВК, да *гле̓ду* РД, они̓ *да̓ву* РД, да га овде̓ *дока̓ру* ВК, го̓ста *доче̓ку* Ли, да га *зару̓њку* ДП, ако *избетони̓ру* ГХ, на̓ши се *издржа̓ву* Га, оне̓ *и̓му* пра̓во ДП, *и̓му* ку̓ћу Кр, циди̓ло *иси̓пу* ДДу, *ја̓вљу* Ча, да гу *малтрети̓ру* Ли, *набр̓чку* се ДДу, *навр̓чку* вр̓це Га, они̓ вој се *надр̓нду* ВК, они̓ *напр̓ту* ДП, поне̓кад ме *нака̓ру* МВ, *насе̓ду* МВ, ће ни *нате̓ру* ДДу, та̓м *наузи̓му* РД, *не̓му* куде̓ ВК, *не̓му* на ме̓не слобо̓ду ДП, *оба̓љу* га Ли, они̓ ме *одржа̓ву* Гр, да *откo̓пу* Ча, ле̓по и *очу̓ву* РД, неке̓ ме *позна̓ву* ДДу, ће *поку̓шу* ГХ, да *пома̓гу* Ча, да *постре̓љу* ВВ, *прежи̓ву* ДДу, не *при̓му* ВК, од свирача̓ *при̓чу* ДДр, да *прода̓ву* си̓рење РД, *реша̓ву* ДДр, што се *сва̓ђу* ВК, да ли̓ се *се̓ћу* за ме̓н ДП, *се̓цу* га Ли, *си̓ску* ма̓тер Ка, ће им *ски̓ду* Ли, мо̓ра да *слу̓шу* ДП, ће ни *тре̓бу* ДП, *тре̓бу* им па̓ре РД, *трка̓љу* га Ли, *ћу̓шку* се ДП, по три̓ ма̓рке *узи̓му* ВК, ће га *чу̓ву* ВК, *ши̓шу* се МВ.

186. *секвенца* а-е:

1. не *а̓јеш* Га, *за̓једно* Га, *зна̓је* ДДу ГХ Кр ВК ДДр, иски̓ду се *смеја̓ећи* Ча, *тка̓је* НС МВ Ча МК;

и секундарно: *напра̓је* вр̓вину ДДу, била̓ *напра̓јена* ДДу, две̓ Зо̓ре да се *наста̓је* ДДр (т. 221), од *сна̓је* Со, си̓нови *сна̓је* Со, си̓нови *сна̓је* Га (т. 251);

2. о̓н ли *зна̓ıе* РД, не *зна̓ıе* ни̓кој ВК, не сме̓м се *ма̓ıем* ДП, *плака̓ıечи* Се, *плака̓ıећи* Кр, *тка̓ıемо* МВ, Криста *тка̓ıе* ДДу, *тка̓ıе* ЗТ;и секундарно: тре̓ба се *наста̓ıе* ДДр;

3. *за́едно* РД Се, не *зна́е* се Ли, ку́ј *зна́е* МК, ви́ше *зна́е* ВК, па *ла́е* Ли, ја́ *ла́ем* ДДу, *лежа́ећи* ДДу, да се *ма́емо* ДДу, не мо́гу се јо́ште *ма́ем* ДП, *плака́ечи* ВК, *позна́емо* се ГБ, *сиса́ећи* Ка, да *тка́еш* Га.

187. *секвенца* а-и:

1. њи́ан *тaји́н* војни́чки Гр, то́ј не *тpaји́* ВК;

и секундарно: да *напра́ји* Со, кад *напра́јим* М, ће се *опра́ји* Гр, да ме *оста́ји* Ча, *попра́ји* квасъц М;

2. забележила сам само примере са секундарним *j*: ку́ћу су *напра́ијили* Ка, *напра́ијимо* Ка, ће *пра́ији* ку́ћу Со, о́дма *ста́ијимо* у цре́пњу Со;

3. не *тpaи́* то́ј ВК.

188. *Вокал* о *на првом месту*

секвенца о-а:

1. на *Богоја́вљење* Ча, *бојаџи́ја* учи́ни Ча, на *бојаџи́је* МК, *која́* е жена́ ДДу, *моја́* уну́ка РД, *моја́* ма́јка Гр, *њо́јан* бра́т ГБ, што смо *поја́ле* Ча, го́ре на *поја́те* Гр, пле́мње, *поја́те* Ча, напра́и *поја́ту* Ка, у *поја́ту* Гр, ни́е *постоја́л* ДДу;

секундарно: *про́ја* Гр, с *тоја́шку* ДП, еве́ ми у *тоја́шка* ДП, без *тоја́гу* МВ, *тоја́гу* негде́ испушти́ РД;

2. ако пи́је *коиа́* ВК;

3. *коа́* е жена́ по́убава ВК, ће́рка *моа́* Се, *моа́* Си́мке, *моа́* сна́јке Гр, па, *моа́* ће́рко РД, *моа́* Да́ко ВК, *твоа́* ма́јка ДДр. Занимљиво је да са испадањем *j* у секвенци *о-а* у грађи имам само заменичке облике.

189. *секвенца* о-о:

1. Реко́: *Мили́војо*, немо́ј ме ди́раш ДДу, *Во́јо*, и́деш ли Се, немо́ј се, *Бо́јо*, и́граш ВК.

секвенца о-у:

1. у *кара́бoју́* ДДу, съг му е *настојува́ла* ВК, не *пoју́* ма́лко, но грми́ МКу, што е о́н *пoју́рен* ВК;

2. од *твоију́* у́јну Ка;

3. къко́ *коу́* го́дину Ли, у *моу́* глу́пос Ка.

190. *секвенца* о-е:

1. реко́ *Мили́воје* ДДу, послуша́мо *моје́га* та́тка Со, кад она́ *поје́* ДДр, све́ *поје́ли* Ли;

2. о́бе ги *до́ие* Га, *кoие́* да при́чам ВК, у *моие́* до́бо ДДу, пожали́ се *моие́му* си́ну ДП, на то́га *моие́га* зе́та Со, и башту́ *моие́га* Со, а *гнои́ено* Га, па *поие́де* ВК, *поие́мо* ВК;

3. *двое́* при́колице ДП, ма́ти гу *до́еше* МК, те́ј *мое́* дру́шке ДДу, од *мое́* му́ке ДДу, *мое́* Ги́не ДДу, *мое́га* та́тка ГХ, *мое́му* та́тку ГХ, *мое́* ма́тере Гр, у *мое́* живље́ње Гр, *мое́* вепре́ Гр, *мое́* уну́ке МВ, *кое́* се породи́ле РД, та ме *пое́де* с њéг РД, који́ су *подво́ени* Ча, *по́еде* ме ГБ, до *пое́ње* Ка, *пое́* ти на му́жа ДДу, *пое́доше* РД, *свое́* жи́то Гр, све́ *скро́ено* ДДу, и́збир *тро́е* ДП.

191. *секвенца* о-и:

1. си́на *Воји́на* ДДу, *двоји́ца* су умрли́ РД, ови́ја *двоји́ца* ВК, *који́* су сирома́ МВ, *који́* ле́к ваља́ ВК, сваки *који́* је има́о ВВ, *моји́* кућа́ни Гр, *моји́* дојдо́ше НС, си-

нови *мојѝ* МВ, *обојѝца* ВК, дѝдемо *обојѝца* Со, кьд *престојѝ* М, *стојѝ* МК, ја̀ си ко *стојѝм* Га;

2. *тројѝца* ГБ, *тројѝцу* МВ;

3. *Бла̀гоини* воло̀ви ДДу, по *двоѝца* Ча, тѝја *двоѝца* РД, нѐће ги *до̀и* ДДр, што си и *доѝла* Ка, она̀ си *издо̀и* Се, *коѝ* су насадѝли Ча, не видо̀ *коѝ* је ДП, *коѝ* да̀н бѐше Га, *коѝ* сѝн Ли, *моѝ* војнѝци Ка, *набро̀им* Та, да *напо̀им* ГБ, свѐ се *одво̀и* МВ, свѐ е *одоѝла* Се, трѐба га *по̀и* ГБ, у дво̀р и *по̀им* Ка, свѝње *по̀им* РД, ће си га *подо̀иш* Га, ма̀лко *постоѝ* ВК, *постоѝм* МВ, ма̀ти *скроѝла* ДДр, *скроѝмо* кошу̀ље НС, *стоѝ* МКу Гр Ка, чу̀ву ли *твоѝ* Ка, *троѝца* Бу̀гари Гр, свѝ *троѝцу* Гр, *троѝцу* бра̀ћу МВ.

192. *Вокал* у *на првом месту*

секвенца у-а:

1. *уја̀м* ВК, *стру̀ја* ВК, *олу̀ја* ВК;

и секундарно: *погину̀ја* ГБ, *падну̀ја* НС.

193. *секвенца* у-у:

1. да се *венчу̀ју* Со, што *докару̀ју* ВК, ѝсна *жељу̀ју* ВК, да *кљу̀ју* ДДр, *липсу̀ју* Ли, *навуку̀ју* дрва Гр, не *напрѐђују* ДП, да *обеду̀ју* ВК, да *објашњу̀ју* Со, *оперису̀ју* ги ГБ, то̀ј *питу̀ју* МВ, *пландуу̀ју* ДДу, *преврзу̀ју* Ча, не *промињу̀ју* РД, *седењку̀ју* ДДу, за̀едно *стању̀ју* Га, *стру̀ју* нѝкој не теа̀ше да увѐду Ка, *су̀ју* Ча, *у̀јутру* ВК;

3. да *присуствуу* Га, и т. 87.

194. *секвенца* у-е:

1. ја̀ повра̀ћам, *бљу̀јем* Ка, да се *венчу̀јемо* ДДр, ће те *вeру̀је* Ка, ја̀ ту̀ј *грешу̀јем* Со, нѐмам да *дару̀јем*, да га *дару̀јем* НС, не *долѝкује* ВК, како *задаву̀је* Со, и *замоту̀је* ВК, да се *запржу̀је* ВК, не *интерѐсује* Со, мо̀ра да *купу̀јемо* Ка, *миру̀је* РД, да се *обеду̀је* Ча, не *одмињу̀је* Гр, *остању̀је* та̀мо Ка, *питу̀јеш* Ш, *плаћу̀је* Се, *прегазу̀је* Гр, *предругојачу̀јем* МВ, да *преседнику̀јеш* Гр, не *престању̀је* Га, не *пристању̀јем* МВ, о̀н се почѐ *проборављу̀је* Со, *прослављу̀јемо* ДДр, она̀ сьг *свекрву̀је* Га, *сипу̀је* МВ, *сипу̀јемо* Со, *сипу̀јеш* Гр, *сироту̀је* Ка, *сраму̀јем* се ГБ, *стању̀је* ДДр, она̀ *стасу̀је* Со, *су̀је* ма̀тер ДДр, *тргу̀је* Ка, ту̀ј га *уjѐо* ГБ, па ме сна̀јка *укору̀је* МВ, *умрћу̀јем* се (устима прави израз незадовољства) МВ, ја̀ се *учтиву̀јем* (стидим) ДП, о̀н се *уштиву̀је* ДП, нек се *чу̀је* Та, *чу̀јем* Гр;

2. да *гладу̀јем* ДП, кво̀ те *интерѐсује* ВК, *нажмику̀јем* с о̀ко Гр, *питу̀јеш* ВК, *покладу̀јемо* ВК, па *потику̀је* има̀ње ДП, *потклаћу̀је* о̀гањ Гр, *преврску̀јем* Га, *прекачу̀јемо* се ВК, *преношу̀је* Со, *ручу̀јемо* МК;

3. *веру̀е* Ка, *вечеру̀емо* ДДу, да *дару̀ем* НС, *дотрчу̀е* ВК, свѐ *задушу̀е* Ли, *измишљу̀е* ДДу, *интерѐсуе* ДДр, *искару̀е* во̀ду МК, ел ти *казу̀ем* Ли ВК, ће *купу̀емо* Ка, *ма̀ршуемо* Ка, *мењу̀е* ме ДП, да *миру̀е* РД, *намешћу̀е* ДП, да си *намиру̀ем* ВК, да се *напрѐђуе* Гр, па у *омоту̀еш* ДДу, ће гу *опоју̀е* по̀п НС, па *питу̀ем* Ли, *плаћу̀е* свѐ Се, *пљу̀еш* тѝ ВК, да га *помазу̀е* Ли, са̀мо *поржу̀е* ГБ, *потказу̀еш* Га, да гу *поштуу̀ем* Гр, да се *презорћу̀ем* ДП, *прекару̀ем* ДП, *прислушу̀ем* ДП, *проросу̀е* Гр, ће га *расађу̀еш* РД, сѝтно *расађу̀еш* Се, не *расипу̀е* ДП, кѝша *расипу̀е* ВК, не *ра̀туемо* Ка, мло̀го се *скапу̀е* НС, чим се ѝскаш *смењу̀еш* Гр, да ме *собу̀е* Ли, с њу̀ма *с포редуем* ГБ, мло̀го *споређуешемо* Ли, оно̀ се *стамњу̀е* Ча, *чу̀е* М Гр Ли ВК, *чу̀ем* РД Ш ДП, *чу̀еш* Гр Ча.

195. *Вокал* е *на првом месту*

секвенца е-а:

1. ја̑ сам мло̀го *беснеја̀ла* ВК, оне̑ се *загреја̀ше* ВК, то̀ј *насеја̀ла* ДДр, ни̏шта *н умеја̀* МВ, та̑к *н умеја̀* тако̀ј МВ, сьс *се̏јалицу* Со, *сеја̀ли* ова̑с Со, *сеја̀мо* Се, не *смеја̀* да се огла̀сим ВК, несь̀м *смеја̀л* Ча, не *смеја̀л* да изоста̀не, не *теја̀* Ча, не *теја̀* ми гу вр̀не Та, то̀ј се *убелеја̀ло* Та, нее̑ *умеја̀л* ДП, несу̑ *умеја̀ле* ДДу, које̑ су *умеја̀ле* ДДу;

уцрвенеја̀ло се Ча, и секундарно: *зараде̏ја* Гр (примери у т. 287);

2. па, *овеȷам* и̏сто ВК, не *смеȷа̀ли* ни да га пи̏ту РД, Ви̏до, *н умеȷа̀* те пи̏там ВК;

3. *ове̑ам* се чу̑е кь тро̀па Ча, *ове̑ам* кра̑ве Ча, една̀ по *старе̑а* Ча, оно̀ се не *те̑ало* бри̏чи РД, несу̑ *умеа̀ли* Гр.

196. *секвенца* е-о:

1. *мале̏јога* ЗТ, и̏мам си̏на *старе̏јога* МК, *старе̏јога* ДБ, *старе̏ја* ДБ;

197. *секвенца* е-у:

1. *дрљаве̏ју* Та, одбо̀рници *не̏ћеју* Гр, зато̀ј ме де̏де *не̏ћеју* Га, *не̏ћеју* на̑ зем Ш, да ли се *смеју̑* ВК, да *узре̏ју* Ча;

и секундарно: на *леју̑* Се, у *стреју̑* ВВ;

2. секундарно: и̏ма же̏не, но *не̏ћеȷу* ДП;

3. љу̑ди *излуде̑у* Ка, кад *остаре̑у* ВК, не *сме̑у* да пу̑цу Гр.

198. *секвенца* е-е:

1. некво̀ се *беле̏је* РД, каза̀н се вода̀ *гре̏је* ДДу, *жале̏јем* ја̑ Га, да *запусте̏је* ВК, *згре̏је* во̏ду Ча, да се *нагреје* ВК, свуда је *неје*: *неје̑* ни доји̏ла РД, еда̀н *неје̑* МВ, *неје̑* било̀ до па̏ре Га, *неје̑* ли она̀ Се, *неје̑* ни остави̏ло Та, да се *огре̏јемо* Ка, ће *ожедне̏је* Га, да не *осиле̏је* ДП, *побесне̏је* Кр, *преједе̑* М, да *се̏јемо* ВК, не *се̏јемо* Ли, *се̏јемо* си ле̏ћу МВ, да се *смеје̑м* ВК, немо̀ј се *смеје̑ш* Ка, кад *узре̏је* МВ, па си *н уме̏је* отиде ВК;

2. и *гре̏ȷем* се Ка, *изве̏ȷемо* све̑ МВ, та̑к се црепу̏ља *нагре̏ȷе* Со, и вршни̏к *нагре̏ȷемо* Со, на целом простору је *неȷе*: *неȷе̑* се разуме̏ло ВК, *неȷе̑* добро̀ РД, *неȷе̑* вој то̀ по во̏љу Ка, *неȷе̑* ни дава̀л ни̏шта Со, *неȷе̑* гу сматра̀л Ка, *подгре̏ȷеш* млеко̀ ДДу, *подгре̏ȷемо* ле̏бьц ВК, нека *се̏ȷе* онако̀ј ВК, па се *смеȷе̑м* ДП;

3. *гре̑е* ги ДП, мла̏даневеста *гове̑е* Га, на те̏рен *иде̑ећи* Се, често је *нее*: она̀ *нее̑* и̏зела ДДр, *нее* од ме̏не Се, *нее̑* и̏мало ДДр, *нее̑* би̏л а̏мбар ГХ, *нее̑* и ни окопа̀л Ли, *нее̑* по̏големо Ча, *нее̑* доди̏ла МК, *нее̑* ли ти ла̏дно Кр, ће *оздраве̑е* РД, па *оце̑емо* ДДу, умори̏ла се *работе̑ећи* ДДр, како̀ *се̑еш* ГХ, не *смее̑* се Гр, не *сме̑е* да му вре̏ви РД, ми̏ вој се *смее̑мо* ДДу, не да се *смее̑м* ДП, не *сме̑емо* МК, *старе̑е* се Ли Га, про̀паде се *ткае̑ећи* ДДу, ми̏ н *уме̑емо* ДДу.

199. *Вокал* и *на првом месту*

секвенца и-а:

1. твоа̀ *авли̏ја* ДДр, *але̏ргија* Се, *арти̏ја* ВК, *вами̏лија* си ми ДП, на *вија̀кер* Га, оно̀ му *додија̀ло*, *додија̀ло* му М, оне̑, и̏сна, *додија̀ше* ДДр, му̑ж *занатли̏ја* ДДр, *иканди̏ја* Гр, *истрибу̏ција* ВК, *Кола̀ндија* (т. 250) Гр, два̑ес *милија̀рде* ВК, *надија̀ла*, *нади̏ја* оно̀ј је̏ло М, *не̏кција* Та, *Нико̀дија* ВК, *ови̏ја* побра̏тим Ка, *ови̏ја* до̏ле ВК, *ови̏ја* Бу̏гари МК, *ови̏ја* нежењени мо̏мци Ка, *ови̏ја* ко̏сови Ча, *ови̏ја* моји̏ Се, и оно̀ се *одви̏ја* Ли, с прсти̏ћ *они̏ја* жуљави РД, *они̏ја* се ва̏љу ДДу, *они̏ја* ми да̏доше ВК, *они̏ја* ку̏сне ВК, ко го̀д *пија̀н* Та, зове̑ се *Пикљоши̏ја* Ш, *пилети̏ја* Та, кад *подви̏ја*

МК, *провалија* Ча, *сијалице* ВК МК РД Гр, лоша *ситуација* Та, *специјалис* доктур Ка, една има *старија* Кр, *тепсија* ВК, по *тија* Длибоки дел Со, *тија* умрел МВ, *тија* гости РД, *тија* кои избеглице Гр, на млого *тија* ВК, у кожуси ги *увија* Со, моја *фамилија* Ш, *фијакер* Га, *циганитија* Ча, *Џарамлија* ВК;

и секундарно: *забравија* ГБ, *служија* војску Гр, и примери у т. 287.

2. *антерија* Ча;

и секундарно: *мађија* Ка;

3. *антериа* ДДу Ча, *завалиа*, не мож да орати РД, кьд се сланце надведе, тьг *икиндиа* Га, *Коландиа* Гр, овој *комшиа* Ли, *наводациа* Та, *овиа* Ли, *ониа* људи РД, у *ониа* буљук ДДу, тај *рациа* Гр, нешто *сиалице* горе РД, *скамлиа* Гр, тај сестра *стариа* Кр, у *тиа* месеци Ка, *тиа* млади Гр, кре *тиа* трговци ДДу, аран *чорбациа* ДДу.

200. *секвенца* и-о:

1. па у *вијоку* Со, Вику да е по *здравијо* МВ, снашка *Петријо* ДДу;

и секундарно: командант *баталијону* Ка, *истијо* М, што *камијон* вози Со, *камијони* М, *Мијодрагово* празно ВК, *Мијодрагу* Гр, девет *милојона* ДП (поред: за девет *милиона* ДП);

2. варијанту са ослабљеном артикулацијом забележила сам само од гласа насталог секундарним путем: иму и *камијонче* Кр.

Велики број примера са овом секвенцом у ГЗ изостаје због тога што изостаје промена *-л* > *-о*.

201. *секвенца* и-у:

1. по *авлију* Та, туј *артију* Гр, и *артију* ВК, *белију* ДДу, од *вамилију* Ка, у туј *вамилију* ДДр, пот *кирију* Се, *комендију* Гр, па узнем онај *матију* Га, за *милицију* Се, у *милицију* ГБ, *некцију* ВК, *одбију* се деца НС, у Пећку *патријаршију* ГХ, ко *пијук* Га, *ракију* Се, и *Словенију* Се, *сурију* ДДу, онуј *тепсију* ВК, из *туршију* ВК, *шпијунажа* Гр;

и секундарно: сьс *мађију* ВК;

2. моу *историју* ГБ, а *сакрију* ВК, у *тепсију* Га, *туршију* Га;

3. у *Аустриу* је РД, оре *белиу* ДДу, да наведе *муштериу* Ча, од *операциу* РД Га, на *перациу* Га, *преповиу* ДДу, за *ракиу* Кр, да *расповиу* децу ДДу, тера *суриу* ДДу, *тепсиу* Га, туј на *ћуприу* РД, до *ћуприу* РД, од *шамиу* Ча.

202. *секвенца* и-е:

1. *артијетине* Гр, *бије* ДДу ВК, три *вамилије* Ча, половин година *Илије* Гр, *инекције* ВК, ни *касније*, ни *раније* ВК, онеј *кемикалије* ГХ, у *комшије* ГБ, тија *мутавџије* МК, били *мутавџије* МВ, *навијемо* га Со, па се *напијем* ГБ, две *некције* ВК, *није* рђав Ка, *иједан* Гр, *ниједна* ДП, нема *ниједно* ВК, *одбијено* ГХ, *партије* ВВ, да *пије* ДП, не *пијем* Се, *повије* га ДДу, *промијем* там М, викал беше *Џарамлије* ВК;

и секундарно: *тријес* је купил МВ;

2. *антерије* МВ, *комшије* ДП, кьт се *напијем* ГБ, *некције* Та ВК, *није* тела ДДу, *није* за клање ВК, *побијени* цврсто ДДу, да *покрије* МК;

3. *бие*, овде *бие* ДДу, овај га *бие* РД, *гозбение* РД, да *добие* Се, *добие* следување Ли, да *добиеш* ред РД, *ђаконие* ДДу, беше гу остаљала малко *комшие* Гр, *крие* ДДу, ја га *крием* ДДр, *лончарие* Гр, *мутавџие* Ча, *ние* бил ДП, *ние* тела МК, *ниедан* не пу-

ше Ка, jа̍ре не̍маш *нѝедно* Се, *ошкрѝем* Се, она̍ *ӣѝе* Гр, да *ӣѝем* ГБ, *ӣѝем* Се, *ӣокрѝем* озго̍р МВ, да гу *ӣокрѝемо* МК, да *ӣоӣѝеше* ГБ, што *ӣревѝено* Ча, да се *савѝе* РД, *сашѝе* Се, у *Ћелѝе* Ча, по *ћуӣрѝе* Гр, ако га *убѝеш* ВК, кво̍ ћу *шѝем* Се, и т. 87.

203. *секвенца* и-и:

1. Са овом секвенцом имам само један пример забележен: то̍j *ракѝјица* нека̍ Со.

2. Мало је и примера са испадањем овог гласа: Натолѝе *Пашалѝине* ДДу, ова̍ј *сшарѝи* сѝн Ка, о̍н *је сшарѝи* бѝо Гр, *чѝи*? РД.

Најчешће у секвенци *ији* испада *ј*, а потом долази до сажимања два једнака вокала у један: *Димѝшрина* М, *Димѝшрино* да ко̍пу РД, *Миле̍ншина* ће̍рка РД, ја̍ ѝмам *о̍вчи* ВК, Сла̍вко *Пешро̍нин* ГХ, у ста̍н *Пешро̍нин* Гр, и *сша̍ри* сѝн ДП, *чѝ* Гр, *чѝ* је и кака̍в је ВК, *чѝ* си ти ДДр Гр.

204. У међувокалској позицији сонант *ј* показује изразиту нестабилност у секвенцама у којима се налази неки вокал предњег реда испред или иза овог сонанта.

205. *У ӣозицији исӣред сугласника*

Испред сугласника овај глас је, најчешће, стабилан:

1. *ајва̍ри* Гр, *а̍јде* Ча ДДр ВК, *а̍јдеше* ДДу, *Бла̍гојку* ДП, *бојџѝја* ДДу, *вајда̍* не̍ма Со, ѝмаш *вајду̍* Ка, *војво̍да* Гр, трѝ *војнѝка* Ка, у *во̍јску* Со Кр ВК, *гројзе*, *лојзе* (примери у т. 353), *да̍јше* по̍моћ РД, *дево̍јке* Га ДДу, *дево̍јче* њѝно РД, у *Дра̍јчину* Ба̍ру ДДу Гр, ће *за̍јмиш* М, *за̍јџи* Та, *зејшѝн* МВ, *јајџе̍* ВК, *ка̍јзарке* Ча, *крава̍јчичи* МВ, *ку̍јњу*, *ку̍јне* ве̍лике МВ, *ле̍гајше* до̍ле Гр, *ло̍јшра* ДДу, *ма̍јка* НС Ча, *ма̍јсшор* М, *ма̍јсшори* Со, *мајсшоре̍с* ДДр, *надокра̍јке* Га Ка, *Пе̍јчин* дьн НС, *ӣо̍јше* ми ДДу, пе̍пел се *сејне* М, да ти прѝчам *сме̍јку* Ка, моа̍ *сна̍јка* Ка, од *сна̍јку* ГБ, тако̍ј *суро̍јкано* ВК, *у̍јка* М Ча, моу̍ *у̍јну* Ка, оне̍ј *црно̍јке* МВ.

2. Ослабљену артикулацију у овој позицији показују једино облици заменице *њен*: *њо̍ӣне* попо̍чице МВ, *њо̍ӣне* мѝрне кра̍ве РД, мада је и овде чешћи лик са потпуном артикулацијом овог гласа: *њо̍јна* сестра̍ ДДр, *њо̍јна* ма̍ти Со, од *њо̍јне* па̍ре Ли, *њо̍јно* дете̍ Со.

3. Сонант *ј* редовно се губи у позицији испред секвенце *ск*: ѝма *занашлѝску* ГХ, у *комшѝску* ку̍ћу РД, чиа̍ си *Пашалѝска* ДДу, Бо̍гдан *Симиџѝски* Ка, *со̍даџиску* ра̍дњу ВК, у *ћелѝско* Ча.

Занимљив је облик вокатива: *судѝке* гу реко̍ Со, у коме се такође губи *ј*.

206. *У ӣоложају иза сугласника*

У овом положају сонант *ј* такође показује стабилност: у *Ба̍рје* Ш, сѝла *бо̍жја* Ка, *бо̍жју* ти ДДр, на *Бре̍зје* М, *бурја̍н* РД, *Бу̍чје* ДДу ДП Ча, *Гло̍жје* ДДу, Ма̍ло *Гло̍жје* ДДр, у *Дра̍говје* Ча, у *здра̍вје* Гр, *Јеглѝчје* Ча, *ју̍жја* Ча Га Ли, *кла̍сје* Гр М ВК, *ку̍рјак* Ча Ка ДДу, *лѝсје* М, *Лѝчје* МВ Ли, да *одја̍ви* Ли, *одјаву̍ем* Ли, *ору̍жје* Ка ВВ, онај *ӣе̍рја* М, неје̍ у *ӣе̍рје* МВ, у *ӣо̍дножје* ВВ, до *Присја̍н* РД, *снo̍ӣје* Ча ДДу Ка, *сшру̍чје* Ча.

207. Извесну нестабилност овај глас показује иза африкате *ч*: из *Лѝче* Се, *о̍вча* сѝрутка ДДу, *чове̍чи* живо̍т НС, д ѝдемо у *Јеглѝче* Ча.

208. У примеру *изе̍домо* (Ли), овај глас нестао је још у основном глаголу када се налазио на почетку речи, мада и: да *изједу̍* ВК.

Финално *ј*

209. 1. У финалној позицији сонант *ј* најчешће се чува:

бе́гај сьг одо̀вде Гр, *бе́гај*, бре Ка, па у̀зни, па *бе́гај* Ка, *бе́гај* ти̏ до̀м Гр, на *Број* Шѐс Кр, а̀јд, не *буњу̀ј* Ли, *ва̀ш̄ај* ги свѐ, озго̀рке *вој* пу̀стена РД, ро̀днина *вој* нејѐ ВК, ја̀ *вој* водицу си̏пнем Ли, ја̀ *вој* прича̀ Ка, *врзу̀ј* Гр, сѐди и *гос̄ш̄у̀ј* ВК, *ди̏зај* се ГБ Гр, *иср̀кај* се ВК, с *ко̀мбај* ГБ Се Ча, до̀љњи *кра̀ј* Со, от *кра̀ј* ДДу, ма̀ли *крва̀ј* НС, *мо̀ј* свѐкър НС, *мо̀ј* дѐл ДДр, *немо̀ј* Ча Кр ГБ, *њо̀ј* си лѐпа Га, *њо̀ј* си е га за Цвр̀цка ДДр, *она̀ј* прѐседник Гр, били̏ *ū̄рекај* ку̀ћу М, *ū̄рекај* о̀гањ ДДу, *она̀ј ū̄ово̀ј* Со, *ū̄ово̀ј* пр̀тен НС, на *ū̄о̀дој* НС, а̀јде ти̏ *ū̄оū̄ису̀ј* Ли, *ū̄роū̄ојерѐј* Ча, на *разбо̀ј* Со ЗТ, а̀јде, *си̏сај* ДДр, *ова̀ј с̄ш̄арѐј* ГБ, *с̄ш̄арѐј* ЗТ, *с̄ш̄о̀ј* ова̀м Ш, *мо̀ј* гу си̏н *ш̄а̀ј* виђа̀ва Га, *ш̄а̀ј* спи̏сак Та, *ш̄во̀ј* дѐда ДДу, *узи̏мај* ДДу, краве *уко̀шкај* ДДу, *чѐкај* да срабо̀тим ДДр.

Честа је појава секундарног гласа у овој позицији: *грѐј*, не *грѐј* РД, *ку̀ј* о̀ће Ка, *ку̀ј* кудѐ Ли, нѐма *ку̀ј* ВК, *ко̀ј* нееѐ Гр, *ко̀ј ш̄о̀ј* ви̏ка Гр, *ни̏кој* Кр ДП МК Ча, *ова̀ј* што ми е сна̀јка Ка, па гу ватил *овако̀ј* ДДр, *овако̀ј* умр̀шена РД, *овако̀ј* ме ува̀не Кр, ја̀ *овдѐкај* Ли, *овѐј* ДДу, *ово̀ј* та̀ј, узни̏ *одо̀вдекај* Кр, *она̀ј* трња̀к Ча, *она̀ј* мла̀да Гр, *она̀ј* сла̀ма ДДу, четѝри *онѐј* Га, *онѐј* црѐпње Ка, *онѐј* тоја̀чице ДДу, *оно̀ј* Гр, под *оно̀ј* МВ, *оно̀ј* ћѐбе Гр, исечѐ *оно̀ј* РД, гр̀не *оно̀ј* ДДр, на *ону̀ј* тоја̀гу ВК, ца̀сне га у *ону̀ј* ДДу, *смѐј* Ка, *ш̄а̀ј* на̀ша сна̀јка Ка, *ш̄ако̀ј* се истрти̏ла РД, *ш̄ако̀ј* при̏чу ДП, ја̀ *ш̄ако̀ј* чу̀ем ДП, *ш̄ако̀ј* га вали̏ла Ча, *ш̄ако̀ј* се нагрзди̏ло Та, *ш̄ако̀ј* га ва̀та Ли, *ш̄ѐј* ћо̀шке Ли, *ш̄ѐј* др̀давке МК, *ш̄ѐј* таквѐ са̀ране Со, *ш̄о̀ј* се о̀прави Со, *ш̄о̀ј* ди̏п *ку̀ј* ДДу, *ш̄о̀ј* на̀јгор за̀раз Ча, *ш̄о̀ј* им је РД, *ш̄у̀ј* сам видѐла МК, да улезнеш *ш̄у̀ј* Ли, *ш̄у̀ј* завати̏мо гу ГБ, у *ш̄у̀ј* сте малу̀ Ка.

2. Ово секундарно *ј* зна бити и ослабљене артикулације: *ова̀ͥ* из Ни̏ш ГБ, *ова-ко̀ͥ* огра̀ђено ДДу, едни̏ *овако̀ͥ*, едни̏ па овако̀ј Со, оно̀ *овако̀ͥ* мѐткови па̀ду Ка, о̀н дојдѐ *овдѐкаͥ* Со, Спи̏рина со̀ба *она̀ͥ* ДП, о̀н *онако̀ͥ* прити̏ска ГХ, *онѐͥ* док сти̏гну ВК, ку̀ј би *ш̄о̀ͥ* урадѐл Ка, кьд се *ш̄о̀ͥ* испредѐ Со, ко што си *ш̄о̀ͥ* увежба̀л ВК, *ш̄у̀ͥ* у ку̀ћу РД, и сл.

3. Ретки су примери са изгубљеним *ј* у финалном положају: јетр̀ва *во* у Ни̏ш Га, али је то редована појава иза *и* у императиву она̀: *изби̏* га ДДу, *нави̏* та̀ј са̀т ВК, *ū̄и̏*, *ū̄и̏* ГБ, дѐ, *ū̄и̏* ка̀вицу Ка, и сл.

210. Посебно треба размотрити судбину финалног *ј* после којег следи енклитика *је*, када је тешко утврдити да ли се губи финално или иницијално *ј*, а понекад се у тој позицији уместо два гласа чује само неки редуковани изговор једног.

1. ара̀м нека *во је* Со, ја̀ не зна̀м кудѐ *во* је ВК, и *ш̄ако̀ј е* Се, и *ш̄о̀ј е* ВК, *ш̄о̀ј е* на̀шо бр̀до МК, *ш̄о̀ј е*, се зовѐ сука̀љка ВК;

2. му̀ш што *воͥ е* висо̀к Ка, то̀ј *воͥ е* свѐкар ВК, овдѐ *воͥ е* ку̀ћа била̀ ДДу.

211. У суперлативу придева који почињу са *ј* чује се само једно *ј*: лѐба *на̀јев-ш̄ин* ГХ.

212. О природи овога гласа говоре и следећи примери: *заͥна̀ш̄* М, неки̏ *зајна̀ш̄* накачи̏о М.

213. Битне одлике везане за овај сонант у ГЗ јесу:

1. тенденција губљења *ј* у извесним положајима,

2. појава секундарног *ј* у хијату, ако је један од суседних вокала предњег реда,

3. и појава протетичког *ј*.

Овај сонант показује већу стабилност на почетку речи, осим испред вокала *е*. На крају речи и између консонаната стабилнији је но у међувокалској позицији.

Сонант *в*

214. Глас *в* се у ГЗ својом артикулацијом не разликује од осталих штокавских говора.

215. У појединим гласовним секвенцама, међутим, *в* се редукује, до губљења, што у ГЗ није узело маха као у неким другим штокавским говорима[124].

216. У секвенци *-ств-* и *-ств-* < *-штв-* може да се изгуби сонант *в*, мада ова консонантска група може да остане и неизмењена:

а. *дру́сто* ДБ, *пото̀мсто* ГБ, *пријете̏љсто* ДБ, и то̏ј *ре́сто* Гр[125], у *ро̏јсто* МК Гр;

б. *бога́ство* Га, *дру́ство* ДП Гр ГБ, *насле́дство* РД, *ро́ство* МВ; *бога́цтво* ВК, *насле́цтво* РД; њи̏но *државља́нство* ВК, *ројство* е било̏ Ли, о̏н у *ро̏јство* би̏ МВ.

Сви примери са губљењем *в* из ове секвенце потичу из зоне II или из места на граници са овом зоном (МКу).

217. Група *-вљ-* у итеративним глаголима најчешће се упрошћује[126]:

изнапраља̀ле МВ, ку̏ће си *изнапраља̀ли* Се, *изнапраља̀ше* тьг Ча, то̏лка у̏ста се *изнапра́љу* ВК, ми̏ смо *кришеља̀ли* МВ, *кришеља̀ла* Ча, *накришеља̀ле* Ча, што *опра́ља* ауто̏бус Кр, *опра́ља* Гр, о̏н је *опраља̀л* Ча, ма̏ло се по̏ *опра́љу* РД, ко се *оста́ља* М, раки̏у да *оста́ља* Га, ти̏ си *остаља̀ла* Ча, *оста́љамо* ДДр, ти̏ ме *попра́љај* Со, *попра́ља* све̏ ВК, *поста́ља* Ли Гр, *постаља̀ла* ручьк Гр, да се *препра́љаш* Та, с њи̏ *распра́ља* РД, не мо̏гу се *распра́љам* Се, ко̏ј *раста́ља* Ча, да се *саста́љу* Ка, па си *спра́ља* ДДр, *спраља̀мо* ручьк ДП, нека си га *упра́ља* ДП;

поред: па *ја́вљу* Та, *кришѐвља* Га, *опра́вљај* ЗТ, *оста́вљу* си МК, да ми се *поја́вља* Ли, *преста́вљај* Со, не *спаштревља̀* ВК.

218. У трпном придеву изостаје резултат јотовања, па се не јавља секвенца *-вљ-*, већ то *в* може да се чува, да се губи, или се по губљењу развија *ј* у новонасталом зеву:

а. *напра́вено* ВВ, и сл.

б. *напра́ено* ДДу,

в. *напра́јена* ДДу, и сл. Вид. т. 300. и 767.

219. Ново јотовање лабијала у ГЗ изостаје, па имамо: гу̏би *здра́вје* Гр, бо̏љо него *кра́вјо* Га (остали примери у т. 301).

220. У секвенци *-вл-* насталој од *об-вл-*, *с-вл-*, губи се сонант *в*: да се *облече̏* ВК, кьд *облечу̏* МВ, тьг *обучу̏* МВ, *слече̏м* блу̏зу Га, кьд *сле́коше* РД.

---

124 Реметић: 1985, 151–152 и нап. 408–416.

125 Уколико ово није према немачком *Rest* = остатак, Немачко-српски и српско-немачки речник, БИГЗ, Београд 1993, s. v. Rest, стр. 184.

126 Реметић: 1985, 152–153 и нап. 417–419, у Ивић: 1957, 111, нап. 1–13 о историјату појаве и најранијим посведоченим облицима.

221. Међувокалско *-в-* у секвенци *-ави-* има тројаку судбину:

а. ретко се чува: *забравѝла* Га, *напра̀вене* МВ, *направѝл* МВ, *напра̀виш* ВК, То̏ј се *о̀прави* Со, *поста̀вим* ВК, *пра̀вим* МВ;

б. најчешће испада: *забраѝла* Та ДДу, *забораѝла* ВК Ли, *забра̀им* Ка, *на̀праи* Гр ВК, *напра̀и* Га, *напра̀имо* Га МК, *напра̀имо* Ча ДДу, *на̀праи* Ка, *напраѝл* ДДу, *напра̀им* ДП, *опраѝл* цр̏кву ВК, *оста̀имо* Ли, *остаѝла* Се, *попра̀им* Ш, *поста̀имо*, да ме *поста̀ите* Гр, *пра̀имо* ку̏ћу Со, *праѝла* то̏ј ДДу, *праѝло* се Ка, *пра̀имо* га, не *пра̀и* ДДу, *праѝл* ку̏бе Ча, *пра̀имо* го̏сти Ка, *пра̀и* а̀јвари Гр, да *преста̀имо* (обуставимо) Ка, *спра̀и* ги ДДр, *спра̀имо* МВ Со;

в. по испадању новонастали зев уклања се убацивањем сонанта *-ј-*: *напра̀јим* М, *напра̀ји* Со, *напра̀је* вр̏вину ДДу, *опра̀ји* Гр, *оста̀ји* Ча, *попра̀ји* М.

222. Сонант *-в-* се губи и у секвенци *-ува-*: *ду̏а* кошава, *ду̏а* ве̏тар Ка, у четѝри *ду̏ара* Га, *му̏а* з гла̏ву ДДу, ја̀ аа и *избљуа̀* Ка, да се *му̏ам* у ру̏пу Ча; поред: љу̏пне о *ду̏вар*, уда̀ри о *ду̏вар* ДП, али: *наду̏јена* ДБ.

223. Исту судбину има и у секвенци *-ува-* < *-ова-*:

вика̀, *псуа̀* ВК, *суа̀л* ме Та; али: *сува̀л* Га.

224. О појави секундарног *-в-* по испадању *-х-* види т. 251.

225. Иницијално (протетичко) *в-* развија се испред *у* у лексеми *урда*:

па ту̏рим *ву̏рду* МВ, једну̏ бла̏гу *ву̏рду* ДДу[127].

226. Секундарно *-в-* развија се у зеву испред вокала задњег реда у следећим лексемама: *ка̀вурин* Ча ВК, *па̀вук* ВК, *паву̏н* ВК.

227. Аналошко *-в-* јавиће се у зеву на месту где је некада било *-ј-*: *опѝва* се Га, па сте се *опива̀ли* ГБ, *опива̀ја* сам се ГБ, па си *разбѝва* ДДр.

228. Вероватно аналогијом према *мије*, дошло је *-ј-* у секвенци *-ива-*: *премѝја* баба МВ.

229. Супротан процес десио се у следећем случају: *убѝвен* све̏ ВВ; али: *убѝен* Гр, и примери у т. 789.

230. Морфолошког је порекла појава *-в-* у неким глаголима:

да̀ва им ДДр, *да̀ву* НС МВ, *да̀ву* им ВК, не *да̀ваш* ВК, *изда̀ву* Га, *набѝва* у зе̏мљу ЗТ, кьд се *ода̀ва* ДДу, кьт се *ода̀вају* ДДу, *одава̀* ли Ча, *одбива̀ше* га РД, *позна̀ва* Со, *преда̀ва* Га, *прода̀ва* Ли Кр, не *продава̀ла* Ка, да *прода̀вамо* ВК, *прода̀ву* си Га, па се ву̏на *прода̀ва* Ка, *прода̀ву* ДБ, *прода̀вају* ДБ.

231. Често је ово *-аву* < *-авају* > *аваy* > *аву* у 3. л. мн. презента, а одатле се ова појава аналошки преноси и на именице: не̏мамо за *про̏даву* Га, на̀јбоље за *про̀даву* Ка.

232. Секундарно *в* јавља се у 3. л. мн. презента, где се код глагола Белићеве VII врсте развило фонетским путем, а одатле пренело и на остале глаголе. У ГЗ ове појаве има само у зони II. Реч је о финалном *-в* у секвенци *-ају* > *-ау* > *-ав*[128]:

---

[127] Ово је турцизам од *хурда*, видети: Шкаљић: 1989, s. v. hurda.

[128] Ове појаве има и у: Белић: 1905, 514, Барјактаревић: 1977/1, 323, Стевановић: 1969, 405. Богдановић: 1987, 183.

вечерав ЗТ НС, они *викав* НС ГБ, *враћав* НС ЗТ, *гледав* ЗТ, *збирав* Гр, *измодирав* ЗТ, *испитав* НС, *легав* ЗТ, *отицав* ЗТ, *пообаљав* НС, *потепав* ЗТ, па се *свађав* ЗТ, и сл.

да *идев* ЗТ, *једев* ДБ, ће *кажев* ГБ, *н умев* ниједна НС, *оперишев* ги ГБ, *покријев* ЗТ, *сретнев* ЗТ, и сл.

ранив ги ЗТ, и сл.

И у имперфекту: *идешев* Гр, *правешев* ЗТ.

Ваља истаћи да ова појава није узела онолико маха колико *-л* > *-а*, мада је дошла из истог правца.

233. Секундарно *в* развија се у енклитичном облику личне заменице 3. лица у дат. једнине: паде *вој* тешко ДП, ськ ће *вој* годину РД, досадило *вој* се ДДу, па *вој* дадомо НС, ја *вој* прича Ка.

234. У мом материјалу малобројни су облици са билабијалним изговором овог гласа (w). *прав^wо* да ти кажем Ка, да ти кажем *прав^wо* Та, муж си ми *напра^wил* МВ, да *поје^w* ЗТ.

235. У ГЗ редовно је *човек*[129], *мртвац, квачка*. Лексема *сврби* овде има лик *срби*: *срби* га[130] ВК.

236. О појави *в* у секвенци *-вс-* < *-пс-* биће речи у т. 319; *-вш-* < *-пш-* у т. 318; *-вч-* < *-пч-* у т. 327; *-вк-* < *-пк-* у т. 327; *-вн-* > *-мн-* у т. 325; *-мн-* > *-вн-* у т. 326; *-в-* < *-ф-* у т. 241.

Сугласник *ф*

237. Изгледа да сугласник *ф* не дели у потпуности судбину сугласника *х*. Наиме, он је, и поред супституције са *в*, знатно чешћи у ГЗ.

238. Навешћу најпре примере са чувањем овог сугласника:

1. *по фабрике* ДДр, *у фабрику* Гр, *фабрично* Гр, *факман* баба МВ, ни ми толко *фали* Ка, мора да *фали* МКу, *фамилија* Ка Ш, *фамилијари* (рођаци) Гр, *да фантозирају* Та, нека *фарбу* Та, *фијакер* Га, *фино* живи ГХ, *фино* ВК МКу Та, *флашу* ВК, *фрижидер* Се;

2. *исфрезиру* МВ, *исфрезујемо* ДДр, *карамфил* Га, *кафану* ДДр ЗТ МВ Гр, *кафу* Се ГХ Ка ДДр, *кафецију* Гр, *куфер* Гр, *куферт* Гр, *нафту* РД, *плафон* Гр, *префек* ВВ, *префетирамо* ДП, *профисур* Га, *профисор* ГБ, *профисора* Со, *профисорку* Ка, *расформирали* ЗТ, *телифоном* ДП, *телифон* ВК[131], *штрумфе* (ластих који држи чарапе) Ча.

239. Примере са чувањем *ф* у финалној позицији немам, а мало је и оних са супституентом *в* у овој позицији.

240. Имам два примера хиперкорекције[132]: сьс памук, *фату* МВ и *Шифтар* Гр. У последњој лексеми сугласником *ф* замењен је сугласник *п*, а имам и супро-

---

129 Симић: 1972, 109, Реметић: 1985, 154.

130 Маретић: 1899, стр. 99, говорећи о судбини *св* на почетку каже: „Неколико речи може на почетку имати *св* и само *с*" и наводи примере *свједок, сјетовати* и *свјетовати* [...] *сврбјети, сврабˮ* и закључује да је облик са *св* књижевни, јер је старији и правилнији, а и обичнији у народу.

131 У Левчу само *ф* у овој лексеми, Симић: 1972, 111.

132 Симић: 1972, 112.

тан пример са *п* < *ф* у: *преза* (фреза) Со, што је слично процесу који се десио у лексеми *пасуљ*, како је овде на целом простору.

241. Далеко највећи број примера је са сонантом *в* на месту где је некада био сугласник *ф*, како у старијој, тако и у новијој лексици:

поsа́ди *ва́брику* Ка, не́ма *вајда́* Со, *вајду́* ВК Ка, *вакулте́т* Га, не́ће му *ва́ли* Га, *ва́лте* ДДу, *вами́лије* Ча, *вами́лију* Ка ДБ, у ту́ј *вами́лију* ДДр, *ва́рбано* Ча, *вење́р, вење́рче* ВК, *вија́кер* Га, *у вијо́ку* Со, *Ви́лип* РД ДДу, *вилџа́н* („шољ") ГБ, *виста́н* ДДу, *вла́ша* ВК, *вла́ше* Со, *у вла́шу* Со ВК ЗТ Га, *у Вра́нцуску* Га, Сре́мски *вро́нт* Ли, *вута́ра, вута́ре, вута́рке* на целом простору;

а́свал ГХ ДП Ка, *излувти́ра* ВК, те́лци *је́втина* Ка, *јевти́ње* ГХ ВК, *по јевти́но* М ВК Та, *Је́вто* РД[133], *ка́ва* Ча Га Со, *кава́ну* Гр, *ка́вицу* МВ Ка, *ка́ву* Се ДДу ВК Ли ДП, *ко́ве* Ча, *ко́вицу* МВ, *по́треви* Со Та ВК ДП ГХ, *потреви́* ДП, *потреви́ли* ГБ, *потреви́ло* Ли Та, *потре́вим* ДП Со, *со́врине* ДП, *на со́врину* МВ, *со́вре, со́вру* ВК, *теливо́н, теливо́ном* Гр, па ни не *тре́ви* Ка, мо́ж да *тре́ви* Гр, *ча́ршави* Га, *чаршави́ну* ЗТ, *ше́вку* ВК;

ће́в ДП ДДу, *ча́ршав* М, *ше́в* ЗТ.

242. Овде је често властито име *Степан*, односно презиме *Степановић*, али јавља се и у форми *Стеван*, тј. *Стевановић*.

243. Инвентар лексема са овим гласом недвосмислено указује да је он у овом говору новијег датума. Старија лексика махом је са супституисаним *ф* < *в*, док новија враћа овај глас у фонолошки систем, успостављајући га и тамо где је већ био замењен са *в*[134].

Судбина групе *хв*

244. И овде супституенте групе *хв* пратимо од двеју основа **hval*- и **hvat*-[135].

245. Само неколико примера са супституентом *ф* < *хв* од основе *хвал*- не дозвољава да се изричито тврди како је овде сугласник *х* нестао без трага. Навешћу најпре те ређе примере:

1. *фа́ла*, де́до Ка, *фа́ла*, отидо́ше си Ка, *фа́ла* ле́по ВК, *фа́ла* бо́гу ГБ.

246. Далеко већи број примера је са *в* < *хв*:

2. *ва́ла* бо́гу ВК Га ДДу, *ва́ла* ви на вре́ву Га, о́дма ми се *ва́ли* Ли, мло́го се Ми́рко *ва́ли* од њег Ка, ста́раѕ га мло́го *ва́ли* Ка, *ва́ли* се она́ та́м ДДр, тако́ј гу *вали́ла* Ча, па се *вали́ли* Гр, те́бе *ва́лиш* Га, па му се *повали́* ДП, ми́ смо те *повали́ли* Ка, мло́го *повали́ло* Гр.

247. Од основе *хват*- у ГЗ нема *ф* < *хв*:

о́н *ва́не* ону́ј рого́шку ДДу, ће га *ва́не* сас у́ста ВК, кад га *ва́нем* ВК, да *ва́неш* едно́ да заврши́ш ДДу, *ва́та* га с ру́ке ВК, ће му *ва́та* ДДр, ко́лко ти *ва́та* она́ј ку́тлача ВВ, тако́ј га *ва́та* њега Ли, *ва́тај* ги све́ Гр, о́н је *вата́л* ове́ј ДДу, *ва́тали* М, *ва́тали* га Со, некво́ *ва́тало* ДДу, тре́ба да *ва́там* МВ, да *ва́те* се́ме ДДу, и *ва́ти*

[133] О судбини и изговору *ф* у секвенци *в(ф)* + *т* говори Р. Симић у: Симић: 1972, 112, а видети и напомену 76.

[134] О овоме види Реметић: 1985, 159 и нап. 429–432 на истој страни.

[135] Симић: 1972, 113.

Ка, *ваши́*, па се ова́к ни́шни ДДу, она́ *ва́ши* с некуга́ Га, оно́ *ва́ши* ма́лко маглу́ М, и то́ј се *ва́ши* МВ, ако га *ва́ши* МКу, она́ *ва́ши*, па исе́че РД, *ваши́* си пољопри́вреду Га, *вати́л* овцу́ Ка, *вати́ла* опа́ пи́ле М, па гу *вати́ла* овако́ј ДДр, ја́ сам *вати́ла* два́есту НС, *вати́ле* дебе́ле шко́ле Га, па *ва́тим* по́сле Га, па *довану́ле* МВ, *зава́шена* ДДу, *зава́шимо* во́ду Ча, ту́ј *завати́мо* гу ГБ, не́це ни *нава́шам* ДП, па се *навата́ше* Гр, они́ ги *повата́ше* Га, па ме *преváне* ДДу, о́н ме *сва́ши* Ли, *ува́не* одозго́р Со, сьс ку́ку га *у́вану* Со, ће те *ува́ше* Не́мци Ка, ће ме *ува́ше* Јевре́ји Ча, њега *ува́ше* ВВ, *у́ваши* га Та, *у́ваши* ме под ру́ку ГБ, не́свесница *ува́ши* Гр, несу́ ни си́ришће *ува́ти́ла* РД, и сл.

248. Материјал који сам навела и којим располажем наводи на закључак да судбина групе *хв* прати судбину сугласника *х*, тј. да се овде овај сугласник изгубио без трага. Неколико примера са *ф* < *хв* дошло је са стране и неки од њих представљају туђе речи у причи информатора.

Сугласник *х*

249. Данашњем фонолошком систему ГЗ ова фонема није позната. Она се, како Белић тврди[136], у овом крају изгубила негде у осамнаестом веку и то из свих позиција, иницијалне, медијалне и финалне. Навешћу само део материјала:

х-: *ајаш* Ка, но не *ајеш* Га, *ајд* ВК РД Со ДП Ли, *ајде* РД М ДДу ВК Ка ДДр Ча НС ГБ Ли, *ајдеше* ДДу, да *а́псе* Гр, *Арале́мпија* М, *армуни́ка* МКу, *армуника́ш* ДБ, *армуни́ку* ДБ, *арши́ја* ВК, *арпије́шине* Гр, *арши́ју* ВК Гр, едну́ *арши́шку* Гр, *е́кшер* Га, *е́кшера* Гр Ли ЗТ, *елико́пшер* ГБ, *и́љаде* ВВ Ка ДДр, *иља́до* ГБ Ка ДДр, *и́љаду* Ка, *иља́ду* Гр, *и́шамо* Ча, у *ла́д* ДДу Ли Гр МВ, по *ла́д* Се, у *ладьк* Га, па се *ла́ди* Га, *ла́дна* МКу, *ла́дно* МКу ДДу Кр М, *ла́дну* РД, *ла́дњаци* Ча, *ладови́на* ГБ Гр, *ладови́ну* ГХ Ли Се, *ле́б* ВК Ли ДП МКу Гр Се Ка Ча М ДДу Га ГХ, *ле́ба* ДП ГБ МВ ВВ Со Ка М Га, ко *ле́бац* МВ ВК Ка, *лебьк* Га, *ле́бьц* ВК НС Гр, *о́ди* Ка Ли Ш, *оди́ла* Гр, *о́дим* ДП, под но́гу — *о́п*! Ка, *о́ше* РД ВК, *оћа́ла* Га, *о́ће* ВВ Та РД Ка Гр ГХ ДП МКу Кр Со Ча, *о́ћемо* ВК, *о́ћеше* ВК, *о́ћеу* Ка, *о́ћеш* ДП Та М Ка ВК, *о́ћу* Ча ВВ, сви́ње *ра́не* ДП, ме́не *ра́не* Га, да *ра́ни* ГХ, *ра́ни* МКу ГБ Кр НС, *рани́ла* Ли ДДр, *рани́ле* Гр, *ра́ним* Ли ДП Гр, *ра́нимо* ВК Га, *ра́ниш* Се, *ра́нишше* ДДу, *рану́* Се ДДр, *рска* ВК, *ри́д* Га Ш МКу, *ше́дло* РД, *ше́л* Се ДДу, *шела́* ГБ ДП ДДу Се ДДр, *ни́су ше́ле* ГХ, *несу́ шеле́* ДП, *ше́ли* Гр, *шели́* Ча Со, да *у́лим* на бо́га Та, Го́рњи *У́м* ДБ;

-*х*-: *бе́омо* ДДу Га Ка ВК ДП, *буе* не́мам ДДу, *бе́оше* Гр Ча РД ДДр Со М ВК Ка Га, на́ши ста́ри *ви́кашеу* Гр (3. л. мн. имперфекта), *Га́цинан* Га ВК Ли Кр Гр ГБ Та Ча (иако је ово назив места састављен од две речи — Гацин Хан, ја узимам да је овде х у средини речи, јер се ова синтагма понаша као једна реч, што потврђује и акценат), *Гацина́нац* ДДр, у *гацина́нску* Гр, *Гацина́нци* Гр, *граори́цу* ЗТ, сто́ *гре́а* нек су́ РД, *грео́р* ЗТ, *гре́ота* РД ВК, ако е *глуоне́мо* ВК, *до́де* МВ Га, *до́ди* Со, *до́ди* Се, *доди́л* М РД, *доди́ла* Ли, *до́одим* ДП, *до́дише* Ка, *доди́ше* ВК Со, *дуа́н* РД М ВК Ли Се ДП, *за́лади* РД, да *зала́ди* Ли ГХ, *зарани́ла* Гр, на *за́оду* Ча, *издо́де* ДДу, *изра́ни* ДП, *испро́одимо* РД, *ку́а* Гр, *ку́ам* Се, *ку́арица* Га, *ма́ње* (од маање) Ча, *ма́амо* МВ, *мала́* Ка, *малу́* Ка ВК М ДП, *ма́овину* МВ ЗТ, *ма́ћиа* ДП Ка, *ма́ћиу* Ка, *ме́ови* Ча, *муа́* ДДр, *на́оде* ДП, *на́оди* Ка, *на́одим* Га, *нара́ни* Со Гр, *нарани́л* ДДр, *нара́ним* ГБ, *на́суо* ДДу, *одрани́ла* Га, *ола́дне* ДДу, *пиши́је* ЗТ ВК,[137] *по́оде*, *поођа́ни*, *поођа́*-

[136] Белић: 1905, 208–210.

[137] Види Реметић: 1985, 166 и нап. 442–447.

ње Га, да *йриоде* РД, *йриодиле* Ка, *йриодиш* ДДр, *йрнуле* Ка, *йрооде* Гр Се ДДр, *йрооди* РД ДП, *йроодија* Гр, *сарана* Се, *саране* Со, *саранили* РД, на *сарану* РД МВ, *сарањен* Се, *саш* ДП, *саша* РД, *саши* Гр, *скуд* Се, *скуала* Ча, *скуам* Се, *скуамо* Се, *скуу* Се, *сна* ГБ, *снад* РД ВК Ча М Га ДП Гр МВ Ка Со ДДр, *снае* ДДу, *снао* ВК НС Ка, *снау* ДДр Га Ка Га ГБ М, сьг *сйлануше* Га, *сшраоша* ВК, *сшрауем* Га, *суа* ДДу, *суо* ДДу Га, *Суодол* Ка, *Суойланинац* Ли, *Суу* планину ДДу Га, *уране* Гр, да га *урани* ВВ, овој се добро *уранило* ВК, *усану* ДП, и сл.

Овде спада и 1. л. мн. аориста са старим наставком *-(х)мо*. Примере видети у т. 744.

-х: *и* (акуз. пл. л. з. за 3. л. мн.) редовно, *засме* му (смешно му) ДДу, *кожу* ДДу, *ма* ДП, *њи* Ка Га ВК Се ГБ МКу ДП Ли ГХ, *одма* ДДу М РД ДДр Ка ВК Со Га ВВ НС Се Гр ДП Ли, *одма* НС, *ора* Га ДДу Се МВ, *оцме* (од смеха) ДДр, *ваљу* се *оцме* ДДу, *йашријар* Га, *сирома* М Со НС МВ Гр, *сшра* ме Га Та ДП, *сшра* да те уване ДДу, нас *сшра* ВК, па га *сшра* ДДр, њега па *сшра* Гр, од *сшра* Ли, *сшра* ЗТ.

Највећи број примера овога типа припада 1. л. јд. аориста. Навешћу само мањи део, а остале вид. у т. 731.

ја *башали* Ка, ја *бе*[138] нежењен Гр, ја не *би* лењ Ка, *вари* им ВК, *видо* Га, ја *вишла* ДДр, *закла* краву ВК, после *ману* Се, ја све *насшоја* Со, *ошидо* там Ка, па се *оћушава* ГХ, *оцеко* ДП, *йогреши* ВК, *йодиска се* ВК, ја *йра* Ш, *йрерани* ли и Со, *йрозевну* ВК, *сйашшревља* ВК, ја *умре* РД.

Нашло се и потврда са губљењем иницијалног и финалног *х*: па *шео* да умрем Га, *шео* му крв локнем ДП.

250. Глас *х* у ГЗ може бити супституисан сугласником *к*[139], што се дешава у иницијалној, медијалној и финалној позицији:

кемикалије ГХ, *ки*, *ки* (смех) Гр, *кирушко* Гр, *Кишлер* Гр, *крана* Гр, новчану *крану* Ка, да им набавиш *крану* Ка[140], *краниоц* ЗТ, *крањивац* ДБ, *кодник* Гр РД ВК Ка, врата *кодничка* ВК, *Коландиа* Гр, *Крваши* Гр, *Крвацка* Гр, *Крвацко* ГБ, у *Крвацку* ВК, овде можемо сврстати и примере: *Крисша* ткае ДДу, *Крисшино* гумно ВК, *Крсшана* ВК, наравно уколико не сматрамо да су настали према основи *крсш*, па би онда примери типа *Крисша* били са десилабизацијом *р̥*;

аркива Гр, *аркиву* Гр, *Гацикан* Та РД Гр МКу Ли, *заквалим* Гр, *заквална* ДДу, *закладu* ВВ, *закшева* ВК Ли, *закшев* ВК, *издакнуло* Ча, *јекош* ДДу, *Микаил* ВК Со, *Микаила* Со, *накранил* Ка, *йазуке* В, у *йазуку* ДП[141], *йарокија* ДДр, *йлекани* ДДу, *йрекодни* дан РД, *йрикод* ГБ Гр, *сакране* Со, *сакранили* Га МКу, *сакрану* Га Гр, *сакрањували* Га, *Тикомир* ВК РД Се, *шекника* ЗТ, *дркши* ко прут[142] ВК;

---

[138] Ово може бити и имперфекат. Још у старословенском су познате овакве форме. Испит. Угринова: 1987, 94: „Глаголите од V група (атематските) образуват I сигматски аорист од различни основи. Кај глаголот *бъıти* […] се образувани […] формите од типот *бѣхъ* од имперфектната основа и имаат несвршено значење.“

[139] О овоме Белић: 1905, 210–211.

[140] Овде нема семантичке опозиције у зависности од тога да ли се *х* губи или се замењује са *к*, какву налазимо у Богдановић: 1987, 101.

[141] Богдановић: 1987, 101 и нап. 174 на истој страни.

[142] Маретић: 1899, 74: „Поред *дрхшаши* бит ће у књижевном језику добро и *дркшаши*“.

брӳг доби Ка, *ва́здук*^г да добива ВК, *вадук* ДДу ГХ, *кожу́к* Га Ча (али: *кожу́си* Со), *ūле́к* М, *ше́ūик* ВК[143].

251. По губљењу сугласника *х* у хијату се развија нови глас, а то може бити *в* или *ј* у зависности од вокала из окружења.

глу́^ва ГБ, са́де *ду^ва́н* Се Га, *дува́н* ДП МВ ДДр, *ку́ва* Ка, *су́во* дрво ГБ, *суво́* Та, *су́ва* ДБ, *ску́вам* ВК, *у́во* ДДу В ДБ.

од *бу́је* ДДу, не́мам *бу́је* ДДу, *и́сшијо* , *леју́* Се, *ма́ћша* Ка, *ма́ћија* ГБ ВК ДП, *ма́ћију* ВК, *ме́јови* Ча, *меју́нка* ЗТ, *му́је* ДДр, *ūро́ју* ВВ, жу́та *ūро́ја* Гр, *снаја́* Га, *сна́је* Га Со, *сна́је* ДП, *сна́ју* ДДр, *сшреју́* ВВ.

252. Некада се овај глас, настао у хијату, јавља аналогијом и тамо где нема хијата, па, дакле, ни услова за његову појаву: *гре́ј не гре́ј* РД, а ми́ — *сме́ј*, па *сме́ј* ВК.

253. За појаву гласа *ј* на почетку речи, тамо где је некада био сугласник *х*, разлоге треба тражити у његовој појави у сантхију: *је́кшер* поора́ ВК, осом *је́кшера* В.

254. Неку потврду о постојању сугласника *х* дају и следећи примери: *кожу́си* Со (али и: *кожу́ци* ГХ ЗТ, *ūлици́* Со), *ора́си* М ВК Ка Со (и: *ора́с* ЗТ ДБ), *ūосмешљ́к* ГБ, *сме́јку* Ка, *сна́јка* Ка ВК МВ ДП, *сна́јке* ДДу Се ДП Гр, *сна́јку* ГБ Га, *сна́ша* НС, *сна́шу* НС, *сна́шка* ВК, *снашка* Петри́јо ДДу.

255. Ваља напоменути да лексеме *снаја*, *снајка* и *снаша* могу бити синонимно употребљене, али не морају, док се лексема *снашка* користи и у значењу шурњаја, тј. шуракова жена.

256. Аналошке природе је појава *с* у: *ора́с* ЗТ ДБ.

265. И овде је редовно *швор*[144].

257. Последње наводим примере са чувањем консонаната *х*, јер сматрам да су они најновији, дошли административним путем, или на сличан начин, те нису народни.

Отуда је највише потврда са чувањем *х* у називу места *Гаџин Хан*, мада је од истих говорника изговор ове лексеме много чешће био без сугласника или са супституентом *к*:

о̀н је из *Га́џин Ха́н* ро́дом ГХ, *Га́џи Ха́н* Та, мо́ра ди́деш у *Га́џи Хан* ВК, у *Га́џи Хан* стању́е Ча (пазив овог места је тежак за изговор, па се редовно у изговору упрошћава губљењем једног од сугласника, последњег у првој или првог у другој речи, а потом ове две речи срастају у једну: *Гаџинан*, *Гаџикан* или *Гаџихан*). Ван овога имам још следеће примере: *хармуни́ка* сви́ра ВК, *хелико́ūшер* ГБ, *хро́нично* оболе́ње ГХ, *хи́љаду* ки́ла Ка, књаза *Миха́ила* Га.

258. Фонетском систему ГЗ готово је непознат сугласник *х*. Истина, он ће се у говору млађих под утицајем школе и средстава јавног информисања чути, али говору старијих он је као фонема потпуно непознат и изгубио се из свих позиција. Чак се ни у ономатопеји није очувао, па ће бити *оū* за узвик при скоку, али *ки*, *ки* за опонашање смеха. Овај се глас у ГЗ изгубио из свих позиција. Његов супституент може бити сугласник *к* и то на почетку, у средини и на крају речи. Има и озвучава-

[143] Реметић: 1985, 166 и нап. 440.

[144] Твор је од *дъхор* > *дхор* > *ūхор* > *ūвор*. Вид. Марстић: 1899, 98.

ња овог *к*, и делимичног озвучавања, на шта утиче сугласник следеће речи, тако да не би могло да се говори о замени гласом *г*.

Понекад се новонастали зев разбија убацивањем сонанта *ј* или *в*, па ће се тај сонант потом аналогијом јавити и на крају речи. Примери дају повода за закључак да се *в* развија само после *у* ако се иза њега нађе вокал *а* или *о*. У свим осталим случајевима развиће се *ј*, па чак и у секвенци *аа*, *ау*, или *оу*. Изгледа да се, ипак, „по правилу" овај глас развио фонетски, у неком облику где је за то било услова, па је тамо где за његову појаву није било фонетских услова, дошао аналошки.

Африката ѕ

259. Глас *ѕ* познат је на целом простору и саставни је део гласовног система ГЗ. Може се наћи на почетку и у средини речи, а на крају само у процесу асимилације по звучности. Број лексема са овим гласом ограничен је на неколико основа и овај глас махом налазимо у речима изведеним од тих основа:

1. *ѕа́дњо* Ча, у *ѕъ́дње* го́дине Га, *ѕъ́дње* но́ге ДП, *ѕа́дње* но́ге ВК, оно́ј што *ѕъ́дњо* ДП, *ѕвезда́* ДДу, *ѕвезда́н* ВК, *ѕвезду́* ЗТ, но́ћу *ѕве́зде* ГБ, да се *ѕве́ри* (чуди) ВК, *ѕвери́ли* се ДП, *ѕве́рови* ВК, *ѕви́ска* ВК, *ѕвизъ́ц* ВК, *ѕво́на* ГБ, *ѕво́на* би́је ГБ, *ѕвона́ц* ДДу Ка, *ѕвонъ́ц* Ка, *ѕво́ну* уда́ра ГБ, нек *ѕвр́ца* (нек се љути) ВК, о́ *ѕемњу* ВК, *ѕе́бну* но́ге РД, *ѕи́ва* ДДу, *ѕива́ча* НС, *ѕива́н* ВК, њо́ан *ѕи́д* ДП, *ѕи́д* Со, *ѕида́л* Се, *ѕи́дани* Га, *ѕо́мбава* (груба, ружна) ДБ, *ѕомни́* кафа́на ДДр, *ѕука́* РД, *ѕу́нѕар* Гр, *ѕуни́ца* ГХ, *ѕури́* (звири) ВК;

2. *бисаѕи* на целом простору, кад *заѕе́бне* ВК, *заѕи́дамо* ВВ, *заѕи́рам* Ча, *иѕе́бомо* ВК, *наѕа́д* Га, да *наѕи́ра* Гр, *наѕира́ла* ЗТ, *наѕи́раш* ВК, *наѕр́неш* Гр, *наѕр́нем* Гр, *наѕр́ту* ДП, *наѕрћу́ју* Со, *оѕа́д* ДДр, *оѕе́бнем* ВК, све́ *оѕе́бо* ВК, могли́ смо се *оѕи́вамо* Ли, па се *оѕива́* ДП, *оѕида́ше* Се, *оѕи́рам* Се Та, ја́ се *оѕрну́* ДП НС, *оѕр́ћам* се Гр, *пе́нѕиа* на целом простору, *поѕа́ди* Ка Се, *преѕе́бло* дете́ РД, *проѕу́кла* ВК, *уѕвери́ла* се ВК, о́н се *у́ѕрну* Гр, *у́наѕад* РД;

3. *ме́цеѕ* да́на е била́ Гр, купи́ја *пла́ѕ* да напра́и ку́ћу Гр, *стара́ѕ* га мло́го ва́ли Ка.

Како показују примери, *ѕ* се у финалној позицији јавља само у процесу асимилације према гласу из речи која следи. Супротно, асимилацијом према гласу из претходне речи, јавиће се *ѕ* у иницијалном положају у следећим ситуацијама: пре(д) *ѕо́р* ДДу, пре́ *ѕору*[145] ВК.

260. Већина дијалектолога, испитујући подручје са чувањем овог гласа, расправља о његовом фонолошком статусу. То је, по једнима, само позициона варијанта фонеме *з*, а по другима, ипак, фонема. Статус фонеме овај глас има у трстеничком говору, по Д. Јовићу[146]. У *Говору Бучума и Белог Потока* Н. Богдановић налази реч *ѕибра*, „где је адекватан *ѕ* нејасан"[147]. М. Станојевић, међутим, налази да „већином *дз* стоји м. *з*, те је ово, свакако, млађа појава"[148]. У Богдановић: 1987, 104 стоји: „Мислим да *ѕ* у говору АП ипак стоји као засебна фонема". У Левчу

---

145 Све ове облике бележи и Белић у Белић: 1905, 203.

146 Јовић: 1968, 64 и нап. 235–244.

147 Богдановић: 1979, 34.

148 Станојевић: 1911, 380.

„глас *s* је лишен способности да са овим гласом (з — Ј. М.) образује фонолошку опозицију“[149], а исто је и у Ресави[150].

261. Да је овај глас обичан у народном говору, сведочи лексика са овим гласом као јединим, односно постојање такве лексике у којој овај глас има статус фонеме. Из ГЗ то би могла бити лексема *sива* (слина) и речи од те основе изведене: *sивача*, *sиван*, а једино са овим гласом су и: *sомни*, *sьмњи* (звони, одјекује), и сл.

Сугласници *ч*, *џ*, *ћ* и *ђ*

262. У ГЗ постоје оба пара африката стандардне артикулације. Навешћу неколико примера:

ч: *венчувамо* Ча, *дочек* ВК, *наручување* Ка, *чекрк* (направа за мотање конца) Ча, *чамбура* (део казана за печење ракије) РД, *челенка* (фиг. глава) ДДу, *човања* (посуда, тањир) ВК;

џ: на *бојаџије* МКу, *гоџа* (много) РД, тија *муштавџије* МКу, *сиџимке* (тањи конопци) Гр, *џакови* ВК, *Џарамлија* ВК, *џивџан* (врабац) Ли, *џоглан* МКу;

ћ: *воће* ВК, *кноћи* (вечерас) ВК, *кућа* Гр, *Станковић* Ка, *ћерке* ДП, *ћилими* ДДр, *ћуприја* ДДу, *ћуран* Гр,

ђ: *буђаво* ДП, *говеђаци* ДДу, *ђавол* ДП РД, *ђубриво* РД, *залуђањ* поп ВК, *крађа* ВК, Шебечка *međa* Ка, *йоођање* Га.

О примерима са помереном артикулацијом у т. 270–273.

263. Разлог да ову област уврстим вишеструк је. Најпре из целокупне грађе издвајам ону из ВК, јер је још А. Белић приметио да се ово село налази змеђу ТЛ и СЗ[151].

Ево тих примера:

глаголски прилог садашњи: пропадамо *вареечи*, досади ми се дете *посеечи*, ми се убимо *плакаечи*, умори се цел дьн *одеечи*,

остали примери: *бачку* се (буђкају), *плечка*, *прачке* (део самара), *синоч*, *синочке*, *кночи* (вечерас), *веч* (везник), *шмрчем*, из приче о старим временима и псовка: *Божич* вој њон.

Исте ове лексеме обичне су и у форми са *ћ* у ВК.

Облици са *ч* уместо *ћ* могу се наћи и нешто дубље на простору Заплања од граничног села ВК. Тако бележим: *плакаечи* Се.

Чести су облици са *ч* у глаголу *ођеш*: *оч* от шеницу Ка, икое *оч* Ка, мамо, *оч* аутобусом Се, *оч* дидеш да узнеш наочаре Се, ако *оч* двaес Ка, ако *оч* наклади огањ ДДу, да *неч* да носиш Ка, Томо, *неч* да ме веруеш ДДу, *оџ* да веруеш ДДу, мада они нису релевантни за појаву, пошто се могу сматрати резултатом асимилације. Томе иду у прилог и примери из зоне II: дете, *оч* едну ракију Гр, *оџ* да причаш ти ГБ, а поготову пример: ако *очш* да ме слушаш ВК.

Интересантно је да се никада неће чути *оће* или која друга пуна форма овог глагола са *ч*.

---

149 Симић: 1972, 119–120.

150 Пецо–Милановић: 1968, 272 стоји да је *s* „варијанта“ фрикативног *з*.

151 Белић: 1905, XLVIII.

Од примера са *џ* имам:

1. императив старих атематских глагола: *виџ*, *виџ*, кво пише, *јеџ* тиа леб, *појеџ*, *изеџ*, *дојеџ* тој;

2. *зарџавело*, у микротопонимији — Густи *меџак*[152].

Ваља додати да сам од истих информатора чешће бележила форме са *ђ* на истом месту.

Сви моји информатори свесни су да њихов говор, за разлику од суседног ТЛ који им није непознат, није говор *ч-џ* зоне. Од информатора из ДДу дошла је примедба да у ВК кажу *плечка*, а она каже *плећка*.

264. О говору ВК још је А. Белић дао свој суд сврставши га у прелазне говоре између ТЛ и СЗ. Да граница међу дијалектима није тако прецизна и да су међусобни утицаји обични, сведоче примери са употребом *ч* на месту *ћ* из села Семче које је ВК суседно.

265. Један сасвим нови разлог натерао ме је да се осврнем на проблем африката у ГЗ, а то је читава једна морфолошка категорија у којој уместо *ћ* имамо *ч*. То су множински облици именица средњег рода: *биволчичи* ГХ, *брковчичи* ДДр, *игличичи* Ча, *јесенчичи* ГХ, *каменчичи* МВ, *келерчичи* (мале зграде) Га, *Кенечичи* (Кинешчићи) ВК, *кишобранчичи* ДДр, *клувчичи* Со, *кокочичи* ДП, *кравајчичи* МВ, *кучичи* Ш, *месарчичи* (пилићи за тов) ГХ, *млинчичи* ГХ, *невестуљчичи* (младунчад невеске, ласице) М, *параунучичи* ДП МВ, *парчичи* ДП, *пилчичи* Ш, *посопичичи* (деца рођена убрзо једно за другим, од истих родитеља) ЗТ, *роговчичи* ДДу, *сирочичи* ДП, *снопичичи* Се, *тичичи* ДП, *трупичичи* ГХ, *унучичи* Га МКу Со М ДП, *џаковчичи* МВ, *шамичичи* ДДу, *шипарчичи* МВ, и сл.

Имам забележен и сингуларни облик: *деверичич* Ли.

266. Бојим се да ови примери не могу бити потврда простирања говора *ч-џ* зоне. Баш сви облици које сам забележила са *ч* уместо *ћ* у наставку *-ичи* < *-ићи* и једном *-ич* < *-ић* долазе после *ч* из основе, дакле сваки пут је *-чичи* (једном *-чич*), па би то могла бити појава асимилаторске природе, дакле *ч* < *ћ* према претходном *ч*, што се касније морфологизовало. Мањи је број ликова у којима се јавља наставак *-чићи*:

гасарчићи Гр, *сирочићи* ДП, *синидарчићи* М, *унучићи* Ли, *џрвчићи* ГБ, *џинчићи* Кр, и сл.

267. Већина форми са *ч* < *ћ* потиче из зоне I, али има их и из зоне II, што само потврђује претходно мишљење. Истина, зона II има и своје специфичности, које представљају утицај јужноморавског говора. Тако ће се овде јавити наставак *-ч(и)ки*, што је морфолошка одлика (о томе вид. у поглављу о морфологији, т. 486–487):

девојчики ЗТ, *ђувечики* НС, *копанчик'и* ДБ, *кромпирчки* НС, *сирочик'и* ДБ, *сирочић'и* ЗТ, и сл.

268. Неки истраживачи сврставају облик *бучка* (посуда за бућкање млека да би се добило масло) у облике са *ч* < *ћ*[153]. Томе иде у прилог и глагол за радњу која

---

152 Вид. Марковић, 1991–1992, 136–139.

153 Белић: 1905, 174, има *бучка* и *бучкам* у делу за који каже да су: „облици тимочко-лужничкога дијалекта у којима" је забележио „*ч* и *џ*". Ћирић: 1983, 47. такође има *бучка* (именица) и *бучкам* у истом смислу.

се обавља у тој посуди: *бу̍чкам* ВК, док *забу̍чкаш* ДДу. Међутим, овај облик налази и С. Р. Милојковић у *Пастирској терминологији Кривовирског Тимока*[154], што говори о распрострањености ове лексеме у овом лику и наводи ме на помисао да овде није ни било *ћ*. Можда је ово од корена **bиk-*, те је ово *ч* < *к*. На ту ме помисао наводи и лексема *бу̍џало*, такође на целом простору, што именује справу којом се по млеку „удара" у бучки.

269. Ако и не говоре о простирању изоглосе *ч-џ* зоне, а оно су свакако од значаја за доношење закључка и следећа два примера: ту̍ј и̍де *Љубера̍жда* ДДу, и ча̍к у *Рубера̍жђу* Гр, и од истог информатора: би̍ја сьм чьк у *Рубера̍жду* Гр. И Белић налази „усамљене примере [...] *чужда* и *пилишти*"[155].

270. Још је један разлог да се говори о африкатама на овом подручју, а то је специфична, нестандардна артикулација ових гласова. Истина, ово и није нешто неочекивано. Још је А. Белић говорио о таквом изговору ових гласова, налазећи у њима „заједничко-српско ћ[т] и ђ[д]"[156]. П. Ивић налази: „У призренско-јужноморавском је по правилу *ћ* и *ђ*, понекад, особито у јужнијим крајевима, са слабијом фрикацијом, дакле *ћ*[к] или *ћ*[т], *ђ*[г] или *ђ*[д]"[157]. Слично налази Владимир Стевановић у Пољаници: „Сугласник *ћ* се у целом овом крају изговара двојако: 1. као *ћ* нормалне артикулације и 2. као *к* или *к'* (умекшано *к* са фрикативним елементом)"[158].

Тако ће се у ГЗ спорадично јавити изговор овог гласа са артикулацијом помереном уназад, што га приближава изговору сугласника *к*, заправо то бива нешто умекшана варијанта овог последњег. Ја сам, колико се то голим ухом могло, забележила две варијанте. Прва је ближа африкати *ћ*, па ћу је бележити са *ћ'*, а другу, која је ближа сугласнику *к*, са *к'*:

вре̍ћ'е МВ, *врук'и̍не* Ли, *к'е̍бићи ВК, к'е̍рке, к'е̍ркицу* ДДу, *по̍век'и* М, *цве̍к'е* Ш.

271. У неким лексемама бива у питању колебање у супституцији турских гласова *к'* и *г'* испред е[159]:

дук'а̍н[160] Ча, *сирк'е̍* М, али од истог информатора и: *сирће̍*[161], *сирке̍* ВК, *ше̍кер* ВВ М, али и: бе *ше̍ћер* Со, *шиће̍р* ДП. Последња реч може се чути и као *шикер*[162].

Лексеме *шећер* и *сирће* забележене су и у: Павловић: Упит. и Рајковић: Упит. Павловић: Упит., на 46. страни има *сирк'е̍*, а Рајковић: Упит. — *сирке̍* (стр. 47) и *шике̍р* (стр. 46).

---

154 Ракић: 1993, 62: „посуда у којој се мете масло зове се *бу̏чка*". „Лексемом *бу̏џа̄ло* означено је 'дрво којим се мете масло'". Према информацији проф. Р. Симића и „у Левчу је *бу̏чка* и *бу̏чкамо*, али *бу̏ћкамо* — иначе".

155 Белић: 1905, 190.

156 Белић: 1905, 190.

157 Ивић: 1985, 116.

158 Стевановић: 1969, 406.

159 О овоме и Ивић у: Ивић: 1957, стр. 135.

160 Могуће је ову лексему посматрати и као турцизам, в. Шкаљић: 1989, 225, па би то било ближе изговору оригинала.

161 Шкаљић: 1989, 567.

162 Шкаљић: 1989, 581.

272. У некима од ових лексема могуће је говорити о алтернацији *к/ћ*, а као такав може бити и пример: *Викентија* ВК. Из зоне II имам и: *сирочик'и* ДБ, млого *пилик'и* ГБ, *пилик'и* да нараним ГБ, што може бити сврстано овде, али може бити у питању и суфикс о коме је било речи у претходном поглављу.

273. Ово умекшање сугласника *к* долази испред *е* (ретко *и*) и најчешће у позицији када „веларни плозив заузима претпоследње место у речи“[163].

Судбина сонананата *н*, *њ*, *л* и *љ*

274. Сонант *н* је стандардне артикулације. И овде је позната веларизована варијанта када се нађе испред *к* и *г*. Осим овога као да се у појединим лексемама осећа колебање у употреби *н* или *њ*. Истина, обично је могуће ову појаву објаснити аналогијом. Читава једна категорија је са двојством, или чак чешће са мекшом варијантом. То су етници:

Калетинчањи Ча, *Семчањин* Се, пусти ти *Цигањина* ДДр, црн ко *Цигањин* ДДр, дадо *Цигањину* ДДр, камо ли па *Цигањина* ВК, *Цигањин* има ВК, овија *Цигањи* Ча.

Ово је могуће објаснити утицајем старог номинатива множине именица на *-ин*, које су имале наставак *-је*, па је вероватно било *Калетинчање*, *Семчање* и сл. Овај се облик, истина, изгубио, али је његове трагове могуће видети у мн. облику *Цигањи*[164], а одавде је, вероватно, ово *њ* прешло и на једнину, па смо добили *Цигањин*, *Семчањин* и сл.

Мислим да је дисимилацијом дошло до појаве следећих облика: *Душњичанин* знам М, *Душњичанке* Га, а одатле и: *Душњик* М Га. Превише је истих сонаната било у једној речи: *Душничанина* Со, а не треба искључити ни утицај претходне категорије.

Могућ је и утицај претходног сугласника (група *шн* > *шњ*), па ће то бити појава асимилаторске природе, о чему и у т. 275.

275. Колебање *н/њ*, иза *ш*, редовно се јавља у речи *вршник*:

под *вршник* Га, нагори се *вршник* Со, или: *вршњик* ВВ, *вршњици* МВ Ли Ка.

Лексема *грана* са *њ* уместо *н* позната је и другим штокавским говорима: узнем *грању* ДДр, а одатле ваљда и: преко *грањицу*[165] ако пројде Га, или: *Грањица* ВК (као једно од имена које млада надева укућанима и младима долазећи у нову кућу).

277. Депалатализација се види у: у *детинство* смо се млого мучили ВК, старога *поквареника* ГБ, уколико ово није морфолошке природе — наставак *-ик* према *-јак*.

278. Следећи облици могу се тумачити асимилацијом пошто новоме *њ* претходи неки палатал:

у кућу, *кујњу*, па *кујње* су имале МВ, али: *кујне* велике МВ, четири *помоћњика*, два *помоћњика* ГХ, поред: њој *помоћник* бил Со.

---

[163] Ивић–Бошњаковић–Драгин: 1994, 320.

[164] Овако и у Богдановић: 1979, 54.

279. Можда се према лексеми *страње* (имање ван поља, на страни, према планини), јавила лексема *страњи́шта* ВК, а не према *стрника*, па и: једно̀ *стра-ни́ште* Гр.

280. Изван овог, а са истом алтернацијом јесте и: *ла̀њске* го̀дине Се, поред: *ла̀ни*, *ла̀нске* го̀дине Ка, *њѐкња* НС, али: тује *нѐкња* Ка, *стању̀ју* Се ДДу, *стању̀е* НС, о̀н *стањува̀л* Ли, кудѐ су *стањува̀ли* Га (значење ових речи је становати).

281. Према *јагње* јавља се *јагањци*, али и *јаганци*: пушти́мо *ја̀гањци* ВК; она̀ј *јаганци* ДДу, при *ја̀гањци* ЗТ.

282. Сонант *л* је стандардне артикулације, без тврђе или палатализоване варијанте. У неким лексемама, међутим, јавља се колебање између употребе *л* и *љ*: *вртлѐшка* МКу, поред: *врт̄љѐшке* МКу, *жељу̀дац* Ка, *изљу̀пим* Со, дѝм да *љу̀пим* Гр, ма̀лко да *љу̀пим* Гр, оно̀ е *пљо̀часто* ДДу, *пљо̀честе* ДБ.

283. О лексемама *Жљебове*, *жљезде* и *кљешта* у т. 59.

284. Колебање се јавља и у: *Сврлѝг* ДП, *Сврлѝжани* Гр, некѝ *Сврлѝжан* ЗТ, коју у облику са *л*, а не *љ*, бележи и А. Белић[166], а Н. Богдановић[167] каже да се тај лик чује ређе и углавном од старијих.

285. Занимљиво је да М. Павловић код лексеме *белка* бележи „*л* је високо"[168].

Судбина финалног *л*

286. Познато је да у говорима ПТ зоне финално *л* има посебну судбину[169]. Ово је једна од најмаркантнијих црта која ГЗ строго дели на зону I и зону II. Наиме, у зони I *-л* је сваки пут остало незамењено, како у именицама, придевима и прилозима, тако и у р. гл. пр. м. рода у једнини. Замена *-л* > *-о* овде је веома ретка, готово случајна, и то махом код људи који су писмени или су се кретали ван Заплања. У зони II финално *л* готово доследно се чува у именицама, придевима и прилозима. У р. гл. прид. м. рода *-л* може да се чува или замењује са *а*, а чешћа је и замена *-л* > *-о*, која и овде представља нанос из књижевног језика. Даћу само мали део грађе ове категорије:

умр̀л РД, *затр̀л*, *запр̀л* ВК, *потпр̀л* Се;

довѐзьл Га, *дошьл* Со МКу ВК Ли Гр ДДу Ча, *изрекьл* Ка, *навѝкьл* Ка, *одву̀кьл* ДДу, *побѐгьл* Га, *прошьл* М, *улѐзьл* (т. 30) ВК;

доша̀л (т. 32) Ка Со Гр ДДр;

гења̀л РД, *спа̀л* Ка, *стѝгал* ГХ, *умеја̀л* ДП;

видѐл Ка Гр, *мислѐл* ВК, *полетѐл* МКу, *прежѝвѐл* Гр, *радѐл* ГБ, *уцрвенѐл* ДДу;

делѝл ДП, *зграбѝл* ВК, *испратѝл* Со, *научѝл* Гр, *поробо̀тѝл* Гр, *убѝл* РД;

мрдну̀л Ка, *погину̀л* МВ, *пристану̀л* Ка.

---

165 Белић: 1905, 222.

166 Белић: 1905, још од садржаја има *заплањско-сврлишки*, а тако и у целој студији.

167 Богдановић: 1979, 40.

168 Павловић Упит, 22.

169 В. Богдановић: 1987, 104 и нап. 178–180, стр. 105 и нап. 181.

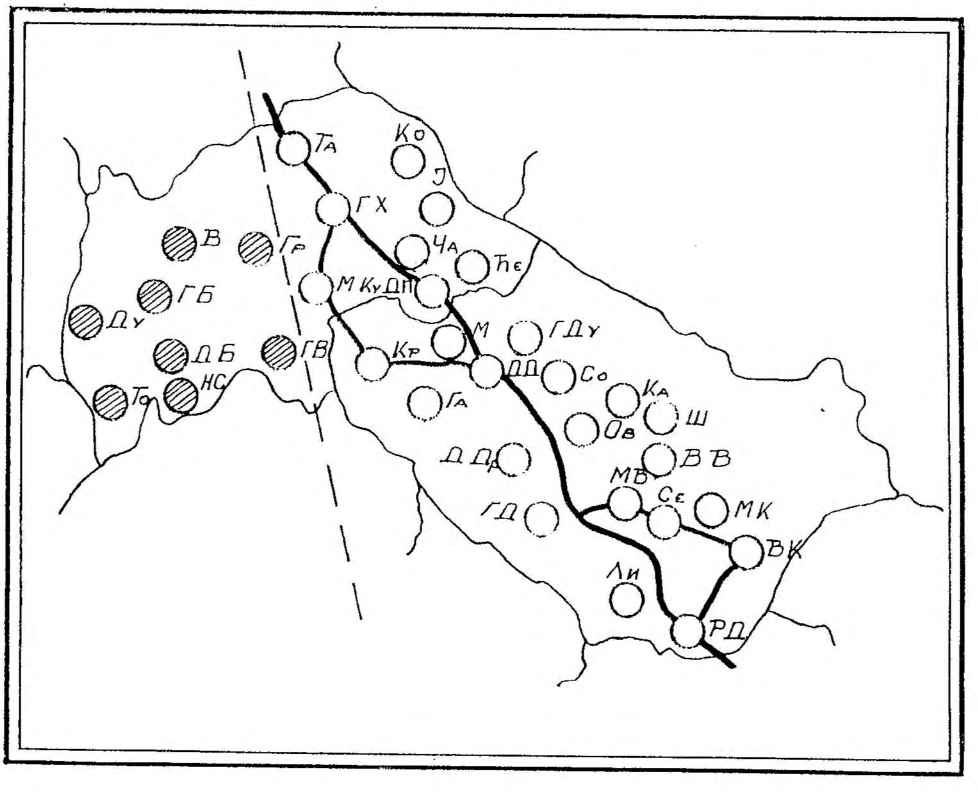

Карта бр. 2: Рефлекси финалног -*л*

Легенда:

○ *бѝл*, *вѝдѐл*

◍ *бѝл*, *вѝдѐл*, *бѝја*, *вѝдѐја*

287. Примери са -*а* < -*л* потичу искључиво из зоне II:

аздисája свêт НС, *бегáја* Гр, *врт̄áја* ГБ, *гледáја* Гр, *глеђосáја* (од глади изнемогао) Гр, *дочекувáја* Гр, *имáја* ГБ, *обу̀каја* Гр, *йот̄йисáја* Гр;

видéја ГБ, *довéја* ГБ, *заволéја* Гр, *зарадéја* Гр, *узéја* НС;

бѝја ГБ Гр, *водѝја* ГБ, *носѝја* ГБ, *огрешѝја* се Гр;

йадну̀ја НС, *йогину̀ја* Гр ГБ, *ублену̀ја* Гр, *чу̀ја* Гр;

расйрост̄р̀ја ЗТ.

Напомињем да је ово само незнатан део грађе.

Видети карту број 2.

288. Именице које се завршавају на -*л* најчешће чувају овај глас неизмењен у обема зонама. Њихов број је прилично ограничен, али су јако фреквентне:

уз асша̀л Га, по̀мали асша̀л ДП, тури̏ на асша̀л Со, на ови̏ја асша̀л Ка, на асша̀л од бајто̀н РД, во̀л Ка, дѐл ДДр Га, ђа̀вол Та ДБ, ама е би̏л ђа̀вол ДДр, ку̏ј ће ми ђа̀вол ДП Се, жа̀л Гр Ка ВК, у коша̀л МВ, сва̀римо у кошьл МВ, у голѐми коша̀л МВ, кошьл голѐми ВК, у кошьл Га, у једьн кошьл Гр, кошьл во̀ду Га, па с ѝейел усо̀лимо МВ, ту̏ј трѐба ѝейел ВВ, напра̀имо от ѝейел Ча, крева̀јче у ѝейел пѐчено НС, ѝейел се сѐјне М, сьга ѝешьл дошьл МКу, Ра̀нђел НС М ДБ ЗТ, со̀кол Ча, па овьј со̀л Ш, са со̀л ту̏рашемо Га, ки̏ло со̀л ВК, Суодо̀л Ка, ши̏л Со, и сл.

289. Чување -*л* налазимо и у осталим врстама речи у обема зонама:

го̀л стома̀к ДДр, *ки̏сел* купу̏с М, јѐло се купу̏с *ки̏сел* Ли, *цѐл* мѐсец Гр, *цѐл* са̀т Ча, *цѐл* дьн ВК; једно го̀дина и̏ *ѝол* МВ;

оздо̀л појдо̀мо Ка, *оздо̀л* му је о̀ко Со, ку̏ј то̀ј *одоздо̀л* откупу̏еше ВК, *оздо̀л* душамѐ Га, кько̀ ви̏ *оздо̀л* Ли, уз на̀сип *одоздо̀л* Гр, до̀кара *оздо̀л* Ча, о̀н *оздо̀л* озго̀р ДДу; *окол* оно̀ј стожи̏ште ДДу.

290. Сугласник *л* на крају слога, а у средини речи чува се у обема зонама:

неѐ било̀ *аса̀лно* ВК, што смо *бо̀лни* Ли, *врелцѐ* Ча, ова̀ј *дебѐлка* Со, *до̀лња* ку̏ћа Ћа, *до̀лњи* ни̏сак ВК, *До̀лњи* Ба̏рбеш Гр, *До̀лњи* Душни̏к Ча ДП, *до̀лње* ћупри̏је Гр, *до̀лњи* кра̏ј Со, *До̀лњи* чови̏к Ча, *До̀лњо* Дра̏говје ДП ДДу, *Долњодра̀говке* ДДр, *до̀лњу* страну̏ ВК, умрѐла *жа̀лна* ВК, *за̀лва* ми ДДр, од гро̀пске *кади̏лнице* Ча, оно̀ј *колцѐ* ГХ, *ко̀лци* Со, *ѝейѐлница* В, *ѝонедѐлник* ДП Ча НС, *расо̀лницу* ВК, *сѐлски* свињар НС, *солча̀к* М, *сшѐлна* МВ Га, у *Тойо̀лницу* Кр Ли ВК Ча, али: у *Тойо̀ницу* запроси̏ ја̏ једну̏ ГБ, Милѐва ис *Тойо̀ницу* НС, у *Тойо̀ницу* Гр ЗТ, и *расо̀ницу* ДБ, и сл.

Последњи пример и назив места *Тойоница* су из зоне II, где се редовно употребљава овај назив за село.

291. Замена -*л* > -*о* није непозната у ГЗ. У зони I веома је ретка, а чешћа код особа мушког пола, код оних који су печалбарили, или ратовали, или је присутна у причи из војничког доба, док је у говору старијих жена зоне I готово раритет. Могућа је у именици *ѝосао*: неки̏ *ѝо̀со* Га, *ѝо̀со* ДП ВК ДДу, на *ѝо̀со* РД, уколико није *рабо̀ша* или *ѝосла*.

292. Замена -*л* > -*о* је најчешћа у р. гл. пр. м. рода у јд.:

забрави̏о сам Га, *заврши̏о* на̏јгоро Ли, *накачи̏о* М, *найраи̏о* си је М, *ошскркну̏о* про̀зор Ли, та̏тко ни е *ѝрезорши̏о* М, *ѝройа̀о* свѐ Се, и сл.

293. У зони II -*л* > -*о* је чешће. У говору истог информатора могућа су сва три облика, са -*л* > -*о*, -*л* > -*а*, или са чувањем -*л*. Пошто је о замени -*л* > -*а* и чувању -*л* већ говорено, навешћу део потврда са -*л* > -*о*: *би̏о* би пот кири̏у Гр, што *вози̏о* ГБ, *да̀о* има̏ње ЗТ, *до̀шо* ГХ ЗТ, *зна̀о* сам ГБ, *осшарѐо* сам Гр, *осшвари̏о* Гр, *оћелавѐо* Гр, *ѝоишува̀о* Гр, *ѝуши̏о* сам ГБ, *рашува̀о* сам ГБ, и сл.

294. Ова промена је могућа у зони II и у именицама: како *ђа̀во* Гр, а забележила сам и аналошки настао облик: *крани̏оц* ЗТ.

Јотовање

295. Повода да се говори о овој гласовној алтернацији дају облици са старим јотовањем. У њима налазимо потрвене резултате ове појаве, односно, нејотоване

[170] О овој појави Белић: 1905, 151, Богдановић: 1987, 202 и нап. 334–338.

облике у трпном придеву[170]. Белић мисли да су ово аналошке творевине из каснијег периода.

Преглед грађе даћу према сугласнику из основе:

д: *вȁдено* М, *вӣдено* Со, *извȁдено* Се, *нарéдена* М, *нарéдено* ВВ ГХ, *оградено* Ће, *йосȁдено* М, *йреградено* М, *йрикадено* млеко ВК, *рȁдено* Се, *рȍдена* Га Ли, *сȁдене* Се, *срéдена* кућа НС, *срéдено* ДП, *увȍдене* ВК;

ш: *замлáшен* ВК, *замлáшене* ВК, *зайечáшен* Гр, *кúшено* ДДу Ча, *ойшерéшена* М, *йошкúшени* ДДу;

с: *нȍсен* ВК, *обéсен* Га;

з: *размáзена* Ће, *угáзена* Се;

л: *забашáлен* Ће, *дозвȍлено* ВК, *загу́лен* ДДу, несу *зайáлене* Гр, *обáлен* Се, *огу́лен* РД, ја̏ сам *одéлена* МВ, *йодéлени* Ча, *йодéлен* си РД, *йресȍлено* Гр;

й: *заклȍйено ВК, иц́рйен* ГХ, *ку́йен* Га, *ку́йене* МВ Се ДДр, *ку́йени* Ча, *ку́йено* Ш Ча Га, *ку́йену* Ка, *йоклȍйено* М, *йрилéйена* Се;

б: *зарȍбен* МВ Ча, *расшрéбено* ДП;

м: *изло̏мен* ВВ, *калéмена* ДДу, *йрúмен* Се, *слȍмени* Ка, *сйрéмено* Гр, *сйрéмени* ДДу;

в: *надáвене* Ка, *найрáвено* М ВВ, *найрáвене* ДДр, *нешшрȍвен* ДДу, *осшáвено* ВВ ГБ, *сшáвена* година Ш, *йосшáвен* га, *шȍвено* ВК, *удáвене* Ка, *усшанȍвено* Со, *шшáвени* Ча.

296. Исто стање налазимо и у глаголским именицама: *вадéње* РД, *зайалéње* плу́ћа Се, *кишéње* Се, *лемéње* РД, *лейéње* ВК, *луйéње* ДДу, *оболéње* ГХ, *оделéње* Гр, *оделéња* Гр, *йравéње* Ка, *садéње* ВК, *шребéње* ВК.

297. Има и јотованих ликова, али они нису тако чести, али ни случајни:

жéњен ДДр, *жéњени* Ка, *жéњен* сӣн ДП, за сӣна ку́ка *жéњенога* ДП, *нежéњени* Ка, *нежéњен* Гр, *йоклȍњено* Ли, *рáњен* МВ, (облика са нејотованим *н* нема);

дéљени Гр, *издéљено* Ка;

замлáћенога ДДр, *исйáћена* Гр, *кúћени* Ча;

нарéђене ДДу, *нарéђено* Ча, *насáђене* Гр, *ограђено* ДДу, *рȍђен* ГБ, *рȍђени* Та, ко брȁћа *рȍђена* Га, *сáђено* ДДу, *су́ђено* Га, *угȍђено* ДП.

298. Пошто је изгубљен осећај, може се јавити аналошко јотовање:

вéжено ДДу, *вéжене* Ча, поред: марáма *вéзена*, кошу́ља *вéзена* ГБ, оту́д сам *довéђена* Кр, да су *довéђена* ДП (поред: *довéдена* сам оту́д Кр), лéтос *донéшена* ВВ, *извéђено* М, *крáђене* крáве М, *нанéшено* ВК, неé *йренéшено* ДП, крáва *украђена* М;

и: *говéђина, јагњéћина, јунéћина, йилéћина*, за говеђе, јагњеће, јунеће или пилеће месо.

299. Група *сш* најчешће се јавља са нејотованим обликом. Нешто су ређи облици са *шш*, али има и форми са подновљеним јотовањем, са *шћ*:

некр́сшени днӣ НС, *намéсшена* ДБ, *искр́сшена* др̏ва М, *ожалȍсшени* Со, *ойросшéње* НС, *очúсшено* Га, *йу́сшена* РД, *чисшéње* Ка;

кршшéвља Га, *кр́шшен* МВ, *кршшељáла* Ча, по шéс *машшéвине* ДДу, *након кршшељáле* Ча;

машћевине ДБ, неѐ *намèшћена* Гр, *намешћу̂је* Га, *намешћу̂е* ДП, *на̀мешћај* ЗТ, *ойишћу̂ем* се Ли, *саойишћèва* Гр.

300. Овде нема облика типа *йостаљен, йраљен*[171] и сл. као остатка старог јотовања. Уместо њих јављају се нејотовани облици из којих је испао и сонант *в*, па се новонастали зев разбија убацивањем *ј*:

заборèно ДДу, *найрèно* МКу Ча, *найрàена* ДДу, *найрàено* М ДДу, *ойрàене* МКу, *осйàено* ГБ;

найрàјена ДДу[172], *йосйàјено* ВК.

Понекад се сонант *в* очувао: *найрàвено* ВВ.

301. Ново јотовање је извршено, али није обухватило лабијале:

бесèње Ће, *биèње* РД, *грàње* Ча, *сйòмење* Га, *ѝрње* Гр, *брàћа* Гр, *йру̂ће* Ча;

б: *грòбје* МВ Ка ГХ ДДу ВК Ча РД, *йрèсобје* Та;

й: *снòйје* Ча ВК ДДу;

в: *Дрàговје* Га М Гр МВ, *дрвја* М, *здрàвје* Гр Ли Га Ка[173].

302. Облици *лисје* и *Ракрсје* настали су од основе са упрошћеном финалном сугласничком групом — *лис* и *крс*. У лексеми *гројзе* (вид. у т. 353) процес је отишао и даље, до метатезе.

303. Још једна одлика која готово строго дели овај говор на две зоне јесте јотовање групе *јд* (у глаголима сложеним од глагола *iti*). У зони I ова група остаје нејотована, и то је једна од одлика која овај говор повезује са ТЛ говорима. У зони II, међутим, овде најчешће имамо јотовање, као у ЈМ, мада се јављају и облици без промене. Навешћу најпре примере без јотовања из зоне I и зоне II, па потом са јотовањем из зоне II:

1. а. да *дòјду* при тèб Се, тике *дојдè* Ча, да *дòјде* Ли, кь *дòјде* Та, и ја̀ *дојдò* Кр, *дојдòше* неквѝ МКу, мòра *дòјдем* Ка, и сл.

едну̂ *најдò* Се, да *нàјдем* Ча, *најдѝ* ми МВ, *йронајдòше* ни Ка, *најдèѝе* ми ВК, *најдѝ* му се РД, и сл.

йојдò ја̀ тèшка Га, онѝ *йòјду* кре њу̂ РД, *йòјде* оздòл ВК, *йојдòше* по пу̂т РД, *йòјде* с њѝ Се, и сл.

йрејдò преко ону̂ј вòду ДДу, *йрејдè* ми пу̂т РД, *йрејдò* до њу̂ ДДу, дòвечер ће *йрèјдемо* Со, да *йрòјде* Га, ће *йрòјде* и тòј РД, *йрòјдем* до њѝ ВК, и сл.

снајдѝ се Со, тѝ ће си се па̀ *снàјдеш* Со, *йоснајдò* се М, ће се *снàјдеѝе* ДДр, *снајдèѝе* се некакò ВК, и сл.

б. *дòјде* Гр, кь *дòјду* ГБ, *издојдòше* Гр, и сл.

нàјде по а̀мбар Гр, и сл.

да *йрèјдем* Гр, *йрејдò* преко тòј ДБ, и сл.

йојдèѝе Гр, *йòјдемо* ГБ, *йојдòше* с њи Гр, да *йòјду* ДБ, и сл.

---

171 Вид. Богдановић: 1987, 114.

172 Маретић: 1899, 11: „Зијев је у језику нашем доста ријередак, а гдје га у правим домаћим речима и имамо, није свуда од давнина, већ од скора".

173 Маретић: 1899, 84: „Додати треба, да се негдашње *гробје, здравје* итд. изгубивши полуглас изговарало (по свједочанству старијех књига) *гробје, здравје* све до XVIII вијека".

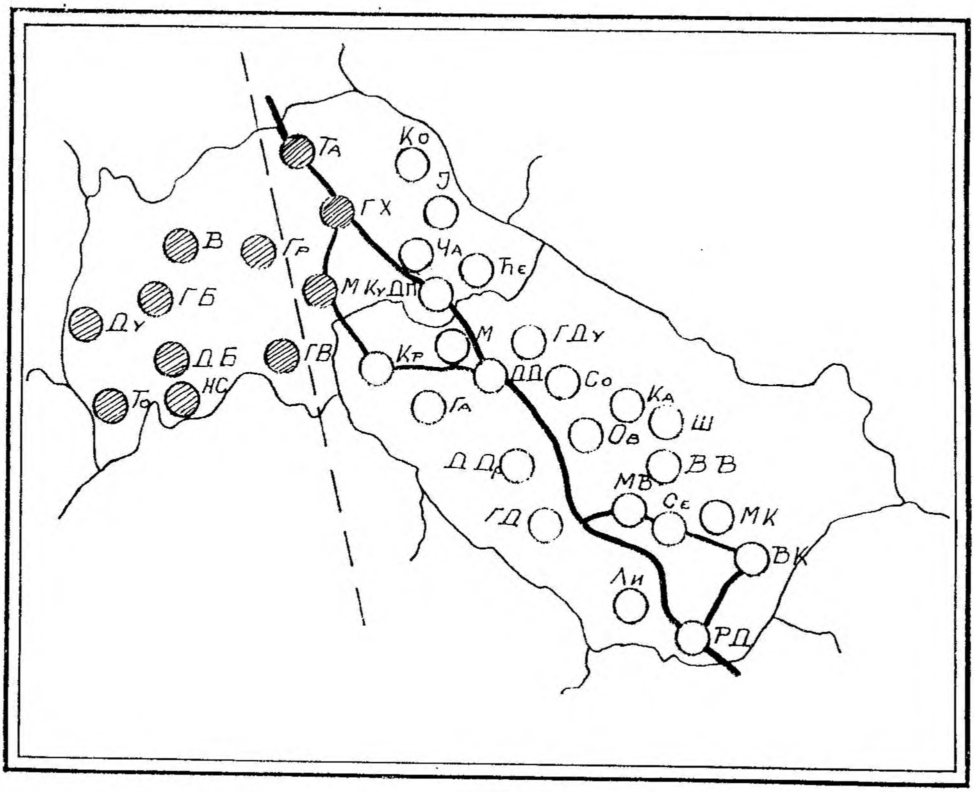

Карта бр. 3: Судбина групе *јд* у композитима од глагола *iti*

Легенда:

○ *до̀јдеми, на̀јдем*

◍ *до̀јде, на̀јдем, до̀ђем, на̀ђем*

п̄ројдо̀ше напре̂д Гр, *п̄ројдо̀* по пут ДБ, и сл.

2. не мо̀ж да *до̀ђе* НС, тако̀ ре̂ч *до̀ђе* ГБ, ми̂ *дођо̀мо* ГБ, *до̀ђу* за ме̂не Гр, и сл.

не̂ма да *на̀ђе* Гр, *на̀ђе* НС, не мо̀гу ги *на̀ђем* ГБ, и сл.

п̄о̀ђемо ми оту̂д ГБ, да *п̄о̀ђеш* ГБ, кад *п̄о̀ђем* Гр, и сл.

н уме̂е да се *сна̀ђе* Гр, *снађо̀ше* се ГБ, ће ни *сна̀ђе* Гр, и сл.

Видети карту број 3.

Дат је само део грађе из ове области. Статистички гледано већи део примера из зоне II је са јотованим ликом, али није мали ни онај без јотовања. Ово важи за зону II у целини, али би било другојачије стање када би се посматрало статистички

свако село појединачно. Тада би се показало да села ближа зони I имају више нејотованих ликова, док она ближе Морави ређе имају такве облике.

Палатализација

304. Овде се неће јавити палатализовање *к* и *г* испред вокала предњег реда и то је одлика која ГЗ строго одваја од ТЛ говора. Међутим, и овде ће се јавити аналошко уопштавање резултата палатализације[174]:

3. л. мн. презента[175]:

вршу̍ ВК, *вучу̍* Со ДДу ДБ Ка, *извучу̍* Ча ГБ, *исечу̍* ВК М МВ, *мо̍жу* РД ВК, *насечу̍* Ка, *облечу̍* Ча, *обучу̍* МВ, *ӣечу̍* МВ Гр М Ча, *ӣресечу̍* Га, *сечу̍* Гр Кр Ча, *ӣечу̍* ДБ.

305. Вероватно се из презента овај процес проширио и на императив[176]:

па се *ӣриву̍чи* при њега ДП, шу̍му *се̍чи* В.

306. Због промене основе некада изостаје резултат палатализације:

да се *сла̍гају* Гр, да *ӣома̍гу* Ча ГБ. Вид. и т. 694.

Консонантске групе

Сугласничке групе у иницијалној позицији

307. У почетном положају сугласничке групе понашају се двојако:

1. упрошћавају се испадањем сугласника,

2. врши се супституција сугласника на бази асимилације и дисимилације.

308. Неке старе групе су се очувале:

сл: *сли̍ва* ГБ, *сли̍ве* обра̍мо Га, на *сли̍ве* Гр, за *сли̍ве* ДДу, јесе̍њке *сли̍ве* ДП М, сла̍бо су *сли̍ве* биле̍ МКу, *сли̍ве* се ра̍ђу Га, бере̍м *сли̍ве* МВ, и̍мамо *сли̍ве* ГБ, у *сли̍ву* Ш, пода *сли̍ву* ДП,

али редовно; *шљива̍р* ВК Се Ка М, кроз *шљивари̍* ВК, и *шљи̍вка* (ракија) Гр;

цвр : *чвр* — *цвр̍сто* Ли М, мло̍го сам *цвр̍ста* Гр;

309. Сугласничке групе *ӣш*, *ӣт*, *ӣч* и *ӣс* у иницијалној позицији се понашају тројако:

1. чувају се,

2. упрошћавају се губљењем плозива испред зубног експлозивног *т* и зубних фрикатива *с* и *ш*,

3. у суседству плозива врши се асимилација *с* и *ш* африкатизацијом.

1. *ӣшени̍цу* МКу ДБ, што је вероватно новије,

---

[174] О овоме и Богдановић: 1987, 124, 125.

[175] Вид. Симић: 1972, 194 и нап. 258.

[176] Симић: 1972, 197 и нап. 272.

[177] О овоме Реметић: 1985, 179; Павловић: 1968, 89: „Упрошћавање ПШ је бележено у говорима Мачве, неким црногорским, херцеговачким и неким икавским говорима".

[178] Павловић: 1968, 88 вели да је „особина пре свега призренско-тимочких и косовско-ресавских говора" прелаз ПШ > ПЧ.

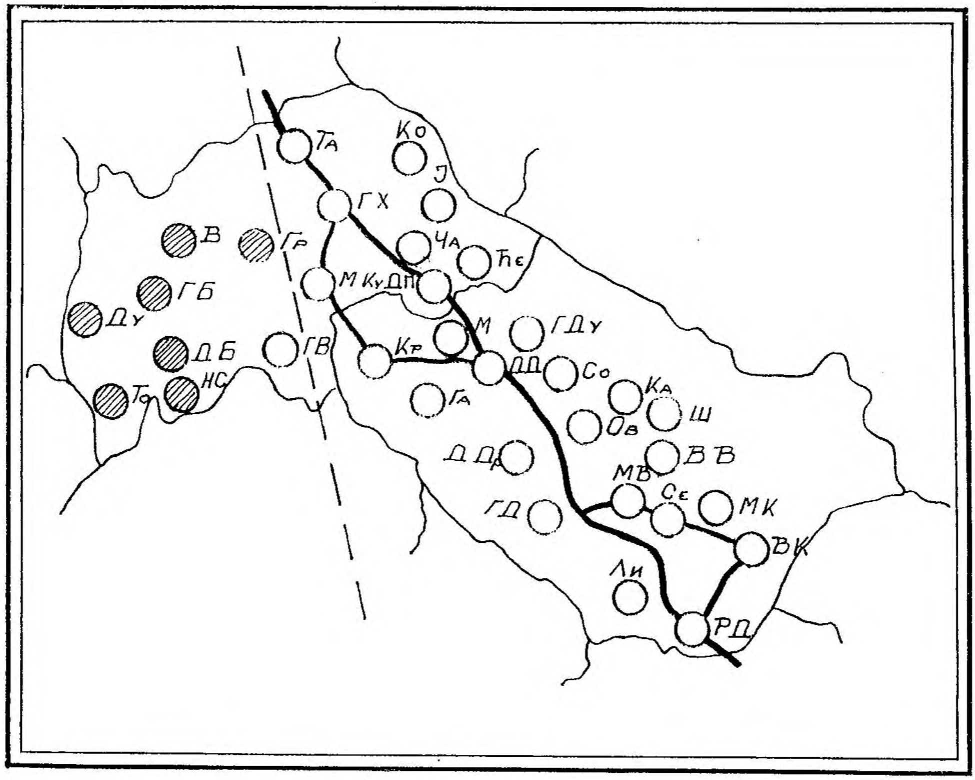

Карта бр. 4: Сугласничке групе *п̄с*, *п̄ш* > *п̄ц*, *п̄ч*, тј. *п̄с*, *п̄ш* > *с*, *ш*

Легенда:

▨ *п̄цу́е*, *п̄чени́ца*

○ *су́е*, *шени́ца*

2. *п̄ш* > *ш*: *шени́ца* МКу Ка Га ГХ ДДр Ча, *шени́цу* Га ГХ ГБ ДДр Ка МВ М, *шени́чку*[177] Гр, *шени́чно* Га Со;

3. *п̄ш* > *п̄ч*[178]: *п̄чени́цу* Гр ЗТ, *п̄чени́ца* ЗТ ДБ.

Видети карту број 4.

2. *п̄т̄* > *т̄*: *т̄и́чићи*[179] ДП.

1. да ме *п̄се́т̄а* једу̇ ВК, *п̄се́т̄а* ЗТ ВК ДБ Ча, вика̇, *п̄суа́* ВК, кьд *п̄су́ем* ДБ, *п̄су́е* МКу, да *п̄су́еш* ДДу;

2. *п̄с* > *с*: *се́т̄а* ДДу ГХ Ча, две̇ *се́т̄а* ДДу, *се́т̄о* Ка, *су́еш* Се, *суа́л* Та, о̇н *су́је*, *су́је* ма̇тер, све̇ да *су́је* ДДр, *су́ју* Ча, о̇н му е *сува́л* Га,

[179] Реметић: 1985, 179, Ћирић: 1983, 51, Станојевић: 1911, 387, Богдановић: 1987, 125.

[180] Реметић, 1985, 179 и у нап. 487 литература.

3. *пс > пц*: *пцета* ДБ, *пцуеш* ДБ.

2. *пч > ч*: *чела* М МКу ВВ ГБ ДДу, *челе*[180] М ДБ Со, али:

пч > пш: *пшеле* ДБ[181].

3. *шк > чк*: овакво *чкембе* Га, *чкембе* ВК, поред: у *шкембак* ДБ.

310. Облици настали африкатизацијом потичу из зоне II[182].

311. Упрошћавањем су настали и:

кћ > ћ: *ћерка* на целом простору.

312. Од сугласничке групе *тк* јавља се однос *ткати* : *каниџе*:

ткаје НС, *ткае* ДДу, *ткаемо*, *ткају* МК, *ткано* МК Та, и: *изатка* НС, *изаткаеш* Га, а: *каниџе* што се *ткају* Га,

поред: *ткала* сам *тканиџе* ДБ, *тканиџе* Ча.

313. У вези са старим јатом су следеће промене:

1. *гн > гњ*: *гњездо*, оној *гњездо*[183] М, *угњездише* се ВК.

2. *кл > кљ*: *кљешта* ВК, *кљеште* ли ГБ.

3. *жл > жљ*: неке *жљезде* Се, *жљезде* ГБ, и: па се беше *ражљебило* МВ, поред: *жлезде* ГБ[184].

314. Дисимилацијом је дошло *кл̥ < тл̥*, што је дало *кла*: *клаче*, *клаџењ* ДДу, остали примери у т. 66,

али и: *сьс туцањ* и сл., примери у т. 66.

Дисимилацијом су настали и следећи облици:

мн > мл: *млого* на целом простору: *млого* долеко МКу, тешко *млого* ДП, и: *намложили* се ВВ, туј се *намложила*[185] ЗТ,

али: *много* се сьс Љубу душе (воле се, живе у слози) ВК, *намножила* ДДу.

Супротну појаву нисам забележила.

гњ > гл: *глетав* (гњецав) лебВК[186].

дм > гм: до *Гмитровдан* Ш Ка, на *Гмитровдан* Га, од *Гмитровдан* Ка, дадо *Гмитру* Га, *Гмитру* смо турали совре ВК, тому *Гмитру* Ка, ћути, *Гмитре* Ка[187];

дл > гл: *глето* Ча М, *глетиhи*[188] М.

др > гр: *гроздови* сури доде (птице дроздови) Ча, *гргавке* (дрдавке, врста вутаре) Ча.

гњ > гм: нее сьг *гмечал* лојзе ДП.

---

[181] Павловић: 1968, 90, налази да је „промена африкате у спирант у оквиру групе ПЧ" мало позната, а има је у источноцрногорским говорима.

[182] Барјактаревић: 1977/2, 390–391, Барјактаревић: 1977/1, 333–334, Стевановић: 1969, 409, али Митровић: 1984, 278. има *пцето* и *пцујем*, а на 378. страни *шеница* и *шеничка*.

[183] Ивић: 1957, 148, Јовић: 1968, 76, Реметић: 1985, 182 и нап. 491.

[184] О појави у: Пецо–Милановић: 1968, 282; Реметић: 1985, 182–183 и тамо наведена литература.

[185] Реметић: 1985, 184 и нап. 500.

[186] О овоме Јеремић: 1963, 165–167.

[187] Вид. Реметић: 1985, 184 и нап. 502.

[188] Ово и у: Јовић: 1968, 70 и Реметић: 1985, 184 и нап. 501.

315. Даљинском дисимилацијом јавило се *сл-* < *сн-*:

сн > *сл*: *слимала* сьм Кр, *слима* Та НС, *слимају* ГХ, *слимаш* Се, нека *преслимује*[189] ВК,

поред: да ги *снимаш* ГХ, она ме *снимује* ВК, овај *снимује* ДДр, не *снимише* МКу.

316. Још неки међуконсонантски односи виде се из следећих примера:

ст > *ск*: *скрипови* (стрипови) ВК, можда ово више спада у домен народног етимологисања.

шт : *ст*: јоште *штудирају* МВ, што је могло доћи према немачком, одакле је вероватно дошла ова реч, али је облик *штидно* е (срамотно, стидно) В ВК другог постања.

Следећи облици говоре о односу сугласника у почетном положају:

г : *к*: *гоџа* ВК Ка ДП; *коџа* ДДр НС Гр, у значењу *много*.

г > *к*: *криз* Га.

ч : *ш*: *чукун* деда ГБ, *чукун* унука имам Гр, и: *шукундеда* ДДу, *шукун* унуче Га, *шукун* унуци Га.

Сугласници у медијалној позицији

317. Чувају се следеће групе:

стр : *штр*: дојде *остра* Гр, *остра* е била ГБ, сьс *острило* Ча, *оштре* си га сьс *острило* Ча, али: *оштар* ВК, и: па се *остригло* Га.

см : *шм* — тај *чешма* ДП, *чешма* там Га, на *чешму* Га ДДу ВК, до *чешму* Гр, нада *чешму* Се, *чешме* има РД, *чешма* ЗТ.

318. Група *пш* даје:

1. *вш*: *уовште* (два пута) ДП, мада готово редовно: *уопште* ВК МКу Ка Со Та, *опште* НС Гр ГБ Ли ВК Та[190], и: ће *излипшу* МКу, поред:

2. *ш*: *уоште* ДП, *оште* ВВ[191].

319. Двојаку реализацију има и група *пс*:

1. *пс* > *вс*: *тевсија*[192] Со, *ливсала* ДП, *ливсала* си ДДр, оно *ливса* Ш, беоше *ливсане* ДДр, *изливсаше* Ш, *поливсаше* Ш, *ливше* ДДу, и: она *липса* ВК, *липсују* Ли, *полипсаше* Со,

2. делимично се јавља африкатизација уз плозив:

пс > *пц*: *тепцију* ЗТ, али чешће: *тепсија* ВК, *тепсије* ДБ, *тепсију* Га, и сл.

---

189 Реметић: 1985, 200 и нап. 559.

190 Ова појава је у Пецо–Милановић: 1968, 287–288 (вид. и тамо наведену литературу) обрађена као асимилација по месту творбе, са лабиоденталом уместо експлозива, док је у Реметић: 1985, 191–192 сврстана у дисимилацију. Павловић: 1968, 91: „дисимилација претходног П према непрекидном другом члану“.

191 В. Реметић: 1985, 192.

192 Павловић: 1968, 86: „Промена ПС > ВС је карактеристика јекавских говора — зетско-ловћенског и источнохерцеговачког дијалекта. Екавски и икавски говори не знају за њу“.

193 Павловић: 1968, 86.

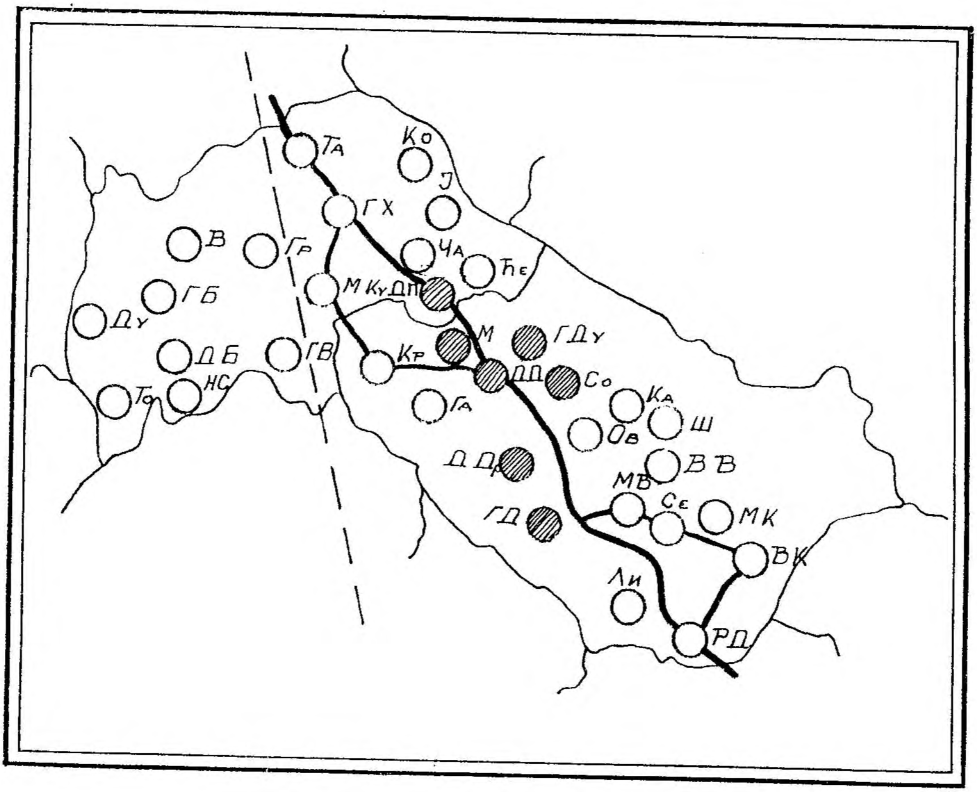

Карта бр. 5: Сугласничке групе *п̄с*, *п̄ш* > *вс*, *вш*

Легенда:
т̄евсија, *ливше*

Видети карту број 5.

Звездана Павловић-Стаменковић за ову појаву каже да „представља општу тенденцију очувања и повећања броја африката у источном делу штокавске језичке територије“[193].

п̄т̄ > *вт̄*: *лавт̄ир* ДДу, *лавт̄ири* ДДу, *лавт̄ирка* ВК.

320. Африкатизација се јавља и у групи *жб*:

жб > *џб*: *веџба* Гр, на *веџбу* Ка, *извеџбане* ВК.

ж : *џ*: *џандар* ВК, *п̄ет̄лиџани* ДП, за *инџињера* Со.

321. Асимилација се јавља у:

---

[194] Павловић: 1968, 84, наводи да је „особина једног дела“ призренско-тимочких говора да првобитно МЉ > МЊ „трпи елиминацију првог члана“. У ГЗ нисам регистровала такве облике.

мљ > *мњ*[194]: но̓ћ о̓дби, *грмња̓ва* ВК, *земња* на целом простору, *земње̓на* Со, *земње̓не* ДДу Га, *земње̓н* Га ДДу, *земње̓но* М, *зе̓мњиште* ГБ, *мр̓мња* та̓м ДП;

вњ > *мњ*: на̓ша *пле̓мња* ДДр, *пле̓мње*, поја̓те Ча, у *пле̓мњу* ВК Се Ка, *гламња̓* ВК.

322. Под утицајем претходног гласа врши се асимилација на бази палатализације, али и депалатализација претходног, или и једна и друга појава у групи *ћн*:

ћн > *ћњ*: *ку̓ћњу* евиде̓пцију ВВ, *помоћњи̓к* кме̓та ВВ, два̓ *помоћњи̓ка* ГХ, и:

ћн > *тн*: *сре̓тни* били̓ Ка, поред: *помоћни̓к* би̓л Со, направи̓ли су си *по̓моћну* Се, али:

ћн > *тњ*: *проле̓тњину* ДП, истина, ово је вероватпо настало од именице *пролет*, а не *пролеће*.

323. На бази асимилације:

мт : *нт* — *пантим* редовно, да *запа̓нтим* Ка, *запа̓нтете* Ка, *запанти̓ја* ЗТ[195], и сл.

зм : *зн*: да *у̓зну* МКу Та, *у̓зну* коњ̓ц ВК, съг *у̓знеш* Ча, све̓ *у̓зне* ДДу[196].

324. Асимилативно упрошћавање је у:

т, *д* + *ш* > *ч*: *почишу̓ју* о̓вце ДДу, они̓ *почи̓шу* ДДу ВК, *очи̓ша* ре̓п ДДу, *почишува̓ње* Ће.

т, *д* + *с* > *ц*: *поцири̓* си̓рење Га, *оцели̓л* се ВК, *оце̓чак* Ће, да *оцече̓* РД, али и: *пресе̓дник* ДДр.

325. Делимично се јавља регресивна асимилација групе *вн*[197]:

вн > *мн*: ова̓ј *го̓мна* ДП, за *го̓мна* Га, *гомноје̓дица* РД, *одамна* на целом простору: *одамначке̓* Се, *одъ̓мна* Ча, то̓ј од *одъ̓мна*[198] од *Ра̓мну* Дубра̓ву Гр М Ча ДДу, *Рамнодy̓бравци* ВК, на *рамни̓цу* Га МКу, у *рамноду̓бравски* клозе̓ти ВК, *съмну̓ло*[199] Ча (види т. 358) и: *Ра̓му* Дубра̓ву ДДу Ш РД М, поред: она̓ј *говња̓р* ВК, једе *го̓вна* ВК, *да̓вно* е било̓ ВК, *ода̓вно* е напра̓ена МКу, у *равни̓цу* РД, *равни̓чаво* Га.

326. Могућ је и супротан процес, при чему дисимилацијом настаје *мн* > *вн*:

о̓гровно М, *о̓гровну* кру̓шку ВК, *пи̓товни* Та, али је редовно: *гу̓мно* до̓ле у Млаку̓ ВК, лу̓пимо на *гумна̓* Га, и сл.

327. Дисимилацијом је настало:

тљ > *кљ*: *запе̓кљан* ДДу, *запекљу̓е* ДДу, *запекљу̓емо* пу̓лке Ча, да *отпе̓кља* ДДу, *пекља̓ше* ДДр, и ја̓ јо̓ш *пе̓кљам* ДДр, *пе̓кљам* МВ, *распекља̓ла* гру̓ди Га, *пр̓кља* јо̓ш Га[200], али: да *пе̓тљаш* ДДр. Све ове речи нису истог значења. Једне су у значењу „закопчавати“, а друге „прчкати, радити нешто“.

пљ > *кљ*: кад ме е *закљевушти̓ло* (у значењу запушило му уши, запљуштило) ВК.

---

[195] Симић: 1972, 180 и нап. 223; Реметић: 1985, 187 и нап. 512.

[196] Симић: 1972, 179 и нап. 221; Реметић: 1985, 191.

[197] Павловић: 1968, 77 налази да је ова појава најчешћа у зетско-ловћенским говорима, а на другом месту су ПТ говори са односом 3 : 1. Ова појава је ређа у ИХ, ШВ и КР говорима.

[198] Реметић: 1985, 188 и нап. 513.

[199] Симић: 1972, 181.

[200] Овако и у: Јовић: 1968, 76; Стевановић: 1933, 44; Симић: 1972, 200 и нап. 276; Реметић: 1985, 194 и нап. 538.

[201] Реметић: 1985, 191 и нап. 529.

[202] Павловић: 1968, 78 налази да је овај процес географски шири, али обухвата мањи број примера.

ӣч > вч: *клу̍вче* ВК Со, *клу̍вчичи* Со, али: *клу̍бе* Со[201].

ӣк > вк[202]: пи̍пам *ду̍вке* Ли, цели̍в *ду̍вку* не пра̍и ДДу, поред: *це̍вку*, па, *це̍вке* Ча, *це̍вка* Га;

З. П. Стаменковић[203], поводећи се за примерима из Сретечке Жупе, где се чува *дуӣка*, *клуӣче*, а не *дувка*, *клувче*, тврди да се групе ПЧ, ПК чувају неизмењене у ПТ говорима. Истина, осим лексеме *клувче*, што је *клуӣко*, *клубе*, постоји и лексема *клуӣче*, што је деминутив од клупа. Лексеме *коӣча* и од ње изведених нема. У ГЗ у употреби је синоним *ӣекља̍*.

мб > нб: што е *бонбо̍на* ДП, *бонбо̍не* МВ, донесе̍ *бонбо̍нке* МВ.

цл > цк: на *цу̍цку* РД ВК, поред: *цу̍цлу* Ка;

328. Дисимилативним упрошћавањем добило се:

сц > ц: *ице̍ди* се МВ, у цеди̍лке *ице̍ди* МВ, *ицеӣи̍ла* ДДр, о̍н се *ицеӣи̍л* ГХ, *ице̍ӣим* све̍ Га, *ице̍ӣено* Гр, *ице̍ӣи* Ка, *ицери̍ла* зу̍би Ће, *ицуре̍ла* ВК, *ӣра̍ци* Гр ЗТ МВ, *ӣра̍ци* чу̍вамо РД, о̍сам су била̍ *ӣра̍ци* ГХ, три̍ *ӣра̍ци* ДДр, *рацавӣе̍ло* се М, *раце̍ӣе* М, и сл.

шч > ч: *бачальк* МВ ВК, *бо̍че* (кецеље) напреда̍шње Ча, *дачи̍ца* Ће, она̍ се *и̍чаши* РД, *ичи̍сӣи* ВК, *ичувa̍мо* РД, *ичу̍ӣа* ВК, *ишӣри̍че* ДП, *каичики* ДБ, али: *каиши̍ћи* ВК, *коко̍че* ДП ВК, *коко̍чичи* ДП, *мирачи̍ке* М, *ноче̍* ДП ДБ, *ӣоречи̍ја* ВК, *ӣрачи̍на* ску̍па Ка, *ӣрачо̍р* ГХ, мери̍ли *ӣрачи̍ну* ВК, оно̍ се *ра̍чеӣи* ДП, и сл.

329. Декомпозицију африката налазимо у:

чк > шк: *кашкава̍љ* ДДу ВК, *кашкава̍љницу* Со.

чӣ : *шӣ*: *учӣиву̍ем* ДП, и: *ушӣиву̍ем* ДП[204], *у̍шӣивно* ВК.

330. Упрошћавањем је настало:

кц > ц: ку̍кају на *са̍нције* ВК.

сӣ > с: о̍н *а̍сму* и̍ма ГХ.

вл > л: *сла̍чи* се ВК, кьд се *сле̍коше* РД, и сл.

кв > к: оне̍ј *бу̍ке* ДДу, од *бу̍ку* М, од *буко̍вину* М, на *бу̍ке* ГБ.

мӣ : *ӣ* *уваӣи̍ри* се ВК, ти̍ си голе̍м *ваӣи̍р* ДДу (чува се старије стање).

шӣ > ч: по *ба̍че* ДДу, насади̍ше *ба̍чу* Ча, шу̍њкам (нешто радим) по *ба̍чу* ДДу, *ба̍ча* ГХ, *у ба̍чу* Га, али и: њо̍ну *ба̍шӣу* Га, иначе је у употреби и лексема *градина*. Облик је посматран према књижевном, иначе је могућ и други пут настанка овог облика од турског bahca[206].

331. О осталим консонантским односима говоре следећи облици:

љк > њк: *седе̍њке* Га МКу ДДу ДБ, на *седе̍њку* МКу ДДр, *седењку̍ју* ДДу.

гл > гљ: ја̍ *ӣе̍гљим* Гр[207].

сӣ > сн: *несве̍сницу* ГХ Се, *не̍свесница* у̍вати Гр, уколико није према *несвесӣан*, те би онда било *сӣн > сн*.

---

[203] Павловић: 1968, стр. 90.

[204] Шире о појави: Пецо–Милановић: 1968, 285.

[205] Белић: 1905, 213–214.

[206] Шкаљић: 1989, s. v. bahca.

[207] Белић: 1905, 220, 222; Јовић: 1968, 76; Симић: 1972, 181; Реметић: 1985, 190 и нап. 522 и 523.

мб > *лб*: *колбизо̀н* РД.

ск : *ст̄* — *неве̏ска* М ВК, *неве̏ске* М, али и: *невест̄у̀ља* М (ласица), и ово се може посматрати почев од облика *невест̄-ка*, дакле као *ст̄к* > *ск*, тј. *ст̄*.

цн > *сн* > *сл*: *т̄а̀слица* ВК.

мк > *нк*: *Буди̏нка* Ча, *Мироси̏нка* ВК, али: *обра̀мка* ВК.

мч > *нч*: *ба̏гренче* Гр, али и: *ба̏грен* ВК.

т̄р > *кр*: *п̄рекруп̄а̀ч* ВК ГХ.

кл: продала̀ ре̏ку, купи̏ла *ре̏клу* Ча, бр̏чкане тѐј *ре̏кле* Ча, *ре̏кла* ВК[208].

дн: Бла̏гоја *кра̀дне* ВК, да не *кра̀дну* МКу, *кра̀дну* мло̀го Ча, партиза̀ни не *кра̀дну* Ка, *да ви укра̀днем* Ка, ће те *укра̀дне* Ка, *укра̀днемо* по едну̀ ДДу;

дл: код глагола са основом **pad-* и **sed-* налазимо *д* испред *л*: неса̀м *п̄а̀дла* Ка, та̀м ли сам *п̄а̀дла* ВК, *п̄а̀дла* ки̏ша ГХ, кьд сам *п̄а̀дла* Га, *п̄а̀дло* на̀ зем Га, *засе̏дла*, па седи̏ РД, кько̀ си ськ *се̏дла* ти̏ ДДу, а такође и: *п̄а̀дал* РД, о̀н *се̏дьл* на сло̀г РД, *се̏дал* под онѐј сли̏ве ВК, али: *п̄адну̀ла* ЗТ. Белић[205] мисли да је ово *д* дошло у облике радног придева (за сва три рода) аналогијом према презентским формама, где се овај сугласник чува. Тако се према *довезем* — *довезал*, јавило: *п̄аднем* — *п̄адал*, *п̄адла* и сл.

Уметање сугласника

332. Не тако често јавља се сугласник на месту на којем се не налази у књижевном језику. Некада је то сугласник на почетку речи, а некада у средини речи ради лакшег изговора:

аксе̏нцију Ш М, *окт̄о̀мбар* ДДу ВК, ју̏тром *п̄одра̀нимо* ДДу, *сп̄рове̏ла* се ба̏ба Ча, да се *сусавр̏ши* ма̏ло Со, са *шт̄а̀кље* ВК.

Овде се не јавља глагол *сигра(т̄и)*.

Сантхи

333. У сантхију су могуће различите појаве. У спoју две речи могуће је губљење сугласника па крају прве речи или једначење по звучности. Најпре ћу навести облике са губљењем, и то према сугласнику који се губи:

сугласник д:

ишла̀ *ко де̏вера* Се, кь *дојдо̀ше* из ра̏т Ча, на сва̀дбу *ко Драга̀ну* Се, о̀н *ка дојдѐ* Се, не зна̀м *ка̀ ћу* ВК, же̏не *ка до̀јду* Ка, кь *до̀јде* Та, у *срѐ дьн* МКу, женштина̀ *о два̀наез* го̏дине ДДу, прворатник, *о два̀наест̄е* го̏дине Гр, *о дина̀р* два̀ ДП, *о Дра̀јчину* Ба̏ру РД, то̏ј е *о др̏во* МКу, ако се одва̀ја *о ду̏п̄ку* ДДу, моу̀ сестру̀ *о чи̏чу* ДДр, бра̏та *о чи̏чу* Та, ће ме даду̀ *ко чи̏чу* ВК, бра̏т *о чи̏чу* РД, *са̀ ће* да сти̏гне Ли;

сестру̀ *о т̄е̏т̄ку* ДДу, змија̀ *кь т̄е* изде̏дѐ ДДу, бра̏т *о т̄е̏т̄ку* Ли, не̏ма *о т̄о̏га* ни̏шта Ли, бра̏шно *о т̄о̏ј* Ли, *кь т̄е* ушти̏пе Ча, *кь т̄е* тра̏жим Гр, оту̀д *о т̄рлу̀* РД, *о т̄о̏ј* ли е РД, це̏л ме̏сец га пе̏ма *о т̄е̏рен* Гр, ни̏жа *о т̄е̏бе* Ка, *ко т̄о̏га* Ми̏лана Ка, она̀ *о т̄у̀ј* со̏рту ДДр, *ка т̄и* ја̀ напи̏шем Ка, *ко т̄а̏т̄ка* ВК, дођо̀мо *ко т̄е̏бе* ГБ.

---

208 Реметић: 1985, 208–209 и нап. 590.

209 Симић: 1972, 206.

ај ди́мо уну́тра, *ај ди́мо*[209] ка́фу да ску́вамо Се, где је најпре дошло до губље-ња вокала с краја прве речи *ајд димо*, а потом до појаве горе датог облика.

334. У следећим облицима дошло је до једначења по звучности, а потом до губљења сугласника, или до стапања двају сугласника у један:

немо́ј *о́ ѕем* да једе́ Га, *о́ ѕемњу* се ово́ј не узи́ма ВК, ва́љу се *о́ цме* ДДу, це ис-ки́да *о́ цме* Гр, *о ца́г* до ју́тре Ка, *о ђу́трос* РД.

У последњем облику дошло је до јотовања *д* из претходне и *ј* из следеће речи.

сугласник т:

и́ма *пе шез* го́дине Се, по́стара *пе шез го́дине* Га.

сугласник з:

све́ *и село́* но́се Се, ту́ј *и село́* МКу, овде́ *и село́* ВК, би́л у *Кне Село́* Се, она́ се пр̀ви пу́т жени́ *и Се́мче* ДДу, и *бе срце* ДДу, ско́ро *и цу́г* Гр, мои́ озго́р *и Ше́бет* Га, *бе шеће́р* М, вола́ изве́ли *и шта́лу* ВК, доне́се ја́гње *и Шту́баљ* Со.

сугласник г:

збо козу́ Се.

335. *Асимилација по звучности*:

дог до́јде вре́ме ВК, *дог дојдо́* оздо́л Кр, към *овде́г дошъл* Со, *довде́г дојдо́* Со, *онде́г же́не*, онде́к, пу́но Со;

да ми *наба́виж, да* ми ку́пиш Гр, па са́м *тре́баж да* ми даде́ш Со, не *сме́ж да* ју ВВ;

купи́ја *пла́ѕ да* напра́и ку́ћу Гр;

он му́а *з гла́ву* ДДу, *з гребу́љу* Ка, идо́мо *з дете́* ВК, бо́лесна и *з гла́ву* Кр, по-тепа́ли се *з Бо́гдана* ВК, ја́ ли *з ба́бу* Гр, да се бо́рим *з де́цу* Со, *з Де́су* гово́ре си Се, огрли́цу *з дука́ти* МВ, *з др̀вену* ложи́цу МВ, и́дем с о́вце *з дру́шке* ВК, *съз дете́* Со, *съз ђу́брива* вешта́чка М, *съз др̀вену* ложи́цу М, накладе́ш *съз гра́ње* Ча, *съз де́цу* да проду́мам ВК, *съз дру́гога* ВК ДП, *съз голе́му* огрли́цу МВ, *съз гво́здену* МВ, *бо́лез гу* НС, *бо́лез бре* МВ, око *седомна́ез го́дине* ВК, била́ *шез го́дине* ВК, *четере́з дана́* ВК Ча, по *два́ез ца́ка* ГХ, *два́ез де́вет* го́дине ГХ, *три́ез дина́ра* М, *два́ез ду́ше* ГБ, *шесна́ез го́дине* ДП, *четере́з го́дине* РД, у два́ес *три́ез го́дине* Со, *два́ез да́на* Со, *трина́ез го́дине* НС, *два́ез го́дине* ВВ Ка, *два́ез дру́ге* Га, *петна́ез го́дине* Ка, *по че-тере́з го́дине* и́му Ка, у *три́ез го́дине* Ка;

веђ две го́дине Се, *ођ да* даде́ш ДБ;

бо́к ће ме уби́је ВК, *бо́к ти* помо́га ЗТ, *бо́к ти* да́ја ГБ, къко́ си *сък се́дла* ти́ Ка;

да ли́ ви́ка *кот Ста́нку*, да ли́ ви́ка *кот Ста́нка* ДП, *нат село́* Ка, го́ре *нат пу́т* Со, оно́ *пот козу́* Та, ни́шта *от пили́ћи* Та, *от кво́* је Ш, *от кра́ве* ДДр, *от пру́-ће* Ча, *от пе́пел* Ча, *от кoју́* РД, *от по́дне* ли РД, *от спра́т* Кр, *от кра́ј* Ча, *от ку́че* одво́јена ДДу, *от сто́ку* ДДу, *откут Пи́рот* Гр, *пот пу́т* Та, *пот ку́ћу* РД, *пот пла́нину* Ка Ча, *пот село́* ДДу, *пот кири́у* Гр, *прет ку́ћу* ВК Гр, до *сре́т пут* ВК, оно́ *та́к косе* но́сеомо ДДу;

бр̀ш по њи́ РД, *мо́ш си* чу́ла ДДу, *мо́ш се* еде́ Ча, *мо́ш си* оста́не РД, не *мо́ш ту́ј* да ка́же ВК, *мо́ш сте* чу́ли М, не *мо́ш се* сла́жу Со, *мо́ш си* гу виде́ла ДДр, не *мо́ш си* оти́де Се, *мо́ш по* две ки́ла Се, не *мо́ш се* ни запо́сли ВК;

бес па̏ре Ча, *бес по̏требу* РД, *бес та̏тка* Со, *бес три̏це* Га, *врс шију* Гр, *ис Кри-чи̏мир* Ли, *ис ку̏ћу* ВК, *ис продавницу* Се, *ис ту̑ј* ку̏ћу Се, *ис Цр̏ну* Тра̏ву РД, *крос Ко-мари̏цу* ДДу, *крос пла̏нину* ДДу, *крос про̏зор* ДДу, *ус ка̏мен* Ча, *ус капи̏ју* ВК.

336. Облике од енклитике глагола хтети и заменице за свако лице због њихове специфичности посебно наводим:

кѐт *це* ми̏римо ДДу, ко̏ *це* ви̏ди ВК, *це* попра̏ве РД, то̏ј *це* сто̏пи РД, о̏н *це* на-пу̏ни Ча, *це* разра̏туе Ча, *це* поти̏ку ДП, *це* ука̏чим Гр, *це* вр̏не РД, ко̏ *це* ово̏ј све̏ ВК, *це* уте̏пам ГБ, *це* обере̏ Ш, *це* же̏ни Се, оно̏ *це* поми̏не Се, *це* пока̏јете Ка, *це* ро̏ди ДДу, *це* прекр̏стим ДДу, *це* бра̏ни Та, *це* вр̏нем Гр, не̏ *це* вр̏таш ВК, не̏ *це* поја̏вимо ВК, не̏ *це* ле̏по су̏ши Та;

а̏ј *ц* и̏дем ја̏ ДДу, оно̏ *ци* по̏чне РД, *ци* ку̏пим ДП, опо̏ *ци* жи̏ви РД, ја̏ *ци* пола̏к оти̏дем РД, *ци* загу̏бимо село̏ Гр, па *ци* вече̏рамо М, *ци* до̏јде Се, *ци* му даде̏ Ка, све̏ *ци* бу̏де Га.

У првом случају *це* < *ћ(е) се*, а у другом *ци* < *ћ(е) си*.

Даљинска и аналошка асимилација
и дисимилација сугласника

337. Мада није честа, овом говору није непозната аналошка асимилација сугласника по месту творбе или по звучности (према облицима женског и средњег рода једнине и према множинским облицима):

да не бу̏де *ре̏так* ВК, *сла̏так* је МВ;

при̏тисак ми *ни̏сак* ДП, до̏лњи *ни̏сак*, го̏рњи *ни̏сак* ВК,

те̏шак жи̏вот ДБ[210].

Код следећих облика извршила се најпре асимилација *дњ* > *ђњ* у облицима средњег и женског рода, а потом се овакав глас аналошки пренео на облике мушког рода: *сре̏ђањ* си̏н ДП, о̏н *сре̏ђањ* МВ, о̏н *залу̏ђањ* ДП, *после̏ђањ* ДП ВК, и: *после̏ђњи* бра̏т Га.

Облик *а̏трес* Га доста је раширен. Његова појава може се тумачити према немачком дијалекатском говору.

338. Дисимилација према наредном или претходном сугласнику:

тури̏ у *ре̏лну* ВК, *ре̏лну* оздо̏л Ка, у *ре̏лну* га ту̏рамо Гр;

њиго̏в *кули̏р* Гр, не зна̏ ни̏шта *кули̏р* Гр, поред: *кури̏р* на вра̏та стои̏ Гр, пра̏тимо *кури̏ра* Гр;

лезерва̏р Ка, поред: *резерва̏р* Ка;

лове̏р ДБ.

*

339. Све промене у консонантским групама своде се на процес асимилације или дисимилације. После промене обично остаје двочлана консонантска група, или се група редукује и остаје само један консонант.

---

210 Реметић: 1985, 185 и нап. 507.

211 Павловић: 1968, 100.

340. Процес асимилативно-дисимилативне природе одвија се у погледу назалности, оклузије, или по месту артикулације[211].

341. Групе са једним назалним елементом, без обзира на то да ли су у иницијалном или медијалном положају и без обзира на место назала у групи, асимилацијом постају чисто назалне: *вн > мн, мљ > мњ.*

342. Овом закону стварања назалних група супротставља се и супротни, па имамо: *мн > мл, мн > вн.*

343. Уколико је оклузивност дистинктивни елемент у сугл. групи, онда се мења први члан и прелази у *в*, или се врши африкатизација другог члана у групи. Појава африкатизације спираната, чиме се број африката увећава на рачун спираната, јесте општа тенденција говора овог дела Србије, који зна за максималан број африката.

344. Супротна тежња, замена африкате спирантом, у ГЗ је готово случајна.

345. Редукција једног члана групе, увек првога, обухвата групе *пс > с, пш > ш, пч > ч, сц > ц, шч > ч, пт > т, кћ > ћ, тк > к, мп > п, кц > ц.*

Све ове појаве познате су и другим штокавским говорима. Већина обухвата цело подручје Заплања, док су поједине ограничене на само једну зону. Тако у зони II имамо африкатизацију *пш > пч, пс > пц*, чега нема у зони I.

Судбина финалних сугласничких група

346. Упрошћавање финалне консонантске групе која се састоји од фрикатива *с, з, ш* или *ж* на првом и дентала *т* или *д* на другом месту, обична је и овде и врши се отпадањем дентала с краја речи:

-ст: нéма *бојáзнос* ДДу, *бóлез* МВ НС, овóљи *бóлез* РД, *бóлес* Гр, онáј *брéс* ГБ, *врéднос* ДП, *глýпос* ДБ Ка, *гóс* ВК, али: *гóсти*, тóга *гóста* ВК, *дýжнос* Ка Гр, *жáлос* Гр, *кóрис* ГБ Гр ВК, *кр̀с* М ДДу Га, *лúс* Се, *лýдос* Га, *мáз* ВК ДБ Га Гр М МВ Се ГХ Ли, али и: *мáст* ГХ, *мúлос* Ка ДП Гр ДБ, *млáдос* ВК, *могýћнос* МВ Гр, али: нисмо више у *могýћности* Ли, *мóс* Га Гр, *нéсвес* ВК, *пáкос* Ча Гр Га МКу ВК ВВ РД, *пóс* Гр, али: *постú* НС, *пр̀с* В Со М Се, али: *пр̀сти* ГХ, *прúчес* МВ, *рáспус* ВК, *свéс* ВК, *слúчнос* Гр, *специјалúс* Ка, али: *специјалúста* Ли ВК, *стáрос* Ли Кр, али: *стáрости* Ли, *троýгес* ЗТ, *удóбнос* Ли, *чáс* (част) ВК;

чúс лéб МКу, *чвр̀с* ВК, *прóс* човéк ВК, ко *шúљкас* РД;

двандéс МВ, *деветнáес* Со, *јединáез* Се, *јединдéс* МВ, *једáнаес* МКу, *петнáес* ВК Со, *по шéс* Ка Се ВК, *пешеснáес* Со, *седомнáез* Со, *тринáез* НС, *шéс* Се РД ДДу ВВ ВК Ка МВ Со, Брóј *Шéс* Кр МВ Ли;

тóј *јéс* М, *јéс* ВВ, па, дóбро, *јéс* је ВК, *јéс*, не мóж се рáди Ш;

-зд: држú *грóз* ДП, *грóз* ДП ВК, поред: ýзнем *гроздьк* ДП.

347. Судбину финалних група *-шт* и *-жд* тешко је пратити, мада је логично да је идентична двема горе поменутим. Већина дијалектолога тражи потврду од лексема *вешт, пришт, прегршт* и *дажд*. Неке од ових лексема нису у духу народног ГЗ и до њих се може доћи тек на посебно инсистирање, док је последња изашла из употребе, па је то разлог што немам потврде за судбину ових финалних група.

348. После елиминације финалног сугласника настали су следећи облици као аналошке творевине:

ни̍је би̍ја *бо̍лесан* ГБ, ти̍ си *бо̍лесан* Ка, би̍л *бо̍лесан* Се, *бо̍лесан* Со ГХ, *ли̍сје* Га М, навр̍ља на *йла̍сје* ГБ, о̍н је *йо̍сан* М, купу̍с *йо̍сан* Га, ко̍лко е *ра̍досан* Ка, до *Раскр̍сје* Ка, на *Раскр̍сје* ДДр.

349. Тежња ка упрошћавању јавља се и у осталим финалним сугласничким групама. Најчешће отпада последњи сугласник:

све̍ по *а̍свал* ДП, по *а̍свал* Ка, на *а̍свал* та̍м ДП, *а̍свал* ГХ В, *ко̍мбај* Се Ча ГБ ДДр В, кьд ви̍дим *зо̍р* ДП, и̍ма да ви̍димо *зо̍р* Ча, поред: *зо̍рш* ГХ.

350. Нешто је другојачије упрошћавање у следећем облику: *конзерва̍ш* (конзерванс) ГХ.

Обезвучавање и озвучавање финалних сугласника.

351. Ова појава ван сантхија није широко распрострањена у ГЗ, али је има.

Соноризација: из *Ба̍рбеж* МБ, бројеви типа: *девешнаез* (вид. т. 346), *ла̍сшеж* ВК, *маз* (вид. т. 346), *ра̍бyж* ДДу, примери *сшарав* и сл. у т. 259.

Десоноризација: са *за̍лок* мете̍ ДДр, *за̍лок* ле̍б Ка.

У следећем примеру вероватно се ради о облику преузетом из грчког језика: у *кома̍ш* ДП, и: неко̍лко *ко̍маша* ЗТ, она̍ј *комашьк* ВК.

Метатеза

352. Ова стара појава „измјене у редослиједу фонема"[212] позната је и ГЗ.

Осим заменичког корена **vьs-*, који је дао *св-*, имамо и облик без метатезе *вьздьн*. Примери у т. 30. и т. 605.

353. Група *-зј-* дала је метатезом *-јз-* на целом простору: *го̍јзерице* ВК, *ло̍јзе*, *гро̍јзе* редовно[213], поред: *грозјобе̍р* ДП.

354. Метатезе нема у: *кла̍сје*[214] ГБ ВК, *кла̍сје* ку̍вано М Гр, *ли̍сје* Га М ВК, *йла̍сје* ГБ.

355. И овде је *овге*, *обге*[215]: су̍чи *о̍вге* ВК, *обге* сука̍ ВК, *о̍вгу* дебе̍лу МВ, испече̍мо *о̍вге* Со, јечме̍не *о̍вге* ВК, али: *ба̍ницу* Га, *ба̍ницу* ће оме̍си М.

356. Мада је обично *йладне* са старом метатезом ликвида, чује се и глагол *йландује* на целом простору, за који Т. Маретић каже да је познат „читавом народу"[216]:

леже̍ у *йланди̍шше*, *йланду̍ју* ДДу, *йланди̍шше* и̍ма Га, овде̍ су *йландува̍ли* Га, али: на *йла̍дне* се музу̍ о̍вце ДДу.

357. На целом простору је метатезирани лик лексеме *цавши*[217]: *рацавше̍л* ВК, *цавши̍* пла̍во Ча, по̍сле *ицавши̍* Ча ВК, *цавши̍* бело̍ МВ, а: и̍де се у *цве̍јке* Ш, сва̍какво *цве̍јке* Ш, *цве̍јке* Ча ВК.

---

[212] Ђуровић: 1992, 222.

[213] Овако у: Барјактареивћ: 1977/2, 393, Барјактаревић: 1977/1, 334, Стевановић: 1969, 133, Стевановић: 1950, 63, Богдановић: 1979, 47, Богдановић: 1987, 133.

[214] Слободан Реметић у ФО, пункт Д. Душник, налази метатезирани лик *клајсе*. Ја у својој грађи имам само оне без метатезе.

[215] Реметић: 1985, 215 и нап. 623.

[216] Маретић: 1899, 47.

[217] Маретић: 1899, 110.

358. Још Маретић примећује: „У југоисточним крајевима Србије мјесто сванути говоре савнути, а од овога даље самнути“[218]. Овде је на целом простору *самне*: кад *са́мну* ДП, *самњу́је* Ча Гр, кът *съ́мну* ју́тре ДДу, јо́ш нее̏ *съмну́ло* Ча, кад *съ́мне* НС, неде́ља *о́самну* Гр, оно̀ се у́баво *ра́съмну* Гр, *осъ́мнемо* М.

359. Остали примери са метатезираним ликовима појединачни су:

ко *барја́ци* Га, *близна́ци* Га, то̀ј е *га́вран* ГБ, *Га́врандол* ВК, поред: призе̏тко цр̏н ко *га́вран* МКу, *ђена́ри*, *ђера́ни* (ђерам) ДДу, *крушу́ми* ВК, *невро́зна* Гр, *пача́рве* РД, али: и́ма сьг *пача́вре* Га, предлог *прекај*[219] (примери у т. 1091–1093), *префе́к* ВВ, *рамуни́ка* Ча Га, *рамуника́ши* Ча, *Шева́рни* до̀л Ча, поред: *Шава́рин* дол ВК, мада би се ово могло посматрати као различит начин грађења придева.

360. Ова област је у нашим дијалектолошким студијама обрађена уз сугласнике. Неко је назвао *метатеза сугласника*[220] и на томе се задржао, док други иду даље. Насловивши ово поглавље као *метатезу* не ограничавају се само на сугласнике, већ говоре и о даљинској метатези, а и о метатези гласова уопште, и вокала дакле[221]. У говорима Баната, аутора П. Ивића, Ж. Бошњаковића и Г. Драгин, посебно се обрађује метатеза вокала[222], а под насловом *Даљинска метатеза*[223], обрађени су остали случајеви метатезе.

361. Разлози настајања метатезе су психолошки[224], а некада је то народно етимологисање[225].

Тако у Реметић: 1985 налазимо и лексему *стенлејка* („врста шљиве“), која се у народном говору на разне начине прилагођава, обрађену у овом поглављу. И овде та реч има различите ликове. Чини се да сви ти ликови више личе на народно етимологисање, па сам их у том поглављу обрадила.

Народно етимологисање

362. Нове речи, које у наш језик продиру са новим производима, неминовно, у народном језику покушавају да нађу своје место и свој облик. У њиховом прилагођавању нашем језику делују различити чиниоци. Некада се тешка сугласничка група разбија уметањем вокала, некада се врши супституција сугласника, некада се гласови метатезирају и тако нови лик почне да личи на нешто што у језику већ егзистира и са чиме га народ у својој свести најпре почне да идентификује. Тако добијамо:

повећа́ше *вали́ду* ГХ, и *вали́ду* и пе́нзиу ГХ, *галофа́г лапаури́н* („за цинкула́цију, за разрађи́вање кр̏в“, *galipurin*) ВК, *замрзлива́ч* Се, *замржњова́ч* Со, нуме̏е да ре̏кне *замрзива́ч* но *замрзњива́ч* ДДр, *колтива́тор* Со, ваљда према *кола*, *кунтива́-*

---

[218] Маретић: 1899, 110. Тако и: Јовић: 1968, 52, Симић: 1972, 181.

[219] Облик *прекај* бележи из ВК и Белић. Вид. Белић: 1905, 237.

[220] Пецо–Милановић: 1968, 286.

[221] Јовић: 1968, 52; Симић: 1972, 216; Богдановић: 1979, 46; Реметић: 1985, 215, Богдановић: 1987, 133, Ивић: 1957, 151: „Метатезе које обухватају консонанте и вокал или само консонанте нису ретке“.

[222] Ивић–Бошњаковић–Драгин: 1994, 304.

[223] Ивић–Бошњаковић–Драгин: 1994, 396.

[224] Белић: 1976, 142; Јовић: 1968, 52.

[225] Пецо–Милановић: 1968, 287.

тор ВК, додӥше овѐј *патролошке* сѐстре (мисли се на *патронажне* сестре) Та, овѐј *столејке* М, овѐј *стерелејке* Ча.

АКЦЕНАТ

363. О акценту говора југоисточне Србије подробно је говорио још 1905. А. Белић у својим *Дијалектима*. Сви истраживачи ових говора после њега само су га цитирали када су говорили о природи и месту акцента. То је, дакле, експираторни акценат, без квантитативних и квалитативних обележја, а најчешће се налази на старом месту, на опом на коме стоје силазни акценти у косовско-ресавском дијалекту пре преношења у метатаксичком или метатонијском духу. Белић налази да је „заплањско-јужноморавски" акценат оштрији у односу на тимочко-лужнички.

364. Основна је одлика говора овог дела Србије скраћивање дужина. „Сви дуги слогови, ма где се они налазили, под акцентом, пред или за њим, скраћени су"[226]. У овом погледу овај дијалекат је најпрогресивнији.

365. У односу на књижевни језик, акценат говора овога краја, па самим тим и ГЗ, биће на истом месту на коме и силазни акценти, а за слог ближи крају речи када је у књижевном узлазни акценат. Од овог правила одступања су, у принципу, индивидуална или аналошка.

366. Јавља се извесно преношење акцента ка почетку речи у експресивним ситуацијама. Тога има у обема зонама, али није у вези са неком граматичком или којом другом категоријом, нити је условљено позиционо или територијално. Може се јавити код свих информатора и у свим местима.

367. Дистрибуција акцента у ГЗ је слободна. Може бити акцентован било који слог речи, укључујући и последњи.

368. О акценту овога краја, после А. Белића, најисцрпније је писла Ronelle Alexander.

Речи са два акцента

369. У нашој акцентологији није новина говорити о речима са два акцента. Тако Асим Пецо у своме уџбенику *Основи акцентологије српскохрватског језика* једно поглавље насловљава као Речи са два акцента[227] или двоструки акценти. Он тамо наводи и литературу. Да реч понекад има два акцентована слога, примећује и М. Стевановић: „Суперлатив (код појединих придева) обично има два акцентована слога"[228].

370. Колебање у акцентовању (а и писању) придева код којих имамо аналитичку компарацију видеће се у поглављу о придевима, у морфологији, т. 633–638.

371. Осим придева, са два акцента јављају се и сложенице настале од придева и именице или прилога и именице: *младаневеста* говѐе Га, у *карабоју* ДДу, *параунуци*, дѐвет *параунука* Га, и *параунучичи* ДП М, четӥри *параунука* ӥмам Га, *параунука* ӥмам Гр, ја̏ сам *парбаба* Се, *параунуци* ГБ, *чукунунуци* ДП.

---

226 Белић: 1905, 272.

227 Пецо: 1988, 71.

228 Стевановић: 1964, 403.

Проклиза

372. Преношење акцента на проклитику у нашем књижевном језику може бити двојако: старо и ново. Овде се, наравно, јавља старо преношење, „преношење старих акцената силазне интонације на проклитику, које је извршено још у заједничко-словенском језику"[229].

она̀ *на̏ воду* отидѐ Та, на Ра̏кош *на̏ воду* ДДу, и *на̏ воду* ВК, ја̀ сам била̀ *на̏ воду* ВК, ти̏ отидѐ *на̏ воду* Га, отидо̀ на чешму̀ *на̏ воду* ДДу, на̏јпрво *на̏ воду* ди̏дем ДДр, една̀ ви̏ка *на̏ воду* ДДу, појдо̀ *на воду* ВК, неса̏м ишла̀ ни *на̏ воду* ДДр, та̏мо *на̏ воду* дошла̀ ДП, дојдѐ при мѐне *на воду* ДП, тура *на̏ главу* ДДу, тури̏мо *на̏ главу* РД за *на̏ гушу* ВВ, едно *по друго* Ка, једно *у друго* Се, едно *до друго* Со, на му *за душу* Га, падло *на̏ зем* Га, нѐћеју *на̏ зем* Ш, вучѐмо *на̏ зем* Ка, си̏гурно *на̏ зем* Ка, немо̀ј *о̏ ѕем* да једѐ Га, *о̏ ѕемњу* се ово̀ј не узи̏ма ВК, сави̏ла се *до̏ земњу* ВК, у̏зе ли *о̏д земњу* ВК, испа̏ло *на̏ зем* ВК, простр̏мо *на̏ зем* Ка, *у̏ зем* су удари̏ле Ча, овако̀ј за̏боле *по̏д груди* Ча, во̏ди га *по̏д руку* ДДу, већ *пре̏д зору* Ча, мло̀го су има̏ли *у̏ јесен* МВ, за *у̏ јесен* Ка, свѐ *до̏ јесен* Ча, *до̏ јесен* ЗТ, *у̏ јесен* ЗТ, *на̏ мртво* Ка, па се радѐло *сву̏ ноћ*, *сву̏ ноћ* седитѐ Ча, *сву̏ ноћ* тка̀је НС, *на̏ ноћ* ДБ, ту̏ра *на̏д огањ* ДДу, ту̏римо *на̏д огањ* МВ, ту̏ри се *на̏д огањ* ВК, вра̏та су ни била̀ *о̏т поље* Гр, *у̏ пролет* ВК, *до̏ пролет* поприка М, овако̀ј *на̏ прсти* Га, *на̏ прсти* чѐрге Ча, пошло̀ *за̏ руку* Гр, кро̀шња *на̏ руку* Ка, носи̏ја е *на̏ руке* НС, она̀ *на̏ руке* ДДу, овако̀ј *на̏ руке* МВ, сьс њѐга ми̏ *по̏д руку* Ли, и̏ма си и *на̏ руке* ДДр, да сам *у̏ свет* ишла̀ ГХ, ша̏ла *на̏ страну* ВК, па ги помери̏ *на̏ стран* М; и: пропра *на̏ две*, *на̏ три* ВК.

Последњи облик је забележио и Павловић Упит: *на̏ две* поделено[230].

373. Форме с пренесеним акцентом на проклитику најчешће су у прилошком значењу[231].

374. Посебно издвајам синтагму *врза̀ зем*, коју налазим овако акцентовану, мада је правило: „Ако је проклитика двосложна, акценат се преноси на први слог проклитике"[232]. По А. Пеци ова се измена вршила у балтичко-словенској епоси или у раном периоду посебног живота словенске језичке заједнице[233].

375. У вези негација *не* + *презент глагола зна(ти)* понекат се јавља преношење: ка̀ ће ти̏ја пр̏ви да ѐ *нѐ знам* Ли, *нѐ знам* кои̏ да̏н бѐше Га, ја̀ *нѐ знам* ДП, *нѐ знам* ни ја̀ ВК, *нѐ знам* шта̀ е ВК, дру̏го *нѐ знам* Га, *нѐ зна* шта̀ но̏си ВК;

поред: *не зна̏м* да ли ѐ та̏м МВ, *не зна̏м* дру̏го ВК, *не зна̏м* кво̀ ћу ВК, *не зна̏м* да ли̏ и̏ма Га, *не зна̏м* како̀ бѐше ВК, што и̏м је *не зна̏м* Ка, *не зна̏мо* да ли̏ ће е пија̀ница Ча, та̏ј *не зна̏е* Ка[234].

376. Преношења има и у вези *и* + *по*: две *и̏ по* го̏динке Ка, две *и̏ по* го̏дине Ка, једно го̏дина *и̏ пол* МВ, вино̀ *и̏ пол* ДБ;

поред: о̏н у двѐ *и по* го̏динке Ка.

---

229 Пецо: 1988, 151.

230 Павловић Упит, на полеђини 97. стране.

231 Јовић: 1968, 35–36.

232 Пецо: 1988, 31.

233 О овоме у: Пецо: 1988, 32, напомена 3, на истој страни, и тамо наведена литература.

234 Вид. Јовић: 1968, 35.

377. У потенцијалу конструкција *негација + глагол би(ти)* може имати акценат на негацији, али је чешће на помоћном глаголу: *не́ би* зна̀ла ВК, *не́ би* ја̀ Се, *не́ би* ја̀ мои̏ си̏нови оста̏ила Се, *не́ би* га могла̀ прежи̏виш М, *не́ би* знао ЗТ, и сл.

поред: *не би̏* се роди̏л ГХ, јо̀ш *не би̏* тре̏бало ГХ, *не би̏* издржа̀ла Ли, па, *не би̏* мари̏ло ВК, *не би̏* му пи̏кој има̏ње узе̏л Со, *не би̏* ми било̀ до̀садно Се, *не би̏* коси̏ла Се, ни̏кад *не би̏* дошли̏ Се, да *не би̏* ви̏ше дала̀ ВК, во̀ду ни̏кад *не би̏* има̏ли Ка, *не би̏* знала̀ ВК, *не би̏* га пашли̏ Ча, ни̏кој то̀ј *не би̏* рекъл Га, ја̀ вој *не би̏* дава̏л Ча, ја̀ мо̀ж да *не би̏* мари̏л Ка, ти̏ *не би̏* би̏л конду̏тер ДДр, сьг *не би̏* могла̀ ВК, *не би̏* има̏ли кво̀ деца̏м ВК, и сл.

378. Са много мање потврда јавља се конструкција *не + глагол бити* у имперфекту, или у саставу плусквамперфекта као помоћни глагол: да *не́ беше* она̀ ВВ, *не́ беше* ми пра̀во ДП, то̀ј *не́ беше* Ча, *не́ беше* ни у во̀јску јоште ишъл ВК, и сл.

поред: да *не бе́ше* тражи̏л па̀ре Ча, и сл.

379. Преношење акцента на негацију јавља се и у одричној форми футура: *не́ це* вр̏таш ВК, *не́ це* ле̏по су̏ши Та, *не́ це* поја̀вимо ВК, *не́ це* ти̏ наједе̏ш Ка, и сл.

Енклиза

380. О енклитикама као носиоцима акцента треба посебно говорити. Наиме, сви граматичари експлицитно тврде да енклитике нису носиоци акцента. Душан Јовић такође тврди да енклитике „сасвим природно никада немају властитог акцента“[235].

Моја грађа, међутим, казује да у ГЗ, и не само ту, има енклитика као носилаца акцента. Ако узмемо да су енклитике заменичке и од помоћних глагола *јесам*, *хтети* и *бити*, онда ћу их тим редом разврстати да бих поткрепила своју тврдњу:

1. *што ми̏* не каза̏ше М, си̏н ма̀ли *што ми̏ е* ДП, свекр̏ва *што ми̏ е* ВК, *што ми̏* нее̏ сьг ДБ, они̏ не зна̏у *што ми̏ е* ВК, *што ти̏ е*, Ми̏ро Ча, *што ти̏ е*, ванцира̏лке ВК, *што га̀* у̏дари, та га ра̀сипа ВК, *што ни̏* несу̏ роди̏тељи утепа̏ли ДДр, кько̀ им је и *што и̏м је* ВК, каква̀ им је и *што и̏м је* Ка, *што си̏ га* неси̏ доне̏ла РД (питање заменичког статуса облика *си* у т. 985), а *што си̏ је* у тепси̏ју ВК, *што се̏ он* секира̀ ДП.

2. *што си̏* па ти̏ дошьл ДДр, *што си̏* тражи̏л М, Ви̏дипа снаа̀ *што е̏* за И̏вана Ка, пресе̏дник *што е̏* поста̀вен Гр, не зна̏е *што е̏* гла̀д Ка, компи̏р *ако е̏*, пасу̏љ *ако е̏* МВ, моа̀ ћерка *што е̏* МВ, мое̏ Ра̀дмиле *што е̏* Ду̏шица ВК, мо̀ж го̀дина *да е̏* ВК, ба̀ба *што е̏* ста̀ра ВК, ба̀ба *што е̏* на стри̏ну ма̀ти ВК, мло̀го *ће е̏* ВК, команда̀нт пу̏ка *што е̏* Ка, *што је̏* то̀ј на̀шо Ка, колко у До̀лњи Душни̏к *што е̏* Со, о̀дма *што е̏* на криви̏ну Ча, тьг видо̀ *што је̏* младоже̏ња НС, би̏ло кькво̀ *да е̏* МКу, која̀ е жена̀ ко̀лко испазари̏ла и *што е̏* испазари̏ла ДДу, о̀ће *да е̏* Ча, Бо̀жа Бака̀лин *што е̏* ДДу, здра̀вје *да е̏* Гр, ма *што е̏* па оно̀ј РД, зна̀ш *што је̏* Со, па кько̀ је, па *што је̏* Га, ова̀ј учи̏тељ *што е̏* Ча, буба̀љка *што е̏* Ча, како̀ е, *што е̏* ДП, зна̀ш *што е̏* ДП, у Сте̏вана Жи̏вкинога *што е̏* ДДр, из Вр̏топ *што е̏* Ш, комеса̀р *што е̏* и та̀ј Ка, на̀јмало *што ми е̏* МВ, пр̏ви зла̀к *што е̏* МВ, из Леско̀вац ти̏ја *што е̏* МВ, куде Ра̀де *што је̏* Се, с љу̏ди *кад е̏* Се, ко породи̏ља *да е̏* ДДу, ба̀ба *што му е̏*, кумаши̏нка ми Ли, каква̀ е и

[235] Јовић: 1968, 36.

што е́ Гр, *што е́* на ово̀ј детѐ Гр, која̀ е, къква̀ е, *што е́* ГБ, у Ни̇̀ш *што е́* ГБ, о̀сми ра̀зред трѐба *да је́* ВК, боза̀ *што е́* ДБ, суботари̇̀ *што су́* Га, и сл.

3. *што ће́ ми* ДП, *што ће́у ти* ова̀ј го̀мна ДП, къко̀ ће, *што ће́* Га, ма *што ће́у ти*, *што ће́у ми* ДП, *што ће́ ти*, вика Ш, *што ћу́* да рабо̀тим М, куде̇̀ ћемо, *што ће́мо* РД, *што ће́ш* ту̀ј Со, *што ће́* да жи̇̀ви ДП, *што ћу́* да рабо̀тим ДП, ма *што ће́ ти* ДДр, и сл.

4. О глаголу *бити* било је речи у т. 377. и 378.

5. И речца *ли* зна бити носилац акцента у акценатској целини:

да ли́ е и Кречи̇̀мир има̀л грнчара̀ Гр, ма *да ли́ смо* нешто̀ разумѐле ДДр, само да ви̇̀ди колко *да ли́* и̇̀сна Ка, а *да ли́* би ми верува̀ла Ка, *да ли́ су* у Ћели̇̀је, *да ли́ су* по̀доле ели по̀горе ДП, *да ли́ би*, реко, ти̇̀ узѐл ДДр, *да ли́ ме* о̀н одву̀кьл ДДу, *да ли́* шени̇̀ца Ка, не зна̀м *да ли́ ће* д и̇̀ма и лѐб ВК, *да ли́* ће излѐгне Гр, несьм чу̀ла *да ли́* ви̇̀ка код Ста̀ну, *да ли́* ви̇̀ка кот Ста̀нка ДП, и о̀н сьг *да ли́ е* отишьл Се, *да ли́ сьм* ја̀ сьс њѐга ко̀зе па̀сла ДП, не зна̀мо *да ли́ ће* е пија̀ница, *да ли́ ће* ка̀ртација, *да ли́ ће* е лапо̀в Ча, *да ли́ е* прима̀ла амане̇̀т Ча, *да ли́ га* пресѐкоше РД, *да ли́* ту̀ј што за̀једно ра̀де, *да ли́* жену̀ што ра̀ђа сьс њу̀ Со, *да ли́* и̇̀ма Та, *да ли́ ћу?* *да ли́ се* они̇̀ растави̇̀ше Га, *да ли́ ги* откупљу̀ју сьг Ча, *да ли́ е* та̀м Ча, *да ли́ ћу* да дожи̇̀вим ДП, *да ли́ ћу* сви̇̀ње да глѐдам ДДр, *да ли́ е* та̀м МВ, *да ли́ е* печѐно Га, *да ли́* и̇̀ма сељаци ГХ, два-три мѐсеца *да ли́* бѐше Гр, и сл.

Материјал са акцентом на претходном слогу акценатске целине типа: *шта̀ ти е*, *што̀ ви̇̀каш*, *да̀ ли* оси̇̀ћа и сл. не наводим, подразумева се да тога има.

Пажљивим истраживањем може се наћи по који, или чак подоста примера са оваквим акцентом и у дијалектолошким студијама или публикацијама ове врсте различитих аутора.

Тако:

Белић: „*да ли́ е срди̇̀т ови̇̀ја...*“[236];

Н. Богдановић у Бучуму: *ма што ми́ рѐче!*[237]

Љ. Ћирић: *што ће́ш ти́ ту́ј*[238];

Д. Златковић у *Фразеологији наде и страха у пиротском говору*: *што га́ не при̇̀вану*; *што га́ у̇̀би ма̀рен*; *да се не би́ дете̇̀ урочи̇̀ло*[239], и сл.

Д. Златковић у *Фразеологији омаловажавања у пиротском говору*: *што ли́ се надѐваш*; *што ми́ се свѐти*; *што му́ на у̇̀м*[240], и сл.

381. Ова особина не представља иновацију овог краја. Има је и у озаљском говору. Стјепко Тежак у *Озаљском говору* каже: „Glagolske enklitike, čim se nađu na početku rečenice, dobivaju naglasak: *Sȉ bȉl dȍma? Búš naprȁvil čȕn? Ćȅš ȉti z mȇnum?*“[241].

---

[236] Белић: 1905, 665.

[237] Богдановић: 1979, 138.

[238] Ћирић: 1983, 75.

[239] Златковић: 1989, 340, 344.

[240] Златковић: 1990, 572, 627, 633.

[241] Тежак: 1981, 247.

И надаље: „*Jé dóbro víno? Sȉ bȋl v lózi? Ćȅš krȕha? Ćȅmu se kúpati? Sȉ bȋl na slȋvi? Ćȅ li ná nas? Bȗ li kȁj? A ȕn da mu mȁter, da kȁm ćȅ*“[242].

382. Између овог кајкавског говора и говора југоисточне Србије има сличности, али и разлике. Заједничко им је место акцента, на енклитици дакле, али је видна разлика у положају енклитике у реченици.

383. Са истоветним положајем акцентованих енклитика у реченици имамо неке бугарске говоре. М. Виденов у годечком говору бележи: „*На н'ему шшо му̍ йе*; *Твойа̍ шешка да ви̍диш шшо г'и̍ зна̍е*; *Нашийо си̍н пa̍ре не ни̍ да̍ва*; *Че га пра̍им к'икво̍ да йе̍*; *Дали̍ да ошидем и йа!*“[243].

384. Осим истраживача кајкавских говора, остали се нису осврталu на енклитике као носиоце акцента. Неки се тиме уопште нису бавили, већ су само бележили грађу, а други су имали занемарљиво мали број примера, који им није привукао пажњу.

385. Зато треба потражити одговор о времену и узроку ове појаве.

У овом говору акценат је иновирао изгубивши квантитативна и квалитативна обележја, али је архаичност задржао сачувавши своје старо место. Зато мислим да је немогућ било какав покушај тумачења ове појаве иновацијским везивањем акцента за одређени слог у акценатској целини (други, рецимо). Он овде има веома слободну дистрибуцију, па може бити на било којем слогу, укључујући и отворену и затворену ултиму. То показују многи примери у овоме раду, па је непотребно посебно их наводити. Са тога аспекта ово би могло бити неко старије стање. Но, овоме треба додати и део који следи, а у вези је са местом акцента именица уз бројеве, када готово редовно долази до померања акцента ка почетку речи, што би могло да баци нову светлост на ову појаву. Отуда мислим да је тешко дати прецизан и исправан одговор на ово питање, а нагађање је непотребно.

386. Једноставније је одговорити на други део. Ту нам помаже и С. Тежак у поменутој студији кад каже да „glagolski oblici *si*, *ćeš*, *bi*“ могу бити „nenaglašeni zato što je na riječi koja ih slijedi rečenični naglasak“[244]. Разлог се налази у контексту, окружењу дакле, а не у акценатској целини. Енклитика као посилац акцента је носилац реченичког акцента, односно носилац информације. Свака таква акценатска целина могућа је и са акцентом пренесеним на претходни слог, ако је он у датом тренутку носилац информације[245].

---

242 Тежак: 1981, 307 и 308.

243 Виденов: 1978, 80, 81, 89, 119.

244 Тежак: 1981, 247.

245 У СДЗб XL о банатским говорима П. Ивића, Ж. Бошњаковића и Г. Драгин појављује се акценатски тип: *шта̏ ши је* и том приликом даје се осврт и на појаву о којој ја говорим. У нап. бр. 75 даје се простирање „варијанте с непренесеним акцентом“. Тумачи се да су речи **kъto* и **čьto* „са старим силазним акцентом, што значи да су у позном прасловенском предавале свој акценат енклитикама, кад год би се нашле у синтагми с њима“ (Ивић–Бошњаковић–Драгин: 1994, 73). Нуди се и друго тумачење: „Неке од глаголских, па и заменичких енклитика, по пореклу су акцентовани облици, тако да се њихова садашња акцентованост можда понекад своди на просто чување старог стања“ (Ивић–Бошњаковић–Драгин: 1994, 73).

Губитак акцента

387. У синтагмама састављеним, најчешће, од две именице у којима се прва осећа као одредница и на којој се у датим околностима не налази тежиште информације, ова прва губи свој акценат. То бива обично код именица које иду уз лична имена у функцији података о сродству, занимању, или титули. Исту појаву налазимо и код придева *свети* у сталној синтагми с именом лица.

Примери су: моа̍ *боба Ва̍ска* Ка, прича̍ ја̍ *боба Ва̍ске* Ка, *чика Ве̍лко* Ка, *боба Ви̍ду* Га, *деда Ви̍ца* Ча, *деда Ву̍ле* Гр, *кумача Дари̍но* ВК, *ча Душа̍н* (т. 171) НС, продија е *бата Ђо̍ка* Гр, *деда Ђо̍рђа* ДДу, *датка Де̍ска* НС, *господин Жи̍ко* Гр, за *приетељ Жи̍кини* ДП, она̍ ти е *баба Зо̍рке* напрсла Со, *боба Зо̍рка* Ивкина ДДу, *датка Заго̍ркина* свекрва НС, *дода Је̍лица* ВК, *тетин Кр̍ста* Га, код *пои Кр̍сту* ВВ, *пои Кр̍стинога* ВК, *пои Кр̍ста* држе̍ше МВ, *боба Ка̍та* ВК, Ви̍нка, *бата Љу̍бина* Га, за *деда Мили̍воју* МВ, *тетка Младе̍но* Гр, *баба О̍лга* ВК, *боба Петри̍ја* ДДу, *снашка Петри̍јо* ДДу, *чика Пр̍вул* ГХ, *тетка Ру̍ска* НС, *боба Ср̍бу* РД, *боба Сто̍ја* и̍маше ДДу, *чича То̍нча* Ка, *чика Ста̍нојо* ДП, и сл.

По Д. Јовићу: „Губљење акцента у оваквим везама синхронизовано је с губљењем деклинације првог дела синтагме“[246]. То најбоље потврђују следећи облици: на *Свети Јова̍н* Ча, *Свети Ђо̍рђа* Ш, слави̍л чове̍к *Свети Нико̍лу* ВК;

и једном: до *Светога Нико̍лу* Ка.

388. У конструкцији броја и именице понекад број губи свој акценат: *два синчи̍ћа* Ка, *пешес чове̍ка* НС, *две не̍деље* ће бу̍де МВ, остали примери у т. 524–535.

389. Ако је носилац информације број, он задржава свој акценат. Примери у т. 524–535.

390. Без акцента често остаје и именица *дан* када се у синтагми нађе на другом месту, а на првом је лично име (у називу празника): *Пе̍јчин дан* НС, *Петро̍в дан* ВК, *Крсто̍в дан* РД, уколико ове синтагме не треба схватити као једну реч и тако их и писати.

391. Појаву дезакцентуације налазимо и код глагола *реко* у аористу, или *каже* у презенту, када су употребљени као поштапалица у говору[247]: ми̍ не̍мамо кьд, ку̍ј ће ти га, *реко*, бере̍ Ча, а, бре, *реко*, да пи̍ем не сме̍м ГБ, ни у Ли̍че на пи̍јац не̍ма, *каже* Ка, ја̍, *каже*, дојде̍ и ја̍ вој не мо̍гу ни̍шта Ча, ја̍ сам у њи̍ раде̍о, *каже*, до̍бри су људи ГБ, и сл.

392. Поједине именице када се нађу уз број имају акценат на претходном слогу: *два̍ес ду̍ката* МВ, *ше̍с не̍деље* ДДу, *се̍дам не̍деље* ВК. Вид. т. 523–530.

393. Именица *дан*, када стоји уз број, може имати акценат на ултими или пенултими: *четере̍з дана̍* Ча ВК, или *два̍ез да̍на* Со, вид. примере у т. 523–530.

---

[246] Јовић: 1968, 36.

[247] О дезакцентуацији одређених речи говоре и Ивић–Бошњаковић–Драгин, 75–77.

Дужине

394. О неком виду акценатске дужине у говорима источне и јужне Србије говори још А. Белић. Он каже да су то нове дужине, настале на овом терену. И други по реду домаћи истраживач ових говора, Маринко Стапојевић, налази исто: „Дугих акцената нема као што се и дужина вокала (квантитет) свуда изгубила. Има само неколико случајева, где се контракцијом вокала, особито у бржем говору, чују и дуги акценти“[248]. Ту прозодијску одлику налазе и доцнији дијалектолози[249]. Има је и у ГЗ. Јавља се, најчешће, у речима у којима је испао неки сугласник, па је дошло до сажимања двају једнаких самогласника, или је до тога дошло елизијом:

за едан *са̄ш̄*[250] ДП, у пе̍т *са̄ш̄и* Гр, ако и̍ма *са̄ш̄* Гр, *до̄де* на поође̍ње Га, ће̍рке *до̄де* га, она̍ј чове̍к *до̄ди* ДП, о̍дма нека *до̄ди* М, *до̄ди*, али ре̍тко о̍н *до̄ди* Га, и све̍ ту̍ј *до̄де* Га, не *до̄ди* Га, *до̄ди* тако̍ј Се, *до̄де* МВ, *до̄де*, сьг ме те̍ру ДП, ја̍ ћу *сӣдем* Се.

Акценат именица

395. Акценат ГЗ није лако посматрати у поређењу са књижевним, како се то обично чини и како је у овом раду рађено када су у питању друге особине. Разлог је у томе што је у том погледу овај крај престао да се развија заједно са осталим штокавским говорима већ после XIII века, а, као што је познато, штокавски говори су после тог периода развили многе прозодијске одлике. Тако данашњи веома поједностављен прозодијски систем ГЗ није произашао из књижевног, већ је он, у неком погледу, једна историјска, окамењена форма. Наравно, он је у нечему иновирао у односу на остале штокавске говоре, о чему је већ било говора.

У прегледу акцентуације који следи, трудила сам се да се држим Даничићеве поделе, мада, морам признати, са доста напора. Теоретски је могло бити једноставно — оно што је код Даничића силазни акценат у ГЗ има експираторни акценат на истоме слогу, оно што је код Даничића узлазни акценат у ГЗ има акценат за слог померен ка крају речи. Потешкоће, међутим, уносе многа одступања, а она су аналошке или какве друге природе, што је регистровао још А. Белић.

Акценат именица прве врсте

Именице мушког рода

396. Једносложне именице мушког рода у множини могу имати акценат на основи или наставку, без обзира на то да ли имају проширену множину или не.

Једносложне речи са сталним акцентом:

1. *би̍к–би̍кови, бо̍г–бо̍гови, бр̍к, ви̍р, да̍р, до̍м, зи̍д, кљу̍н, ле̍к, ли̍с, ре̍п̄, си̍н, сне̍г, ср̍п̄, су̍д, ш̄во̍р, цре̍п̄; бе̍г–бе̍гови, ду̍д, зе̍ш̄, кме̍ш̄, ле̍б, п̄лу̍г, п̄ра̍г, сло̍г, сно̍п̄, ције̍п̄;*
2. *зу̍б–зу̍би, го̍с, ђа̍к, п̄р̍с, цр̍в.*

Једносложпе речи са покретним акцентом:

---

[248] Станојевић: 1911, 388.

[249] Богдановић: 1979, 30, 48 и 49; Богдановић: 1987, 137.

[250] Из техничких разлога ја овај акценат обележавам знаком којим се бележи неакцентована дужина ( ).

1. *нос–носеви, плот–плотеви; крш–кршеви;*

2. *вол–вола–волови, поп–попа–попови;*

3. *коњ–коња–коњи/коњи; крс–крсти.*

397. Двосложне речи могу бити:

1. са сталним акцентом на првоме слогу: *анђел, добош, куцош–куцоши, мајстор–мајстори, пенџер, рабуж; бивол, заклон, накит, народ, препис, раздор; кривац, купац, ланац; дочек, избор, изрод, јастук, ковчег, медвед, отров, пород, Турчин, удес, таван; огањ, ловац; мадеж* (младеж), *Милош, Србин, пепел; јарац, нокат, шанац;*

2. са сталним акцентом на последњем слогу: *барут, затвор* (затворени простор), *новчић, прелаз, расад, собор, ситнеж, талог, трпеж; барјак, белег, бубрег, дукат, Душан, кожук, конак, обед, образ, ора, печат, покров, сведок, укор, човек, унук, урок; аков, ашов, биров, завој, лопов, разбој; алат, батак, божур, војник, занат, зидар, јунак, кантар, копач, мазгов, младић, орач, слаткиш.*

Двосложне речи са нокретним акцентом:

1. који у множини прелази на наставак, мада је у оба случаја на ултими: *болник–болници, дужник–дужници, загар–загари, ногар–ногари, рукав–рукави, шљивар–шљивари;*

2. који код именица са непостојаним *а* у множини прелази на претходни слог: *венац–венци, врабац–врапци;*

3. који мења слог, али дистрибуција остаје иста — то је пенултима: *вепар–вепрови, ветар–ветрови, точак–точкови, чешељ–чешљови.*

398. Тросложне речи са сталним акцентом:

1. на првоме слогу: *јазавац, кладанац, папоњак, пасторак, пријатељ; наковањ; поткиљак; Бугарин, Драгосов, Циганин; прапорац; притисак; наредник; благосов, договор, порођај;*

2. на другом слогу: *босиљак, желудац, катанац, маграц, напредак, опанак, останак, првенац, родитељ–родитељи, стопарац, трговац, ударац, учитељ–учитељи; душманин, Милорад, кијамет; добитак, јединац, комарац, Моравац, остатак, потомак, продавац; господин; покровац, синовац; катанац, магарац, опанак, пиринач; началник; Богољуб, рукопис; покојник;*

3. на последњем слогу: *аманет, праунук; басамак, Вукашин, домаћин, кумашин, пашеног, сирома, ладолеж; праунук; сметењак; надничар, обичај; адвокат, болесник, весељак, говедар, камењак, капетан, медењак, помоћник.*

399. Именице са четири слога могу се јавити са акцентом на било којем слогу: *воденичар, осуђеник, презимењак; Душњичанин, кокошињак; Крчимирац, Миљковчанин.*

Именице средњег рода

400. Од једносложних именица средњег рода и овде се јавља *дно*[251].

---

[251] Даничић: 1925, 61.

401. Двосложне именице средњег рода могу имати акценат на првом или последњем слогу.

1. *бла̏то, бра̏шно, бр̏до, жи̏то, зво̏но, зр̏но, је̏ло, ју̏тро, ме̏сто, о̏ко, по̏ље, са̏ло, ср̏це, че̏до; гро̏зје, зе̏ље, и̏ње, кла̏сје, ли̏сје, ло̏зје, са̏ће, сено, тр̏ње, тру̏ње; гу̏мно, ста̏бло, су̏кно; ста̏кло.*

2. *вино̏, влакно̏, глето̏, гнездо̏, звонце̏, јајце̏, млеко̏, перце̏, руно̏; перо̏, седло̏, село̏, окно̏, ребро̏, чело̏.*

Речи са *-тво*, по Даничићу, такође спадају овде. У ГЗ то може бити: *кумство̏*, али: *дру̏штво.*

402. Тросложне именице средњег рода могу имати акценат на било којем слогу:

1. *бу̏чкало, ве̏шала, ви̏дело, о̏лово, стра̏шило; пле̏тиво, пре̏диво, ку̏ћиште, си̏риште; ка̏ндило, кле̏пало, ку̏сало, ма̏стило, су̏кало, на̏слецтво; ко̏рење;*

2. *пландишт̏е, пруће̏це, цвеће̏це; весе̏ље, држа̏ље, има̏ње, оде̏ло, опе̏ло; могу̏ћство, пија̏нство, позна̏нство, прокле̏тство; раскр̏сје; бели̏ло, бесни̏ло, желе̏зо, коле̏но, копи̏то, кори̏то, пове̏смо, стопа̏ло, цеди̏ло; врете̏но, реше̏то; очи̏нство;*

3. *поштење̏; брашанце̏, влаканце̏.*

Акценат именица друге врсте

403. Ове именице могу бити:

1. са акцентом на првоме слогу: *ја̏гње, ја̏ре, ку̏че, ма̏че, пи̏ле; бу̏ре, гр̏не, др̏во, ђу̏бре, ће̏бе; ви̏ме, и̏ме, се̏ме; не̏бо, у̏о, чу̏до; пра̏се/прасе̏, бе̏пче,* и: *ку̏мче; ку̏бе.*

2. са акцентом на последњем слогу:

бравче̏, гуњче̏, змиче̏, дете̏, керче̏, парче̏, свињче̏, ћоше̏; близне̏, ждребе̏; шише̏; коњче̏, момче̏, теле̏, текне̏, шкембе̏.

404. Тросложне именице могу се јавити са акцентом на иницијалном слогу, на пенултими или ултими:

1. *пре̏зиме; го̏лупче; би̏волче; па̏сторче, Ци̏ганче, не̏време;*

2. *дери̏ште, уну̏че; живи̏нче, ждребе̏нце, japȅнце, буре̏нце, дете̏нце, пиле̏нце, теле̏нце; дево̏јче;*

3. *магаре̏; сироче̏; копиле̏.*

Четворосложне именице: *варошȁнче, готова̏нче, недоно̏шче.*

405. Код именица које имају множинске облике на *-(ет)ија* акценат је на наставку, на пенултими: *лончети̏ја, пилети̏ја* и сл.

Акценат именица треће врсте

406. Према четири основна акценатска типа која налазимо код Даничића, овде се код двосложних именица акценат може наћи на првом или последњем слогу. Именице са силазним акцентима требало би да у ГЗ буду са акцентом на првоме слогу, а оне са узлазним — на последњем. Но, ситуација није тако једноставна, јер се јављају извесна одступања.

Именице са акцентом на првоме слогу задржавају тај акценат и у осталим посведоченим облицима: *гри̏мна, ка̏рта, ма̏јка, при̏тка, со̏јка, тр̏мка, ћу̏рка, цр̏ква,*

ча̏вка; ба̏чва, ви̏шња, гњи̏да, гу̏ска, ди̏ња, жа̏ба, жи̏ца, кра̏ва, кро̏шња, кру̏шка, ку̏-ћа, ле̏тва, ти̏ква; ви̏ла, во̏јска, гу̏ја, ку̏ма, му̏ња, при̏ја, сна̏ша, то̏рба; гло̏ба, чо̏ја; па̏ша.

407. Именице са акцентом на последњем слогу понашају се двојако:

1. у облику акузатива и у множини померају тај акценат на први слог: *гла-ва́–гла̏ву–гла̏ве, душа́–ду̏шу–ду̏ше, рука́, среда́, трава́; вода́–во̏ду–во̏де, земња́, коса́;*

2. у акузативу се акценат чува на последњем слогу, али се у множини преноси:

гламња́–гламњу́–гла̏мње, зима́–зиму́–зи̏ме, овца́, пета́, свиња́, слана́, стена́, стрела́; буа́–буу́–бу̏е, гора́, даска́, жена́, змија́, игла́, коза́, лоза́, магла́, међа́, ме-тла́, муа́, рђа́, роса́, сестра́, смола́.

408. Тросложне именице могу бити са акцентом на било којем слогу:

1. *ка̏јсија; цр̏квица; ја̏бука, ја̏года, по̏нуда, за̏пршка, си̏рутка; пла̏нина; Ци̏-ганка;*

2. *варни̏ца; вери̏ге, виљу̏шка, гребу̏ља, копри̏ва, моли̏тва; кори̏ца; буда̏ла, виси̏-на, госпо̏да, добро̏та, криви̏на, крти̏на, топо̏ла; дево̏јка, коко̏шка, печу̏рка, челе̏нка;*

3. *равнина́, срамота́, чистина́, ширина́.*

Именице са четири слога: *апате̏ка, подврза̏лька, Црного̏рка.*

Акценат именица четврте врсте

409. Већина ових именица, које су данас женског рода, имала је у корену силазно интонирани слог. Данас су то именице са сталним акцентом на иницијалноме слогу, а акценат са њих прелази на проклитику у виду старог преношења, што значи да тога има и у ГЗ.

Једносложне именице: *гла̏д, ма̏з, но̏ћ, ре̏ч, ства̏р, сту̏д.*

Двосложне: *бо̏лес–бо̏лести, ве̏чер, жа̏лос, је̏сен, ста̏рос.*

Акценат заменица

410. О акценту заменица, разумљиво, говори се само када имају пуне облике, пошто су енклитике претежно неакцентоване (о енклитикама као носиоцима акцента вид. т. 380).

Личне заменице у ГЗ имају акценат на староме месту. Тако ће лична заменица за 3. л. јд. ж. и ср. рода у номинативу и лична заменица за 3. л. мн. свих родова у номинативу имати акценат на ултими: *она́, оно́, они́, оне́, она́.* Акценат осталих облика је на првоме слогу. Белић, говорећи о акценту л. з. у *Дијалектима,* даје осврт на Вукове акценте типа: *ме̏не, те̏бе, се̏бе* и сл. и на питање њихове старине и закључује да су и форме са акцентом на првоме слогу, исто као и оне са акцентом на последњем, доста старе и да падају у балтичко-словенско доба. У *Историји* Белић облике типа *ме̏не* тумачи аналогијом према инструменталном *то̏бом.*

411. Демонстративне заменице чувају старо место акцента: *та̏ј, ти̏ја, то̏га, ова̏ј, ови̏ја, ове̏ј, ово̏га, оно̏му,* што нам потврђује стање у књижевном језику: *ѐва̄ј, ѐна̄ј, ѐво̄га* и сл.

Иста констатација важи и за присвојне и остале придевске заменице.

Акценат придева

412. Једносложни придеви према двема Даничићевим категоријама, са дугим и кратким акцентом, имају један — скпираторни. Такви су: *су́в, пра́в* и сл.

413. Двосложни придеви могу бити са акцентом на првом или последњем слогу:

1. *ку́мов, Ма́рков; за́лвин; бе́дан, ве́чан, гре́шан, гро́зан, ки́ван, мле́чан, ру́јан, ту́жан, су́дњи; блу́тав, бу́ђав, вр́љав, ги́здав, гли́бав, гр́бав, дла́кав, др́љав, жи́лав, зно́јан, кле́мпав, кр́жљав, мр́шав, му́тав, пе́гав, ро́шав, тра́љав, ћо́рав, ћо́сав, ша́нтав, штро́кав, шу́гав; ву́нен, др́вен, ко́жан; бу́цмаст, до́рас, жу́ћкас, ши́љкас, штр́кљес; ко́зји, кра́вји; би́стар, кро́так, ни́зак, та́нак; бо́лан, ве́ран, га́дан, гре́шан, си́лан, си́тан, чу́дан, ште́тан; мо́дар, мо́кар, о́штар; до́бар; кр́вав; ба́бин, слу́гин, чи́чин; бе́сан, бу́дан, вре́дан, гла́дан, ду́жан, же́дан, кру́пан, ма́зан, ма́сан, ми́ран, му́тан, пра́зан, пре́сан, сме́шан, стра́шан, та́ман, ла́дан, шу́паљ; р́ђав, кли́зав, лу́кав, мо́мков; же́нин, се́стрин; мр́тав;*

2. *брљи́в; бакре́н, воде́н, гвозде́н, папре́н; крца́т, држе́ћ; овно́в, орло́в, петло́в; гото́в, дрено́в, леско́в, попо́в, церо́в, чамо́в, бодљи́в, вашљи́в, гадљи́в, грабљи́в, дремљи́в, крадљи́в, лажљи́в, плашљи́в, пудљи́в, смрдљи́в, ћутљи́в, црљи́в, шкодљи́в, штедљи́в; пија́н, овсе́н, стакле́н; бога́т, брада́т, брка́т, глава́т, грла́т, гуза́т, коса́т, крила́т, крака́т, носа́т, вечи́т, љути́т, мани́т, срди́т; сака́т; зеле́н, руме́н, црве́н, шаре́н; широ́к, доле́к.*

414. Тросложни придеви:

1. са акцентом на првом слогу: *си́воњин, ша́роњин; ма́муран; ма́јсторов; мо́леров; кр́тичин; ко́рисан, гра́орас; сло́бодан, па́косан, ра́досан; бу́нован, по́лован;*

2. са акцентом на пенултими: *јетр́вин; бодљи́кав, загри́чав, орта́ков, пау́нов; керу́шин, коби́лин, комши́јин, неве́стин, суди́јин, шару́љин; ковр́цес, лепу́шкас, руме́нкас; јагње́ћи, јуне́ћи, пиле́ћи, прасе́ћи, теле́ћи; јези́чан, паму́чан, божи́ћни; прва́шњи, сага́шњи; свекр́вин; овча́ров, свиња́ров; иму́ћан, могу́ћан; окру́гал, подму́кал; држа́вни, купо́вни, това́рни;*

3. са акцентом на ултими: *жалости́в, милости́в, камени́т, истини́т, мешови́т, ковачо́в; болешљи́в, богиња́в, голуждра́в, метиља́в; грабежљи́в, срамежљи́в, тугаљи́в, цандрљи́в; дугуља́с, пепеља́с; брдови́т, камени́т, кишови́т, лекови́т, пескови́т; чуднова́т.*

Придеви од четири слога: *прија́тељов, Ци́гањинов; га́здаричин; милости́ван; дома́ћинов, попади́јин; сирома́шан; вечера́шањ, јучера́шањ, говеда́ров, добоша́ров.*

415. Уколико се у компаративу морфема *по* осећа сраслом са позитивом, она често преузима акценат на себе: *по́здрава*, *по́мала*, *по́слатко* и сл.

Исто вреди и за суперлатив: *на́јбедно*, *на́јмала*, *на́јстар*, *на́јтежак*, *на́јчиста* и сл.

Ако се овај део не осећа праслим, он ће имати сопствени акценат, али ће и позитив задржати свој акценат: *по́ ле́пе*, *по́ бо́лесни*, *по́ големишко́*; *на́ј до́бар*, *на́ј вре́дан* и сл.

Акценат бројева

416. Акценат бројева је на староме месту, па ће према књижевном *jѐдан* у ГЗ бити: *едн̓,једна́,једно́* и: *jеднога́,jедному́, едну́*. Остали кардинални бројеви имају следеће акценте: *два́, три́, четѝри, пе́т, ше́с, се́дом, о́сом, де́вет, де́сет*.

417. Бројеви 11–19 имају акценат на пенултими: *една́ес, двана́ес, трина́ес, деветна́ес*, као и бројеви 20 и 30: *два́ес, три́ес*.

418. Акценат бројева од 40–90 је на ултими: *четере́с, педесе́т, седомдесе́т, деведесе́т*.

419. Бројеви чешће од осталих речи преносе акценат ка почетку речи у одређеним експресивним ситуацијама: *че́тири* детѐти МКу, *че́тири* го́дине Ка, *че́тири* ка́нте МВ, *че́тири* ка́це Гр.

420. О губитку акцента код бројева у т. 388, а о акценту именица у синтагми с бројем у т. 392.

Акценат глагола

Глаголи I врсте

421. Даничић глаголе прве врсте дели на оне са основом на сугласник и са основом на самогласник.

Глаголи са основом на сугласник имају следећу акцентуацију:

тресе́м, тресе́ш, тресе́, тресе́мо, тресе́те, тресу́; тре́со, тре́се, тре́состе; тре́сео, тре́сеше, тре́сеомо; тре́си, тре́сете; тресе́ћи, тре́сал, тре́сла, тре́сен.

пече́м, пече́ш, пече́, пече́мо, пече́те, печу́; пе́ко, пе́че, пе́комо; пе́чи, пе́чете; пе́кал, пе́кла, пе́чен.

једе́м, једе́ш, једе́мо, једу́; је́до, је́де, је́домо; је́део, је́ди, је́дете; је́л, је́ла; је́ден.

Код сложених глагола задржава се место акцента: *истресе́м, истресе́ш, истресе́, истресе́мо, истресе́те, истресу́; истре́со, истре́се; истре́си, истре́сете, истре́сал, истре́сла, истре́сен.*

Глаголи са основом на самогласник:

чу́јем, чу́јеш, чу́је, чу́јемо, чу́јете, чу́ју; чу́л, чу́ла;

пи́јем, пи́јеш, пи́је, пи́јемо, пи́јете, пи́ју; пи́ (1. л. јд. аор.), *пи́* (2. и 3. л. јд. аор.), *пи́мо, пи́сте; пи́јео, пи́еше; пи́,* (императив), *пи́те; пи́л, пи́ла;*

Сложени глаголи: *попи́јем, попи́јеш, попи́је, попи́ју; попи́, по́пи, по́пи, попи́мо, попи́сте, попи́ше; попи́, попе́те; попи́л, попи́ла; попи́ен.*

Глаголи са основом која се у неким облицима завршава на сугласник, а у другима на самогласник:

куне́м, куне́ш, куне́, куне́мо, куне́те, куну́; ку́ни, ку́нете; кле́л, кле́ла.

Сложени глаголи: *прокуне́м, прокуне́ш, прокуну́; проку́ни, проку́нете;*

прокле́, про́кле, про́кле, прокле́мо, прокле́сте, прокле́ше; прокле́л, прокле́ла; прокле́т/про́клет.

Глагили II врсте

422. Прости: *пи́снем, пи́снеш, пи́сне, пи́снемо, пи́снете, пи́сну; писну́, пи́сну, пи́сну, пису́мо, писну́сте, писну́ше; пи́сни, писне́те; писну́л, писну́ла; кре́нем, кре́-*

неш, крене, кренемо, кренете, крену; крену, крену, крену, кренумо, кренусте, кренуше; крени, кренете; кренул, кренула; кренута;

Сложени: *окренем, окренеш, окрене, окренемо, окренете, окрену; окрену, окрену, окренумо, окренусте, окренуше; окрени, окренете; окренул, окренула, окренута.*

Глаголи III врсте

423. Код глагола ове врсте имамо: *умејем, умејеш, умеје, умејемо, умејете, умеју; умеја, умеја, умеја, умејамо, умејасте, умејаше; умел, умела;* али: *н-умем, н-умеш, н-умеје, н-умемо, н-умете, н-умеју; мељем, мељеш, меље, мељу; мле, мле, млемо, млесте; мељи, мељете; млел, млела; видим, видиш, види, видимо, видите, виде; видо, виде, виде, видомо, видосте, видоше; виђ, вићте; видел, видела;*

сложени: *самељем, самељеш, самеље, самељемо, самељете, самељу; самле, самле, самле, самлемо, самлесте, самлеше; самељи, самељете; самлел, самлела, самлето.*

Глаголи IV врсте

424. Прости глаголи: *бричим, бричиш, бричи, бричимо, бричите, бриче; бричи, бричи, бричи, бричимо, бричисте, бричише; бричи, бричете; бричил, бричила; бричен;*

сложени: *обричим, обричиш, обричи, обричимо, обричите, обриче; обричи, обричи, обричи, обричимо, обричисте, обричише; обричи, обричете, обричил, обричила; обричен; прекрстим, прекрстиш, прекрсти, прекрстимо, прекрстите, прекрсте; прекрсти, прекрсти, прекрсти, прекрстимо, прекрстисте, прекрстише; прекрсти, прекрстете; прекрстил, прекрстила; прекрстен.*

Глаголи V врсте

425. Прости глаголи ове врсте имају следећу акценатску ситуацију: *гегам* (храмљем), *гегаш, гега, гегамо, гегате, гегају; гега, гега, гега, гегамо, гегасте, гегаше; гегај, гегајте; гегал, гегала; чиітам, чиіташ, чиіта, чиітају; чита, чита, читасте; чиітао, чиіташе, чиіташе, чиітаомо, чиітаосте, чиітаоше; чиітај, чиітајте; читал, читала; чиітан; вечерам, вечераш, вечера, вечерају; вечера, вечера, вечера, вечерамо, вечерасте, вечераше; вечерај, вечерајте; вечерал, вечерала; берем, береш, бере, беремо, берете, беру; бра, бра, бра, брамо, брасте, браше; бери, берете; брал, брала;*

сложени: *прочитам, прочиташ, прочитају; прочита, прочита, прочита, прочитамо, прочитасте, прочиташе; прочитај, прочитајте; прочитал, прочитала; прочитан; наберем, набереш, набере, наберемо, наберете, наберу; набра, набра, набра, набрамо, набрасте, набраше; набери, наберете; набрал, набрала, набран.*

Глаголи VI врсте

426. Прости глаголи: *купујем, купујеш, купује, купујемо, купујете, купују; купува, купува, купува, купувамо, купувасте, купуваше; купујео, купуеше, купуеше, купуеомо; купуј, купујте; купувал, купувала; купуван;*

сложени: *раскућујем, раскућујеш, раскућује, раскућујемо, раскућујете, раскућују; раскућува, раскућува, раскућувамо, раскућуваше; раскућуј, раскућујте; раскућувал, раскућувала; раскућувано.*

МОРФОЛОГИЈА

ДЕКЛИНАЦИЈА

427. Главно обележје деклинације ГЗ јесте аналитизам, као балканистичка појава. То представља ликвидацију косих падежа и свођење свих падежа на номинатив, вокатив и општи падеж који је по свом облику најчешће једнак акузативу, мада може бити идентичан и номинативу. Ова је одлика заједничка готово свим речима које се деклинирају[252].

428. По П. Ивићу, у ПТ говорима имамо три (четири) падежа у једнини, облик за множину и посебан облик у бројним конструкцијама[253].

429. Аналитичка деклинација, која је веома експанзивна, и у ГЗ однела је превагу над синтетичком. Међутим, овде је чест стари датив једнине.

Бројност примера у мојој грађи наводи ме на помисао да се тај облик, од свих деклинационих типова, сачувао много боље но у другим ПТ говорима, којима, такође, није непознат[254]. Истина, и овде је то датив посесивности и намене и ограничен је на жива бића, чешће лица. Наставци су стари, или аналошки преузети из других деклинационих типова.

430. У мојој грађи нашло се потврда и за датив множине, али са много мање примера него датив једнине. Овог облика, према литератури, на простору ПТ говорне области има још једино у Сретечкој Жупи[255]. Белић бележи два пута такве облике, али их сматра наносом из околних говора[256].

Деклиниране речи сврставамо у две категорије, „морфолошки јасно издиференциране"[257]. То су речи с именичком и речи с придевско-заменичком променом. По првој се мењају именице, а по другој придеви, већи део заменица и бројеви.

---

[252] Изузетак од овога чине личне заменице. О томе говори и П. Ивић. Вид. Ивић: 1991/3, 132 и нап. бр. 9 на стр. 135.

[253] Ивић: 1991/3, 132.

[254] Богдановић: 1979, 55 каже да постоји датив на *-е* именица *-а-* промене, али „у врло ограниченом броју". Михајловић: 1977, 35 налази да се понекад „у изразима налазе трагови датива намене". Богдановић: 1987, 152: „У ограниченој мери чују се посебни облици Д свих деклинационих типова, са двема специфичним функцијама — посесивном и наменском". Облик датива једнине налази и Белић (Белић: 1905, 335), али их сврстава у оне који су „унесени са стране". Датив једнине налазимо и у Сретечкој Жупи, Павловић: 1939, 161–162. „У дативу потпуно је очуван наставак некадашњих неумекшаних основа *е* (< *ě*) и уопштен", Павловић: 1939, 165.

[255] Павловић: 1939, 169: „Датив множине није изгубљен, али је његова употреба сведена на речи које означавају жива бића".

[256] Белић: 1905, 337. Нешто више о овоме у: Марковић: 1994.

[257] Ивић: 1991/3, 134–135.

ИМЕНИЦЕ

431. Према устаљеној пракси у нашој дијалектологији за говоре овога типа деклинација именица се, обично, разматра према предлогу који је дао Павле Ивић[258]. Како се моја грађа не уклапа у потпуности у тај оквир, ја сам се одлучила за стандардну поделу.

Наиме, неке именице из моје грађе нису се морфолошким преобликовањем, како се очекивало, укључиле у нови деклинациони тип, већ су задржале облике по старомe. То је, пре свега, именица *мати–матер*, која се доста добро држи паралелно са синонимом *мајка*. Осим тога, и неке именице ж. рода на сугласник задржале су свој облик и свој род, за разлику од других које су промениле род и придружиле се им. м. рода, или се, усвајајући нови суфикс, а задржавајући род, понашају као именице *а* промене.

Именице I врсте

Именице мушког рода

432. Овде спадају:

1. именице старе *-о-/-јо-* основе мушког рода, на сугласник у Н једнине, укључујући и *-л*,

2. именице типа *ора*, на *-а*, *-у*, *-р̥*, *-е*, настале губљењем *-х*,

3. именице типа *синко*, *ташко*, *Рашко*, које имају само једнинске облике[259],

4. именице старе *-и-* основе женског рода, које су промениле род и пришле овом типу.

433. Именица м. р. на *-ја* у Н јд. нема, јер се финално *л* у зони I задржало, а у зони II је дало *-а* само у р. гл. придеву. Нисам забележила именице са таквим завршетком, мада их има са очуваним *-л*.

434. Делимичан преглед грађе дају горе наведеним редоследом.

1. *арша́к* Гр, *а́свал* ова̑мо задигнут Ка, *ва́здук* се ма̂ло про̂мени ВК, у̂би га *во́л* Ка, цр̂н ко *га́вран* МКу, једа̂н *до́ктур* Ка, што се *дуа́н* ни̂же РД, *ђа́вол* ДП РД, гре̂е се *каза́н* ДДу, и̂ма *кла́денац* Га, киде̂ ми е *кљу́ч* ДДр, ства̂рно је би̂л *лопо́в* Ка, *лу́к* је пропа̂о све̂ Се, ја̂ сам бо̂љ *ма́јстор* М, *Мили́сов* ВК, *митроље́з* Ка, о̂н се напра̂йл да е *мома́к* Со, озго̂р вој *му́ж* РД, потписа̂ја е *на́чалник* Гр, и она̂ј *патрија́р* Га, једа̂н *пре-се́дник* ВВ, *прије́тељ* цр̂че Гр, ку̂ј би *прије́тељ* ВК, о̂н је *про́фисур* ГБ, они̂ја *ри́д* Га, *специјали́с до́ктур* Ка, *Ср́ден* до̂кара ВК, *ста́рав* га мло̂го ва̂ли Ка, *ћу́п*, *ћу́п* земње̂н Ш, мењу̂је ме *уну́к* ДП, *шљива́р* Ка, а по овој промени иде и: до̂ле је ве̂ћи *пи́јац* ГХ.

Овде спада и облик: *банде́р* Гр, мада је обичније *бандера*.

2. ова̂ј *ма́* ДП, под *ора́* МБ Га, ко̂ру од *ора́* ДДу, *ора́* Га, ја̂ сам *сирома́* М, и ја̂ *сирома́* Со, не̂ма да е *сирома́* Гр, кьд сам *сирома́*, ја̂ сам *сирома́* ДДр, *стра́* ни ДДу, *стра́* ме ВК Ча, од *стра́* Ли Гр, па га *стра́* ДДр, на̂с *стра́* ВК, *стра́* да те ва̂не ДДу;

кожу́ сьс рука̂ви ДДу, поред: *кожу́к* да̂до офа̂рбан Га;

---

[258] Ивић: 1991/3, 149.

[259] Вид. Богдановић: 1987, 143, 144.

на *вр̑* ми језик МВ, на *вр̑* језик ВК, горе у *вр̑* Ш, на *вр̑* стог ДДу;

она се искида *о̍ цме* ДДр, поред: *грéј*, не *грéј* РД.

Н. Богдановић овде убраја и облик *вра*[260], који се често јавља и у ГЗ (претресам *врá* ВК, по три коња у *врá* ДДу, коња уведу у *врá* ДДу, онија *врá* ДДу, падне у *врá* РД), у значењу „гомила" и истиче да је тешко рећи како је постао. Исту лексему налазимо и у *Бугарској дијалектологији* С. Стојкова, у речнику, под *врах*. Значење је идентично „снопи върху гумно за вършитба"[261], а аутор каже да је то старословенска реч *врахъ*.

3. *Бранко* га питувал РД, најстари *дечко* Гр, едьн *дечко* Гр, овај *Звонко* МКу, *Мирко* пишти Ка, *Мирко* постар Ка, млого се *Мирко* вали Ка, вика вој *Нешко* Ка, *призешко* МКу, *Рашко* пишманил ДП, *Славко* Петронин ГХ, *старојко* е ујка Ча, његов *шашко* ДП, *шашко* вој дојде Га, *шашко* кьд узне ВК, *шашко* му погинуја ГБ, његов *шашко* се женил ГХ, *шашко* легаја Гр, мој *шашко* сирома НС, напраи *шашко* чезу М.

У ову групу спадају и нови облици на *-и*:

кьд крне сьс *комби* РД, сьс *комби* долазил Се, дојде сьс *комби* Се.

Овде спадају и властита имена типа: *Зоки*, *Мики*[262], ношто и ове именице имају само овај сингуларни облик.

4. да нее онај *болес* Гр, нема по гори *болес* Гр, никькв *корис* Гр, да е *маз* поскупео ГХ, у тија *могућносши* Ли, никькьв *йомоћ* Ли, на сваки *радоси* Гр, јоште до два *реча* Ча, свакьквы *речи* има ГХ (поред: ни на две *речи* ВК), неки *сличнос* Гр, тај *сшвар* М, наши *сшвари* Ка, неки *сшвари* М, мои *сшвари* М, најважан *сшвар* ГБ, никакав *удобнос* Ли, сав *удобнос* М, и сл.

435. Именице на *-(н)ин у множини губе ово -ин*:

за еднога *Душничанина* Со, камо ли па *Циганьина* ВК, пусти ти *Циганьина* ДДр, црн ко *Циганьин* ДДр, *Шебечанин* Со, али: *Сврлижан* ЗТ; *Барбешани* ГБ Гр, дошли су *Бугари* МКу Ка, и *Бугари* Ка, *Гарчани* Га, *душмани* Ли, *Душьичани* знам М, *Калешинчани* Ка, *Тойоничани* ГБ, *Цигани* М Ли, овија *Цигањи* Ча.

Општи падеж

436. Аналитичка деклинација је скоро до краја спроведена, па је честа једнакост ОП = А = Н, или ОП = А, различит од Н, код именица за жива бића:

1. опраља *аушобус* Кр, *баталијон* Ка, нема *вадгук*ʳ да добива ВК, *вршник* метнемо Со, од *глад* умреја Гр, да беремо *дуван* Га, саде *дуван* МВ, она га удари о *дувар* ДП, за *залок леб* Ка, направимо *јегрек* ДДу, сакрие се поза *камен* Гр, ус *камен* Ча, што *камијон* вози Со, погача *кашкаваљ* ДДу, озгор из *кладанац* Ш, да узнем *кључ* МКу, из *Књажевьц* ДП, оди у *кодник* Гр, у *кодник* улезомо РД, да тражи *кревеш* Гр, у *лад* довуче ДДу, и бегам у *лад* МВ, сьс онија *месаљ* ВК, код *мос* да буде М, от *йейел* Ча, под тија пусти *йлаџ* Со, увану за онај *йовој* Со, дођеше до *При-*

260 Богдановић: 1987, 305.

261 Стојков: 1956, 143.

262 Именице типа: *Зоки*, *Мики*, *комби*, могу се сматрати индеклинабилним. Наиме, оне имају само овај облик, а он служи као В, А и ОП. О именици *Драги* у т. 443.

сја́н РД, до *йу́ш* Гр, из *ра́ш* Ча, преко *ри́д* МКу, најде̂ *са́ндук* РД, испод ти́ја *са́цак* Со, *со́л* ту́рашемо М, порад мо̂ј *сйо́меник* ВК, за *сшо́жар* ДДу, *шорба́к* прекантамо МВ, чу́вам си за *уко́й* МВ, *чарша́в* ту́рим М, од она̂ј *ше́ћер* ВВ, еда́н *шо́љ* попи́ ГБ;

2. да у́лим на *бо́га* Та, ни́кој га неје̂ виде́ја *бо́га* ГБ, потепа́ли се з *Бо́гдена* ВК, мре̂ по *Бо́гдана* ВК, то́га една̂га *бра́ша* Со, еднога́ си́на *Воји́на* ДДу, напои́ и наше-га *вола́* Ка, *вола́* изве́ли ВК, то́га *го́сша* ни́кој не позна́ва ВК, има́л *грнчара́* Гр, по-шла́ за *Дани́ла* ВК, ишли́ ко *де́вера* Се, на на́шога *зе́ша* Ча, ди́деш код *Зо́рана* Се, с *коња́* бараба́р Гр, и́ма *коња́* ДДу, ја́ едва́ *коња́* приве́до Гр, од *магацине́ра* Ли, бьш ко *мечкара́* ДДр, каза́ на *Микаи́ла* Со, ко то́га *Ми́лана* Ка, за *Мили́сова* Ка, та́м и́ма *момка́* Се, ел и́мамо *момка́* МКу, сьс *мршваца́* Со, код на́шога *на́чалника* Гр, не́ма *йешла́* Ш, *йойа́* позове́мо Со, потреви́ *йошшара́* ДП, за *йресе́дника* Ка, за *йро́фисо-ра* Со, и́ма си́на *расийни́ка* ВК, при́чамо с *ро́дљака* Гр, на *све́кра* сла́мњача НС, од *свира́ча* при́чу ДДр, и́мам *си́на* МКу, и́ма још еднога́ *си́на* ВК, еднога́ млађи́јога *си́-на* Ка, од еднога́ *си́на* Со, ја́ сам овде̂ природи́ла *си́на* ДП, *Сла́вка* берем зна́те Гр, ћу бе́гам ја́ за *Србисло́ва* ВК, од *сшршеља* М, бес *ша́шка* Со, зна́ш ли ти́ моега *ша́шка* ГХ, послуша́мо моје́га *ша́шка* Со, тако̂ј сам прове́ла ко *ша́шка* ВК, заврши́л за *учи́шеља* Со, ме́н си е га за *Цвр́цка* ДДр, без мојо́га *чове́ка* ДП, врз *чове́ка* Гр, Све́ту *Шарца́* М, за некакво́га *шна́јдера* Со.

У синтагми: *до Свеши Јова́н* НС ВК ДДу, облик *свеши Јован* има ову окаме-њену номинативну форму[263], мада налазимо — до *Свешога Нико́лу* Ка.

Генитив једнине

437. У деклинационом систему ГЗ Г јд. није уобичајен облик. Очекивало би се да га уопште нема, јер је у функцији генитива уобичајена употреба ОП са пред-лозима. Па, ипак, облик Г јд. могуће је чути и у говору „добрих" представника овог говора. Две су ситуације у којима се јавља:

1. темпорални:

и е́днога *да́на* Гр, пре *ра́ша* и ба́ш у ра̂т и по́сле *ра́ша* МКу;

2. устаљене синтагме, најчешће преузете из језика администрације:

команда́нт *башалијо́на* Ка, помо́ћњи́к *кме́ша* ВВ, (улица) кња́за *Миха́ила* Га, команда́нт *йу́ка* Ка.

438. Утицајем са стране треба тумачити пример: околи́на *Ни́ша* Та.

Аналогијом се јавио облик: изгу́би из *ви́ду* Гр, према „имати у виду".

Датив једнине

439. У ГЗ има доста потврда овог падежа. Он се јавља само од именица за жи-ва бића, има облик на *-у* и могуће га је срести на целом простору, уз паралелну упо-требу предлога + ОП:

она́ е то̂ј вртáла *Бо́гдану* ВК, ва́ла *бо́гу* Га ВК, фа́ла *бо́гу* ГБ, оно̂ј оту́д *бра́шу* моје́му од стри́ца Ш, а *бра́шу* да не̂ Се, да си́пем *ве́йру* ВК, *Гми́шру* смо тура́ли со́-вре ВК, и ја́ ка́жем то́му *Гми́шру* Ка, те́рај то́му *до́кшуру* Гр, леже̂ у једно̂м *домаћи́-*

---

263 Проф. др Недељко Богдановић указао ми је на то да би у другим околностима, нпр. ако се употреби форма *молим бога и свешог Јована*, морао бити ОП = А.

ну ВВ, *зе̏ту* смо дали̑ Ча, однеси *зе̏ту* во̏ду Га, ако бе̏ше *Зо̏рану* ВК, кому̑ *Зо̏рану* М, Бу̏ба *Љубо̏миру* Ко̏пчиному ВК, *Мило̏раду* поко̏јному ДДу, мојѐм *Ми̏рку* скину̑л ѕвоњѝц Ка, кад *му̏жу* ка̏же ДДу, немо̏ј *му̏жу* ни̏кько да казу̑еш ДДу, мојѐму *му̏жу* ГБ, ја̏ реко̏ моѐму *му̏жу* ДП, но̏си га срѐскому *на̏чалнику* Гр, *на̏чалнику* нажмику̑јем Гр, ја̏вим *на̏чалнику* Гр, ка̏жем поко̏јному *о̏цу* Гр, моѐму *о̏цу* ма̏јка Гр, ја̏ ка̏жем *панду̑ру* ово̏му Гр, *попу̑* НС, не допа̏да се *попу̑* ДДу, куде *Ра̏тку ковачу* ВК, вика̑ моѐму *ро̏дљаку* Гр, тако̏ј и̏сто и *свѐкру* Га, *свѐкру* вѐчером дадѐм Га, ја̏ и *свѐкру* ВК, рекла̑ моѐму *си̏ну* ДП, пожали̑ се моједму *си̏ну* ДП, *си̏ну* јави̑л ДП, дава̑ *си̏ну* ДП, ја̏ реко̏ *си̏ну* ДП, *си̏ну* да̏вам ДП, за ро̏ђендан *си̏ну* Се, ста̏рому *си̏ну* ДП, плетѐм *Србислову* ВК, *Србислову* не зна̑м што бе̏ше ВК, ви̏кам *Ср̏дену* ВК, не даду̑ *Срѐћку* РД, вика̑ моѐму *та̏тку* ГХ, моѐму поко̏јному *та̏тку* казу̑јем Гр, да̏до Јо̏ве, ово̏му *та̏тку* Ка, и̏ди ти̏ ка̏жи *та̏тку* М, да̏до *Циганину* ДДр, пот пу̑т му ку̏ћа и то̏му *човѐку* Ка, шта̑ла *човѐку* Гр, накла̑ли о̏гањ *човѐку* прет плѐмњу Гр.

440. Занимљив је облик: на ра̏порт *команда̏нту батаљо̏ну* Ка, где се други део синтагме повео за првим у погледу наставка.

Вокатив једнине

441. Јављају се оба стара наставка *-е* и *-у*, мада је чешћи први[264]:

1. *бо̏же*, чу̑вај ВК, ту̑го, *бо̏же* ВК, бѐсно ли е, *бо̏же* РД, Е, *бо̏же* ГБ, *бо̏шке*, *бо̏шке* ГБ, не мо̏гу, *бра̏те*, врѐђа ме ВК, А, ка̏ко, *воденича̏ре*, ка̏ко и̏де ВВ, *во̏дниче*, да се ука̏чим Ка, јѐсам, *госпо̏дине на̏редниче* ВВ, *Гми̏тре*, ће изги̏немо Ка, нѐће више, *дѐвере* Гр, *господин до̏кторе* Гр, *Дра̏гане*, најдѐ шта̑п Га, *Драго̏љубе*, етѐ ги та̑м Га, *дру̏шкане*, реко, да̑ј сики̏рицу Ка, бре *дуга̏ре* Гр, *зе̏те*, треба̑л си свѐ да вѐжбаш ВК, има, *господин ма̏јоре* Гр, Па е бре, *Микаи̏ле*, малко Со, немо̏ј, *Микаи̏ле*, ми̏ ди̏демо Со, *Ми̏лоше*, јѐла го̏ре Ча, она̑ и̏ма свѐ, *му̏же* ВК, сви̑ би, *му̏же*, дали̑ ВК, о, *му̏же*, бо̑г ти да̏ја ГБ, *госин на̏чалниче* Гр, слу̑шај ти̏, *Пе̏тре* Гр, *пресѐдниче* Гр, не мо̏гу, *госпо̏дине пу̏ковниче* Ка, слу̑шај ти̏, *Свето̏мире* Ка, ја̏ му ка̏жем, *си̏не* ГХ, ко̏ ћу ти ка̏жем, *си̏не* Ли, донѐси по̏голему столи̏цу, *си̏не* Гр, тако̏ј, *си̏не* ДП, а̏јде, *Србислове*, до̏ма ВК, *Ср̏дене*, а̏јде ВК;

2. еј, ти̏, *воденича̏ру* ВВ, бре *Мијо̏драгу* Гр, е, *при̏јетељу* Гр, да зна̑ш, *при̏јетељу*, да ми вра̑тиш ВК, бре *при̏јетељу* ВК, *при̏јетељу*, узни̑ си га ЗТ.

Павловић Упит. на 96. страни има забележен облик *ца̏ру* у вокативу, а за облик *ца̏ре* у загради назначује да је нов. У упитнику из Личја (Рајковић Упит.), на страни 87. стоји само *царе*.

442. Само једном сам забележила В = Н: *господин на̏чалник* Гр.

443. Од именица на *-о*, вокатив је једнак номинативу:

чика *Вѐлко*, напо̏и и на̏шега Ка, Каже, чика *Вѐлко* Ка, *Ра̏тко*, бе̏ш *си̏нко* Гр, а ви̏ ми, *Са̏шко*, купи̏сте бра̑шно Ка, јѐла, *си̏нко* РД, и тако̏ј, мо̏ј *си̏нко* Ли, о̏н, *си̏нко*, о̏н Ли, ти̏ си се, *си̏нко*, школува̑л Со, *та̏тко* бре, ди̏зај се Гр, не ви̏ка, *та̏тко* ГБ, *та̏то*, *та̏то* Ка.

444. Од презимена, мада такво дозивање није уобичајено, јавља се вокатив на *-у*: па̑метно, *Ста̏нковићу* Ка, ти̏ ћеш, *Ста̏нковићу* Ка.

---

264 Исто налази и А. Белић; вид. Белић: 1905, 313.

445. Као остатак старине, може да се чује и вокатив именица *-и-* основе на *-и*, али у песми: *го̀сиоди, го̀сиоди* ДДу.

Инструментал једнине

446. У живом говору функцију овог падежа редовно преузима општи падеж, али остаци облика инструментала јд. ипак су се очували у окамењеном облику, где се понашају као прилози:

а *да̀њом* се пре размр̀дам ДДр, до̀деше *пе̏тком* Га, кь те тра̀жим *понедѐлником* Гр, у кой дьн до̀деше? *Пе̏тком*? Га, свуде *рѐдом* ср̀ца ѝмам ДДу, из Га̀џихан *ро̀дом* ГХ, ода̀вде *ро̀дом* М, *ро̀дом* из Кра̀ставче Ка, тра̀жим те *теливо̀ном* Гр, кь те тра̀жим *четвр̀тком* Гр, дола̀зи *четвр̀тком* и *то̀рником* ГБ, и сл.

А. Белић каже да су *вечером, јутром, крадом, кришом* и *редом* аутентични[265], а остали су унесени са стране.

447. Клишетирани облик је: да се *ле̏бом* ра̀ним ДП.

448. Једино утицајем са стране могу се тумачити следећи облици: по̀јде *авио̀ном* Се, *а̀утобусом*, ели *во̀зом* Се.

Ван овога, али недвосмислено нанос са стране, јесте облик: дѝде редо̀внем *пу̏тем* Гр.

Локатив једнине

449. Имам сасвим мали број забележених облика у Л јд. и мислим да су, судећи према наставку, нове форме, унесене са стране:

сла̀нце на *за̀оду* Ча, у *повѝтку*, у постѝлци Со, та̀м у *по̀дранку* жњѐмо ДДу.

450. Новијег датума је облик: како смо *у бра̀ку* Ка.

Номинатив множине

451. У номинативу множине наставак је *-и*, са проширењем *-ев-/-ов-*, или без проширења. У складу са тенденцијом уопштавања наставка старе тврде промене, чешће ће бити *-ов-*. Овај облик уједно је и облик ОП.

452. Са наставком *-и*:

ко *барја̀ци* Та, онѝја ондѐкај *болеснѝци* Со, *виста̀ни* кѝћени Ча, мой *војнѝци* Ка, тѝа *до̀ктури* Га, њиго̀ви *друга̀ри* Гр, питу̀ју ме *друга̀ри* Ка, *зу̀би* се ква̀ре МВ, *ја̀стреби* МК, земњѐни *каза̀ни* Га, *камијо̀ни* М, *ко̀вчези* М ДДу, *кожу̀си* Ча, *кожу̀ци* ГХ, *кола̀чи* МВ, *ко̀лци* Со ДДу, онѝја *компирѝ* ВК, *кречарѝ* Гр, онѝја *ла̀дњаци* Ча, *ла̀стежи* ГБ, ѝму *љу̀ди* Ли, и *ма̀јстори* Со, овѝја *митрољѐзи* Ка, њѝни онѝја *митрољѐзи* Гр, *моља̀ѝ* ДДу, ће ни натѐру *мо̀мци* ДДу, *мо̀мци* ни срѝтају ДДр, а *му̀жи* ће гу̀рају РД, мло̀го *му̀жи* сьг мрѐју Га, *му̀жи* што им радѐли ГХ, *одбо̀рници* не̏ћеју Гр, *ора̀си* вѝку то̀лко ВК, *параунỳци* Га, *петлица̀ни* ДП, *пешкѝри* ДДу, ће ми се надѝзу *плицѝ* Со, *пресѐдници* Гр, ели *побра̀тими*, ели *прѝјетељи* Со, овѝја *пр̀сти* ГХ, ту̀ј *рамоника̀ши* Ка, *свира̀чи* свѝре ВК, и *собо̀ри* ГБ, ѝмаше та̀г *собо̀ри* Ли, али: тѝја *собо̀рови* МВ, *стр̀шељи* кад улѐгну Та, ће оста̀ну *сужњѝ* ВК, *ћелѝми* Га, етѐ тѝја *ћуту̀ци* Ли, *цр̀ви* свѐ појѐли Ли, *чаршàви* Га, ова̀м *ша̀нци* Ка.

---

[265] Белић: 1905, 337.

453. Са наставком *-ови/-еви*:

1. овòлки *бр̀кови* ДДу, *вет̀рòви* ВК, *вѝрови* Ка, Блàгоини *волòви* ДДу, *волòви* пòвише вучу̀ Со, *грòздови* сурѝ дòде Ча, *дèлови* НС, гòре *јеглòви* ДДу, сурѝ овѝја *кòсови* Ча, *котлòви* ВК, овѝја *кỳмови* М, *кумовѝ* смо Ка, *кỳмови* НС, *мèткови* пàду Ка, запàљиви *мèткови* Ка, *мрàвови* Ча, *плỳгови* Гр, *пỳтови* су суѝ Гр, поред чешћег: кудè ѝма *путèви* МКу, *путèви* напрàвени лèпи МВ, *рòдови* Га, мèне рàне *сѝнови* Га, *снèгови* несу̀ билѝ Ли, *трàкови* ДДр, *ћỳпови* ДДу, *црèпови* Со, у *џàкови* ГБ, *џèмови* М;

и: *мѝшови* ДДу;

2. *кључèви* су у њèга Гр, онѝја *ножèви* Гр, *родèви* Гр. У Рајковић Упит. на 81. страни налази се и *бỳбњеви*.

454. *Номинатива множине на -ове/-еве* и *-е* у ГЗ нема. Потврда о његовом постојању има у микротопонимији: *Жљебовè* Ча.

Општи падеж

455. *Са наставком -и*:

да прàи *ајвàри* Гр, ѝма *близнàци* Та, под *вршњицѝ* Ли, и *вршњицѝ* Ће, огрлѝцу з *дукàти* МВ, учѝл је *ђàци* Ли, нèму *жѝвци* ДДр, купѝ једнѝ *застрỳзи* ВК, с пр̀тени *кòнци* РД, с *кòњи* ДДу, уведè *кòњи* ДДу, кьд *кòњи* одмòре ВК, напѝњаш *крàци* ДДу, немàло *култивàтори* Со, удавѝли *кỳрјаци* Ка, несу̀ имàли *лекàри* ДДу, трѝес àра *лèшњаци* Ли, чу̀ем од *љỳди* РД, у *месаљѝ* МВ, у тѝа *мèсеци* Ка, држàл *мòмци* Со, комèндија око *мỳжи* Га, од *орàси* грỳлимо грỳлке М, једè си онà, вѝдиш, *орàси* Ка, овѝја *òтрови* дàвају Се, *пèкмези*, прàимо си пèкмез М, кроз онѝја *постѝлци* Со, што е *родѝтељи* преварѝла Со, длàги *рукàви* МКу, да објàшњу̀ју на *сељàци* Со, *стàрости* мѝ не лèчимо Ли, додѝше *стàрци* Со, *тањирѝ* неè имàло Га, *тањирѝ* пред свàкуга Га, кроз *шљиварѝ* ВК.

Са наставком *-ови/-еви*:

бàчку се по *вѝрови* ВК, сьс *волòви* смо си врлѝ Ч, пỳде *кòсови* Ча, ту̀ј у *кỳкови* Ка, знàје *лèкови* ВК, нèма *лèкови* Та, *по путèви* Гр, али и: овѝја *пỳти* ВК, на *рèдови* ВК, потерàла *рòгови* Ка, спрèмам *ручкòви* Ли, *сѝнови* мојѝ да ожèним МВ, ошлà код *сѝнови* ДДу, ода *сѝнови* ѝмам ДП, да измѝје *сỳдови* ДП, намешћу̀е *сỳдови* ДП;

по *дворèви* ДДу, без *кључèви* МКу, *кључèви* си чу̀вам МКу, у *кошèви* Гр, мè љемо на *млѝневи* МКу, сьс *ножèви* ВВ, кỳпе *плàцеви* РД.

456. Овде, синхронијски гледано, може да се сврста и облик: *кр̀стѝ* нòсим ДДу, из песме.

457. Плуралски облик *посопци*: *посòпци* смо М (рођени једно за другим) према себи нема једнину, већ се у једнини јавља дем. облик: *посопче*.

458. Остаци промене старе *-и-* и старе консонантске основе, налазе се у следећим облицима:

голèми *гòсти* дòјду Га, праимо *гòсти* Ка, ич *гòсти* не промињу̀ју РД, тѝја *гòсти* РД, дошьл си ми у *гòсти* ВК, додѝ кад праимо *гòсти* Ка, у *гòсти* Со, *гòсти* си ДДу[266];

[266] И Маретић: 1899, 150. има: „Од ријечи *гôст* у акузативу множине имамо не само *госте* већ и *гости*".

божићеви *пости* НС, све тој *пости* МВ, преко *пости* ВК, у тија *пости* ВК;

крате се *дни* Ча, некрстени *дни* НС, поред: више *данови* ДП, да дојде овија *данови* Га[267]. Облик *данови* налази се и у Рајковић Упит, на 85. страни.

459. Облици *гости*, *пости*, *дни*, могу бити нови, са множинским наставком *-и*, али могу бити и остаци старих акузативних форми, које су имале баш овакав облик, а разликовао се од номинативног.

Датив множине

460. У ГЗ јавља се стари датив множине, паралелно са облицима *предлог + ОП*, с тим што је ограничен на жива бића и на датив намене и посесивности: на волови, туриш *воловем* ВК, дадо *електричарем* РД, пројдо *људем* преко гумно ВК, вуну што си узимала *људем* ВК, по три марке узиму *људем* ВК, чијо је овој? *Котрацем* ВК, тамо *људем* шума ВК, *пензионерем* даву ВК, овеам *Шиптарем* ВК.

Наравно, знатно је чешћи аналитички облик.

Вокатив множине

461. Овај облик једнак је номинативу: куде сте запели, *волови*, једни Га, останете, *другови* Ка, *људи*, куде ћете ДДу, Ви бре, *мужи*, за ништа несте ВК.

Локатив множине

462. Једном забележено: у *стварима* не ради ВК, настало је хиперкорекцијом, али привидно делује као Л мн.

*

463. Облици типа: из *Ањине* ДДу (Н мн. Ањини), била у *Ћосине* ВК (од Ћосини), па ме тетка чувала у *Арцине* ДДу (али: едан у *Арцини* ДДу), да ни чују у *Млацинце* ДДу (Н мн. Млацинци, назив фамилије), из мог материјала, могу бити форме акузатива множине као у КР, и представљати једнакост акузатива и локатива.

Именице средњег рода

Општи падеж

464. По овој промени мењају се именице средњег рода које се у Н јд. завршавају на *-о* или *-е*:

овак у *брдо* МКу, *бробињало* Ча, да не гори *видело* ДДу, навијеш на *вратило* Ча, *глето* Ча, у Кристино *гумно* ВК, едно *дркало* Ча, *јутро* веће Ча, по едно *кокало* ДДу, на *кросно* Со, едно *миро* младо ДДу, едно *повесмо* ВК, *позивало* Ча, *поклапало* ДДу МВ, неко *потекло* М, сьс дрвено *рало* Со, *рашето* М Ча, у њино *село* М, то е *сето* било Ка, врти се *стожаро* ДДу, *сукало* Ча, *сукно* исплетеш РД, у *топило* Со, *узимало* М Ча, у *цедило* ДДу, и сл.

тој е *глашење* (нешто слично просидби) НС, нема *докарување* ВК, на *лупење* Га, *мрење* ГБ, едно *музење* Со, на *огњиште* Со, *прошење* Га, по *причање* Ка, оној *стожиште* (исто што и стожаро, дрво око којег се дене, рећа сено или слама) ДДу, и сл.

---

267 Белић: 1905, 340 има само *дни* и *гости*.

Наравно, ово је само део грађе.

465. По овој промени мењају се и неки хипокористици и пејоративи:

некȯ *мȇско* НС, *брашанцȇ* Ли, *детӣште* ВК, еднȯ *коњӣште* Гр, *кучӣште* Гр, ӣма *млекцȇ* ДД, и сл.

466. Овде могу да се сврстају и властита мушка хипокористична имена на *-е* и *-и*:

што е па за *Мӣле* ДДу, мȯј *Мӣле* ГБ, *Мӣле* се отранчӣл ВК, *Рȁде* рекъл Се, код *Рȁде* Се, на тȍга *Рȁче* Со, видȯ *Тȍке* ВК;

с тȍга мојȇга *Дрȁги*[268] Со, кьд *Мӣки* потражӣше ВК, мада се могу сматрати и индеклинабилним. Уколико имају и форме са проширењем, придружују се другој врсти.

467. Имена већине заплањских села овог су деклинационог типа. Нека од њих имају овакве ликове једино у народном говору, док су административни облици мушког рода.

Гȁре Га, ис *Крȁставче* Кр, из *Лӣчје* Ли;

у *Кȁлетинце* Со, у *Мӣљковце* ДП М, *Овсӣњинце* ВК, *Чегрȯвце* Ча.

468. Имена држава, првобитно придеви, са *-о* уместо *-а*, придружују се овој промени: из *Бȁбичко* Гр, у *Бу̑гарско* ДДу, из *Бу̑гарско* Се, идȇ у *Бу̑гарско* МВ, бӣја у *Нȇмачко* ГБ, у *Нȇмачко* е бӣл Ча (т. 157).

Облик номинатива јд. јесте облик ОП код ових именица.

Генитив једнине

469. Остаци овог падежа јављају се:

1. у микротопонимији[269]: на *Срȇцела* ми побȇже аутобус ДДу, јȁ сам се оту̑д, од *Срȇцела* подалȁ ВК, јȁ чу̑ на *Срȇцела* ВК, кьд ли бȇше на *Срȇцела* ВК;

2. као нанос из књижевног језика: за комȁнду *мȇста* ЗТ, су̑срети *сȇла* МКу, старȇшина *сȇла* ЗТ.

Облик *Срецела* настао је од *сред-села* > *сретсела* > *срецела.*

Вокатив једнине

470. Вокатив једнине има исти наставак као и номинатив једнине:

квȯ те болӣ, *бȁпче* ДДу, *детӣште*, кудȇ си пошлȯ Га, дојдȯ овдȇ, *злȁто* ВК, *ку̑че*, штȯ лȁјеш Гр.

Инструментал једнине

471. Остатке овог падежа редовно налазимо од именице *јутро*, окамењене у прилошкој функцији:

ју̑тром дȯјде Та, јȁ *ју̑тром* да вӣдим ГБ, па ми онȁ *ју̑тром* казу̑је Ка, прȇлежа, па *ју̑тром* си отидȇ Ка, *ју̑тром* снȯсимо млекȯ дȯм ДДу, вȯду натȯчимо *ју̑тром*

---

[268] Вид. нап. бр. 262 и т. 434.

[269] Види о овоме у: Марковић: 1991–1992, 59–74.

Га, *ју̍тром* се ди̍гнемо ДДу, *ју̍тром* оти̍дем МВ, кьд *ју̍тром* погле̍дам Ка, оти̍демо *ју̍тром*, па ве̍чером до̍јдемо ВК, ми̍ *ју̍тром* подра̍нимо ДДу, *ју̍тром* сла̍нце угре̍је Ча, *ју̍тром* В, *ју̍тром* си заме̍сиш ле̍б М, *ју̍тром* ра̍но да се ди̍зам ВК.

Локатив једнине

472. Од именице јутро чује се стари локатив, такође прилошки окамењен: кь ти сьмну *ју̍тре* ДДу, отишла̍ *ју̍тре дан* сестра̍ Со.

473. Доста потврда, и са разних страна, за локатив једнине имамо у синтагми којом се именује трудноћа. Могући су двојаки облици:

1. са именицом и бројем у локативу:

појдо̍ са то̍га мо̍јега Дра̍ги у *дру̍гом ста̍њу* Со, неса̍м ни знала̍ што сам у *дру̍гом ста̍њу* ДДу, била̍ у *дру̍гом ста̍њу* ДДу;

2. са бројем у локативу, а именицом у општем падежу:

жена̍ била̍ у *дру̍гом ста̍ње* ДП, по̍јде у *дру̍гом ста̍ње* РД, жена̍ му е била̍ у *дру̍гом ста̍ње*[270] М.

474. Ови облици нису аутохтони. Први је прихваћен у готовом облику, а у другом је већ почео да делује аналитизам деклинације ГЗ.

Номинатив множине

475. У номинативу множине именице средњег рода имају наставак *-а*. Тај облик употребљава се и као општи падеж, па ћу преглед дати заједно:

и *набр̍дила* и *бр̍да* Га, из ова̍ј *бр̍да* М, могли̍ смо се озйвамо по *бр̍да* Ли, лу̍пимо на *гумна̍* Га, *дери̍шта* ЗТ, не набра̍мо и̍ч *др̍ва* ГХ, *др̍ва* се не шпа̍рају ВВ, навуку̍ју *др̍ва* Гр, дрвни̍к, што се сечу̍ *др̍ва* Гр, на она̍ј *др̍ва* МКу, нека̍ *др̍ва* сечу̍ Кр, искр̍стена *др̍ва* М, куде она̍ј *дрвја̍* М, она̍ј *зрнца̍* М, натро̍шим она̍ј *зрнца̍* од жи̍то ВК, у̍зе си ни *ја̍јца* МКу, *ја̍јца* ће си ку̍пи ВК, и *ја̍јца* си скува̍ и си̍рење Со, збира̍м *ја̍јца* РД, црве̍на *коле̍на* Ка, сне̍г до *коле̍на* Ка, по *лозја̍* и̍маше Ча, на ше̍с *ме̍ста* Ка, *оделе̍ња* Гр, Па, од она̍ј *пове̍сма* МВ, и *псе̍та* ВК.

476. Јављају се и облици множине од збирних именица: *ју̍жја* пра̍ве Ча, *сно̍пја*, *ју̍жја* Га, *ју̍жја* за жи̍то Ли, према збирном облику *јужје*; она̍ј *пе̍рја* разби̍ву Ли, према: је̍с, у *пе̍рје*, али сьг неје̍ у *пе̍рје* МВ, и: она̍ј *др̍вља* ДБ.

Облик *јуже* у јд. и *јужја* у мн. бележе и Павловић Упит (36. страна) и Рајковић Упит (стр. 39), али у значењу „конопац", док је значење горе наведених облика за нијансу другојачије. Наиме, то је уплетено жито, којим се веже сноп, тако да се оно и у једнини већ састоји од збира уплетених, појединачних стабљика.

477. Јављају се и облици множине од градивних именица: не̍ма ни̍шта, нити ри̍бе, нити *пи̍ва*, нити *ви̍на* Со, ту̍рају *сла̍тка* М, сьз *ђу̍брива* вешта̍чка М.

Именице II врсте

478. По овој врсти мењају се именице средњег рода, које у неким падежима проширују основу. Облик ОП једнак је номинативу и у једнини се завршава на *-о* или *-е*:

---

[270] За то „друго стање", у ГЗ у употреби је лексема *тешка*: појдо̍ *те̍шка* ВК, појдо̍ ја̍ *те̍шка* Га. Исти облик бележи и Љ. Рајковић (Рајковић: Упит, стр. 27).

то̍ј е *не́бо* ВК, къкво̍ *не́бо* МКу;

оте́кла ко *бу̍ре* РД, ло̍шо *вре́ме* М, да си ку̍пи *гр̍не* Со, њо̍јно *де̄те́* Со, његово *и̍ме* М, по *јајце́* ВК, *кревâјче* НС, от *ку̍че* одво̍јена ДДу, уз *ку̍бе* ДП, *мога̍ре* МВ, ле̍по *момче́* ДДу, до̍ђе *пи̍ле* ГБ, *пра̍се* ра̍ним ДП, да ва̍те *се́ме* ДДу, *текне́* е има̍ло др̍вено ДДу, у др̍вено *текне́* Со, *теле́* продали̍ РД, брљи̍во *шљижке́* ВК, и сл.

479. И неки хипокористици јављају се са проширеном основом:

моѐ вепре́ Гр, едно̍ *вепре́нце* Гр, под ово̍ј *вр̍пче* ГБ, *дуду̍че* Ча Га, *игличе́* МВ, једно̍ *каменче́* Ка, *кантиче́* Гр, оно̍ј *колипче́* Та, оно̍ј *колце́* ГХ, с *коно̍пче* Гр, едно̍ *коње́* Гр, у *котле́* МВ, *кошу̍љче* озго̍р ВК, едно̍ *прасе́нце* ВВ, неко̍ *русте́* (трун) Гр, једно̍ *свињче́* Ш, ово̍ј *сопче́* Ка, едно̍ *сутуре́нче* Гр, оно̍ј *тестѝче* ВК, *уну̍ченце* Гр Се, *чутурче́* Ка, *шише́нце* МВ, и сл.

480. Присвојни придеви од ових именица могу бити двојаки: *То̍кетово* дево̍јче ВК, али се може чути и: *Ра̍чина* Зо̍рка ВК.

Датив једнине

481. Датив једнине је са обличком морфемом *-у*, као код именица м. рода на сугласник, уз проширење основе некадашњим основинским суфиксом *-ет* од старијег *-ęt-*.

Именице старе консонантске промене преузеле су, дакле, наставак именица *-о-* промене[271]:

дала̍ сам *дете́ту* М, овој *Дра̍гету* Со, тој *Дра̍гету* Со, вика̍л *То̍кету* ВК, *То̍кету* Здра̍вковому они̍ја де̍чко умре̍л ВК.

Датив *дете́ту* бележи и М. Павловић у Д. Душнику[272].

482. Овакав облик датива, са проширењем *-ет-*, забележила сам и од именица *башта* и *деда*, које се мењају као именице женског рода, по *а* промени:

де̍да ни ни̍шта неје̍ да̍л *баште́ту* М, *де̍дету* се не сви̍ђа ЗТ, моје̍му *де̍дету* бра̍т ЗТ.

Вокатив једнине

483. Форма вокатива облички је једнака номинативу:

е па, *де́те*, тъ̍чно Гр, *де́те*, о̍ч едну̍ ракѝју Гр, ви̍ сък, о̍младина, *де́те*, по̍ не ваља̍те Гр, *куче́нце*, што̍ ла̍еш ВК, кво̍ ре̍че, *пи̍ле* ба̍бино Га.

Номинатив множине (ОП)

484. Од именица са проширеном основом налазимо облике правилне множине, са наставком *-ета* < *-ęta* у Н мн., тј. у ОП:

дугме́та Ча, *кошу̍љчета* бе̍оше сьс паму̍к ВК, *кошу̍љчета*, кошу̍ље ВК, не ва̍тај се до *момче́та* ДДу, *момче́та* су *девојче́та* ДД, и сл.

485. Јављају се и плуралски облици са наставком *-ија* и проширењем *-ет-* (*-ед-*):

---

[271] У старини ове су именице у дативу сингулара имале облик на *-и*, са проширењем основе пре тога, нпр. *agnęti*. Упор. Николић: 1984, 136–139.

[272] Павловић Упит, стр. 18.

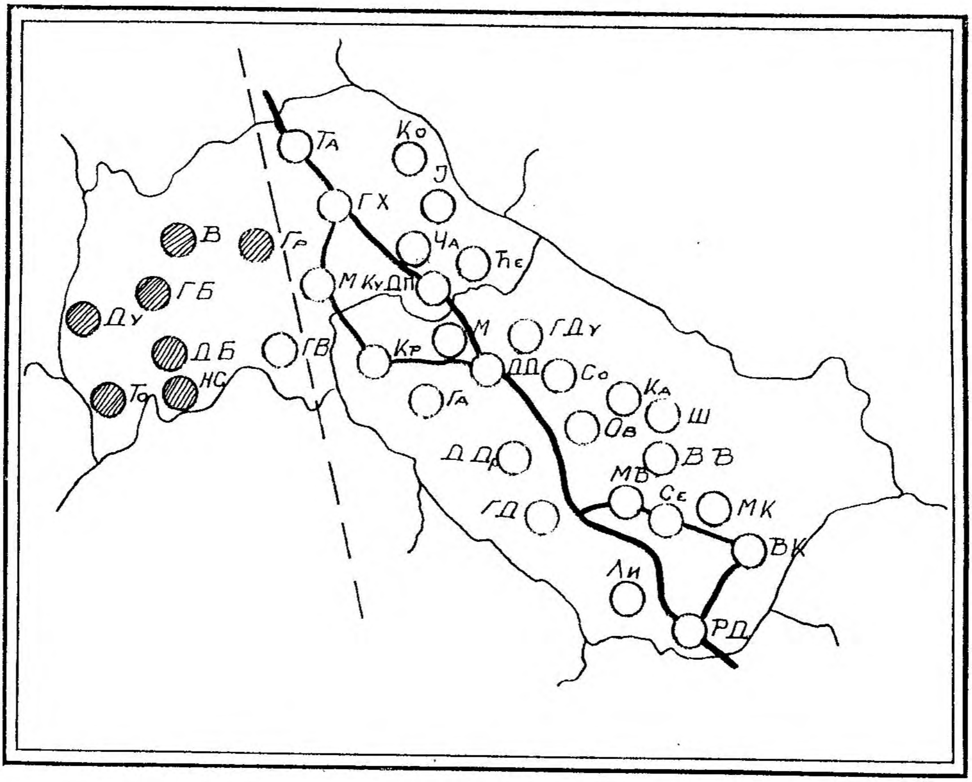

Карта бр. 6: Дистрибуција плуралских наставака им. ср. рода *-ики/-ићи, ичи*

Легенда:

◍ *сирочи̍ки, сирочи̍ћи, сирочи̍чи*

○ *сирочи̍ћи, сирочи̍чи*

девојчети̍ја ДДу, гола̍ *дупети̍ја* ДДу, нее̍ кько сьг *лончети̍ја* ВК, *пилети̍ја* ВК, *прасети̍ја* ДДу, *момчеди̍ја* Ча, *староди̍ја* Га, и сл.

Овакав облик бележи и Рајковић Упит (стр. 62) *пилети̍ја*, уз назнаку „старије“.

486. Најфреквентнији су облици суплетивне множине са наставком: *-ићи/-ичи/-ики*:

близни̍ћи ДДу, *бури̍ћи* ГБ, *глети̍ћи* М, *дугми̍ћи* ВК, *и̍мићи*[273] ЗТ, *ја̍рићи* ДДр Гр МВ, *јагњи̍ћи* МВ, *котли̍ћи* МВ, *магари̍ћи* Ча Га М, *момчи̍ћи* Ка, *пи̍лићи* Га ДДр

[273] Од именица које основу проширују са *-н-* овакве множинске облике бележи и Богдановић: 1987, 150.

Гр Ш, *пилићи* Га Се, *пилићи* ова̏ ди̏вја М, очу̏вана *пилићи* Ка, *сирочи̏ћи* ЗТ М, *текни̏ћи* Ча, *уну̏чићи* Ли, *црвчи̏ћи* ГБ, *ци̏нчићи* Кр, и сл.

игличи̏чи Ча, та̏ј *јесе̏нчичи* ГХ, некьква̏ *келе̏рчичи* Га, *клу̏вчичи* Со, *крава̏јчичи* МВ, *пи̏лчичи* Ш, *посо̏пчичи* ЗТ, *ро̏говчичи* ДДу, *сирочи̏чи* ДП, *снопчи̏чи* Се, *пи̏чичи* ДП, *тру̏пчичи* ГХ, *уну̏чичи* М, и сл.

каи̏чики ДБ, *пи̏лики* ДБ, *пи̏лик'и* ГБ, *сирочи̏к'и* ДБ, *уну̏чики* ДБ, *Ци̏ганчики* ДБ, и примери у т. 267.

Видети карту број 6.

487. Наставци *-ики* типа: *копа̏нчики* јављају се у зони II. Говорећи о овом наставку, Белић вели да је суфикс „заједничко-словенски“ са специјалним деминутивним значењем. Он се, као такав, изгубио у многим јужнословенским језицима, па и у српскоме, али се очувао на овом простору. По Белићу се „употребљава у овақвом значењу једино у јужно-моравскоме дијалекту, и ни у једном више, чак ни у заплањском“[274]. Овај суфикс није континуант оног старог. Он се, каже Белић, морао изгубити свуда у српскоме језику, па и овде. То је особина која је дошла са стране, те, према томе, представља иновацију.

Овакве облике, са наставком *-ки*, бележи и Павловић у Сретечкој Жупи, уз напомену: „У говору Сретечке Жупе ова категорија је дефинитивно уопштена“[275]. Налази их и Стевановић у Пољаници: „Уместо збирних именица на *-ад* јављају се једино облици именица мушког рода: *пи̏лик'и*, *те̏лики*“[276], а има их и у прешевско-бујановачкој зони[277].

О односу *к* : *ћ* : *ч* било је речи у фонетици, т. 265–267.

О наставку *-ичи* у фонетици, т. 265. и 266.

488. Од одређене групе именица јавља се облик множине са наставком *-ци*:

у *гр̏нци* МВ, печу̏ *гр̏нци* Гр, од *ја̏ганци* Ка Ли, три̏ *ја̏ганци* ЗТ, како *пра̏ци* ЗТ, риса̏ла *пра̏ци* ВК, заку̏снута *пра̏ци* ВК, *пра̏ци* очува̏мо РД, три̏ *пра̏ци* ДДр, *те̏лци* ВК, *те̏лци* на̏јевтини Ка, ви̏ку *те̏лци* је̏втина Ка, због *те̏лци* Га, продава̏ју *те̏лци* Со, *те̏лци* ЗТ.

О облицима мн. типа *дедовци* у т. 513.

489. Множински облик може бити и са обличком морфемом *-ина*:

прачи̏на ску̏па Ка, по̏што су *прачи̏на* РД, бе̏оше мло̏го *телчина̏* ВК, и: ова̏ј *прачо̏р* ГХ.

490. У ОП неке од ових именица могу имати наставак *-у*[278]: *колцети̏ју* ВК, тури̏ла сам *кравајчети̏ју* ВК, мери̏ли *прачи̏ну* ВК, и сл.

Овакав облик ОП имамо и од: *момчеди̏ја* Ча: *момчеди̏ју* М, *момчеди̏ку* Ка.

491. И овде је са обликом на *-ад* једино *чељад*: не̏кога, де̏те, *че̏љад* законпа Гр, *че̏љад* све̏ си̏тна Гр, *че̏љад* му се намножи̏ла ДДу. Можда је облик *момчедија* могуће посматрати као некакав континуант ранијег *момчад*.

492. Од именица *ухо* и *око* у множини имамо старе двојинске облике:

---

274 Белић: 1905, 366.

275 Павловић: 1939, 37.

276 Стевановић: 1969, 412.

277 Барјактаревић: 1977/1, 317.

278 Вид. и т. 551–552.

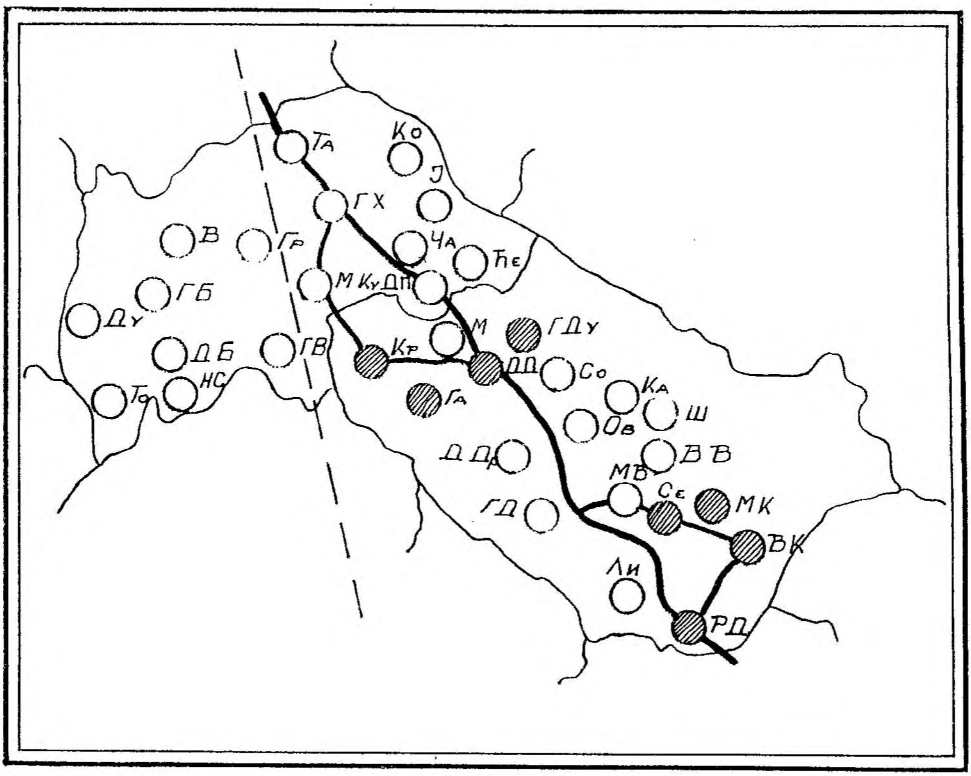

Карта бр. 7: Датив мн. са завршетком *-м*

Легенда:

воло̍вем, овца̍м, пилетијам

на воло̍ви

у *у̍ши* ме сте̑за ВК; не сме̑ш на *о̍чи* да му изле̑гнеш Ка, къд ма̍шим ја̍ *о̍чи* Гр, али имам забележен и облик: и̍маше неква̍ ку̍рја *о̍ка* Со, који је вероватно настао под утицајем облика уз бројеве (види т. 528). Т. Маретић такође налази: „кад се говори у пренесеном значењу (нпр. ока у мреже)", онда имамо „само облике о̀ка за ном., акуз. и вок. и о́ка̄ за ген.", а „кад се мисли у правом значењу служе облици: Н. А. В. о̏чи — у̏ши"[279]. Примерима из моје грађе у потпуности одговара ово Маретићево образложење.

493. Од старих именица са проширењем основе на *-es-* немам забележене облике правилне множине, мада је од именице *небо* у Заплању позната и честа изрека: ди̍за гу у *небе̍са*, у значењу „хвали га"[280]. Именица *чудо* нема такав облик мно-

---

[279] Маретић: 1899, 159; Стевановић: 1964, 211.

[280] Идентичан облик бележи и Михајловић: 1977, 33.

жине. Од именица *име* и *време* немам забележене облике са проширењем *-en-*. О облику *имићи* у т. 486.

Датив множине

494. И од именица ове промене јавља се датив са наставком *-ем/-ам*:

тура̍ ли *ја̍ганцем* ВК; не̍мам кво̍ *деца̍м* ВК, да однесе̍м во̍ду *деца̍м* Га, све̍ њи̍м, *деца̍м* РД, оно̍ј пр̍жено синоћа̍шњо што *деца̍м* оста̍де ВК, одне̍се ли *деца̍м* ле̍б ВК, тури̍ ка̍ву *деца̍м* Ће, ни̍шта не носи̍ *йилеши̍јам* ВК, дава̍ ли *йрасеши̍јам* ВК, *йрачи̍нам* мо̍ж да сечу̍ РД.

Видети карту број 7.

И Павловић Упит бележи овакав облик датива множине: ја̍ ви̍кам *деца̍м*[281].

Определила сам се за то да ове примере размотрим на овоме месту, мада неки од њих по наставку одговарају облицима датива множине именица женског рода. Такви су: *децам*, *йилешијам*, *йрачинам*. Облик *јаганцем*, пак, има форму и наставак именица мушког рода. У недостатку правих облика датива множине од именица средњег рода, дала сам преглед ових зато што су семантички везани за именице ове врсте.

Вокатив множине

495. Вокатив ових именица је, по правилу, једнак номинативу, односно, ОП.

496. Од збирне именице *деца*, која се осећа као множински облик од *деше*, јавља се двојак вокатив:

што̍ сте ви̍, *де̍цо*, такви̍ Ли,

или: ви̍ не зна̍те, *де̍ца*, ко̍ се гладу̍је Гр.

Облике вокатива једнаке облику номинатива, од ове именице, налази и Н. Богдановић у Алексиначком Поморављу[282].

Именице III врсте

497. По овој промени мењају се:

1. именице женског рода на *-а*,

2. именице мушког рода на *-а*, укључивши и мушка лична имена и хипокористике,

3. именице женског рода старе *-i-* основе које нису прешле у м. род и које су морфолошки преобликоване суфиксом *-(к)а*. Овде су се уклопиле и именице старе консонантске промене *маши* и *ћер*, добивши наставак *-ка*.

Примере ћу навести према горњем редоследу:

1. сва̍ *ба̍ница* ВК, довде̍ му *бра̍да* РД, она̍ј *ванцира̍лка* ВК, една̍ *вр̍вина* пре̍ка Гр, *ву̍рка* ВК, таква̍ *гру̍шка* пу̍ста ДДу, *завешо̍шина* Гр, *зи̍даница* Ка, *једноашра̍нка* Га, она̍ј *колени̍ка* (врста народног кола) Га, кале̍мена *йре̍саћа* ДДу, *скуша̍ча* ГБ, *шрекеша̍ька* Ча, она̍ј *у̍ма* НС, *ца̍ревица* Ш, шта̍ е *цена̍* Ка, *шо̍йа* Га.

---

[281] Облик је забележен на полеђини 17. стране.

[282] Богдановић: 1987, 151 и нап. 272.

2. Свети *Ђо̍рђа Арале̍мпија* М, мо̍ј *башта̍* М, *башта̍* те не да̍ва Со, *башта̍* и̍ма ВК, мо̍ј *башта̍* МВ Ча, бра̍т еда̍н *Бла̍гоја* Га, *Бо̍жа* дојде̍ ВК, *бојаџија* учи̍ни Ча, деда *Бори̍воја* ВК, *Бу̍да* ми рекъл ВК, крпи̍ га *Ви̍доја* Ка, *Викентија* ВК, *Ви̍ћа* ВК, *Вла̍да* му и̍ме Ка, *вођа̍* во̍ди Ча ДДр, *вођа̍* е би̍л ДДу, њиан *во̍јвода* Гр, на̍јбољ *га̍зда* ДДр, њи̍н *га̍зда* Га, *де̍да* е би̍л ГХ, њиго̍в *де̍да* ДДр, по̍стар је *де̍да* Га, чуку̍н *де̍да*[283] си ГБ, и̍де на̍ш *Дра̍гиша* РД, о̍дма све̍ти *Ђо̍рђа* Ка, *Жи̍ка* му рекъл РД, друга̍р *Је̍ша* ВК, доди̍ ли *Јо̍ва* Ко̍трин ВК, *комшиа* Га, *Мили̍воја* сти̍же Ча, *младоже̍-ња* ту̍ј НС, съг *Пе̍ра* доди̍л ДДу, *Петро̍нија* иде̍ ВК, *пија̍ница* голе̍м ДП, еда̍н њо̍н *ро̍днина* Га, у *га̍зду слу̍га* НС, она̍ј *слу̍га* ГБ, *Сте̍ва* це же̍ни Се, *та̍та* е те̍л Се, *та̍-та* ле̍га под ко̍ла ВК, њиго̍в *у̍јка* Ча, *у̍јка* је га докара̍л М, едън *у̍јка* ре̍че ВК, на̍ш *чи̍ча* е би̍л *де̍ловођа* ВК, *шуку̍ндеда* ли е ДДу.

3. шта̍ е *ва̍шка* у попри̍ку Се, је̍дна *ка̍пка* Та, *ко̍ска* Гр ГХ, жива̍ *лажа̍* ГХ, моја̍ *ма̍јка* у̍мр Гр, и *ма̍јка* запуца̍ла НС, то̍ј ли е на̍јмлађа *ће̍рка* Га, *ће̍рка* умре̍ла Ли.

498. По овој промени мењају се и именице типа: *специјалиста*, *тракториста*: се̍лски *тракторѝста* ВК, твоја̍ е ба̍ба била̍ *комуни̍ста* ВК, *комуни̍ста* Гр.

Општи падеж

499. Акузативна форма је и форма ОП и има наставак *-у*:

да оби̍ђе *ба̍ницу* НС, на *баче̍вину* МВ, и *башту̍* моје̍га Со, по *башту̍* РД, учи̍њено од *бојаџију* Ча, сьс *бра̍ну* смо влачи̍ли Со, и *бу̍зу* сам прави̍ла МВ, низ *ва̍ду* Ча, тури̍ли *вече̍ру* НС, ишле̍ смо у *вођу̍* Ча, на *ву̍рку* МВ, емпу̍тке з де̍ду Ли, код *де̍ду* Со, ле̍гал би при *де̍ду* ДДр, по *дрља̍чу* и̍де тр̍н Со, ако се одва̍ја о *ду̍тку* ДДу, у *Ђо̍рђу* ДДр, *ђуве̍чку* Га, ко̍зе чу̍ву у *Ждави̍ну* ДДу, и *жу̍тку* и *бе̍лку* Со, што̍ вој едну̍ *за̍качку* не ку̍пиш ВК, *дете̍лину*, па *ја̍рму* ВК, *ја̍тку* Ка, упали̍л *ка̍мару* Ча, *ка̍п-ку во̍ду* ВК, и сьс кра̍ља *Карађо̍рђу* ДБ, најде̍ ли *коко̍шку* ВК, ову̍ј голе̍му *ко̍ску* Со, но̍си *крста̍чу* Со, пиемо *кр̍чму* ГБ, на *куде̍љу* Со, све̍ им се чи̍ни за *лажу̍* Ка, у ону̍ј *ло̍чку* ВК, *мају̍* да прочи̍там ДДр, бо̍жју ти *ма̍јку* ДДр, у сре̍ску *мили̍цију* Га, *мла̍да-невесту* во̍де Га, *младињу̍* съг то̍ј не интере̍суе МКу, преде̍мо за *на̍тку* МВ, ја̍ зна̍м *не̍мку* ДП, до Свети *Нико̍лу* Ли, сьс *по̍двешку* Ча, *постри̍зину* ДДу, низ *Про̍мку* М, *ра̍сову* Ча, по Свети *Са̍ву* НС, видо̍ кума *Сла̍вку* Га, у *сла̍мњачу* ВК, *то̍ску* ве̍зену ДДу, на *тр̍лицу* ДДу, сьс ту̍ј *ће̍рку* Со, о *ће̍рку* уну̍к Кр, одава̍ ли берем ову̍ј *ће̍рку* Ча, се̍дну у *ћо̍шку* Га, на *ћо̍шку* ту̍ј Гр, поред: о̍н забере̍ у *ћо̍ш* Ка, бра̍т од *у̍јку* Со, *це̍вку* Ча, ко *чи̍ку* пора̍сал ГХ, ће ме даду̍ ко *чи̍чу* ВК, сестру̍ о *чи̍чу* ДДр, и сл.

Генитив једнине

500. У материјалу имам неколико облика овог падежа:

1. у темпоралном значењу: ла̍њске *го̍дине* Се, како̍ е било̍ про̍шле *го̍дине* Та, про̍шле *го̍дине* ни̍шта не̍маше ГХ, ово̍ј од про̍шле *го̍дине* тако̍ј остаи̍мо РД, с *ко̍нца го̍дине* РД.

2. синтагме преузете из језика администрације: команда̍нту *брига̍де* Ка, о̍н преко *ве̍зе* Гр, кранио̍ц *ку̍ће* ЗТ, на̍чалник *о̍пштине* Га, пресе̍дник *о̍пштине* Гр, команди̍ра *ста̍нице* Га, на̍редник *ста̍нице* ЗТ.

---

[283] Може се поставити питање састављеног или растављеног писања овог облика. Он неспорно носи два акцента, што би ишло у прилог растављеном писању.

501. Окамењен је и облик *од муке*: ја̍ сам се *од му̍ке* маја̍ја (скитао) Гр, цр̍че *од му̍ке* ВК.

Датив једнине

502. Стари датив једнине на *-е* < *-ě*, доста је продуктиван на целом простору, уз ограничење које сам навела, а то је да га има само од именица за жива бића:

ба̍бе рекъл ДДу, ћу ка̍жем *ба̍ше* Га, шта би̍ сьг *баше̍е* М, идо̍ и *баше̍е* Со, да̍ј *Бра̍нке* Ка, дава̍ ма̍лко *Ви̍нке* ВК, *Ги̍не* да да̍вате ДДу, дава̍ли мое̍ *Ги̍не* ДДу, ја̍ мое̍ *Ги̍не* ви̍кам ДДу, *го̍сйође* однесе̍м ВВ, еве̍ гу на̍ше *Да̍не* снаа̍ Гр, о̍н се о̍крену *Ди̍вне* ВК, ја̍ ка̍жем *Ди̍вне* ВК, па *Ди̍вне* да даде̍м ВК, то̍ј е *До̍сте* и оста̍ло ВК, ви̍кам *Ду̍де* ВК, до̍дија *душе̍* ВК, па у̍зне те̍ј *жене̍* ле̍б Ка, ди̍мо те̍ј *жене̍* да ископа̍чимо Се, и едне̍ *жене̍* Гр, оприча̍ *жене̍* Гр, да ви̍каш на му̍жа оне̍ј *женишине̍* ВК, *Зо̍рке* доне̍л текне̍ ДДу, *Кароли̍не* ДДр, ја̍ све̍ *Љу̍бе*, *Љу̍бе*, а ва̍с сам наме̍л Со, јави̍о се *Љубинке* Ча, није̍ *Љу̍бице* да̍л ВК, преко ба̍чу ове̍ј *Љу̍бице* ДДу, кажи̍ *Љу̍бише* Се, даде *ма̍јке* моје̍ ВВ, на̍реди мое̍ *ма̍јке* ВВ, ле̍по си пи̍ше ме̍не, *Мари̍не*, да даде̍ ВК, *Нико̍ле* и *Мили̍нке* ма̍ти ДДу, па ће е та̍м *Милова̍нке* ВК, *Ми̍ре* до̍садно да седи̍ ДДу, неке̍ *Натоли̍е* Пашали̍ине ДДу, *Но̍вке* то̍ј мло̍го бе̍ше сме̍шно ВК, мое̍ *Ра̍дмиле* што е̍ Ду̍шица ВК, и *свекр̍ве* реко̍ ДДу, то̍ј *свекр̍ве* рекла̍[284] Ка, *Ги̍не* те̍сна бе̍ше, а *Сла̍ђе* па широ̍ка ДДу, ја̍ се учтиву̍јем *снае̍* ДП, ја̍ сам се предала̍ *су̍дбине* ГБ;

преда̍ли то̍му *во̍јводе* Гр, ја̍ вика̍ *Гра̍ше* ВК, ишле̍ *де̍де* па пали̍ле све̍ће МВ, то̍ј *де̍де* да да̍ву Ли, *де̍де* би ткa̍ла панталo̍не Га, рекла̍ то̍му *де̍ловође* МВ, ја̍ казу̍јем *де̍ловође* Гр, кому̍ *Жи̍ке*, *Жи̍ке* Ди̍чиному Ли, *Жи̍ке* е бьш тьг ВК, реко̍ ја̍ *Ја̍кше* ВК, у ру̍ке оно̍му *коми̍те* Гр, каза̍ли то̍му *коми̍те* Гр, остаља̍ла ма̍лко *комши̍е* Гр, на̍шом *комши̍е* М, што̍ не ста̍ви ма̍лко ти̍квеник *Мили̍воје* ДДу, реко̍ *Мили̍воје* ДДу, па *Мили̍воје* А̍њиному ВК, она̍ј над *Ми̍це* ва̍шому ната̍м Гр, рекьл оно̍му *Нико̍дије* Ча, *Нико̍лче* Ко̍триному ВК, ако ка̍жем *Пе̍ре* Га, па ка̍же *Ста̍ноје* ДП, да ка̍жем *та̍те* ВК, па *Че̍де* ће то̍му да ка̍же Ка, вика̍л бе̍ше *Џарамли̍је* ВК.

503. Од горе наведених једино облици: ја̍ сам се предала̍ *су̍дбине* ГБ, и до̍дија *душе̍* ВК, а такође и: ба̍јем си *глави̍чке* ВК, из једне народне приче, нису од именица за живо биће. Облик: ја̍ сам се предала̍ *су̍дбине*, налази Н. Богдановић у Алексиначком Поморављу[285].

504. Више пута забележено: и ошла̍ *ку̍ћи* Со, мо̍рам ди̍м *ку̍ћи* ВК[286], нанос је из стандардног — обликом и лексички.

Вокатив једнине

505. Стари вокатив једнине добро се чува и то са двојаким наставком *-о* и *-е*:

ви̍ бре, *ба̍бо*, нуме̍те МКу, *ба̍бо*, што̍ ви̍ше да пи̍јеш ка̍ву ДП, што̍ ме бри̍га, *ба̍бо* ВК, а̍јд се, *ба̍бо*, скини̍ РД, *ба̍бо*, а̍јде ти̍ у до̍м РД, *ба̍то*, да си поде̍лимо ДП,

---

[284] У старини је именица *свекрва* имала облик номинатива *свекры* и мењала се по самогласничко-сугласничкој промени, тако да је у дативу сингулара имала облик *свекръви*. Према томе, овај облик је настао у новије време, пошто је ова именица пришла именицама *а* промене. Николић: 1984, 130–131.

[285] Богдановић: 1987, 153.

[286] Исто и Богдановић: 1987, 153.

бесуљо бесна ДДу, *Божуро*, дојди Се, *Видо*, нумеја те питам ВК, реко, *Видо* Се, држ, *Владо*, носи ДП, иди си, луда *главо* ВК, ти ли, *Грашо* ВК, леле, *Грашо* ВК, *Грашо*, пази добро ВК, и тако, моа *Дако* ВК, *Дако*, не едем сирење ВК, *Дако*, руно ти истресу ВК, ја, *дедо*, мора дојдем Ка, затрл сам се, *дедо* ДДр, фала, *дедо* Ка, иди, *дедо* Ли, *дедо*, на куга ће там да остане РД, он си такав, бре, *Дивно* ВК, *Дивно*, кво би ти могла ВК, Е, *Дражо* ВК, бре, *жено*, бре РД, море, *Зоро* Со, о, *Јевто* РД, *Кодо*, брале Гр, баба *Лепосово* ДП, *Лепосово*, гле ДП, ја викам, *Љубишо* Се, *мамо*, дај ти одмори Ка, здраво, *Милентијо* ВЛ, реко, *Миливојо* ДДу, ти, *Миро*, неси ли Та, слушај, *Мићо* ДДр, одма, *нано* М, *нано*, кво да работимо ДП, *Панто*, оди доле РД, јела, бре, *рођо* Гр, *Сашо* Ка, *снао* златна Ка, ће идеш, *снао* НС, ако е, *снао* ВК, а, неч, *Тасо*, не М, и ја: *тато*, *тато* Со, *тетко*, нешто си се нервирала ВК, па, *тетко*, ја требам шес да намирим РД, знаш ли, *Томо* ДДу, *Томо*, неч ме верујеш ДДу, сък, *Томо*, бије ДДу, гоца, *ћерко*, године Га, има си све, *ћеро* Га, *ћерко*, блага ДБ, Е, па, моа *ћерко* Ли, такој ти е, моа *ћерко* РД, Милена е, *ћерко*, наследила ВК, па, *ћерко*, поначини ВК, *Чедо*, каже Ка, *чичо*, дај ни вуну Ка, па и: *Јелицо* ДБ, и сл.

бапке, *бапке*, немој ме оставиш РД, *баштојке* ДДу, А, *Боске* ВК, *Боске*, да се видимо Се, *Боце*, брате ВК, *Васке*, оће тражиш Ка, къко, *Васке*, тија леб Ка, *Варошанке* Ча, е па нећеш, *Велике* М, а ти, *Витке* (хипокористик од Вида) Га, *Грађанке* Ча, *Данице*, чуеш ли Ча, еј, *Загорке* ДДр, *Загорке* МВ, рече, *Зорке* ДДу, ел си ти, *Зорке*, нормална ВК, леле, *Зорке*, сврни ДДу, слушај, *Љубице* ВК, туго, *мајке* ДДу М, Па, вика, *мајке* ВК, неће ти се, *мајке*, помогне М, леле, *мајке* РД МКу, *мајке*, ајде да попијеш каву ДП, *мајке*, ти нумеш М, ја ти, *мајке*, несъм ДП, *мајке*, ти дидеш ЗТ, *мале* Гр ВК, *Миланке* ДБ, *сестрице* Ча, чекај, *Симке* Та, добар дан, *Симке* Гр, Е, моа *Симке*, моа *снајке* Гр, *снајке*, да пуштим краве ДДу, у, *снајке* Ка, *снајке*, къкво да работим ДП, не смем да пием, *снајке* ГБ, *снајке*, ја ћу дидем Се, реко, *снајке* Со, Па, *судике*, гу реко Со, *тате*, она нећс диде М, ће згрејнемо мало ракију, *тате* ГБ, *тате*, ми дођомо ко тебе ГБ, Еј, *теткице* М, ја улезнем, *ћерчице* РД, *убавице* Ча, и сл.

Како показује грађа, дистрибуција наставака није слободна. Од именица на *-ка* (изузев именица *ћерка* и *тетка*) и *-ица*, јавиће се наставак *-е*, а у осталим случајевима наставак *-о*. Једном забележен облик *Јелицо*, може бити последица уопштавања наставака тврде промене, уколико није случајан.

Инструментал једнине

506. Неколико облика инструментала, употребљених прилошки, махом су остаци старине, а познати су свим ПТ говорима:

већином сам сама М, сьг *већином* НС М, *већином* долазе Гр, на руке *већином* ГБ, да се *суботом* и *недељом* стока не поји ГХ, само *суботом* и *недељом* Ли, у четврти месец *силом* НС, ми *силом* НС, *срећом* овија ишли Гр, и: ја сам из Гркињу *девојком* ГБ. Последњи облик забележен је и у А. Поморављу[287].

507. Клишетирани облик је: и *капом* и *шаком* Се.

---

[287] Богдановић: 1987, 154, бележи истоветан облик. Ово је, иначе, обично у црногорским говорима: Пешикан: 1965, 189, Пижурица: 1981, 206.

Локатив једнине

508. Обичан је локатив са наставком *-и* или *-е* < *ě* прилошки употребљен: што и пу̍цкамо *зи̍ми* ГБ, про̍лети, *зи̍ме* сне̍г навр̍та ДДу, остали примери у т. 52.

509. Осим овога, у материјалу имам и облике који личе на стари локатив (са *-е* < *-ě*):

јо̍ште бе̍о у *снаге̍* РД;

однесе̍м у *ре̍ке*, у до̍лину та̍мо ВК, да ни вода̍ однесе̍ у *ре̍ке* ВК, низ *ре̍ке*, низ *ре̍ке*, па преко авли̍ју ВК, и̍ма га овде̍ низ *ре̍ке* ре̍дом МКу, па пото̍пимо едне̍ у *ре̍ке* ВК, поред: опере̍мо на *ре̍ку* Со, ми̍ га ви̍камо у *Ре̍ку* Та.

Сваки пут је у питању само једна река, те отпада могућност да је ово плуралски облик. Ово би могао бити стари локатив једнине који је гласио **rěcě*, мада би од старине требало узети само наставак, а изоставити палатализацију.

510. Облик *Луке̍*, у микротопонимији, можда би такође могао бити сврстан овде. Примери су: ди̍м на *Луке̍* да донесе̍м во̍ду, и: па *Луке̍* се зове̍ ДДу.

Номинатив множине (ОП)

511. Облик Н множине служи као ОП и има наставак *-е*. Навешћу само део грађе:

бело̍јке (врста конопље) МВ, да су *вь̍шке* Ча, на оне̍ј *вери̍ге* Гр, во̍ћке ста̍ре *же̍не* цепи̍ле МКу, то̍ј су *ву̑та̍рке* МВ, *ги̍же* и̍ма Та, *гради̍не* МВ, ми̍ смо натопи̍ле *гр̍снице* ВК, *др̍давке* и зове̍мо (врста сукње) ВК, *же̍ншти̍не* но̍се га̍ће Ка, *живо̑ти̍ньке* некакве̍ МВ, гро̍пске *кади̍лнице* Ча, *каньу̍рчице, ка̍ньурке* Ча, цр̍кле вој *коко̍шке* Со, *коко̍шке* прикрека̍ле Ка, по̍сле си *коко̍шке* саме̍ дошле̍ Гр, одо̍вде прела̍те *коко̍шке* ДП, оне̍ј *ко̍мине* Га, без *ко̍ске* ВК, ко̍жа и *ко̍ске* ДДр, у *ко̍цкице* ВК, доди̍ше ми *кравaja̍рке* ВК, у *крива̍че* МВ, на *куде̍ље* ДДу, *куде̍љице* МВ, *ли̍сковине* Гр, мое̍ *му̍ке* ДДу, *пога̍рке* Га, *о̍се* ги налете̍ше МКу, *пани̍це* Со МВ, *по̍дношке* она̍мо га̍зиш Ча, на *пребо̍рке* ДДу, у *то̍рбе* козиња̍ве МВ, *трегера̍че* ВК, ове̍ј *ће̍рке* ДП, њо̍јне *ће̍рке* ДП, те̍ј *ћо̍шке* Ли, бе̍ше пропле̍ла *чара̍пе* НС, *чељуби̍не* Га, сече̍ ови̍ја *ше̍вке* Се;

који̍ су ми *во̍ђе* били̍ ДДу, *га̍зде* купу̍ју Ка, зато̍ј ме *де̍де* не̍ћеју Га, ти̍ја *коми̍те* Гр, на едни̍ *комши̍е* Га, ти̍ја *мутавџи̍је* МКу, на̍ши *старе̍шине* Ка, мои̍ *чи̍че* су ми били̍ *мутавџи̍је* МБ.

512. Од именице *усташа*, имам забележен ном. мн. с наставком *-и*, што је дошло логички, наслањањем на именице м. рода: *у̍сташи* и Не̍мци Ка. Иначе је редовно *трактористе, комунисте.*

513. Од именице *деда* у зони II више пута сам бележила: *ти̍ја на̍ши де̍довци* ДБ, на *де̍довци* по̍ го̍ро ДБ.

Датив множине

514. Јавља се понекад. Има наставак *-ам*. И за његову појаву важи поменуто ограничење:

ту̍рамо *овца̍м* ДДу, на о̍вце, *овца̍м* Га, тре̍ба *стока̍м* да ту̍рам ВК, раздава̍ та̍м *жена̍м* ВК, дава̍ ли *свиња̍м* ВК, и сл.

Са овим наставком јављају се и бројне именице: *обоицам* им се уста насерем ВК.

О облицима типа *децам, пилетијам* у т. 494.

Вокатив множине

515. Облик номинатива има и вокатив множине:

дė бре, *жėне*, светуjте ме Со, ȯ, *жėне*, уторожила се ВК.

Именице IV врсте

516. По овој промени мењају се именице ж. рода на сугласник, уколико нису пришле именицама м. рода, или именицама *а* промене.

једну вечер ВК, *едну вечер* ДП, *туј вечер* РД, на *Бъдњу вечер* ВК, *онуј вечер* ГХ Ча, *трећу вечер* Та, и *неку вечер* Со, *целу вечер* ВК, *другу вечер* ВК, *две три вечери* ВК, *крв* само *ишмрћана* М, све *туј ноћ* платим ДП, *сву ноћ* седи, *сву ноћ* трља ДДу, *целу ноћ* Ђорђа пушил ВК, *целу ноћ* ДП, *сву ноћ* Ча, *туј ноћ* ДДу, *луда памет* Га, *њине ствари* Ли, свака *час* ВК, именица *јесен* обично је женског рода: *целу јесен* ВК и сл.

517. По овој промени мења се и именица *пролет*:

била е *пролет* ВК, дојде трећа *пролет* ДП, оно *пролет* е била ДДр, едну *пролет* Ка.

И у упитнику за Личје стоји иза именице *пролет* да је ж. р.[288]

Остаци старе деклинације

518. Од именице *ноћ* имамо стари датив окамењен у прилогу:

он ће д иде *кноћи* Ча, од вишње ће *кноћи* напраимо Ка, доведи га ти *кноћи* ДП, донеси *кноћи* Гр, Па, *кноћи*, кьд потерамо жито ВК.

519. Прилошки се јављају и окамењене форме инструментала:

1. са завршетком *-м*: доведе ме тај човек *вечером* Ка, онде *вечером* ГБ, кьд *вечером* дојде Ка, на тај извор и појил *вечером* Ка, *вечером* вечерали РД, да дојду *вечером* Га, па ми *вечером* надаву ДДу, *вечером* буам ДП, попраји квасьц *вечером* М, *вечером* она па спраила вечеру ВК; пил би сок *ноћом* Ка, тај трамбоза *ноћом* кьд ме разболи Со, прнуле негде *ноћам* Ка, и *ноћом* чистим Со, носи *ноћом* воду Га, *ноћом* се ја *ноћум*[289] ДП.

2. са наставком *-у*: *ноћу* В, са чергу *ноћу* е била покриена ВК, *ноћу* ВК, и сл.

---

[288] Рајковић Упит, стр. 86.

[289] Облик *ноћом* забележен је и у Рајковић Упит, стр. 117. У Маретић: 1899, 170 налазимо: „Именица нôћ има у инстр. јд. не само нôћу (и нôћи), већ и ноћом, али само као прилог у значењу 'об ноћ'".

520. Прилошки окамењени, јављају се и облици старог локатива:

1. са наставком *-и*, старих *-и-* основа: ти̏ *про̏лети* кьд би дошла̏ Га, а оно̏ *про̏лети* ДДу, од прве̏ си *про̏лети* вр̏љимо ВК, *про̏лети* почишу̏ју о̏вце ДДу, *про̏лети* мло̏го мири̏ше Ча, *про̏лети*, зи̏ме, сне̏г навр̏та ДДу[290], поса̏ди *јѐсени* МВ, и сл.

2. са наставком *-е*, који води порекло од старога јата: све̏ *но̏ће* сна̏ша тка̏е НС.

*

521. Мислим да именицу *мати* треба посебно размотрити. Поред синонимне лексеме, са суфиксом *-ка — мајка*, и лексема *мати* чува своје старе облике, номинативну и акузативну форму:

ма̏ти ће испече̏ М, ту̏ј си вој и *ма̏ти* ВК, и *ма̏ти* гу до̏еше МКу, *ма̏ти* ги чува̏ Со, *ма̏ти* е на̏ша умрѐла Ка, *ма̏ти* гу нѐма РД, *ма̏ти* гу неспособи̏ла ДП, *ма̏ти* вој из Го̏рњо Дра̏говје Ка, па *ма̏ти* га дала̏ Со, дојде̏ *ма̏ти* ВК;

да очу̏ваш при *ма̏тер* РД, та̏м сам и *ма̏тер* има̏ла ДП, да гу во̏дим ја̏ при *ма̏тер* МКу, прекај *ма̏тер* овде̏ Га, не врѐви сьс *ма̏тер* Со, она̏ ни нее̏ *ма̏тер* отру̏ла ВК, да су̏је *ма̏тер* ДДр, си̏ску *ма̏тер* Ка, чѐка и *ма̏тер* и та̏тка М, у бо̏жју *ма̏тер* отишла̏ ВК, ко дете̏ без *ма̏тер* РД.

522. Од лексеме *мати* јавља се датив на *-е*. У старини ова именица, консонантске промене, имала је наставак *-и*[291] у дативу једнине, тако да је појава *-е* у дативу дошла под утицајем именица *-а-* основе, а води порекло од јата:

и *ма̏тере* идо̏ Со, ћу ви ка̏жем ја̏ *ма̏тере* Ча, па, *ма̏тере* умрѐл си̏н ДП, мое̏ *ма̏тере* жѐњен си̏н умрѐл ДП, мое̏ *ма̏тере* се овако̏ј држимо̏ ДП.

Облици именица уз бројеве

523. Осим уз број један (и пола), и ГЗ има посебне облике уз бројне конструкције[292].

524. Именице мушког рода имају облик с наставком *-а* уз бројеве[293], што је стари двојински наставак, „који се употребљавао некада само уз бројеве"[294]:

два̏ мѐтра др̏ва Ка, у тија *два̏ пр̏ста* ВК, *два̏ си̏на* ДП, *два синчи̏ћа* Ка, *два̏* си *телеви̏зора* има̏ли РД, *два ца̏ка* Ка, *три̏ војни̏ка* Ка, *три̏ гу̏љана̏* (овце) Ли, ти̏ја *три̏ да̏на* ДДр, преко *три̏ ѐктера* Ли, по *три̏ коња̏* ДДу, *три̏ мѐсеца* Со ДДр, *три̏ чети̏ри помо̏ћњика* ГХ, *три̏ пресѐдника* Гр, *три̏ резервȁра* Ча, *чети̏ри дѐвера* Со, у *чети̏ри ду̏ара* Га, *чети̏ри колца̏* Гр, по *чети̏ри са̏та* РД, *чети̏ри си̏на* Ка, *чети̏ри сто̏га* Ка, *чѐтири пет мѐсеца* Ли, по *пе̏т лѐба* МВ, *пе̏т а̏ра*, негде̏ *десет а̏ра*, негде̏ *петна̏ес а̏ра* Ка, и̏ма *станари̏ пе шѐс* Се, *пе шес човѐка* НС, на *шѐс мѐтра* Ка, *осом ѐктера* Гр, *о̏сом јѐзика* Ли, *дѐвет милио̏на* ДП, *дѐвет пара̏ну̏ка* Га, на *дѐсет дьна* ДП, на *дѐсет мѐтра* Ка, *десети̏ну ка̏зана* Гр, *десети̏на сно̏па* Ка, *једина̏ес да̏на* Ка, *једина̏ес ли̏ста* Ча, *два трина̏ес а̏ра* РД, *два̏ес да̏на* РД, *два̏ез да̏на* Со, *два̏ес*

---

290 Белић: 1905, 340.

291 Николић: 1984, 132.

292 Богдановић: 1987, 155.

293 Исто и Белић: 1905, 329.

294 Белић: 1905, 329.

ду̀ката МВ, *два̀ес ка̀зана* Га, *два̀ес ћели̇ма* Га, по *два̀ез ђа̀ка* ГХ, *дваес чети̇ри ме̏-сеца* Га, *два̀ес чети̇ри са̀та* Ка, *два̀ес пет а̀ра* Гр, *три̇ез дина̀ра* М, *три̇ез го̏ста* Ли, *три̇ес пет дина̀ра* ВВ ГХ, *четере̑з дана̀* Ча ВК, *четерез да̀на* ДП, *педесе̏т ди-на̀ра* Ли, *педесе̏т е̏ктера* Гр, *шесе̏т а̀ра* Ли, *седомдесе̏т а̀ра* Ча, *осомдесе̏т кило-метра* Ка, *сто̀ врзма̀* (јд. врзам — половина коњског товара, једна страна) Ка, *сто̀ гре̑а* РД, *седом сто̀тине бра̀ва* о̏вце ДДу.

525. Ређе се јавља облик са наставком множине на *-и*:

два три тро̀јица му̀жи Гр, оно̀ се потреви̇ло *два̀ мушка̀рци* Га, и̇ма *станари̇ пе шѐс* Се, у̇вече, у о̏*сам са̀ти* ВК[295], у *де̏вет са̀ти* ве̏чером се, *де̏вет ме̏сеци* ДП, у *пе̏т са̀ти* Гр.

526. Ретке су форме без наставка: *три пу̇т* се ди̇зам ВК, *пет пу̇т* на̀ дан Га.

527. Именице женског рода *-а-* промене уз број имају облик на *-е*, што је и об-лик номинатива множине[296]:

о̏бе две ба̀бе ГХ, *пе̏т ба̀нке* беоше М, *две̏ бу̀чке* МВ, *две̏ ве̏је* ДДу, у *две̏ во̏де* Ш, *че̏тири го̏дине* Ка, има̀ја сам *де̏вет го̏дине* Гр, у *три̇ез го̏дине* Ка, *трина̀ез го̏ди-не* НС, *дваез го̏дине* ВВ, *два̀ез ду̇ше* и̇ма ГБ, *две̏ зми̇је* ВК, *две̏ Зо̏ре* да се наста̀је ДДр, *сто̀ и̇љаде* ДДр, за *петна̀ес и̇љаде* Ка, *три̇ес и̇љаде* Ка, по *две̏ три и̇љаде* ВВ, *че̏тири ка̀нте* МВ, *че̏тири ка̀це* Га, *три̇ ка̀пке* МВ, *две̏ква̀чке* Ш, *две̏ ко̏зе* и јарче̏ Га, *сто̀ два̀ес ко̏зе* МКу, *пеше̏с се̏дом коко̏шке* Се, *пешесна̀ес коко̏шке* Со, *пе̏т ма̀рке* ВК, *две ма̀рке* ВК, *сто̀ два̀ес ма̀рке* Ка, *ше̏с маште̏вине* ДДу, *два̀ес милија̀р-де* ВК, *две̏ муша̀ме* Га, по *ше̏с не̏деље* ДДу, *се̏дам не̏деље* ВК, *о̏сам не̏деље* РД, *че-ти̇ри ни̇тке* Га, *две̏ста о̏вце* МКу, *осомдесе̏т о̏вце* Ча, *о̏вце четире̏с* ДДу, ра̀ни по *две̏ сви̇ње* Кр, *пешес сви̇ње* ВК, *по̀вишке сви̇ње* М, *три̇ сна̀е* ДДу, *две̏ к'е̏рке* ДДу, онеј *две че̏рге* ВК, *две шља̀кавице* Гр.

528. Именице ср. рода које не проширују основу имају облике на *-а* уз бројеве:

на *две ме̏ста* МВ (мада чешће са проширењем основе, вид. т. 529), *две ки̇ла* ВК, по *двана̀ес ки̇ла* РД, *осомдесе̏т ки̇ла* ДДр, *три̇ ки̇ла* маз Гр, *шесе̏т ки̇ла* маз ВК, да у̇зну *пет ки̇ла* Ка, за *две̏ огледа̀ла* Ча, и̇маше *се̏та* (псета) *две̏* ДДу.

529. Именице средњег рода друге врсте јавиће се са наставком *-и* и проши-рењем *-ет-* уз број[297]:

две̏ гове̏дети ДДу, *две̏ дете̏ти* и̇му РД, и̇ма *две̏ дете̏ти* ту̇жна (лепа) РД, до-би̇ше *две̏ дете̏ти* Со, по *две̏ дете̏ти* Гр, *две̏ дете̏ти* му̇шки Гр, на сва̀ку ко̀ру *две̏ јаjце̏ти* ДДр, на *две ме̏стети* Ча, *две̏ уну̇чети* ДП, по *две три̇ зр̀нети* МВ, *две три ло̀јзети* Га, на *две три ме̏стети* смо сеја̀ли Ка, *три̇ дете̏ти* има РД, *три̇ ја̀гњети* ДП, и̇мам *четири пра̀сети* ДДр, *чети̇ри шише̏ти* узо̀ Ка, *чети̇ри дете̏ти* Гр, *че-ти̇ри дете̏ти* сам има̀ла Со, *чети̇ри* сам *дево̀јчета* родила ДДр, *четири дете̏ти* МВ, *пешез дете̏ти* Се, *ше̏с ја̀гњети* Ли, *се̏дом дете̏ти* ДДу, *се̏дом парче̏ти* ДБ,

---

[295] Белић: 1905, 330 и 331.

[296] Исто у Богдановић: 1987, 155 и нап. 287.

[297] Ово је стари облик НАВ дуала. Николић: 1984, 137. П. Ивић, међутим, каже да су множин-ски облици именица м. рода уз бројеве на *-и* дали повода да се „углавном у већем делу тимочко-лу-жничког и сврљишко-заплањског дијалекта, јаве паралелни облици са *-и* и у средњем роду“. Ивић: 1985, 116. Чести су у говорима овог дела Србије. Вид. Богдановић: 1979, 59, Богдановић: 1987, 156, Барјактаревић: 1977/1, 346, али Барјактаревић: 1977/2, 400: „Код Белића се јавља и наставак *и* што ја нисам чуо“.

о̍сом пи̍лети ДП, *о̍сом дете̍ти* Ка, *де̍вет ја̍гњети* Ка, *де̍вет гове̍дети* Ка, *де̍сет детѐти* Га, *де̍сет пра̍сети* да утѐпаш РД, на ти̍ја *једина̍ес мѐстети* Гр, *два̍ес три̍ес јајцѐти* Гр, *сто̍ педесѐт јајцѐти* Гр, ко̍лко и̍маш *јајцѐти* Гр, *на мло̍го мѐстети* Ка.

530. Ређе се јавља наставак *-а* или *-ија* уз проширење *-ет-*:

три̍ девојчети̍ја смо Ча, *о̍сам пилѐнцета* ДП.

531. Уз број јавља се и множински облик са завршетком *-ци* и *-ићи/-ичи*:

о̍сам ја̍гањци ВК, *три̍ пра̍ци* ДДр, *гоца̍ пра̍ци* РД, *о̍сам* су била̍ *пра̍ци* ГХ, и̍ма *чети̍ри уну̍чичи* Со, *чѐтири и̍мићи* ЗТ, *трина̍ес пи̍лики* ДБ, и сл.

532. Са обликом *-у* уз број имам:

по *де̍вет гове̍ду* Ка (о промени именице *говеда* вид. у т. 550), по *сто̍тину ја̍рету* ВК.

533. Облик на *-у* има и збирна именица *браћа*: *чети̍ри* сам *бра̍ћу* има̍ла МВ.

534. Збирна именица *деца*, или *дечица* уз број има облик номинатива или акузатива:

свѐ *три деца̍* Ча, по *две деца̍* у једну̍ чова̍њу ВК, *дечи̍ца* и̍ма *двѐ* ДП;

жену̍ и *чети̍ри дѐцу* ДДу, една̍ и̍ма стари̍ја *двѐ дѐцу* Кр, *чети̍ри дѐцу* има МВ, по *двѐ дечи̍цу* ГХ.

535. У заклетвама се чује: *двѐ* ми *о̍чи* МВ, *о̍бе о̍чи* да ми испа̍дну Со, што представља стари двојински облик.

*

536. Табеларни преглед наставака именичке деклинације но родовима изгледа овако:

именице мушкког рода		
	једнина	множина
номинатив	-ø, -о	-и, -ови/-еви
општи падеж	= Н, -а	= Н
датив	-у	-ем
вокатив	-е, -у, -о	= Н
уз бројеве	-а	

именице *а* промене		
	једнина	множина
номинатив	-а	-е
општи падеж	-у	= Н
датив	-е	-ем, -ам
вокатив	-о, -е	= Н
уз бројеве	-е	

именице средњег рода		
	једнина	множина
номинатив	-о, -е	-а, -ета, -етија, -ићи/ичи/ики, -ци
општи падеж	= Н	= Н
датив	-у, -ету	-ам
вокатив	= Н	= Н
уз бројеве	-а, -ети, -у, = Нмн	

Посебне напомене о деклинацији

537. У мојој грађи нема потврда да лексема *лук* дели судбину лексема *леб* и *дом*. Ја имам само: зелѐни *лу̍к* ВК, *лу̍к* цр̍ни МВ[298], а исто налазим и у упитнику за Личје: *црни лук*, *бели лук*, на стр. 73.

538. Лексема *дом* може се јавити са финалним *-а* или без њега:

ошла̍ си *до̍м* Гр, бѐгај ти̍ *до̍м* Гр, у си̍ротан *до̍м* РД, оти̍демо *до̍м* ВК, но̍си да̍р *до̍м* ГБ;

и до̍јдем *до̍ма* ВК, дојдо̍ *до̍ма* ВК, и̍ма ли јо̍ш некуга̍ *до̍ма* Га, она̍ си ошла̍ *до̍ма* Со, по једно̍ донесѐмо *до̍ма* М, тѐрамо *до̍ма* ВК, *до̍ма* кори̍то Ча, седи̍ сам *до̍ма* Ча[299].

Слична је судбина и лексеме *леб*:

јѐла ме е ко *лѐб* Га, едьн пу̍т сьм *лѐб* та̍м размешува̍ла ВК, не мо̍ж без *лѐб* ни̍шта Ли, бес *лѐб* ку̍сај Се, оста̍домо бес *лѐб* МКу, бес *лѐб* се не мо̍же Ка, а̍јде, о̍ћ *лѐб* Га, чи̍с *лѐб* МКу, па му однѐсе *лѐб* Со, с *лѐб* нѐма ДП, омѐсим им *лѐб* Ча, нѐма *лѐб* Ка, *лѐб* трѐба ВК, не мо̍гу ни *лѐб* да гу̍там Ли, нѐма с *лѐб* ГБ, за *лѐб* тѐшко ДДу, у црепу̍љу мѐсиш *лѐб* Ча, ко се испѐче *лѐб* Ка, и *лѐб* и с *лѐб* Гр, *лѐб* смо има̍ли МКу, *лѐб* не мѐсим ДП;

ни̍ је *лѐба*, ни̍ је с *лѐба* ДП, нѐма *лѐба* ГБ, и *лѐба* и с *лѐба* Га, у текнѐ се мѐси *лѐба* М, да ни дадѐш ма̍ло *лѐба* Ка, *лѐба* нѐмаш Ка, ни *лѐба* ни с *лѐба* Ка, и тури̍ *лѐба* у црепу̍љу Со, *лѐба*, с *лѐба* МВ, и *лѐба* си бо̍ље омѐсим МВ, једѐм *лѐба* ВВ, било̍ кри̍за за *лѐба* Со, за *лѐба* ти прича̍ Со, ни̍шта без *лѐба* Ли, како̍ се мѐси *лѐба* Со, једу̍ *лѐба* ВВ, и њѐму *лѐба* ВВ[300].

539. Именица *ноћ* може имати облике у мушком или женском роду:

1. два̍ да̍на и два̍ *но̍ћа* Ка, три̍ *но̍ћа* Ка, ка̍кав је *но̍ћ* Ча.

О примерима за ж. род у т. 516.

540. Именица *вече* обично је женског рода[301] (примери у т. 516), али јавља се и у м. роду:

---

298 Исто налази и Н. Богдановић у: Богдановић: 1979, 60.

299 Белић: 1905, 337–338; Павловић: 1939, 166.

300 Богдановић: 1987, 143.

301 Исто налази и А. Белић у: Белић: 1905, 306.

за *Бáдњи вèчер* МКу.

541. Облик: *добро вèчер* ДП, вероватно је аналошки према: *добро јутро*.

542. Именица *посао* јавља се са два лика — у два рода:

1. да се напỳшти *пóсо* РД, некѝ *пóсо* Га, едьмпỳт на *пóсо* РД;

2. дал си некỳ *пóслу* имáл Га, нȁјчиста ми *пóсла* ВВ, нèма другу *пóслу* ВК, ѝмаше *пóслу* тỳј ВК, да нèмам с њèга *пóслу* ДП, тȁм нȁјгору *пóслу* Га, да повр̀шим *пóслу* ДП, ѝма стò *пóсле* ВК.

543. Вероватно аналогијом према *камен* : *камење*, забележила сам, мада само једном, и: у једáн *грмáн* МКу, и према овоме: лèгли смо у *грмáње* МКу. Слично налази и М. Павловић у Сретечкој Жупи. У Рајковић Упит. на 69. страни налази се облик *гр̀мен*, у значењу „грм“.

544. Именица *нит* не постоји у ГЗ, али изведенице од ове лексеме има: четѝри *нѝтке* Га (део разбоја кроз који се провлаче нити, док се сама нит зове жица: по две *жѝце* у брдо ДДу), *нитèње* Ча, а ту је и глагол *нити(ти)*, познат на целом простору. Исто бележи и Рајковић Упит, под *нит*, на стр. 75: *нѝтка*, *нѝтке*, мада без посебне назнаке.

545. Исто важи и за именицу *кут*, с том разликом што од ове основе не постоји именица, већ само глагол: него га *скутáше* Со и сл. То бележи и Павловић Упит, на 32. страни: *скутáл* се, кудè се *кỳташ*, бре. Значење ових глагола је „сакрити“, „крити“.

546. Без облика за једнину, у именице pluralia tantum спада именица *бисаѕи*: једнѝ *бисáѕи* Гр, *бисáѕи* з двè МВ.

547. Од именица pluralia tantum *чезе*, *виле* и *грабуље* имамо и једнинске и множинске облике:

отỳд га довóзи сас коњá, с *чèзу* Ли; упрèго коњá, *чèзу* Гр; са *чèзе* ѝду Ча,

с *вѝлу* овỳј гвоздèну Га; *вѝла* овдè тỳрена еднá Га, удáриш сьс *вѝле* ДДу, тьг гу мèшаш сьс *вѝле* РД, одбѝраш сьс *вѝле* ДДу[302];

з *гребỳљу* ВК Ка.

548. Тако и: на *Задỳшницу* ВК, *Задỳшница* се ỳвек пáда у субóту ВК, али само: кьд су тѝја *Младèнци* Га.

549. И овде се јављају именице pluralia tantum типа *колице*:

тèј су *богѝње* сѝтне ГБ, онèј *верѝге* Гр, на тèј *верѝге* ВК, гајдарџѝја си донèсе њигòве *гáјде* и у њѝ свѝри ВК, кьд је онèј *зáушке* лежáл Ча, у Студèну се тупáле *клáшње* Ча, дебèле *клáшње* Ча, терајте ме, дèцо, у *колѝце* МВ, дè су ти, бáбо, *колѝце* Га, седѝм да гỳрам *колѝце* Гр, двòе *прѝколице* ДП, поред: *колѝца* порад шỳпу ДДу, па са *сáнке* Ка, од *сáнке* Гр.

У народу нису у потреби лексеме *прса*, *плућа* и *леђа*. Заправо, чује се: бòлесан *на плỳћа* Се, имáл *на плỳћа* ВК, у значењу 'болестан од туберкулозе', али увек уз предлог *на* и са овим значењем[303].

---

302 Облик *вѝла* у једнини и *вѝле* у мн. има Рајковић Упит, 52.

303 У значењу туберкулоза у употреби су и друге речи: *јевтика*, *јектика*.

Није у употреби ни лексема *наћве*, мада ће на инсистирање рећи да знају за ту реч, а понекад и за њено значење.

550. Именица *говеда* има облике по *а* промени, дакле, као именица женског рода:

напоји нашу *говеду* Ка, да кове *говеду* ГБ, селски *говеду* НС, остаимо онуј *говеду* Га, у Душник чуву *говеду* ДП, *говеду* ВК[304], и: онај *говеда* леже ДДу, али уз број ће бити: *две говедети* ВК, или: *две говеда, девет говеду* Ка (т. 532).

551. Исто важи и за именице *браћа*, *деца*, *прачина*:

несу ми живи *браћа* МВ, *браћу* гоџа има Со, с овија *браћу* Гр, тройцу *браћу* имал МВ;

овај *деца* ВК, да поканим *децу* ДП, несьм тьг имала *децу* Га, да чувам топрв *децу* Со, између тај *децу* РД, на *децу* куа Гр, крштевља поп *децу* Га, оптеретена око *децу* М, несьм купил за ваша *децу* РД, али: куј си има *деца* повишке ДДр[305].

прачина по скупа Ка, овај мала *прачина* Ка, мерили *прачину* ВК.

552. Као им. ж. рода мења се: жељна сам за *унучету* Се.

553. Именица *пазухо* има облик на *-ка*: па гу тури у *пазуку* ДП, под *пазуке* ме заболе ВК.

554. Од именице *плеће* јавља се само облик са наставком *-ка*: *плећка* М, *плећке* ВК.

555. Колебање у роду осећа се код именице *звоно*, па имамо облике у мушком и женском роду: шта бие тај *ѕвона*, *ѕвона* бије ГБ, и: само једну *ѕвону* удара ГБ, куј ће *ѕвону* да удара ВК.

556. Именица *половина* готово редовно губи крајњи вокал[306]:

он *половин* терал напред, *половин* по њега Ка, оно *половин* свет остало наметено Та, преко *половин* узела, па ју врзала РД, необрано *половин* ДП, али: кад *половину* тури уста Со. Вид. и т. 98.

557. Понекад крајњи вокал губи и именица *страна*: помери на *стран* М, поред: шала на *страну* ВК.

558. Судбину ових не дели именица *планина*: све пот *планину* Ча, горе пот *планину* Ка, *планину* горе ГБ, слегне ис *планину* Ка, погину у *планину* Ка, што су ишле по *планину* МВ, да косим горе у *планину* Ка, по *планину* М.

559. Именица *право* показује колебање у роду[307]:

имам *право* Ка, оне иму *право* ДП, али: ти имаш *праву* да ме слушаш Ка.

560. Именица *доба*, индеклинабилна и у другим народним говорима[308], има готово редовно облик *добо*:

у моје *добо* ДДу, зимско *добо* беше Гр, у тој *добо* Ча, у свако *добо* ВВ, среднјо *добо* Ли, али и: у свако *доба* ВВ.

---

304 Белић: 1905, 305 каже: „Именица *говеда* мења се каткада као именица женског рода“.

305 Белић: 1905, 310–311 објашњава порекло овог облика.

306 Исто и Белић: 1905, 305.

307 Исто у: Ђуровић: 1992, 270.

308 О овоме говори С. Реметић у: Реметић: 1985, 245 и нап. 706, а о простирању појаве нап. 707.

561. Обично је *рамо* (примери у т. 153), али и: пу̍шку од *ра̍му* ДБ.

562. Колебање у роду осећа се код именице *Варшоломеј*: вр̍ти *Вршоломе̍*, у̍дри Ге́рмане М, *Вршолома̍* М.

ЗАМЕНИЦЕ

Личне заменице

563. Облици личних заменица показују веће шаренило у ГЗ него у књижевном језику. Ова се тврдња, пре свега, односи на енклитичке облике, код којих су се задржали неки архаизми, али има и новина.

Једнина

564. Синкретизам облика личне заменице за 1. л. јд. познат је и другим штокавским говорима[309]. За све падеже, изузев номинатива који има облик *ја*, употребљава се акцентовани облик *мене*, или краће *мен*, за који А. Белић каже да је настао редукцијом крајњег вокала[310]. Порекло овог облика није једнако у свим падежима. Генитивно и акузативно *мене* је од старог *мене*, док је облик датива могао настати доследном екавском заменом старога јата у облику **тьнѣ*.

Облик *мене* уједно је и општи падеж.

565. У ОП имамо и *ме* < *tę*, а у дативу се, осим облика *мене*, јавља и стара енклитика *ми*.

ОП:

оста̍де кре *ме́не* Се, по̍убава од *ме́не* Га, по̍млада од *ме́не* Га, по̍здрава од *ме́не* РД, по̍стар од *ме́не* Ча, ма̍јка ми била̍ мло̍го при̍трана (брине) за *ме́не* ГХ, слу̍шај *ме́не* Ка, *ме́не* ра̍не си̍нови Га, *ме́не* чу̍ди НС, да до̍ђу за *ме́не* Гр, а̍јде с *ме́не* ГБ, кључе̍ви си чу̍вам у *ме́не* МКу, во̍де ре̍д од *ме́не* Се, дрпо̍љ (рита, поцепана одећа) на *ме́не* ВК, и сл.

о̍н је стари̍и би̍о од *ме́н* коџа̍ Гр, по̍млад од *ме́н* ДП, и̍ма по̍стари од *ме́н* Кр, сестра̍ је по̍ нагрубуси̍ла од *ме́н* Со, да ли̍ се се̍ћу за *ме́н* ДП, а *ме́н* нају̍рил на лива̍ду Со, да мо̍згам за *ме́н* Се, колко за *ме́н* Ка, па пи̍та за *ме́н* Се, па *ме́н* дове̍ли Кр, и *ме́н* по̍кани Гр, ти̍ ћеш *ме́н* да сме̍ниш Ка, оно̍ е то̍ј за *ме́н* ВК, о̍н *ме́н* да уби̍је Ка, не са̍мо сьс *ме́н* Ка, и сл.

не веру̍ју *ме* људи Со, ко̍лко пут су *ме* изе̍ли Та, пре̍рипи (прескочи) *ме* ГБ, мењу̍је *ме* уну̍к ДП, ће *ме* во̍ди ВК, о̍н ме у̍вати овде̍, па *ме* ги̍лну (заголица) ДДр, и сл.

Датив:

а *ме́не* да да̍вају шиће̍рак Со, *ме́не* бе̍ше ре̍д Ча, едно̍ му̍шко *ме́не* да оста̍не ДП, ту̍ри га *ме́не* на ру̍ке ДДу, ти̍ *ме́не* зави̍диш Ка, *ме́не* су кра̍ву укра̍ли М, да неси̍ *ме́не* пра̍ила то̍ј ДДу, и сл.

---

[309] Реметић: 1985, 287. Ивић–Бошњаковић–Драгин: 1994, 231. и нап. 168.

[310] Белић: 1905, 400. Разлоге за употребу једног или другог облика дају: Богдановић: 1979, 66: „Употреба једних или других често се може везати за употребу појединих предлога артикулационо више или мање прилагодивих: *од ме́не, с ме́н, сьс ме́н, уз ше́б / ус ше́б*"; и Ћирић: 1983, 71. Он покушава да пронађе објашњење у реченичном акценту.

кьд се *мéн* свиђало Га, вѝ *мéн* да одредите Ка, и вѝ требате *мéн* ВВ, *мéн* се тој не тиче Гр, газдарица, што *мéн* ћерка стањује НС, он мрдну на куде *мéн* Гр, да несѝ *мéн* каву ДДу, и сл.

мѝрна *ми* глава ВК, она *ми* е постара ДДр, врза *ми* гу снаа Гр, напѝши *ми* по леђа Ка, Здравка *ми* казује Ка, изедоше *ми* га душмани Ли, у Ваљево су *ми* два брата МВ, он *ми* тако̀ј вѝкаше Со, да *ми* се смејеш Ка, ноге *ми* отѝцаоше Га, кажѝ *ми* РД, и сл.

Ретки су облици са *-и*, за које Белић тврди: „Развило се под утицајем енкл. замен. *ми* и именица ж. рода"[311]: пола е остало *мéни* ЗТ, она *мéни* даде дар ГБ, *мéни* је крава украђена М, и сл. У ГЗ тај облик унесен је из стандарда.

Необична је употреба енклитике *ми* у примеру: да *ми* извѝнете Ли, вероватно аналогијом према конструкцијама типа: *да ми* опростите.

566. Лична заменица другог лица једнине дели судбину претходне. Од ње налазимо акценатске облике *т̄ебе* и *т̄еб* и енклитике *т̄е* и *т̄и*:

ја сам по болна од *т̄ебе* РД, искарам ја *т̄ебе* МК, вѝдим ја *т̄ебе* ѝдеш ВК, и сл.

мѝ би дошле за *т̄еб* Га, найде на *т̄еб* ДДу, у *т̄еб* гледа ВК и сл.

не могу *т̄е* помогнем Се, мора *т̄е* тепам Ли, мора *т̄е* цунем ГХ, бес *т̄е* ватѝл РД, вуци *т̄е* појели РД, лажу *т̄е* тој ВК, ће *т̄е* верује Ка, и сл.

ел толко порез *т̄ебе* ВК, *т̄ебе* ли носи Ће, дава *т̄ебе* М, *т̄ебе* не долѝкује тако̀ј ВК, и сл.

ја му прѝчам ко *т̄еб* саг Ка, на *т̄еб* дадо Ће, реко *т̄еб* да даде ВК, и сл.

и следује *т̄и*, Со, пое *т̄и* на мужа ДДу, да *т̄и* кажем Ка, а ово̀ј *т̄и* ја казујем Со, и сл.

567. Могућа је и појава удвојених облика, мада она није тако честа:

него *ме* задржава *мéне* Гр, *мéн ме* е Гр, оно *ме* ово̀ј *мéн* ѝзеде Ка, *мéн ме* закачи онај Се, а *мéне ми* зло, зло ДП, *мéн ме* вређа моа сестра ВК, носѝле *ме мéн* НС, и сл.

не може *мéне* нѝкој да *ми* зајми М, *мéн ми* онако̀ј Се, *мéн ми* се све чѝни Та, не да *ми* оне *мéн* не даву ДДр, и сл.

он *т̄и* нећe по *т̄еб* одбѝе Ча, да *т̄и* ја *т̄еб* кажем Гр М, и сл.

568. Јавља се и форма са акцентованим обликом у номинативу и енклитиком у дативу: *јà ми* се не свиде Ка.

569. Лична заменица за свако лице има акцентовани облик *себе* и редуковани *себ*, а енклитике су *се* и *си*:

ја си помислѝ *у сéбе* ДП, ѝмају ли *на сéбе* ДДр, од сам *сéб* се поједе ВК, и сл.

Енклитика *си* „представља у књижевном језику архаизам"[312], а у ГЗ се често употребљава и незаменички, као речца (вид. т. 985).

570. Треће лице једнине има у м. и ср. роду два акцентована пуна облика (*њега*, *њему*), један редуковани (*њег*) и два енклитичка (*га*, *му*):

---

[311] Белић: 1969, 103–104.

[312] Белић: 1969, 101.

ОП:

вучу̍ муни̍цију за *њѐга* Ка, Бо̍гдан се кунѐ у *њѐга* Ка, *њѐга* пр̍во бѐше у ру̍ку ВК, долѐко сам од *њѐга* Гр, у̍зне од *њѐга* Гр, прекај *њѐга* РД Се, кључѐви су у *њѐга* Гр, и она̍ си ошла̍ сьс *њѐга* Се, и по̍сле се за̍шали сьс *њѐга* ВК, да нѐмам сьс *њѐга* по̍слу ДП, води̍ла е рѐд од *њѐга* Се, шма̍јсер на *њѐга* Ка, полови̍н по *њѐга* Ка, и сл.

мло̍го се Ми̍рко ва̍ли од *њѐг* Ка, ја̍ сам по̍стара од *њѐг* ДДр, мла̍ђа од *њѐг* била̍ ВК, и *њѐг* и кмѐта неки̍ опа̍ја Гр, кьд найдеш на *њѐг* ДДу, нѐће *њѐг* да прода̍ву РД, и *њѐг* сам облага̍ла РД, нѐће за *њѐг* да оти̍де Ка, пописа̍ше и *њѐг* ВК, и *њѐг* ћу чу̍вам ЗТ, па ме по̍еде с *њѐг* РД, у *њѐг* смо меси̍ли лѐб Ча, једу̍ на *њѐг* МВ, и сл.

и уда̍ре *га* ко̍ла Кр, ел ће *га* цу̍не у ру̍ку НС, ћу *га* ту̍рим у по̍друм Се, не кладѐмо *га* Ка, отру̍ла би *га* М, па *га* строши̍мо ВК, мани̍ *га*, ви̍ка, мани̍ *га* Ка, него *га* скута̍ше го̍ре Со, прода̍вај *га* на млеко̍ ВК, и сл.

Датив:

свѐ *њѐму* ма̍лко ДП, а ја̍ по̍сле *њѐму* однѐсем ВВ, ја̍ несьм ни *њѐму* прича̍ја Гр, о̍н *њѐму* са̍в удо̍бнос да̍о Ли, ја̍ однесѐм *њѐму* ВК, *њѐму* се мо̍ж дѐси Ка, и *њѐму* оцѐко ДП, и сл.

па *му* однесѐ лѐб Со, ца̍бе су *му* па̍ре Ли, ја̍ *му* прича̍ Ли, та̍тко *му* погину̍ја ГБ, па *му* свѐ ока̍же М, трѐба *му* човѐк рѐкне ВК, ко̍ *му* и̍меше Га, трѐба *му* мѐсим крава̍јче Га, немо̍ј *му* да̍ваш Со, да *му* мо̍згујем ВК, жена̍ *му* у̍мр Гр, ја̍ *му* оприча̍ Гр, и сл.

И од ове заменице јављају се удвојени облици:

нагово̍рим *га* ја̍ напрѐд *њѐга* Гр, ја̍ *га* во̍лим *њѐга* ГХ, дру̍ги *га* у̍чи па *њѐга* ДП, тако̍ј *га* ва̍та *њѐга* Ли, тѐра *га* *њѐга* Гр, и сл.

трѐба *му* и *њѐму* лѐба ВВ, да̍де *му* *њѐму* Ће, *њѐму* *му* се не свидѐ ДДу.

571. Највеће шаренило показује л. з. 3. л. јд. женског рода. У зони I, А = ОП, има облик *њу*:

ви̍ка по *њу̍* ВК, по *њу̍* трчѐ Ш, *њу̍*, до са̍м си *њу̍* уплетѐш ДДу, отидо̍ кре *њу̍* Се, код *њу̍* смо ишлѐ ВК, Љу̍бица по̍ црна̍ од *њу̍* Ча, ми̍ смо награка̍ле по *њу̍* ДП, и̍де пара̍ на *њу̍* Гр, и сл.

572. У зони II ОП има облике *њума*[313], *њум*, и *њу*:

кьд ви̍кне по *њу̍ма* ГБ, свѐ *њу̍ма* чѐка Гр, поза̍ди *њу̍ма* НС, наѕр̍нем си и *њу̍ма* ГБ, и на *њу̍ма* си поглѐдам ГБ, од *њу̍ма* Гр, комши̍ка да наѕи̍ра *њу̍ма* Гр, ко̍рпу и с ја̍ја у *њу̍ма* ГБ, до̍бро с *њу̍ма* спорѐдуем ГБ, онѐ сас *њу̍ма* барата̍ле ЗТ, и *њу̍ма* довѐде ЗТ, и сл.

и за *њу̍м* и за мѐн ДБ, по̍стара од *њу̍м* Гр, о̍дма од *њу̍м* ва̍ри Гр, и сл.

ишли̍ смо за *њу̍* ДБ, држи̍ се за *њу̍* ДБ, преко *њу̍* проо̍димо ДБ, и сл.

313 Да језичка црта може да маркира и личност, говори један детаљ из Великог Крчимира. Тамо је живео човек који се ту призетио из Купиновице (моравско село) и убрзо по доласку добио је надимак Њуме. Разлог је био у томе што је он једини у селу употребљавао заменички облик *њума*, чиме се видно издвајао од околине.

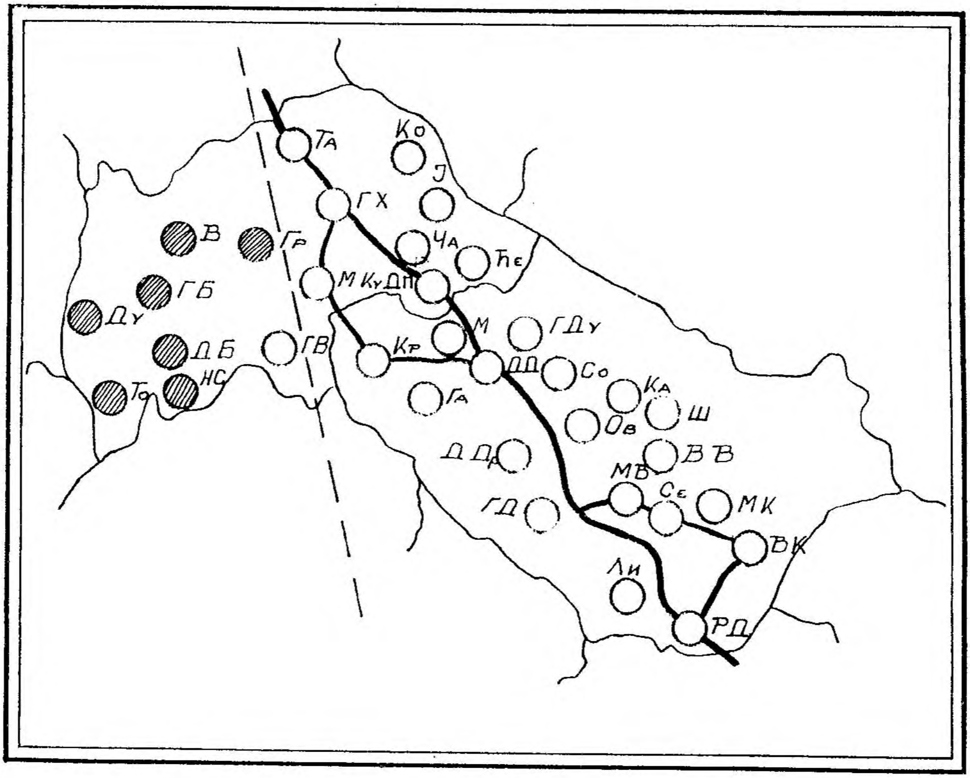

Карта бр. 8: Дистрибуција заменичких облика *њум(а)*, *њу*

Легенда:

њу, *њум(а)*

њу

Видети карту број 8.

А. Белић за *њум(а)* каже да се као акцентована форма употребљава само у јужноморавском[314].

573. У зони II чују се и облици са партикулама *зе* и *зи* у дативу[315]:

извади̍ја *ву* се мо̍зак у гла̍ву *њо̍јзе* ДБ, бе̍ше *гу* погина̍ја му̍ж *њо̍јзи* ЗТ, ја̍ *ву* да̍до *њо̍јзе* НС, реко̍ *гу њо̍јзе* НС.

---

314 Белић: 1905, 413. Он ово тумачи утицајем КР дијалекта. Има је и у Богдановић: 1987, 164, Барјактаревић: 1977/1, 348, Барјактаревић: 1977/2, 400, Стевановић: 1969, 414.

315 Налази их и Белић. Вид. Белић: 1905, 410, напомињући да се употребљавају у јужноморавском. Ова заменица се, са овим партикулама, налази и у Богдановић: 1987, 164.

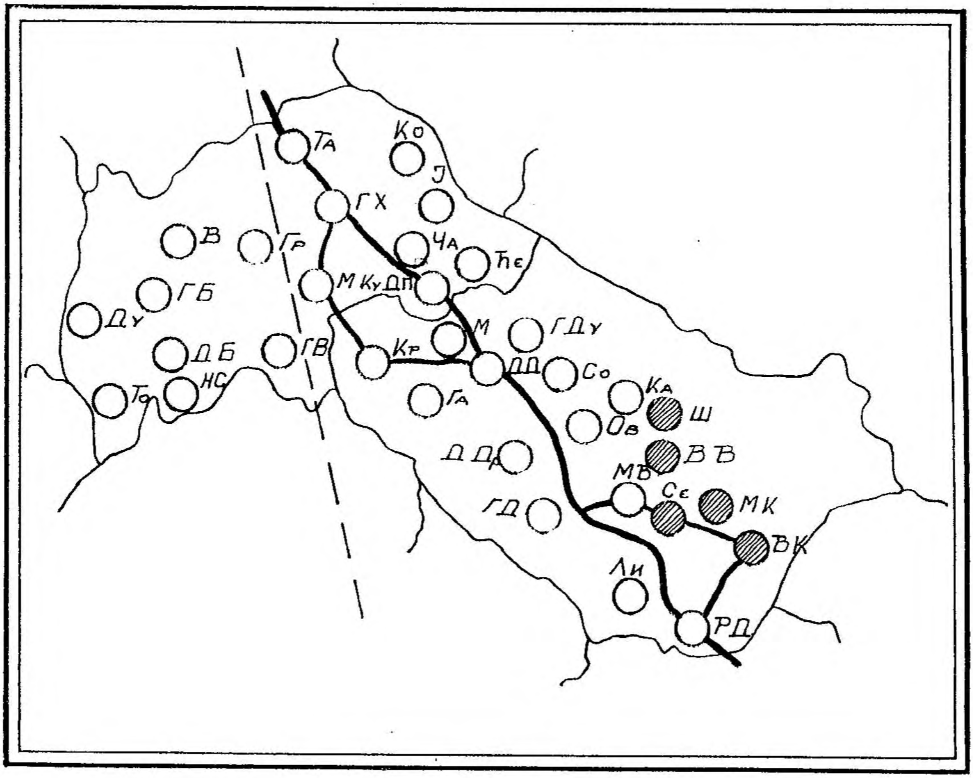

Карта бр. 9: Облици заменичке енклитике — *(j)у*, *гу* у ОП

Легенда
- *(j)у* (шрафирани круг)
- *гу*, *(j)у* (празан круг)

574. Енклитички акузативни облик има два лика: *(j)у*, *гу*, а дативни такође два: *во(j)*, *ву*[316]:

ОП:

ма̏ти *ју* не̑ма РД, узе̑ла па *ју* врза̏ла РД, си̏нови *ју* не гле̑дају Ка, чи̏таво *ју* држи̏м Се, купи̏л *ју* Дра̑говац МВ, изгуби̏мо *ју* МВ, па *ју* у̏зе ДДу, да *ју* дере̑ ВВ, еве̑ ми *ју* сестра̑ Со, докара̑ле *ју* овде̑ РД, О̏лга *ју* у̏вреди ВК, па сам *ју* ми̏ла Се, па *ју* одведу̑ ДДу, тр̏гнеш *ју* Ча, па *ју* е нашла̑ Ка, ди̏де да *ју* у̏зне Га, и сл.

емпу̑т *у* повр̏нем Ча, мло̑го *у* ђу̏бримо Гр, она̑ *у* не̑ма два̑ес ки̏ла Ка, мо̑гу *у* пови̏кнем Ка, да ли̏ *у* зна̑ш ВК, куде̑ *у* пресре̑л ВК, на по̑рођај *у* откара̑ше РД, ћу *у*

[316] Енклитика *ву*, *вој* јавља се у Барјактаревић: 1977/1, 348, у Врању: „Понекад се чује и облик *ву*" — Барјактаревић: 1977/2, 400, а *ву* се јавља и у Стевановић: 1969, 414.

уплашим Ча, чувамо *у* две године Ли, он да *у* пије ДДу, воли Слађа да *у* опаше ДДу, па *у* после угорим МВ, ће *у* доведе Се, и сл.

остаимо *гу* при краву Ли, неје *гу* сматрал за девојку ДДу, ћу *гу* чувам ДП, куче *гу* ујело Ча, да *гу* водим ја МКу, рана *гу* изела НС, бог да *гу* прости НС, тъг *гу* мешаш РД, ја *гу* води емпут ДДу, ували́ам *гу* овакој МВ, моли *гу* Га, одведе *гу* ДДу, ће си *гу* дочекам туј Та, те *гу* узе ГБ, за еднога Душничанина *гу* даде Со, нема *гу* да се јавља Со, муж *гу* не пушта ДДр, ја *гу* сучем М, знао сам *гу* ја ГБ, искарали *гу* беоше Гр, упало *гу* Ча, да *гу* покриемо МКу, ти *гу* шикни Ли, мора да *гу* поштуем Гр, повезла би *гу* Кр, уватили *гу* живу Ка, водило *гу* нешто ЗТ, те *гу* тетка Николка ДБ, и сл.

Видети карту број 9.

Датив:

Јавља се облик *њој* и енклитике *вој*, *ву*.

њој си лепа Га, *њој* си е га за Цврцка ДДр, *њој* ништа не давај РД, носи га *њој* Гр, *њој* донела ДБ;

неје *вој* по вољу Ка, па *вој* он после вреви ДП, мати *вој* из Горњо Драговје Ка, па *вој* дошла деца РД, овдекај *вој* сече Се, изел *вој* кокошке Со, татко *вој* у Аустрију Та, братанци *вој* ГХ, ја сам *вој* муж Ли, мајка *вој* ДДр, муж *вој* ради доле МВ, однесем *вој* сирење Ка, и ја *вој* опишем ВВ, слал *вој* Гр, озгор *вој* муж РД, татко *вој* дојде Га, овде *вој* е кућа Гр, да *вој* даваш ВК, ја *вој* водицу сипнем Ли, не дава да *вој* се љуби рука НС, то *вој* млого М, тој *вој* е свекар ВК, кьд *вој* се натепа МКу, кажем *вој* ЗТ, и сл.

јетрва *во* у Ниш Га, куде *во* је ВК, арам нека *во* је Со, што је настало губљењем *ј* у позицији испред глаголске енклитике *је* (*вој* + *је* > *во је*);

ја сам *ву* стрина НС, тад *ву* е лако НС, кьквo ће *ву* одговоримо НС, још ли *ву* ради НС, муж *ву* иде у циглари Га, ни *ву* се мож докаже р, гаће *ву* облеко РД, ујка *ву* се пада ДБ, даја *ву* ДБ, и сл.

Јављају се и удвојени облици: *њој ву* се чини Гр.

Множина

575. Личне заменице за 1. и 2. л. мн. имају, осим номинатива који гласи *ми* и *ви*, два акцентована облика: *нас*, *вас*, као облик ОП и *нам*, *вам* у дативу:

код *нас* ги кажу вутарке МКу, *нас* стра ВК, код *нас* је обичај Со, оно закасало с *нас* Ли, доводили кре *нас* РД, вунено до *нас* ВК, код *нас* да седите Со, и сл.

младић један ко *вас* Ка, сьс *вас* сам се огрешил Со, и сл.

помагу и *нам* Га, *нам* ни дава Ли, кам *нам* пензиа ВК, *нам* овој треба Та, и сл.

вам досадиле Та, све ће тој *вам* Со, а *вам* су помалко давали Ка, и сл.

576. Енклитички облици ових заменица разликују се у зони I и зони II. У зони I имамо само старе енклитике *ни*, *ви*[317]:

сьс тија *ни* заједно лозје Та, да *ни* она попраји причу Ча, градина *ни* е горе Га, сьг *ни* жега ВК, зидали су *ни* кућу ДДр, деда *ни* тој дава Со, кукуруз *ни* се родил Та,

[317] Види Николић: 1984, 140.

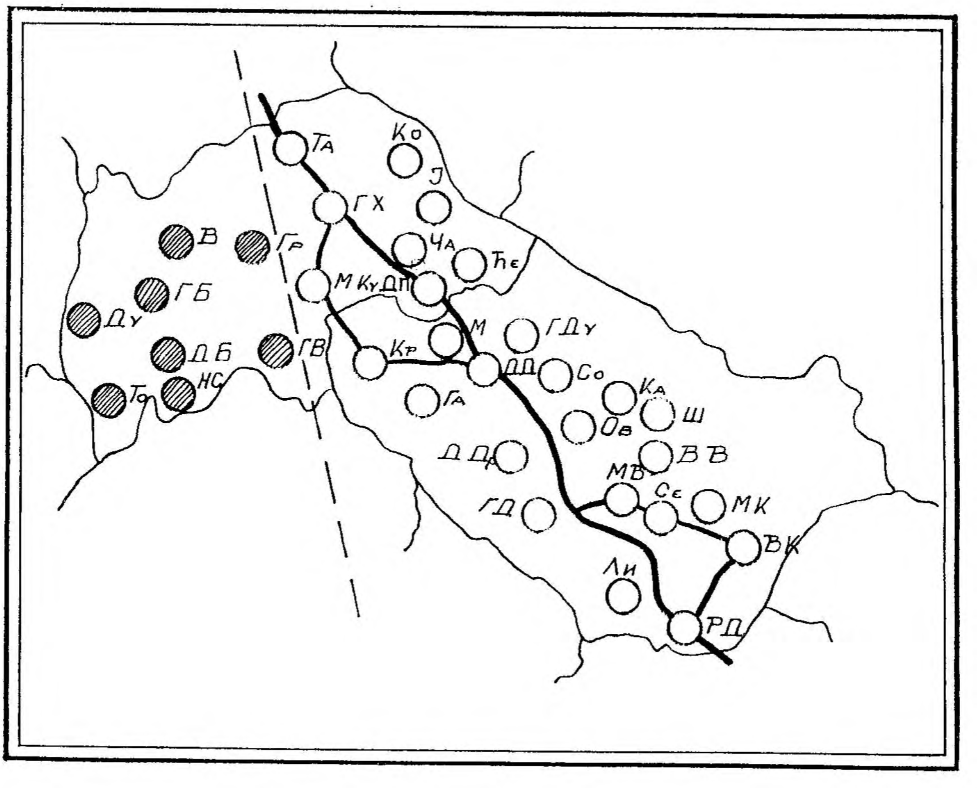

Карта бр. 10: Заменичке енклитике *ни*, *ви* / *не*, *ве*

Легенда:

ни, *ви* у дативу и акузативу плурала

ни, *ви* у дативу и акузативу, *не*, *ве* у акузативу плурала

да *ни* ово̍ј окре̍чи Ка, али *ни* полипса̍ше ГХ, близни̍ла *ни* Ли, попржи̍ше *ни* ја̍јца МКу, и сл.

за̍квална сам *ви* ДДу, да *ви* ју даде̍мо РД, ва̍ла *ви* на вреву̍ Га, да *ви* чу̍вам ку̍ћу Се, да *ви* даде̍м Со, и сл.

зима̍ *ни* о̍пне МКу, опази̍ше *ни* Ка, води̍ *ни*, води̍, одве̍де *ни* РД, бра̍ни *ни* су̍дбина ВВ, уништи̍ше *ни* Та, и поби̍ше *ни* ГХ, стра̍ *ни* ДДу, и сл.

она̍ *ви* на̍јвише чува̍ла Ча, лиси̍ца *ви* однѐла Ча, и сл.

577. У зони II јављају се енклитике *ни* и *ви* у дативу и акузативу, али се, много чешће, јављају *не* и *ве* у акузативу[318]:

[318] Овако у свим јужноморавским говорима: Павловић: 1939, 173, Барјактаревић: 1977/1, 347, Барјактаревић: 1977/2, 400, Стевановић: 1969, 414, Богдановић: 1987, 154.

по̏сле *ни* доделѝше ЗТ, буна̑р да *ни* пресе̏кне ДБ, Не̑мци *ни* све̏ узо̏ше ДБ, да̏ва *ни* во̏ду ДБ,па *ви* да̏доше Гр, да *ви* однесе̏ НС, и сл.

покрѝјев *ни* тако̑ј ЗТ, да *ни* испѝтав НС, напудѝли *ни* НС, гле̏да *ви* ГБ, во̏ди *ви* по пу̑т ЗТ и сл.

само *не* пу̑т раздваја̑ја ЗТ, ће *не* поте̏пају ЗТ, во̏ђа *не* во̏ди ДБ, ће *не* поте̏пав ЗТ, што *не* водѝја ДБ, пошто *не* школу̑јете ДБ, ако *не* прѝмиш ту̑ј ГБ, ако *не* не̏ће прѝмиш ГБ, онѝ *не* позна̑ше НС, виде̏ *не* прѣко про̏зор ГБ, и сл.

ово̑ј ли *ве* дове̏зе ДБ, да *ве* че̏кам ДБ, ку̑ј ће *ве* прѝми ГБ, ако *ве* ја̑ не прѝмим ГБ, ћу *ве* прѝмим ГБ, и сл.

Видети карту број 10.

Овај однос *нам–вам*, *ни–ви* у дативу и *нас–вас*, *ни–ви*, *не–ве* у акузативу сеже до Шумадије[319].

Јављају се и удвојени облици ових личних заменица:

и *на̏м ни* ле̏по ВВ, *на̏м ни* да̏ва Ли.

578. Облици номинатива 3. л. мн. гласе: *они*, *она* и *оне*, за шта није потребно давати примере.

ОП има облик *њи*:

њѝ су изоставѝли ВК, не мо̏же *њѝ* да но̏си Ш, за *њѝ* рану̑ спре̏мамо ДДр, ишлѝ кре *њѝ* Се, сланѝна на *њѝ* МВ, на *њѝ* све̏ Га, по̏више код *њѝ* ВВ, за *њѝ* коко̏шке РД, мѝ по *њѝ* Гр, дока̏рамо не̏што сьс *њѝ* ГБ, о̏н стоѝ уз *њѝ* Гр, ал сам ја̑ *њѝ* чува̏ла МВ, ја̑ сам у *њѝ* раде̏о ГБ, и сл.

579. У акузативу се јављају енклитички облици *(ј)и* и *ги*[320]:

ете̏ *ји* Ка, ће *ји* однесе̏ па тво̏р Ш, ја̑ сам *и* чува̏ла МВ, тѝ *и* узнѝ Ка, не̏ће *и* чу̑ва РД, поједе *и* живѝ ВК, па *и* не сме̏м до̏ле оста̑им Ш, и сл.

пу̑сте *ги* озго̏р Ча, ба̏нде *ги* вѝкају Ча, ма̏ти *ги* чува̑ Со, у во̏ду *ги* наберу̑ Га, ја̑ *ги* дава̑ сѝну ДП, нат ку̏ћу *ги* одведе̏ ГХ, ма̏јка ми *ги* про̏буши МВ, накр̏мимо *ги* ДДу, наме̏шамо *ги* Та, средѝли смо *ги* ГБ, крѝје *ги* Гр, ете̏ *ги* та̑м Га, бројѝ *ги* дана̑с ДДр, испотепа̑ше *ги* М, ако *ги* не ва̏ти зима̑ МКу, куде̏ *ги* не позна̏ва Ли, оперѝшев *ги* ГБ, не *ги* е тепа̏ла ЗТ, и сл.

580. У дативу је акцентовани облик *њим*:

да спре̏миш *њѝм* Ча, *њѝм* бе̏ше зло̏ Ча, ја̑ *њѝм* помо̏гнем Се, тре̏ба си *њѝм* Га, и *њѝм* сме̏тау ВК, *њѝм* сме̏шка, а ме̏не нее̏ ДП, и дана̑ске си *њѝм* не ваља̑ ЗТ, оне̏, *њѝм*, напро̏тив, зло̏ им ДДр, јавѝли се *њѝм* ДДу.

581. Јавља се и комбинација типа: даде̏м *на њѝм* МКу[321].

582. Енклитичка форма датива гласи *им* и *ги*:

оме̏сим *им* ле̏б Ча, однѐсо *им* ВК, о̏дма *им* па̑ ту̑рим Ка, и сл.

Дѝча *ги* е де̏да Ли, па ће да *ги* изљу̑пи ру̑ке НС[322].

---

[319] Вид. Реметић: 1985, 291; Стевановић: 1950, 110 има *ни–ви* у дативу, а *не–ве* у акузативу.

[320] Исто је и у Ђаковици, Стевановић: 1950, 113.

[321] Богдановић: 1987, 167–168 има уз предлог само облик *њима*.

[322] И у Ђаковици је *ги* у дативу, што је, како каже Стевановић, облик акузатива. Стевановић: 1950, 112.

583. Из зоне II имам неакцентоване облике: све̏ *гим* те̏шко ЗТ, не *гим* се сви̏ђа ЗТ, тури̏ *гим* шу̏шке ЗТ.

Овакве облике налазе и Ј. Михајловић у Лесковцу и Н. Богдановић у Алексиначком Поморављу, Барјактаревић у Прешевско-бујановачкој зони и Врању, Стевановић у Пољаници[323]. А. Белић налази *ђим* у Пироту и ову појаву објашњава контаминацијом акузативног *ги* и дативног *им*[324].

Јављају се и облици удвајања ове заменице:

ете̏ *ги они̏* Ча, да̏ј *им њи̏м* ти̏ пра̏вац ЗТ.

584. Често се у номинативу употребљава облик средњег рода са неком хипокористичношћу, када се ради о особи м. или ж. рода:

и *оно̏* оболе̏ло (деда о својој жени) Ка, не мо̏же ја̏дно ни *оно̏* (баба и своме мужу) Ли.

585. Табеларни преглед облика личних заменица ГЗ изгледа овако:

номинатив	општи падеж	датив
ја	мен(е), ме, мен(е) ме	мен(е), ми, мен(е) ми
ти	теб(е), те, теб(е) те	теб(е), ти, теб(е) ти
он, оно	њег(а), га, њег(а) га	њему, му, њему му
она	њу, њум(а), (ј)у, гу	њој, њојзе, њојзи, во(ј), ву, њој ву/њојзе вој, њојзе ву/њојзе вој
ми	нас, ни, не, нас ни/нас не	нам, ни, нам ни
ви	вас, ви, ве, вас ви, вас ве	вам, ви, ван ви
они	њи, (ј)и, ги	њим, им, гим, њим ги, њим им

Именичке заменице *ко*, *шта*

586. У ГЗ не разликују се строго заменица *ко* и *који*[325]. Облик номинатива ове заменице има више ликова. Најчешће је *куј*, ређе *кој*, а понекад *кои*:

ку̏ј и̏ма кра̏ве Со, *ку̏ј* и одве̏л ВК, *ку̏ј* си и̏ма ДДр, *ку̏ј* си во̏ди рачу̏н Ли, *ку̏ј* ће звону да уда̏ра ВК, ди̏п *ку̏ј* е би̏л буда̏ла ДДу, има̏ње и̏ма *куј* зна̏е ко̏лко Ка, *ку̏ј* држи̏ ку̏ћу Ш, не̏ма *ку̏ј* да исече̏ Ш, бе̏гамо *куј* куде̏ Ка, *ку̏ј* си и̏ма по̏вишке М, *ку̏ј* зна̏е одо̏кле сам ДДу, *ку̏ј* зна̏е куде̏ ће ме одведу̏ Со, ни̏ *ку̏ј* питу̏е Ли, *ку̏ј* то̏ј одоздо̏л откупу̏еше ВК, не зна̏м *ку̏ј* бе̏ше ДДу, нека ра̏ди *ку̏ј* о̏ће РД, не̏ма *ку̏ј*, *ку̏ј* ће ми у преме̏ни РД, *ку̏ј* ти е бра̏таназ ГБ, *ку̏ј* о̏ће, ти̏ја нек до̏јде ДП, неје̏ има̏ја *ку̏ј* ГБ, *ку̏ј* о̏ће да

[323] Михајловић: 1977, 37; Богдановић: 1987, 168, Барјактаревић: 1977/1, 348, Барјактаревић: 1977/2, 400, Стевановић: 1969, 400: „За датив се чује облик *гим*, али доста ретко".

[324] Белић: 1905, 415.

[325] Види: Симић: 1972, 351, те Богдановић: 1987, 170.

кра̏дне Ка, раштр̏кано е *ку̏ј* куде̏ Ли, *ку̏ј* НС, *ку̏ј* зна̏е ко̏лко МКу, *ку̏ј* ги гле̏да Га, *ку̏ј* и̏ма мло̏го МВ, *ку̏ј* си о̏ће Со, *ку̏ј* ти е зна̏ја ГБ, *ку̏ј* е би̏ја ГБ, не̏ма ли *ку̏ј* да зби̏ра Гр, *ку̏ј* е Гр, и сл.

ко̏ј не тра̏жи па̏ре Ча, *ко̏ј* то̏ј ви̏ка Гр, *ко̏ј* ти га зна̏е Та, *ко̏ј* раста̏ља Ча, не̏ма *ко̏ј* Ка, *ко̏ј* гу пи̏та Ли, *ко̏ј* им ВК, *ко̏ј* нее̏ те̏л Гр, ма *ко̏ј* те пи̏та ВК, и сл.

ја̏ не видо̏ *кои* је ДП, ма̏лко видо̏ *који̏* е ДП, то̏ј *који̏* и̏ма зу̏би Ка, *који̏* то̏ј зове̏ ВК, и сл.

587. Уместо заменице *шта* далеко је фреквентнија, у истом значењу, лексема *какво*, са ликовима *къкво* и *кво*[326]:

какво̏ је, нека̏ је ВК;

ку̏ј *къкво̏* мо̏же Ш, ка̏д *къкво̏* ка̏жем Ш, *къкво̏* е било̏ немка̏ ДП, *къкво̏* и̏ма ту̏ј ВК, и сл.

кво̏ и̏мам М, *кво̏* ћу ја̏ да рабо̏тим Гр, за *кво̏* ће Кр, *кво̏* ће на̏јде МКу, *кво̏* ћу тра̏жим РД, *кво̏* ћеш, кьд нуме̏ш ВК, *кво̏* да ти ка̏жем Га, не зна̏м *кво̏* ћу ВК, *кво̏* ћу ја̏ МВ, сто̏ка *кво̏* ће МКу, *кво̏* рабо̏ти Ли, *кво̏* ћу шием Се, *кво̏* ла̏еш ДДу, *кво̏* ће да ни даду̏ Ка, *кво̏* на̏праи Ка, не̏ма с *кво̏* да пла̏ћа ДП, *кво̏* ћеш Ка, *кво̏* су га доне̏ли Га, *кво̏* ћу сама̏ ДП, *кво̏* му̏цаш ВК, и сл.

588. Међутим, јавља се и лексема *шта*, као и лик *што*:

шта̏ су урадȅли Ка, па да ви̏диш *шта̏* е му̏ка ВК, о̏н би има̏о *шта̏* ГБ, *шта* би̏ сьг баште̏ М, *шта̏*, бре, на̏праи Ка, и сл.

што ти̏ е, Ми̏ро ДДу, какво̏ е и *што* е̏ Гр, у Ни̏ш *што* е̏ ГБ, *што* ће̏ш ту̏ј Со, куде̏ ћемо, *што* ће̏мо РД, *што* ћу̏ да рабо̏тим М, кво̏ ћу, *што* ћу̏ ДП, Ма, *што* ће̏ ти ДДр, како̏ ће и *што* ће̏ ВК, ба̏ба *што* е ста̏ра Вк, она̏ *што* ће̏ да живи̏ ДП, не̏ма *што̏* да изеду̏ ВК, *што* е о̏н поју̏рен ВК, та̏ј *што* е умре̏л Ка, *што* е у Е̏кспрес Га, уши̏ љени *што* устругу̏вани Гр, са *што̏* да пра̏ви сва̏дбу НС, *што* се нала̏зи Гр, не̏ма от *што̏* да жи̏ви Гр, не̏ма *што̏* да једе̏ Ка, и сл.

589. Понекад је ова лексема употребљена у значењу *зашто*[327]:

што ми̏ не каза̏ше М, *што* ни̏ несу̏ роди̏тељи утепа̏ли ДДр, па, *што̏* тако̏ј сама̏ Кр, и сл.

Заменице сложене са *ко* и *шта*

590. Неодређени облик од заменице *ко* обично гласи *неки*, понекад с партикулом *-ј* на облик *неко*:

ће у̏мре *неки̏* ВК, *неки̏* ми казува̏ ВК, да нее̏ *неки̏* на си̏ле Ча, да *неки̏* ме па пи̏ше на спо̏мен ВК, *неки̏* с коња̏, а *неки̏* и с воло̏ви Со, мен о̏стави *неки̏* капи̏ју ВК, *неки̏* умре̏ја ГБ, скину ни *неки̏* ѕвона̏ц Ка, нека на̏пола *неки̏* поко̏си Се, и сл.

о̏птужи ни *не̏кој* ВВ.

591. Форме са партикулом *ј* нисам забележила од заменице *свако*, већ само: *свъ̏ки* си е има̏л ДДу, *сва̏ки* ди̏де ДДу, *свъ̏ки* се за̏посли Гр, *сва̏ки* који̏ је има̏о ВВ, *сва̏ки* на сво̏ј до̏м ВК, и сл.

---

[326] Исто и у: Богдановић: 1979, 68.

[327] Појава је позната и другим говорима. Вид. Богдановић: 1979, 68; Реметић: 1972, 265: „У значењу *warum* увек стоји *што*".

592. Одрични облик редовно има партикулу *-j*:

нȉкој нȉкога НС, не нȁнти *нȉкој* Ка, *нȉкој* нȇма да ми рȇкне ДП, нȃс *нȉкој* нијȅ дирȃл ВК, *нȉкој* те нȅће повезȅ Кр, не брȃни *нȉкој* ВК, стрȕју *нȉкој* не теȃше да уведȕ Ка, *нȉкој* нȉшта не дȉра Со, тȏга гȏста *нȉкој* не познȃва ВК, *нȉкој* га нејȅ видȅо ГБ, *нȉкој* ме не глȅда Со, нȇма нȉгде *нȉкој* ДДу, не жњȅ *нȉкој* РД; и: нȇма *нȉкуј* да нејȅ ГБ, и сл.

593. Јављају се и облици неодређене и одричне заменице сложене од *шшо*:

да се занȉма *нȇшшо* Гр, да лȉ смо *нешшȍ* разумȅле ДДр, да плȅвим *нешшȍ* МВ, јȁ *нешшȍ* чȕ ВК, мȉ ли па вȁримо *нешшȍ* Ли, *нешшȍ* се насекирȁ Га, *нешшȍ* срамотнȍ проврȅвим ДДр, да прошȁпкамо *нешшȍ* Ча, писувȁ *нешшȍ* Гр, и сл.

594. У значењу *нешшо* јавља се и лексема *некакво* са два своја фонетска лика: *неквȍ* се белȅје РД, *неквȍ* у прȉпрли МВ, *некьквȍ* распрȍстрто ВК, и сл.

595. У одричном облику: нȉкој *нȉшша* не дȉра нȃс Се, мислȅја тȍј е *нȉшша* Гр, нȇсмо *нȉшша* разговарȃли ГБ, кȕј *нȉшша* нејȅ имȁја Гр, нȉсу телȉ љȕди да ми ȕзну *нȉшша* Ка, купȍвно *нȉшша* ДП, не знȁе се *нȉшша* Ли, тȍј те *нȉшша* не интерȅсује Со, *нȉшша* ти не разȕмимо НС, *нȉшша* нумȅм М, не мȍж *нȉшша* ГБ, *нȉшша* мȇне не питȕје Гр, и сл.

Показне заменице

596. У номинативу једнине мушког рода имамо два лика: *овај* (ређе *овьј*) и *овија*, *шај* и *шија*, *онај* (*оньј*) и *онија*:

овьј сȍл Ш, *овьј* итиȍл М, *овȁј* идȅ у ћиримицилȁк Ли, *овȁј* му не тејȁл Гр, од *овȁј* Петкȍв дьн НС, *овȁј* човȅк Ча, и сл.

овиа Сȉма Ка, *овȉја* ȉде с ȍвце Ш, *овȉја* кȍш Ш, у *овȉја* пешкȉр ДП, на *овȉја*, кȍ се зовȅ, Свети Лȕка Ка, *овȉја* си Ли, *овȉја* наложȉмо шпȍрет ГХ, *овȉја* да ни урабȍти Со, *овȉја* мȁли Се, *овȉја* човȅк Со, *овиа* земњȅн ДДу, *овиа* клȁс ДДу, и сл.

шȁј шнајдерлȁк Со, *шȁј* домазлȁк ДП, *шȁј* ствȁр М, *шȁј* извȍр Ка, *шȁј* сȁцак Со, трȅба си стȁлно *шȁј* РД, а онȉја, *шȁј* стȁрац Ка, *шȁј* брȁт Га, и сл.

наидȅ *шȉја* Ли, *шȉја* преглȅђуе дȍктур Ли, *шȉја* ми е сȉн учȉтељ Ли, *шȉја* извȍр Ка, *шȉја* сȉн МВ Се, *шȉја* стȁн Се, *шȉја* човȅк Се, *шȉја* Алибунȁр Со, *шȉја* лȅб Ка, *шȉја* дуȁн ВК, *шȉја* брȁт Со, и сл.

оньј грȍб Гр, *онȁј* ȍгњь Гр, *онȁј* шињȅл Ка, *онȁј* брȅс ГБ, *онȁј* мȍс Гр, *онȁј* еликȍптер ГБ, *онȁј* пресȅдник Гр, на *онȁј* свȅт Со, *онȁј* повȍј Со, *онȁј* патријȁр Га, *онȁј* жȁр Со, *онȁј* шȅћер ВВ, и сл.

онȉја цвȉк ДДу, *онȉја* качамȁк ВК, на *онȉја* свȅт Со, *онȉја* оџȁк ВК, *онȉја* тȉквеник ВК, *онȉја* нȅће да кȁже РД, *онȉја* зȅт Со, *онȉја* рȉд Га, *онȉја* беснȉк ДДу, *онȉја* пуздȅр ВК, *онȉја* ни прȁви кȁце ВК, тȍј прȁеше *онȉја* ДДу, и сл.

597. У средњем роду ове заменице добијају партикулу *-j*:

овȍј стȁро спȁдало ДП, у *овȍј* пешкȉрче ДП, *овȍј* дрȕга гȍдина Ли, и *овȍј* Ли, и *овȍј* би трпȅла Со, пошлȁ за *овȍј* Со, *овȍј* мȕшко РД, *овȍј* се лȅпи ВК, *овȍј* што се вȉди Та, и сл.

ће дадȕ *шȍј* Ли, свȅ *шȍј* постȉ МВ, *шȍј* наговȁра РД, преговȁра се *шȍј* ВК, *шȍј* ти кȁжем Со, *шȍј* пушȅње Ка, *шȍј* си по рȅд ȉде Та, *шȍј* девојчȅнце РД, кȕј би *шȍј* урадȅл Ка, кьд се *шȍј* испредȅ Со, и сл.

оно̏ј је̏ло М, *оно̏ј* ће̏бе Гр, *оно̏ј* затрова̏ње Се, *оно̏ј* е јастък ВК, пода̏к *оно̏ј* се вика̏ло Ка, *оно̏ј* што на̏ј горчи̏ ГБ, *оно̏ј* оњък ДДу, и сл.

598. Партикула *-ј* додаје се и показним заменицама женског рода:

ова̏ј ће̏рка Со, *ова̏ј* Сопотни̏чанка Ка, *ова̏ј* корде̏љка М, *ова̏ј* неде̏ља ВК, и сл.

ша̏ј неде̏ља си̏рна ВК, *ша̏ј* тепси̏ја Га, *ша̏ј* њи̏ва ДДр, *ша̏ј* Бо̏гданова жена̏ Ка, *ша̏ј* ѕво̏на ГБ, *ша̏ј* ма̏ћија Ка, *ша̏ј* бо̏љка ГХ, *ша̏ј* зълва РД, и сл.

Спи̏рина со̏ба *она̏ӥ* ДП, *она̏ј* гајдари̏ца Ча, *она̏ј* куде̏ља ВК, *она̏ј* оте̏ла Га, *она̏ј* си̏рутка ДДу, *она̏ј* женшти̏на Ли, *она̏ј* мла̏да Гр, *она̏ј* кр̏цанка ДДу, *она̏ј* ванцира̏лка ВК, *она̏ј* колени̏ка Га, *она̏ј* у̏ма НС, *она̏ј* слу̏га, и сл.

599. У множини се код ових заменица у м. роду јавља партикула *-ја*, чиме се плуралски облик изједначује са сингуларним, а у ср. и ж. роду јавља се партикула *-ј*:

ови̏ја да̏нови Га, *ови̏ја* ишли̏ Гр, у *ови̏ја* ДДу, *ови̏ја* пу̏ти ВК, *ови̏ја* ку̏мови М, *ови̏ја* ко̏сови Ча, бе̏оше *ови̏ја* Гр, ко̏се *ови̏а* Ли, ће до̏јду *ови̏ја* Ка, *ови̏ја* би̏ју М, све̏ *ови̏ја* Дра̏говци Ка, *ови̏ја* љу̏ди Со, *ови̏ја* о̏трови Се, *ови̏ја* пр̏сти ГХ, и сл.

ши̏ја коми̏те Гр, *ши̏ја* мутавци̏је МКу, гре̏бенци *ши̏ја* МВ, *ши̏ја* такви̏ ГХ, *ши̏ја* го̏сти РД, *ши̏ја* ле̏кови ВК, *ши̏ја* ћуту̏ци Ли, *ши̏а* детли̏ћи Га, *ши̏а* ма̏јстори ДДу, *ши̏ја* мои̏ војни̏ци Ка, и сл.

они̏а помага̏чи Гр, *они̏ја* ко̏њи М, *они̏ја* мушка̏рци Га, *они̏ја* ви̏ку ВК, не̏ће *они̏ја* РД, *они̏ја* онде̏кај болесни̏ци Со, *они̏ја* ла̏дњаци Ча, *они̏ја* пости̏лци Со, и сл.

ова̏ј др̏ва Ка, *ова̏ј* ја̏јца ВК, *ова̏ј* бр̏да (део разбоја) што су гу̏ста ДДу, и сл.

ша̏ј је̏ла стари̏нска Га, у *ша̏ј* цеди̏ла ДДу, куде *ша̏ј* топи̏ла што су била̏ Га, и сл.

она̏ј су̏кна пле̏тена ДДу, по село̏ су ишла̏ *она̏ј* псети̏шта ДДр, по̏сле се *она̏ј* пове̏сма у̏зну ВК, и сл.

и *ове̏ј*, и оне̏ су Ка, *ове̏ј* се несу̏ одава̏ле ДП, *ове̏ј* плани̏нчине ВК, *ове̏ј* пребо̏рке Га, *ове̏ј* вр̏шалице Со, *ове̏ј* ба̏ште МВ, *ове̏ј* ће̏рке Со, *ове̏ј* чатма̏ре Гр, и сл.

ше̏ј ћо̏шке Ли, *ше̏ј* то̏ске ДДу, *ше̏ј* му̏шмуле Со, и сл.

оне̏ӥ док сти̏гну ВК, *оне̏ј* чова̏ње ВК, *оне̏ј* тоја̏чице ДДу, *оне̏ј* ја̏тке Га, *оне̏ј* зеле̏нке ДДу, *оне̏ј* ко̏рке НС, *оне̏ј* ко̏мине Га, *оне̏ј* чуму̏шке ВК, *оне̏ј* доли̏нчине Гр, *оне̏ј* бу̏ке ДДу, *оне̏ј* ву̏рке ДДу, *оне̏ј* ка̏ве ДП, и сл.

Присвојне заменице

600. Присвојне заменице за мушки род имају облике *мој*, *ШВОЈ*, *његов* (чешће *њигов*) и *свој*, а од заменице ж. рода јавља се више ликова. У средњем роду, некада, мада не увек, јављају се облици са *-е* иза *ј*, супротно тенденцији уопштавања наставака старе тврде промене, али чешће са наставцима тврде промене.

Навешћу део примера:

мо̏ј де̏да МВ, *мо̏ј* Ра̏де Се, *мо̏ј* башта̏ М Ча, *мо̏ј* та̏тко Га НС, *мо̏ј* зе̏т Со; *шво̏ј* комши̏а Ли, *шво̏ј* де̏да ДДу, *њего̏в* узе̏ја Гр, *њиго̏в* де̏да ДДу ДДр, *њиго̏в* комши̏а Ли, *шво̏ј* де̏да ДДу, *њего̏в* узе̏ја Гр, *њиго̏в* де̏да ДДу ДДр, *њиго̏в* коле̏га Га, ти̏ја *њиго̏в* Ка, *њиго̏в* е то̏ј та̏тко М, *њиго̏в* друга̏р ВК, *њиго̏в* у̏јка Ча, *њиго̏в* та̏тко ГХ ДП, *њо̏јан* бра̏т ГБ, бшта̏ *њо̏јн* Ча, *њо̏ан* му̏ж ДП, *њо̏ан* чи̏ча М, *њо̏ан* ѕи̏д ДП, *њо̏ан* па му̏ж ДДр, *њо̏ан* му̏ж Се, *њо̏н* је то̏ј Га, мо̏ј башта̏ и *њо̏н* МВ, *њо̏н* све̏кър Га, и сл.

Све облике ове последње присвојне заменице Белић изводи из дативног *њој* и наставка *-ьн*[328].

на̏ш команда̏нт Ка, једа̏н *на̏ш* МКу, опра̏ил је *на̏ш* Ли; *ва̏ш* си̏н отиде̏ Га, куде̏ е *ва̏ш* пла̏ц М, и̏ма ли *ва̏ш* де̏да Ка, и *ва̏ш* по̏п Со; та̏ј *њи̏н* Ка, *њи̏н* војни̏к Гр, *њи̏н* га̏зда Га, *њи̏н* ви̏р Га, *њи̏н* де̏да Ка, *њи̏ан* дућа̏н М, *њи̏ан* тају̏н Гр, *њи̏ан* Бу̏гарин Гр, команда̏нт *њи̏ан* Гр, *њи̏ан* во̏јвода Гр, *њи̏ан* панду̏р Гр, ни̏кој *њи̏ан* Гр, и сл.

Ове облике Белић изводи из генитивног **njih + ьn*, што је по губљењу *x* дало *њијьан*, односно *њиан*[329].

у *мо̏је̏* до̏бо ДДу, *мое̏* годи̏иште Со, *мое̏* ста̏кло ВК; кад си и̏маш *т̄воје̏* РД, то̏ј е *т̄војо̏* ДП; преношу̏је *њиго̏во* Со, *њиго̏во* дете̏ Со, *њиго̏во* и̏ме М, *њиго̏во* ме̏сто Се, оно̏ј *њо̏но* ДДу; у *свое̏* село̏ ДДу, *свое̏* жи̏то Гр, и сл.

на̏шо стои̏ ДП, куде *на̏шо* Гр, *на̏шо* е на̏јбедно Га, *на̏шо* Га̏ре Га, *на̏шо* село̏ Ка, прекај *на̏шо* Гр; *ва̏шо* дру̏гоче Га, *ва̏шо* на во̏ду Ка, *ва̏шо* ната̏мо црвени̏ца Та, за у *ва̏шо* село̏ Ка; дево̏јче *њи̏но* РД, они̏ по *њи̏но* МКу, и сл.

моја̏ уну̏ка РД, ћѐрка *моа̏* Се, *моа̏* ма̏јка ВВ, *моја̏* фами̏лија Ш, *моа̏* снаа̏ Ча, *моја̏* ма̏јка Гр; *т̄воа̏* авлија ДДр, *т̄воа̏* ма̏јка ДДр; *њиго̏ва* жена̏ Га ДДу, нее̏ *њиго̏ва* ГБ, *њиго̏ва* је ма̏ти Со, *њиго̏ва* во̏ља Со, *њиго̏ва* ма̏јка Ча, сестра̏ *њиго̏ва* ДДу, *њиго̏ва* та̏шта ГХ, *њо̏јна* па зълва Ча, *њо̏јна* ма̏ти Со, *њо̏јна* сестра̏ ДДр, *њо̏јна* пе̏сма ГБ, *њо̏на* ма̏ти ДДу, *њо̏на* зълва ДДу, и сл.

на̏ша земња̏ Гр, *на̏ша* сна̏јка Ка, *на̏ша* та̏ј фами̏лија Ка, *на̏ша* она̏ј уну̏ка Ка, она̏ е *на̏ша* ВК, *на̏ша* мала̏ Ка, *на̏ша* пле̏мња ДДр; *ва̏ша* ку̏ћа Ка, то̏ј ли е *ва̏ша* њива ДДу, *ва̏ша* свиња̏ голе̏ма ВК; *њи̏на* ку̏ћа Га, *њи̏на* кра̏на Гр, комо̏ра *њи̏на* Гр, и сл.

У множини:

за *мои̏* Ли, *моји̏* кућа̏ни Гр, *моји̏* дојдо̏ше НС, ови̏ја *мои̏* Се, *мои̏* чи̏че МВ, сино̏ви *моји̏* МВ; чу̏ву ли *т̄вои̏* Ка; *њиго̏ви* ова̏м ДДу, *њиго̏ви* она̏ја митроље̏зи Гр, и сл.

на̏ши се издржа̏ву Га, има̏ли *на̏ши* Гр, *на̏ши* ста̏ри Гр, ко го̏д *на̏ши* ВК, *на̏ши* ови̏ја мла̏ди Ка, *на̏ши* старе̏шине Ка, *на̏ши* ства̏ри Ка; *ва̏ши* пра̏је Ка, и̏му и *ва̏ши* Ш; све̏ су то̏ј *њи̏ни* М, *њи̏ни* си однѐсоше РД, и сл.

то̏ј су *моа̏* пилети̏ја ДП, несу̏ ли *моја̏* кокочета РД; куде̏ су *т̄воја̏* деца̏ М, куде *т̄воја̏* топи̏ла што су Се; *њиго̏ва* сле̏дувања ДДу, деца̏ ту̏ј *њиго̏ва* ВК, и сл.

у *на̏ша* бра̏ништа ВК; при *ва̏ша* гумна̏ РД, *њи̏на* псе̏та мно̏го га̏дна ВК, *њи̏на* жита̏ по̏убава Гр, и сл.

те̏ј *мое̏* дру̏шке ДДу, *мое̏* му̏ке ДДу, *мое̏* уну̏ке МВ; и̏ду ли *т̄вое̏* дево̏јке Гр, *т̄воје̏* ли су то̏ј коко̏шке Со; му̏ке и *њиго̏ве* РД, *њиго̏ве* кра̏ве су Се, *њо̏јне* си̏се ДДр, од *њо̏јне* па̏ре Ли, *њо̏јне* ћѐрке ДП, *њо̏не* ми̏рне кра̏ве РД, *њо̏не* попо̏чице МВ, прошле̏ и *њо̏не* РД, *њо̏не* му̏ке РД;

на̏ше му̏ке и не̏ма ни̏где ГБ, и *ва̏ше* су дево̏јке у̏баве ДБ, *ва̏ше* ли су о̏вце ВК, *њи̏не* сви̏ње прео̏де РД, и сл.

601. Присвојна заменица *свој* јавља се у значењу „рођак": ми̏ смо къко *свои̏* с њи̏ ДДу[330], *своји̏* ли сте с њи̏ МВ.

---

[328] Белић: 1905, 423.

[329] Белић: 1905, 429.

[330] Исто у Богдановић: 1987, 172.

Остале заменице

602. У ГЗ јављају се и заменице за каквоћу:

вр̀жеш конѝц *та́кв* ДДу, *такво̀* га̀дно детѐ Ли, *таква̀* гру̀тка ДДу, неѐ њиго̀ва *таква̀* била̀ ГБ, немо̀ј да си *таква̀* лелѐкава РД, неѐ била̀ *таква̀* ла̀дна зима̀ МКу, само *таквѝ* воло̀ви Ка, тѐј *таквѐ* РД, *таква̀* нѐмирна дечѝшта Гр;

набра̀ло се *сва̀какво* МВ, *сва̀какво* сѝрће М, цвѐјке *сва̀какво* М, било̀ *сва̀кькво* Ча, прска̀ње *сва̀кькво* Га, *сва̀какви* људи проо̀де Гр, *сва̀кькве* бо̀је ѝма Ча;

у Лесковѝк *некька̀в* је бѝл Со, од инџињѐра па јо̀ш *нека̀кв* Со, *неква̀* кѝшица ДДу, ѝма *некькво̀* узима̀ло Со, ѝмаше оно̀ј *некво̀* ва̀тало ДДу, *некьквѝ* др̀пави опѝнци М, дојдо̀ше *некьквѝ* у за̀другу Со, *неквѝ* келѐрчичи Га, срѐтоше га неквѝ ВК, дојдо̀ше *неквѝ* авио̀ни МКу, *неквѐ* мрѐшке Ли, животѝњке *некаквѐ* МВ;

нѐма *нѝкакав* удо̀бнос Ли, *нѝкькьв* ко̀рис Гр, *нѝкакьв* од мѐн по̀со ДП, *нѝкькьв* дува̀н нѐма ДП, *нѝкакав* ѝзвор Ка, и *нѝкькьв* по̀моћ Ли.

603. Код заменица за количину честа је синкопа:

нѐколко пут ВК, продалѝ би *неко̀лко* ВК;

то̀лка пога̀ча ДДу, *то̀лки* људи ВК, и примери у т. 94; *ово̀лки* бр̀кови ДДу, онѐ *ово̀лке* ГБ, котьл се *ово̀лки* закипѝ ВК, аркѝва *ово̀лка* Гр; изводѝл *оно̀лки* рѐд ВК.

604. Упитно-односне заменице:

не зна̀м *коѝ* да̀н бѐше Га, *којѝ* лѐк ваља̀ ВК, *коѝ* сѝн Ка, *која̀* е калѐмена прѐсађа ДДу, *која̀* прича̀ ВК, *коа̀* е жена̀ по̀убава ВК, *која̀* е заду̀жена РД, *коа̀* от *коју̀* по̀ бога̀та РД, у *коју̀* си малу̀ тѝ Ка, *коју̀* о̀ћеш ВК, ни *коѐ* ћо̀раво ДДр, нити ку̀рјак у̀дави *коѐ* ДДу, *коѝ* кудѐ мо̀жеу ДП, *којѝ* сте из Лѝчје Ли, оста̀вљу си и сьга *коѝ* си о̀ће МКу, *којѝ* су сирома̀ МВ, *којѝ* су ми во̀ђе билѝ ДДу, *којѝ* су то̀ј по дебелѝ МВ, *којѝ* су подво̀ени Ча, тѝја *коѝ* избѐглице Гр, *коѐ* се породѝле РД, *којѐ* су умеја̀ле ДДу, и сл.

ко̀лка је го̀дина Со, *ко̀лки* аршѝни Со (т. 95), и сл.

кака̀в је но̀ћ Ча, *кьв* ће ми ђа̀вол РД, *ква̀* си е мла̀даневеста ГБ, не зна̀м *каква̀* е жена̀ Со, и сл.

чѝ си тѝ Гр ДДу, *чиа̀* си Пашалѝска ДДу, а, па *чијо̀* Ш; довѐли *нечијо̀* РД, *нечијо̀* ку̀че Га, *нечијо̀* едно̀ ДДр, она̀мо *нечијо̀* МКу.

Заменица *сав*

605. У овој заменици редовно имамо метатезу од старога **вьсь*:

дојдѐ *са̀в* мо̀кар Се, *сьв* си се, бре, умашка̀л (упрљао) РД, па се ра̀сипа *сва̀* ба̀ница ВК, има̀ње узѐше *сво̀* ДДр, *свѐ* се замр̀зло Ка, *свѐ* промину̀ ВК, *свѐ* на купло̀ Со, има̀ње *свѐ* поклоњено Ли, *свѐ* сам раздала̀ Со, *свѐ* се одво̀и МВ, *свѐ* е одоѝла ДДр, *свѝ* бараба̀р ДДр, онѝ *свѝ* ср̀пски прѝчаоше Га, па се *свѝ* љизгају НС, *свѝ* пада̀ше НС, онѝ си *свѝ* по̀стари МВ, о̀н бѝја по̀ ма̀јстор од *свѝ* Гр, бѐоше *свѝ* ДП, *свѐ* ца̀ревице добрѐ ВК, излипса̀ше ни *свѐ* коко̀шке РД, *сва̀* деца̀ ВК, *сву̀* но̀ћ седѝ ДДу, са *свема̀* ко̀реће ГБ, и сл.

Деклинација заменица

606. Заменице *ко*, *шта* и од њих сложене имају у Г = А = ОП јд. наставак *-га*:

кугá ће да утéпају ГБ, за *кугá* тôј Ка, *кугá* ће кьквò ДДр, нéма с *кугá* ВК, од *кугá* гу бéше узéл Ча, нит је *кугá* познавáл ВК, *кугá* нâјде тьквò РД, од *кугá* те срамотá Ча, на *кугá* ће тâм да остáне РД, *кугá* ѝмаш Ка, за *кугá* ѝдем ГБ, *кугá* ли ће ВК, *кугá* закáчи МКу, у *кугá* си дошлá ДДр, с *кугá* да га берéм ДП, *кугá* изéло ДДу;

ѝма ли још *некогá* дóма Га, онá вáти *некогá* Га, докле увáтиш *некогá* МКу, *нéкога*, дéте, чéљад закóпа Гр, да извучý *нéкуга* ГБ, да нарéди *некугá* Гр, још *некугá* да убѝје Га, кьд нéма за *некугá* ВК, па покáниш *некугá* Га.

у *нѝкуга* да глéдаш РД, с *нѝкуга* да врéвиш РД, нéма нѝгде *нѝкуга* Гр, нéму *нѝкуга* тŷј Га, не познáва *нѝкуга* Ча, нѝкој *нѝкуга* НС, а *нѝкуга* да проорáтиш ЗТ, несý стрељáли *нѝкуга* Гр, нѝсу дирáли *нѝкуга* ЗТ;

за *свáкуга* ѝма Ча, преда *свáкуга* Га, тањѝр пред *свáкуга* Гр, на *свáкога* ДДу, и сл.

607. У дативу јд. наставак је *-му*:

комý Жѝке Ли, *комý* Зôрану М, *комý* тѝ таквò шаренò плетéш ВК, *комý* кьквò Ча, каквò смо мѝ *комý* турáли ВК, *комý* трéба ДДр, продâј *кумý* си ôћеш ДП, *кумý* ће остáне РД, *кумý* е до кьд сýђено Га, *кумý* ће се пâдне ДДр, *комý* се пâдне ДДу, *кумý* кôлко Ли, *кумý* е лéпо Та, *кумý* кькò трéба Га, *кумý* носѝл ДДу, *некомý* вѝше Се, *нéкому* дебéли пр̂сти Га, *некомý* да се сажáли Се, *некомý* кôси ДП, *некомý* берéм Се, и сл.

608. Код осталих заменица заменичко-придевске промене имамо Г = А = ОП у једнини. Код заменица м. и ср. рода наставак је *-ога/-ега*:

овдé у *овóга* Гр, ако нéма за *овóга* ВК, сьс *т̄óга* пр̂вњога мýжа М, ко *т̄óга* Мѝлана Ка, и *т̄óга* еднóга брáта Со, чувáли на *т̄óга* сѝна РД, сьс *т̄óга* дрýгога сѝна Се, да одјáви *т̄óга* сѝна Ли, ми повикнýмо *онóга* Гр, ја сам тербáла *онóга* човéка ВК, за *т̄óга мојéга* Дрáги Со, *моéга* Никôлу заклáли Гр, билò на *т̄óга мојéга* зéта Со, и баштý *мојéга* Со, на *моéга* сѝна ДП, знâш ли тѝ *моéга* тáтка ГХ, послушáмо *мојéга* тáтка Со, издавáл на *моéга* унýка еднóга МВ, прéманда так *моéга* мýжа Со, без *мојóга* човéка ДП; код *његóвога* баштý ДП, с *њôјнога* домаћѝна Гр, на *нâшога* зéта Ча, код *нâшога* нâчалника Гр, напоѝ и *нâшега* волá Ка, уз *нâшога* војнѝка Гр, на *њѝнога* Гр, за *њѝнога* сељáка Гр, и сл.

нéмамо *т̄аквóга* човéка ВК, за *некаквóга* шнâјдера Со.

609. У женском роду јавља се наставак *-у*:

за *моý* ýјну Ка, *моý* истôрију ГБ, у *моý* кýћу ДДр, *моý* сестрý ДДр, у *моý* глýпос Ка, да однесé *мојý* кошýљу НС; *т̄војý* прôфисорку Ка, гôр од *т̄војý* ýјну Ка; ѝмаш кýћу *својý* Се; у *њигóву* концулáрију Гр, *њигóву* кýћу Ка, по женý *њигóву* Се, *њôну* бâшту Га, ôбовезу си ѝма онá *њôјну* Се, напôји *нâшу* говéду Ка, из *нâшу* малý Ка, пред *нâшу* стрејý ВВ, тŷј *нâшу* Ча, не вôлим јâ *вâшу* кáву ДДу, у *вâшу* средѝну Гр, у *вâшу* бôљо ДДр, преко *њѝну* бâчу ДДу;

у *којý* сте вѝ Ка;

некý комéндију Гр, женетѝну *некý* ДДр, по *некý* паприку ВК;

нѝкьквy пôдлогу Гр.

Код показних заменица наставку *-у* у ОП додаје се партикула *-ј*: одавá ли берем *овŷј* ћéрку Ча, *овŷј* голéму кôску Со, код *овŷј* ћéрку Со, у *овŷј* малý М, тôј се сьг на *овŷј*, на влачáру влâчи Со, у *овŷј* дôле стáру кýћу Ка, и *овŷј* би потикáла Се, пред *овŷј* Ка, за *овŷј* козѝцу Ли, на *овŷј* плôчу ДДу; сьс *т̄ŷј* жéнштину Со, да дáва *т̄ŷј* вô-

ду ВК, иди кре *туј* ћерку РД, даваше на *туј* тетку Со, не примамо *туј* децу Со, *туј* вечер умрли РД, *туј* њивицу Со, све *туј* ноћ платил ДП, на *туј* вечеру Со, у *туј* њиву Ка, у *туј* вамилију ДДр, у *туј* сте малу Ка, она о *туј* сорту ДДр, сьс *туј* ћерку Со, на ћошку *туј* Гр; *онуј* вашу Ка, у *онуј* лочку ВК, *онуј* шеничку Гр, *онуј* Мирјану јури ВК, *онуј* Јованку РД, у *онуј* рупу МКу, од *онуј* воденицу ДДу, *онуј* вечер ГХ, *онуј* гужву Со, *онуј* горе планину Со, *онуј* Роску заманђори ВК, *онуј* воду НС, *онуј* воденицу ДДу, уз *онуј* узбрдничку ДДу, исперем *онуј* вутару ВК, и сл.

Једном сам забележила и нетипичан облик: *њининску* одзив и лозинку Гр, који, истина, подсећа на прилог, али употребљен је заменички.

610. Датив једнине у деклинацији заменица је чест[331]. У м. и ср. роду има наставак *-ому/-ему, -оме, или -ом/-ем*:

дадо Јове, *овому* татку Ка, сьс *овому* пиштољ Га, ја кажем пандуру *овому* Гр, *овому* гроб да се ископа Гр, *овому* деда Ча, с *овому* си, сьс Младенов пиштољ Га, била *овому* мајка Ча, ја *тому* да рекнем ДДр, казал *тому* комите Гр, ја викам *тому* Ка, кућа *тому* човеку Ка, предали *тому* војводе Гр, ја кажем *тому* Гмитру Ка, терај *тому* доктуру Гр, рекьл *оному* Никодије Ча, у руке *оному* комите Гр, турни *оному* ковицу МВ, *свакому* би дал ГБ, ја реко *моему* мужу ДП, *мојему* мужу ГБ, брату *мојему* Ш, ја вика *моему* татку ГХ, рекла *моему* сину ДП, вика *моему* родљаку Гр, ја *моему* покојному татку казујем Гр, *мојему* сину јавил ДП, *моему* оцу мајка Гр, над Мице *вашому* одма натам Гр, и сл.

и кьд дојде ред *овоме*, *ономе* Ш, те *ономе* да настоиш НС, и рапортиру *ономе* ВВ, тој е *ономе* Саве М;

како је *мојем* Мирку скинул Ка, *нашом* комшие М.

611. У женском роду се у дативу јавља наставак *-е* „обично тада када исти наставак имају и управне именице"[332]: ја *мое* Гине викам ДДу, друга *мое* Даке ВК, нареди *мое* мајке ВВ, даде мајке *моје* ВВ, еве гу *наше* Дане снаа Гр.

612. Показне заменице и у овом падежу у ж. роду имају партикулу *-ј*:

Стојадинка, *овеј* мајка М, узне *теј* жене леб Ка, димо *теј* жене да ископачимо Се, да викаш на мужа *онеј* женштине ВК, а тој па *онеј* сестра ДДр, и сл.

613. У множини имамо једнакост номинатива и ОП. Примере, сматрам, не треба посебно наводити. Поред тог облика јавља се и датив множине на *-ам*:

ће сипујемо у *овеам* комшиски Та, *овејам* исто ВК, *овеам* се чуе Ча, *овеам* краве Ча, куде *овејам* што праве ћумур Га, да помогнем *овеам* РД, *овеам* Шиптарем ВК, *овеам*, на комшије, на овија Та, *овеам* крушка ВК, у *овеам* двор ВК, и сл.

614. Другојачијег је постања облик: куј дели *онијам* Гр, где је на облик *онија* додат наставак *-м*[333].

---

[331] Интересантно је да Ћирић: 1983, стр. 77, има „примера само за датив заменице мушког рода".

[332] Симић: 1972, 358.

[333] Белић: 1905, 421, бележи *овејам* и *овијам*. Овакве облике налази и Н. Богдановић — Богдановић: 1979, 68, па Барјактаревић: 1977/1, 349, Барјактаревић: 1977/2, 401: „Облици *тијам*, *онијам* добијени су контракцијом од *тија* + *тим*, *овија* + *овим*".

615. Понекад се јављају и наставци старе тврде промене са екавском заменом старога јата: *овѐм на̏шем* М, мо̏гу *свѐм* да одгово̏рим ВК, *свѐм* уби̏л гра̏д ВК, *свѐм* си добро̏ ВК, *свѐм* благо̏ ВК.

616. Нису сасвим непознати ни облици са наставком *-им*, који су, очигледно, утицај стандарда: *сви̏м* им сме̏та ВК, и *сви̏м* по но̏гу ДП, *сви̏м* де̏лим ДДу.

617. Табеларни преглед наставака заменичко-придевске промене у ГЗ изгледа овако:

једнина			множина
мушки и средњи род		женски род	
општи падеж	-ога/-ега	-у(ј)	= Нмн
датив	-ому/-ему, -оме, -ом/-ем	-е(ј)	-ам, -ем, -им

ПРИДЕВИ

Придевски вид

618. Између облика одређеног и неодређеног придевског вида готово да не постоји разлика у ГЗ. Заправо, разлика је овде сведена на минимум. Она има спољашње обележје једино код придева мушког рода, где може да се јави облик са наставком *-и* у Н јд. или без њега. Свесна разлика у употреби једног или другог облика не постоји[334]. Може се јавити један или други облик у истој синтаксичкој функцији. Постоје готово устаљени изрази у којима се употребљава форма одређеног вида, али и они у којима су подједнако чести један или други облик.

619. а. У неким устаљеним синтагмама редован је облик одређеног вида[335]: *бѐли* лу̏к МВ, *голѐми* кота̏л МВ, *зелѐни* лу̏к ВК МВ, *лѐпи* јо̏ва (назив за врсту пасуља) ВК, лу̏к *цр̏ни* МВ, и сл.

б. Називи неких празника су са придевом у одређеном виду: *Ра̏спети* петъ̏к ВК, *Све̏ти* Јова̏н НС, *Ве̏лики* по̏с Гр, и сл.

в. Називи топонима: *Длибо̏ки* де̏л Со, *Го̏ли* де̏л ДДр, *Голѐми* Кричи̏мир М Га Ка, *Црвѐни* брѐг ДДу, *Цр̏ни* ка̏мен Га, *Голѐми* чови̏к Га, *Ма̏ли* чови̏к Ча, и сл.

г. *до̏лњи* ни̏сак, *го̏рњи* ни̏сак ВК, ови̏ја *до̏лњи* ВК.

Овде се јављају и облици неодређеног вида типа *сагашањ*[336]:

о̏н *залу̏ђањ* ДП, при̏тисак ми *ни̏сак* ДП, *послѐдањ* поло̏г Гр, *послѐђањ* поло̏г (јаје) ВК, ти̏ си *послѐђањ* би̏л ВК, и: о̏н је *послѐђњи* бра̏т Га, бо̏љи *съга̏шањ* Со, у *си̏ротан* до̏м РД, *срѐђањ* си̏н ДП, и сл.

620. Са обликом одређеног или неодређеног вида могу бити:

---

334 То констатује још А. Белић у: Белић: 1905, 428.

335 Вид. Богдановић: 1987, 175.

336 О истима и у: Богдановић: 1987, 175.

бе́ли пому́к Га, *бе́ли* кордѐљ Ка, пора́сто *голе́ми* Ча, па е *голе́ми* дуа́н РД, у ђу-ве́ч *дрвени*, ова́ј *земње́ни* Со, *це́ли* дьн ВК Со, Ми́ца еда́н *не́ми* ВК, и сл.

а́љкав би́ја Гр, *бла́г* качама́к Ка, јестьк *ву́нен* ВК, да е о́н *глу́пав* ВК, *го́л* сто-ма́к ДДр, сне́г падпу́ја *голе́м* НС, *длибо́к* ви́р Ча, ђуве́ч *земње́н* Га, ћу́п *земње́н* Ш, *ки́сел* купу́с М, *ло́ш* чове́к Та, *могу́ћьн* би́л РД, качама́к *по́сан* ВК, *ста́р* чове́к Гр, купуськ *у́бав* Га, ма́ло *ца́лав* би́ја Гр, *це́л* дьн ГБ ВК, *цр́н* живо́т РД, и сл.

621. У средњем роду уопштен је наставак *-о* старе тврде промене и иза пала-тала:

брљи́во шљиже́ ВК, *голе́мо* има́ње Со, *др́вено* текне́ ДДр, *др́чно* ДДу, платно́ *едини́чљаво* ДДр, *ла́нско* ме́со ДП, *миро́ мла́до* ДДу, *ра́жено* жи́то Га, *ста́ро* спа́ дало ДП, *суо́* жи́то ДДу, у *су́во* др́во ГБ, *у́бово* ме́сто Та, и сл.

гове́ђо ме́со ДДу, *зи́мњо* вре́ме ДП, *јаре́ћо* е сла́тко Та, *јуне́ћо* ме́со ГХ, *коко-ши́њо* ме́со Га, *ло́шо* вре́ме М, *о́вчо* си́рење ВК Ча, *пиле́ћо* ме́со Ча ГХ, *Сре́дњо* по́-ље ВК, и сл.

622. У женском роду наставак је *-а*:

од ју́тре *бла́га*, па *заду́шна*, па ће та́г неде́ља *си́рна* ВК, *бе́ла* земња́ Га, *голе́ма* вода́ ДБ, *длибо́ка* вода́ МКу, ложи́ца *др́вена* Со, *др́вена* дрљача Со, ку́ћа *ни́ска*, *др́-пава* ДП, *о́вча* ко́жа РД, нека́ жена́ *па́метна*, *ра́зумна* ДП, *пр́тена* осно́ва и *пому́чна* ВК, и сл.

623. У множини придеви м. р. имају наставак *-и*, придеви ср. р. наставак *-а*, и придеви ж. р. наставак *-е*:

басама́ци *висо́ки* ГБ, *врца́ни* опа́нци ВК, *запа́љиви* ме́ткови Ка, *земње́ни* каза́-ни Га, *о́вчи* бу́т ДП, *овсе́ни* ле́б Ка, кола́чи спра́имо *по́сни* МВ, *пр́тени* ко́нци РД, *сви́њски* опьнци Гр, *се́лски* путе́ви ГБ, *цр́ни* огрљаци́ ВК, и сл.

у ова́ј *земње́на* грнети́ја ВК, *у́бава* дечи́ца, *црве́на* коле́на Ка, *црна́* пилети́ја ДДу, и сл.

ве́жене чара́пе Та, *гро́пске* кади́лнице ДБ, *дра́пљиве* мо́тке ДБ, чова́ње *дрве-не* ВК, ко́се но́сеомо *дуга́чке* ДДу, вута́рке *едини́чљаве* ДДу, пани́це *земње́не* ДДу Га, *јечме́не* о́вге ВК, то́рбе *козињa̍ве* МВ, вута́рке *меле́зне* Га, оне́ј *мрда́ће* Га, ву-та́рке *пому́чне* Га, кошу́ље *пр́тене* МВ, *ста́ре* же́не МКу, водени́це *у́баве* МКу, ја́-буке *црве́не* ДБ, и сл.

624. Од именица на *-ица* може се јавити: *Сла́вицине* но́ге ДДр, поред: та́м у *Ми́личино* ДДр, кума *Дра́гичино* ВК и сл.

Од именица типа *Јова*, *Света*, присвојни придеви биће: *Јо́вина* ли жена́ ДДу, *Све́тина* ћерка се одала́ ЗТ, то́ј су *Ђу́рина* гове́да Та, нее́ *Жи́кина* њи́ва ВК, и сл.

625. Осећа се извесно колебање, односно понекад је *о* „прекорачило границе своје употребе“[337], како каже Белић, у: *зе́тњова* ли ма́јка Со, *Попади́ћов* ВК, али: *бра́тњева* уну́ка Ли.

Поређење придева

626. Поређење придева је у ГЗ аналитично. Компаратив се гради додавањем *по* на позитив, а суперлатив је конструкција *нај* + позитив. Као архаизам могу се

[337] Белић: 1905, 431.

јавити облици синтетичке компарације, најчешће од придева *сшар* и *мал(и)*, у значењу *млад*. Остали облици синтетичке компарације представљају нанос из књижевног. „Овакав принцип компарације омогућује да се у извесним случајевима пореде и именице и глаголи“[338].

Компаратив

627. Мало је остатака старог компаратива и најчешће су од придева *сшар* и *млад*, тј. *мал(и)* у значењу „млад“, а јављају се и облици *бољи* и *гори*:

сѝна *сшаре́јога* МКу, *мале̏ј* (значење је млађи, али је очигледно да је основа *мали*) бра̑т ЗТ, за то̏га *мале́јога* ЗТ, и примери у т. 56;

тѝ си *бо̏љ* ДДр, *бо̏љ* ма̑јстор М, *бо̏ља* била̏ ГХ, на̏ђем *бо̏љу* ГБ, о̏вчо млеко̏ *бо̏љо* Га, не́ма *го́ра* жена̏ ВК, и сл.

628. Под утицајем књижевног језика јавиће се и ликови:

сшарѝа била̏ Гр, о̏н је *сшарѝи* бѝо Гр, *сшарѝи* сѝн Ка, една̏ е *сшарѝја* од ме́не, една̏ е *малѝја* ЗТ, и примери у т. 56.

629. Јављају се и облици са јотованим сугласником и аналошким наставком: *млађѝјога* сѝна Ка.

630. Балканистичка црта је грађење компаратива додавањем *йо* испред облика позитива:

йо̏ а́рно дете̏ нее̏ има̏ло ГБ, коа̏ от коју̏ *йобога̏ша* РД, *йо̏ бо̏лесни* од њѝ Ли, што *йо големико̏* (дете) Га, овде̏ *йоголемиьк* (човек) Ча, *йоголемиьк* (дечко) ДП, којѝ су то̏ј *йо дебелѝ* (људи) МВ, оне̏ све̏ што *йодебеле̏* (кокошке) М, снаа̏ *йодо̏бра* ДБ, *йо̏ жѝлава* (жена) ГХ, *йо̏здрава* од ме́не РД, *йо ѝмућни* ВК, де̏чко *йо̏јачьк* Гр, *йо̏ ле́йе* ко̏зе ДДр, ѝма *йо̏мала* Ка, *йо̏мал* оста̏л ДП, *йо̏млада*, за сѝна *йо̏младога* Ка, билѝ *йо мла̏ди* ГБ, оне̏ *йо̏ниске* Ча, ѝма едьн *йо сѝшан* Га, *йо̏слашко* млеко̏ ДБ, *йо̏сшарога* уну̏ка ДП, ја̏ сам *йо̏сшара* ДБ, што *йо̏сшаро* ДДр, *йо̏сшара* од њу̏м Гр, ѝма *йо̏сшари* ГХ, оне̏ су *йо̏шврде* М, да е *йо̏ у̏бава* од ме́не Га, сла̏ма *йо̏ у̏бава* Га, *йо̏убава* у лице̏ ДДр, не́ма *йо̏убава* дево̏јка ДДр, Љу̏бица *йо̏ црна̏* од њу̏ Ча, и сл.

631. На овај начин може да се гради и компаратив додавањем *йо* на облик компаратива:

не́ма *йо го́ри* бо̏лес Гр, *йо̏гора* жена̏ ВК, од у̏јну *йо̏ го́р* Ка, една̏ *йо сшаре́а* Ча, и сл.

632. Како је у науци већ примећено, овако се пореде и прилози, именице и глаголи:

1. преде̏мо *йо̏брже* Ча, а̏јде *йо̏брго* је̏ди ВК, да бу̏де *йо̏више* код њѝ ВВ, да се изру̏ча *йо̏више* ВВ, ку̏ј си ѝма *йо̏вишке* М, јо̏ш *йо̏горо* Ка, *йо̏ до̏ле* му је ку̏ћа М, ку̏ћа им *йо̏доле* у село̏ Гр, ја̏ *йо̏добро* зна̏м ВВ, вѝку да е *йо̏ здравѝјо* било̏ МВ, она̏ си *йо̏ каба̏ш* ДДр, вѝ сте *йо̏касно* дошлѝ РД, ва̏м су *йо̏малко* дава̏ли Ка, *йо̏ ма́ње* е било̏ ДДу, *йо̏найред* (раније) РД, поред, у истом значењу: *йо̏рано* ДП, Ми *йо̏рано* Ка, добѝла пе́нзиу *йо̏рано* ВК, и сл.

2. чове̏к *йо̏* у *го́дине* Ча, бѝја *йо̏ ма́јсшор* од свѝ Гр, *йо̏ газде* купу̏ју Ка, оно̏ овде̏ *йо̏ ра̏ш* В, и сл.

---

[338] Ивић: 1985, 113.

3. ве̏чером ће га *по̏ ба̏ве* Ча, деца̏ те, каже, *по̏ во̏ле* Со, ја̏ *по̏ во̏лим* зејти̏н ДДр, *по̏ не ваља̏те* Га, ова̏ј из Ни̏ш *по̏ до̏ди* В, сестра̏ је *по̏ награбуси̏ла* од ме̏н Со, о̏н ти не̏ће *по* те̏б *одби̏е* Ча, пасу̏љ е се *по̏ привати̏л* ГХ, па си *по̏ позна̏ва* Га, *по̏* да *ра̏де* ДБ, *поутр̏кне* ма̏ло РД, Весели̏нка *по̏ нее̏* ВК, и сл.

633. Како се из претходних примера види, морфема *по* често није сраслa са речју иза себе, било да је то позитив придева, или која друга реч, те се засебно пише и изговара. У том случају и она је, најчешће, акцентована. У случају да ова морфема сраста и чини сложеницу са речју иза, она је, често, носилац акцента, пошто је и носилац информативности.

Суперлатив

634. Суперлатив се гради додавањем префикса *нај-* на позитив:

на̏шо е *на̏јбедно* Га, *на̏јважан* ства̏р ГБ, то̏ј е *на̏јвелико* све̏тло Га, *на̏јголемо* ДДу, *на̏јмало* што ми е̏ МВ, *на̏јмала* е та̏ј њи̏ва ДДр, *на̏јмала* што ми е̏ МВ, та̏ј *на̏јмлада* Га, ст̏ршељ је *на̏јопасан* МКу, *на̏јстара* ће̏рка Га, *на̏јстари* де̏чко Гр, *на̏јстар* ми е да̏мно умре̏л МВ, ср̏пски је̏зик е *на̏јтежак* ДДу, *на̏јчиста* ми по̏сла ВВ, и сл.

635. Као што је познато, овде се могу поредити и *први* и *последњи*:

ми̏ смо *на̏јпоследњи* Та, а први најчешће прилошки: уста̏нем *на̏јпрво* ВК, *на̏јпрве* води̏цу Со, *на̏јпрво* је она̏ тражи̏ла ДДр, чува̏ла сам *на̏јпрво* сви̏ње ВК;

636. Од придева *добар* и *лош* често се суперлатив гради од облика компаратива:

опере̏м *на̏јбоље* за про̏даву Ка, *на̏јбољи* собо̏р Га, *на̏јбољ* га̏зда ДДр, *на̏јбољ* ра̏дник Ли, *на̏јгор* за̏раз Ча, *на̏јгору* по̏со Га, и сл.

637. Следећи облици утицај су књижевног језика: *на̏јмлађа* ће̏рка Со, *на̏јкраћо* вре̏ме Гр.

638. Облика суперлатива има и:

а. од прилога:

1. ја̏ сам ту̏ј *на̏јдалеко* служи̏л ГБ, да ти ка̏жем *на̏јлако* Ка, *на̏ј е тешко* било̏ за ле̏б ДДу;

2. *на̏јбоље* сно̏се ГХ, сьг је завршио̏ *на̏јгоро* Ли, за ме̏н е *на̏јгоро* РД, и сл.

б. од глагола: *на̏ј* ми *тре̏ба* ДП, *на̏ј е било̏* те̏шко ДДу, и сл.

639. Декомпоноване форме могу да се јаве и од прилога: *нај* е било̏ за ле̏б *те̏шко* ДДу.

640. Имам и облике са компарирањем супелратива: жи̏вим *пона̏јгоре* Гр, у значењу „горе од најгорег".

641. Јавља се и форма суперлатива добијена помоћу турске речце *алис* + позитив[339]: *али̏с жу̏т* пости̏лак Га.

Деклинација придева

642. Придеви се деклинирају као и остале заменичко-придевске речи. У ГЗ јавиће се облик ОП у м. и ср. р. јд. са наставком *-ог(а)* уколико је у питању живо биће, иначе је једнак номинативу, а у ж. р. наставак је *-у*:

---

339 Белић: 1905, 441.

онога *бившога* пресèдника *стàрога* Гр, од еднога̀ *брљивога* РД, ѝма коња̀ *јаровитога* ДДу, за *нèмачкога* пресèдника ВК, од Свети Никòлу *пòланскога* Ли, до *Светога* Са̀ву ДП, *сèлскога* служѝтеља Гр, за *школу̀ванога* Ча; па га собучѐ *гòлог* Гр;

една̀ *блàгу* ву̀рду ДДу, *бòжју* ти ма̀јку ДДр, тòску *вèзену* ДДу, донèси *пòголему* столѝцу Гр, сьз *голèму* огрлѝцу МВ, су̀че òвгу *дебèлу* МВ, сьз *дрвену* ложѝцу М, у панѝчку *земњèну* М, да у чу̀вамо *јàлову* ВК, сьс *кршену* ру̀ку РД, у *лàдну* вòду РД, за *пòмладу* стò да̀ј ВК, сла̀му *овсèну* Ка, една̀ *пршкàву* изва̀де ДДу, ѝмам овдèка *сèлску* шу̀мицу Ли, у *студену̀* вòду ДДу, *òжену* рагòжу ДДу, од сла̀му *ражену* Ча, ону̀ј попрѝку *ту̀цану* Га, у *у̀баву* премèну ВК, и сл.

643. Обичан је и датив на *-ому* за придеве м. р. уз ограничење које важи за датив у овом говору:

Милѝвоје *А̀њиному* ВК, Бу̀ба, Љубòмиру *Кòпчиному* ВК, Никòлче *Кòтриному* ВК, ка̀жем *покòјному* òцу Гр, нòси га *срèскому* на̀чалнику Гр, *стàрому* сѝну, на пр̀во чѐдо ДП, *стàрому* да даду̀ Ли.

644. Придеви ж. р. у овом падежу понекад имају наставак *-е* под утицајем именица:

некѐ Натолѝе *Пашалѝине* (син) ДДу, Зòрке *Рàчине* искочѝло нештò ВК, да̀л та̀м Ба̀ке *А̀њине* ВК и сл.

645. Може да се јави и датив множине са завршетком *-м*:

мр̀твем се преда̀вам ВК, тòј е овèам *А̀њинем* њѝва ВК.

БРОЈЕВИ

646. Ако одбијемо оно што се код бројева јавља као гласовна особина, о чему је било речи у фонетици, или оно што је морфолошка особина специфична за говоре овога краја, онда се, по форми, бројеви битно не разликују од исте категорије у другим нашим говорима.

647. Од кардиналних бројева облике за родове има број један:

бра̀т *једàн* Бла̀гоја Га, *једьн* у̀јка ВК, *едàн* њигòв колѐга Га, пресèдник *едьн* Гр, *едьн* за̀ткав Ча, и сл.

једнò странѝште Гр, *еднò* кокòче ДП, нечијò *еднò* ДДр, *једнò* шишèнце МВ, *једнò* каменчѐ Ка, *еднò* вепрèнце Гр, с *еднò* òко Гр, *еднò* детèнце Ће, и сл.

та̀ј ћèрка *една̀* Со, *една̀* жена̀ ЗТ, *једна̀* ка̀пка Та, *една̀* њòјна сестра̀ ДДр, и сл.

648. Овај се број једини и деклинира, па, аналогно деклинацији заменичко-придевских речи у ГЗ има у м. роду облик ОП = А на *-ога* и датив на *-у*, и то само у случају када се односи на живо биће:

опа̀ *еднога̀* на лèђа, ја̀ *еднога̀* МКу, двѐ ћèрке и *еднога̀* сѝна Со, ватѝла е с *еднога̀* РД, и *еднòга* да̀на Гр, *једнога̀* сѝна ДДу, и од *еднога̀* сѝна ѝма уну̀че Со, ѝма још *еднога̀* сѝна ВК, у *еднога̀* се уврза̀ ДП, опојува̀ *еднога̀* МВ, прèтупа овдѐ *еднога̀* Ка, една̀ сестру̀ и тòга *еднога̀* бра̀та Со, за *еднога̀* Душнича̀нина Со, има̀л *еднога̀* сѝна ДП, за *еднога̀* Нèмца ЗТ, од *еднога̀* брљивога РД;

кьд си вѝче *едному̀* Гр, *едному̀* овдèка Ка, и сл.

Уколико се не односи на живо биће, биће у употреби облик *један*:

понèсо *једàн* котьл РД, дојдò до *едьн* кла̀данац ГБ, и сл.

649. У ж. роду имамо ОП = А на *-у*:

једна́ *едну́* со́вру ВК, напра́јим *едну́* Ка, *једну́* њи́ву на́поле ДП, отидо́мо *едну́* но́ћ ВК, *едну́* гру́тку си́рење ДП, у *једну́* комши́ку ДДр, *едну́* ча́шу Гр, *едну́* го́дину це́лу ВВ, по *едну́* ча́шку ГБ, *едну́* ве́чер Га Со, *едну́* ша́чку М, изва́де *едну́* бла́гу ву́рду ДДу, овде́ на *едну́* ба́бу Со, запроси́ ја́ *едну́* ГБ, *едну́* каши́ку ма́з Ли, *едну́* кице́љу но́сим ГБ, *едну́* арти́шку Гр, и сл.

650. У значењу *неки*, могу се јавити, поред сингуларних, и плуралски облици:

еда́н чове́к ми ре́че, не зна́м кои́ је ВК, про́трча ту́ј *едно́* дете́ ДП, дадо́ на *едну́* жену́ ВК, и сл.

на *едни́* комши́е Та, и́ма *едни́* овако́ј, *едни́* па овако́ј Со, *једни́* и Штр́бовац ДДр, *једни́* су по Ни́ш Ка, *једни́* на Бро́ј Ше́с Ка, *једни́* биса́ѕи Гр, *едне́* си ква́чу и о́де си Ли, потопи́мо *едне́* у ре́ке ВК.

651. Стари облик *једин* налазимо једино у броју *једанаест*, који онда има лик *јединаес*:

едина́ез го́дине Га, *једина́ес* ме́стети Гр, *једина́ес* ли́ста Ча, али и: *једана́ес* ме́стети Гр, *једа́наес* да́на Ка, и сл.

652. Број *два* има такође облике за сва три рода, али се не деклинира:

два́ пр́ста ВК, *два́* џа́ка Ка, *два́* да́на Ка, *два́* са́та РД и сл. (и примери у т. 524–525);

две́ уну́чети ДП, на *две́* ме́стети Ча, *две́* јајце́ти ДДр, *две́* гове́дети ДДу, *две́* де́тети РД Со Га Гр, на *две́* ме́ста МВ, *две́* ђуве́чики НС[340] и сл. Видети и примере у т. 528–529.

две́ шља́кавице Гр, *две* че́рге ВК, *две́* сви́ње Кр, *две́* ко́зе и јарче́ Га, *две́* Зо́ре ДДр, *две́* зми́је ВК, у *две́* во́де Ш и сл. (и примери у т. 527).

653. Облик *две* у средњем роду је, вероватно, стари дуал за средњи род, који је имао облик *dъvě* у номинативу и акузативу[341].

654. У употреби је и *оба*, *обе*:

о́ба ми да́доше ВК, *о́ба* му́шки ДДр, и сл.

ја́ си *о́бе* тури́ МВ, *о́бе* о́чи да ми испа́дну Со, и сл.

а често и оба облика истовремено:

о́бе две ба́бе ГХ, раде́ле *о́бе две* РД, па води́ *о́бе две* ВК[342].

Број *четири* забележила сам само у том облику: *чети́ри* де́вера Со, у *чети́ри* ду́ара Га, *чети́ри* колца́ Гр, *че́тири* детети МКу, *че́тири* ка́це Гр, и сл.

655. Број *шест* редовно је са упрошћеном финалном групом:

шес ја́гњети Ли, *ше́с* о́коти МВ, *ше́з* го́дине ВК.

Видети и примере у т. 346.

---

[340] Станојевић: 1911, стр. 408–409 налази да број два има „уз именице средњег рода поред *два* и *две*".

[341] Николић: 1984, 166.

[342] Појава је позната и другим говорима. Тако је и у Лесковцу, Михајловић: 1977, 43, у Шумадији: Реметић: 1985, 299.

656. Бројеви *седам* и *осам* имају ликове *седом* и *осом*:

до *се́дом* лежимо̀ Ка, *се́дом* очува̀ ДДу;

прими̍ла сам *о̍сом* РД, *осом* пи̍лети ДП, *о̍сом* дете̍ти Ка;

али и: *седам* не̍деље МВ, у по̍ла *се́дам* ВК, у *о̍сам* са̍ти ВК, *о̍сам* пи̍ленцета ДП. Видети и примере у т. 155.

Облике са *о* налазимо и у бројевима *седамнаест*, *осамнаест*, *седамдесет* и *осамдесет*:

седомна̍ез го̍дине Со, *седомна̍ес* Га, *осомна̍ез* го̍дине она̍ Ка, *седомдесе́т* и седом го̍дине Га, *седомдесе́т* и о̍сом Ка, *осомдесе́т* го̍дине М, *осомдесе́т* и пе̍т МВ, и сл.

657. Са упрошћеном финалном сугласничком групом су бројеви од једанаест до двадесет, те двадесет, тридесет и четрдесет:

двана̍ес МВ Та, по *трина̍ес* РД, *трина̍ез* го̍дине НС, *петна̍ес* и̍љаде Ка, она̍ е *шесна̍ес* Ка М, они̍ *два̍ес* и̍ду ГБ, *два̍ес* меса̍рчичи ГХ, *два̍ез* ду̍ше ГБ, *три̍ес* а̍ра Ли, *четере́з* го̍дине РД, *три̍ес четере́с* ки̍ла Гр, и сл.

658. У броју *шездесет* имамо упрошћавање хаплологијом:

шесе́т го̍дине Гр, *шесе́т* а̍ра Ли, *шесе́т* и̍љаде Ка, и сл.

659. Поред *сто*, у употреби је и *стотина*:

седом сто̍тине бра̍ва о̍вце ДДу, *пешес сто̍тине* ДДу.

660. Именица *иљада* има, осим облика једнине и множипе, и облик на -*у*, као облик ОП у једнини.

Примери у т. 148 и 249.

661. Веза између десетица и јединица подједнако је синдетска и асиндетска:

у *два̍ес и две* го̍дине ДП, стои̍ *два̍ес и чети̍ри* са̍та Со, *седомдесе́т и пе́т* го̍дине Гр, *осомдесе́т и се́дом* Га, *осомдесе́т и пе́т* МВ, и сл.;

два̍ес чети̍ри ме̍сеца Га, *два̍ес пет* а̍ра Гр, *три̍ес пет* дина̍ра В, у *два̍ес три* го̍дине Ка, *два̍ез девет* го̍дине ГХ и сл.

662. Редни бројеви деклинирају се као придеви. У м. р. ОП = А на -*ога* и датив на -*ому* уколико се односе на живо биће:

каже до *пр̍вога* Ли, од *пр̍вога* му̍жа ДП, а у значењу *први* може да се јави и *првьи*: сьс то̍га *пр̍вьога* му̍жа М, и̍ма си од *пр̍вьога* Га, све̍ за то̍га *дру̍гога* ДП;

пр̍вьому си̍ну ДДу, несмо̀ до̍ктури едьн *дру̍гому* Гр, еда̍н *дру̍гому* ору̍жје Ка, да̍вам и *дру̍гому* да рабо̍ти Ка, еда̍н *дру̍гому* мо̍ра су се допа̍ли Со, си̍н да̍л *дру̍гому* ДП, они̍ *дру̍гому* по̍сле су коко̍шке сами̍ увати̍ли Гр, и сл. и, наравно; на *прво̍га* уну̍ка праи̍ли ГБ, све̍ на *дру̍гога* си̍на да̍де РД, и сл.

У ср. р. у употреби је ОП = Н:

од *пр̍во* че̍до ДП, на *пр̍во* дете̍ РД, и сл.

У ж. р. ОП је на -*у*:

од *пр̍ву* жену̍ ВК, у *пр̍ву* неде̍љу ДДу, у *дру̍гу* ку̍ћу Гр, на *дру̍гу* ће̍рку РД, и сл.

663. О облику *у другом стању* видети у т. 473.

664. Веома је чест генитив од редних бројева:

ро̍дена сам *два̍ез дру̍ге* Га, *три̍наесте* сам ро̍ђен ГБ, и сл.

665. У употреби су бројне именице *двојица*, *обојица*, *тројица* и сл. и *петина*, *десетина* и сл.:

ми́ *двојица* куде́ ћемо Га, још *двојицу* Гацинанци Гр, *двоица* бе́оше ДДр, све́ по *двоица* Ча, *двојица* су РД, тија *двоица* младића РД; *обоица* идо́ше Га, дидемо *обојица* Со, *обојица* старци Гр, *обојица*, и син ми и снаа́ МВ, дошли́ у субо́ту *обојица* ВК, синови дошли́ *тројица* ДП, била́ *тројица* тамо Ка, *троица* РД, *тројица* ГБ, *тројицу* МВ, сви́ *троицу* Гр, *троицу* браћу имал МВ, *троица* мужи Гр, *четворица* у ко́ла ДП, *четворица* ли Гр; тежи́ за *петину* ВК, и сл., али: *четири* сам браћу имала МВ.

666. И овде се збирни бројеви јављају уз именице pluralia tantum[343]:

двоја врата Со, *троја кола* ВК, *кола* има *четвора* Гр, *шестора кола* ВК, *двое панталоне* ВК, едно *двоја кола*, па, имали смо *седамдесетора* Та, и сл.

али и уз друге, у околностима када се нешто јавља у пару:

волови обоји Гр, *трои волови* ВК, *двои коњи* Ка, *двое рукавице* ВК, *трое чарапе* ВК, и сл.

667. Честа је и појава дистрибутивних и мултипликативних бројева:

имали *по милион* ВК, *по триес* аршина Ча, *по триез* го́ста дочеку Ли, *по пет* леба ја́ спремим МВ, *по четири* сто́га до́бра зденемо Ка, и сл.

о́н се женија *двапут* ГБ, *двапут* ви тражимо ВК, копала ни е *едьмпут* ДП, мрење́ ће буде *едампут* ГБ, *двапут* је гу Ружа водила ДДр, на ме́н *два-трипут* нагрне ДДу, сьг је *стопут* рекла́ ВК, по *емпут* годишњо до́јде Се, и сл.

668. Приближне количине казују се на следећи начин:

десетину казана Гр, *десетину* снопа Ка, *двадесетину* метара Гр; едно́ *триесетину* смо били́ Га, у *детри* го́дине Ка, посадил *два-три* о́цака Ли, остави му *едно-две́* Ка, *три-четири пет* Ка, има веће *седам-осам* го́дине Гр, имаомо *пешес* Ли, кад попи́ *три-четири* ВК, по́стара *пешез* го́дине Га, *пешес-се́дом* коко́шке Се, имала *пешеснаес* коко́шке Со, чувам веће *де́ве-де́сет* го́дине ДП, од *петнаес шеснаес* го́дине ДП Со, *дваес-триес* јајцети Гр; свьки *трећи-четврти* дан ВК, *дватри-троица* мужи Гр, по *дватри́ тројица* Ка.

ГЛАГОЛИ

669. Инвентар глаголских облика ГЗ нешто је другојачији од књижевног. Потпуно су ишчезли инфинитив и глаголски прилог прошли, а врло је редак и футур II. Аорист је чест и могућ је и од имперфективних глагола. Имперфекат је нешто ређи, често са наставцима аориста, а понекад се јавља и од перфективних глагола. Радни глаголски придев у м. р. једнине има, осим стандардних, и наставке *-л*, и *-ја*.

Инфинитив

670. Ова граматичка категорија у ГЗ потпуно је ишчезла како у говору старијих, тако и млађих, те би употреба инфинитива у свакоденвном говору изгледала

[343] Исто у: Симић: 1972, 372, 373; Богдановић: 1987, 176.

веома необично и упадљиво. Уместо инфинитива, као што је познато, употребљава се конструкција *да* + *йрезенӣ*, што представља балканистичку црту, која је веома експанзивна[344].

671. У мојој грађи су се два пута нашли облици инфинитива:

о̍ће *би̍ӣ*, не̍ће *би̍ӣ* ВК, у хамлетовском значењу *биӣи или не биӣи*;

мо̍же *биӣ* да и̍ма сто̍ педесе̍т Гр, у значењу *можда*.

Ови су облици вероватно дошли са стране као окамењене форме.

Презент

672. У презенту налазимо стандардне облике, са *-м/-у*, *-ш*, *-ø*, *-мо*, *-ӣе* и *-у/-е*, уз нестандардне форме у 3. л. мн. са *-ав*, *-ев*, и *-ив*.

Узајамни утицај инфинитивних и презентских основа и њихово мешање[345] јесте други разлог појаве нестандардних облика.

673. 1. л. јд. има наставак *-м*. Само два глагола су са наставком *-у*.

-м: ја̍ не *баши̍м* ДДр, *бљу̍јем* Ка, *бу̍ам* ДП, ја̍ *ви̍кам* Се, да се *де̍не̍м* ДП, *заду̍шим* М, да се *за̍ӣрем* МКу, сла̍бо *иска̍чам* Га, *ки̍мнем* Гр, да се *собу̍вам* ДДу, *ӣокр̍мим* ги ГБ, не *ӣолиӣи̍чим* ДП, па у *ӣребере̍м* ВК, *слече̍м* блу̍зу Га, с њу̍ма *сӣоре̍дуем* ГБ, *умрђу̍јем* се МВ, да се *цо̍ӣнем* ВК, *шмр̍чем* оно̍ј ВК, *шу̍њкам* по ба̍чу ВК, и сл.

-у: не *мо̍гу* ги прогу̍нем ДДу, не *мо̍гу* да се ди̍зам Ка, не *мо̍гу* да да̍вам Со, сьг веће не *мо̍гу* Га, не *мо̍гу* да о̍дим Ш, не *мо̍гу* се јо̍ште ма̍ем ДП, не *мо̍гу* да у до̍воље испра̍љам РД, *мо̍гу* у пови̍кнем Ка, и сл.

и: не *мо̍к* се ра̍ним ја̍ Гр.

Белић има *мог*, које тумачи као аналошки настао облик према *мож*, али дозвољава и могућност редукције крајњег вокала[346]. Н. Богдановић налази да је у АП ово честа појава уз негацију[347].

674. Обично је *оћу* и *нећу*, за шта није потребно посебно давати примере, али и: *о̍ћ* да ре̍кнем: о̍ј! ДП.

675. 2. л. јд. има наставак *-ш*: да *ва̍неш* ДДу, *ва̍ркаш* ДДу, да им *даде̍ш* ВК, *зави̍диш* Ка, *зби̍раш* Ли, да се *згра̍неш* МКу, о̍вце *зо̍биш* ГБ, *одби̍раш* ДДу, да *ӣока̍ниш* Га, ако *ӣроду̍маш* ВК, па *ӣро̍сӣреш* Ча, *р̍чкаш* Ка, *уви̍раш* ДДу, *у̍зне̍ш* Ча, и сл.

676. Од глагола *моћи*: не *мо̍жеш*, дабо̍ме ВВ, и сл.

поред: не *мо̍ж* се се̍тиш ВК, не *мо̍ж* га изгле̍даш ДДр, не *мо̍ж* да иско̍чиш М, ту̍ј не *мо̍ж* да гре̍шиш ВК, и сл.

али и: не *мо̍ш* то̍ј да ка̍жеш ВК, да у не *мо̍ш* преба̍циш ДДу, не *мо̍ш* ти̍ да но̍сиш Гр, и сл.

Облици *мош/мож* у фонетици, т. 98.

677. Слично овоме глаголу понаша се и глагол *видеӣи*:

---

344 Исто је у свим говорима источне и јужне Србије (в. Богдановић: 1979, 78, Ћирић: 1983, 84, Михајловић: 1977, 43, Богдановић: 1987, 182), а и шире. Д. Јовић каже за инфинитив у Трстенику: „Данас је прилична реткост", Јовић: 1968, 129. Ова особина шири се све до Шумадије: Реметић: 1985, 323.

345 О овоме говори и А. Белић. Вид. Белић: 1905, 478.

346 Белић: 1905, 512.

347 Богдановић: 1987, 191.

вйш кько сьг ме бру́ка Га, Па, *вйш* кько̀ Га, *вйш* тй ка̀ко зна̀ш М, *вйш,* бо̀лесна сам Кр, и сл.

Ове облике објашњава и А. Белић у *Дијалектима* називајући их старим оптативом. М. Стевановић констатује појаву у Ђаковици и цитира Белићево мишљење, а о овој појави говоре и каснији дијалектолози[348].

678. Овима се придружује и глагол *хотети*, тј. *хтети*[349]:

о̀ћ лѐб, *о̀ћ* ли то̀ј Га, *о̀ч* едну̀ ракѝју Гр, ако *о̀ч* два̀ес Ка, ако *о̀ч,* накла̀ди о̀гањ ДДу, *о̀ч* от шенѝцу Ка, ако *о̀чш* да ме слу̀шаш ВК, *оџ* да вѐруеш ДДу, *оџ* да прѝчаш ГБ; да *нѐч* да по̀сиш Ка, *ођ* да дадѐш ДБ.

679. 3. л. јд. је без наставка, са тројаким завршетком: *-а, -е, -и*:

бѐга РД, да *да̀ва* ГБ, шта̀п *дѝза* ВК, *збѝра* Гр, да се *избу̀лка* МВ, вода̀ *извѝра* ДП, она̀ се *изврашка* МВ, да га *ко̀ља* ДП, само се *кр̀шка* ГХ, шта̀п *ма̀нда* ВК, *пру̀ћа* се Гр, па се *свр̀пка* Ча, и сл.

мла̀даневѐста *говѐе* Га, *жњѐ* МВ, *здѐне* сто̀г ВК, *зна̀је* лѐкови ВК, *клачѐ* и *једѐ* Ка, *кра̀дне* ВК, *ку̀сне* ВК, не *мерѝше* Та, да *облечѐ* ВК, она̀ се *пона̀пне* (naљути) РД, па си *спѝје* ГР, *џа̀сне* га ДДу, кад га *шѝбне* МКу, и сл.

о̀н *башѝ* ДП, *ва̀ри* Гр, *врждѝ* МКу, *за̀жми* ондѐ Га, да ме *оста̀ји* Ча, *преволи* човѐк МВ, да *растрѐби* свѐ ДП, на *рачу̀ни* ВК, *свѝри* МКу, да се *сто̀ли* (множи) ДДу, то̀ј се свѐ *утѝши* МКу, *цавтѝ* МВ, *шобо̀ри* котьл ВК, и сл.

680. Од глагола *моћи* имамо облике са финалним *-е* и без њега:

не *мо̀же* мѐне нѝкој да ми за̀јми М, отку̀д Ма̀ра *мо̀же* да зна̀е ВК, докле *мо̀же* РД, не *мо̀же* да врѐви Со, невѐска не *мо̀же* њѝ да но̀си Ш, бес лѐб се не *мо̀же* Ка, и сл.

мо̀ж да пѐва В, и њѐму се *мо̀ж* дѐси Ка, не *мо̀ж* да пр̀кне Ча, не *мо̀ж* да до̀ди Ли, не *мо̀ж* да трѐви Гр, не *мо̀ж* да̀њу ВК, не *мо̀ж* да снесѐ РД, не *мо̀ш* се жѝви Ш, не *мо̀ж* она̀ да седѝ Ка, не *мо̀ж* она̀ да улѐзне ВК, не *мо̀ж* да едѐ ДП, не *мо̀ж* да о̀ди Ли, *мо̀ж* да помѝне ВК, нѝ ме *мо̀ж* оста̀и Ли, не *мо̀ж* да разберѐ Гр, не *мо̀ж* да до̀ђе НС, не *мо̀ж* да едѐ ДП, и сл.

и: не *мо̀жш* да ка̀же ВК, не *мо̀ш* па отуд да пројде Се.

681. Форме без финалног сугласника уопштене су у 2. л. јд. Последњи ликови, са сугласником *-ш*, иду у прилог тврдњи Р. Симића[350] да је ово старија форма, поготову онај у коме пема услова за десоноризацију.

682. 1. л. множине: *бѐгамо* ку̀ј кудѐ Ка, да се *венчу̀јемо* ДДу, да ву *дадѐмо* НС, *добѝвамо* сва̀шта Гр, *жњѐмо* ДДу, да гу *завда̀мо* ГБ, да га *зберѐмо* ДДр, да *ископа̀чимо* Се, не *кладѐмо* га Ка, то̀ј *пола̀гамо* ВК, *потрѐмо* сьс цѝгле ВВ, *про̀стремо* си покро̀в Га, не *разу̀мимо* НС, *свр̀немо* Со, не *смѐемо* (смемо) МКу, мѝ вој се *смеѐмо* ДДу, и сл.

---

[348] Белић: 1905, 511, 512; Стевановић: 1950, 122. О облицима *мош* и *виш* и у: Симић: 1972, 387–389, и нап. 172–176.

[349] „Глагол *хо̀тјети* или *хтјѐти* има велико обиље облика." примећује и Т. Маретић. Видети: Маретић: 1899, 283. Видети и примере у т. 725 и 727.

[350] Симић: 1972, 389.

683. 2. л. множине: не *ваљдӣте* Га, да *до̀диӣте* Ка, ви̏ мѐн да *одрѐдиӣте* Ка, сву̏ ноћ *седиӣте̏* Ча, да не *смѐте* Ка, кво̀ ви *смѐте* Ка, ва̏здьн *сӣиӣте̏* Ча, и сл.

684. 3. л. мн. показује и овде нестабилност и извесно шаренило облика. Осим наставка *-е/-у* јавља се и аналошки уопштен наставак *-у*, а у зони II и типично ПЈ *-ав* < *-ау* и аналошки настали *-ев* и *-ив*[351].

-е: да *а̏ӣсе* Гр, сӣалице *горѐ* РД, а̏ле га *ди̏гле* ВК, мло̀го се сьс Љу̏бу *ду̏ше* (живе добро) ВК, *заӣӣше* (запуше) ДДу, *кра̏ӣе* се дни̏ Ча, они̏ се *кр̀сӣе* Ка, *лежѐ* на њи̏ву Ка, *наӣра̏је* вр̀вину ДДу, и село̀ *но̀се* Се, *осӣа̏ве* ДДу, да ме *оӣӣу̏шӣе* Ка, *ӣу̏де* ко̀сови Ча, *са̏де* дува̏н МВ, *скучѐ* на лѐсу ВК, *чѐӣе* се ДП, и сл.

685. Због промене основа, долазе следећи облици:

израчу̏не Ш, они̏ га *рачу̏не* ВК, свира̏чи *сви̏ре* Га ВК, и сл.

Вид. и т. 793.

686. У следећим примерима имамо контаминацију наставака (*е* + *(ј)у*): *дрљавѐју* Та, *изгладнѐју* ВК, љу̏ди *излудѐју* Ка, *огладнѐју* ДДу, кад *осӣарѐу* ВК, и често *оћеју*, *нећеју* (примери у т. 700). Вид. и т. 695.

687. *-у*: деца̏ *бр̀кну* ДП, да ни *даду̏* Ка, ови̏ја што *докару̏ју* ВК, и̏сна *жељу̏ју* ВК, да *кљу̏ју* ДДр, да не *кра̏дну* МКу, *лиӣсу̏ју* Ли, *мрѐју* Га, *навуку̏ју* др̏ва Гр, нека ме *насрћу̏ју* Со, да *објашњу̏ју* Со, то̀ј *ӣиӣу̏ју* МВ, *ӣланду̏ју* ДДу, па се *ӣовр̀ну* М, они̏ *ӣоју̏* Гр, *ӣресӣању̏ју* Та, цви̏к *сиӣу̏ју* ДДу, да ми се *смеју̏* ВК, за̏едно *сӣању̏ју* Га, *су̏ју* Ча, да *узрѐју* Ча, кад *улѐгну* Га, и: да *једѐју* ЗТ, *одведѐју* ЗТ, и сл.

688. Аналошко уједначавање јавља се ретко у зони I, чешће је у зони II, и у корист је наставка *-у*: сь̏га ме *во̀ду* НС, Бла̏гојку не *држу̏* зу̏би ДП, ба̏ба и Срѐбра се *догово̀ру* ЗТ, па се *очи̏сӣу* ДБ, да *ӣону̏ду* сна̏шу НС, при ко̀ла *сӣоју̏* ГБ, па се *су̏шу* ЗТ, *у̏чу* ДБ, и сл.

689. Посебно наводимо примере на *-ају*, пошто код њих често долази до сажимања *-ају* > *-ау* > *у*[352]:

-а(ј)у: не *вељду̏* ВК, ба̏нде ги *ви̏кају* Ча, не *да̏вају* МКу, *ди̏зау* цѐну ВК, чѐрге *изаӣка̏ју* МВ, љу̏ди *иска̏чају* ГБ, *ку̏кају* ВК, па се сви̏ *љи̏згају* НС, та̏г *насѐдају* МВ, ни̏шта не *оскуђѐвају* ГХ, да га *оӣка̏рау* РД, *ӣрѐзају* тра̏ктор Гр, они̏ *ӣриви̏кају* ВК, *сӣрѐмау* деца̏ РД, мо̀мци пи *сриӣа̏ју* ДДр, како̀ се *ӣка̏ју* МВ, ста̏ри си *ћу̏шкају* Ли, та га жѐне *чу̏вају* ВК, јоште *шӣуди̏рају* МВ, и сл.

не сажима се: не *вељду̏* ВК, како̀ се *ӣка̏ју* МВ, не *зна̏у* ВК, и сл. јер секвенцу *-а(ј)у* чува акценат.

-у: *ба̏чку* се ВК, *бѐгу* ГХ, *ближњѐву* ДДу, они̏ја се *ва̏љу* ДДу, па се *вѐнчу* Га, да *вечѐру* М, овдѐ *ви̏ку* коно̀пља Га, *вр̀ӣу* ме Ка, *глѐду* ни Га, не *да̏ву* НС, *дока̏ру* ВК, да га *зару̏њку* ДП, *заӣру̏ӣу* у зѐмњу РД, *и̏гру* се М, ако *избеӣони̏ру* ГХ, на̏ши се *издржа̏ву* Га, *и̏му* ку̏ћу Кр, *ја̏вљу* Та, тако̀ј се *наби̏ру* Со, *набр̀чку* се ДДу, *навр̀чку* врце Га, кьд ни *нада̏ву* ДДу, они̏ вој се *надр̀нду* ВК, они̏ *насрӣу* ДП, понѐкад ме *нака̏ру* МВ, *наӣља̏чку* се Ка, *насѐду* МВ, па му се *наӣѐӣу* ДДр, они̏ *нѐму* ДП, *одма̏ру* си

[351] Белић: 1905, 512: „Према овоме облику деле се дијалекти источне и јужне Србије у две групе: јужноморавски дијалекат, који има проширен наставак за 3. л. pl. и тимочко-лужнички и заплањски који имају старе наставке". Овакве облике бележе и: Барјактаревић: 1977/1, 359–360, Барјактаревић: 1977/2, 380–381, Стевановић: 1969, 405, 419, Богдановић: 1987, 183.

[352] Реметић: 1985, 308–312 даје простирање појаве и тумачење.

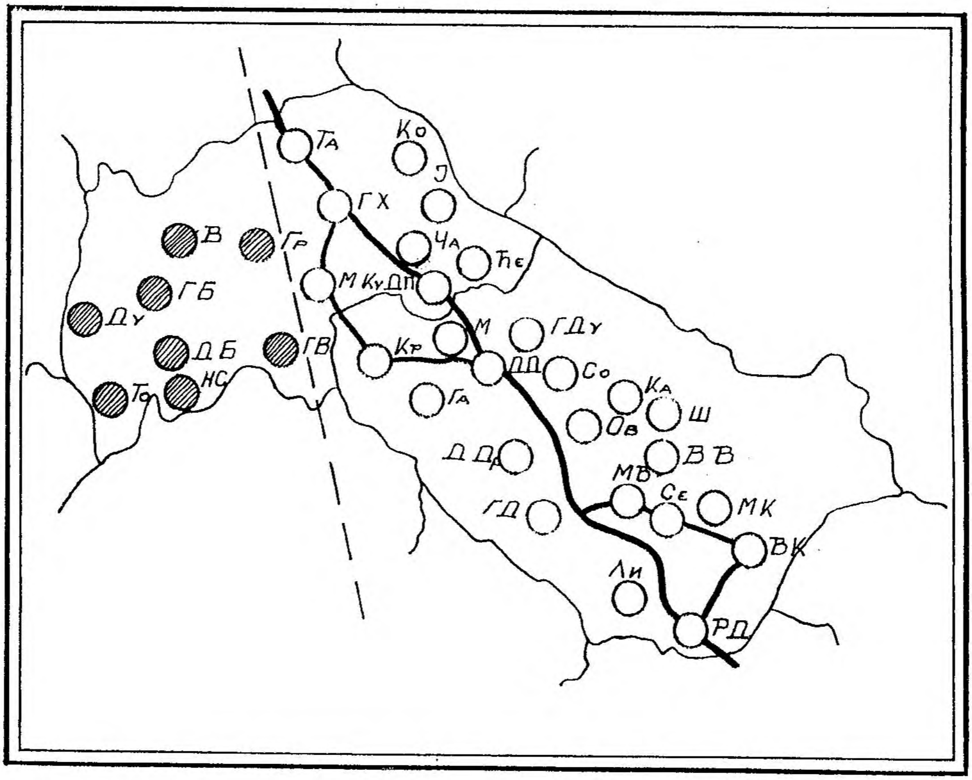

Карта бр. 11: Дисперзија наставка *-ав/-(а)(ј)у*

Легенда:

○ *ко̍пају, ко̍пау, ко̍пу*

◍ *ко̍пав, ко̍па(ј)у*

се Га, да *отко̍пу* Ча, *па̍ду* Ка, *прежи̍ву* ДДу, ни̍шта не *при̍му* ВК, колко *при̍чу* Ли, сли̍ве се *ра̍ђу* Га, да се *саста̍љу* Ка, да ли̍ се *се̍ћу* ДП, *сми̍ту* ми Се, да га *стре̍љу* Га, *трка̍љу* га, *оба̍љу* га Ли, др̍ва *те̍ру* Со, *ту̍ру* М, *ћу̍шку* се ДП, нек ме *уте̍пу* Ка, сьс му̍жа ме *че̍ку* Се, *чу̍ву* гове̍ду ДП, само *чи̍ту* и *ше̍ту* Та, *ши̍шу* се МВ, и сл.

690. Двојако је тумачење ове појаве у литератури:

1. губљење сугласника, после чега се зев уклања контракцијом[353],

2. аналогија:

а. према 3. л. мн. имперфекта[354],

б. према осталим лицима презента[355].

[353] Реметић: 1985, 311 и нап. 900.

[354] Реметић: 1985, 312 и нап. 901.

[355] Реметић: 1985, 312 и нап. 902.

Како у ГЗ има облика са наставком *-аjу*, облика са изгубљеним сонантом (*ау*) и облика са *-у*, јасно је да је процес у току. Вероватно је појаву иницирао фонетски моменат, па се после тога морфологизирао наставак *-у*.

691. Само у зони II позната је појава *-аjу* > *-ау* > *-ав*, која је дошла под утицајем јужноморавског. Ова се појава фонетски развила код глагола на *-аjу*, а одатле, аналошки, код осталих[356]:

вечѐрав НС, *вѝкав* НС ГБ, по̀сле не *вра̀ћав* НС, *збѝрав* Гр, да ни *исӣ̀ӣтав* НС, *ӣообд̀љав* НС, и сл. Видети и примере и у т. 232;

ѝдев ЗТ, *ка̀жев* ГБ, и сл. Видети и примере у т. 232;

ра̀нив ги ЗТ (т. 232).

Видети карту број 11.

692. Наставка *-ду* у 3. л. мн. овде нема.

693. Код глагола са *к*, *г* и *х* у основи јављају се палатализовани сугласници у 3. л. множине, аналошки, и тамо где им није место[357]. Примери у т. 304.

694. Због промене врсте долазе следећи облици:

одрѝцу веће (од одрицају) Та, но се *ӣреӣ̀ицу* (од претицају) Га, и сл.

кькд̀ се *задугу̀ју* Ка, *ӣола̀гају* Со, *ӣома̀гу* си (од помагају) Ча, да *ӣома̀гу* Ча, па вој *ӣома̀гу* Га, *ӣома̀гу* и на̀м Га, да се *сла̀гају* Гр, свѝ се *сла̀гу* ЗТ, и сл.

695. Од глагола *моћи* имамо следеће облике:

1. са уопштеним палатализованим сугласником: ако *мо̀жу*, нека га узѝму РД, а̀ко, кад *мо̀жу* ВК, не *мо̀жу* свѝ ВК;

2. са палатализованим сугласником и уопштеним обликом за 3. л. једнине: не *мо̀же* да дола̀зу М;

3. са губљењем финалног вокала: не *мо̀ж* да до̀де Ли;

4. са сугласником *-ш*: онѝ не *мо̀ш* се сла̀жу Со, не *мо̀ш* сва̀тови ни да до̀јду ДДр;

5. облик са наставком *-у*, накалемљеним на уопштени облик *може*: коѝ куде̇ *мо̀жеу* ДП[358], нѝшта ми не *мо̀жеу* ДБ.

696. Са очуваним сугласником из основног облика је: *наи̇ду* во̀де ДДу, да ми *ӣрѝду* ВК, да *ӣрѝду* ДДр.

697. Од глагола *ӣреба* јавља се:

1. облик са промењеном основом: а сьг *ӣрѐбе* ВК;

2. безлични облик: *ӣрѐба* му мѐсим крава̀јче Га, *ӣрѐба* си ста̀лно та̀ј ВК, *ӣрѐба* му и њѐму лѐба ВВ, *ӣрѐба* да дару̀ем НС, и сл.

3. облик са личним наставком: *ӣрѐбам* д ѝдем Ш, *ӣрѐбам* да рѐкнем Со, *ӣрѐбам* да му мо̀згујем ВК, *ӣрѐбамо* крма̀чу да штро̀вимо ГХ, и вѝ *ӣрѐбаӣе* мѐн ВВ, *ӣрѐбу* им па̀ре РД, ће ни *ӣрѐбу* ДП, и сл.

---

[356] О појави се говори у: Белић: 1905, 514; Богдановић: 1987, 184; а региструје је и Стевановић: 1950, 122–124.

[357] О овоме и Белић: 1905, 479.

[358] Исто и: Богдановић: 1979, 79; Богдановић: 1987, 194.

698. Сличну судбину има и *мора*:

1. *мо̍ра* те те̍пам Ли, *мо̍ра* те цу̍нем ГХ, и сл.

2. *мо̍ру*, ће да о̍ћеју ДДр.

Помоћни глаголи

699. Глагол *јесам*

Од глагола *јесам* у 3. л. јд. javља се двојаки акцентовани облик, *јес* и *јеш̄е*:

1. а, то̍ј *је̍с* М, *је̍с*, не мо̍же се ра̍ди Ш, то *је̍с*, то̍ј си раде̍ла Со, а, *је̍с*, ја̍ сам га ву̍кла Га;

2. *је̍ш̄е*, ја̍вљу си Та, *је̍ш̄е*, не сме̍ш Ка, *је̍ш̄е* ВК МВ, *је̍ш̄е*, ма̍ти е на̍ша умре̍ла Ка, па, *је̍ш̄е* Кр.

Забележила сам и појаву оба облика истовремено: *је̍ш̄е, је̍с* то̍ј тако̍ј МВ; као и појаву о којој говори Н. Богдановић: *је̍с је*, не̍ма да неје̍ ВК, па до̍бро, *је̍с је* ВК. Ово би, по њему, могао бити композит: *јес(ш̄) + је*, „који се у говору АП схвата као једна реч и тако употребљава"[359].

700. Глагол *хш̄еш̄и*

Још је А. Белић приметио: „Глагол *хш̄е-ш̄и* сачувао је у овом дијалекту доста старине"[360]. Највеће шаренило облика од овог глагола налазимо у 3. л. мн.:

о̍ш̄е бра̍ћа да прода̍ву РД, кько̍ *о̍ш̄е* РД[361];

не̍ш̄е му се̍стре РД, *не̍ш̄е* да у̍зну РД, кько̍ *не̍ш̄е* ВК;

ма, што *ће̍у* ти ДП, што *ће̍у* ми ДП;

поне̍ки *о̍ћеу* Ка, да *о̍ћеу* ДДр, кько̍ *о̍ћеу* ДП Ли, ти̍кву *о̍ћеу* ГХ, ако *о̍ћеу* Со;

зато̍ј ме де̍де *не̍ћеју* Га, *не̍ћеју* на̍ зем Ш, а̍ко *не̍ћеју* Га, одбо̍рници *не̍ћеју* ни̍едьн Гр, *не̍ћеу* МКу.

Облик *о̍ћеју* бележи и Рајковић Упит, на стр. 114, уз напомену „ређе".

701. Глагол *биш̄и*

Овај глагол може да се јави од двеју основа. У ГЗ обичан је од основе *буд-* без проширења, али може да се чује и варијанта са проширењем основе[362]:

кьд *бу̍де* ГХ, ни̍шта да *бу̍де* ЗТ, кьд *бу̍дем* ДП, да *бу̍дем* свекр̍ва М, и сл.

та̍м кад *бу̍дне* Ча, дор до̍ле *бу̍дне* Гр, да си *бу̍дне* Гр, да не *бу̍дне* ра̍т Гр.

Облике презента од инфинитивне основе, проширене или непроширене, нисам регистровала.

Императив

702. Јавља се у 2. л. јд. и 2. л. мн. У другом л. јд. јављају се сви стари наставци *-ј*, *-и* и *-ø*:

---

[359] Богдановић: 1987, 190.

[360] Белић: 1905, 507.

[361] За облик *оше* Ивић: 1985, 163 вели да „3. л. мн. глагола хтѣти чува стару консонантску алтернацију".

[362] Исто Симић: 1972, 457. Занимљиво је да већ у Ал. Поморављу (Богдановић: 1987, 191) има облика типа: *биде, бидне, бине*, поред: *буде, будне*.

бе́гај Се, *бе́гај* ти̑ до̑м Гр, а̑јд, не *буњу̑ј* Ли, *ва̑тај* ги све̑, *ту̑рај*, *врзу̑ј* Гр, *гле́дај* ГБ, *госту̑ј* ВК, *да̑ј* му ДДр, *да̑ј* на еднога̑ си̑на Ка, *да̑ј* им ЗТ, *ди̑зај* се ГБ Гр, *иска̑рај* гу Га, *испри̑чај* нешто̑ ВК, *иср̑кај* се ВК, *ку̑сај* Се, *погле̑дај* кла̑с ДДр, ти̑ ме *попра̑љај* Со, а̑јде ти̑ *потпису̑ј* Ли, *премењу̑ј* се М, *ру̑чкај* ВВ, не *секира̑ј* се ВК, кипелъц *сипу̑ј* Га, а̑јде, *си̑сај* ДДр, *слу̑шај* ме̑не Ка, *слу̑шај* ти̑, Пе̑тре Гр, *сме̑ј* се ти̑ ВК, *сто̑ј* ова̑м Ш, *стре̑љај* ме, ама̑н Гр, *те̑рај* Гр, *те̑пај* ДДр, *ту̑рај* РД, *узи̑мај* ДДу, кра̑ве *уко̑шкај* ДДу, *че̑кај* Ш, Бо̑же, *чу̑вај* ВК, и сл.;

вати̑, па се оваък *ни̑шни* ДДу, *води̑* ме РД, *врни̑* се РД, *вр̑ти*, *су̑чи* ГБ, *и̑ди* вој *врљи̑* ВК, *го̑ни* се, *изла̑зи* ВК, *гре̑јни* ма̑ло ГБ, Божу̑ро, *дојди̑* Се, *замини̑* га ДП, *измъ̑кни* ме ДП, *кажи̑* Љубише Се, *моли̑* гу Га, *надроби̑* расо̑лницу, па *је̑ди* ВК, *обрачуни̑* ДП, *обрни̑* се ти̑ РД, па се *привуу̑чи* ДП, *помогни̑* им РД, *рачуни̑* сък Ча, Зо̑рке, *сврни̑* ДДу, а̑јде се, ба̑бо, *скини̑* РД, *сна̑јди* се Со, и ти̑ *србни̑* ДДу, а̑јде, *су̑чи* о̑вге ВК, *узни̑* ти̑ ВК, *уле̑зни* ВК, *ћу̑ти* ВК ДДу, *ћу̑ти*, *тр̑пи* Ка, ти̑ гу *ши̑кни*, па гу *раси̑пи* Ли, овде̑ наго̑ре *шму̑гни* Га, и сл.

703. Када *-ј* долази после *и* из основе, оно се губи:

нави̑ та̑ј са̑т ВК, де̑, *пи̑* ка̑вицу Ка, она/: *пи̑*, *пи̑* ГБ, *уби̑* ку̑че да те не једе̑ Се.

704. Може да се чује и стари императив атематских глагола:

ви̑ц, *ви̑ц* кво̑ пи̑ше ВК, и̑ди *ви̑ђ* да̑ л су деца̑ је̑ла ВК, ти *је̑ђ*, чу̑вај козу̑, па је̑ди Се, па *је̑ђ* РД, *је̑ц* ти̑а ле̑б ВК, *погле̑ц* ВК.

Облик *је̑ђ*, *је̑ћте* бележи и Рајковић Упит (стр. 410), као и *ви̑ђ*, *ви̑ћте* (стр. 4) и додаје да је *ћ* < *ђ*.

705. Ван снимљеног материјала имам из Калетинца облик *је̑ђи*[363].

706. У другом лицу множине наставак *-те* код глагола који у 2. л. јд. имају *-ј* додаје се на облик једнине: *да̑јте* по̑моћ РД, *да̑јте* ми ВК, не *да̑јте* Га, *ди̑зајте се* Ча, *зби̑рајте* и *те̑рајте си* РД, *ле́гајте* до̑ле Гр, *навр̑љајте* зе̑мњу Гр, *по̑јте* ми ДДу, *премењу̑јте* у ДДу, *си̑скајте* ДДр, *свету̑јте* ме Со, *соружу̑јте се* ВК, *ћу̑шкајте* врз њѐг Гр, *уте̑пајте* Ка, *че̑кајте* ВК, и сл.

707. У свим осталим случајевима се, како каже Белић, „генералисао императивни наставак неких глаголских основа којега је у другим нашим говорима сасвим нестало"[364]. То је наставак *-ете*, који се развио из јата код глагола са основом на сугласник[365], а потом се пренео и на остале глаголе. Према томе, облици са овим наставком су стари[366].

дево̑јке, *воде̑те* рачу̑н ДДу, *возе̑те* га Ча, *дове̑дете* ми ВК, *деле̑те*, *поде̑лете* ДДр, *запа̑нтете* до̑бро, *поздра̑вете* Ка, на *иде̑те си*, па *воде̑те* ју ВК, у здра̑вје *и̑дете* Ли, *изви̑нете* ДДу, да ми *изви̑нете* Ли, *јаве̑те* му Ли, а̑јде *је̑дете* ДДр, ви̑ си им *купе̑те* РД, *мане̑те* тѐј књи̑ге Та, *нами̑рете* ви̑ ту̑ј Со, *но̑сете* Гр, јож двоицу

---

363 Само на први поглед овај облик изненађује, мада га бележи и Богдановић: 1987, 200. У Трстенику Јовић бележи „понекад и *је̑ђи*", уз назнаку да је такав обичан за црногорске говоре. Јовић: 1968, 130. На 139. страни Јовић додаје: „У императиву *је̑ђи* очувана је стара форма атематског глагола с иновацијом".

364 Белић: 1905, 541.

365 Вид. Николић: 1984, 183–184.

366 Белић: 1905, 541, Барјактаревић: 1977/1, 362, Стевановић: 1969, 419. Додала бих да Н. Богдановић у Богдановић: 1987, 200 бележи искључиво облике с наставком *-ите*.

одре̏дете Гр, ка̏су *отво̏рете* Гр, сви̏ ми *пишѐте* у̏ста ВК, *поје̏дете* Ча, а̏јде, *почнѐте* Се, *претре̏сете* ку̏ћу Гр, *протурѐте* кроз грцма̏н ВК, а̏јд *пу̏штете* Га, *радѐте* си ВК, *сварѐте си*, *испржѐте си* ВК, а̏јд, *скинѐте се* РД, *се̏дете* Ча, *стурѐте* у, *открѐте* у Ча, *турѐте* у̏во ДДу, *ћу̏тете* ДДу, *узнѐте* трноко̏п и *појдѐте* Гр, па га *уни̏штете* Гр, и сл.

708. Облике са *-ите* у 2. л. јд. нисам забележила, што говори о доследном аналошком уједначавању наставака код глагола који су у старини имали *-и-*[367].

709. Нису непознати облици са отпадањем крајњег вокала у једнини, што се пренело и на множину:

бѐш, си̏нко Гр, *бѐж* у ла̏д Ча, *бѐш* та̏мо ДБ, поред: а̏јде *бѐжи* Ка, и: *бѐгај* Гр, *глѐд* по лицѐ Ча, *глѐд* Гр, и: Лепо̏сово, *глѐ* ДП, *глѐ* колко му̏ж Ли, *др̏ж*, Вла̏до, носи̏ ДП, ја̏ *др̏ж*, о̏н *др̏ж* ДБ, *задр̏ж* гу НС, *чѐк* са̏г да се доми̏слим ДДр, *чѐк* ди̏м да га доведѐм ДДр, *чѐк* ви при̏чам ДДу, *чѐк* ви ка̏жем ДДу, *чѐк* се сѐтим Га, *чѐк* са̏г Ча, *чѐк*, ко бѐше Се, поред: *чѐ* да ви̏дим ДДр, *чѐ* ја̏ да сѐднем ГБ, али и: *чѐкај* да срабо̏тим РД, и: *бѐште* одо̏вде ВК, *др̏ште* то̏ј да не па̏дне ВК, и сл.

710. На ову појаву осврће се Р. Симић, анализира досадашња тумачења појаве, уз осврт на литературу и даје своје тумачење. По њему је полазна тачка у процесу губљења *-и* стари облик атематских глагола типа *виђ*, који је помогао да се наставак *-и* схвати као покретни вокал[368].

711. Оно што пада у очи јесте да у мојој грађи (али и код других[369]) има и глагола код којих би се очекивао наставак *-ј*, а говори се о отпадању крајњег вокала. Тумачење овоме даје Белић. Он налази да је, рецимо, *чек* од првобитног **чекн*, где је требало да се на крају нађе *-и*[370].

712. Заповест се изражава и речцом *немој* и *ајде* + презент глагола.

713. Облик *немој* ниједном нисам чула без *ј*:

немо̏ј му *да̏ваш* Со, *немо̏ј* ме *ди̏раш* ДДу, *немо̏ј* ми *до̏диш* Кр, *немо̏ј* да *до̏диш* Се, *немо̏ј* да *ви̏каш* РД, *немо̏ј* се *смеје̏ш* Ка, *немо̏ј* дуа̏н да *са̏диш* Ли, *немо̏ј* ме *питу̏еш* Ш, *немо̏ј* ме *подѐваш* М, *немо̏ј* се ти̏ *секира̏ш* ДП, и сл.

714. Императивна речца *ајде* јавља се у више облика: *а̏ј* ди̏мо уну̏тра Се, *а̏јде* да попи̏еш ка̏ву ДП, *а̏јде* ће си̏демо НС, *а̏јд*, и̏ди Гр, *а̏јдете* напрѐд ДДу, *а̏јте* одвезѐм Га, и сл.

715. Конструкција *нек(а)* + *презент* користи се за изражавање жеље и заповести трећем лицу: возѐте га, *нек се во̏зи* Ча, о̏дма *нека до̏ди* М, *нек до̏јде* ДДу, и сл.

716. У императиву се јављају уопштени резултати прве палатализације. Види т. 305.

717. У 1. л. мн. Белић бележи два облика: *а̏јдимо* из Књажевца[371] и *и̏мајмо* из Темске[372]. Већина истраживача ових говора стално се враћа овим Белићевим при-

---

367 Види Николић: 1984, 184.

368 Симић: 1972, 392–393. Литература у нап. 185–194. О овоме и Реметић: 1985, 325–327 и нап. 946–950. О простирању појаве у нап. 944.

369 Облик *глед* бележи Н. Богдановић, Богдановић: 1979, 85.

370 Белић: 1905, 545.

371 Белић: 1905, 545.

372 Белић: 1905, 541.

мерима, тврдећи, изричито, да таквих данас нема у говору који они проучавају. Н. Богдановић даје тумачење облика *ајдимо*, које је и сам забележио „елизијом целе реченице: *ајде да идемо*“[373].

С. Реметић налази у Шумадији 1. л. мн. од глагола *йредсшавиши* у облику: *йрѝсшаимо* и *йрѐсшавимо*[374].

У мом материјалу постоји облик *ај димо*, али у истим околностима, нешто пре тога, и *ајде дѝмо*, што поткрепљује Богдановићево мишљење да је ово првобитно: *ајде да идемо*, мада ми није непозната ни форма: *ајмо*, што сматрам следећом фазом од *ајдимо*[375].

Што се облика *йресшаимо* и *йрисшаимо* тиче, ја такав облик немам у снимљеном материјалу, али ми је у живом сећању поштапалица једног мог покојног претка. Он је стално започињао и настављао разговоре узречицом *йресшаимо*, у значењу *йрейосшавимо*. Мислим да би овај облик од истог глагола, и у истом значењу, још увек могао да се сретне у ГЗ.

Иначе је: *ајше да излазимо* Ка.

Имперфекат

718. Овај глаголски облик је у употреби у ГЗ[376], али се увелико осећа поремећај његових облика и мешање са облицима аориста, у корист аориста. Још А. Белић налази: „Употреба имперфекта и аориста тако је узајамно испреплетана у овим дијалектима“[377], али изнијансирано језичко осећање за ове глаголске форме учинило је да су се „сачували стари облици њихови и створили нови“[378]. У те нове спада и образовање аориста од несвршених глагола, које овде налазимо, а које, историјски гледано, и није потпуна новина. Оно је познато и у старословенском језику[379]. То чини да аорист „не може имати више своје право значење, већ постаје — због своје трајне основе — врста имперфекта“[380]. Због тога „овде аорист може имати сваки глагол, само му је значење увек имперфективно кадгод је глагол трајан“[381]. С друге стране, могуће је образовање имперфекта од свршених глагола, с тим што је у том случају „образовање могуће само ако се основи свршеног глагола дода специфични временски наставак за основу“[382].

719. Резултат овог процеса је 2. и 3. л. јд. имперфекта без крајњег *-ше*, а у 3. л. мн. *-ше* из аориста.

720. Белић налази четири типа грађења имперфекта:

---

[373] Богдановић: 1979, 85.

[374] Реметић: 1985, 324–325.

[375] Стевановић: 1969, 419 бележи, поред *ајдемо* и *давајмо*.

[376] Стевановић: 1969, 419: „Облици имперфекта данас се могу ретко чути у говору Пољанице“, мада се већина истраживача ових говора изјашњава о њиховј „живој употреби“.

[377] Белић: 1905, 546.

[378] Белић: 1905, 546.

[379] Угринова: 1987, 92.

[380] Белић: 1905, 547.

[381] Ibid.

[382] Белић: 1905, 548.

1. када се инф. основи на *а* или *е* додају временски наставци;

2. када се презентској или инф. крњој основи дода *е* за основу имперфекта, а томе временски наставци;

3. када се презентској или инфинитивној, пуној или крњој, основи дода *а* или *ја* и врем. наставци;

4. када се през. или инфинитивној, крњој или пуној, основи дода наставак *о* или *ео* са врем. наст. аориста[383].

721. Преношењем наставака аориста на имперфекат, односно образовањем аориста од имперфективних глагола, добијена је једнакост сва три лица једнине.

722. У ГЗ нема имперфекта типа *ја беше*, који Белић помиње као карактеристику ТЛ говора, али има облика са уопштеним овим обликом, коме су додати лични наставци презента, типа: *бешем, беше, беше, бешемо, бешеӣе, бешеу*[384].

Преглед грађе даћу по Белићевој класификацији.

723. А. Образовања на *е*:

нел тѝ *ѝдеше* М, *но̍сеше* ли тѝ Гр, тѝ га *ѿе̍ше* уда̍риш ДДу;

кад ме *боле̍ше* ВК, Ра̍де *до̍деше* Се, ско̍ро *до̍деше* ДДу, у кои̍ дьн *до̍деше* Га, *до̍деше* еда̍н МВ, дућа̍н *држе̍ше* Ча, поп Кр̍ста *држе̍ше* МВ, мло̍го *зна̍еше* Ча, ка-ко̍ се *зове̍ше* ВК, Вѝта се *зове̍ше* ДДу, она̍ *ѝдеше* Се, оно̍ *ѝдеше* ста̍лно Ча, Ср̍ден *ѝдеше* ВК, едно̍ ку̍че *леже̍ше* ДДу, женштѝна *ле̍жеше* Гр, она̍ *леже̍ше* ВК, де̍да док *ло̍жеше* Ли, *найр̍деше* вѝр ДДу, *наса̍деше* кра̍ставице ДДу, по̍шту ли овде̍ што *но̍сеше* ВК, још *ра̍деше* во̍з Се, *свѝреше* у дуду̍че Га, *ѿе̍ше* си жена̍ још жѝви ДДр, *ѿе̍ше* да сѝн мо̍ј ДП, та̍к се *ѿра̍жеше* ву̍на Ка, о̍н се *ѿре̍сеше* ВК, Вѝнка се с Бо̍цу *ша̍леше* ВК;

У грађи немам забележене облике за 1. л. јд. Мислим да би то било образовање на *о — додео, држео* и сл.

жњѐшемо Ли, *сӣоре̍ђуешемо* Ли,

и: *ѝдешев* једнѝ Барбеша̍ни Гр, *ӣра̍вешев* ЗТ, грнча̍ри *ӣра̍вешев* ДБ, и сл.

Облике за 2. лице множине овог типа немам забележене.

724. Б. Образовање на *а*:

ја̍ ста̍лно *вѝкашем*[385] Ча, ракѝју ја̍ *ѝмашем* МВ, да *ѝмашем* ма̍рке Ка;

тѝ *вѝкаше* д ѝдеш ДДу, *ѝмаше* ли тѝ оно̍ј М;

о̍н ли тако̍ј *вѝкаше* Со, Николе̍тка *вѝкаше* РД, *вѝкаше* една̍ боба Ју̍ла ДДу, о̍н ми тако̍ј *вѝкаше* Со, на лопа̍ту се овьк *вр̍љаше* ДДу, како се *зва̍ше* ГБ, по лозја̍ *ѝмаше* Ча, *ѝмаше* ветерина̍ри ЗТ, *ѝмаше* пред а̍јат Ка, што *ѝмаше* по̍слу ВК, *ѝмаше* едно̍ миро̍ ДДу, ѝсна *ѝмаше* Ка, боба Сто̍ја *ѝмаше* ДДу, *ѝмаше* у овѝја ДДу, бр̍кови *ѝмаше* довде̍ ДДу, *ѝмаше* вода̍ Се, докле о̍н *ко̍паше* Ли, *не̍маше* ве̍тар Ка, *не̍маше* едно̍ вре̍ме Га, нѝшта *не̍маше* ГХ, ко̍ се *ӣрезѝваше* ДДу, о̍н *ӣрѝчаше* Га, *чу̍ваше* о̍вце ДДу;

---

383 Белић: 1905, 547.

384 Белић: 1905, 554.

385 Барјактаревић: 1977/1, 360: „свуда", Барјактаревић: 1977/2, 406, Стевановић: 1969, 419.

једно̀ свињчѐ *ѝмашемо* Ш, *ѝмашемо* коњѐ Гр, кьд некѕд *ко̀пашемо* Ли, кьт *ко̀пашемо* Ча, мѝ *тѐрашемо* ЗТ, са со̀л *ту̀рашемо* Га;

онѝ га *вѝкашеу* де Го̀л Гр, на̀ши ста̀ри *вѝкашеу* Гр, то̀ј *ѝмашеу* адѐт Гр, и сл.

Облике за 2. л. мн. немам у грађи ни за овај тип.

725. В. Образовање на *еја*:

ја̀ не *смеја̀* ВК, ѝч не *теја̀ да* у̀знем Та, ја̀ не *теја̀* ВВ, не *теја̀* да му ћутѝм Ка, *н умеја̀* те пѝтам ВК;

тѝ *н умеја̀* да у̀знеш Ће, *не теја̀ ли* д ѝдеш ДП, *смеја̀* ли се нава̀тиш ДДу;

не *теја̀* да по̀јде ско̀зна ДДр, нѝшта *н умеја̀* МВ;

не *теа̀мо* Се, *не смеа̀мо* РД;

ко̀ онѝ *смеја̀ше* Ли, стру̀ју нѝкој не *теа̀ше* да уведу̀ Ка, не *теја̀ше* детѐ РД, не *теја̀ше* да даду̀ Ка, и сл.

726. Имајући у виду акценат ових глагола, по Белићу, ово је по значењу аорист[386]. Са акцентом на претходном слогу, како би по Белићу требало да буде у имперфекту, ја у својој грађи немам облике.

727. Г. Образовање на *о*:

до туј нѐкња *ѝмао* ДДр, *тѐо* да у̀мрем Га, *тѐо*[387] му кр̀в ло̀кнем ДП;

кра̀ве двѐ *ѝмаомо* Ли, што котло̀ви *но̀сеомо* ДДу, ко̀се *но̀сеомо* дуга̀чке ДДу;

чу̀ваосте Ча, *но̀сеосте* РД;

вѝкаоше, растурѝли се МВ, онѝ још тьг *вѝкаоше* дѝем РД, туприја̀ч га *вѝкаоше* Ча, *врѐвеоше* да га даду̀ Га, ко̀ се *зо̀веоше* ДДу, у Арцини *ѝмаоше* ДДу, но̀ге ми *отѝцаоше* Га, ср̀пски *прѝчаоше* Га, та се *смеја̀оше* ВК, асимилацијом је добијено: ту̀ј се *смѐеоше* еднома̀н ДДу, и сл.

За 2. и 3. л. јд. од ових глагола имамо образовање имперфекта по другом типу: *имаше*, *викаше*.

728. Посебно желим да истакнем мали број примера са иновираним облицима у 3. л. плурала, са завршетком *-(ш)ев*: *ѝдешев* Гр, *пра̀вешев* ДБ ЗТ. Сви они потичу из зоне II, а овај завршетак долази из презента, где се развио фонетски код одређене врсте глагола, а потом се морфологизирао. Овакве облике бележи и Белић[388], а има их и у лесковачком говору, у Прешевско-бујановачкој зони, у Врању и Пољаници.[389]

729. Имперфекат је најчешћи од глагола *би(ти)*:

бѐо бо̀лесна ВК, ја̀ *бѐо* гла̀дан Ка, *бѐо* у Га̀цинан Га, *бѐо* си ја̀ у долѝну ДДу, дор *бѐо* за уну̀ци, ја̀ *бѐо* ДДу, кад *бѐо* у Нѝш Га, ја̀ кьд *бѐо* та̀мо Се, и сл.;

тѝ ма̀лечак *бѐше* ДДу, *бѐше* ли тѝ та̀м РД;

---

[386] Белић: 1905, 561, као и Белић: 1911, 97–99.

[387] За глагол *хте(ти)* Белић вели да има облике имперфекта јако измешане са облицима аориста, али му је значење, махом, „аорисно". Белић: 1905, 555.

[388] Белић: 1905, примери на 556. и 557. страни.

[389] Михајловић: 1977, 47–48, Барјактаревић: 1977/1, 360, Барјактаревић: 1977/2, 407, Стевановић: 1969, 419.

по̍млад *бе́ше* ДДу ВК, пра̍зник *бе́ше* НС, кои̍ да̍н *бе́ше* Га, ле̍пи чове̍к *бе́ше* ГХ, оно̍ј затрова̍ње *бе́ше* Се, то̍ј не̍ *беше* Ча, ко̍ му *бе́ше* и̍ме ДДу, зи̍мско до̍бо *бе́ше* Гр, ра̍њен еда̍н *бе́ше* МВ, ме̍не *бе́ше* ре̍д Ча, што *бе́ше* у Га̍џинан Кр, не̍ *беше* ми пра̍во ДП, приетељица *бе́ше* Се, да не *бе́ше* едно̍ прозорче̍ ДДу, Да̍ца *бе́ше* отишла̍ ВК, и сл.;

пу̍но неке̍ *бе́омо* ВК, кьд *бе́омо* си у доли̍ну ДДу, и сл.;

куде̍ *бе́осте* јуче̍р ВК, *бе́осте* ли ДДу;

деца̍ *бе́оше* по̍више ВК, *бе́оше* гу одве̍ли Ча, *бе́оше* ови̍ја Гр, *бе́оше* ма̍лецка Ка, Бу̍гари се *бе́оше* тьг Ка, ту̍ј *бе́оше* сви̍ ДП, слу̍ге *бе́оше* с о̍вце ВК, мла̍ди *бе́оше* ДДр, и сл.

730. У ГЗ постоји имперфекат какав налази Н. Богдановић у А. Поморављу[390]: ко̍ му *и̍меше* („беше име") Га, кько̍ му *и̍меше* Ш. Остале фонетске или морфолошке варијанте, какве постоје у АП нисам чула.

Аорист

731. Овај глаголски облик је у веома честој употреби. У 1. л. јд. изгубио је финално *-х*, па су тиме често облички изједначени 1. л. јд. са 2. и 3. л. јд. У том случају разлику уноси једино место акцента, а понекад се само из контекста може знати о којем се лицу ради.

Навешћу мањи део грађе:

1. л. једнине: ја̍ *батали̍* Ка, *забраи̍* да ти испри̍чам Ка, *изгуби̍* та̍ј домазла̍к ДП, *искочи̍* на а̍свал ДП, тоја̍гу негде̍ *испушти̍* РД, те *ицепи̍* Ка, ја̍ *научи̍* до̍ле Ка, па му се *повали̍* ДП, *пожали̍* се ДП, *попи̍* си до̍м ка̍ву ВК, еда̍н шо̍љ *попи̍* ГБ, *потреви̍* поштара̍ ДП, *прерани̍* ли и Со, мло̍го се *растужи̍* ДП, ја̍ *спраи̍* ДДр, па га *тури̍* ДП;

ја̍ *видо̍* То̍ке ВК, *видо̍* кума Сла̍вку Га, ја̍ не *видо̍* кои̍ је ДП, *да̍до* и кр̍в ВК, ја̍ *идо̍* Ка, *идо̍* по малу̍ ДП, и ма̍тере *идо̍* Со, кьд ја̍ *изле̍го* Ка, домаћи̍цу *најдо̍* Гр, *одда̍до* Гми̍тру Га, *остадо* да а̍лим бо̍га РД, *отидо̍* та̍м Ка, *отидо̍* на чешму̍ ДДу, *ото̍* ДП, *отидо̍* кре њу̍ Се, *појдо̍* на̍ воду ВК, ја̍ *појдо̍* Со, коња̍ *прове̍до* Гр;

ја̍ се *излаја̍* Се, не̍кња *докопа̍* Се, па се *задржа̍* Ка, *закла̍* кра̍ву ВК, *закусува̍* и ВК, *запита̍* те ја̍ Ка, *изатка̍* једно̍ платанце̍ НС, *избљуа̍* Ка, *каза̍* на Микаи̍ла Со, ја̍ све̍ *настоја̍* Со, *натура̍* му Со, *оплака̍* ДП, ја̍ му *оприча̍* Гр, кьд *оспа̍* ма̍лко ДП;

па се *врну̍* РД, по̍сле *ману̍* Се, *наминy̍* Гр, ја̍ се *озрну̍* ДП НС, ја̍ се, вика, *поврну̍* ВК, све̍ *проминy̍* ВК, воденицу *проминy̍* ДДу, ја̍ се *суну̍*, та *пипну̍* ВК, ја̍ *умукну̍* ВК, ја̍ кьд се *цапну̍* Ка;

ја̍ и *затр̍* Ш;

беги̍м *оздраве̍* ДП, сьг *ослабе̍* Га, *остаре̍* си ДДр, *поче̍* ја̍ ВК, ја̍ ми се не *свиде̍* Ка, ја̍ *умре̍* РД, и сл.

732. 2. л. једнине: што тако̍ *окриве̍* ДДу, *одава̍* ли берем ову̍ј ћерку Ча, ти̍ *отиде̍* на̍ воду Га, да ли̍ *по̍треви* ВК;

733. 3. л. једнине: па њег *ба̍тали* ВК, о̍н *бричи̍*, *бричи̍* Со, она̍ *ва̍ти* некога̍ Га, *доди̍* сьг Гр, *за̍бради* ме Га, оно̍ и *за̍качи* Се, *за̍роси* оньк ДДу, кад *и̍срови*, бре Ка, *и̍сели* коко̍шке ДП, кьд се *на̍рви* Гр, слана̍ и *о̍зноби* Се, ма̍ло *о̍лаби* ВК, *о̍тврљи*

[390] Богдановић: 1987, 197.

оно̏ј Гр, *по̏годи* свира̏чи НС, *по̏живи* неко̏лко ДП, и ме̏н *по̏кани* Гр, о̏н ме *у̏вати* овде̏ ДДр;

вр̏за ми гу снаа̏ Га, па *по̏врља* Ка, Ви̏ћа *за̏ирича* ВК, оно̏ се *и̏скида* ДДр, о̏н једну̏ *и̏шмрћа* Со, *о̏чука* од оно̏ј ВВ, *по̏врза* ми ВК, *пре̏сиа* Со;

тике *бљу̏ну*, мори, вода̏ ДДу, па ни *ви̏кну* Ка, па ме *ги̏лну* ДДр, она̏ *гра̏бну* Гр, куде̏ ли се, Си̏мке, *де̏ну* Гр, *и̏змину* една̏ недеља Ка, она̏ *ма̏ну* Се, ко̏ се *ме̏тну* ДДу, о̏н *мр̏дну* Гр, *на̏срну* та̏м РД, у̏јутру се *вр̏ну* Со;

она̏ *дојде̏* ВК, она̏ ме̏ни *да̏де* да̏р ГБ, *да̏де* ма̏јке ВВ, *зарџаве̏* шпо̏рет ВК, ово̏ј ме̏н *изе̏де* Ка, рамуни̏ка *изле̏же* Ча, *наиде̏* ти̏ја Ли, оно̏ га и *на̏пе* ДДр, *оста̏де* кре ме̏н Се, о̏дма си *отиде̏* Со, па ме *по̏еде* РД, о̏н *приде̏* Со, *шту̏че* негде̏ МКу;

у̏мр ми бра̏т Со, мла̏да *у̏мр* Гр, жена̏ му *у̏мр* Гр, и *у̏мр* МКу, и: што *умре̏* ја̏дан Ка, *умре̏* ту̏ј РД, *умре̏*, ска̏па ДП, и сл.

734. Прво л. мн. је са старим наставком *-(х)мо*[391]:

па гу *врљи̏мо* МВ, *вро̏мо* и *срину̏мо* вра̏ ДДу, *да̏домо* гу НС, ми̏ *дођо̏мо* ГБ, *докара̏мо* Ка, *изгуби̏мо* ју МВ, *изми̏мо* се ГБ, *исврљи̏мо* Ка, сли̏ве *обра̏мо* Га, *овр̏мо* шени̏цу ГБ, у Ни̏ш *отидо̏мо* Со, *отво̏мо* ГБ РД, ми̏ *повикну̏мо* Гр, торба̏к *прекантȁмо* МВ, ма̏ло га *протрља̏мо* М, па се *реши̏мо* и *отидо̏мо* Ли, *скрои̏мо* кошу̏ље НС, *сне̏сомо* млеко̏ ДДу, и сл.

735. 2. л. множине: а ви̏ ми, Са̏шко, *купи̏сте* бра̏шно Ка, што би̏, што *урадȅсте* Ча.

736. 3. л. множине: гу̏жву *видо̏ше* Со, *вози̏ше* тако̏ј Ка, оне̏, и̏сна, *додија̏ше* ДДр, *доди̏ше* ми кравaја̏рке ВК, кьд *дојдо̏ше* овде̏, та *стреља̏ше* двои̏цу Гр, они̏ се *завади̏ше* Гр, оне̏ се *загреја̏ше* ВК, гочка̏ *закла̏ше* ДП, па ни *збра̏ше* Ча, па се по̏сле *изгуби̏ше* МКу, они̏ са жену̏ *изле̏зоше* ДДу, бра̏ћа *измре̏ше* МВ, оне̏ *изоста̏доше* ВК, шиљци̏ *оста̏доше* Гр, *повећа̏ше* вали̏ду ГХ, по̏ла па *полипса̏ше* Со, *пописа̏ше* и њȅг ВК, да ли̏ га *пресȅкоше* РД, кад Ми̏ки *потражи̏ше* ВК, *тужи̏ше* се и што̏ не *работи̏ше* Со, *разврну̏ше* гу Га, и тек *срну̏ше* Ка, него га *скута̏ше* Со, сьг *спрлану̏ше* Га, и сл.

737. Од глагола *узети* и овде имамо колебање *-е-/-о-*:

узо̏ опьнци ВК, чети̏ри шише̏ти *узо̏* Ка, *узо̏*, па расипа̏ Ка, *узе̏* ја̏, па га попи̏ Гр, *узе̏* ја̏ кљу̏ч Гр, *у̏зе* ли о̏д земњу ВК, па ју *у̏зе* ДДу, има̏ње си *у̏зе* Со, те гу *у̏зе* ГБ, ми̏ гу *узо̏мо* Ча, оне̏ има̏ње *узе̏ше* ДДр, они̏ *узе̏ше* има̏ње ДДр, *узе̏ше* они̏ја помага̏чи Гр, *одузе̏ше* Бугари Гр, Не̏мци ни све̏ *узо̏ше* ДБ, се̏стре *изо̏ше* има̏ње Со, и сл.

738. Од глагола *хтети* такође имамо двојаке облике:

те̏о му кр̏в ло̏кнем ДП;

не *теја̏* Та, не *теја̏* да му ћути̏м Ка.

ми̏ *те̏омо* ГХ, не *теа̏мо* Се.

О овоме видети напомену бр. 361 и примере у т. 700.

739. Од глагола *би(ти)* имамо облике од две основе:

докле *бе̏о* РД, и сл.;

[391] Појава досеже и до Шумадије. В. Реметић: 1985, 318.

би́ ма̀лко Гр, шта *би́*, къкво *би́* ДП, и ку̏ј *би́* Со, шта *би́* сьг башти̇̀ М, *би́* кько *би́* ВК, и сл., мада је први облик могуће сматрати имперфекатским образовањем. Често се овај други семантички поклапа са имперфектом.

740. У посебну категорију, по Белићу, могу се и овде издвојити облици аориста од несвршених глагола, који имају имперфективно значење[392], а форму аориста:

броји́ ги дана̀с ДДр, ја̀ *вика́* моѐму та̀тку ГХ, *вика́* моѐму ро̀дљаку Гр, и ја̀ *виӣла́*, *виӣла́* ДДр, *дава́* ма̀лко Ви̇̀нке ВК, ја̀ овдѐка *дрнда́* ВК, въ̀здан *же́* ВК, не *мога́* да почи̇̀стим Ш, не *мога́* ди̇̀дем ДП, *ӣомуљá* ту̏ј пѐнзију ВК, *ӣрича́* ја̀ Ка, код њѐг *седе́* Се, не *сӣашӣревља́* ВК, ја̀ *сука́* о̀вге ВК, та *ӣура́* Се, ја̀ си *шьӣка́* Ча,

одава́ ли берем ову̏ј ћѐрку Ча, то̀ ли сьз боба Ср̀бу се *расӣраља́* РД,

бега́ за еднога̀ Ча, *вика́*, *ӣсуа́* ВК, неки̇̀ ми *казува́* ВК,

вик*а́ше* да ће у у̏зне ВК, *дава́ше* Со, мушка̀рци што *игра́ше* Га, не *мога́ше* да иско̀че РД, и сл.

Футур I

741. Како у ГЗ нема инфинитива, то књижевне форме футура, образоване помоћу помоћног глагола и инфинитива, изостају. Уместо таквог облика, у ГЗ се футур твори додавањем конструкције *да* + *ӣрезенӣ* на енклитички облик помоћног глагола хтети. Често изостаје везник *да*, па добијамо футур од помоћног глагола и презента.

742. И овде[393] се јавља тежња да се уопшти енклитика *ће*. Изузетак је 1. л. једнине, где се доста добро држи енклитички облик *ћу*, мада има и уопштеног *ће*:

бьш *ћу да и̇̀дем* ДДу, *ћу да с и̇̀дем* РД, *шћу̏ да рабо̀ӣим* ја̀ Гр, што *ћу̏ да рабо̀ӣим* ДП, кво̀ *ћу* ја̀ *да рабо̀ӣим* Гр, и сл;

ћу се *вр̀ӣам* ГБ, *ћу* ти *дадѐм* Се, *ћу жи̇̀вим* тако̀ј Ли, *ћу с и̇̀дем* РД ДП, ја̀ *ћу искр̀шим* ДП, ко̀ *ћу* ти *ка̀жем* ја̀ Ча, *ћу* ги нешто̀ *обовѐсӣим* ДП, *ћу* си се *одмо̀рим* Ча, више га *нѐћу ӣоци̇̀рим* ВК, *ћу* ви *ка̀жем* ја̀ Ча, ја̀ *шћу̏* рабо̀тим ГБ, *ћу сма̀лим* о̀вце Ка, кво̀ *ћу ӣра̀жим* РД, *ћу* га *ӣу̏рим* у по̀друм ДП, са̀ *ћу у̏мрем* ја̀ овдѐ Ка, *ћу чу̏вам* за̀јци Га, и сл.;

ће ју ја̀ овдѐ *дока̀рам* РД, *ће* си гу *дочѐкам* ту̏ј Га, ја̀ *ће чу̏вам* њиго̀ву ку̏ћу Ка, *ће дадѐм* ја̀ моу̏ Дани̇̀цу Ча, и сл.

743. У случају стапања енклитике и *си*, *се*, када се губи вокал глаголске енклитике, не може се рећи какав је облик енклитике *ћу* или *ће*:

1. л. једнине: па *це вр̀нем* Гр, *ци ку̏ӣим* ДП, јѐрм *ци оденесѐм* ВК, ја̀ *ци* пола̀к *оӣи̇̀дем* РД, на ка̀фу *це ӣрекр̀сӣим* ДДу, *це ука̀чим* Гр, *це уӣѐӣам* и сл.

744. 2. л. једнине: са̀ *ће бу̏деш* на̀ставник Ка, *ће* те *веру̏је* Ка, *ће за̀јмиш* М, кько̀ па *нѐће и̇̀деш* НС, *ће* ли те *оӣка̀ру* Ка, *ће* си га *ӣодо̀иш* Га, *ће* га *расаћу̏еш* РД, *ће* те *ува̀ӣе* Ка, и сл.;

нѐце вр̀ӣаш по̀сле ВК; и: *нѐч* ме *веру̏еш* ДДу.

---

392 О овоме и: Стевановић: 1966–1967, 165–184, и тамо поменута литература.

393 Исто у: Богдановић: 1987, 198; Симић: 1972, 399.

745. О облику *оч* и *неч* у т. 263 и 678.

746. 3. л. једнине: *ће* ме *во̏ди* ВК, *ће закр̏ији* ВК, да ли̏ *ће излѐгне* Гр, ма̏ти *ће испечѐ* М, кво̏ *ће на̏јде* МКу, *ће* се *нашљо̏ка* Га, ба̏ницу *ће омѐси* М, *ће* се *опра̏ји* Гр, *ће ожеднѐје* Га, *ће па̏дне* Ча, *ће* се *подголѐми* Ча, ба̏ба *шће рабо̏ти* ГБ, *шће рѐкне* НС, она̏ *ће рѐкне* Ка, *ће* га *цу̏не* НС,

Чѐда *ће* то̏му *да ка̏жe* Ка, рѐче да *ће да у̏мре* ВК,

це бра̏ни Та, свѐ *ци бу̏де* Га, аутобус *це вр̏не* РД, рекъл *ци до̏јде* Га, о̏н *ци* му *дадѐ* Ка, Стѐва *це жѐни* Се, оно̏ *ци жи̏ви* РД, о̏н *це напу̏ни* Ча, *це оберѐ* Ш, оно̏ *це поми̏не* Се, *це разра̏тује* Ча, па *ци са̏ди* Ка, то̏ј *це сто̏пи* РД, *нѐце* лѐпо *су̏ши* Та, и сл.

747. 1. л. множипе: *ће ди̏демо* М, а̏јде, *ће ди̏емо* Ча, до̏ле *ће* ми̏ *да жи̏вимо* Со, *ће да ви̏димо* ДБ и сл.;

ће га ми̏ *аперису̏јемо* ГХ, *ће* ви ју *дадѐмо* РД, ми̏ *ће едѐмо* МКу, *ће омр̏кнемо* ДП, *ће пола̏гамо* ВК, *ће поми̏немо* ВК, *ће поприч̏амо* ГХ, *ће* те *поста̏имо* Гр, *ће ра̏димо* Ка, *ће* га, каже, *стр̏памо* ВК, и сл.;

па *ци вечѐрамо* М, *ци загу̏бимо* село̏ Гр, *нѐце поја̏вимо* ВК, *це ви̏димо* ДБ, *це наедѐмо* Ће и сл.

748. 2. л. множине: *ће* си *лопову̏јете* ДДр, *ће чу̏ете* ВК, *ће ви̏дите* ДБ и сл.;

овдѐк *ћете* код на̏с *да седитѐ* Со, да ли *ћете да и̏дете* НС и сл.

це пока̏јете Ка, *це наиграте* М, ко *це проведѐте* Гр и сл.;

749. 3. л. множине: къ̏т *ће да вр̏тају* Ча, *ће да* им *даду̏* меда̏ље ВК, а̏јде, *ће да једу̏* ВК, они̏ *ће да претри̏сау* Гр, и сл.;

ће напра̏е неку̏ комѐндију Гр, *ће до̏јду* Ча Ка, *ће* те *отка̏ру* Ка, па *ће* си они̏ *по-а̏лку* њу̏ Со, *ће* се *приберу̏* МКу, кра̏ву *ће продда̏ву* РД, *ће* га *чу̏ву* РД, и сл.;

да̏ л *це вр̏ну* Кр, *це побѝју* ДДу, *це нарабо̏те* Гр и сл.

750. Дубитативни футур типа: *биће дошао,* овде није у употреби.

751. Од глагола *хтети* јављају се и облици са нејотованим сугласником:

на̏с *те* Бу̏гари *да прету̏пу* ВК.

752. Футур се исказује и конструкцијом *има* (+ *да*) + глагол у презенту, типа: *има да доби̏еш* чи̏н Ка.

Футур II

753. Редак је са обликом као у књижевном језику:

ка ти *бу̏дем рекла̏*, це згра̏неш ВК, и по̏сле къд *бу̏ду стаса̏ле*, изва̏дим на то-пи̏ло Со, къд *бу̏де* сла̏нце *огреја̏ло*, ти̏ и̏ди ДП, къд *бу̏дем дошъ̏л*, це ви̏димо М.

754. Изгледа да је улогу футура II готово преузела конструкција *везник* + *презент*[394]:

къд распро̏стреш вута̏рку бѐлу у ло̏јзе, па ће рѐкнеш: ућа! ДП.

[394] Тако је и у: Јовић: 1968, 140; Реметић: 1985, 324; Ћирић: 1983, 87.

Потенцијал

755. Помоћни глагол у овом глаголском облику употребљава се у облику *би*, уопштеном за сва лица[395]:

не *би́* ми *било́* до̏садно Се, *виде́л би*, ал не мо̏гу Гр, ја̏ вој не *би́ дава́л* Ча, не *би́ знала́* ВК, ја̏ *би* си *ѕида́л* Се, не *би́ издржа́ла* ни до ни̏где Ли, не *би́ коси́ла* Се, ја̏ *би кречи́л* Ка, ја̏ мо̏ж да не *би́ мари́л* Ка, ја̏ не *би́ могла́* ВК, ја̏ *би* у *могъ́л* ова̏мо пови̏кнем Ка, не̏ *би* ја̏, не̏ *би* мои̏ си̏нови *оста́ила* Се, ја̏ *би* то̏ј *отрпе́ла* Со, још не *би́ требало* она̏ј шта̏п да но̏сим ја̏ ГХ, де̏де *би ткала* пантало̏не Га, ете̏, до съ̏г *би* је̏ло си *уготови́ла* МВ, и сл.

ти̏ не *би́ би́л* конду̏тер, него *би би́л* до̏ктур ДДр, а да ли̏ *би* ми *верува́ла* Ка, ти̏ про̏лети къд *би дошла́* Га, не̏ *би* га *могъ́л* прежи̏виш М, да ли̏ *би*, реко, ти̏ *узе́л* ДДр, и сл.

мло̏го *би* ла̏сно *било́* съ̏г ДДр, то̏ј *би* неки̏ *изрита́л*, с но̏гу *би ишу́ћкал* М, о̏н *би каза́л* од о̏дма ВК, па̏ не *би́ мари́ло* ВК, съ̏г *би му́зла* ко̏зу Се, *отру́ла би* га М, Ра̏де *би* га *помогну́л* Се, ако *би се потреви́ло* Ли, куку̏руз не *би́* се *роди́л* ГХ, ни̏кој то̏ј не *би́ рекъ́л* Га, све̏ *би се спепелоса́ло* у пе̏пел М, не *би́* му ни̏кој има̏ње *узе́л* Со, иква̏чку *би удави́л* Ка, и сл.

ми̏ *би дошле́* за те̏б Га, наћа̏с *би си навади́ли* ДДу, и сл.

ви̏ *би могле́* то̏ј Се, да ли̏ *би* ви̏ *ишли́* ГБ и сл.

биле́ би уба̏ве и оне̏ Ли, сви̏ *би*, му̏же, *дали́* ВК, не *би́* га ни *нашли́* Ча, и сл.

Перфекат

756. Начин грађења истоветан је ономе у књижевном језику. Специфичност је доследан екавизам у одричном облику помоћног глагола *јесам* и шаренило облика р. гл. придева м. р. јд. (вид. т. 286–287):

ја̏ *сам зажеднел* ВК, *несъ́м купи́л* РД, *нави́кьл сам* да и̏мам Ка, све̏ *сам накупува́л* Се, ја̏ *неса́м смеја́л* Ка, на кво̏ *сам чучну́л* Ка;

ја̏ *сам* ги *води́ја* ГБ, ја̏ *сам* му *дава́ја* Гр, ја̏ *сам дочекува́ја* Гр, сву̏д *сам ишја́* Гр, ја̏ *сам мисли́ја* ГБ, *опива́ја сам се* ГБ, *убленува сьм* Гр;

ја̏ *сам* мло̏го *беснеја́ла* ВК, *ислабе́ла сам* Гр, *неса́м ишла́* ДДр, ја̏ *сам* гу тако̏ј *крсти́ла* НЦ, и њѐг *сам облага́ла* РД, свъ̏шта *сам раде́ла* ја̏ ГБ, *неса́м се́дла* ДДу;

што *си́* па ти̏ *доша́л* ВК, што *си́ тражи́л* М, ко што *си* то̏ј *увежба́л* ВК;

како̏ *си се* ра̏није *жени́ја* ГБ, отку̏д *си закаса́ја* Гр, како̏ *си* дево̏јку *запроси́ја* ГБ, што *си ле́гаја* ГБ, ни̏кад ми се *неси́ пожали́ја* Гр, ка̏ко *си спавја́* Гр;

у куга̏ *си дошла́* ДДр, што *си́ се накусмуљи́ла* ВК, *не́си обишла* НС, ти̏ *си остаља́ла* Ча, кько *си* съ̏г *се́дла* ти̏ Ка, што̏ *си се* тако̏ј *убакну́ла* ДДр;

у̏јка *је* га *докара́л* М, Јо̏вица *е плел* ови̏ја ко̏ш Ш, кад *је* Бу̏ћа *сврну́л* ВК, ова̏ј му *не теја́л* ка̏же Гр, та̏та *е те́л* Се;

о̏н *је* кафа̏ну *држа́ја* Гр, то̏лко ме *е заволе́ја* Гр, заспа̏л, *засп́аја* де̏да ГБ, *измери́ја* ву се мо̏зьк ДБ, кме̏та неки̏ *опи́ја* Гр, сне̏г *падну́ја* НС, неки̏ *умре́ја* ГБ;

о̏н *отскркну́о* про̏зор Ли, *подбаци́о је* ГХ, ту̏ј *е раде́о* ГБ;

---

[395] О овоме и: Јовић: 1968, 327; Симић: 1972, 403 и нап. 202; Реметић: 1985, 327.

мо̍ра да *е бега̍ла* Ча, све̍ што *оћа̍ла* Га, *нее̍ оћа̍ла* ГБ, *неје̍ ӣаднӯла* НС, она̍ га *ӣрериӣи̍ла* ГБ, *нее̍ разбра̍ла* РД, *не ӣеја̍ла* ДДу, *не ӣе̍ла* за те̍бе ГБ, *укачи̍ла се* Ш, *уӣорожи̍ла се* ВК, на̍чисто *е шӣӯкла* вода̍ Га;

оно̍ му *додија̍ло* М, *дочӯло се* Ка, по̍ла *е оста̍ло* ЗТ, *ӣа̍дло* на̍ зем Га, ово̍ј *се* до̍бро *урани̍ло* ВК, *уцрвенеја̍ло се* Ча, и сл.

с ко̍њи *смо врли̍* ДДу, ка̍ко *смо гладува̍ли* Ка, ми̍ *смо криштеља̍ли* МВ, *има̍ли смо* и воло̍ви ГБ, што̍ и *несмо̍ врљи̍ли* ВК, о̍пште *несмо̍ има̍ли* Та, сък *смо остаре̍ли* ГБ, *несмо̍* вој *рекли̍* М;

ко къд *смо излуде̍ле* ВК, *ишле̍ смо* у вођӯ Ча, ми̍ *смо награка̍ле* ДП, па *смо* напре̍д, ће̍ро, *ӣка̍ле* Га, *умоӣува̍ле смо* у месаљи̍ МВ;

наваћува̍ли сӣе ондe̍ке Ча, па *сӣе се оӣива̍ли* ГБ, што̍ ми ви *несӣе̍ рекли̍* М;

поп Кр̍стинога *су* вола̍ *изве̍ли* ВК, *изриӣи̍ли* из мо̍тор Гр, они̍ *су* гу *одврнӯли* Га, ови̍ја пр̍сти *очокљаве̍ли* ГХ, они̍ *несӯ* ја̍ко *слогува̍ли* Га, кра̍ве *су узе̍ли* Ча, кад *су* Не̍мци *уле̍гли* ГБ;

оне̍ сьс њӯма *бараӣа̍ле* НС, *збра̍ле се* же̍не ДДу, дрља̍че *несӯ има̍ле* Со, па *су калемува̍ле* ДДу, ӯ зем *су удари̍ле* Ча;

757. Зна за обе форме: са помоћним глаголом и без њега. Облици без помоћног глагола у 3. л. јд. и 3. л. мн. веома су чести[396]: она̍ *ме̍ла* та̍м пред кӯћу и *виде̍ла* ги Гр, тӯј *забра̍ли* и ње̍га на сли̍ве Гр, они̍ сви̍ *изме̍рели* Га, ма̍ти гу *несӣособи̍ла* ДП.

Плусквамперфекат

758. Није редак у ГЗ[397]. Гради се на оба начина позната и у књижевном језику, али се чини да је чешћи са помоћним глаголом у имперфекту:

ја̍ *бе̍о наӣе̍ла* њӯшку ДП, ја̍ *бе̍о оӣишо̍ја* Гр, *бе̍о ӣокоси̍ла* Се;

од куга̍ гу ти̍ *беше узе̍л* Ча;

вика̍л беше Царамли̍ја ВК, да ми *беше* о̍дговор *дала̍* Гр, едно̍ дети̍иште *беше дове̍л* РД, *беше доди̍л* са Жикинога зе̍та ВК, бе̍ше *се замери̍ла* са снаӯ Га, ће̍рку еднӯ *беше има̍ја* Гр, докле не *беше* све ово̍лко *исӣоклања̍л* Ли, Ве̍рка ми *беше куӣи̍ла* ВК, *беше куӣи̍л* десет ки̍ла ВК, бра̍т ми *наӣраи̍л беше* ДДу, да *беше оӣишло̍* РД, *беше* гу *ӣогинӯја* мӯж ЗТ, ма̍јка *беше ӣроӣле̍ла* чара̍пе НС, па се *беше ражљеби̍л* МВ, *беше раде̍ла* РД, да не *беше ӣражи̍л* па̍ре Ча, њӯ *беше* ра̍но *ува̍ӣило* ГХ, *и умре̍л беше* МВ, све̍ *беше усмрде̍ло* ВК, та га *беше* о̍н *уби̍ја* Гр, *бе̍омо узе̍ли* цре̍ва Ча;

бе̍омо навади̍ли ГХ, да не *бе̍омо ӣобе̍гли* Ка, *бе̍омо узе̍ли* цре̍ва Ча;

бе̍осӣе ли ви̍ *ле̍гли* Гр, ви̍ *бе̍осӣе дошли̍* РД;

бе̍оше изе̍ли Га, мно̍го се пе̍вци *бе̍оше изве̍ли* ГХ, *искара̍ли* гу *бе̍оше* Гр, и та̍к се *бе̍оше набра̍ле* Со, *бе̍оше* му *ӣогинӯле* Ка, Раде̍овци *бе̍оше раздава̍ли* ВК, *бе̍оше* по Бӯгарско *ува̍ӣили* Гр, и сл.

---

396 Исто у: Симић: 1972, 403.

397 Плусквамперфекат представља жив облик у Левчу (Симић: 1972, 401), код Галипољаца такође: Ивић: 1957, 258. У: Реметић: 1985, 333 каже се: „Није особито чест глаголски облик", а у нап. 970 наводе се говори са суженом употребом овог глаголског облика.

неје́ бија дошаја Гр, то̀ *је се било̀ зајезило* ГХ, *неје́ била* ни *је́ла*, ни *пила* Со, *о̀н бил пекъл* ДП, *неје́ бија* још *улегъл* Гр, кьд *сам била́* некъд *чувала* ДП;

закасали смо били́ ГХ, ми̏ да̏ ли *смо били изостали* Гр, та̏д *смо купили били́* М, ле̏по *смо се биле̏ премениле* ВК, ми̏ смо *узели били́* Ча, и сл.

Глаголски прилог садашњи

759. За овај облик важи Белићева констатација да има наставак „*ећи* (респ. *ечи*) који се додаје свим основама"[398]. Овај глаголски облик није непознат ГЗ, али није тако чест:

ће цр̀кнемо *еде̏ћи* ДБ, на те̏рен *иде̏ећи* Се, оте̏кло *лежа̏ећи* ДДу, *плака̏јећи* Кр, ми̏ се уби̏мо *плака̏ечи* ВК, све̏ *плака̏ечи* та̏мо до на̏шо гу̏мно ВК, ја̏ сам се уби̏ла *плака̏јечи* Се, умори̏ се *работе̏ећи* ДДр, омали̏ше о̏вце *сиса̏ећи* Ка, иски̏ду се *сме-ја̏ећи* Ча, про̏паде се *ткае̏ећи* ДДу.

760. Глаголски прилог садашњи као да губи своје првобитно значење. Њиме се све ређе казује напоредна радња, а све чешће начин на који се нека радња врши. У прилог овој тврдњи иду и облици: она̏кој *излетечки̏м* исвр̏љим вој Гр[399], *лежечки̏м*, *седечки̏м* и сл.

761. Може се јавити и као придев:

јо̏ш смо ма̏ло *држе̏ћи* ко ба̏јаги ДДр, јо̏ш је о̏н *држе̏ћи* чове̏к ВК, и сл.

Глаголски прилог прошли

762. У ГЗ, као и у већини наших народних говора, овај облик потпуно је нестао. Остатака има једино у функцији правог придева:

би̏вши пресе̏дник; оно̏га *би̏вшога* пресе̏дника ста̏рога Гр.

Трпни глаголски придев

763. По форми се не разликује од књижевног, што значи да се јавља са наставцима *-н* и *-т*, с тим што је овај последњи ређи:

1. нее̏ би̏л *да̏ден* на зана̏т ДП, неје̏ *испишен* Ш, ка̏мен *ко̏ван* ВК, *обри̏чен* Га, *поју̏рен* ВК, *покр̏шен* РД;

ве̏зена ГБ, јуни̏ца *за̏клана* ГХ, онде̏ *набу̏тана* ДП, сьс паму̏к *на̏ткана* ВК, от ку̏че *одво̏јена* ДДу, *подве̏дена* ДП, *пе̏чена* Га, нее̏ *стро̏шена* глава̏ М;

вр̏зано МКу, ода̏мна *вр̏љено* Га, шта̏ е овде̏ цига̏ре *испу̏шено* ВК, све̏ *ице̏пено* Ка, оно̏ све̏ *нагр̏чено* Ча, све̏ *напрости̏рано* Га, *нео̏брано* ДП, *нео̏прано* ВК, *пе̏чено* НС, *пода̏љено* ДП, је̏ло *сва̏рено* ВК, све̏ *скро̏ено* ДДу, *сни̏штено* ГХ;

извр̏зани Гр, *отка̏рани* ВК, *подвр̏зани* ДДу, *ткани̏* ја̏стуци Га, *уши̏љени*, што *стругу̏вани* Гр;

изгре̏бене Ча, *поква̏рене* ВК, *школу̏ване* Со.

---

[398] Белић: 1905, 581.

[399] Овакав облик налазимо и у: Михајловић: 1977, 46, Барјактаревић: 1977/2, 407, 408, Стевановић: 1969, 419, док у Богдановић: 1987, 204 стоји тврдња да ове форме нема, мада постоји један такав забележени облик: *стоећким*.

2. *йознаш* ДДу; није ни *кренуша* ВК, *неудаша* још Гр, *одузеша* ДБ, нее *йродаша* она Ли; доле *млешо* Кр, къд *млешо* ВК, ма *млешо* Ка, некьквo *расйросшршо* ВК, и: море, *йросшрно* Га, *самлешо* брашно Ка; несу *йийнуши* лекови ВК, *закуснуша* праци ВК.

764. Главна одлика овог глаголског облика, којом се од књижевних форми разликује, јесте у нарушеним резултатима старог јотовања[400]. Као последица овога јављају се не само нејотовани облици, већ и облици са аналошким јотовањем.

765. Јотовање редовно изостаје иза лабијала:

заклойено гумно ВК, *заробен* МВ, *изломен* ВВ, *йримен* Се. Остали примери у т. 295.

766. Од глагола са *-ави-*, редовно се јављају нејотовани ликови. Некада се губи сугласник *-в-*, па се јављају облици без овог гласа, о чему је било речи у т. 300.

767. По испадању интервокалног *-в-*, често се у хијату успоставља сугласник *-j-*: *зайрајене* МКу, *найрајена* ДДу.

768. Овде се јавља и алтернација *в* : *j* : *ø* типа:

а. *йосшавен* Гр[401], *убивен* Гр;

б. *надујена* ДБ;

в. *йокриена* ВК, *убиена* Се, *йокриено* Га, *шиено* Се, о чему је било речи у фонетици т. 300.

ш, *д* + *ен*:

769. *завашена* ДДу, *зайечашен* Гр, *накишена* поа Ча, *ойшерешена* М; и: ја сам *исйаћена* Гр; вид. и т. 295 и 297.

виdено Со, *извадено* Со, *йреградено* М, нее *средено* ДП, *садене* су Се;

поред: *насађене* онеј тополе Гр, *рођен* ГБ, *сађено* ДДу, *суђено* Га, *угођено* Кр.

770. Облици са аналошким јотовањем: *довеђена* ДП Кр, *изведено* М, *крађене* М, *украђена* М;

771. *л*, *н* + *ен*:

нејотовани: беше *загулен* ДДу, *йоделен* си РД, и сл.

јотовани: нее *жењен* Гр, наши *жењени* Се, *жењен* унук ДП, три *жењени* Ка, сви *нежењени* Гр, имање све *йоклоњено* Ли, *сарањен* Се, *учињено* Ча, није *чињено* Ча, *издељено* Га, *дељени* Гр, и сл.

Нејотоване облике са *н* нисам забележила.

772. Са аналошким јотовањем јављају се и сугласници *с* и *з*[402]:

доле *вежено* ДДу, али и: *везена* ДДу, летос *донешена* ВВ, *нанешено* ВК, *йренешено* ДП, и сл.

О овоме видети и т. 295 и 298.

773. Глаголи са секвенцом *-шш-* имају облик трпног придева са старим јотовањем, без јотовања, или са подновљеним јотовањем:

---

[400] О томе Белић: 1905, 151.

[401] О овоме и у: Реметић: 1985, 331.

[402] О појави и простирању појаве у: Реметић: 1985, 329 и нап. 958.

1. *кр́шш̄ен* МВ, *ӣу́шш̄ен* Ли, *ӣу́шш̄ени* Ка;

2. *искр́сш̄ена* др̀ва М, *некр́сш̄ени* дни̇̀ НС, *наме́сш̄ена* ДБ, *ожало́сш̄ени* Со, *очи́сш̄ено* Га, *ӣу́сш̄ена* РД, и сл.

3. нее̇̀ *наме́шћена* Гр.

774. Белић сматра нејотоване облике „специјалним образовањем, од основе садашњег времена наставком *ен*"[403], „а старога образовања са умекшаним сугласником сасвим је нестало"[404]. Ово је, по Белићу, било могуће зато што се ова појава и није вршила у самоме српском језику.

Радни глаголски придев

775. Специфичног овог гл. облика у односу на књижевни јесте у сингуларној форми м. рода. Основни ликови су са очуваним финалним *л* и могу се јавити у обема зонама, али док су у зони I они готово једине форме, у зони II као да се осећа јак налет јужноморавског *-(ј)а*[405], пред којим узмиче стари облик са *-л*.

Овде се могу јавити и књижевни ликови са *-о*, али су они, недвосмислено, нанос. Такви су облици чешћи у зони II, мада нису непознати ни зони I. Примери у т. 292. и 756.

Посебне напомене о глаголима

776. Глаголи се у ГЗ понекад разликују од књижевних форми због прмене основа, па се тако поједини облици граде по другој глаголској врсти у односу на оне у књижевном. У овом делу ће, осим глагола са промењеном основом, бити размотрени и остали ликови глагола који се по нечему, било начину образовања итератива, деминутивности или чему другом, разликују од стандардних облика.

777. По Стевановићевој III врсти мењају се и следећи глаголи: куде̇̀ ћу се *де́нем* ДП, да се *згра́неш* (зачудиш) МКу, *зде́не* сто̇̀г ВК, *ки́мнем* з гла̇̀ву Гр, Бла̇̀гоја *кра́дне* ВК, да те *укра́дне* Ка, *озе́бнем* ВК, она̇̀ се *ӣона́ӣне* РД, *ре́кне* ВК, да *ре́кнем* ДДр, *ри́не* оньј гро̇̀б Гр, *сле́зне* ми при̇̀тисак МВ, *да се цо́ӣнем* ВК, *ца́сне* га ДДу, кад га *ши́бне* МКу, и сл.

778. Глаголи типа *зна(ш̄и)*, уместо по V, имају облике по IV врсти: *зна́је* Кр ВК, *зна́је* ле̇̀кови ВК, Ко̇̀ј ти га *зна́е* Та, ку̇̀ј *зна́е* МКу, али и: *зна́м* ВК, и сл.

779. Од глагола *(х)ода(ш̄и)* имамо облике по VI врсти: не мо̇̀ж да *до́ди* Ли, да *о́ди* Ли Ка, не мо̇̀гу да *о́дим* Ш.

780. По VI врсти мењају се и следећи глаголи: све̇̀ се *у́ш̄иши* МКу, *цавш̄и́* бело̇̀ МВ, по̇̀сле *ицавш̄и́* Ча, *цавш̄и́* пла̇̀во Ча;

781. Осећа се експанзивност Стевановићеве V врсте, у коју се укључују многи глаголи:

јуче̇̀р *бе́га* РД, да *бе́гам* оту̇̀д ДДр, ја̇̀ *бе́гам* ДДр, *бега́ја* Гр, мо̇̀ра да е *бега́ла* Ча, да *бе́гаш* Се, ја̇̀ *ви́кам* Се, да вој *ви́кам* ВК, *ви́ку* да е по здрави̇̀јо МВ, то̇̀ј *ви́ка* Гр,

---

403 Белић: 1905, 151.

404 Ibid.

405 Барјактаревић: 1977/1, 361, Барјактаревић: 1977/2, 408, Стевановић: 1969, 404, 421, Богдановић: 1987, 105–107.

нема да *дава* ГБ, њој га *дава* Со, да *дава* туј воду ВК, не *дава* им ДДр, не могу да *давам* Со, мене не *давају* Со, не *даву* ни ДДр, сину *давам* ДП, она се *диза* ДДр, *дизаш* главу РД, мора се *дизам* Гр, тој се *изайињам* ДП, вода *извира* ДП, *извира* вода Га, тражи ли кревет да *лега* Гр, да *легам* ДП ВК, да *насйра* њума Гр, да си *налага* ДП, да *найињаш* краци ДДу, да ми се *найриса* ДП, *обрйам* Ли, ће си гу *оддавају* Со, да се *одавам* ДП ВК, *озрћам се* Гр, *окрећа се* ДДу, па се поче *окрећа* ВК, свекрва се *оиеза* РД, *оиица* ми нога Со, могу у *йовикам* Ка, она *йомага* Ча, не *йознава* никуга Ча, не *йознавам* МВ ВК ГБ, нити ме *йознава* Со, *йочиња* да самњује Гр, тек *йочиња* ДДр, *йреддава* Со, *йреврйаш*, лепо *исйреврйаш* ДДу, *йрейицамо* се М, ми не *йродавамо* Ка, па се вуна *йродава* Ка, *йроддаву* си Га, па се *йрућа* Гр, да *сйомињам* ВК, *сйеза* ВК, *сйицам* ДП, што се њему *йича* ВК, поред: мен се тој не *йиче* Гр, и сл.

782. Уместо по VI, имамо по V облике презента од следећих глагола: *йреварaше* га МВ, да ме *йреварaш* ДП.

783. По VI врсти, уместо по V, имају облике следећи глаголи: *ицейим* пољк ГБ, *нацейим* од кошуље Га, ти не *разумиш* ДДр, не могу да *разумим* Га, не *рачуни* ВК, поред: у подак се тој *рачуна* Ка, армуника *свири* МКу, *свири*, та разлама Ча, музика *свири* Ча, гајде *свирил* Ча, и сл.

784. Код глагола на *-ави-* губи се интервокално *в*, а некада се у хијату развија *-ј-*, о чему је било речи у фонетици т. 221: лепо *найрди* М, да ме *осйаји* Ча.

785. Сугласник *в* губи се у секвенци *-вљ-* (вид. т. 217):

да у доволе *исйраљам* РД, што *ойраља* Кр, па се *йрейраљамо* Га, да се *йрейраљаш* Га, неће *расйраљам* ЗТ, да се *расйраљам* Ча, кој *расйаља* Ча, и са појавом *љ*: да ју *одржављаш* Се.

786. Код глагола са *сй* у основи јавља се поред ове и група *шй*, али и *шћ*: да си па *найушйи* посо РД, ће *йушйе* сви Гр, *йушйи* ти Циганьина ДДр, *исйушйише* ни Гр, и: *саойшћева* Гр[406], *ойишћуем* се Ли. Вид. т. 299.

787. Од глагола *же(йи)* имамо: дор се не *йожње* ДДу, кад се овас *жње* МВ, *жњеш*, па га збираш Ли, све *йожейо* ВК, и сл. Вид. и примере у т. 36.

788. Са апофонијским односом у корену (упореди стсл. *vlěk-*) је: опанци да *облече* ВК, *слечем* блузу Га, али и: *собуче* Гр.

789. Код појединих глагола *-ија-* > *-ива-*: да *добива* ВК, *одбиваше* РД. О овоме у фонетици т. 229.

790. Облике по III (перфективни) и V (имперфективни) врсти имају следећи глаголи:

он *ване* онуј рогошку ДДу, да *ванеш* едно ДДу, да *доване* ДДу; и: *вайа* њега Ли; не могу га *йрогунем* Ка, не могу га ни *йрогунем* ДДр, чим га *йрогунем* Ка, али: *гуйам* цело ВК; ја се *озрнем* ДДу, *назрнем* си и њума ГБ, *назрйа* ли старци Га; па се црна *врнем* ВК, ци се *врне* Гр, *врйа* ли људем ВК, ја би *свирнула* ВК, *йомогнул* Љубишу Се, и: Бок ти *йомогьл* ДДу, *йомагу* ни Га, *йомага* жена ВК, и сл.

---

[406] О односу *сй* : *шй* : *шћ*, који је последица резултата јотовања, као и о времену појаве, говори А. Пецо у: А. Пецо: 1969, 143–188.

791. Глаголи *узе(ти)* и *оте(ти)* имају сугласник *н* < *м*, вероватно аналогијом према *поче(ти)* : *почнем*: *у́зне* од њега Гр, она́ да *у́зне* Со, по́сле си *у́знеш* Ча, да *у́знем* кљу́ч МКу, *у́знем*, па запа́рим М, да ми *о́тне* ВК.

792. У глаголу *памти(ти)* и глагола од њега сложених такође имамо појаву *н* < *м*: *па́нтим* ВВ ВК, *не па́нти* ни́кој Ка, *запанти́ја* ЗТ, и сл.

793. Од глагола *тка(ти)* имамо: мо́ј де́да па *тка́је* МВ, не ви́диш да *тка́еш* Га, *дотка́*, па се ди́го НС, прве́ све́ *ткано́* ДДу, и: *иза́чем* вута́ру Се, *иза́чемо* че́рге ВК.

794. Уместо по V, облике по II врсти имају следећи глаголи: ма́ло *доси́пеш* ДДу, *дре́ме* до́ле Га, да *иси́пе* ВК, да га *поси́пе* Га, па се сва́ *раси́пе* ВК, зашто́ да *раси́пе* Со, па *позобе́м* ДП, *си́пемо* ДДу, *си́пеш* у цре́пњу Ча, кь те *ушти́пе* Ча, она́ га *штипе́* ДБ.

795. Глагол *говори(ти)* ретко је у употреби. Уместо њега чује се: ако не мо́же да *вре́ви* Со, да *ора́тимо* Ча, *проду́маш* ВК, сьз де́цу да *проду́мам* ВК.

796. Уместо од старог глагола *ити*, у истом значењу су у употреби глаголи сложени од корена *-лег-/-лез-/-леж-/*:

сле́го ната́м Гр, ће *сле́гнемо* ДБ, *уле́гьл* Гр, *уле́го* ДБ, тьмьн *уле́гомо* МКу, кьд *уле́гнеш* Ка, *уле́гне* тво́р Ка;

изле́знем на дво́р Со[407], да *уле́зне* ВК, *уле́зне* у со́бу ВК, *уле́зне* у коли́бу Ка, да *уле́знеш* ту́ј Ли, ја́ *уле́знем* Ли;

рамуни́ка *изле́же* Ча, *уле́же* у ко́ла Со, о́н *уле́же* ЗТ.

797. У значењу *излазити* чује се: да *иска́чам* у дру́штво М, сла́бо *иска́чам* на сла́нце Га.

798. Глаголи сложени од глагола *ићи* у зони I редовно су без јотовања групе *јд*, а у зони II имамо и нејотоване и јотоване облике. О овоме у т. 303, где се налазе и примери.

799. Двоструки облици, са јотованим и нејотованим сугласником из основе, јављају се код неких глагола сложених од старог *ити*: кьд *на́йдеш* на ње́г ДДу, да *при́дем* ВК; и: *наиђо́* ја́ ЗТ, кад *на́иђе* ЗТ, *наи́ђемо* Гр, и сл.

800. Од глагола *врћи* имамо: па *врше́ш* Ли, *вршу́* Га, *вро́мо* ДДу, *овр́мо* ГБ, јуче́р смо *вр́ли* ВК, и сл.

801. По II и IV врсти јављају се: ја́ *ка́жем* де́ловође Гр, да ти *ка́жем* Га, ја́ те́б *ка́жем* Гр М; и: ја́ *казу́јем* де́ловође Гр, ел ти *казу́ем* Га, ел ти *казу́ем* кько́ р́ска ВК, ја́ ти *казу́јем* ВК, ово́ј ти ја́ *казу́јем* Со, и сл.

802. Глагол *спа(ти)* има двојаке облике: да *спи́м* ДП, ја́ не *спи́м* ни́кад Ли, о́ће да *спи́* ДП, да *пре́спим* ДП; и: па си *спи́је* Гр, *спи́јемо* тако́ј ДБ, и сл. Облици типа *спавам* били би новијег датума.

803. Уместо по I јављају се облици по III врсти од глагола са основом *крад-*: о́ће да *кра́дне* Ка, да ви *укра́днем* Ка, ће те *укра́дне* Ка, *укра́днемо* по едну́ ДДу, али: *кра́л* Ка, и: *укра́дена* М, *укра́ђена* М[408], и сл. Вид. и т. 295–300.

---

[407] Станојевић: 1911, 425 има само *улезнем*.

[408] Исто у: Станојевић: 1911, 424.

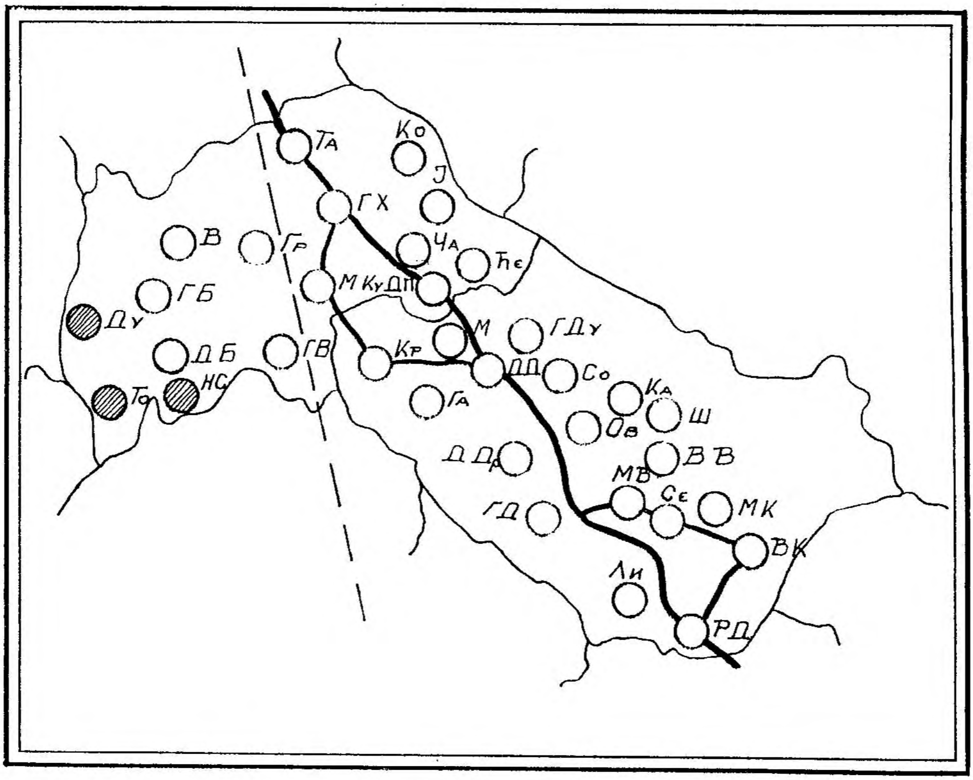

Карта бр. 12: Рефлекс назала *ǫ* у секвенци *-нǫ-* у неким глаголима

Легенда:

○ *йогину̍л*

◍ *йогину̍ја, йогина̍ја*

804. Од глагола са основом *(ош̄)ид-* имамо: да *ош̄и̍дем* код си̍на ДП, некьд *ош̄и̍ду* до њи̍ РД, *ошо̍мо* та̍м ДБ, *ошо̍* ДП, *ош̄иде̍* ВК Со, *оша̍л* ГБ, и: да *ош̄и̍днем* Гр, *ош̄и̍днемо* до̍ле Гр.

805. У инфинитивној основи глагола III врсте у зони II, са веома малим бројем потврда, јавља се *-на-* уместо књижевног *-ну-*: кьд бе̍ше о̍н *йогина̍ја* ЗТ, бе̍ше гу *йогина̍ја* ЗТ, поред: *рекну̍ја* ДБ, *йадну̍ла* ЗТ, и сл. Ивић мисли да је то особина унета из Македоније и да се налази у „околини Врања и јужно одатле“[409].

Видети карту број 12.

806. Од глагола са кореном *мре-* имамо: не̍ћу *мре̍м* ВК, зе̍ва па *мре̍* Гр, ма̍ти е на̍ша *умре̍ла* Ка, да̍мно *умре̍л* МВ, *умр̍л* ми му̍ж ДДу, *у̍мр* МКу Гр Со Ча, и сл.

409 Ивић: 1985, 117.

807. Од глагола са основом *ӣлеӣ-* само: *ӣле̏ле* смо Ча, *ӣле̏л* сам, пре̏л сам Ча. Облике *ӣлеӣла* нисам срела.

808. Група *дл* чува се код глагола са основом *ӣад-* и *сед-* у радном гл. придеву ж. и ср. рода: неса̏м *ӣа̏дла* Ка, та̏м ли сам *ӣа̏дла* ВК, кьд сам *ӣа̏дла* Га, кьд му е *ӣа̏дла* ки̏ша ГХ, *ӣа̏дло* на̏ зем Га, кько̏ си ськ *се̏дла* ти̏ Ка, *се̏дла* негде̏ ВК, али у зони II су облици по III врсти: *ӣадну̏ла* ЗТ, *ӣадну̏ја* НС, и сл.

809. Од глагола *каӣаӣи* имамо: *ка̏ӣе* ми у ши̏ју Се, *накаӣа̏ла* ки̏шница ВК.

810. На рачун форме *и(ӣи) : им* јавља се *е(ӣи) : им*[410]:

зараде̏ја Гр, ја̏ сам *мисле̏ла* Та, *осӣаре̏ла* сам ДП, *осӣаре̏ло* Ли, *раде̏ја* Гр, то̏ј *ураде̏л* Ка, али и: *живи̏л* о̏н ДП, *ӣроживи̏ла* ВК, ел би *живи̏ла* ДП, и сл.

811. Глаголи Стевановићеве V и VII врсте у ГЗ имају проширење са *-је-* у презентској основи:

некво̏ се *беле̏је* РД, *дрљаве̏ју* Та, сьг *жале̏ем* сестру̏ ГБ, *жале̏јем* ја̏ Га, да *заӣусӣе̏је* ВК, *излуде̏ју* Ка, *огладне̏ју* ДДу, да не *осиле̏је* ДП, *ӣобесне̏је* Кр, *сӣаре̏е* се Ли, кра̏ва *сӣаре̏је* Та, кьд *узре̏је* МВ, и сл.

812. Глаголи са стандардним *-ова-*, *-ава-* или *-ива-* у инфинитиву, у ГЗ редовно имају *-ува-* у облицима насталим од инфинитивне основе, што је дошло аналошки према *у* из презента[411]: кьд се *венчува̏мо* Ча, кьд се *венчува̏ла* ДДр, да ли̏ би ми *верува̏ла* ВК, тьк се *гладува̏ло* ДДу, *дочекува̏л* РД, *дарува̏ше* ни Ка, па се све̏ *дарува̏ло* ДДу, тако̏ј *дарува̏ла* Ча, *дочекува̏л* ту̏ј РД, тако̏ј се *замлаћува̏ла* ВК, ле̏по *казува̏ла* ВК, *кумува̏л* овде̏ка Ка, *куӣува̏ли* МВ, *момкува̏ли* ДДр, *наваћува̏ла* Та, ми̏ смо *наваћува̏ли* Та, *накуӣува̏ли* Со, *накуӣува̏л* МВ, *оӣкуӣљува̏л* Со, *ӣландува̏ли* Га, *ӣошӣува̏о* Гр, *ӣуӣува̏ла* си ВК, *расӣиӣува̏ли* Гр, *раӣува̏о* сам Гр, *раӣува̏ла* М, кьд је се *раӣува̏ло* МВ, *рукува̏ли* Га, *сӣарува̏ли* ДДр, ту̏ј *сӣањува̏ли* Со, *укоӣува̏мо* Ли, и сл. Вид. т. 160, 165.

813. У презенту ових глагола је *-ује-*: да се *венчу̏емо* ДДу, *гладу̏јемо* ДП, *доӣрчу̏е* ВК, до̏бро што *замоӣу̏јеш* ВК, да *казу̏еш* ДДу, што̏ ми *казу̏јеш* Ка, *казу̏јем* Гр, *куму̏ем* Ка, *објашњу̏ју* Со, да се *ӣрезорћу̏ем* ДП, *руку̏емо* Ка, *ручу̏јемо* МКу, мло̏го се *скаӣу̏е* НС, и сл.

814. Инфикс *-ује-* доста је чест и од глагола других основа: *вечеру̏емо* ДДу, ја туј *грешу̏јем* Со, не *одмињу̏је* никој Гр, *оӣерису̏ју* ГХ, *осӣању̏је* та̏мо Ка, *ӣиӣу̏јеш* Ш, ни ку̏ј *ӣиӣу̏е* Ли, *ӣлаћу̏је* и по̏рез Се, *ӣлаћу̏е* све̏ Се, не *ӣресӣању̏је* Га, не *ӣрисӣању̏јем* МВ, *ручу̏јемо* МКу, да *сиӣу̏је* Ка, ськ ће *сиӣу̏јемо* Та, *сраму̏јем* се ГБ, и сл.

815. Од основе *вик-* имамо облике по III и по I врсти: да у *ӣови̏кнем* Ка, да је тьг *ви̏кла* ДБ, и сл.

816. Утицај глагола III врсте огледа се у појави *-ну-* < *-ни-*: *учину̏ла* овако̏ј НС.

817. Од глагола *јесӣи* нема облика *јем*, *јеш*, већ само: о̏ ѕем да *једе̏* Га, тьг се *једе̏* Со, не мо̏ж да *еде̏* ДП, да *изједу̏* ВК, *изе̏домо* Ли, кь те *изеде̏* ДДу, *изеде̏* га ба̏ба ГХ, да ли у *изе̏ла* Ка, сви̏ње ће у *ӣоеду̏* ВК, и сл.

818. У значењу *разумеӣи* користи се глагол *разбра(ӣи)*: не мож да *разбере̏* Гр, не *разбра̏* кво̏ ми ре̏че ВК.

---

[410] Видети у: Симић: 1972, 408.

[411] Ивић: 1985, 115.

819. Од глагола *бријаши* имамо: о̀н се *бри̏ја* Гр, куде̏ ч *небри̏јан* ВК, мада је чешћи, у том значењу, глагол *бричиши*: о̀н *бричи̏*, *бричи̏* Со, *избричи̏* се ВК, *обри̏чен* Га.

820. Од глагола *(о)шроваши* имамо: да се па *шру̏ем* с ле̏кови ВК, *ошру̏ла* би га ДП, нее̏ ни ма̏тер *ошру̏ла* ВК, и сл.

821. Глагол *кова(ши)* има: да *кове̏ш* ЗТ, ми̏ смо *кова̏ли* ЗТ, да *йошкове̏м* волови ЗТ, и сл.

822. Од глагола *кла(ши)* јавља се: да *ко̏љам* ја̏гње ДП, да га *ко̏ља* ДП, едно̏ ће *ко̏љемо* ДП, *кла̏л* кра̏ву ВК, ко̏зе се *кла̏ле* ВК, да *зако̏љем* ДП, ја̏гње се мо̏ра *зако̏ља* ДП, *закла̏ли* га, *закоља̏ли* га Та, *закла̏л* ДП, и сл.

823. Глагол *кле(ши)*: она̏ *кле̏*, *кле̏* ДП, *куне̏*, ви̏ка ВК, ни̏ сам гу *йрокле̏ла* ДБ, *йро̏клеш* да е̏ РД, и сл.

824. Деминутивност глагола изражава се на разне начине. Најчешће се то постиже уметањем -*н*-, чиме се добија глагол по трећој врсти, или убацивањем -*к*-:

ће *згре̏јнемо* ма̏лко раки̏ју ГБ, *једну̏* ма̏лко ДП, да *је̏днемо* леб Га, *кусну̏* ВК, да *йи̏нем* во̏ду ВК, да *йи̏не* Со, *йи̏ну* тике ВК, ова̏ј веће *йивну̏ла* Га, *йодручну̏* мр̏вка ВК, ја̏ вој водицу *сийнем* Ли, мр̏вка *сийне* ДДу, *сийнеш* у корита̏нце РД, пе̏пел се *се̏јне* М, и сл.

ме̏со ћу *ки̏цкам* Га, по̏че онде̏ да се *ме̏шка* Со, јоште живо̏ *мр̏шка* М, ја̏ *йи̏вкам* по мало ГБ, она̏ е *йивка̏ла* Га, о̀н си у *йойивку̏е* ВК, *йодиска̏* се Се ВК, *ру̏чкај* ВВ, *си̏скај* ДДр, *сйа̏вкам* си ДП, и сл.

825. Продуктивна је форма итеративних глагола с променом коренског *е* у *и*:

да *нами̏шам* ДП, да ми се *нашри̏са* ДП, *срешѝњамо* се ЗТ, и сл.

826. Јављају се двоструко префиксовани облици: *изодѝмо* ма̏са ДП, *издокара̏ше* Гр, па се *изнайдамо* ДДу, *изнайраља̏ше* га Ча, *изодава̏ла* сам ће̏рке Га, њи су *изосшави̏ли* ВК, па си *изошидо̏ше* ВК, *изошиши̏ли* Га, још ви̏ше се го̏ре љу̏ди *изоцели̏ли* Ча, *исйошейа̏ше* ги М, да га *йриодда̏римо* Со, дево̏јче ће да *йриодаде̏ше* Со, и сл.

НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

ПРИЛОЗИ

827. Прилози но своме пореклу могу бити:

1. именички: *зиме*, *зими*, *леше*, *леши*, *синоћ*, и сл.
2. придевски: *млого*, *одамно*, *рано*, *убаво*, *шврдо*, *дрйаво*, *горо*, и сл.
3. заменички: *овакој*, *шакој*, *одонде*, *некња*,[412] и сл.
4. бројни: *шойрв*, *једноман*, *йрве*, и сл.
5. глаголски: *држећи*, *йлакаећи*, и сл.
6. остали (личе на предлоге, али не морају то бити[413]): *найред*, *йред*, *исйред*, *йоsади*, и сл.

---

[412] Белић: 1905, 467.

[413] Белић: 1905, 469.

828. Морфолошки гледано, прилози могу бити:

1. окамењене форме старих падежа: *леше*, *зими*, *вечером*, *јушром*, *ноће*, и сл.

2. сложенице настале од предлога и именице: *дойролеш*, *увечер*, *надвечер*, *уочи*, и сл.

3. сложенице од предлога и придева: *наново*, и сл.

4. сложенице од именице и заменице: *данас*, *јушрос*, *ноћас*, *вазда*н, и сл.

Партикуле се додају многим прилозима без утицаја на њихово значење. Оне служе само за појачавање. Примери у т. 830–832.

829. Као прилози често се употребљавају и речи страног порекла:

бајаги, *баћав*, *зориле*, *сьл*, *гоџа/коџа*[414], и сл.

Прилози за време

830. *Брго*: да га забу̏чка *бр̏го* ДДу.

Брж(е): ја̏, вика, *бр̏ж* се̏до РД, *бр̏же* га и стреља̏ше Гр.

Вьздьн: *вь̏здьн* си седи̏м ДП.

Вечером: побе̏гла *ве̏чером* ЗТ, *ве̏чером* бу̏ам ДП.

Данас(ке): *дань̏с* ту̏ј да бу̏ду ДП, *дана̏с* је то̏рник ДП, ови̏ја *дань̏з* отера̏ли ДБ, и *дана̏ске* си њи̏м не ваља̏ ЗТ, *дана̏ске* ће да бу̏де ДП.

Дан-даньс: не пу̏шим и *дан-дань̏с* Ка.

Дању: *да̏њу* е су̏нце ЗТ.

Довече: *до̏вече* ћу ДП, *до̏вече* да га ко̏љу ДП.

Дойролет: *до̏йролеш* попри̏ка стоји̏ М.

Досьг: *досьг̏*, мори, ле̏по ДДу, ел *доса̏г* ја̏ прича̏ ДДр.

Зимус(ке): била̏ сам *зиму̏с* ДБ, јоште *зиму̏ске* ВК, несмо̏ има̏ли стру̏к *зиму̏ске* Се.

Зими/зиме: *зи̏ми* ако е ВК, и *зи̏ми* и *ле̏ши* овчари̏ца ВК, Па, *зи̏ме* те̏шко да ме пуште Га.

Изјушру: ћу га изни̏жем но̏ћум, *и̏зјушру* ДП.

Једноман: прооди̏м *једнома̏н* ДДу.

Јесенас(ке): *јесена̏с* сам се поболела ДП, набра̏л је *јесена̏с* Ли, они̏ су мло̏го носи̏ли *јесена̏ске* Ка.

Јесени: о̏дма по̏сади *је̏сени* МВ, дошли̏ Бу̏гари *је̏сени* МКу.

Јушром: *ју̏шром* ве̏жемо В, *ју̏шром* у коть̏л ДБ, *ју̏шром* ће си отиде ДП, до̏јдем *ју̏шром* ДДр.

Јушрос: *ју̏шрос* смо бьш лежа̏ли Ка, кад ја̏ оти̏дем *ју̏шрос* ВК, ја̏ вој дава̏ *ју̏шрос* ДДр.

Јучер: *јуче̏р* да бу̏де ДП, да̏де ми *јуче̏р* ДП, *јуче̏р* има̏ла вода̏ Га, напи̏ло се *јуче̏р* Ка.

Јушре: да ги поте̏раш *ју̏шре* ЗТ, сьмну *ју̏шре* ДДу, *ју̏шре* мо̏ра па̏ ди̏дем ВК.

Јушредьн: *ју̏шредьн* мои дојдо̏ше НС, отишла̏ *јушредь̏н* сестра̏ Со.

---

[414] Белић: 1905, 471: „У јужно-моравскоме дијалекту обично *коџа*".

Кад: *кьш* си дошѐја ЗТ, *кьд* је овај рат бија ДБ, кўј знае *кьд* ДП.

Кнођи: донѐси *кнођи* Гр, довѐди га тѝ *кнођи* ДП.

Лани: ишьл је *лáни* ДБ.

Леше/лети: из бунáр *лéше* нема ДБ, а *лéти* па праимо чòрбице Ли, *лéти* ладовѝна Гр.

Летос: овој *лéтос* ýсану ДП, гòро *лéтос* Се, *лéтос* донѐшена ВВ.

Надвечер: *нáдвечер* ѝдемо дòм Гр.

Најпрве: Лѐка се *нáјпрве* дѝгьл Ка.

Наново: *нáново* се ýговор прáи ДП.

Напоред: слáбо колáчи и тòрте су се правѝли *напрéд* МВ, *напрéд* се несý удавáле рáно МВ.

Наћас(-ьс): *наћáс* би си навадѝли ДДу, додѝли *нећьс* Гр.

Некьд: кад сам билá *некьд* ДП, *некьд* бѝл Ча, *некьд* вáрбано Ча.

Некња: *нéкња* исѐко ДБ, *нéкња* стáри син рѐче ДП, *нéкња* дáдо ВК.

Никада: *нѝкада* несѝ расположан ВК.

Ноће: *нòће* снáша ткáе НС.

Ноћу(ум/ом): кад билò онò *нòћу* ДДу, ћу гу изнѝжем *нòћум* ДП, *нòћом* су додили Га.

Одамно: тòј бѐше *одáмно* ДП, *одьмно* е билò Ча.

Одамна(чка/чке): *одáмна* су додѝли ДП, *одáмна* вр̀љено Га, увѐл òн стрýју *одáмна* МКу, тòј од *одьмна* МКу, *одамначкá* е умрѐл Га, *одамначкé* смо сејáли Ка.

(Од) одма: òн би казáл *од òдма* ВК, да си се скинýја *òдма* ЗТ, јá би оћáла *òдма* ДБ, *òдма* да си ѝдеш ВК, па е *òдма* отишьл Се.

Одонде: и *одòнде* си јá отидò Гр.

Одошле: и *одòшле* нѝкад нѝје бѝл висòк (притисак) ВК.

Оньг: да вòдиш рачýн *оньг* ЗТ, *оньг* нѝсмо бацáли ГБ, *оньг* пáдо ВК.

Онде(к)(а): и *òнде* нѝшта несмò направѝли ЗТ, *òндек* јá рекò ДП, и *òнде*к дòјду овдѐ М, и *ондéка* òн отѝде ДП.

По: бр̀ж *по* њѝ си отидòмо ВК.

Побрж: што мòж предѐмо *пòбрж* Ча.

Полани: а *пòлани* е Стáнојка долазѝла Се.

После: *пòсле* едáн Покòвчанин вѝка ДБ, јá дојдò *пòсле* ДБ, јá *пòсле* се сѐтим ДП.

Пролети: *прòлети* свѝ се договòре ДДу, тѝ *прòлети* кьд би дошлá Га.

Пролетос(ке): сьг туј *пролéтос* Га, па се десѝло код нáс *пролéтоске* Та.

Прве: ћу ѝдем *првé* да оцéјем ДБ, онá се *првé* одалá М.

Пред: *пред* овýј (пре) се одалá Ка.

Рано: њý бѐше *рáно* уватѝло ГХ.

Сабаље/сабајле/собаље: јá ћу д ѝдем *сабáље* ДП, пѝмо мѝ *собáље* Га, па *сабáјле* дојдѐ Гр.

сьг(а)/саг: *сьг* су стѐлне В, *сьг* у сòбу ДБ, до *сьг* работѝ ДП, *сáг* ћу вѝдим ДДу, па и *сáг* отпуштѝше Ка, продужѝ *сьга* ДБ, е, *сьга* ћу дѝм ДП, *сьга* е додѝл Ча.

Свькодневно: *свькоднéвно* дȍди МКу.

Синоћ(ч)(ке): *синȍћ*, ȍдма дојдè ДП, *синȍч* смо тражили ВК, бьш *синȍћке* су билѝ ВК.

Скоро/скора: ће бу̏де свȁдба *скȍро* Кр, до *скорȁ* е билȍ МВ.

Стално: кȁву ми прȁве *стȁлно* ДП.

Тьг(а): оставѝ бȁбу сьз дукȁт *тьг* В, *тьг* је јапу̏нце билȍ ЗТ, *тьг* сам ишлȁ ДБ, онȍ е *тьг* билȍ ДДу, а *тьга* рагȍжу ЗТ, онѝ су га *тьга* маскирȁли МКу.

Топрв: да чу̏вам *топр̏в* дéцу Со, онѝ *топр̏в* дȍде Ка.

Ујутру: у̏јутру навалѝше ЗТ, у̏јутру си га туцȁла ДБ, у̏јутру ћу дѝдем ВК.

Увече(р): у̏вече у ȍсам ВК, отѝде ȍн у̏вече ВК, дȍјдем у̏вечер Гр, и у̏вечер јȁ седѝм Се.

Унапред: штȍ се нестè у̏напред договорѝле ВК.

Прилози за место

831. *Близу*: немȍј *блѝзу* Ка.

Горе: ѝдем *гȍре* В, селȍ *гȍре* у долѝну В, па ги жѝримо *гȍре* ЗТ, тамо *гȍре* су онѝ ДП.

Довдекај: *довдéкај* смо билѝ ДДр.

Доле: Дȍлњо Дрȁговје је *дȍле* ДП, тȁм *дȍле* негдè ДП, *дȍле* вéжено ДДу, и бу̏цало ѝма *дȍле* ДДу.

Долеко: негдè дȍле *долéко* ДП, ȍн је *долéко* Се, *долéко* од нȁс Ка, *долéко* сам од њéга Гр.

Дома: дȍдим *дȍма* ЗТ, дошéја *дȍма* ЗТ.

Донде: *дондè*, па *одȍнде* нȍсимо онȍј Ча.

Испред: *ѝспред*, овȁм ГХ.

Куде: *кудè* се раширѝја ДБ, *кудè* бéгаш ДБ, нéму *кудè* ВК.

Нагоре: *нагȍре* сам се одвéзла ДП, кькȍ е *нагȍре* у̏збрд Га.

Назад: врȁћав гу *нȁзад* ЗТ.

Нанам/нонам: нȍво нȁсеље *нанȁм* РД, *нонȁм* па уз Бу̏чје Ча.

Напоље: *нȁпоље* излазѝ ДДр.

Напред: овѝја ишлѝ, тѝја Бу̏гари, *напрéд* Гр.

Натам: тȍј е *натȁм* Барбеш В, *натȁм* ѝдем ДП, не ѝдемо *натȁм* до цр̏кву, него *навȁм* Ка.

Негде(кај): нашȁја *негдè* ДБ, да ѝде Србѝслов *негдè* ВК, ту̏рим *негдèкај* ВК.

Нигде: неè имȁло влȁша *нѝгде* ДБ.

Новам: *новȁм* глȁву обр̏та ЗТ, едȁн клȁс *новȁм* ДДу.

Овам: стȍј *овȁм* Ш, *овȁм* др̏шка ВК, *овȁм* Копѝновица Га.

Овде (горе): па, *овде гȍре* ДП, онȍ *овдè* пȍ рȁт В, *овдè* се кладè ЗТ, дошлѝ *овдè* ЗТ, дошéја *овдè* ДБ, ȍн пéкьл *овдè* ДП, ȍн лéгьл *овдè* РД.

Овдек(ај): јȁ *овдéк* педесéт гȍдине жѝвим ДП, *овдéк* нéма ВК, *овдéкај* вој сечè Се, *овдéкај* смо мѝ М.

*Овдека(*е): сьг сьм *овде́ка* ДП, *овде́ке* у Га́цинан ГБ, *овде́ке* била́ ГБ.

*Овдедолк*е: отидо́ ла́ни *овдедо́лке* РД.

*Одовде(ка)(*j): *одо́вде* ћу полага́чка ДП, *одо́вде* до Га́цинан Ча, но́симо *одо́вде* Ка, *одо́вде* смо Га, *одо́вдека* исели́ коко́шке ДП, узни́ *одо́вдекај* Кр.

Одовуд: *одову́д* свети Никола Ш.

*Одозго*р: *одозго́р* и шу́му ДБ, из Дра́говје *одозго́р* ДП, једва́ донесе́м ву́ну *одозго́р* Ча.

*(Од)оздо*л: и́спод, *оздо́л* ДБ, *оздо́л* из зе́мњу М, трегера́ча *оздо́л* ВК, у неде́љу смо дошли́ *одоздо́л* ДП, ку́ј то́ј *одоздо́л* ВК, *одоздо́л* из Ни́ш ДП.

*Одокл*е: *одо́кле* је Боси́љка Ка, *одо́кле* си ти? Га, не зна́м *одо́кле* ВК.

*Одотл*е: *одо́тле* надо́ле чи́пка ДБ, и́ди *одо́тле* ДДр.

*Озгор(к*е): па *озго́р* ту́цану попри́ку ДБ, *озго́р* до́кара Се, кошу́љче *озго́р* ВК, пу́сте ги *озго́р* Ча, *озго́рке* вој пу́стена РД.

*Онам(о/к*е): *она́м* нала́га ДП, *она́м* у Лазаре́вачко Та, *она́мо* код њи́ ДП, *она́мо* нечијо́ (куче) МКу, кьд онде *она́мке* РД.

*Онде(ка/ке)(*j): *онде́* набу́тана ДП, деца́ бр́кну *онде́к* ДП, и *онде́ка* е било́ ДП, они́ *онде́ка* пи́ју Се, не́ма *онде́ке* Ча, с они́ја *онде́кај* болесни́ци Со.

Ондена: *онде́на* на ле́су НС, ку́ћа ни *онде́на* ЗТ.

*Отпољ*е: вра́та су ни била́ *о́тпоље* Гр.

*Отуд*а: ја́ до́ђем *оту́да* ЗТ.

*Подол*е: да ли́ су *по́доле*, ели *по́горе* ДП.

Посади: о́дма *поса́ди* Ка.

*Свуд(е*к): *свуд* ре́дом ср́ца и́мам ДДу, *свуде́* се тре́ба ВВ, кьд си о́ће ро́дна го́дина, оно́ *свуде́к* си се ро́ди Га.

*Там(*о): врљи́ та́м *В, да гу* сре́тнем *та́м* ЗТ, ото́мо *та́м* ДБ, и́ма да ве че́кам *та́м* ДБ, *та́м* па пло́т ДДу, *та́мо* у држа́вно В, *та́мо* код Бојни́к ЗТ, пој́до *та́мо* ДП, у Гло́жје *та́мо* ДДу.

*Ту(*j): ете́ ги *ту́* Ка, доша́ја *ту́ј* В, *ту́ј* нема ни́шта ЗТ, си́н ми *ту́ј* ДП, *ту́ј* е пе́сма ДБ.

*Тудек*а: питува́ ови́ја неко́лко *туде́ка* што и́ма Ка.

*Унутр*а: ај димо *уну́тра* Се, и они́ га баци́ше *уну́тра* Гр.

Уочи: ја́ и де́да смо били́ на *уо́чи* ЗТ.

Прилози за начин

832.*Барабар*: сви́ *бараба́р* но́се ДДр.

Грбачки: ле́гьл *гр́бачки* МКу.

Грудачки: од ле́су они́ и́ду *гру́дачки* Се.

Добро: мло́го *до́бро* бе́ше ДП.

Дрско: она́кој *др́ско* ВК.

Заедно: држи́ се *за́едно* ДП.

Како: *ка́ко* ћу да гово́рим ДП, *како* е утепа́ја ЗТ.

Крадом: Свѐту *крàдом* изводѝли М.

Лько/лако/ласно: *лько, лько*, нема те соплѝта ДБ, тàд ву е *лàко* НС, млòго би *лàсно* билò сьг ДДр.

Лейо: *лѐйо* си отидѐ ЗТ, свѐ тòј *лѐйо* ѝмам ДП, свѐ *лѐйо* накàрам ЗТ.

Лошо: нееѐ имàло нѝшта *лòшо* ЗТ, нееѐ ми *лòшо* Се.

Љуцки: јà те питỳјем *љỳцки* ЗТ.

Мрачно: затòј им је *мрàчно* ВК.

Набашка: бàба свѐ *нàбашка* кỳва Ка.

Нагусто: свѐ да е *нàгусто* ВК, ко сьг *нàгусто* ВК.

Найоле/найола: сејàл еднỳ њѝву *нàйоле* ДП, да га покòсе *нàйола* Се.

Найредно: тòлко *нàйредно* растỳ ВК.

Нашки: па си пѐва *нàшки* ДДр.

Овакој: снаà вѝка *овакòј* ДП, косѝца вој *овакòј* умр̀шена РД.

Овьк: онò *овьк*, а јà па *овьк* Ка.

Озбиљно: да врѐвиш *òзбиљно* ДП.

Онакој: дочѐкај га *онàкој* добровòљно ДП.

Пешачки/йешки: ѝдем *йешàчки* ДБ, на Брòј Шѐс свѐ *йѐшки* МВ, не ѝду *йѐшки* Ча, *йѐшки* ѝдем ГБ.

Плакаеећи: дојдò оздòл *йлакàееħи* Га.

Побашка: онѝ си седѐ *йòбашка* ВК.

Польгьчке: па *йольгьчке* па га искѝдам ГБ.

Пононово: па се *йонàново* вр̀нем ДП.

Ручно: пре смо *рỳчно* бацàли Со.

Свакојако: па јỳтре *свàкојако* ДП.

Тако(ј): *тàко* су живѐли ЗТ, и *тàкој* гу пренудѝли ЗТ, *такòј* ратувàли ДБ, *такòј* бѐше ДП, и *такòј* е билò НС, одàву се *тькòј* ДП.

Тешко: но ги свѐ *тѐшко* ДБ, пàде вој *тѐшко* ДП, све гим *тѐшко* ЗТ.

Убаво: онò се *ỳбаво* рàсьмну Гр.

Узбрд: *ỳзбрд* стѐпенице ДБ.

Унакрс: по четѝри *унàкрс* ДДу.

Цврсто: побѝјено *цвр̀сто* ДДу.

Прилози за количину

833. *Аметом*: *аметòм* опàдоше Ли.

Више/вишке: *вѝше* напрѐди, него код њѝ Ли, нек ѝма и *вѝшке* ДП.

Гоџа/гочка: *гоџà* си прàти ДП, *гочкà* заклàше ДП, сѝр трѐба *гочкà* МВ.

Доста: ѝма и нлаџьк *дòста* Гр.

Ич: мòж *ѝч* да нѐма ВК.

Колко: *колко* е изгинỳја нàрод ЗТ, *колко* поцѝриш ДБ.

Млого: не по *млóго* ЗТ, јȧ сам ги *млóго* чувȧла ДБ, *млóго* користи ДП, *млóго* се скапӳе НС.

Мрвка/мрвку/мрвчичка: лѐб *мр̍вка* бȧба тӳри ВК, ѝмамо *мр̍вку*, десетѝну снó-па Ка, вȯјска *мр̍вку* Гр, над њѝ *мр̍вчичка* е М.

Неколко: *нѐколко* докарȧше ДП, пѝлчичи ѝма *нѐколко* Ш.

Оволко: докле не бѐше свѐ *овȯлко* испродавȧл Ли.

Повише/йовишке: да рȧђа *йȯвише* ВК, били су *йȯвише* Га, *йȯвишке* свѝње М, кӳј си ѝма *йȯвишке* ДДр.

(По)малко: јȧ ги *мȧлко* видȯ ДП, бȯлесна сам *мȧлко* ДП, јȧ *йомȧлко* да помѝ-нем ДП.

Пуно: мѝ смо *йӳно* децȧ НС.

Такој-шолко: па оцѐкал *шакој-шȯлко* Ка.

Толко: не мȯра *шȯлко* ВК, *шȯлко* си ӳзну Ка, нѝсам *шȯлко* пѝл Ка.

Прилози за узрок

834. *Зашој*: *зашȯј* ме дѐде нѐћеју Га.

Прилошки изрази

835. Ако се држимо Стевановићеве[415] констатације да се прилози пишу као једна реч, састављено, а да у прилошке изразе спадају групе речи са истом функцијом као и прилози, онда су следеће форме прилошки изрази:

Бели свеш: ȯн *бѐли свеш* распрострја ЗТ.

На месшо: јȧ би га *на мѐсшо* утепȧла ДБ.

На йрсши: овакȯј *нȧ йрсши* Га, *нȧ йрсши* чѐрге Ча.

На руке: па гу носѝли *нȧ руке* ДБ, копȧли *нȧ руке* ДБ, овакȯј *нȧ руке* МВ.

На силице: па ју одведӳ *на сѝлице* ДДу.

Ош крај: *ош крȧј* увȧне ДДу.

Преко сред: *йреко срѐд* онакȯј жѝгано ДДу.

Преко шруп: јȧ *йреко шрӳй* ћу Ча.

С јесени: *с јѐсени* онѐ ги лȯве В.

Туј йрве: онȧ дојдѐ *шуј йрвѐ* РД.

Туј йре: сопотнѝчке *шуј йрѐ* двѐ удавѝл Ка, Еднӳ утепȧше *шуј йрѐ* Ка.

У највећу: мѝ смо другȧри *у нȧјвећу* Ли.

У йодајлук: *у йодȧјлук* чӳвају Ш.

У шај шар: *у шȧј шȧр* па наидȯмо Г.

836. Неки се прилози, слично придевима, могу поредити. О томе је било речи у поглављу о придевима, а тамо се налазе и примери. И прилози могу имати, осим позитива, компаратив и суперлатив. Вид. т. 632. и 638.

---

[415] Стевановић: 1964, 378.

ПРЕДЛОЗИ

837. Предлози стоје испред одређених речи и одређују њихов однос према другим речима у реченици. Због одсуства синтетичности у деклинацији, употреба предлога у ГЗ, као и у ПТ говорима, шира је од употребе у књижевном језику. Из фонетских, или којих других разлога, овде ће се појавити и предлози непознати књижевном језику, али ће, на другој страни, изостати неки предлози који су обични у књижевном језику. Преглед предлога биће дат у одељку о синтакси, односно ОП.

ВЕЗНИЦИ

838. Уз извесна гласовна одступања о којима је било речи у фонетици, у ГЗ јављају се везници познати и у књижевном језику. Даћу преглед најчешћих:

А: За изражавање супротности: Имала притисак, *а* било јако сланце Га, Отиде овај, *а* кућа му близу туј до општину Гр, Старее се, *а* сили се Га, Помук основа, *а* ртено наткава Ча.

Ако: Употребљава се као концесивни везник: *Ако* нема млеко ти насоли шећер Ча.

*Ал(*и): За изражавање супротности: Па, бил е на гости, *ал* нема га после Га, Мене ране, издржаву синови, *али* виде да не могу Га, Донесе будак, *ал* они само да га заплаше, а не стрељаше га Гр.

Да: Овим се везником казује намера: Гордана прешла у Лазиње *да* врзуе шашиње Ча, Све три у лад идемо *да* седимо Ча.

Дор: Употребљава се уместо везника *док* у временском значењу: *Дор* отоше у Рамну Дубраву Ча, Оће-неће, мора, *дор* се не прекрсти НС.

Ега: У кондиционалном значењу: Терај тому доктору чим ти је тражија, *ега* те спаси Гр.

*Ел(*и): Уместо књижевног *или* јавља се овај раставни везник: Оно сваки човек добие, *ел* од нервозу, *ел* нешто се насекира, *ели* зарадуе Га.

И: Саставно: Омлати ги *и* изгрулка Ча, Откинуло се *и* изело гу за ногу Ча, Она овакој погледа шару *и* уводи Ча.

Јел: Уместо везника *јер*, у значењу узрока: *Јел* треба да замесим ја пет леба у пет црепуље Ча.

Кад: У временском значењу: *Кад* се лепо ицавти шерпа, туриш, скуваш шеницу Ча.

*Ни(ти*и): *Ни* ги перу, *ни* ги плету Га.

Но: Супротност: Да пием, *но* не смем ГБ, Праци несу, *но* овце Га, Пиштољ ли држи та не мож да работи, *но* се дотера ко год девојка Га.

Него: Супротност: Женштине не, *него* мушкарци Гр, Ци загубимо село, *него* да бегамо у шуму Гр.

Па: Овај везник је у функцији спољног знака везе саставних реченица чије се радње узастопно врше једна за другом у ГЗ јако чест: Ја идо, *йа* омлати једно ораче Ча, И ткало се, *йа* се дар давало Ча, Прве се напред, *йа* се учини Ча, *Па*, сам била

бо̍лесна, *ӣа* сам се исели̍ла ода̍вде, *ӣа* у Ниш. *Па* се исели̍ едьмпу̍т, *ӣа* дојдо̍, оздраве̍, *ӣа* се поболе̍, *ӣа* отидо̍ за Ни̍ш ДП.

Честа је и употреба *ӣа* за појачање[416]: О̍н си тера̍л *ӣа* ћѐв ДП, дове̍л *ӣа* дру̍гу жену̍ Се, Башта̍ *ӣа* не̍м РД.

Користи се и у значењу „опет, наново": Мош *ӣа* да до̍јде Се.

Та: Чест је у функцији везивања копулативних реченица, а увек са ликом *ӣа* према књижевноме *ӣе*: Сви̍ри, *ӣа* разла̍ма Ча.

УЗВИЦИ

839. Узвицима се исказују лична осећања и расположења, односно стања. Њих чини један или више гласова. Настају спонтано као реакција на спољни свет. Отуда су они релативно слабо устаљени, мада има и таквих.

За дозивање се употребљава узвик *О̍!* Одзив је са *О̍ј*: што рекo̍ — *О̍ј!* ДП, О̍н — ба̍бо, ја̍ — *о̍ј* ДП, Де̍до! — о̍н: *О!* Ка, и сл.

Птице се терају са *уħа*: да ре̍кнеш — *у̍ħа* ДП.

Узвик изненађења, али и бола: *ле̍ле*, што су броби̍њци Ча.

Многи узвици су ономатопејског карактера:

тике — *шкљо̍ц!* (звук фото-апарата) ВК,

цвр̍, *цвр̍* (глас ласице, али и многих других животиња) М,

оне̍ј же̍не — *ӣа̍ндере-ма̍ндере* ДДу.

РЕЧЦЕ И ПАРТИКУЛЕ

840. По својој функцији у реченици и по своме значењу речце чине посебну врсту непроменљивих речи. Морфолошки гледано, оне могу бити прилози или везници (или читаве групе речи), али се од њих разликују по функцији. Њима се казује лични став говорника.

841. Старе партикуле временом су потпуно срасле са речју уз коју стоје, изгубивши своје првобитно значење. Оне су данас без посебне језичке функције.

О једнима и другима биће речи у овом одељку.

842. Речце се могу употребљавати у различитим функцијама.

а. Речце за показивање:

еве̍ гу при̍колица ДП, са̍т *еве̍* ЗТ, *ӣе̍* ти има̍ње В, *ӣе̍* гу рука̍ ДБ, *ене̍* гу ЗТ, *гле̍*, каква̍ сам ВК[417], *е̍ј* гу, о̍де Се, и сл.

б. Упитне речце:

јел мо̍ра сваки ме̍сец ди̍де ВК, *ел* си ти̍ би̍ја Гр, *ел* ти ка̍жем НС, ци̍ркус, *ел* ви̍кам НС, *ел* прича̍мо то̍ј ВК, *да ли* е било̍ Гр, *да̍ л* је то̍ј та̍ј МКу, *нел* ти казу̍јем ВК, *ка̍м* на̍м пе̍нзија ВК, *ка̍м* га Ра̍нко, *ка̍м* га си̍н ДП, *ка̍мо* га она̍ј пресе̍дник Гр, На̍до, ко̍лко го̍дине и̍мам? *А̍ј*, На̍до? Га, и сл.

---

[416] Вероватно је овако и у Богдановић: 1979, 132, где је забележена употреба *ӣа* у значењу „још и".

[417] Овај облик настао је од императивног *гледај*, преко *глед*. Зато су ови облици разматрани и у поглављу о императиву.

Речца *кам* може бити употребљена и у значењу „дај“[418]: *ка̏м* да ви̏дим Ка.

в. Речце за истицање личног става (модалне речце):

ва̏љда ћу и ја̏ ДП, но си, *сшва̏рно* тако̏ј ДП, *угла̏вно* да по̏чне Се, *угла̏вно*, не̏ма гу РД, о̏н ме̏не, *мо̏жда*, написа̏ја ТЗ, *мо̏жда* би умре̏ла ДП, *си̏гурно* сам се потре̏сла Кр, неки̏ примети̏ја *си̏гурно* ЗТ, о̏н, *и̏сна*, па̏сторак ДП, *и̏сшина* било̏ од ове̏с ДБ, и сл.

г. Речце за посебно истицање:

ћу ку̏пим *бьш* ја̏ ДП, *бьш* ми у̏баво ГБ, не ице̏ди се *бьж* до̏бро МВ, *бер* не мо̏гу шами̏ју да ски̏нем Га, нек бу̏де *бер* сьг ДДу, ја̏ *са̏мо* чара̏пе сам промењува̏ја ЗТ, и сл.

д. Речце за скретање пажње:

море, пр̏сти ће изеде̏ш ДБ, *море*, ће цр̏кнемо ЗТ, *море*, не у Ни̏ш Се, чи̏ си, *бре* ЗТ, а, *бре*, несь̏м ЗТ, *бре* друга̏ре Гр, па, ел сам ја̏, *бре*, излуде̏ла ВК, *бре*, же̏но *бре* РД, шће̏ш, *мори̏*, овде̏ка Ка, бо̏же, *мори̏* же̏но ГБ, и̏ма, *мори̏*, жену̏ и дете̏ ВК, и сл.

ђ. Императивне речце:

де, се̏ди ДП, *де*, ду̏шо, још кьқво̏ да вре̏вимо Га, *де̏*, сви̏ ми пише̏те у̏ста ВК, и сл.

Овде спадају и речце *ајде*, *нека*, *немој*. О њима је било речи у поглављу о императиву, т. 712–717.

е. Речце за негацију и потврђивање су: *не*, *ако*, *јес*.

ж. Повратне речце *се* и *си* овде су веома фреквентне.

За дозивање, у значењу дођи, употребљава се речца *јела*: *је̏ла*, побра̏тиме Гр, *је̏ла*, бре ро̏ђо Гр.

Речца *на* у значењу „узми, узмите“: *на̏* ти па̏ре Га.

843. У ГЗ честа је употреба речц *се* уз повратне глаголе, чак шира од оне у књижевном језику, а такође и речца *си*. Примери се налазе свуда у раду, па је непотребно давати их посебно (вид. т. 985). Ове речце првобитно су биле енклитике личне заменице за свако лице.

844. Партикуле, као елемент који је срастао уз реч, бројне су у ГЗ. Оне се додају заменицама и прилозима, без способности да промене њихово значење. Могу бити:

а. од само једног гласа,

б. од једног слога,

в. комбинација једних и других.

1. Партикуле од једног гласа:

а. *-ј*: *овај*, *шај*, *онај*, *овеј*, *шеј*, *онеј* (заменице ж. р.), *овој*, *шој*, *оној*, *овај*, *шај*, *онај* (замен. ср. р.), *куј*, *никој*, *овакој*, *шакој*, *онакој*, *зашој*, *шуј*. Овако је на целом простору, а примери се налазе у одговарајућим поглављима у морфологији.

б. *-р*: *јучер*, *озгор*, *одозгор*, *надвечер*, *увечер*[419].

в. *-н*: *йослен* ДП. У ГЗ ова партикула није честа.

г. *-к*: *овдек*, *ондек*, *свудек*.

---

[418] Богдановић: 1987, 222.

[419] Милетић: 1940, стр. 90, сматра да су ови облици старији у односу на *јуче*, *озго*, *оздо*.

2. партикуле од једног слога:

а. *-ја*: *овиіја*, *т̄ија*, *онија* (замен. м. р.), примери у морфологији (т. 596. и т. 599).

б. *-на*: *овдена* и сл. Ова партикула потиче из зоне II и ретка је.

в. *-ка*: *овдека*, *ондека*, *овудека*, *т̄удека*, и сл. Примери су у поглављу о прилозима, т. 830–832.

г. *-ке*, *озгорке*, *онамке*, *овдеке*, *ондеке*, *данаске*, *јесенаске*, *зимуске*, и сл. Примери у поглављу о прилозима, т. 830–832.

д. *-зи*, *-зе*: *њојзи*, *њојзе*, само у зони II (т. 573).

3. партикуле настале комбинацијом оних под 1 и 2:

а. *-рке*: *озгóрке* (т. 831),

б. *-кај*: *овдекај*, *ондекај*, *довдекај*, *одовдекај*, *негдекај* (т. 831).

ТВОРБА РЕЧИ

845. Творба речи је област која је у нашим дијалектолошким студијама релативно мало заступљена. Неће се, истина, наћи суштинска разлика између творбе речи у стандарду и у ГЗ, али извесних специфичности има. Оне су у чешћој или ређој употреби појединих наставака у односу на књижевни језик, те у чувању суфикса или значења одређених облика из старине, тј. у појави неких суфикса у новој семантичкој улози.

Именице

846. Преглед грађе дају према суфиксима, уз осврт на семантику, када је то могуће, и на начин грађења. Основама од којих су облици извођени није посвећена посебна пажња. Такви су подаци давани успутно, па ће се на истом месту наћи изведенице и сложенице, окупљене око истог наставка.

847. Наставак *-ба*:

Овим се наставком граде именице ж. рода.

Могу да се граде од глаголске основе, када најчешће значе „процес вршења радње“[420]: *бе́рба* ВК, *ве̏жба* Га, *вери̏дба* Ча, *го̏зба* МВ, *жени̏дба* ГХ, *коси̏дба* ВК, *мо̏лба* ВВ, *пѐчалба* Гр, *сва̏дба* Гр, *слу̏жба* М, *стри̏жба* ВК, *за уда̏дбу* Га.

Неке од ових именица могу да се сврстају у посебну групу са наставком *-идба*[421], а то су: *веридба*, *женидба*, *косидба*, и сл.

Именице изведене овим наставком од придевске основе, обично значе „имаоца особине“ или „појам особине“ изречене придевом у основи: *ругѐба* Га, *тескоба̏* ВК.

848. Наставком *-бина* гради се мали број именица: *корубѝна* ДДу, *подѐлбина* ВК, *су̏дбина* Ча, *чељубѝне* (десни) ВК.

849. Наставак *-ав*:

Није јако продуктиван: *за̏шкав* Ча, *рука̏в* Ча.

850. Наставак *-ва*:

Стевановић мисли да је наставак *-ва* старији од наставка *-ба*, те да га је овај други потиснуо из употребе.

---

[420] Стевановић: 1989, 454.

[421] Као такве посматра их Стево Далмација у: Далмација: 1997, 146.

Именице с овим наставком често значе процес радње: *вре́ва* Ли, *же́ѿва* Га, *кле́ѿва* ДДу, *мељa̍ва* ВВ, *на̍ѿкава* Ча, *осно̍ва* Ча, *ӣро̍дава* Ка.

Некада је то предмет: *бри̍ѿва* ВК, *ле́ѿва* ВК.

Наставак *-ва* као моциони елемент: *вр̍чва* М.

Овим су наставком изведене и немотивисане именице типа: *јеѿр̍ва* РД, *свекр̍ва* Гр.

Такође и: *ѿи̍ква*, *гру̍два*, *бу̍ква*, али ове последње су у ГЗ, најчешће, са алтернативним ликовима — *гру̍да*, *бу̍ка*, док лексема *ѿи̍ква* задржава овај лик.

851. Са двоструким наставком *-њава* су следеће именице: *грмња̍ва* ВК, *јурња̍ва* РД, *ломња̍ва* Се.

852. Наставак *-иво*:

Овим се наставком граде именице средњег рода, најчешће од глаголских основа, а значе:

1. предмет добијен вршењем радње основног глагола: *мли̍во* РД, *ӣле́ѿиво* Га, *ӣре̍диво* ДДу;

2. средство вршења радње: *го̍риво* МВ, *ђу̍бриво* М, *се́чиво* ВК.

853. Наставак *-ов*:

Употребљава се за грађење именица м. род: *бизго̍в* (погрдно) РД, *лажо̍в* ВК, *мандо̍в* (Циганин, погрдно) Гр, и често, од нридевске основе, као име животиње (обично пса): *гaро̍в* Га, *шaро̍в* М.

Именица типа *јадов* нема у ГЗ, али има *ашов* и *лоӣов*, које су у том облику дошле из мађарског.

854. Наставак *-уга*:

Нема наставка *-аг*, *-уг*[422]: *крчаг*, *шиӣраг*; *чељуг*, *ӣасуг*, али има наставка *-уга*: *вију̍га*, *јару̍га*, *мачу̍га*, *чвору̍га*, *чеврљу̍га*.

Употребљава се:

1. аугментативно: *мачу̍га* ВК;

2. моционо: *ка̍љуга* ВК, *смрдљу̍га* Ча, *јару̍га* а ВК.

855. Наставак *-ад*:

Са наставком *-ад* само је именица *чељад*, уколико тог елемента нема и у: *момчеди̍ја*, *сѿареди̍ја*.

856. Наставком *-да* творе се апстрактне именице ж. рода са придевом у основи: *кри̍вда*, *ӣра̍вда*, *не́ӣравда*, мада оне често могу да се јаве и са дериватом *-дина*: *ӣравдина*;

У вези са наставком *-ур* јављају се у аугментативно-пејоративном значењу: *главу̍рда*, *косу̍рда*, *ножу̍рда*, *ручу̍рда*.

Питање наставака *-јурда/-урда* разматрају многи граматичари и лингвисти[423].

---

422 Овако је и у Левчу: Симић: 1972, 486.

423 Стевановић: 1989, 459; Маретић: 1963, 345, 364; Стакић: 1988, 222.

857. Наставак *-е*:

Употребљава се у деминутивно-хипокористичном значењу: *вейре́* Ка, *коше́* Се, *овне́* ДП, *йруйе́* ВК, *йрсйе́* ВК, и сл.

858. Наставак *-еж*:

Јавља се:

1. са придевском основом: мл*а́деж*, *сийне́ж*,

2. са именском основом: *боле́ж*, *сраме́ж*[424].

3. са глаголском основом: *крйе́ж*, *йрйе́ж*.

Наставак *-изам*: *будизам*, *социјализам* и сл., јавља се само у речима које су новијег датума.

859. Наставак *-(ј)ај*:

Од глаголске основе овим се наставком добијају именице у значењу „нешто што је добијено вршењем радње“[425] глагола у основи: *и́сйраћај* Га, *обича́ј* ВК, *йо́бачај* ДДр, *йо́рођај* РД, *слу́чај* Се, *со́браћај* РД.

860. Наставак *-ја*:

Може да се додаје:

1. на глаголску основу: *вођа́* ДДр, *гра́ђа* Гр, *ки́ша* ДБ, *лажа́* ДДу, *му́жа* Ка, *йа́ша* ВК, *йре́ђа* ДДу, *сва́ђа* РД, *сре́ћа* Та, *се́ча* Гр;

2. на придевску основу: *су́ша* НС;

3. на именску основу: *душа́* М;

4. на сложену основу: *нево́ља* ДБ, *главобо́ља* ГБ, *де́ловођа* МВ, *несре́ћа* Га.

Неке од ових именица значе радњу, процес или чин радње[426]: *свађа*, *йаша*, *лажа*, *мужа*, *сеча*, и то су именице женског рода.

Са овим наставком, у значењу вршиоца радње, јављају се и именице мушког рода: *вођа*, *деловођа*, *коловођа*.

861. Наставак *-је*:

Глаголске именице настале додавањем *-је* на облик трпног глаголског придева, мада има мишљења да је то облик инфинитивне основе[427], значе процес вршења радње, или резултат радње што је казује глагол у основи.

1. Процес: *бесе́ње* ДДу, *бесува́ње* ДДу, *бие́ње* ВК, *блаже́ње* ВК, *бљуа́ње* Ка, *бо́лување* Гр, *бомба́рдување* М, *брање́* РД, *ваде́ње* МВ, *варе́ње* М, *вешйа́чење* ВК, *вика́ње* Гр, *воде́ње* М, *вреве́ње* ВК, *врзува́ње* ДДу, *врйа́ње* М, *гласа́ње* Гр, *глашење́* НС, *дава́ње* М, *докарува́ње* ВК, *еде́ње* Ча, *завија́ње* Со, *зайошље́ње* Гр, *зайрова́ње* Се, *игра́ње* Гр, *иде́ње* ДДу, *клање́* ГХ, *койа́ње* РД, *крва́рење* ДБ, *крча́ње* Гр, *кршйење́* ДДу, *ку́вање* ГХ, *кука́ње* Со, *лежда́ње* ДДу, *луйе́ње* Га, *млење́* ВК, *moга́ње* ВК, *мора́ње* М, *мрење́* ГБ, *музе́ње* Се, *нарeђе́ње* Гр, *наручува́ње* Ка, *носе́ње* ДДу, *ноше́ње* ДДу, *одржа́вање* Гр, *ойросйење́* НС, *ора́ње* РД, *ослобође́ње* Га, *йа́ковање* Со, *йева́ње* Гр, *йегла́ње* Га, *йлака́ње* ВК, *йовере́ње* Ка, *йовраћа́ње* Гр, *йое́ње* Ка, *йоја́ње*

[424] По Стевановић: 1989, 460.

[425] Стевановић: 1989, 462.

[426] Стевановић: 1989, 469.

[427] Стевановић: 1989, 469.

ДДу, *помирење* ВК, *прање* ГХ, *преживљење* Гр, *примање* ГХ, *причање* Га, *продавање* ВК, *прошење* ДДу, *прскање* Га, *пушење* ДДу, *растење* ДДу, *рођење* М, *седење* ДДу, *сирење* ДП, *снимање* Ка, *спавање* ДДу, *спање* ДДу, *тепање* Гр, *ткање* Га, *убијање* ВВ, *чистење* Ка, *чување* ДП;

2. Резултат радње: *мање* (врста предива) Ча, *оболење* ГХ, *оделење* Гр, *пакование* Со, *печење* МВ, *питање* ВВ, *сирење* ДП, *следување* Гр.

Наставак *-је* (*-ње*) употребљава се за грађење збирних именица: *багрење* Со, *Базје* (микротопоним), *грање* Ча, *грозје* М, *камење* Ча, *класје* ВК, *корење* ГБ, *лисје* ВК, *лозје* ВК, *пласје* ДДу, *поођање* Га, *снопје* Ча, *спомење* Га, *трње* РД, *шашиње* Ча.

Већина именица са овим наставком има јотовање, па се као завршетак јавља *-ње*. Именице без јотовања мање су бројне (о овоме вид. и т. 301 и 302).

862. Наставак *-ија*:

Овде спадају и именице с наставком турског порекла *-лија* и *-џија*. Наставак *-лија* је од турског *-li*, које није било у духу српског језика, па је калемљењем *-ија* настао нови наставак *-лија*: *дечурлија* ГХ, *погибија* ВК, *провалија* Ча, и сл. и у микротопонимији: *Враголија* ДДу.

863. Наставком *-џија* добијају се именице мушког рода којима се именује:

1. човек — носилац особине која је казана речју из основе: *карташија* ДП, *чорбаџија* ДДу, *шљокаџија* (пијаница) ВК;

2. неко занимање: *бојаџија* Ча, *бојџија* ДДу, *гајдарџија* ДБ, *кафеџија* Гр, *керемиџије* (циглари, црепари) ДДу, *мутавџије* МВ, *наводаџија* Ча, *порецџија* М, *ћиримиџија* М; и са наставком *-иџија*, по Маретићу[428], *симиџија* Га.

864. Наставак *-ија* веома је продуктиван и у грађењу властитих имена, према књижевном *-ије*: *Василија* Га, *Димитрија* М, *Петронија* Гр, *Танасија* М, и сл.

865. Овим наставком граде се именице и од придевских или глаголских основа: *белија* (врста пшенице) ДДу, *сурија* (врста пшенице) ДДу; *гозбенија* РД, *проклетија* (проклетство, али и — змија) Се, и сл.

866. Дериват *-штија* јавља се у значењу збира, пре свега, али њиме се некада казује и особина: *циганштија* Ча.

867. Наставак *-дија* може бити употребљен да означи:

1. именицу ж. рода — као моциони суфикс: *попадија* Ча;

2. збир: *момчедија* Ча, *старедија* Га, *старудије* ДБ.

868. Чест је и дериват *-(а)ција*: *аперација* РД, *зајебанција* (шала) М, *незгодација* Га, *регрутација* ВВ, *секирација* Га, и сл.

869. Наставак *-(ет)ија* у ГЗ употребљава се и за грађење суплетивне множине именица средњег рода: *дупетија*, *девојчетија* Ча, *лончетија* ВК, *пилетија* ДДу, и сл.

870. Са наставком *-ија* су и следећи примери: *алосија* (нешто велико) М, *антерија* (одевни предмет) Ча, *боранија* ДДр, *вересија* ДДу, *ђаконије* (разноврсна, укусна храна) ДДу, *кирија* Се, *муштерије* ВВ, *парокија* ДДр, *пензија* РД, *турпија* Ча, *ћуприја* РД, *ћускија* ДДр, *целимоније* (церемоније) НС, *шамија* Га, и сл.

---

[428] Маретић: 1899, 317.

871. Наставак *-ьк*:

Оно што је у ГЗ наставак *-ьк*, у књижевном је *-ак*. Тамо где је у ГЗ наставак *-ьк*, или *-ак* < *-ьк*, у стандарду је тзв. непостојано *а*.

Овај наставак јавља се:

1. за изражавање деминутивности али и хипокористичности:

горуњьк Т, *грањичьк* Т, *гроздьк* ДП, *детињак* Ча, *зајтинак* Со, *каменчьк* Ка, *коматьк* ВК, *крајчак* МВ, *мазьк* Гр, *обедьк* ВК, *пасуљьк* ДДр, *пиринчак* Со, *плацьк* Гр, *путьк* Гр, *родьк* Ча, *солчак* М, *солчьк* Ча, *шићерак* Со, *шумьк* Ча;

2. за изражавање пејоративности: *травуљак* РД;

3. за именовање дана у недељи од редних бројева: *торак*[429] Га, *четвртьк* Ча, *петак* Ча, *понеделак* Гр;

4. за грађење изведеница од основних бројева: *десетьк* ДДу;

5. без деминутвности: *босиљак* ДДу, *бробињак* Ча, *живак* ВК, *метак* Ка, *момьк* РД, *мућьк* Ка, *пасторак* ДП, *песьк* ДП, *пљусак* ВВ, у *повитку* Со, *постилак* НС, *постильк* Га, *прашак* Га, *пресак* ДДу, *притисак* Га, *пупуњак* Т, *ручак* Га, *тресак* ДДу, *чапоњак* ДБ, *шиљак* Гр, *шипьк* МВ;

6. од синтагме у основи: *доручак* Гр, *надимак* Га, *подранак* Ча.

872. Оно што је у књижевном *-āк*, у ГЗ је *-ак* (или *-ьк*) са постојаним вокалом у парадигми.

1. Са извесном пејоративношћу: *божљак* МВ, *комињак* ДБ, *рошљак* Ка, са именичком основом.

2. За називе јела, од именске основе, где име настаје према примеси која се додаје: *копривњак* ДБ, *орашњак* Га.

3. Ималац особине: *близнак* Т, *брђаци* ДДу, *брзаци* Ча.

4. Са наставком *-јак*: *бучњак* ДБ, *ладњаци* Ча, *лешњак* Ли, *пољак* ДДу, *прошењаци* ВК, *пустињак* Ча, *родљак* Гр, *сељак* М, *средњаци* Га.

5. Од синтагме, наставком *-јак*: *затрљак* Ча, *огрљак* ВК, *отрљак* Ча.

6. У значењу збира или места, од именичке основе, са *-јак*: *Топољак* ДБ, *трњак* Ча.

7. Као моциони суфикс: *торбак* (према — торба) ДДу, *шкембак* (према — шкембе) ДБ.

8. За измет животиње: *говеђак* ДДр, *мачак* ВК.

9. Дериватом *-штак* у претходном значењу: *коњштак* ВК, *свињштак* ВК.

10. Страног порекла (турског): *басамак* ГБ.

11. А такође и: *дечак* Ча, *качамак* ВВ, *курјак* Ка, *ортак* ВВ, *пресак* ВК, *стомак* Га, *Цупоњаци* ДДу, *шурак* ГБ.

873. Наставак *-ка*.

Овај наставак је општесловенског порекла. Имао је моциони карактер.

1. Као моциони суфикс употребљава се када се њиме означавају женска лица становници неког места или предела (етници): *варошанке* Ча, *Вртопке* ДДр, *Гор-*

[429] У ГЗ јавља се и облик *торник*. Вид. т. 94.

њодраговке ДДр, *грађанке* Ча, *Гркиња* Гр, *Драговке* Га, *Душњичанке* Га, *Косовчанка* Т, *Миљковчанке* ДДр, *нашоселке* Га, *Сопотњичанке* ДДр, *Циганка* Гр, *Шарпланинка* ВВ.

2. За изражавање деминутивности: *артишка* Гр, *бисачке* Гр, *бонбонке* МВ, *врвинка* ДДу, *вутарке* Ча, *годипке* Ка, *грањка* РД, *датка* (према — дада — 'старија сестра') НС, *долинка* Гр, *животињке* МВ, *кањурка* (према — канура) Ча, *качка* М, *корка* НС, *кочинка* (према — кочина) Со, *кошуљка* Гр, *крпке* ДДр, *куделке* МКу, *мејунка* ДБ, *момчедика* (према — момчедија) Ка, *погачка* МВ, *рогошку* ДДу, *сиротињка* ВК, *сланинка* ВК, *стринка* ВК, *сучка*[430] (тање суво дрво) Се, *тојашка* ДП, *цедуљка* ГХ, *чашку* Се, *чашка* ГБ, *шачке* МВ, *шачка* М, *шљивка* (ракија) Гр.

3. Код неких је могуће говорити о деривату *-ичка*: *воденичку* ВВ, *главичке* М, *гукичке* Се, *јуничка* ДДр, *коричка* ДП, *паничка* ВК, *песничка* ВВ, *столичке* МВ, *торбичка* Гр, *тричке* ВВ, *узбрдничка* ДДу, *царевичку* Ли, *шеничка* Гр.

Извесна хипокористичност овим наставком добија се и од личних именица: *Даничка* ДДр, *Деска* Се, *Првка* (од Првул) Се.

4. По Стевановићу, деминутивност се огледа и код именица изведених овим наставком „које значе јединку издвојену из колектива"[431]: *алапка* Гр, *капка* Т, *нитка* Ча, *сламка* ВК, *талуска* Гр, *травка* М, сьс *травку* Се, *трунка* ВК, *шумка* Ча;

5. Наставком *-ка* изводе се именице и од придевске основе: *белка* (беланац) Со, *жутка* (жуманац) Со, *зеленке* (врста вутаре) ДДу, *јесењке* (шљиве) М, *косовка* (птица кос) Ча, *краљовка* Ча, *крцанка* (врста вутаре) ДДу, *модричке* (врста вутаре) ВК, *правка* (оро) Га, али и: *гологлавка* (жена) МВ, *мекокорке* ВК, *тврдокорке* ВК, са синтагмом у основи, чији је један део придев.

6. Именице са бројем у основи: *једностранка* Га, *осмолетка* РД, *стодинарке* ДП, *троношка* (столица) ВК.

7. Од глаголске основе, чешће од глаголске сложенице, овим наставком или дериватом *-(а/и)љка/-(а/и)лка*, граде се именице женског рода. Означавају предмет, тј. оруђе помоћу којег се врши радња основног глагола, али могу значити и последицу вршења радње основног глагола: *бољке* Ка, *бучка* МВ, *ванциралка* ВК, *вртљешке* МКу, *грешка* Гр, *грулка* М, *гугутка* М, *дршке* ДП, *заврзаљка* Ча, *загрљајка* ДБ, *закачка* ВК, *игранка* ДБ, *јатка* Ка, *копачка* ДП, *лелејка* ДП, *лочка* ВК, *лулејка* ДП, *љуљашка* ДП, *љуљка* Ча, *мрдаљке* Га, *мрешке* ВК, *навлака* Гр, *натка* МВ, *нитке* Га, *њушка* ДП, *обрамка* ДДу, *погрешка* М, *подвешка* Га, *подврзаљка* Ча, *подношке* ДБ, *преборка* ДБ, *препоставка* Т, *препрека* ВВ, *промка* М, *просторка* Ча, *расадаљка* ВК, *савељка* Га, *седељка* ДДр, на *седељку* МКу, *совељка* Ча, *смешка* ДП, *сукаљка* М, *трекетаљка* Ча, у *цедилке* МВ, *цепанка* М, *чекрталька* МКу, *штрапка* М.

8. Као моциони суфикс: *бумбарка* Ча, *другшка* ДДр, *ђувечка* М, *клиска* МКу, *кордељка* М, *курдељка* МКу, *кучка* Ча, *мачка* ГБ, *месарка* ГХ, *мечка* ДДр, *млатка* ДДу, *ногарке* Га, *пасторка* ДДр, *пударке* МКу, *пулка* Ча, *ћурка* Гр, *унука* РД, *цевћарке* М, *цевка* Га, *Шећирка* ГХ, *шишмирка* МВ, *шнајдерка* ВК;

Наставак *-ка* налазимо и у: *ујка* ДБ.

---

[430] Белић: 1905, 371 наводи исти пример и позива се на руско *сукъ*.

[431] Стевановић: 1989, 480.

9. Специфичност ГЗ је у преобликовању именица ж. рода на сугласник овим наставком у именице *-а-* промене: *вáшка* Се, *кáпка* ДБ, *кокóшка* РД, *кóска* Гр, *ћéрка* РД, *ћóшке* МКу, *ћóшка* Гр, а то важи и за следеће именице: у *пáзуку* ДП, *пáзука* ДБ, *плéћка* М.

10. Ван овога постоји велики број именица са овим наставком, а да он није ни моционог ни деминутивног карактера. Код њих се обично не зна шта је у основи, а често то нису ни мотивисане речи, са синхронијске тачке гледишта, те се готово и не може говорити о суфиксу *-ка*[432]: *девóјка* РД, *дýпка* ДДу, *жéљка* ГБ, *крýшка* Ча, *мáјка* ДДр, *мáпика* Ча, *невéска* Ш, *паприка* РД, *печýрке* ГБ, *пóпке* НС, *попóшка* Се, *пýшка* м, *пелóрке* ДБ, *прнка* ДБ, *шúпка* ДДу.

Са дериватом *-ојка* имамо: *башпóјка* (женска особа која личи на оца) ВК, *белóјке* (врста конопље) МВ, *црнóјке* МВ.

874. Наставак *-ушка*:

Овај наставак није продуктиван: *сúрушка* на целом простору, *скакýшка*[433] (скакавац), такође.

875. Наставак *-ик*:

У ГЗ нема именица на *-ик* типа: *борик*, *грабик*, *церик*, и сл., те: *мрпвик*, *сланик*, и сл.

Од именских основа најчешће, додавањем овог наставка гради се именица м. рода, посредно преко придева, у значењу:

1. особе са „доминантном карактеристиком која се казује“[434]: *беснúк* ДДу, *благáјник* Гр, *болеснúк* Се, *вóдник* Ча, *војнúк* ДП, *гладнúк* ВК, *замењенúк* Гр, *запворенúк* Га, *кућодóвник* Кр, *нáредник* ВВ, *нáчалник* Га, *одбóрник* М, *óсветник* Гр, *пóбедник* Га, *поднáредник* Гр, *помоћнúк* ВВ, *пóрезник* М, *пóропник* ГХ, *првораппник* Гр, *председник* Гр, *рáдник* РД, *располóжник* ДБ, *рáпник* Гр, *сáрадник* Гр, *ýченик* Гр, *чéпник* ВВ, *штепнúк* Ча:

2. имена бубе, тј. животиње: *правнúк* ДДу, *црвик* ВК;

3. места: *дрвнúк* (место где се секу дрва) Ча, *кóдник* РД, *коњáрник* Т, *(ко)копáрник* Ш;

4. предмета, када је веза са мотивном речју према:

а. намени предмета: *ждрепчанúк* Ча, *лúсник* МКу, *нóвченик* Ча;

б. месту на којем стоји: *вршњúк* ВВ, *ремнúк* Ка;

5. назива дана у недељи (према књижевном *-ак*): *понедéлник* Ча, *пóрник* ДП.

6. Овакав се облик јавља и у називу једног села: *Душнúк*.

7. Са овим наставком су и називи неких врста пита, где је у основи придев изведен од онога што се додаје као фил: *зељáник* Га, *пúквеник* ДДу.

876. Наставак *-ики*.

Специфичност само једне зоне ГЗ, а као нанос из јужноморавског, јесте граматички суфикс *-ики* за образовање множине од именица ср. рода: *брковчики* Гр,

---

[432] Стевановић: 1989, 481.

[433] Маретић: 1899, 348.

[434] Стевановић: 1989, 483.

ђувечики НС, *јелечики* ДБ, *копанчики* ДБ, *кромпирчики* НС, *могарики* Гр, *пилики* ГБ, *сирочики* ДБ, *унучики* ДБ.

О овоме наставку говори Белић у *Дијалектима*[435]. Он сматра да је ово стари деминутивни наставак, који се изгубио, али га овде има, а, по Белићу, јавио се накнадно.

877. Наставак *-ика*:

У ГЗ овај наставак није јако продуктиван.

Употребљава се у грађењу именица ж. рода: *комшика* РД *мирачика* М, *перуника* Ча, *свастика* Гр, *судике* Со, *тамњаника* ДДр, *трстика* ДДу, *церика* ДДр.

878. Наставак *-ко*:

Овим се наставком граде именице мушког рода: *дечко* Гр, *липсанко* ДБ, *призетко* ДДр, *синко* ДП.

Овај суфикс је продуктиван и у грађењу мушких личних имена и хипокористика: *Бошко* Га, *Вељко* Га, *Марко*, *Јанко*, *Недељко* НС, *Мирко* Ка, *Драшко* М, и сл.

Помоћу овог наставка у ГЗ граде се и властите именице за називе држава или мањих места. Ови називи настали су преко придева, тј. супстантивизацијом придева: *Бабичко* Гр, *Бугарско* Се, *Крвацко* ГБ, *Немачко* ГБ, и сл.

879. Наставак *-л према књижевном -о*, има један број немотивисаних им. м. рода: *котьл* Гр, *орьл* ВК, *петьл* Га.

Није продуктиван.

880. Наставак *-ла*:

Са овим наставком постоје именице, али се оне, као и у књижевном осећају простим речима[436]: *вила*, *игла*, *магла* и сл.

881. Наставак *-ло*:

Овим се наставком изводе именице:

1. од глаголске основе: *буцало* (користи се за прављење маслаца) ДДр, *видело* ДДу, *возило* М, *вратило* Ча, *врткало* ВК, *дркало* Ча, *дрњкало* ДДу, *кокало* ДДу, *крмило* ДДу, *огледало* ВК, *острило* Ча, *позивало* Ча, *поклопало* МВ, *спадало* ДП, *стругало* Ча, *сукало* Ча, *тескало* ДДу, *топило* ВК, *узимало* М, *цедило* МВ, *чешало* (за тимарење стоке) РД, и сл.

2. од окрњене глаголске основе: *врзло* ВВ, *извирло* ДП, *купло* Со, *масло* МВ, *облекло* ВК, *оружло* ВК, *потекло* М, *светло* Га;

3. од именске основе: *бробињало* (према бробињци — мрави) Ча;

4. од придевске основе: *страшнило* Гр.

Наставак *-ло* користи се да означи:

1. алат: *буцало* ДДу;

2. човека: *вуждало* ДДу, *задевало* ВК, *страшило* ДДу, *спадало* ВК;

3. место: *извирло* (извор) М.

---

[435] Белић: 1905, 366.

[436] Стевановић: 1989, 487.

Код неких од именица сврстаних под наставак *-ло*, могуће је говорити о наставку *-ало*.

882. Наставак *-лак/-лък, -лук*:

Ово је наставак који води порекло од турских *-lik*, и *-luk*[437].

Именице са овим наставком значе:

1. занимање: *качарлък* ГБ, *мутавџилък* Ча, *наводаџилък* МКу, *ћиримиџилак* ВК, *ћурчилък* ГХ, *шнајдерлак* Со;

2. предмет: *бачалък* МВ, *поганлък* (измет) ДДу; *чорбалук* Га;

3. стање: *богатлак* ДДр, *газдалък* Ча, *домазлак* ДП, *посмешлък* ГБ, и сл.

883. Наставак *-аљ*:

Са овим наставком јављају се: *богаљ*, *месаљ* (кухињска крпа, салвета), док именица *чешаљ* обично има завршетак на *-ељ* — *чешељ*.

884. Наставак *-ељ*:

И овде[438] се јавља именица *крпељ*, а такође и *стршељ* искључиво у овој форми.

885. Наставак *-ља*:

Именице са овим наставком могу бити изведене од различитих основа: *драпља* РД, *дропља* ДДу, *лажља* ВК, *штрокља* ВК.

886. Јавља се и дериват *-аља*: *копраља* (пољопривредна алатка) ВК, *чешаља* МВ, а такође и *-иља*: *породиља* ДДу, *предиља* Ча.

887. Наставак *-уља*:

Овај се наставак доста често употребљава за извођење именица ж. рода: *бесуља* РД, *невестуља* М, *Росуља* Га, *цедуља* Се, *црепуља* Ча.

888. Наставак *-тељ* јавља се у значењу nomina agentis: *служитељ* МКу, *учитељ* Гр.

889. Са наставком *-уљак* забележила сам — *травуљак*, *чорбуљак*.

890. Наставак *-ан*:

Овим наставком граде се именице са погрдним значењем: *букван* ВК, *грцман* (једњак) ВК, *тикван* ДП, *ѕиван* (слинавац) НС, и сл., али и именице са хипокористичним значењем: *зекан*, *мацан* ВК.

Од придевске основе овим наставком граде се именице које означавају имаоца особине изречене придевом из основе: *гаћан* (голуб) ВК, *риђан* М, и сл.

Према књижевном *-ан* и овде ћемо имати: *готован* (нерадник) РД, *друшкан* Ка.

Овај суфикс јавља се и као моциони: *голубан* ВВ, *ћуран* ДБ, *Зубан* (надимак) ВК.

О распрострањености овог наставка говоре и следећи примери: *бршљан* Со, *бурјан* (апта) РД, *гркљан* Гр, *кочан* (део купуса) М, *џоглан* (ножни зглоб изнад стопала) МКу, *шуман* (хризантема) М.

Са овим наставком су и неке властите именице типа: *Драган*, *Зоран*, *Милан*, и сл.

---

[437] Стевановић: 1989, 491.

[438] Исто бележи и: Симић: 1972, 488.

891. Наставак *-на*:

Овим наставком граде се именице женског рода типа: *глу́вна* ДП, *ӣр́дна* Се, *смр́дна* РД, *ћо́рна* Ће, *ишро́кна* ВК, у значењу 'жене имаоца дате особине'.

892. Наставак *-ана*:

Овај суфикс је двојаког постања:

1. од турског *-hane*: *кава́на* Гр, *креча́на* МК, *цигла́на* ДБ, и сл. у значењу места где се ради оно што је у значењу основне речи;

2. сложени суфикс *-ана* у женским именима, настао од суфикса *-ан* за мушки род, на који је придодат моциони елемент *-а*: *Драга́на*, *Мирја́на*, *Горда́на*, и сл.

893. Наставак *-ин*:

Ово је продуктиван суфикс и употребљава се за грађење именица мушког рода које означавају припаднике једног народа, државе, или становника неког места, мада је чешће ово *-ин* завршни део наставка *-анин*, тј. *-јанин*: *Бабича́нин* Гр, *Барбеша́нин* Гр, *Бу́гарин* М, *Вла́шанин* Гр, *Грки́њчанин* ГБ, *Душњича́нин* М, *Кра́ставчанин* ГХ, *Ли́чанин* Се, *Се́мчањин* Се, *Сврљи́жанин* Гр, *Ци́ганин* Гр, *Шебеча́нин* Ш, и сл.

Овде по форми спада и: *душма́нин* Ча.

Ове именице у плуралу губе ово *-ин*.

Овај суфикс може да се јави и код именица које значе носиоца занимања или носиоца титуле: *домаћи́н* Ча, *каса́пин* ВВ, *кумаши́н* (онај коме смо кумови) Ка, и сл.

Са наставком *-ин* је и именица *ӣеӣи́н* (теча), но она је, вероватно, настала од придева.

894. Наставак *-ина*:

Именице изведене овим наставком употребљавају се са значењем коже, вуне или меса животиње и, по Стевановићу[439], изведене су преко придева: *гове́ђина* Ча, *козина́* МВ, *мечина́* (месо без сланине, кртина) ВК, *овчина́* Ча, *ӣиле́ћина* Ча, и сл. Неке од именица овог типа имају и наставак *-еӣина*: *свињеӣина*. Овако је на целом простору.

Наставком *-еӣина* граде се и именице са аугментативним и пејоративним значењем: *арӣије́ӣине* Гр, *женеӣи́на* Гр, *крсӣеӣи́на* ВВ, *курве́ӣина* ВК, *овчеӣи́не* ВК, *ӣеӣсије́ӣина* ВК, *удовиче́ӣине* ГХ, *црне́ӣине* Га, и сл.

Са аугментативним и пејоративним значењем су и наставци *-ина*, *-чина*:

воли́на Ка, *ковчежи́на* ВК, *коњи́на* ВВ, *ӣасуљи́на* ВК, *со́врине* ДП, и сл. Са овим наставком могу бити и именице у значењу какве плате, типа: *лежари́на* ДП, *ӣуӣари́на* Гр;

доли́нчине Гр, *ӣлани́нчине* ВВ, *шеширчи́на* РД, и сл.

895. Са сложеним суфиксом *-ична* имамо: *бра́ӣанична*ДДр, *девери́чна* ВК, *се́сӣрична* Гр, и сл. Није извесно да ли су ове именице настале додавањем *-на* на облик мушког рода, или их треба посматрати као облике са синкопом од претходног *-ичина*.

896. Аугментативно-пејоративне форме граде се и дериватима: *-ољина*, *-ишина* и *-урина*:

---

[439] Стевановић: 1989, 499–500.

врчо̀љина ДДр, *грсничо̀љине* ВК, и сл.

брљи̏виштина ВК, *Бу̏гарштине* Гр, *же̏ништина* М, и сл., с тим што последњи облик нема аугментативно или пејоративно значење.

главури̏на ДБ, *крачури̏не* (од краци) ДДр, и сл.

897. У збирном значењу јавља се: *прачи̏на* Ка, *телчина̏* РД, и сл.

898. Са бројем у основи када значе „дио цјелине“[440] је: *десети̏на* (приближно) ГХ, *осми̏на*, *пети̏на*, *полови̏на* Со, *трећи̏на* Со, и сл. Овако је на целом простору.

899. У значењу 'грађа од дрвета', са придевом у основи: *буко̀вина* МКу, *врбо̀вина* МВ, *габро̀вина*, *куно̀вина* МК, *клено̀вина* М, *церо̀вина* М, *шипко̀вина* Ча, и сл. на целом простору.

У значењу 'стабло од' речи из основе: *поприко̀вина* М, *паприко̀вина* ВК, и сл.

Да означи састав материјала: *пртени̏на* (пртено, од конопље) МВ.

900. Са значењем 'вршења радње': *проше̏вина* ДДу, *печа̏лбина* Со, и сл., а са значењем 'резултата вршења радње': *кршо̀тина* Со, *мао̀вина* (врста предива) ВК, *машт̏евине* ДДу, *машће̏вине* ДБ, *о̀рина* Ча, *поде̏лбина* ВК, *препраљо̀тина* (човек који се облачењем маскира) Со, *трше̏вина* ВК, и сл. Све ове именице су са глаголом у основи.

901. Од придевске основе су: *брзи̏на* Га, *виси̏на* ДБ, *врући̏на* РД, *ју̏говина* НС, *кисели̏на* М, *криви̏на* Ча, *крти̏на* Ка, *старе̏шина* ВВ, *тамнина̏* ДБ, *ширина̏* Га, и сл.

902. Са дериватом *-штина*: *брљи̏виштина* РД, *зби̏рштина* Се, *прља̏виштина* ВК.

Са овим наставком су и: *же̏ништина* и *муштина̏* у значењу 'женско', тј. 'мушко', али и у збирном значењу. Овакве форме бележи и Белић, уз констатацију: „има неколико примера где се тим наставцима образују збирне именице само у овом дијалекту“[441]. Белић мисли да су најпре настале именице са семантиком 'мушко' 'женско', а потом се овај наставак пренео на остале именице.

903. Са заменицом у основи је: *својина̏* ДП и *сво̀јштина* ВК.

Са синтагмом у основи: *завето̀шина* (верски празник) Гр, *огри̏зине* (оно што остане при храњењу, стабло нпр. са којег је поједено лишће) ВК, *окла̏пина* (нешто што је џабе) ДБ, *о̀морина* ВК, *постри̏зина* ДДу, и сл.

Са предлогом у основи: *околи̏на* ГХ, *поза̏дина* Гр.

Од именичке основе су. *грби̏на* (леђа) ДДу, *месе̏чина* ВВ, *меши̏на* (стомак) ВК, *па̏учина* ВК, *тулузи̏на* Гр, и сл.

904. У значењу географског термина: *вр̏вина* (стаза) Гр, *доли̏на* Гр, *леви̏на* Ча, *леди̏на* Гр, *пади̏на* Гр, *у̏трина* ВК, и сл.

905. Наставак *-ьњ/-ањ*:

Употребљава се за грађење именица м. рода: *кла̏цьњ* М, *на̏ковањ* РД, *по̀водањ* (поплава) ВК, *ржа̏њ* МВ, *ту̏цањ* М.

906. Наставак *-ња*:

---

[440] Далмација: 1997, 155.

[441] Белић: 1905, 385.

Доста је продуктиван и њиме се граде именице ж. рода са различитим значењем: *вожња* М, *гламња* ВК, *грабња* ВК, *крошња* Ча, *набадња* ВК, *ношња* ГБ, *племња* Ча, *прошња* Ча, на *путању* МКу, сьс *радњу* Со, *црепња* ВВ Ча, *црешња* Ча, *шетња* М.

907. Наставак *-иња*:

Употребљава се за грађење именица женског рода од придевске основе: *лудиња* ДБ, *младиња* Ча, *убавиња* ДБ.

Са овим наставком су и: *богиње* Ча, *гркиње* (врста оваца) ДДу, *лисковиње* Гр.

908. Дериватом *-отиња* од придевске основе имамо: *босотиња* ВК, *голотиња* ВК, *животиња* ГБ, *самотиња* Т, *сиротиња* НС.

Овим се суфиксом граде апстрактне или колективне именице.

909. Наставак *-киња* је моциони суфикс: *намескиња* ВК, *првотелкиња* ДБ.

910. Наставак *-оња*:

Служи за грађење именица м. рода: *брадоња* РД, *булоња* ВК, *главоња* ВК, *гузоња* ДДу, *сивоња* ДП, и сл.

911. Наставак *-ње*:

Овим се наставком као у стандарду граде глаголске именице: *варење*, *копање*, *одење*, *печење*, *садење* и сл.

912. Наставак *-р,* мада би ваљало говорити о завршетку на -р:

Није много продуктиван: *ветьр*ДДу, *вепьр* Гр, *свекьр* Ча.

913. Наставак *-ар*:

1. Додаје се глаголској или именичкој основи и значи вршиоца радње или занимање:

зидар Ка, *куар* РД, *пекар* ДДу, *писар* Гр, *стругар* ВВ, и сл.

авијатичар ГБ, *воденичар* ДП, *грнчар* Гр, *жетвар* ВВ, *зубар* МВ, *клашњар* Гр, *кречар* Гр, *лекар* РД, *лимар* ВВ, *мечкар* Ча, *овчар* Ш, *опанчар* ДБ, *свињар* НС, *стражар* Гр, *циглар* Га, *шумар* Га, и сл., а у значењу припадности некој групи: *суботар* (онај који из религиозних разлога суботом не ради) на целом простору.

Са синтагмом у основи је: *вуновлачар* на целом простору.

2. У значењу места где се нешто налази: *вишњар* ВК, *шљивар* РД, и сл.

3. Овим наставком граде се и именице које значе предмет: *крндар* (поломљени зуб) ВК, *ногар* Га, *стожар*[442] (пободени стуб око којег се дене сено) ДДу, и сл.

4. Са примесом онога што је у основи је: *говњар* (прљава вуна, вуна испод репа) ВК.

5. Са бројем у основи: *десетар* Ка, што је, наравно, донесено из војске.

Са овим наставком је и лексема *загар* (пас) Ча, што представља турцизам.

914. Наставак *-ара*:

Мало су продуктивне именице са наставком *-ара*: *влачара* ДП, на *влачару* Со, *врачара* ВК, *вуновлачара* Гр, *камара* (гомила саденуте сламе) Ча, *кошара* Ча, *крпара* ВК, *ледара* РД, *музара* Га, *поточара* ДДу, *поточару* ВВ, *стругара* Гр.

---

442 Маретић: 1899, 311, ову лексему има са наставком *-ер*.

915. Са наставком *-аро* граде се именице средњег рода: *клопотаро* (врста звона) на целом простору, *стожаро* (исто што и стожар).

916. Наставак *-ура*:

Овај суфикс употребљава се за грађење именица ж. рода, али и оних које могу означавати особе мушког и женског пола: *бабура* ДДу, *пијанцуре* ДБ, *чутура* ДДр.

917. Наставак *-урда*:

Њиме се граде именице са пејоративним значењем: *главурда*, *ножурда* и сл.

918. Наставак *-ство*:

Доста је продуктиван: *богаство* Га, *друство* Гр, *друштво* ГБ, *кумство* ВК, *наслецтво* РД, *наслество* РД, *осуство* ДДр, *покућанство* Гр, *потомство* ГБ, *преседништво* Га, *приетељство* МВ, *присуство* ВВ, *ропство* Гр, *роство* МВ, по *старешинство* Со, *сточарство* ДБ.

919. Наставак *-ьт*: *лакьт* ВК, *нокьт* ВК.

920. Наставак *-ота*:

Са овим наставком граде се именице од именске и придевске основе: *греота* ВК, *работа* Ча, на *работу* Га, *срамота* ДДр, *страота*; *суота* ДДу, *доброта* ДДу.

921. Наставак *-оћа*:

Од придевске основе овим наставком граде се апстрактне именице: *потешкоћа* Гр, *самоћа* Се, *скупоћа* Ка, *тешкоће* ВВ.

922. Наставак *-ић* (о односу *-ић/-ич* вид. у т. 265. и 266):

Употребљава се за деривацију именица м. рода. Обично су то именице које значе младо биће: *деверичич* Ли, *младић* ГБ РД, *момчић* Се, *сестрић* ДДу, *синчић* Ка.

Овим се суфиксом граде и именице са деминутивно-хипокористичним значењем: *бикчић* ВК, *вепрић* РД, *прстић* РД, *прутић* ВК, мада су ове именице обичније са наставком *-ьк/-ак*. Овај наставак имамо и у: *детлићи* Га.

Према сингуларним облицима на *-е/-о* именица средњег рода, јављају се множински на *-ићи/-ичи*:

1. *бурићи* ГБ, *гасарчићи* Гр, *глетићи* М, *дугмићи* ДДу, *јагњићи* МВ, *јарићи* РД, *котлићи* МВ, *кошуљчићи* НС, *магарићи* М, *пилићи* М, *ћебићи* ДДр, *црвчићи* ГБ;

2. *биволчичи* ГХ, *брковчичи* ДДр, *игличичи* Ча, *јесенчичи* ГХ, *калемчичи* МВ, *келерчичи* Га, *кишобранчичи* ДДр, *клувчичи* Со, *кравајчичи* МВ, *кучичи* Ш, *месарчичи* ГХ, *млинчичи* ГХ, *невестуљчичи* М, *парадунучичи* МВ, *парчичи* ДП, *пилчичи* Ш, *посопчичи* Се, *роговчичи* ДДу, *снопчичи* Се, *трупчичи* ГХ, *џаковчичи* МВ, *шамичичи* ДДу, *шипарчичи* ВК.

923. Наставак *-ьц/-ац*:

Овим наставком граде се деминутивно-хипокористични облици: *лебьц* НС, *лукьц* Ка, али у ГЗ овај начин грађења није много продуктиван. Код неких се изгубио осећај деминутивности и обично је нејасно шта је у њиховој основи, или је у међувремену облик почео да се употребљава са помереном семантиком.

Облици: *кољц* Ча, *конопац* РД, *покровац* МВ, *трупьц* ГХ имају према себи основне облике: *труп*, *покров*, али се у односу на те лексеме не осећају хипокористицима.

Понекад је ово моциони суфикс: *ѕвоњ́ц* Ка, *ѕвона́ц* ДДу, *покло́пьц* (према поклопало) МВ, *шипа́рьц* ГХ.

Лексеме са овим наставком могу бити од глаголске основе у значењу предмета којим се чини радња глагола из основе: *гре́бенац* МВ, *покло́пац* МВ, и сл.

Овако се добијају и именице у значењу особе мушког рода која се бави оним што значи глагол из основе: *бо́рац* Гр, *злочи́њьц* Ча, *крањи́вац* (хранилац породице) ДБ, *ло́вац* ВВ, *трго́вац* Ча, и сл.

924. Са дериватом *-анац* у значењу особе мушког рода, сродника, јавља се именица *брата́нац* Ча, а са наставком *-ац* преко придева и — *сино́вац*.

925. У значењу становника неког места или припадника неке фамилије, некада преко присвојног придева: *Бабича́нац* Гр, *Бербатовац* ГБ, *Гацина́нац* ДДу, *Грки́њац* Гр, *Дра́говац* МВ, *За́плањац* ГБ, *Здра́вковац* ДДу, *Крчи́мирац* ДДр, *Маловр́топац* М, *Првокути́нац* Гр, и сл.

926. Овај наставак јавља се и у топонимији: *Бождро́вац* ДДу, *Змије́вац* ДДу.

927. Неке именице на *-ац* означавају човека или животињу и могу бити изведене од различитих основа: *мртвьц*, *ста́рац* и сл. од придевске основе, или *едного́ци* Га, *двого́дац* (животиња од две године) МК, са бројем у основи.

928. О фреквентности овог суфикса говоре и следеће лексеме: *веньц* Ш, *жельц* М, *жељу́дац* ВК, *жильц* Ча, *живьц* ДДу, *здра́вац* Га, *квасьц* М, *кла́данац* РД, *коньц* РД, *кона́ц* МВ, *ла́нац* ВВ, *ло́нац* Со, *пра́порци* ДДу, *пу́цкавци* ГБ, *ра́нац* ДП, *ша́нац* Гр, и сл.

929. Са множинским обликом на *-ци*, али без сингуларног према себи (на *-ац*) су: *дедовци* ДБ, *та́тковци* НС, познати само у зони II, а такође и назив *Младе́нци* за празник. Сингуларни облик *младенац* у ГЗ није у употреби. Наставак *-ци* у плуралу имају и облици: *ја́ганци*, *ја́рци*, *те́лци*, и сл. познати на целом простору.

930. Наставак *-ица*:

Веома је продуктиван у грађењу именица женског рода са деминутивно-хипокористичним значењем: *ба́чица* ДБ, *блу́зица* ДДр, *води́ца* ГХ, *врби́ца* (од врба) МКу, *врчи́ца* Га, *главица* РД, *гламњи́ца* ВК, *дечи́ца* ГХ, *жени́ца* ВК, *ка́вица* ГХ, *ка́њурчица* (од канура, тј. кањурка у ГЗ) Ча, *ки́шица* Гр, *кози́ца* РД, *ко́жица* М, *ко́кица* ДБ, *коко́чица* Се, *коси́ца* РД, *ку́ћица* Се, *лопа́тица* ДДу, *ма́шница* ГБ, *ножи́це* (од ноге, док би *но́жице* биле маказе) ДДу, *њи́вицу* Со, *овчи́ца* ДП, *пла́тица* Гр, *погачи́ца* МВ, *попо́чице* (од попошке) МВ, *роси́ца* ВК, *ру́чкице* Га, *ручи́це* РД, *свили́ца* М, *сестри́ца* Ча, *секи́рицу* Ка, *со́бицу* ДДу, *су́пицу* ГХ, *ства́рчице* Ка, *тара́бица* ДДу, *та́шница* Га, *те́ткица* М, *тоја́чица* (од тојашка) ДДу, *ту́личица* (од тулица, врста траве) ДДу, *турпи́ица* М, *ћe̍ркица* ДДу, *цу́рица* Т, *чорби́ца* М, *шу́мица* Гр, и сл.

931. У некима се веза са основним значењем сасвим изгубила и употребљавају се са помереном семантиком: *ба́бица* ДДу, *ви́лица* Гр, *вуни́ца* МКу, *глави́ца* (купуса) М, *граори́ца* (врста траве, грахорица) ДБ, *куде́љица* (комад вуне, док је кудеља справа за предење) ДДр, *куми́ца* Гр, *столи́ца* НС, и сл.

932. Често служи као моциони суфикс: *би́волица* ГХ, *блага́јница*Га, *бра́таница* Га, *га́здарица* НС, *гајдари́ца* (гајдарева жена) Ча, *говедари́ца* РД, *до́ктурица* Га, *домаћи́ца* РД, *другари́ца* РД, *јуни́ца* ГХ, *коноба́рица* РД, *кра́ставица* ДДу, *ку́арица* Га, *лека́рица* Га, *магари́ца* ВК, *овчари́ца* ВК, *пре́цедница* ДДр, *суђени́ца* ДБ,

шорбица (у ГЗ постоји и — *шорбак*) ДП, *удавица* РД, *учишељица* ДДу, *царица* ДБ, *шийарица* ГХ, и сл.

Неке од ових именица имају према себи именицу мушког рода на *-ар*: *кубар-ица, лекар-ица, говедар-ица*, друге на *-ик*, што упућује на старо **-ika > *-ica* по трећој палатализацији: *йрецедница, расйушшеница, сшейеница*, а неке имају у м. роду *-*ькъ > *ьс > *ац*: *удавьц–удавица, шийарьц–шийарица*, и сл. Наравно има и другојачијег односа: *шорбак–шорбица, домаћин–домаћица*.

933. Овим суфиксом граде се и именице од глаголске основе у значењу:

1. места где се дотична радња врши: *болница* РД, *касайнице* Га, *йродавница* РД, *шуйавица* Ча, *учионица* Гр, и сл.

2. алата помоћу којег се врши радња: *вршалица* Га, *кадилница* Чә, *мешањица* Ча, *сејалица* Со, *шрлица* МВ, и сл.

3. предмета везаног за значење глагола из основе: *сијалица* ДДу, *сйавађица* РД, и сл.

4. човека са особином глагола из основе: *йијаница* ДП, *йройалица* ДДу, и сл.

5. апстрактних имена са значењем глагола из основе: *шрзавица* ДП.

934. Са синтагмом у основи јавиће се именице са овим суфиксом у више значења: *Задушница* Га, *извидница* Ка, *исйолица* (кад се ради туђе напоље) ВК, *навалица* (гужва) М, *надница* Ча, *невесница* Гр, *обрамица* Ча, *огрлицу* МВ, *олакшица* Га, *йройрашница* М, *йройусница* М, *йриколица* ДП, *раскрсница* Ка, и сл.

Од придевске основе: *бареница* М, *белица* (врста шљиве) ДП, *болница* ДП, *воденица* М, *дневница* Ча, *жеравица* ВВ, *званице* Га, *јаловица* ВК, *канице* (тканице) МВ, *кршшеница* Гр, *љушеница* Кр, *модрица* Кр, *йијаница* ДП, *равница* Га, *рамница* РД, *службеница* ДП, *соленица* (преносно — глава) ДДу, *црвеница* Т, *црнице* (врста трешања) ВК, и сл.

Са бројем у основи обичне су бројне именице: *двојица*Гр, *обоица* Т, *шројица* МВ и сл., а имам и облик *јединица* (на целом простору) што означава врсту ткања, али и женско дете без браће и сестара.

935. Са дериватом *-ница* од различитих основа и у различитим значењима: *гробница* МКу, *зимница* ГХ, *самницу* (самица) Со, *шйарницу* (каса) ДП, и сл.

936. Од лексеме *слама* имамо: *сламарица* (постеља напуњена сламом).

937. О фреквентности овог суфикса говоре и следећи облици: *баница* (пита) НС, *вешшица* ГБ, *грснице* Ча, *додолице* МКу, *камилица* ДДу, *ложица* М, *лубеница*-Гр, *ногавица* ВК, *йаница* (чинија) М, *йашерица* ДБ, *йородица* ДП, *йоскорице* (врста малог хлепчића) Га, *рукавица* ВК, *сшаница* Га, *шулица* (врста траве) ВК, *царевица* Га, *цигерица* ГБ, *шеница* М, *шибица* ГХ, и сл.

938. Са наставком *-ца* у збирно-деминутивном значењу јавља се — *колца* (од коло — круг, али и од кола — ауто).

939. Наставак *-це*:

По Стевановићу ово је најчешћи и „једини наставак за грађење деминутивних и хипокористичних именица средњег рода“[443], мада међу овим именицама

443 Стевановић: 1989, 529.

има и оних које се више не осећају хипокористицима, као што су: *лице*, *слунце*, *срце*, и сл.

Неке од именица средњег рода на *-о* граде хипокористике додавањем простог суфикса *це*: *врелце* (од врело, извор) Ча, *жице* (од жито, са губљењем сугласника из основе: *жиш-це* > *жице*) Гр, *зрнце* М, *колце* (од коло) ГХ, *куйашилце* ДП, *млекце* Со, и сл.

940. Наставак *-енце*:

Некада ће се јавити и проширење са *-ен*, па ће се јавити дериват *-енце*: *буренце* ГХ, *голубенце* ДДу, *грненце* М, *дешенце* РД, *јаренце* Гр, *месенце* ВК, *йрасенце* ВВ, *шеленце* ГБ, *шерйенце* ВК, *шишенце* (од шише, флаша) МВ, и сл.

941. Од деминутива на *-че* јавиће се образовања сложеним суфиксом *-ченце*: *градинченце* М, *девојченце* РД, *кученце*, *унученце* Гр, и сл.

942. Наставак *-ьнце/-анце*:

Са овим наставком имамо: *жишьнце* Гр, *коришьнце* Ча, *йисмьнце* Гр; *коришанце* МВ, *йлашанце* (од платно) НС, и сл.

Сличан претходнима јесте и облик *брашьнце*, за који Стевановић[444] каже да је од: *брашьн-це*, те да овде не спада.

943. У грађи имам и облике са наставком *-ице*[445]: *сирењице* (од сирење, сир) М, *цвећице* ДП.

944. Имена многих заплањских села у народном говору имају облике са овим наставком: *Калешинце*, *Овсињинце*, *Чагровце*, и сл.

945. Наставак *-ач*:

Именице са овим наставком јављају се од глаголске основе у значењу вршиоца радње: *берач*, *вршач*, *ковач* Ча, *койач*, *косач* М, *йевач* МКу, *йомагач* Гр, *свирач* НС, *сејач*, *шрубач*, *чувач* ВВ, *шшровач* ВК, и сл.

Овај сам суфикс срела и у надимку за човека који је имао грубо лице — *Турйијач* Ча.

946. У значењу оруђа за вршење радње од именске основе: *крамйач* (крамп) Ка, или од синтагме: *йрекруйач* Со, *йрешруйач* ВК, и сл.

947. У значењу неког предмета: *бакрач* Ш, *држач* Ш, *жарач* ВК, *колач* ВВ, и сл.

948. Наставак *-ча*:

Са овим наставком граде се именице мушког рода типа: *брьча* ГХ, *ћорча* РД, *њурча* ВК, погрдно, у значењу 'имаоца особине'.

949. Овим се наставком граде и хипокористици од имена м. рода: *Милча*, *Симча*, *Тимча* и сл.

950. Наставак *-ача*:

Настао је додавањем моционог елемента *-а* на претходни наставак, а значи:

1. оруђе којим се врши радња: *вешрењача* М, *дрљача* ГБ, *крйењача* (лопта од крпа) ВК, *крућача* ВВ, *шањирача* ГБ, и сл.

---

[444] Стевановић: 1989, 529.

[445] Овако и у: Симић: 1972, 490.

2. женско лице, обично носиоца неке особине: *алапача* ГБ, *глупача* ВК, *кумача* (она којој сте кум) ВК, *мушкарача* М, *обешењача* (несташна особа) ДДу, *покварењача* ВК, и сл.

3. женку животиње: *крмача* ГБ;

4. неки предмет: *крстача* (крст на гробу) Т, *кутлача* ВВ, *погача* МКу, *скутача* (кецеља) Ча, *сламњача* НС, *трегерача* (врста кошуље, у основи је *трегер*, 'бретела', пошто је реч о кошуљи са трегерима) МВ, и сл.

Само облик плурала има: *кривач*е (количина која стане у шаке) на целом простору.

951. Наставак *-че*:

Овај наставак показује велику продуктивност у ГЗ, већу но у књижевном. Употребљава се да означи младунче животиње, младо биће, или као хипокористик: *биволче* ГХ, *врапче* МК, *госјанче* РД, *готованче* ВК, *девојче* РД, *јарче* Га, *кокоче* ДП, *куче* ДДр, *момче* РД, *свињче* Ш, *сироче* РД, *слукче* (од слуга) Ча, *снајче* Га, *унуче* РД, *џумавче* (особа са бујном косом) и сл.

Вероватно са сличном семантиком у основи и: *иштриче* (дете које родитељи добију под старе дане) ДП, *посмрче* ДП, *првенче* ДП.

952. Овим наставком граде се и именице којима се означава млада или мала биљка, а такође и мали плод биљке: *багренче* Гр, *врпче* ГБ, *јабуче* РД, *ораче* Ча; *краставче* Га, *јабуче*, *ораче* ВК, *круче* ВВ, и сл.

953. Овај наставак веома је продуктиван и у грађењу деминутива: *астално* Ча, *вењерче* ВК, *гасарче* ДБ, *грудњаче* (прслуче) Ча, *дудуче* (фрула) Га, *камиöнче* ДДу, *канапче* М, *кожуче* ДДу, *колипче* Т, *комшиче* ДДу, *конопче* Гр, *кравајче* Гр, *крпче* ДБ, *ноче* ДП, *пешкирче* НС, *поклопче* ВК, *прозорче* ДДу, *сопче* Ча, *сутуренче* Гр, *трупче* (од труп) ГХ, *чутурче* Ка, *шамиче* (марама) ВК, *штапче* М.

У већини ових примера имамо наставак *-че*, који се додаје на окрњену или целу основу: *астал-че*, *вењер-че*, *јелен-че*. Код неких облика јавља се алтернација сугласника из основе: *колиб-че* > *колипче*, *соб-че* > *сопче*. Некада се јавља и упрошћавање сугласничких скупина: *нож-че* > *нoшче* > *ноче*, *кожух-че* > *кожуш-че* > *кожуче*. Код појединих облика тешко је рећи да ли само на први поглед припадају овој скупини. То су они који имају наставак *-е* испред којег је могло доћи до алтернације претходног сугласника из основе: *дудук-е* > *дудуче*, *груд-њак-е* > *грудњаче*. Нешто другојачији од њих су примери типа: *поклопче* < *поклоп-ьк-е* > *поклопк-е*.

954. Ређе се јавља дериват *-иче*: *витличе* ДБ, *кантиче* ДДу, *котличе* Гр.

955. Множину ове именице граде додавањем наставка *-ета/-ети*, о чему је било речи у морфологији.

956. Наставак *-аш*:

Од придевске основе: *големаш* ВК.

Од именске основе: *мајстораш* ВК, *рамуникаш* Ча.

957. Наставак *-ша*:

Са овим наставком, у пејоративном значењу 'носиоца особине' граде се именице мушког рода типа: *глувша* Се, *ћорша* ВК.

И хипокористик *снаша* познат је ГЗ, али нисам забележила облик *деша* (девер), а колико ми је познато, тог облика и нема.

958. Наставак *-ишӣе*:

Овај наставак додаје се на именску или глаголску основу и може да означи место где је што некада било, или где се сада налази: *брaниште* Гр, *ваӣриште* М, *виришӣе* Га, *Градишӣе* (микротопоним) ДДр, *грсничишӣе* (место где се сади конопља — грснице) ВК, *комӣиришӣе* Се, *кућишӣе* М, *Манасӣиришӣе* Га, *мумурзишӣе* Гр, *огњишӣе* М, *ӣландишӣе* ДДу, *ӣренокишӣе* РД, *ранишӣе* (место где се стока храни) ДДу, *седишӣе* ГР, *ӣрлишӣе* ДДу, и сл.

959. У аугментативно-пејоративном значењу: *девојчишӣе* ДБ, *деришӣе* ДБ, *деӣишӣе* РД, *коњишӣе* Гр, само у плуралу — *кучинишӣа* ВК, *кучишӣе* Гр, *ӣрасишӣе* РД, и сл.

Са извесном дозом аугментативности као да су и следећи облици: *земњишӣе* ДБ, *сӣожишӣе* (од стожаро) ДДу, *ӣрудишӣе* ДП, а о распрострањености суфикса говоре и: *годишӣе* М, *сиришӣе* Т, *сӣранишӣе* Гр, (Балчино) *сӣружишӣе* (микротопоним) ДДу, и сл.

960. Наставак *-уша*: *зајкуша* ДДу, *керуша* ВК, *мајкуша* (она која личи на мајку) ВК, *скоруша* Гр.

961. Наставак *-ушка*: *градушка* ВК, *ӣосӣрушке* ВК.

Заменице

962. Осим заменица које су у истом или сличном лику познате и у књижевном језику, овде код заменица типа *колики*, *ӣолики* и сл. постоје и образовања са деминутивношћу: *количко*, *оволичко*, *ӣоличко*, *оноличко*, или: *колицно*, *оволицно*, *ӣолицно*, *онолицно*.

Придеви

963. Присвојни придеви граде се помоћу наставака *-ов/-ев* и *-ин*: *багренов*, *буков*, *ӣаӣков*, *Миланов*, *брaӣанчев*, *зеӣњов*, *ӣријеӣељов*, *дедин*, *Микин*, *бабин*, *сесӣрин*, *Миленин*.

964. Честа су и образовања помоћу наставка *-ски*: *горњомалски*, *коњски*, *крчимирски*, *свињски*, *селски*, *сӣаровремски*. ГЗ непознати су облици типа: *шумадински*.

965. Обични су придеви на *-ји*: *јагњећи*, *козји*, *ӣилећи*, *ӣелећи*, а са наставком *-ињи* забележила сам: *деӣињи*, *кокошињи*[446].

Изван ових имам облик *магарешки*: *магарешки* товар ВК, *магарешко* уо ВК.

966. Са наставком *-ав* обичне су и честе форме придева: *белужњав*, *жуӣињкав*, *миришљав*, *рошав* (= пегав), *слабуњав*, *сувоњав*.

967. Наставком *-ив/-љив* образују се придеви типа: *божљив*, *грабљив*, *грудљив*, *земљив*, *зејӣинљив*, *рошљив* (захваћен росом), *сумљив*, *црљив*, и сл., а и неки за које бисмо очекивали да се граде помоћу наставка *-ав*: *блаӣњив*, *брашњив*.

968. Са наставком *-ак*: *дугачак*, *краӣак*, *кроӣак*, *малечак*.

---

[446] Само ова два примера забележена су и у Левчу. Вид. Симић: 1972, 497.

969. Наставак *-ачак* јавља се у значењу 'прилично, доста плус значење придева из основе': *пу́начак, сла́бачак, су́вачак*, а са наставком *-шак* у истом значењу јавља се — *големиша́к*.

Као појачивач значења основног придева јавља се *но́вцит*: *но́в-но́вцит*.

970. Са наставком *-ат*: *брада́т, брка́т, глава́т, коса́т, носа́т*.

971. Наставак *-аст*: *бр́љкас, буда́лас(т)*.

972. Наставак *-ест*: *вакле́ст, ли́сес(т), ра́совес*.

973. Наставак *-ит*: *брдови́т, дуови́т, камени́т, кишови́т, лекови́т*.

974. Са наставком *-аћи* јавиће се: *купа́ћи* (пешкир), *шивa̍ћа* (машина), и сл., па и — *плета́ћа* (игла).

Глаголи

975. Најпре ћу размотрити образовања глагола сложених са префиксима.

Префикс *за-*:

зату́ри некво̍ ДП, *загњете̍* га негде̍ ДДу, *забо́до* иглу̍ ДБ, *запоја́ше* петло̍ви Ча, тике *заплака́ше* же̍не Гр, *закружи́мо* Ка, къд *заи́гра* М, *за́ћори* ме нешто̍ ДП, и сл.

Префикс *из-*:

о̍н тике *и́зрови* (викну) ВК, *изгустира́л* и е Ка, *иску́бо* (начупах) попри́ку Се, *извика́* се на њу̍ Гр, *изно́си* нред го́сти ДБ, *иштети́мо* и Ка, све̍ *и́спра* ВК, и сл.

Префикс *на-*:

на́вика ми се ДБ, деца̍ *награка́ше* РД, Мо̍ша се па *натреска́л* (напио се) ВК, *на́рви* се да узи́ма (поче стално) ВК, *наѕрну́* у њи́ву ДП, *на́точи* ли во̍ду НС, те се *наидо́* по бо̍лнице Се, не мо̍гу се *нака́ним* РД, и сл.

Префикс *над-*:

натка́ру́е (претерује) ВК, *надвладда́ше* ни Не̍мци Ка, ста̍лно ми се *надвику́е* М, ви́ ли се *натпрђу́ете* (такмичите у прдењу) ВК, *надне́ла* се Гр, тома̍н се *надве́до* ДДр, и сл.

Префикс *о-*:

те *о́бали* оно̍ј др̍во Со, ће ли се *оба́љате* Ка, *оправи́ла* се на ра̍боту ДДу, *о́копали* гради́ну Та, *отрси́мо* грмо̍трн Ка, и сл.

Префикс *об-*:

поче̍ *обика́ља* око ме̍н Ка, ја̍ сам се *облажи́ја* Гр, *обложи́* и с ко̍жу Се, *опколи́ше* ни Ка, и сл.

Префикс *од-*:

тре̍бе да *одстоји́* ДДр, нек *одми́не* (нека се удаљи) Гр, къд *оцтои́* (одстоји) ма̍лко Се, *одрипува́* она̍ та̍м ДБ, *одгледа́ше* ни РД, и сл.

Префикс *по-*:

немо̍ј га *побр́камо* Га, *подржа́* ја̍ дете̍ Со, *поноси́* га натам-нава̍м ВК, све̍ је *попанти́ла* Се, поче̍ *поржу́е* на ме̍н (да се љути) Со, *почека́мо* га РД, *поцупку́е* у ко̍дник Гр, и сл.

Префикс *йод(а)-*:

йодашурила ли е нешто́ РД, та́ј шерпа *йодлизује* Се, *йодвикну́* вој ДБ, *йошкаруе* о̀вце Ка, *йодврискује* по пут ВК, и сл.

Префикс *йре-*:

йреврзала Гр, *йреврскуе* кад вре̂ви ДП, деца̀ *йрегладнела* ДП, до̀ктур гу *йрегледа* Со, она̀ га *йреманда* (превари) ДДр, немо̀ј се *йрешуйаш* (превариш) РД, и сл.

Префикс *йри-*:

йривану ме (ухвати ме) РД, *йриједе* ти се ДП, *йримакну́* се ГБ, она̀ бе̂ше *йрилегла* РД, *йриоде* при ме̂н ДБ, дете̂ *йрийлака* ДБ, те се *йрисмејаше* ВК, и сл.

Префикс *йро-*:

поче̂ се *йрозева* Ка, ћу ти *йрогледам* ГБ, *йрокара* (протера) о̀вце ВК, дете̂ *йромрдало* Со, *йромрмља* нешто́ РД, и сл.

Префикс *раз-*:

кад се *развика* ДДу, *разврзаше* при̂чу Гр, *раздани́ло* се Ка, *размесила* ле̂б Ка, *разорал* њи̂ву ДДр, *расшурише* се ДДу, *рачейило* се Со, сва̀ *рачуйана* Гр, и сл.

Префикс *с(а)-*:

сврнула код некуга̀ ДДу, се̂но смо *свукували* Ка, *скошрљамо* га надо̀ле Ка, *сайлеше* ме Га, *саранише* га ју̂чер ДДу, *сасшавили* се РД, *сшури́* то̂ј о̀д главу Гр, и сл.

Префикс *су-*:

сусшиже ме чове̂к Гр.

префикс *у-*:

сви̂ се *убунимо* ВК, *ужушеја* Гр, *ујанем* коња̀ Ка, то̂ј се *уйрида* Со, *ушорожила* се ВК, *учмајало* ВК, и сл.

Префикс *уз-*:

некуга̀ деца̀ *уздигну* ДБ, *уздрма* ни Ка, оно̀ се *усшура́* да се би̂је (покушава, а слабије је) ДП, и сл.

976. У ГЗ јављају се образовања деминутивних глагола формантом *-ну*: *берне, грабне, једне, кусне, йивне, сийне, цугне*. Овим се формантом образују и тренутни глаголи типа: *бркне, бушне, висне, дрмне, дуйне, ѕврцне, цимне, цасне*.

977. Деминутивност, тј. хипокористичност глагола може се изразити и образовањем помоћу форманта *к*: *глешка, дремка, йодиска се, йивка, йийка, рийка* (скаче), *ручка, свишка, сйавка*.

978. Од ових глагола јављају се и итеративи настали помоћу префикса *йо-* и инфикса *-кује/-кува-*: *йоглешкује, йодискује се, йойивкује, йорийкује, йосвишкује, йоцуйкује*, поглеткувало, попивкувала и сл.

979. Итеративи се често образују променом вокала из основе у вокал *и*: *замиша, зайлиша, исшриса, налиша, насмиша, насмица, огриба, одлиша, йрейлиша, йримица, сайлиша, смиша, сйлиша, срийа*.

Један број глагола јавља се са образовањем итератива формантом *-евљ(а)*: *виђевља, крийевља, сйашшревља*.

Прилози

980. Прилози су непроменљиви облици, али настајали су по различитим творбеним моделима.

Именички прилози настајали су по обрасцу:

1. окамењене падежне форме: *зими*, *леше*, *вечером*, *крадом*, *кришом* и сл.;

2. сложенице настале од предлошко-падежних конструкција: *дойролеш*, *увечер*, *йривечер* и сл.;

3. сложенице од именице и заменице: *данас*, *ноћьс*, *въздьн* и сл. Видети и т. 828.

Придевски могу бити:

1. само од придева: *дрйаво*, *горо*, *убаво* и сл.;

2. сложенице од предлога и придева: *наново*, *одново* и сл.

Могу се јавити и заменички, бројни, глаголски, као и прилози који, по Белићу, личе на предлоге (вид. т. 827).

Партикуле се додају многим прилозима, али не утичу на њихово значење. Вид. и т. 844.

СИНТАКСА

Именице

981. У употреби именица у реченици нема никаквих специфичности којима би се ГЗ разликовао од књижевног.

О употреби именице *сред* у предлошкој функцији у т. 1114–1115.

982. О употреби окамењених облика именица у прилошкој функцији било је речи у т. 446, 471–472, 518–520, 508, 828.

983. О употреби именица уз збирне бројеве у т. 666.

Именица може бити употребљена и у својству квантификатора уз другу именицу: *џа̏к сли̑ве* Га, набра̏мо *ко̏ла ца̏ревицу* Се, и сл. Вид. и примере у т. 1003.

Заменице

984. Ретко се употребљава присвојна заменица за свако лице: сва̏ки си *сво̏ју* му̏ку зна̑ Гр. Много је чешћа употреба ове лексеме у значењу „род, рођак“: при̏ча ми она̑ да вој е *своја̑* Га, ја̑ сам вој *своја̑* Га, ми̑ смо *свои̑* Га.

985. Заменица *си* често се употребљава незаменички, у служби речце за појачање: да̏до *си* вој па̏ре ВК, у го̏дине смо *си* ВК, сва̏ђа *си* се са сви̑ о̏д ред РД, и о̏н *си* се вр̏ну Со, и ко̏лко су *си* му дали̑ пр̏ве цену̑ ВК, ти̑ ће *си* се па̑ сна̏јдеш Со, нека *си* га упра̏ља ДП, уме̑ш и да *си* оме̏сиш Со, з Де̏су говоре *си* Се, што *си̑* га неси̑ доне̏ла РД, и снаа̑ *си* ми не ма̏ри ДДр, да не мо̏ж да *си* про̏јде од њи̑ ВК, два̑ *си* телеви̏зора има̏ли РД, ја̑ *си* па спа̏вкам ДП, ал све̏кър *си* могу̏ћан НС, и о̏н *си* отиде̑ НС, ја̑ *си* продужи̑ ВК, ја̑ *си* штапче̑ но̏сим М, ми̑ би *си* могли̑ ВК, о̏н *си* до̏прави ку̏ћу Со, мла̏дачка *си* Га, вами̏лија *си* ми ДП, они̑ *си* ку̏пе РД.

986. Редупликација личне заменице није необична за ГЗ, мада није ни пречеста: ће *га* уте̏пају *њѐга* Гр. Остали примери дати су у т. 567–568, 573–574, 577, 583.

987. Могућа је и плеонастичка употреба личне заменице[447]:

и̏ма ли *гу Лепо̏сова* ДП, ене̑ *га на̑ш би̏вши пресе̏дник* Гр, ене̑ *у дево̏јка* Ча, ни̏кој *га* неје̑ виде̑о *бо̏га* ГБ, ка̏мо *га она̏ј пресе̏дник* Гр, те̑ *гу тетка Нико̏лка* ДБ, те *га Вла̏јко* ДБ, те *га на̑ш та̏тко* Гр, и сл.

Енклитички облици посесивног датива личних заменица у синонимији су са присвојним заменицама. Примери у т. 999.

---

447 Богдановић: 1987, 226 и нап. 364.

988. И овде се у емфатичном значењу 'много, колико' чује: *шта́ га* е шпијуна́жа било́ Гр, *шта́ га* е на́род Се.

Придеви

989. О употреби придева одређеног или неодређеног вида било је речи у одељку о придевском виду у морфологији (т. 618–620). ГЗ формално семантички не разликује придевски вид.

990. Могућа је супстантивизација придева, када они не мењају облик, али се употребљавају именички:

при́демо и при *ста́ри* Ча, не̏ма *мла̀ди*, не̏ће ни́кој са *ста́ри* да се дру́жи Ча, ја́ сам слуша́ла *ста́ри* Та, порад *ста́ри* све̏ Та, и сл.

Бројеви

991. Број *један* често се употребљава у значењу „неки", када има и множину: били́ смо с мое́га та́тка на сва́дбу *једну́* ГБ, ја́ овако́ј *едну́* кицељу но́сим ГБ, у Га́цинан су има́ли *едни́* као одржа́вање Гр. Вид. т. 650.

992. Овим бројем казује се и приближност: мо́жда и́ма *едно* два́ес, три́ез ду́ше Гр.

993. ГЗ позната је и употреба ове лексеме са асевeративном функцијом у емоционалном апострофирању[448]: сто́ко *је́дна*! ВК.

994. О компарацији броја *први* у т. 635.

Из синтаксе падежа

995. Осим номинатива и вокатива, у ГЗ могуће је говорити још о функцији датива. Све остало што је везано за синтаксу падежа у вези је са општим падежом. ОП може бити употребљен без предлога и са предлозима. Како предлози нису у истој функцији и значењу као у књижевном језику, то ћу ја дати преглед конструкција *предлог* + ОП према нредлогу, трудећи се да наведем што више могућих конструкција са сваким предлогом и што више функција у којима се тај предлог користи. Као и у књижевном језику могућа је и синонимија, па ћу се, понекад, на њу позивати, док ће некада бити учињено поређење са стањем у књижевном језику.

Номинатив

996. Употреба номинатива у ГЗ не показује необичности у односу на књижевни језик. Номинатив налазимо у служби субјекта и његових одредаба и као именски део предиката, за шта није потребно посебно наводити примере.

997. Номинатив се узима и при поређењу: нее̏ поступи́ла како *чове́к* ВК.

998. Уз показне речце *ево*, *ено*, *ето*, када у књижевном језику стоји генитив, у ГЗ јавља се номинатив:

еве̏ гу *при́колица* ДП, те̏ гу *рука́* ДБ, ене̏ у *дево́јка* Гр, и сл.

---

[448] Ивић: 1963, 22.

Датив

999. У функцији посесивног датива: свекр̏ва што *ми̏* е ВК, ја̏ сам *во̑ј* ма̏ти РД, сна̏јка *ни* е умре̏ла Ли, и *ово̏му* еда̏н си̏н Ча, Ди̏ча *ги* е де̏да Ли, шта̏ла *чове̏ку* Гр, *мојѐму де̏дети* бра̏т ЗТ, *Нико̏ле* и *Мили̏нке* ма̏ти ДДу, пројдо̏ *љу̏дем* преко гу̏мно ВК.

1000. У функцији датива намене: *њо̏ј* да̏ва Со, однесе̏м *во̑ј* си̏рење Ка, да̏доше *во̑ј* некакво̏ ћѐбе Ка, ка̏жем *поко̏јному о̏цу* Гр, но̏си га *сре̏ском на̏чалнику* Гр, однесе̏м во̏ду *деца̏м* Га, све̏ *њи̏м*, *деца̏м* РД, *Зо̏рке* доне̏л текне̏ ДДу, *Кароли̏не* да поша̏љемо ја̏јца ДДр.

Општи падеж без предлога

1001. У функцији објекта: и *њѐга* ува̏те ВВ, са̏де *ду*ᵊ*а̏н* Се, калу̏пимо *дува̏н* ДДр, ми̏ смо *те* повали̏ли Ка, пра̏шка *жи̏то* Ка, и̏ма *коња̏ јарови̏тога* ДДу, кьд ма̏шим ја̏ *о̏чи* Гр, и *барани̏ју* набра̏мо Со, накладе̏м *о̏гањ* ВК, музе̏м, *сви̏ње* по̏им РД, а го̏ре напра̏и *поја̏ту* Ка, да си напра̏и *коло̏* Гр, да *га* преме̏ниш ДП, држа̏л *мо̏мци* Со.

1002. Уз негацију, тамо где се у књижевном употребљава словенски генитив: нее̏ имало ни̏какав *боја̏знос* ДДу, она̏ не̏ма *ку̏ћу*, не̏ма *ку̏ћиште* М, значи, нема̏ле ни *каши̏ке* ВК, оно̏ та̏мо не̏ма *на̏род* ко што е овде̏ ВК, кад оти̏деш, не̏ма *врта̏ње* М.

1003. У функцији партитивног генитива: *по̏ла ки̏ло млеко̏* Со, оно̏ *полови̏н све̏т* оста̏ло наме̏тено Та, оно̏ ва̏ти *ма̏лко маглу̏* М, *иља̏до ки̏ла кро̏мпир* ГБ, *и̏љаду ки̏ла во̏ду* Ка, *ма̏лко ква̏сац* ВК, *котьл во̏ду* Га, *ше̏рпу пу̏њене папри̏ке* ДП, *за̏лок ле̏б* Ка, то̏ј смо ми̏ има̏ли *мло̏го во̏ду* Ча, и сл.

1004. Уз глаголске именице: у *куку̏руз брање̏* РД, до *куку̏руз брање̏* Ш, *чисте̏ње ору̏жје* Ка, *одржа̏вање ре̏д* Гр, и сл.

1005. У значењу темпоралног генитива: па га чу̏ваш *це̏ло ле̏то* ВК, нели *једну̏ го̏дину* тако̏ј Ка, *це̏лу но̏ћ* Ђо̏рђа пуши̏л ВК, *ову̏ј го̏дину* три̏ ја̏гњети сам има̏ла ДП, па се раде̏ло *сву̏ но̏ћ* Ча, несам искочи̏ла *це̏лу зи̏му* Га, *це̏лу но̏ћ* седе̏ја и о̏н Гр, па све̏ *ту̏ј но̏ћ* пла̏тим ДП, дојдо̏ *едну̏ је̏сен*, *дру̏гу је̏сен* она̏ умре̏ Га, и сл.

Општи падеж с предлозима

1006. Многобројна су и разноврсна значења конструкције *предлог* + ОП. То је једна од најзначајнијих балканистичких одлика која је захватила ове крајеве. Губитак синтетичке деклинације надокнађује употреба предлога уз ОП. Преглед грађе даћу према предлогу:

Без:

1007. Обично је у функцији немања, изузимања онога што значи реч у ОП с којом је предлог: не̏ће *без ђу̏бре* ГХ, сеља̏к, па *без та̏тка* Со, оста̏домо *бес ле̏б* МКу, отидо̏ си *бес кице̏љу* ГБ, оће и *бес па̏ре* Ча, *без мојо̏га чове̏ка* ДП, ко дете̏ *без ма̏тер* РД, и *бе ср̏це* ДДу, оста̏л *без ру̏ку* ДП, та̏ј бо̏јлек *без рука̏ви* Ча, за ме̏не *без ме̏со* Ка, и сл.

Врз/врез:

1008. Овај предлог има вредност стандардног *ūреко* или сл.[449]: чове̏к *врз чове̏ка* Гр, едно̏ *вр̏з друго* М, а ја њу̏ па *врез ње̏га* ВК, вр̏љајте ту̏ј зе̏мњу, ћу̏шкајте *врз ње̏г* Гр, и сл.

1009. Са значењем начина вршења радње: *врз ши̏ју* га за̏кла Гр, *врс ши̏ју* га ко̏љу Гр.

До:

1010. „Предлогом *до̏* означава се нека граница"[450], просторна или временска, односно досезање кретања до те тачке.

1011. Завршна тачка кретања, тј. географски објекат као циљ до којег досеже кретање: до̏деше *до Присја̏н* РД, *до оне̏ј до̏лње ћуūри̏е* Гр, да и̏дем *до Га̏џинан* ВК, колко *до шебечку̏ ūла̏нину* Ка, *до на̏шо село̏* го̏ре Га, *до ћуūри̏ју* га загње̏ла ДБ, отидо̏мо *до Ма̏рину Куūи̏ну* Гр, и сл.

1012. Понекад се за појачање употребљава и речца *сьм*[451] и, ређе, *чак*: овде̏ вој е ку̏ћа била̏ *до сьм, до ūу̏ū* Гр, *до сам Кра̏сūавче* вој е ку̏ћа ДП, расе̏чена па до̏ле *до сам кра̏ј* РД, одо̏вде па та̏м запасу̏е *чак до Бла̏гоју* ДДр.

1013. Некада је та тачка временска граница: све̏ *до̏ јесен* Ча, *до Вели̏гден* Ча, *до Крсūо̏вдан* Ча, ја̏ сам га накрани̏л саг *до ūое̏ње* Ка, *до Свеūога Нико̏лу* Ка, *до Гми̏ūровдан* Ш, *до Свеūи Ра̏нђел* НС, *до Пе̏јчин дан* МКу.

1014. У значењу узрока: нее̏ му *до ūо̏ј* Га, неје̏ било̏ *до ūа̏ре* Га, и сл., а у синонимији са *до + Г*[452].

1015. За исказивање месног односа: све̏ едно̏ *до̏ друго* налега̏ли Со, све̏ тоја̏га *до ūоја̏гу* наре̏дене ДДу.

1016. За ограничавање у простору или времену често се користи конструкција *од + ОП ... до + ОП*[453]: *од Ђу̏рђовдан до Гми̏ūровдан* Ка, *о цаг до јуūре* Ка.

За:

1017. Узрок: немо̏ј да пла̏чеш *за ѕвона̏ц* Ка, ако те те̏пам *за ūо̏ј ūуше̏ње* Ка, да те убие̏ *за за̏лок ле̏б* Ка, и тьг било̏ кри̏за *за ле̏ба* Со, ја̏ сам ђ̏ја *за једе̏ње* ВК.

1018. Објекат: же̏љна *за уну̏чеūу* Се, ме̏не, ду̏шо, сьг не интере̏сује *за мо̏мци*, но *за де̏де* Га, *за де̏де* ме интере̏сује Га, о̏н се, бре, растужи̏л *за ūа̏ūу* Га.

1019. Коме, односно чему је што намењено: *за на̏с* она̏ј говња̏р ВК, *за њи̏* коко̏шке РД, неје̏, неје̏ то̏ј *за на̏с* Се, на̏ му *за̏ душу* Га, при̏мен *за мили̏цију* Се, само ни̏је *за клање̏* ВК, што оста̏де, ово̏ј *за си̏на*, ово̏ј *за уну̏ка*, ово̏ј *за ūриеūељ Жикини* ДП, ју̏жја *за жи̏ūо* Ли, ту̏рим во̏ду *за свињу̏* ВК, чу̏вам си *за уко̏ū* МВ, же̏нско ће оста̏не *за домазла̏к* ДП, преде̏мо *за че̏рге, за ūла̏ūна ūр̏ūена* Га, но̏сим ја̏буке *за еде̏ње* ГБ, не̏мам *за ūро̏даву* Га, ђа̏ци и̏ма да беру̏ *за учи̏ūељи* Ча, спре̏ма *за ме̏не* ГБ, и сл.

---

449 Симић: 1980, 54.

450 Јовић: 1968, 164.

451 Богдановић: 1987, 236.

452 Ракић: 1995, 534 (14).

453 Богдановић: 1987, 236.

1020. Женидбено-удадбени односи: па се одала *за њега* Ли, после сам ја дошла *за њега* ДП, мораш *за нашога момка* да пођеш ГБ, ели да те даду *за школуванога* Ча, удавала е гу *за еднога Бошка* Га, она си отиде *за онога Жику* Га, и сл.

1021. Циљ: да питуе *за мои* Ли, појдем *за нешто*, па забраим МВ, дојдоше, питуваше *за мен* ВК, диду *за наслеђство* РД, леб даде *за цигаре* Ка.

1022. Као допуна глаголу *сматра(ти)*: неје гу сматрал *за девојку* ДДу.

1023. Правац и циљ кретања: кад смо пошли *за тамо* Ка, отидо *за Ниш* ДП.

1024. Циљ ради којег се врши радња, односно „да се нешто нађе и донесе“[454]: идемо *за млеко* у подне Га, сьз Благоју отишьл *за дрва* Ча, иде *за писмо* Ча, дор отоше *за матику* Ча.

1025. За означавање количине: а куј дал *за двеста педесет* ВК, остало *за едну шачку* Гр, има *за десет казана* Га.

1026. Временско значење: там *за пола годину* ДДр, *за Велигден* Гр, *за Госпођиндан* ГХ, *за Бадњи вечер* МКу, тој е било *за први свецки рат* Га, *за време Турци* Га, и сл.

1027. Прилошки: па, што ће човек, *за век* ли ће Га.

1028. У значењу *о + Л*: *за куга* тој (причаш) Ка. Вид. и т. 1061.

Због:

1029. У генитивном значењу узрока: оне *због пашальк* ВК, *збо козу* Се.

Из:

1030. „Порекло онога што је другде стационирано“[455]: јагње *из јегьл* М, *из пашалак* ВК, кь дојдоше *из рат* Ча, поприка *из турцију* ВК, ишьл *из њи* ДДр, ишьл *из Београд* Се.

1031. „Географска локација или место порекла онога што управна реч значи“[456]: озгор *из Кладанац* Ш, *из Књажовьц* ДП, одозгор *из Заплање* ГБ, *из Лесковац* тија што е МВ, *из Врпоп* што е Ш, овде *и село* ВК, *из Красшавче* вој муж Кр, *из Дољни Барбеш* ГБ, један *из Душник* Гр, *из наше село* Ка, овдека исто *из нашу малу* Ка.

1032. Порекло: татко вој е родом *из Крсшавче* Ка, ја сам *из Гркињу* девојком ГБ.

Испред:

1033. У синонимији са предлогом *пред*: има една њива *испред нашу кућу* Гр, туј *испред шталу* Га, у позиционом значењу, према књижевном *испред + Г*.

Код:

1034. Употребљава се у значењу „бити налазити се у сфери“[457] онога што стоји у ОП уз који се налази овај предлог: остави *код едну друшку* едни опьнци ВК, отидо доле *код Миланку код братаницу* ВК, *код мос* да буде М, ишла *ко девера* Се, такој сам се провела *ко тайка* ВК, несьм чула да ли вика *кот Станку*, да ли вика

454 Ивић: 1963, 14.

455 Симић: 1980, 44.

456 Симић: 1980, 44.

457 Ивић: 1963, 23.

кой Сшанка ДП, ја̏ сам *код њи̏* била̏ ГХ, би̏л *код йой Крсшу* слу̏га ВВ, *код на̏шога на̏чалника* Гр, *код његовога башшу̏* ДП, *код на̏с* је обича̏ј Со, *код мо̏с* онде̏ Га.

1035. Облик којим је обележено лице — циљ, односно крај кретања: а̏јде *код сшрину* и *код чичу* ВК, она̏ си ошла̏ *код синови* ДДу, реко̏, ће ди̏деш *код Зорана* Се, оти̏дем ја̏ го̏ре *код децу* и *код бабу* Ча, опту̏жи га неки̏ *код на̏чалника* Гр, и сл.

*Кре/кр*а:

1036. У овом облику исти се предлог јавља и у Понишављу, а у нешто измењеном лику код Галипољских Срба[458].

У ГЗ *кре* је у синонимији са *код*, односно *к(а)*:

девојка си била̏ *кра момка̏* РД, та̏мо *кра милицију* рекъл Ли, и̏ма *кра Мењача̏* ВК; и они̏ по̏јду *кре њу̏* РД, ја̏ не мо̏гу *кре Виду* да оти̏дем РД, о̏н оти̏де *кре едну̏ жену̏* ДП, пу̏но су га доводи̏ли *кре на̏с* РД, па ишли̏ *кре њи̏* Се, отидо̏ ја̏ *кре њи̏* та̏мо Се, ће ди̏у (да иду) та̏м *кре њег* РД, и̏деш ли *кре ови̏* Се.

Са удвојеним предлогом је: и̏де на *кре Мораву* Ча.

*Кро*з:

1037. Казује да нешто пролази с једне на другу страну појма с именом у ОП уз који овај предлог стоји: а Кр̏ста *крос прозор* ДДу, *крос Комарицу* ДДу, *крос планину* ДДу, ната̏м *кроз шљивари̏* ВК, па га *кроз воду* прома̏кнеш Ча.

1038. Неки од ових примера употребљени су у просекутивном значењу, у синонимији са *йо* + ОП[459].

*Куде/кид*е:

1039. У синонимији је са предлогом *код*: овде̏к бьш *киде моу̏ кућу* ДДр, на *киде* гу̏мно Ће, *киде оној дрво големо* Ча, *куде гробје* ДДу, ће ди̏де *куде сесшру̏* ГБ, ту̏ј *куде задругу* Га, и̏ди та̏м *куде децу*, бре, и *код жену̏* Гр, ће ди̏де *куде сесшру̏* ГБ, та̏мо *куде аушобуску сшаницу*, па до̏ле *куде онија дом* Ча, седи̏ си *куде бабу* ДБ, и сл.

*Н*а:

1040. Посесивност: Мари̏на Вла̏детова, та̏мо *на Владу* Та, *на млого шија* полипса̏ле коко̏шке ВК, ова̏м, *на комшие*, *на овија* е а̏мбар Та, она̏ е у̏јна *на шога Раче* Со, било̏ *на шога моега зеша Владу* Со, овде̏ *на Сшаноју* ћерка ДП, и сл.

1041. Време вршења радње: и̏демо на собо̏р *на Пешровдан* Ча, *на Велигден* но̏симо ДДу, *на едьн Сйасовдьн* М, ишли̏ смо *на Свеши Јован* Ча, отидо̏мо *на Свеши Николу* на собо̏р Ли, *на Покладе* се лаја̏ло јајце̏ ВК, *на дан Госйођиндан* Ка, па ги лу̏чимо *на Гмишровдан* Га, на собо̏р *на Водице*, *на Богојављење* и го̏ре и̏демо и *на Пешровдан* Ча, о̏н је па купи̏л би̏л *на Свешога Саву* ДП, и сл.

1042. За временско трајање: па *на недељу* ме̏симо Ча (у значењу „по недељу дана непрекидно").

1043. Циљ и правац: а̏јд *на кладанац* ВК, она̏ *на воду* отиде̏ Та, на̏јпрво *на воду* ди̏дем ДДр, ја̏ сам та̏мо *на воду* дошла̏ ДП, а̏јде *на рабошу* Ча.

---

458 Рукопис докторске дисертације Љ. Ћирића, *Говор Понишавља*; стр. 233. Има само један пример: радујемо се *кре* њи̏, и тамо је, по Ћирићу, конструкција *кре* + *ОП* у синонимији са *йокре* + *ОП*. У облику *кр* јавља се и код Галипољских Срба. П. Ивић га тумачи редукцијом ранијег *крај*, али са померином семантиком. Ивић: 1957, 81. и 314.

459 Милинковић: 1988, 116 и нап. 17.

1044. Начин: *на ра̏жањ*, па се обр̏та, обр̏та МВ, ја̏ прве̏ *на цу̏цку* РД, држи̏м с ру̏ке и но̏сим *на гла̏ву* ВК, копа̏ли *на̏ руке* ДП, же̏ли *на̏ руке* ДБ, едни̏ *на но̏ге* стоје̏ ДП.

1045. Место: и̏ма *на леју̏* Се, неће *на леју̏* Се, *на ћо̏шку* ту̏ј Гр, *на ветри̏ну* ВК, *на ја̏стагач*, овако̏ј МВ, *на аста̏л* је кад го̏сти до̏јду Га, и сл.

1046. Са значењем средства: све̏ напраене *на маши̏ну* Ча[460], *на куде̏љу* намо̏там, па въ̏здан преде̏м ВК, измо̏тамо *на ви̏тел* Со, *на вија̏кер* сам се дове̏зла Га, *на оне̏ј ву̏рке* преде̏мо ДДу, пшени̏цу ме̏љемо *на млине̏ви* МКу, *на разбо̏ј* и тка̏емо Со, да те̏ра др̏ва *на тра̏ктор* ДП, па *на обра̏мку*, па го̏ре Га, преби̏рам ги *на ни̏тке* Ча, и сл.

1047. Намена: но̏сим *на козу̏* ГБ, рече̏љ ете̏ *на сна̏шу* НС, *на јетр̏ве* чара̏пе Га, да но̏симо *на изви̏дницу* Ка, да но̏сим ја̏ *на ту̏ј изви̏дницу* Ка, па *на де̏цу* ку̏а Гр, да ми поете *на к'е̏ркицу* ДДу, све̏кру ве̏чером даде̏м и *на де̏вери* и *на јетр̏ве* Га.

1048. Крајња тачка у простору, тј. „обележавање објекта чије је досезање циљ кретања"[461]: ми̏ и̏демо ве̏чером *на јегъ̏л* ДДу.

1049. Правац кретања: ишъ̏л *на Дубра̏ву* ВК, одову̏д удари̏ли *на Га̏бровац*, па *на Берба̏тово* Гр, и сл.

1050. Фразеолошки: ле̏б *на мања̏к* ВК, ма̏з *на мањъ̏к* и ме̏н Гр, утепа̏ли *на ме̏сто* Ка, *на они̏ја све̏т* Со, неће пасуља̏к *на го̏л стома̏к* ДДр, у̏ста нека ми оти̏ду *на ти̏л* Со.

Над:

1051. У инструменталном значењу, „у функцији одређења места"[462]: о̏дма онде̏ *нада пу̏т* Та, на на̏шога зе̏та *нат пу̏т* Гр, овде̏ *нада село̏* Га, и сл.

1052. У значењу књижевног *изнад + Г* „за оријентационо означавање места"[463]: *нада чешму̏* го̏ре Се, овде̏ *нада село̏* Га, вр̏же се *нада ку̏бе* ВК, ту̏ри се *на̏д огањ* ВК, ако ти даде̏ го̏ре *нат пу̏т* пла̏ц Со, *нат ку̏ћу* ги одведе̏ ната̏м ГХ, *нат село̏* овде̏ Ка, до они̏а пу̏т *над гро̏бје* Га, и сл.

*Низ(*а):

1053. У деорсоперкурзивном значењу: *низ ре̏ке, низ ре̏ке*, па преко авли̏ју отидо̏ше ВК, пројдо̏мо *низ Про̏мку* М, и̏ма га овде̏ *низ ре̏ке* ре̏дом МКу, омакну̏ше се *низа стену̏* Ка, и̏ду они̏ *низа село̏* Гр, дојдо̏ ја̏, и ва̏тим *низ Душа̏нову у̏лицу* Гр, и сл.

*Од(*а):

1054. За означавање материје: оно̏ *од врбо̏вину* издла̏бено МВ, накр̏шимо *од бу̏чје* шу̏му ДДу, натро̏шим она̏ј зрнца̏ *од жи̏то* ВК, цеђ напра̏имо *од пе̏пел* Ча, завръ̏зка *од шами̏у* Ча, *од ба̏кр* М, на аста̏л *од бајто̏н* РД, свињка то̏ј е *о др̏во* МКу, *од сла̏му ра̏жену* Ча, меша̏њица *о др̏во* Ча, капу̏т голе̏ми *от кла̏шње* Ча, и сл.

1055. У аблативној функцији: ко̏ру *од ора̏* ДДу, Бу̏да скину̏л *од ово̏ј*, *од ра̏дио* ВК, оздо̏л душаме̏ *от кана̏те* Га.

1056. У значењу узрока: *од гла̏д* умре̏ја Гр, њега па стра̏ *о че̏тници* Гр, ал се ја̏ прекрсти̏ *од мое̏ му̏ке* ДДу, ће поцр̏цау *од стра̏* Гр, па се све̏ у̏ста израња̏ве *од кучи̏ништа* ВК, млого и̏маш при̏тисак *од нерво̏зу* ВК, она̏ си умре̏ *од шло̏г* Ка, и сл.

---

460 Симић: 1980, 135.

461 Ракић: 1995, 543 (23).

462 Ракић: 1995, 548 (28).

463 Ракић: 1995, 537 (17).

1057. Темпорално:

а. у значењу почетне тачке у времену: *ош Пешро̀вдан* ната̀мо си зако̀љемо Та, сьг *од чешвршак, пешак* Ча, *од Пѐјчин дьн* НС, ла̀ни *од Свеши Нико̀лу по̀ланскога* Ли,

б. за означавање старости: и онӯј ракѝју *од пе шес го̀дине* Га.

1058. За означавање сродства или порекла: сестру̀ *о шѐшку* ДДу, ѝмам јоште *о ћерку* Кр, нѐко потекло̀ *од шѝја* М, тѝја бра̀т *од у̀јку* бо̀лесан Со, бра̀т *о шѐшку* Ли

она̀ е *о шу̀ј со̀рšу* ДДу.

1059. У поредбеним конструкцијама: о̀н је *го̀р од швоју̀ у̀јну* Ка, о̀н бѝја по̀ ма̀јстор *од свѝ* Гр, о̀н је старѝи бѝо *од мѐн* коџа̀ Гр, не мо̀ж Нѝкина Љу̀бица да е по̀ убава *од мѐне* Га, по̀стар *од њу̀м* Гр, и сл.

1060. За означавање места: цѐл мѐсец га нѐма *о шѐрен* Гр, *од Нѝш* довдѐ Се, *од ону̀ј воденѝцу* — тр̀келе, тр̀келе ДДу, ѝде озго̀р *од Сшоја̀нчовско* ВК, *од шу̀ј на̀шу Голѐм падѝну* Ча, нѐма у *од гу̀мно ВК, од аушо̀буску сша̀ницу* Ча, са̀мо рѐче ла̀п *од гла̀ву* ВК, оту̀д *о шрлу̀* РД, оту̀д *од Душњѝк* М, но̀си но̀ћом во̀ду *од чешму̀* Га, у̀вечер се бавѝл мло̀го *од по̀со* Со.

1061. У значењу предмета о којем се говори, у синонимији са *о* + Л: прѝчамо *од сна̀је*, па *од уну̀ци* Со, *од њѝ* нѐсмо нѝшта разговара̀ли ГБ, *од жѐљку* пѐсма ГБ, врѐве *од ло̀јзе* ДП.

1062. Посесија: оно̀ *ош козу̀* рѐтко (млеко) Га, *од сѝнови* ѝмам (унуке) ДП, адрѐсу *од Нѐшину ма̀јку* ДДр.

1063. Потицање: чу̀ем *од љу̀ди* РД, неѐ ми ло̀шо *о дѐцу* Се, оће тра̀жиш *од Са̀шу* Ка.

Око(л):

1064. У значењу места, тј. простора на коме се што врши или простире: па се *окол оно̀ј сшожѝшше* ДДу, па би си нешто̀ *окол ку̀ћу* правѝл Се.

1065. Приближност: оздо̀л негдѐ *око Нѝш* ли е Ка.

1066. Темпорално: кад *око по̀дне* бѝ Ка.

1067. С пренесеним значењем: комѐндија *око му̀жи, око мо̀мци* Га.

Ошуд:

1068. У значењу *иза, с друге сшране*: чьк *ошу̀д Кру̀шевьц* Ча.

По:

1069. ОП са овим предлогом најчешће се употребљава у адвербијалној позицији.

1070. У локативном значењу: моглѝ смо се ѕѝвамо *по бр̀да* Ли, вр̀цка *по дво̀р* ГБ, *по ша̀ван* сам поврља̀ла МВ, она̀ та̀м чѝсти тра̀ву *по њѝве* Ка, тако̀ј се десѝло *по држа̀ве* Гр, бу̀ни се ба̀ба до̀ле *по шша̀лу* Ли, свађа̀ли се та̀м *по шѝја Длибо̀ки дѐл* Со, а онѝ су та̀м па *по Бѐоград* Со, еда̀н ми е та̀мо *по Нѐгошин* Ли, кькво̀ на̀јде *по а̀мбар* Гр, она̀ е била̀ овдѐка *по шко̀ле* Ли, ку̀ће им *по лива̀де* Га, и сл.

1071. У просекутивном значењу: *по она̀ј пу̀ш* Ка, ѝди *по пу̀ш* РД, ѝде *по пу̀ш* го̀ре Га, о̀н ци се па̀ ма̀је *по пѝјаци* Гр, ва̀те па *по рѐку* Ча, кво̀ ћу дѝм та̀мо *по село̀* Га, и сл.

1072. У значењу секвентивног *иза*: а *по дрљачу* иде трн Со, она *по мен, по мен* ВК, она оздол иде и он *по њу* ВК.

и у синонимији са *за* + *И*: *по њег* нема да пуцу Ка, јуре *по неки комите* Гр, *по њег* мајка трчи Ча, и отиде *по њу* Га, и сл.

1073. У дистрибутивном значењу: *по едьн дьн* дојде Га.

Уместо *на* + А: ја кьт се наљути *по тетку* ГБ.

1074. Начин: *по писмо* га уводим Ча, мада ово може бити и неки вид посредништва.

1075. Темпорално значење: *по Свети Саву* НС, ми смо *по њи* Ка, ськ ће буде четерес дана *по Крстовдан* Ча, два се замењуваше *по мен* Гр, киде ћу ја дидем *по ноћ* Со, и сл.

1076. Количински: *по недељу* ми не идемо Га (мисли се на време од недељу дана), они *по годину дана* Га, осомдесет овце, *по деведесет* Ча, и сл.

1077. Уместо књижевног *за* + И: ко да ће мре *по Богдена* ВК, наноси се, Витке, црнине, наноси *по јадну Љубицу* Га, и сл.

Под:

1078. У значењу места, тј. завршетка кретања, најчешће адвербијално: *под оној ватриште* М, *под вршњици* Ли, *под вршник* Га, он тури нож *под главу* Га, *под едно дрво* отомо ДДу, *под ора* МВ, а нашо на *пот пут* Ча, *пода сливу* ДП, *под онуј шевку* ВК, и сл.

1079. Начин: сьс њега ми *под руку* Ли, *под мишку* се водили Со, увати ме *под руку* ГБ, и сл.

1080. Облик: *под кирију* су Се, Стевановић помиње уз напомену да у том случају имамо „неки терет“[464], мада и то може бити неки вид начина.

1081. „Конструкција *под* + ОП може означавати и чиме је што засађено“[465]: била е *пода детелину* Ли.

Поза:

1082. У значењу књижевног *иза*, „за оријентационо означавање места“[466]: сакрие се *поза камен* Гр, *поза врата* стојим ДБ, и сл.

Позади:

1083. У генитивном значењу места: *позади њума* НС.

Порад:

1084. У генитивном значењу, у синонимији са *поред* + *Г* за изражавање динамике кретања у односу на дато место, као и за интерпретацију позиције уз глаголе мировања[467]:

пројдо *порад гробје* ВК, наши су тели диду *порад бугарску границу* Гр, пролазе они *порад кућу* Гр, онде *порад њи* пројдо ДП,

---

464 Стевановић: 1989, 426.

465 Богдановић: 1979, 119.

466 Ракић: 1995, 537 (17).

467 Ракић: 1995, 535 (15).

колица су *йорад шуйу* ДДу, овде *йорай йуй* стојал МКу, све *йорад слог* наредено ДДу, у тројке *йорад слог* стоје ДДу, и сл.

1085. Уместо књижевног *уз*: *йорад њи* ћу и ја ДП, *йорад њин род* ДП, да си ја будем онде *йорад њи* ДП, и сл.

1086. Уместо *са* + И: кьд сьм *йорад овце* ДП.

Пре:

1087. Казује време вршења радње, стања или збивања које претходи појму с именом у ОП[468] уз који стоји предлог: дошьл у петак *йре свадбу* ВК, да почнеш *йре време* РД, ја знам *йре недељу дана* Ча, ськ су сејали *йре недељу дана* Ка, и сл.

Пред:

1088. У временском значењу: *йред Велигден* ДДу, већ *йред зору* Ча, што се ојагњило *йред Свейога Саву* ДП, и он умрел *йред њега* Га, и сл.

Овде ће у књижевном бити *йре* + *Г* „у функцији временског одмеравања"[469].

1089. Позиционо значење, тј. завршетак неког кретања испред појма с именом у ОП, као и аблативно уз глаголе кретања, а у синонимији са књижевним *исйред* + *Г*[470]: искочи ја *йред кућу* ВК, *йрей кућу* му је Гр, *йред нашу сйреју* ВВ, *йред Крс* онде Гр, ћушне оној говњар, онај ситнеж *йред нас* ВК, прве *йред њи* Га, тањир *йреда свакуга* Га, бегал *йред Бугари* и *йред Немци* ГБ, и сл.

1090. Са позиционим, али и са значењем намене, јесте следећи облик: носим *йрей коњи*, да им турим зоб Га.

Прекај:

1091. У значењу *йоред* + Г, тј. *йокрај*: пројдем *йрекај њега*, па *йрекај нашо* Гр, а ја *йрекај огањ* ДДу, *йрекај майер* овде Га, боље коњи нек пасу *йрекај йуй* ВК, *йрекај њега* Се.

1092. У синонимији са књижевним *у* + Л са просторним значењем: она е све била *йрекај кућу* М.

1093. Уместо књижевног *код* + Г: ја сам *йрекај сйоку* Ча, идо *йрека кромйир* Се.

Преко:

1094. У генитивном значењу да се нешто налази с оне стране или да се прелази по горњој страни онога што је речено ОП уз који стоји овај предлог: имамо си одма *йреко друм* доле Га, онам *йреко ћуйрију* РД, *йреко њину бачу* ДДу, па има *йреко царевицу* врвина ВК, отуд *йреко рид* МКу.

1095. У темпоралном значењу: *йреко йосйи* (док траје пост) ВК, онам *йреко недељу* (после недеље, тј. док траје следећа недеља) ДДу.

1096. Може да значи посредништво, тј. „средство комуницирања, односно начин преношења информације"[471]: чуло се *йреко људи* ДП, овој *йреко йошйу* мора диде Гр, тој сам чула *йреко људи* Со, и сл.

---

[468] Стевановић: 1989, 342.

[469] Ракић: 1995, 536 (16).

[470] Ракић: 1995, 536 (16).

[471] Милинковић: 1988, 155.

1097. У следећем примеру имамо начин на који се нешто чини, мада постоји и известан облик посредништва: *преко наводаџильк* МКу.

1098. У аблативном значењу „више од": *преко доктурицу* там некьква Га.

При:

1099. Јавља се уместо стандардног генитива у месном значењу: легъл *при деду* ДДр, нема уопште да седиш *при њи* ВК, *при њума* ручък Гр, ја само *при кубе* ћутим ВК, чьк у ћелиско *при појате* Ча, остаимо гу *при краву* Ли, и *при кола* стоју ГБ, и сл.

1100. Са речцом за појачање: *при сьм станицу* НС.

1101. Са дативним значењем циља и правца[472]: придем *при козу*, *при кокочице* Се, немој ти горе *при мен* сличајно да приодиш ДДр, дидемо *при њег* РД, приде *при његаСе*, ја отидем *при праци* ДДр, да гу водим ја *при матер* МКу, он дошьл *при њу* ВК, дојдо *при туј жену* ДП, ишьл *при другу* ДП, иде *при мен* Ча, и сл.

С(а)(с):

1102. Социјативно значење: идем *з друшке* ВК, *сьс тој друство* Гр, потепали се *з Богдена* ВК, ми се несмо ставили *с кмета* Гр, *с људи* кад е Се, да ли сам ја *сьс њега* козе пасла ДП, па ју свекрва сводила *сьс инџињери* Со, ишла сам у поље *сьс маћију* ВК, ни *са снају* ДДр, *з брата* и *са снау* Та, ја ли *з бабу* ГБ, ја сам се *сьс вас* огрешил Со, *сьс какву* идеш Со, баба една стара бега *сьс нас* МКу, пошло *сьс њи* ДП, и он *сьс њу* ишьл Со, кад идомо *з дете* ВК, не знам *с неког* да е ишла ВК, *с њојнога домаћина* Гр, не само *сьс мен* Ка, ел си се договарала *са сина* Се, не врեви *сьс матер* Со, и оно закасало *сьс нас* Ли, отидо си *са жену* ДП, отидомо едьмпут *са Драшка* и *с Миру* Ча, и сл.

1103. 'Као средство реализације садржаја'[473] када у стандардној штокавштини иде инструментал без предлога, или у значењу оруђа: и спустил се *с еликоптер* Гр, одвезе ни *с кола* Ли, *са комбај* си Ча, ели га носе, али *сьс волови* Со, па смо срећни *с овај бурићи пластична* ВК, неће *сьс плуг* ко ськ Со, не *сьс копачицу* Со, *сьс волови* смо си врли Ча, отуд га довози *сас коња* и *с чезу* Ли, *са чезе* иду Ча, него *сьс сејалицу* Со, а не *сьс дрљаче* Со, *с трактор* једьн ДДр, *с мотор* зачас Ли, па ме пребаци *сьс кола* ДП, и сл.

1104. Неправа узајамност међу субјектима од којих један доминира, а други има подређену улогу у остваривању глаголског садржаја[474] изражена је у примерима: кьд сте ишли *с коња* ГБ, овија иде *с овце* Ш, идем *с овце* ВК, овчар иде *с овце* Ча, и сл.

1105. Значење тзв. квалитативног инструментала: *с три ногарке* Га, чарапе *сьс подвешку* Ча, јегрек, оној *сьс лесе* Ча, огрлицу *з дукати* МВ, кожу *сьс рукави* ДДу, има онеј *сьс вуницу* МКу, чашу *сьз две дршке* ДП, кошуље *с рукави* Га, и сл.

1106. Начин: дал си ме татко *сьс руку* Со, и овој *с муке* Ли, муа *з главу* ДДу.

1107. Неки вид заједништва, али не и средство, казује се у следећим примерима: ете и кравајарке *сьс погачу* ВК, корпу и *с јаја* у њума ГБ, он одовуд *з гајде* Ча, и сл.

---

472 Ракић: 1995, 522 (32) има „*при* + *ОП* за обележавање лица као циља кретања".

473 Симић: 1980, 117.

474 Симић: 1980, 117.

1108. У значењу инструментала оруђа: *сьс шрн* закачи ВК, па *с пепел* усолимо МВ, *сьс ножеви* ВВ, овак *са срп* ДДр, *с тојаге* ударили ВВ, па *сас уму*, нема сапун ВК, *с вилу* овуј гвоздену Га, покријемо *са сламу* Ка, *с тојашку* ДП, *сьс брану* смо влачили Со, *с конопче* Гр, *са сукаљку* ДДу, саг *сьс акцентију* М, ја само познавам што мрда *сьс уста* ВК, *са срп* смо жели Ча, Бошка е убил овај *сьс камен* Ча, и сл.

1109. За одређивање дела тела на коме се манифестује дата особина: ћорав бија *с едно око* Гр, неки сакат *с руку* Гр, и сл.

1110. Време вршења радње, када се *с* + ОП употребљава као адвербијализовани темпорални облик: *с јесени* оне ги лове В.

(С)према[475]*/(с)прома*:

1111. Темпорално: *према Први мај* на два дана М, *спрома Свети Ранђел* НС[476].

1112. „У односу на х, у понашању према х“: није бил рђав *према мене* Ка.

Спроти/спрати:

1113. Обично у синонимном значењу са предлогом *(с)према*, у значењу „у односу на х, у понашању према х“: къко смо ми *спроти њи*, они ће *сприти нас* ГБ.

Сред:

1114. Употребљава се као предлог са значењем добијеним према именици средина и са предлозима формира предлошке изразе[477]: *на сред кућу* оџак Со, *у сред село* Гр, појдомо *до срет пут* ВК.

1115. И темпорално: *у сре дьн* МКу, *у сре дьн*, стоеше сланце на сред небо Ча, и сл.

У:

1116. Локативно значење места: татко вој *у Аустрију* Та, ни *у Гаџинан* сьг никькво нее Га, туј *у кућу* умрла РД, *у двор* и поим Ка, кућу су запраили *у Душник* Ка, *у појату* смо га врли Гр, онам *у Бучје* Ча, седну *у ћошку* Га, нема двас човека *у село* Га, на службу *у Крваџко* ГБ, и сл.

1117. Акузативно значење правца и циља: иде *у Гаџинан* Ли, димо *у његово село* Га, дошьл *у Вртоп* ДДр, оди *у кодник* Гр, одма иду горе *у Промке* ВВ, ајд *у Редьк* ДДу, па се дигомо *у Крстино гумно* доле, *у Млаку* ВК, идеоше *у прошњу* Ча, ишла сам *у додолице* МКу, и сл.

1118. И са појачивачем *чак*: шћеш *чак у Росуљу* Ча.

1119. Са циљем да се нешто нађе и донесе: ишьл си *у јагоде* Ка, иде се *у цвејке* Ш, ишло се *у дрва* ГБ, и сл.

1120. Време: *у детинство* смо се много мучили ВК, много су имали *у јесен* МВ, *у четвртак* растури Гр, отели ми се крава па *у петак* РД, *у тија пости* знаш кво сам јела ВК, набрамо се *у недељу* ДП, место да дојде *у суботу* ДП, Па, *у деветнаез године* (се удала) Со, Јелена кьд дојде *у понеделник* Ча, не знам *у кои дьн* Га, *у недељу* се ми надамо ће дојду Гр, једна умре *у ѕьдње године* Га, и сл.

1121. У значењу средства: н умем, душо, *у машину* Га, возим си се *у кола* Гр, *у цеђ* ги перемо, *у пепел* Га, и сл.

---

[475] Маретић: 1899, 542 бележи облике *према, прама, спрема, спрама*.

[476] Богдановић: 1979, 113, фуснота бр. 41.

[477] Симић: 1980, 56.

1122. Идиоматизована употреба: да сам *у̓ свет̄* ѝшла̀ ГХ, језѝк *у кућа̀рку* ДП.

1123. Количина: *у крива̀че* МВ.

1124. Уз глагол *гледат̄и* и сл.: тѝ ли не глѐдаш *у њѝ* Га.

*Уз(*а):

1125. Јавља се као у књижевном у суродперкурзивном значењу: *ус ка̀мен* се ка̀чи Ча, ватѝли *узону̀ј долѝну*, *уз она̀ј мо̀с* ѝду Гр, *уз на̀сип̄* одоздо̀л ѝду Гр, крену̀мо *уз ону̀ј у̀збрдничку* ДДу, уватѝ па *уза село̀* појдо̀ ДДр, дојдо̀ овдѐка *ус кап̄ѝју* ВК.

1126. Позиционо значење везано простим обележавањем близине: *уз огњѝшт̄е* МВ, него се усправѝја *уз ду̀ар* Гр, *уза сва̀ко др̀во* М, свѐ си *ус кот̄ьл* МВ, не седѝм *уз аст̄а̀л* Га, да бу̀де *уз на̀шога војнѝка* Гр, и о̀н стоѝ *уз њѝ* Гр, спа̀л *уз ма̀јку и т̄а̀т̄ка* Ча, лѐго *уз њѐга* Гр, и сл.

1127. Као гранична тачка завршетка кретања: ту̀ри гла̀ву *уза сьм п̄ро̀зор* Гр, *уза шла̀т̄ер* ДБ, и сл.

1128. Предлог *к*, „једини који се и у руском и у српскохрватском језику употребљава само са дативом“[478], у ГЗ је непознат.

Удвајање предлога

1129. Појава није нова, ни непозната[479].

от̄ п̄о т̄рѝес, чет̄ерѐс кѝла Гр;

кьд по̀јдеш *за на до̀ле* Гр, па однѐсе ја̀гње *за на т̄емѐљ* Со, *за на гу̀шу* ВВ;

о̀н мр̀дну *на куде мѐн* Гр, бьш овдѐка *на куде Видо̀совино* ВК, *на киде Грда̀ницу* наго̀ре Ча, *на куде Града̀ницу* Ча, *на куде Мора̀ву* Ча;

на кре Мора̀ву Ча;

кьд ѝде *за код њѝ* Га,

за у Дра̀јчину Ба̀ру Гр, свѐ *за у шп̄о̀рет̄* исѐко Ка, *за у ва̀шо село̀* Ка, мѐне да оста̀не *за у ло̀јзе* ДП, беру̀ кро̀шње за до̀ле, за го̀ре, *за у Дра̀говје* ДП, то̀ј е *за у недѐљу* ДП, ја̀ ти, ма̀јке, несьм ни *за у п̄ѐськ*, ја̀ ти, ма̀јке, несьм ни *за у ко̀ла* ДП, млѝво ће напра̀и *за у воденѝцу* Ча, појдо̀мо мѝ с една̀ др̀ва *за у Ба̀њу* Гр, љу̀ди *за у ру̀дници* Гр, Дра̀гану дошло̀ *за·у милѝцију* Се.

Поредбене конструкције

1130. У поредбеним конструкцијама део са којим се пореди може бити у номинативу или ОП. Разлика се уочава онда када ОП није једнак номинативу.

Копула *к(а)о*:

1. ѝсто *ко* и *т̄ѝ* Се, она̀ у нѐма, два̀ес кѝла *ко ја̀* Ка;

2. бьш *ко мечкара̀* ДДр, нека̀ старедѝја *ко мѐне* Га, висо̀к ѝсто *ко мѐн* Ча, младѝћ једа̀н *ко ва̀с* Ка, прѝлично *ко на̀с* гово̀ре Гр, а тво̀р *ко ма̀чку* ГБ, тако̀ј *ко т̄ојагу* РД.

У ГЗ нисам чула облик *ки*[480].

478 Милинковић: 1988, 29 и нап. 49.

479 Стевановић: 1964, 381, Јовић: 1968, 172–174; Богдановић: 1987, 244–245, Богдановић: 1979, 130.

480 Богдановић: 1987, 229.

Колко:

висо̍к *колко* вра̍та Ка.

Како:

при̍јетељ цр̍че *како* ђа̍во Гр, она̍ј платна̍ бе̍ла *кько пому̍чно* Ча.

Кько год / ко год:

она̍ *ко го̍д* је заспа̍ла РД, *кько го̍д* опьнци Ча, но се доте̍ра *ко го̍д* дево̍јка Га, *ко го̍д* пија̍н чове̍к Та, ће ме изгр̍ди *ко го̍д* биро̍в ку̍чку Ча, доно̍се ми *ко го̍д* на дете̍ МВ, оно̍ *ко го̍д* реше̍то ДДу, *ко го̍д* праши̍на М.

Него:

то̍ј го̍ро *него* ко̍чина Ли, о̍вчо е млеко̍ мло̍го бо̍љо *него крáвјо* Га, не̍ма бо̍ља пе̍сма, ми̍слим, *него* овде̍ код на̍с МКу.

Предлог *од* у поредбеној конструкцији обрађен је у т. 1059.

Из синтаксе глагола

Инфинитив

1131. У служби инфинитива је конструкција *да* + презент, а често ово *да* изостаје:

1. *да* + презент:

мо̍ж оно̍ *да сто̍и* Ча, ни куку̍руз не̍ма *да са̍диш* Се, мош па *да до̍јде* Се, немо̍ј ти̍ *да* се *секи̍раш* Се, мо̍рам *да пе̍тљам* ДДр, ја̍ уме̍м *да при̍чам* ДДр, не сме̍ш *да пи̍снеш* РД, зна̍м *ди̍м* на ора̍ње М, он отиде̍ *да ку̍пи* РД;

2. без *да*:

не мо̍гу се се̍тим чи̍ бе̍ше Ча, не мо̍гу ју *музе̍м* ДДр, *поче̍ше* оне̍ј же̍не *мр̍дају* Ча, *мо̍ш се еде̍* Ча, ел *има си седи̍м*, *не̍ма се уда̍вам* Ча, ако се мо̍гу *просвести̍м* РД.

У мојој грађи подједнако су заступљени и облици са *да* и облици без овог *да*.

Презент

1132. После аориста, у приповедању се најчешће употребљава презент. Он се обично јавља у комбинацији са аористом или перфектом:

Она̍ се намучи̍ла и она̍ што е ма̍ћиа, па ми де̍цу мло̍го *чу̍ва* ДП.

А ја̍ си помисли̍ у се̍бе: „*Заслужу̍е* да гу *чу̍вам*, ћу га чу̍вам“ ДП.

Деца̍ *бр̍кну* онде̍к, она̍ се *че̍пи* по њи̍, *ви̍ка* ДП.

Бере̍м гро̍јзе, *рабо̍тим* га, *ко̍пам* га, *ри̍љам* га, *чи̍стим* га, све̍ ДП.

Ни *чу̍јем*, ни *ви̍дим*. *Оти̍днем* та̍мо по муму̍рзиште, ја̍ се *сапли̍там* на оне̍ј шу̍шке. Не *ви̍дим* ги куде̍ да *нага̍зим* Гр.

Не *ви̍димо* та̍м преко шу̍мке да *про̍јдемо* Ча.

1133. Презент је увек у употреби уместо инфинитива, било да се јавља са копулом *да* или без ње. Тако га налазимо у футуру, али и као допуну одређеним глаголима. Тиме се његова употреба проширила на рачун инфинитива.

Императив

1134. Осим у функцији изрицања жеље, заповести, забране, императив се може јавити у приповедању. У ГЗ је таква функција императива ретка. Не јавља се приповедање само у императиву, али је могуће у комбинацији са другим обликом:

Ја̏ зна̏м немку̏. Све̏ *шпа̏рај*, све̏ *чу̏вај*... ДП.

1135. Овде се јављају прохибитивне конструкције типа: *немо̏ј се у̏чиш* да ра̏диш џа̏бе на на̏род Ча, *немо̏ј се зацр̏ниш* Ча, *немо̏ј да одри̏цаш* Ча.

Уобичајено *помози бог*, називање бога при сусрету, овде има форму: *пома̏гај ти бо̏г* ВК.

О изражавању заповести речцама *немој* и *ајде/ајдете* + *презент* било је речи у т. 712–717.

Аорист

1136. Аорист је најчешћи облик у приповедању прошлих доживљених радњи, у ГЗ. Понекад је приповедање искључиво у аористу, али често у комбинацији са неким другим временом, перфектом или презентом. Чест је аорист од имперфективних глагола.

Навешћу неколико примера употребе аориста у нарацији:

Ја̏ му *чести̏та̏*, *пољуби̏* га, *чести̏та̏* му, и Ста̏нојка *отиде̏* па ми *доне̏се* со̏к, па ми *да̏де* ис прода̏вницу Се.

Дојде̏, па ми *у̏зе* ле̏пу едну̏ скута̏чу и не *теја̏* ми гу вр̏не Та.

Кьд *умре̏* ми де̏да, а мо̏ј Ра̏де ме *и̏зва* Се.

Она̏ по башту̏ две го̏дине *живи̏*, па *у̏мре* РД.

Ше̏с *о̏коти*, а *разузо̏ше* и деца̏ МВ.

Па, јуче̏р ги *па̏сомо*, и сьг и о ђу̏трос *идо̏мо*, па до̏ле *наваћува̏мо*, шу̏шке *изврзува̏мо*, и *попа̏сомо* и Та.

Имперфекат

1137. Сужена је употреба имперфекта[481], а вероватно би била сведена на минимум када бисмо издвојили употребу аориста од несвршених или имперфекта од свршених глагола. Чини се као да се имперфекат на овај начин бори за своје место у систему глаголских облика. У нарацији се јавља у комбинацији са другим временима, што ће показати наведени примери. Најфреквентнији је имперфекат глагола бити.

Дове̏де кра̏ве ли, воло̏ви ли *чу̏ваосте*, и дове̏де овде̏, па кова̏, и ту̏ј виде̏л Че̏ду, и ту̏ј греви̏ Ча.

Вла̏јко три̏ пасе̏ сьг. Оне̏ *бе̏оше* ли̏всане ДДр.

---

[481] Богдановић: 1987, 251 исто налази у АП и мисли да у том погледу АП „не иде са осталим говорима призренско-тимочке зоне", позивајући се у нап. 377 на литературу која тврди супротно. Ако време није фактор са којим треба рачунати, онда ГЗ у овом погледу иде укорак са А. Поморављем.

Футур

1138. О облику футура било је речи у морфологији. Његова основна функција јесте означавање будућих радњи. Осим тога, он се може јавити и у приповедању, и то, обично, у комбинацији са неким другим временом:

Па, свекр̀ва ко̀лко *ће да жи́ви* — девет ме̏сеци ДП.

Обичан је футур у модалној употреби у клетвама и псовкама[482] типа: го̏мна *ће* ми *изеде́ш* ДП, у се̏мку (сорту) *ћу* ти се *насере́м* РД, гла̏ву *ћу* ти *разби́јем* ВК, и сл.

Перфекат

1139. Перфекат је, уз аорист и презент, чест облик у приповедању. Осим форме са помоћним глаголом, могућа је, и честа, и форма без помоћног глагола. Овакви облици најчешћи су у 3. л. једнине, мада се могу јавити и у осталима.

1140. Обична је појава крњег перфекта у благословима и клетвама:

Бо̏к ти *да́ја* што е до̏бро ГБ, А̏ле те *ди́гле* ДП, У̏ста им се псе́та *насра́ла* Га, Ej, дабо̏гда, лиси́ца ви *одне́ла* Ча, Ве̏тар те *одне́л* ВК, *Следи́л се*, дабо̏гда РД, Ма̏рен те *уби́л* ВК.

1141. Перфекат без помоћног глагола у приповедању:

Деведесе̏т и шес го̏дине *живи́л* о̏н ДП;

О̏н *доваши́л* сьс но̏гу, *гази́л, гази́л* ДП;

Та̏тко не *би́л* мло̏го висо̏к Ча, Мо̏ј бра̏т *ишьл* го̏ре Ча;

И она̏ сьс му̏шко дете̏ *ливса́ла, умре́ла* ДП, Ма̏ћија *природи́ла* две̏ за̏лве ДП;

Ба̏ба де̏сет дете́ти *роди́ла*, ће̏рко Га, Тько̏ј ба̏ба *работи́ла* Га;

Ово̏ј овде̏ нешто̏ *пипну́ло*, нешто̏ онде̏… ДП;

Па, до̏ле ми *доне́ли* ка̏ву, па ми *доне́ли* шиће̏р, па ми *доне́ли* ДП;

Они̏ одову̏д преко пла̏нину *дошли̏* Гр;

Подели́ли се, по̏сле ова̏ј сна̏јка *дошла̏* Га.

1142. Форме са помоћним глаголом обичне су и честе, па их нећу наводити.

Слагање реченичних делова

1143. Конгруенцију реченичних делова размотрићу на неколико карактеристичних форми. Приметно је да у ГЗ у слагању одлучујућу улогу има логички фактор, који односи превагу над граматичким. Тако ће уз именице природно мушког, али граматички женског рода, предикат, али и остали реченични делови, редовно бити у мушкоме роду.

1144. Уз бројну именицу типа *двојица, тројица* обично иду облици множине[483]:

сви̏ тро́јица Бу̏гари Гр, ал *они́ја обоји́ца ста́рци несу̏ виде́ли* Гр, и *они̏ наишли̏ двоица* Гр, па га уватише *четво̏рица Бу̏гари* Гр, *стрељаше двоицу љу̏ди* ГБ, *дошли̏ бе́оше Бу̏гари тро́ица* сьс мото̏р Гр, а *они̏ на́ши неки̏ два тро́ица Грки́њци се збра́ли*

---

482 Ракић: 1995, 557 (37).

483 Исто у: Богдановић: 1979, 133.

Гр, врèве *двоица нáши* Гр, *два три троица мýжи* и еднá женá Гр, и јож *двоицу Гацинáнци* Гр, тýј, рèче, *троица изврзани* Гр, *сви троицу* ги исклáли Гр, и сл., али и: отидòше *тија двоица младића* РД.

1145. Са именском речју уз број, такође се слажу множински облици:

двá мáнастира били Га, *они су òба били* Га, на *свáки два сáта* РД, у гацинáнску *су три пресèдника погинýли* Гр, *двáес и три човèка смо били* Ча, остáше му *две детèти мýшки* Гр, има *двá сипчића злáтни* Ка, по *четири стòга дòбри* здèнемо Ка, *били пет брáта* Га, *три пресèдника погинýли* Гр.

1146. Уз именице типа *пијаница* иду облици м. рода: А *пијáница голèм* ДП, *нáши су се старèшине*, тија партизáни, *прáили добри* Ка, *нáши старèшине* трèба тòј да набáве Ка, онò *сви комшије* потикáше Та, и сл.

1147. Исто је и са именицом *браћа*: *они* млòго *су били брáћа* Га, *с овија брáћу нáши* Гр, али од именице *господа*, истина само једном, забележила сам: томáн се *дигла госпòда* ДДу.

1148. Уз именице pluralia tantum иду множински облици: *клеште ли онèј* ГБ, *онија бисáчке* Гр, напуни *једни бисáѕи* Гр, *еднè панталòне* ВК, у Студèну се *тупáле клáшње* Ча, *дебèле клáшње* Ча, и сл.

1149. Уз именицу *деца* имам: *свè три децá* Ча, кьд еднò детè пòчне да плаче, разбýди и *онýј двè* Ча.

1150. Облик: *овáј кукýруз родила* ВК, вероватно је настао контаминацијом према синонимном облику *царевица*, што је архаичније.

1151. Енклитика *се* може да стоји иза енклитике *је*:

òн си *е се* мòж утепáл РД, радувáла *е се* ВК, тòј *е се* млòго билá родила Та, млòго *е се* мучила М, и тýј *е се* извèла Ш, Рáде ти *е се* поздравил Се, ткáло *је се* ВК, онá ни *е се* овдèкај у Дрáговје удалá Со, слáбо *е се* кáва тьг пила Га, Цáјко *е се* звáја Гр, Цвèта *е се* звáла Гр, само *е се* од четири сèстре еднá одалá Ча, тьг *је се* ткáло свè Ча, и сл.

1152. И енклитика *га* може да се јави иза глаголске енклитике: син *је га* опрскáл, а унýк *је га* орезáл ДП, кýј *е га* волèл Га.

1153. Слично је и са осталим заменичким енклитикама: продáл *је ги* Га, оставил *је ме* Га, и сл.

Поред: тýј *ни е свè* Га, и градина *ни е* гòре Га, òн ли *у е* сувáл Га, јèл *ме је* Га, и сл.

Безличне реченице

1154. У приповедању су често у употреби безличне реченице:

Имáло је еднá Стáнка, а имáло Стáнко ДП; *Ткáло се* Ча; У Јегличе би се венчáли, *но немáло поп* Ча; *овдèке нòге изгрèбене* Ча; *Овдèке чарáпа ицèпена* Ча.

1155. Понекад сасвим изостаје глагол (најчешће је то енклитика *је*):

Онò — пýна сáла Ча, *Двá сина, три ћèрке, свè у Бèоград* Ча, *Твојá мáјка одòвде* Ча, *А сьг бьш ýбаво, сьг слáтко, добрò за једèње* Ча.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

1156. Испитивана област представља узан простор, стешњен између ТЛ са једне и ПЈ са друге стране. Граница према овим говорима је природна и чине је три планине и једна река. И овога пута показало се да су стварна граница и препрека само планине, док реке, премошћавањем, чине спону између два краја, а пе препреку. Тако је утицај ТЛ готово изостао. Са особинама тимочко-лужничког говора једино је село Велики Крчимир, што је још Белић приметио и сврстао га у прелазне говоре између ТЛ и СЗ. Заправо, прва област суседна Заплању, па и Великом Крчимиру, чијим се говором бавио Љ. Ћирић[484], јесте тзв. Лужничко Заплање. Већ је из назива очигледно, а рад то и потврђује, да тамо има особина заплањског говора. У том случају ово је потврда Белићеве претпоставке о насељавању ових крајева и о кретању миграционих струја са Косова преко јужноморавске територије ка планинама источне Србије.

На другој страни, читаву једну област Заплања, коју условно називам Заплањско Поморавље, морамо сврстати у прелазни говор између јужноморавског и заплањског. По Белићу тај део, истина не цео, сврстан је у јужноморавски. Моје је мишљење да је то у основи заплањски говор са пуно наноса из јужноморавског, држећи се Белићевог суда о размештају ових дијалеката. Такав мој суд налази потврду у чињеници да је граница до које се осећао јужноморавски утицај у односу на Белићево време померена дубље у део заплањског језичког подручја. По Белићу, граница је била између Виландрице и Гркиње. Моја грађа, међутим, потврђује моравски утицај до Марине Кутине.

Уколико уважимо Белићево мишљење, онда је процес супротан и обостран. На једној страни јужноморавски у Заплањском Поморављу претрпео је велики утицај заплањског, а на другој страни, јужноморавски утицај проширио се и на заплањски део.

У жељи да превазиђем нагађања, ову област дефинишем као прелазни говор између СЗ и ПЈ.

То је био путоказ у мојој подели ГЗ на зону I и зону II. Зона I је са чисто заплањско-сврљишким одликама, док зона II има пуно јужноморавских особина, али и исто толико заплањских, заправо, то је непреврела мешавина СЗ и ЈМ. Трећа област, истина ограничена само на говор једног села, био би говор Великог Крчимира, са свим особинама зоне I, али са паралелном употребом *ч*, *џ*, у појединим мање маркантним лексемама, те ову област можемо звати зона Iа.

У овом делу рада ја ћу дати заједничке особине целе области и направити поређење са суседним областима. Даћу паралелу између ГЗ и ТЛ, ГЗ и ЈМ, али и паралелу са сврљишким говором. У ту сврху употребићу податке из познатих публикација. За говор Сврљига послужићу се радом Недељка Богдановића *Говори Бучума и Белог Потока*, односно говором Белог Потока из ове студије. У тој студији дата је паралела између ТЛ и СЗ говора, мада је репрезентант овог другог било једно место из околине Сврљига. Онолико колико је то место прави представник свр-

---

[484] Ћирић: 1983.

љишког говора, толико ће бити валидни и моји закључци о диференцијацији између сврљишког говора и ГЗ.

Особине заједничке целој испитиваној области

1157. Упркос извесним разликама које диференцирају једне делове у односу на друге, много је заједничких црта које спајају целокупну територију испитиване области.

1. Вокални систем од шест вокала (*а, е, и, о, у, ъ*) и *р̥* (т. 25).

2. Чување полугласника (*въздън, дън, опънци*, т. 28–35).

3. *е* < *ę* у речи *жельц* (т. 41–43).

4. Доследни екавизам (одрични облик *несам* — т. 46, 2. л. мн. императива типа *претресете, купете* — т. 47, датив јд. именица на *-а* — *Дивне* да дадем — т. 48, датив л. з. *мене, тебе, себе* — т. 50, облици неких прилога — *зиме* снег наврта — т. 52, компаратив придева — сина *старејога*, уколико се чува синтетичка компарација, т. 55).

5. Често *пре* < *при* (*преметим*, т. 62).

6. Најчешће *л̥* > *у* (*вуна, кук, музем*, т. 65).

7. *л̥* > *ли* у *длибок* (т. 71).

8. Чување *р̥* у обема зонама, као и његова десилабизација у одређеним околностима (*врвина*, т. 77, *Кречимир*, т. 84).

9. Редовна синкопа у: *толко, колко*, и сл., т. 95.

10. Честа апокопа у везницима: *ел, ал*, и упитним речцама: *да л, нел*, т. 98.

11. Апокопа у именици *половин* (т. 98).

12. Елизија у: *д идем, н умем, да с идем* (т. 99).

13. Појава покретних вокала у неким прилозима: *овам, там, онам* (т. 100).

14. Уметање вокала *а* у: *прадеда, прабаба, праунук*, и сл., т. 102.

15. Појава покретног *а* од ранијег *ъ* у неким предлозима: *пода, нада, ода*, и сл., т. 37.

16. Честе супституције неакцентованих вокала под утицајем гласова из окружења (*артак, доктур*, т. 104–170).

17. Хаплологија у лексемама: *дим, кав, кво, ква* (т. 171).

18. Нестабилност сонанта *ј* (*знае, мутавцие*, т. 172–210).

19. Појава протетичког и секундарног *ј* (*јексери*, т. 180).

20. Губљење *в* у секвенци *-вљ-* у:

а. итеративним глаголима (*опраља, растаља*, т. 217),

б. трпном глаголском придеву (*напрено*, т. 221).

21. Губљење *в* у секвенци *-вл-* у: *облече, слече* и сл., т. 220.

22. Често испадање *в* у секвенци *-ави-, -ува-* < *-ова-* (*опраил*, т. 221, *дуа*, т. 222, *суал*, т. 223).

23. Супституисање сугласника *ф* сугласником *в* (*валте, влаше*, т. 241).

24. Сугласничка група *хв* > *в* (*вали се, ватил*, т. 246–247).

25. Непостојање фонеме *х* (*ла̏д*, *сш̄ра̏*, *сш̄рау̏ем*, т. 249).

26. Појава *к*, *в* и *ј* на месту *х* (*ко̏дник*, *суво̏*, *и̏сш̄ијо*, т. 250–251).

27. Постојање африкате *ѕ* (*ѕи̏д*, *ѕа̏дња*, *наѕи̏ра*, т. 259).

28. *ч* < *ћ* у наставку *-чичи* (*коко̏чичи*, т. 265).

29. Чување финалног *л* (*умр̏л*, *кош̄а̏л*, т. 286, 288–289).

30. Одсуство јотовања групе *јд* (*најдо̏*, *ӣрејдо̏*, т. 303).

31. Одсуство новог јотовања лабијала (*сно̏ӣје*, *здра̏вје*, т. 301).

32. Одсуство старог јотовања у трпном придеву (*загу̏лен*, *изва̏дено*, т. 295).

33. Аналошко уопштавање резултата палатализације (*вршу̏*, *вучу̏*, т. 304–305).

34. Упрошћавање група *ӣш* > *ш* и *ӣч* > *ч* (*шени̏ца*, *чела̏*, т. 309).

35. Резултати асимилативно-дисимилативне природе у: *мн* > *мл* (*мло̏го*, т. 314), *сн* > *сл* (*сли̏ма*, т. 315, *мљ* > *мњ* (*земња̏*, т. 321), *мш̄* > *нш̄* (*ӣа̏нш̄им*, т. 323), *вн* > *мн* (*рамни̏ца*, *ода̏мна*, т. 325).

36. Упрошћавање финалних сугласничких група *сш̄* и *зд* (*бре̏с*, *чи̏с*, *гроз*, т. 346).

37. Метатеза у: *гројзе*, *лојзе* (т. 353), *сьмне* (т. 358).

38. Експираторни акценат (т. 363–386).

39. Акценат на енклитици (*шш̄о и̏м је*, т. 380–386).

40. Аналитизам у деклинацији (т. 427–430).

41. Датив једнине именица м. и ср. рода на *-у* (однѐси *зѐш̄у* во̏ду, т. 439 и 481–482).

42. Номинатив множине именица м. р. на *-и* (*до̏кш̄ури*, *му̏жи*, т. 451–452).

43. Датив једнине именица ж. р. на *-е* (ви̏кам *Ду̏де*, т. 502).

44. Номинатив множине именица ж. р. на *-е* (*ће̏рке*, *ш̄о̏рбе*, т. 511).

45. Номинатив множине именица ср. р. на: *-ићи*, *-ичи*, *-ци* (*игличи̏чи*, *магари̏ћи*, *гр̏нци*, т. 486, 488).

46. У бројним конструкцијама именица м. р. с наставком *-а* (*чеш̄и̏ри дѐвера*, т. 524), ж. р. с наставком *-е* (*две ба̏бе*, т. 527) и ср. р. с наставком *-а*, *-и* (*две мѐсш̄а*, т. 528, *две говѐдеш̄и*, т. 529).

47. Неке именице pluralia tantum овде имају облике за једнину и множину: *чеза*, *вила*, *гребуља* (т. 547–548).

48. Именице ж. р. на сугласник пришле су именицама м. р. или су преобликовањем наставком *-ка* задржале род, или чувају старе форме и род (т. 497, 516).

49. Изгубљена разлика у придевском виду (т. 618).

50. Постојање облика номинатива једнине за одређени и неодређени вид без синтаксичке и семантичке функције (т. 619–620).

51. Аналитичка компарација:

компаратив са по + позитив (*ӣо̏мала*, *ӣо̏слаш̄ко*, т. 630),

суперлатив са нај + позитив (*на̏јважан*, т. 634).

52. Компарација именица и глагола (*ӣо̏ ма̏јсш̄ор*, *ӣо̏ во̏ле* на̏шога, т. 632).

53. ОП заменичко-придевске промене на *-ога* за м. и ср. род (*ста̑рога*, т. 642).

54. Датив јд. заменичко-придевске промене за м. и ср. род на *-ому* (*ово̏му*, т. 610, *ста̑рому*, т. 643).

55. ОП заменичко-придевске промене за ж. р. на *-у* (у *ва̑шу*, *моу̏*, т. 609, у *ла̑дну* во̏ду, т. 642).

56. Датив јд. заменичко-придевске промене ж. р. на *-е* (ја̏ *мое̏* Ги̏не ви̏кам, т. 611).

57. Датив мн. заменичко-придевске промене на *-ам* (*ове̑ам*, т. 613).

58. Синкретизам падежа л. з. за прво и друго лице: *мен(е)*, *теб(е)* (т. 564–566).

59. Удвајање личних заменица (*ме́н ме* за̏качи, *на́м ни* ле̏по, т. 567–568, 573–574, 577).

60. Енклитика *гу* у ОП јд. ж. рода (т. 574).

61. Енклитике *вој*, *ву* у дативу јд. ж. р. (574).

62. Енклитике *ни* и *ви* у дативу и ОП множине (т. 576).

63. Енклитика *ги* у ОП множине (т. 579).

64. Формална једнакост облика заменица *ко* и *који* (т. 586).

65. Лексема *кьково*, тј. *кво* уместо заменице *шта*, и паралелно с њом (т. 587).

66. Ликови заменица *неки* и *сваки* за: *неко* и *свако* (т. 590–591).

67. Одрични облик *никој* са партикулом *-ј* (т. 592).

68. Демонстративне заменице за м. р. са партикулом *-ја* (*ови̏ја*, *ти̏ја*, *они̏ја*, т. 596).

69. Демонстративне заменице ж. и ср. р. са партикулом *-ј* (*ова̏ј*, *ово̏ј*, *та̏ј*, *то̏ј*, т. 597–598).

70. Присвојна заменица њен у лику: *њон*, *њојьн* и сл. (т. 600).

71. Присвојна заменица *њихов*, *-а*, *-о* има лик: *њин*, *њиан*, *њина*, *њино* (т. 600).

72. Присвојне заменице некадашње меке промене имају уопштене наставке тврде промене (*на̑шо*, *ва̑шо*, т. 600).

73. Деклинација само од броја *један* (т. 648–649).

74. Стари облик *једин* очуван у броју *јединаес* (т. 651).

75. Од броја *два* облици за сва три рода (т. 652).

76. Бројеви *седам* и *осам* са *о* на месту старог полугласника: *седом*, *осом* (т. 656).

77. Ликови бројева са упрошћеном финалном сугласничком групом (*двана̑ес*, *два̑ес*, т. 657).

78. Облик броја *шездесет* упрошћен хаплологијом: *шесет* (т. 658).

79. Збирни бројеви уз именице pluralia tantum, али и уз друге ако је реч о нечему што се јавља у пару (*дво̏ја вра̑та*, *дво̏и ко̏њи*, т. 666).

80. Непостојање инфинитива (т. 670).

81. Презент на *-у* у 1. л. јд. само од глагола: *(х)оћу* и *могу* (т. 673, 674).

82. Императив са наставком *-ете* у 2. л. мн. (*водéте*, т. 707).

83. Губљење финалног *-и* у императиву у једнини и без овог вокала у множини (*бéж* у лȁд, *бéште* одȍвде, т. 709).

84. Чување имперфекта уз опадање његове фреквенције (т. 718–730).

85. Аорист као најучесталији глаголски облик за прошлост (т. 731–740).

86. Облици аориста од несвршених глагола (*jà сукà* ȍвге, т. 740).

87. Наставак *-(х)мо* у 1. л. мн. аориста (*врљѝмо*, *дȁдомо*, т. 734).

88. Футур од енклитике глагола хтети и презента, са *да* или без њега (*ћу да с ѝдем*, *ћу у̏мрем*, т. 742–749).

89. Уопштавање енклитике *ће* за сва лица осим 1. л. једнине (т. 742).

90. Уопштавање облика *би* у потенцијалу за сва лица (*jà не бѝ моглà*, *мѝ би дошлé*, т. 755).

91. Честа употреба крњег перфекта (т. 757).

92. Глаголски прилог садашњи помоћу наставка *-ећи* (*ткаéећи*, т. 759).

93. Губитак глаголског прилога прошлог, осим у придевској функцији (*бѝвши пресéдник*, т. 762).

94. Аналошки облици трпног придева без старог јотовања (*вѝдено*, *зарȍбен*, т. 763–769).

95. Радни глаголски придев са очуваним *-л* (*видéл*, *бѝл*, т. 775).

96. Продуктивност глагола Стевановићеве V врсте (*бéгам*, *дȁвам*, т. 781).

97. Итеративи са променом коренског *-е- > и-* (*да намѝтам*, т. 825).

98. Појава двоструко префиксованих облика глагола (*изотидȍше*, т. 826).

99. Честа појава партикуле *-ј* у неким прилозима и заменицама (*тȕј*, *овакȍј*, т. 844).

100. Показне речце *ево*, *ето* и *ено* са финалним *-е < -о* (т. 842).

101. Честа употреба партикула *-к*, *-ја*, *-ка*, *-ке* и *-кај* (т. 844).

Одлике зоне I којих нема у зони II

1158. Незнатан је број особина типичних за зону I којих нема у зони II, а међу њима је рефлекс вокалног *л* иза дентала, што представља најмаркантнију црту овога говора.

1. Вокално *л > ль, ла* (*сль̏ба*, *слȁнце*, *слȁзе*, т. 66).

2. Група *вс < пс*, спорадично *вш < пш* (*ливсȁла*, *тевсѝја*, т. 318).

3. Појава датива мн. од свих деклинационих типоава (*љу̏дем*, *децȁм*, *пилетѝјам*, *женȁм*, т. 460, т. 494, т. 514).

4. Појава старог императива типа *јеђ* (т. 704).

Одлике зоне Ia којих нема у зони I и зони II

1159. Само једна особина издваја ову зону у односу на целокупни испитивани простор, а та се одлика јавља спорадично. То је:

1. појава *ч*, *џ* уместо *ћ*, *ђ* (*вѝџ*, *плéчка*, т. 263).

Одлике зоне II којих нема у зони I

1160. У ове особине спадају све типично јужноморавске особине. Њихова појава напоредна је са особинама заједничким целом простору.

1. Спорадично рефлекс *-на* < *-нǫ* у неким глаголима III врсте (*йогинđја*, т. 45. и 815).

2. Вокално *л* > *лу* иза *с* (*слу̏ба*, *слу̏нце*, т. 68).

3. Појава секундарног *в* у 3. л. мн. презента и имперфекта (*вечѐрав*, *вѝкав*, т. 232).

4. Финално *л* > *а* (*бегđја*, *врйđја*, *расйросйр̏ја*, т. 287).

5. Јотовање групе *јд* (*нđђе*, *йо̏ђеш*, т. 303).

6. Африкатизација група *йш* > *йч*, *йс* > *йц* (*йченѝца*, т. 309, *йцѐйа* 309, *йей-ци̏у*, т. 319).

7. Спорадично *йч* > *йш* (*йшѐле*, т. 309).

8. Појава Н мн. именица типа: *дедовци* (т. 513).

9. Номинатив множине с наставком *-ики* код именица ср. р. (т. 486).

10. Облик *њум(а)* као ОП л. з. 3. л. јд. (т. 572).

11. Употреба енклитика *не*, *ве* у акузативу (577).

12. Заменички облици с партикулом *-зе*, *-зи* (т. 573).

13. Неакцентовани облик *гим* у дативу мн. л. з. 3. л. м. р. (т. 583).

14. Наставак *-ав/-ев/-ив* у 3. л. мн. презента и спорадично имперфекта (*врđ-ћав*, *кđжев*, *рđнив*, т. 691, 133).

15. Радни глаголски придев образован наставком *-ја* (т. 775).

ГЗ у односу на сврљишки говор

1161. За поређење сам користила говор Белог Потока из студије Недељка Богдановића *Говори Бучума и Белог Йоѿока*.

Заједничке особине

1. Често отварање артикулације *ь* > *а*.

2. Рефлекс *у* или *љь*, за вокално *л*.

3. Појава интервокалног *-ј-* у: *йојас*, *ѿојага*.

4. Метатеза групе *зј* (*гројзе*, *лојзе*).

5. Са наставком *-њи* именице типа: *Цигањи*.

6. Непостојање чланске морфеме *-ьѿ*, *-ѿа*, *-ѿо* и других.

7. Везник *ѿике* са значењем „тек“ у оба говора.

Диференцијалне:

Заплање	Бели Поток
непостојање вокалног *л*	чување вокалног *л*
жљуна	*жльна*
африкатизација *йс* > *йц*, *йш* > *йч* (позната само у зони II)	—
нејотовани облици трпног придева	јотовање *йј* у трпном придеву: *млађен*
лична имена на *-иша*: *Драгиша*	лична имена на *-иш*: *Драгиш*
Д множине: *људем*, *женам*, *децам*	—
прилози у облику: *горе*, *доле*	*гор*, *дол*
предлог *йрекај*	*йрикај*
чешће *йоје*	*йева*
вреви	*говори*
улегне, *слегне*, али и: *улезне*, *слезне*	*улегне*, *слегне*

Зона II према јужноморавском

1162. Заједничке особине

1. Рефлекс *лу* < *л̥* (*слуба*, *слунце*).
2. Финално *л* > *а* (*бија*, *мајаја се*).
3. Секундарно *-в* у 3. л. мн. презента (*легав*, *срейнев*).
4. Јотовање групе *јд* (*йођем*, *дође*).
5. Африкатизација група *йш*, *йс* у *йч*, *йц* (*йченица*, *йцейа*).
6. Номинатив мн. именица ср. р. на *-ики* (*девојчики*).
7. Облик *њум(а)* у ОП.
8. Енклитике *не*, *ве* у акузативу.
9. Неакцентовани облик *гим* у дативу мн. л. з. 3. л.
10. У 3. л. мн. презента наставак *-ав/-ев/-ив*.
11. Понекад и у имперфекту исти наставак (*идешев*).
12. Радни глаголски придев са наставком *-ја*.
13. Глаголи Стевановићеве II врсте са *на* < *нǫ* (*йогинаја*).
14. Употреба партикула *-зи* и *-зе*.

Диференцијалне:

ГЗ (зона II)	ЈМ
чување *-л*	*-л > -а*
нејотована група *јд*	*јд > ђ*
императив на *-ете*: *носете*	императив на *-ите*: *носите*

Однос целине ГЗ према призренско-јужноморавском

1163. Заједничке особине

1. Најчешћи рефлекс *у < л̥*, осим иза одређеног броја сугласника.
2. Рефлекс *ли < л̥* у: *длибок*.
3. Одсуство палатализације *к* и *г* иза *ј*, *љ*, *њ* и испред *е* и *и*.
4. Метатеза групе *зј*.
5. Постојање датива мн.
6. Постојање имнерфекта проширеног формантом *-ше-* у свим лицима.
7. Имперфекат са проширењем *-о-* из аориста.
8. Лични наставци презента у имперфекту.

Диференцијалне особине:

ГЗ	ПЈ
у 1. л. мн. аориста: *-(х)мо*	*-(х)мо*, *-смо*
ново јотовање не обухвата лабијале: *гробје*	ново јотовање и код лабијала: *гробље*
наставак *-у* у 1. л. јд. презента само од глагола *(х)оћу* и *могу*	наставак *-у* и код осталих глагола
нема наставка *-ле* у радном гл. прид.	наставак *-ле*: људи се *молиле*
наставак *-ете* у 2. л. мн. императива	наставак *-ете*, али и *-ите*

ГЗ у односу на тимочко-лужнички

1164. Зајеничке особине

1. Чување *-л*.
2. Одсуство јотовања групе *јд* у композитима од глагола ити.
3. Радни глаголски придев типа *тејáл*.
4. Имперфекат типа *тејá*.
5. Употреба лексема *пије* и *вреви*.

Диференцијалне:

ГЗ	ТЛ
нема вокалног *л*	чување вокалног *л*
–	рефлекс *ъл* < *л*
ћ, *ђ* < *tj*, *dj* (само у зони Iа јавља се *ч*, *џ*)	појава *ч*, *џ* < *tj*, *dj*
ш̄ојага	*ш̄овага*
ӣс > *с*, *ӣш* > *ш*	–
–	*к*, *г* > *ћ*, *ђ* испред *е* и *и* и иза *ј*, *љ*, *њ*
појава акцентоване енклитике	само спорадично, у текстовима
–	номинатив мн. типа: *љуђе*
–	ном. мн. на *-ове*
–	номинатив мн. на *-је*
–	појава чланске морфеме: *ъш̄*, *ш̄а*, *ш̄о* и сл.
у значењу „тек“: *ш̄ике*	*ће*

ТЕКСТОВИ

ЗОНА I

ТАСКОВИЋИ

Ау, кукуруз ни се родил ко на најбољу годину. Такој се некько потревило, а прошле године опште несмо имали. А сьд се родил, нећу да улим на бога, што кажу људи. Како е било прошле године, а кько се сьг… Па салаш, колки е нека е, ми смо га напунили. Ськ ће сипуемо у овеам, комшиски.

Не може. Едно двоја кола. Па имали смо по седамдесетора.

Мурза. Беремо мумурзу. Ајде да беремо мумурзу. Дабогме, ћу га кажем кукуруз, кьд тој тамо војвођанско, банаћанско, газдинско. Ми овде сиромашни. И такој.

Радимо. Родило се, нећу кукам.

Ма, да видиш ти, неце лепо суши. Нећe се, бре, некько суши, нећe и готово. А, роди се, ал несмо ништа турали.

Тура ли, ти Миро, неси ли? Туршију. За туршију. Брали смо. Па, ел ете — тој смо набрали. Па, има јоште. Ма, роди се… кько па и лошо… Него, некько кьд ју посадимо, уватн гу некьквo и мьцко остаде. А, такој се нагрздило. Ал, доста е, доста е. Не кукам ја. Прошле године несмо имали ич. Ел ми гу доле садимо куд онoј колипче. Еј доле кьд идеш на десну страну, оној ћеремидно. Туј ми садимо. Кько сам се родила, све туј садимо. Међутим, сьг, прошле године и сьг, начисто е штукла вода. Штукла — и нема. И сьг ми имамо си одма преко друм доле. И садили смо си у реку. И има бунар на едни комшие, па ни дадоше, па се служимо. И роди се. Купуськ убави. Да, за зиму. Није готов, али ће буде готов. Убово место, а гнојено, ал ће си буде. Сьг дим да га навађуемо јутре. Па, јављу некьквo киша ће. Оно има ли, нема ли, не верујем, што викаш ти.

Ништа от пилићи. Извели смо. Дванаес се изведоше от квачку. Сьмо три осташе. Кое липсуваше, кое мачке ли, кьквo ли е, само три. А од дванаес остала осам. Само дванаес имамо ськ све, и тај помала и тај поголема — дванаес. Немамо од пилићи ништа.

Друге године такој навам кољемо. От Петровдан натамо си закољемо тија лични.

Јелена Миленковић, неписмена, 1924.

МАЛИ ВРТОП

Тъг је о̍н заро̍бен. Четири го̍дине је би̍л ја̍дан. Четири дете̍ти ми о̍стави. Па, мучи̍ му̍ке, па мучи̍. Па ете̍ и партиза̍ни дошли̍. Ту̍ј је бала̍нта била̍. Го̍ре у моу̍ со̍бу. Па, ту̍ј каза̍н ку̍ва. За во̍јску.

Оти̍ду они̍, ете̍ и Бу̍гари. Па бала̍нта. Ту̍ј код ме̍не све̍. Е, па раки̍ју ја̍ и̍машем тъг. Мло̍го ле̍па. Па, раки̍ју. Чу̍турице. До̍јду Бу̍гари па то̍че. А ја̍ не мо̍гу. О̍дви ми. Тр̍чи, тр̍чи. Па испу̍штим из бу̍ре, па у голе̍ми кота̍л. И они̍ чу̍турице — пуħка̍ше, пуħка̍ше… и све̍ раки̍ју… Бу̍гари мло̍го во̍ле.

Ра̍њен еда̍н бе̍ше партиза̍н, па га наго̍ре партиза̍ни носи̍ше и умре̍л бе̍ше. Бе̍ше у ма̍ли стома̍к ра̍њен.

Па си… да̍ј пога̍чу, каже, и пи̍ле у ђуве̍ч. А̍јд, ете̍ и па некакви̍ дру̍ги. Ба̍бо, и̍маш ли ле̍б? Ба̍ба мо̍ра да и̍ма. По пе̍т ле̍ба ја̍ спре̍мам, и качама̍к.

Па ја̍ сам му̍ке мло̍го подне̍ла тъг, мло̍го. Па до̍јду на̍ши па да ми иска̍ру ко̍ла из авли̍ју, да и̍ду. Ја̍ не да̍м. Море, секи̍ру, бре, па ћу и исече̍м. То̍ј, то̍ј му̍ж си ми напра^в^и̍л. Му̍ж и до̍кара: „Ја̍ и тама̍н напра^в^и̍, па и докара̍". Оно̍ не̍ма, но они̍ ће те̍ру у Ни̍ш до̍ле. Ете̍ ги до̍јду. Пет пу̍т до̍де. Ја̍ и нају̍рим. До̍јду жи̍то да ми изгребу̍, ја̍ и нају̍рим. Дава̍ла сам, али не мо̍гу све̍. Ма̍з, си̍р, къкво̍ ти не!

Па ме вика̍ше до̍ле д и̍дем у Ни̍ш, ја̍ не теја̍. Мо̍ј де̍да ми не да̍де. Каже, ку̍ј зна̍е какво̍ ће да овла̍да, каже, немо̍ј, же̍но. Сьг партиза̍ни вла̍ду, каже, али мо̍ж ће па̍ да овла̍да нека̍ дру̍га, дру̍га па̍ртија. Не да̍де ми. А ту̍ј би пе̍нѕију доби̍ла А ја̍ пе̍нѕију не̍мам саг, па ме сна̍јка укору̍је. Пе̍нѕију не̍маш, каже, ни̍какву. Па, ви̍кам, не̍мам, ја̍ сам раде̍ла по̍ље. Неса̍м раде̍ла пе̍нѕије. Па таг н умеја̍ тако̍ј ете̍, вика̍ше ме д и̍дем у Ни̍ш.

И на Не̍мци сам пога̍чу меси̍ла. Не̍ма ни̍ко — ни̍ко у село̍ не̍ма чи̍сто бра̍шно, са̍мо ја̍ и̍мам. Тако̍ј сам ја̍ чува̍ч, чу̍вам от сва̍какво. А му̍ж ми је па у ро̍ство, па и̍дем па му пра̍ћам паке̍ти, па ме̍сим му кола̍чи, ме̍сим та̍кво-она̍кво.

Ишли̍ су. Па, ја̍ у Ни̍ш но̍сим. Пу̍ну то̍рбу напу̍ним. То̍рбу! Па до Бро̍ј Ше̍с све̍ пе̍шки. Па, ју̍тром оти̍дем и сти̍гнем до еданаес, не до једа̍наес, до два̍наес. Тако̍ј сти̍гнем до̍ле и па̍ се вр̍нем. Па и̍дем па му пра̍ћам паке̍ти.

Не, са̍мо да угори̍ до̍бро. Не, па кад ле̍б ме̍сим ја̍ тако̍ј, пома̍ло, а пога̍ча не̍. Ува̍љам гу овако̍ј на кру̍г, и̍мам си и кру̍г, стари̍нски. И текне̍ и̍мам, па га саг исврљи̍ше деца̍. Од Ци̍гани сам га купи̍ла. Оно̍ од врбо̍вину издла̍бено. Не̍ма да се гу̍ли. Оно̍ од врбо̍вину, ма̍зно до̍јде. И све̍ сам си у њег меси̍ла. Саг ете̍ си га стоји̍ јо̍ште. Аɣа. Не, па ле̍по си га опере̍м, заме̍сим, па изва̍дим те̍сто, па си га ле̍по исне-ре̍м, испере̍м и оста̍вим.

Умотува̍ле смо у месаљи̍. И̍мам још једа̍н. Јо̍ш и̍мам, стоји̍ тако̍ј. Ја̍ сам си га опра̍ла и стоји̍, а не уви̍јам сьг. У бачальк. У то̍рбе, то̍рбе козиња̍ве. Торба̍к прекантамо, а то̍рбе до скора̍ е било̍. От ко̍зе. Епа, торба̍к и̍ма поклопа̍ло, а то̍рба не̍ма поклопа̍ло, но они̍ она̍кој. Е, то̍ј биса̍ѕи. Биса̍ѕи з две̍. И они̍ козиња̍ви.

Мои̍ чи̍че су ми били̍ мутавџи̍је. Па све̍ сам виде̍ла како̍ рабо̍те. Па, и̍му, и ра̍збој ми де̍да има̍л. Све̍ ја̍ зна̍м къко̍ се тка̍ју вре̍ħ'е, они̍ја биса̍ѕи, покро̍вци. То̍ј све̍ ја̍ зна̍м.

Па, ши́шу се ко́зе. Оне́ј што су има́ле напре́д. Оне́ј што су ишле́ по пла́нину, стари́нске ко́зе. А, ово́ј сьг, ове́ј се не ши́шу. Ове́ј бе́ле, а оне́ј цр́не ко́зе, ри́ђе, шаре́не. Има́ле су и бе́ле, па ша́ру покро́вци, ша́ру то́рбе, ша́ру.

Преду́. Таг ца́ковчичи напра́вени, па тьг некви́ кале́мчичи. То́ј све́ напра́вено ко ми́ што снове́мо. Тако́ј. И мои́ чи́че ту́ре овако́ј ту́ре на гу́шу с они́ја ца́ковчичи и ко́зину напу́не и ова́кој само и́ду и оно́ се врти́ и музу́. Наснову́, па мо́ј де́да па тка́је. Ра́збој голе́ми. Ту́рен — еј висо́ко гре́де, и о́н уле́зне, па си тка́је. Оно́ све́ на зубари́. Оно́ј, они́ја што тка́ју, све́ на зубари́. Ова́кој, о́н ова́кој, та́кој тка́је. Ко ми́ што си тка́јемо, само дру́кше, на зубари́. И основу́ тако́ј.

Ја́ бе́о ма́лечка. Што год сам ма́лечка била́, ја́ па́нтим, а сьг по́ не мо́гу да па́нтим. Не зна́м, не зна́м. По́јдем за нешто́, па забра́им. Не зна́м за куде́ сам пошла́ и за кво́ сам пошла́, па постои́м, постои́м и тьг се се́тим што ми тре́ба, и па се се́тим.

Загорка Николић — Гога, 1909.

СЕМЧЕ

Ла́њске го́дине е Ра́де долази́л. Сьс ко́мби долази́л. А по́лани е Ста́нојка долази́ла на сва́дбу код Дра́гану, па долази́ла код ме́не. Ськ се кько на́дам мо́ж Ра́де па́ да до́јде. До́ди. Тако́ј по једа́мпут. У пе́нзију. Дра́ган је на њиго́во ме́сто. О́н се ожени́л и и́ма ће́рку. Мо́ж и дру́го веħ да и́ма, али и́ма једно́, дево́јчицу. И тако́ј. Па, ко́ ће, не́ма ово́ј изме́шано, па не́ма ни́где.

Телефо́ном сьс то́га другога си́на вре́ви. И о́н ме поздрави́л из Ни́ш. Каже, Ра́де ти се поздрави́л.

О́н је у Бе́лу Пала́нку, али је про́пао на те́рен иде́ећи. Са́ ће да и́де у Дими́тровград. Нее́ у ... че́к, ко́ бе́ше? Цр́ну Го́ру. Та́мо на те́рен. У Ти́тоград на те́рен. Море, водоинсталате́р. Па је о́н по́слововођа, па во́ди ти́ја та́мо који́ ра́де. И та́кој.

Е, изеде́м те. И́деш ли код ма́му у Кричи́мир? Е, ја́ сам ру́ку сломи́ла. Нее́. Била́ сам ше́с не́деље у ги́пс, па сьг веће и́ма пе́шес го́дине. Рабо́тим, али не мо́гу ко што е да ра́дим. Боли́.

Ко́пам. Копа́ на едно ме́сто куку́руз. Овде́ ба́шту сам расади́ла. А, не се́јем. Ла́њске го́дине сеја́мо, сьг несмо́. Деца́ во́ле да ку́пе. Ла́њске го́дине ти́ја си́н ма́ли ми е ту́ј пропа́л. Не́ће ко́мбај д иза́ђе да по́жње, па му́ке гр́дне.

Па е рекьл: „Ви́ше не се́јем. Ни куку́руз не́ма да са́диш“.

Реко: „До́бро, ћу види́м“.

Па, тре́ба, али кад се не мо́же.

А то́ј ли сьг сли́маш што при́чам? Е, изеде́м те. Па, то́ј и́мам и свињу́. И свињу́. А, то́ј чу́вам. Па, чети́ри е окози́ла, па две́ Љу́биша за́кла, па однесе, а сьг ово́ј се ѕи́рам Ра́де мо́ш па да до́јде, о́н па да си едно́ однесе́. Ра́де ми доте́ра оту́д и ше́ћер и пири́нач и зе́јтин, и све́ што ми тре́ба. Во́де ре́д од ме́не. Несу́ ме заборави́ли јо́ште.

Па, ту́ј сам, туј го́ре сам била́, она́ и́деше од негде́, па нрича́мо.

До́бро. Они́ си жи́ве. Ку́ће две́ направи́ли, среди́ли се. Па су отвори́ли самопо́слугу.

Ја̑ кад бе́о та̑мо… Дојде̑ Ра́де с ко́ла одо̀вде, па ме одве̑зе. И ре́че ми една̑, каже, Дра́ган ће се же̑ни. Па, реко, до́бро. И у̀вечер, ја̑ седи̑м на спра̑т, кад она̑ сьс ту̑ј, Боса́нка, смеју̑ се. А̑јде ја̑, си̑ђем озго́р, па при њи̑. Оно̑ Дра́гану дошло̑ за у мили̑цију. И они̑ онде̑ка пи̑ју кр̑чму, при̑чају. Ја̑ му честита̑, пољуби̑ га, честита̑ му и Ста̑нојка отиде̑ па ми доне̑се со́к, па ми да́де, ис продав̑ницу. И о так ви̑ше се несмо̑ виде̑ли. Доди̑ Ста̑нојка по то̑ј. Де̑јан и Ста̑нојка доди̑ше на свадбу ко Дра́гану, ко Де̑ску. А сьг не̑ знам кько̑ ће и што ће̑. Ма, оно̑ да се о̑ће сми̑ри, да се пу̑шти. Да пи̑та за ме̑н, да ми пи̑смо поша̑ље. Сьг не̑ма. Не мо́же, не да̑ва се, и тако̑ј.

Еда̑н и̑ма из Ли̑че у Љубља̑ну. Ли̑чанин, па се ожени̑л са Слове̑нку. Па му е сьг о̑тац умре̑л, а кад је ово̑ј било̑ ра̑тно вре̑ме та̑мо, о̑н пребе̑гал оту̑д. Остави̑л жену̑ и ћерку и си̑на. Ови̑ја моји̑ и̑ду код њи̑, они̑ долазе код њи̑. Прави̑ли го̑сти, они̑ долази̑ше код Ра̑де, па су па они̑ ишли̑ кре њи̑. И о̑н сьг, да ли̑ е отишьл… Долази̑ код ме̑не. Доне̑се ми, Ра̑де ми посла̑л по жену̑ њиго̑ву. Она̑ доди̑ла. Све̑кру нешто̑ ставља̑ли.

Па ми доне̑се и ре̑че: „Ја̑ ћу с и̑дем па̑ у Слове̑нију“, каже, „у Љубља̑ну. Та̑мо ми е ћерка, си̑н, ку̑ћу и̑мам, та̑м ћу с и̑дем“.

Та̑мо оно̑ неки̑ кра̑ј било̑ ратува̑ли, а куде Ра̑де што је̑ неје̑. Нее̑ било̑ ни̑шта. И Ра̑де долази̑.

Каже: „Ма̑мо, немо̑ј ти̑ да се секи̑раш, код на̑с ни̑кој ни̑шта не ди̑ра на̑с. Код на̑с је ле̑по“, каже.

Сьг не зна̑м. Ви̑ку ра̑тују. Нее̑ у Слове̑нију.

Па, па̑нтим. Ово̑ј тре̑ћи сьг. Кьд сам овде̑ била̑ дошла̑, тьг е рату̑вано. Деца̑ су ми била̑ ма̑ла. А, кьд сам па била̑ тако̑ј ма̑ла, код о̑ца, тьг је па̑ рату̑вано. Ово̑ј тре̑ћи пут. Не ва̑ља, не ва̑ља, па и̑ч не ва̑ља. Неје̑. Ово̑ј една̑ ро̑днина. Ис Крчи̑мир Ве̑лики оту̑д, Ста̑нојкина се̑стрична. До̑бро. Ту̑ј смо. О̑н са̑ди овде̑ ма̑ло дуа̑н. Сьг му е о̑тац умре̑л. Пре̑кјучер е сара̑њен. Па ту̑ј ете̑ да са̑ди му ма̑ти ма̑ло дуа̑н.

Косана Цветковић, неписмена, 1915.

ДОЊЕ ДРАГОВЉЕ

И кьд дојдо̑, она̑ и̑гру се, само што се не и̑гру, а сьг еве̑ не да̑ им. Не да̑ва им, не да̑ва им. Ја̑ ги пушти̑ ју̑трос, па — а̑јд, а̑јд до̑ле, у Чуку̑р су била̑. И̑ма ми̑слим веће ме̑сец. Не̑ма. Ско̑ро, ско̑ро су се окози̑ла. Тако̑ј се насме̑те нешто̑ јесенас, а на̑јпрво је она̑ тражи̑ла ја̑рца. Ја̑ на Ма̑ло Гло̑жје кьд бе̑о на ора̑ње, па ти̑ја три̑ да̑на пројдо̑ше. Она̑ прегоре̑. Па гу води̑мо, двапу̑т је гу Ру̑жа води̑ла, ја̑ гу води̑ емпу̑т у Ђо̑рђу, па по̑сле па она̑, па, бре, не теја̑ да по̑јде ско̑зна. Него ськ кьд нешто̑ про̑јде, она̑ ко го̑д ја̑ре ма̑лецко завре̑ка, тако̑ј она̑ завре̑ка. Е, по̑сле гу води̑мо го̑ре кра…

Е, до̑бро. Да при̑чамо при̑че. Ја̑ ћу ти при̑чам, али че̑кај да срабо̑тим. Од мо̑ре до Ду̑нав.

Ма, кво̑ гу музе̑м, ја̑ гу не мо̑гу ни музе̑м. Оне̑ј што су ми биле̑ пр̑вње, па̑ би могла̑ овако̑ј, ал овако̑ј не мо̑гу. Кьд не мо̑гу да сави̑јем пр̑сти, па овако̑ј музе̑м, измузу̑јем, кьд је, кьд и̑маше ма̑лко. Оно̑, оно̑ у пр̑сти, не̑ће и̑де у ка̑нту, него по пр̑сти, по ску̑т. Че̑к ди̑м да гу доведе̑м, па тьг да при̑чамо. Ја, зна̑ш, ја̑ уме̑м да при̑чам. Па сама̑ сам. Не зна̑м кому̑ оно̑ј прича̑ неке̑ при̑че. Кру̑на ли си отиде̑?

Пи̏лиħи несáм ранѝла данáс кькó сам отишлá. Једнý. Па, једнý. И овýј не мóгу да чýвам, но мóрам да некькó да пéтљам. Па, нéħе овáј етé шенѝцу. Етé донéла сам да им, па клачéм им па да кљýју.

Па, нéам стáру вѝше. До туј-нéкња ѝмао, па донéсо. Донéсо. Тáм сам еднó жéла, знáш. Е, овеј моé не дáву. Ел онé имáње узéше свó. А јá сьг не мéсим лéб. Сьг мéси ми еднá ħéрка. Рýжа. Онá ми мéси лéб и донóси ми вечéру, донóси ми ручáк. А, овáј еднá па ħéрка што овáм, онá па не дóди. Не пушта гу. Мýж гу не пýшта. С њéг сам се свáħала. И тýј óн, óн сýје. Јá га па поганѝ. Епа јá квó ħу му дрýго? Једу му се гóмна. Óħе óн да сýје и мáтер, и баштý, и сестрý, и што ѝмам свé да сýје. Е, јá, па, чéкај. Гýби ми се из авлѝју, нéħу те вѝше вѝдим. Каже: „Нѝје твóа авлѝја", каже, „тó е Рóсина авлѝја". Тóј на ħéрку моý.

Зора Станојевић, неписмена, 1907.

Још смо мáло држéħи ко бајáги, али кькó ħеш кьд нéзгодно без крáве. Тóј трéба млóго да се нáјде дóбар човéк. Да се спарýје и да је рáзуман. Ѝмаш тѝ некѝ: „Па, што се зáбави, па несáм гу наранѝл, па несáм гу помýзал". Онó ѝма људи нéму жѝвци, па чáс се посвáħу. Па неé тóј такóј. Али вѝдиш. Мојá сестрá и мáјка и тáтко су спарувáли и нѝкако несý моглѝ да се слóже. Кукáли су на мáјку. Онá би си телá свé њóј да се рабóти. Онó нејé тóј такóј. Љýди трéба да бýду рáзумни. Ако си почéл да óреш њѝву, данáс гу приóри áко е мóј рéд, а јá ħу па пóсле два дáна па дрýги пут.

А, несмó кадáр да чýвамо по двé. Сáмо си за њѝ ранý спрéмамо. Мѝ квó? Мѝ не мóж да изедéмо нé знам… Онé изéдоше Југослáвију. Влáјко трѝ пасé сьг. Онé бéоше лѝвсане. Óн у прóлеħе продáва сéно, а крáве си… А сьг и пóправи. Па, трѝ, па мршаве, само кóжа и кóске.

Едáн појдé по мéне. Двóица бéоше. И јá што вóлим онóга мѝслим ѝде óн. Ал, овѝја, овѝја ме вѝше вóли што га нéħу и пошьл по мéне. Јá се окрену: „Штó ѝдеш тѝ по мéне?"

„Па штó да не ѝдем?"

„Па нéħу те!"

„Па тѝ ли си бóља?"

„Ма несáм бóља. Тѝ си бóљ, него те не вóлим и да си се óдма вр̏неш. Нéħу те."

Сьг си спé зáједно. Еј, па овóј поживете, одадéте се пóсле за будáлу. Не свáка, али некá. Бар поживѝ, пројдѝ. А мѝ? Тáтко: „Вѝ сýнце да грéје, вѝ да сте кýħи!"

Éј, па ни истерáше, забавѝле смо се. Пóстара сестрá од мéне и јá, па ни истерáше, не дáву ни да вечерýемо. И тáм прет кýħу седимó, а онó пролет. Онѝ си вечерáше, па си полегáше. А онá полагáчка, сестрá се мýну тáм у кýħу, па тражѝ, тражѝ, па најдé у некó гр̏не, онóј земњéно, пасýљ тр̏љан. Онакóј пóсан. А онá га изнéсе отýд. А онó једнó пѝле гóре у Градѝште: „Ци, ци". А она: „Спѝ, спѝ, али нéħе пасуљáк на гóл стомáк."

Загорка Станковић, 1924.

РАВНА ДУБРАВА

Човек ми умре туј на ћуприу. Работи, работи, и кола дрва си збрал што ће да умре, и доведомо га до ћуприу, и на ћуприу умре. Море, неје. Кó ти га знал. Тькој рекъл бог да умре. Имал четерез године, педесет. А ја сам остала овде да будем говедарица. Па, ћерка и она си има пуно године. И прошле и њоне. Но, остадоше, остадоше две, па ми една умре. На порођај у откараше, она умре. А ја остадо да алим бога. Она по башту две године живи, па умре. Отиде тамо. Ма куде нее. Куде нее остало дете.

Съг у Аустриу је. Дете златно, но нема куј. Чича и стрина си га одвели у Аустрију. Оно ци живи некько, мати у нема. Па ци живи, што да не живи.

Ћерку имам едну туј. Оне две остадоше, па едну дадо. После па онај кад отиде, туј у село, бегим ће ме надгледају. Оно нема куде да се савие. Но појде у другом стање, па ју откарали на порођај. И они кво су вој работили, некцие ли су вој ударили, кькво ли? Едно писмо дојде на пошту, породила се Рада. Рада породила мушко дете. И до час. Ја томан д идем да питам Љиљану горе кько е што е, дете иде, Горан. Каже, бабо, ајде ти у дом. И Боска трчи моа унука. Немој, бабо, у никога да гледаш, немој, бабо, с никуга да вревиш. Оно дојде пот кућу. Пишти.

Море, црн живот. И такој ти, ћерко. Па отидемо за њу, па у не давау. Несу у исекли. Па отидомо там куде е била у болницу.

Па отомо там. Тамо у пошту отидоше тија двоица младића. Каже, туј е, но не мож съг да ви ју дадемо, а съг не може, а и недеља. И они у несу били исекли.

И јутром на аутобус отидомо. Па отомо там куде је исечена, куде су ју пренели из болницу. Нема ју ни у капелу, ни у болницу. А онија неће да каже куде је. И што смо отишли?

„Ја сам рекао да дојдете у осам сати".

Па нее оно близу, па ће ми д идемо кад оћеш. После ни отвори, па ни пушти.

Да сам ја знала што ми је ћерка туј, па ја би улезла црна. Ми такој седимо у кодник, а он се наби тьг у собу. Тиа. А, па дојде онде: „Куј сте вој кькви?"

Реко: „Ја сам вој мати, а Драги — брат, свекьр — свекьр, овој — чича.".

Четворица смо били. Оно има све написано там, но се нраве лумбави (= блесави, луди).

Е, добро, Питува ме онде кько се тија зове, кько онија. Оно све има написано онде, но се прави.

А ја реко: „Куде ми је ћерка?"

„У ледару".

Следил се, дабогда, па га изнела мајка, нашла ко ја моу ћерку јадну. Ће ни води. Води ни, води, одведе ни. Кьд би на сутурен, там на крај туј зграду, он гурну с ногу, наѕрну там. Вика: „Нема ништа".

И нема ништа. Врну ни горе. Кьд ни врну, у кодник улезомо. Оно тако-там врата куде смо кодник. А он гурну врата горе кьд улезомо у кодник. Каже: „Не смеш да писнеш. Да писнеш туј". А питува ме куј ће ми ју премени. У, греј — не греј, кькво е нека е, оно съг било, нема. „Ја ци у", реко.

Ја̀ улѐзнем, ћѐрчице, она̀ на аста̀л од бајто̀н, па е одо̀зго расѐчена, па до̀ле до сам, до кра̀ј. А заши̏ена с пр̀тени ко̀нци, ово̀ј што се дуа̀н ни̏же. Ту̏го, бо̀же, ако се мо̀гу просвѐстим. Ви̏дим коси̏ца вој овако̀ј умр̀шена. Ту̏ј етѐ на… А вода̀ озго̀рке вој пу̏стена, па преко њу̏ и̏де. Онако̀ј го̀лу остави̏ли. Па што̀ пу̏сте онѐј пача̀рве кьд слѐкоше, што̀ не врљи̏ше нешто̀ на њу̏, но у остави̏ше онако̀ј ко тоја̀гу. А др̀во овако̀ј, ту̏ј ту̏рено под глави̏цу. А она̀ ко кьд је заспа̀ла, бѐла, бѐла. И ова̀ј си̏н… Врљи̏ одозго̀р, па у покри̏. Га̀ће ву облѐко, по рѐд по̀сле едно-дру̏го. Ови̏ја му̏жи, и они̏ ми помага̀ше, па сра̀м — не сра̀м, грѐј — не грѐј. Мо̀раш. Нѐма ку̏ј. Па у премени̏мо. По̀сле, ку̏че, нѐће да помо̀гне овѐам да у изнесу̏. Не мо̀ж ју изнесу̏. Ра̏тко ста̀р. Ви̏кам: „Помогни̏ им“.

„А, ја̀ ћу ти у но̀сим“.

О̀н отидѐ да ку̏пи сьнда̀к. И дојдѐ, до̀кара. Па па̀ пи̏та: „Јел ћемо гу, ће ју ја̀ овдѐ дока̀рам, ели го̀ре?“ А Ра̀ца, свѐкьр вој, не да̀ва. Ци у тѐрају.

„До̀бро, ко̀ рѐкнеш, ако нѐ, ја̀ ци тѐрам до̀ле“.

Детѐ, по̀сле не тејаше детѐ да у̏зну, па га у̏зе држа̀ва. Не мо̀же! Чува̀ли на то̀га си̏на, о̀н је у А̀устрију би̏л, они̏ су му детѐ ма̀лечко очува̀ли, а ово̀ј сирочѐ, нѐма, па да гу даду̏ на држа̀ву.

Али, реко̀ ја̀, ја̀ та̀ј што ме води̏ жена̀: „Ко̀ мо̀гу? Човѐка нѐмам, нѐма ни мѐн ку̏ј да чу̏ва, а они̏ ако мо̀жу нека га узи̏му, ако нѐ нека га у̏зне“.

Па ће д и̏демо.

„Ба̀бо, ћу ви во̀дим, тѐб и баба Ра̀ду, ће ви̏димо Си̏нишу“. Оно̀ му Си̏ниша и̏ме.

„До̀бро. Нѐам па̀ре и оно̀ј, ал а̀јде“.

„Немо̀ј, ба̀бо ни̏шта да но̀сиш, ја̀ ћу ти пла̀тим ка̀рту, ће д и̏демо да ви̏димо детѐ“.

У, ја̀ не мо̀гу, ја̀ нѐћу, ал она̀ мр̀да да га не чу̏ва. Ал, не мо̀же. Бышта̀ нѐспособан. Питува̀ли до̀ле: „Кько̀ си“, каже, „оно̀ј могла̀ уну̏че да очу̏ваш при ма̀тер и при башту̏, а ово̀ј не мо̀жеш сирочѐ?“

Башта̀ па нѐм. И узо̀ше га.

Овако̀ј рѐче: „Деда Ра̀ца отидѐ, мо̀ра су довѐли детѐ

Ју̏тредьн идо̀. Та̀м идо̀ кьд идо̀мо са Зо̀рку. Она̀, Зла̀та

Она̀: „За детѐ ли?“

Зо̀рка рѐче: „Аγа, да ви̏димо детѐ“.

„Е, не мо̀гу“, и̏ма некѐ да се ски̏да, овѐј што се породи̏ле, па да и ски̏да, да си и чи̏ни, да им дѐцу спрѐми и, „но и̏дете го̀ре, а ја̀ ћу да ја̀вим што сте дошлѐ и они̏ ће да ви пу̏сте“.

Ал жѐне до̀је дѐцу. Нареди̏ле, па на клу̏пе, коѐ се породи̏ле. Онѐ свѐ и она̀ пиштѐ.

Она̀ идѐ која̀ е заду̏жена, донѐсе детѐ. Детѐнце. Ко детѐ без ма̀тер. Ручи̏це му пу̏штене, а ја̀ га узо̀, и пла̀чем. И онѐј жѐне свѐ пла̀чу. А у̏зе па ми с прсти̏ћ они̏ја жуља̀ви ва̀ти за ру̏ку. А ја̀ ви̏кам Са̀шу, моѐ уну̏че. Ви̏кам, Си̏ниша се ва̀ти, па ви̏ка — ба̀пке, ба̀пке, немо̀ј ме оста̀виш, води̏ ме.

„Ба̀бо, што си̏ га неси̏ донѐла?“

Па си га чуваше, очуваше га. Лепи, лепи. Па лепа премена сьг. Иде си у школу. Иде и на рад. Има си и плату, прима. Ће га доведу сьг. Чим напушти школу. Неће кьд је распуст. Ма момьк!

Србислова Милојковић, неписмена, 82 год.

ЧАГРОВАЦ

Има ли вода, Дражо? Ми за сьг не мари. Поминумо некько. Увели смо. На две партије. Там који су подвојени, они искључују. а ми смо на три стране поделени. Е сьг нема наша. Млого насадили баче и нема. Некад има вода, некьд не. Кьт кько. Овде ни овај долња кућа. На другу страну. И овде ми, чим немамо, ми завативмо воду.

Наше овде три вамилије. Три резервара и намире. Све толко. Ако ли више на куће, оно више нуштена водица. И тькој.

Е, ськ, куј кькво насадил баче. Кои су насадили више, оно источе. Ја батали.

Испод планину. Овде си горе у поље. Млого добра вода. Четири извора смо имали: Мали човик, Големи човик, и Жљебове и Сврачи кладанац. Четири извора. Такој позивало от крај. Човик. Вода. Вода е била. Два. Два извора. Едан погоре, едан подоле. А нашо, нашо имање на горњу страну више.

Тој смо ми имали млого воду. Баче, и све. Бегим за бољо, оно испаде горо. Онам у Бучје. Ми смо узели били Долњи човик. Такој га викамо. А Горњи човик узоше цело село. Наше су триес куће, више несу. И њим беше зло, и копаше горе, копаше, и пресекоше ни воду. И несмо имали ми воду куј знае докле. Помалко тике дојде, помалко. Па после кьт се решимо, ми силом. Па отидомо у Жљебове и копај, копај, и докарамо воду. И не мари. Има вода. Само да не навађују више, оно ће да не мари.

Не може. Сьг овој горе не знам. Причају за Сврачи кладанац овија.

Па у Долњо Жљебове овеам. Ми туј имамо мало. Навађуемо, али ископан велики вир, па на цревo. Извадимо тькој донде, па одонде пуштимо низ ваду. Па три градине. Баталил да посипује, да навађује паприку.

Ми млого купус насадимо. Овај што јесењи. Сьг њега носипује, а овој имамо паприку. Па, брамо. Плитко. На пет метра смо извадили само воду. И ми имамо овде бунар. Од бунар ми. Навађували сте ондеке. Па там кад будне, падне киша, он це напуни. Ће падне. Ми смо турили пумпу. Јављу бегим да ће пада сьг од четвртак, петак. Такој Раде рече. Оно јаве, па после нема. Виногради изгореше, а друго сьг већем. Млого ни лепи. Виногради су родили. Лојзе, гројзе, виноград га вику, кое кько. Свькькво. Има црно, има… Пловдина е највише. Море, не мари.

Ја идо, ја идо па омлати једно ораче. Омлати ја и изгрулка, али погледа си грозје. Поједино бьш не мари, бьш убаво. Оно гројзе, оно виноград воли више на сушу, него на кишу. На кишу се здувуе. А сьг бьш убаво, сьг слатко, добро за једење. Мош се еде. Али неће мож оно да стои више од Крстовдан.

Оно јављаше за сатови, бре, не знам кьт ће да вртају. Јављаше на онуј вечер. Чини ми се да пројде септембар, па тьг, у октомбар. Па до Крстовдан га не врту, чи-

ми се. Па, не врту. Кьд Крстовдьн и они одма после. Тој е време. Време иде. Још рание, па пораншке. А вечером, не вечером ће га по баве. А, јутром це, што иду сьг у пет ујутру, тој ће буде пет после.

Јела горе, Мишо. Брже дидемо у Јегличе. Мишо! Ајде, деда Вица пошьл. Ајде брже. Од куга те срамота? Срамота га. Па, куде Дража вика. Од туј жену те срамота. Оно тета. Једна тета. Мира, Мира овдеке. Ајде па ће дидемо да викамо Виолету. Иде ли? Ајде, Мишо.

Било то одьмна и прошло. Ис Калетинце. Па ишьл сам. Па мора смо се тели чим смо се узели. Несмо се ми ни знали. Куде било Калетинце горе, ми овдека. Бил овдека, има мој деда, има си, одовде му мајка, ис Чегровце. Па се одала у Сопотницу, па после и Сопотницу остала удавица, па се ододе у Калетинце. У Калетинце родила деда Стојана, туј Кеву што у Кричимир и Диду. И после кьт порасто, деда Сава: „Ајде да ти будем наводација за Јеленку. Идомо. Па несмо ишли. Идомо, па се гледамо у Драговје на собор. И после, па може и одма вечером, отидомо.

Умре. Четврта година. Бьшта, бьшта њојн. Свекьр. Не, не. Твој бьшта отуд. Доведе краве ли, волови ли чуваосте, и доведе овде, па кова и туј видел Чеду, и туј вреви. Он ошьл, па вреви. Каже: „Ће дадем ја моу Даницу туј." И даде ју. И Милорад после беше дошьл и покојни Чеда и тькој туј се упознамо и после се уземо. И тькој смо се упознали. Па сватови за Милеву кьт смо ишли у Шебет. Била Света Троица. Ја девер. Тьг немаше кола. Чича ли, ел твои горе па с кола. Имаше коњска кола су била. Па нема пут.

У Душник. У Ћелие. Овде има црква. Горе си у Драговје. А ми у Студену смо ишли, па смо се венчали, па и Студену пешки. Ис Копривницу. И отуд Јегличе смо проминули. Оно у Јегличе би се венчали, но немало поп. А сватови чеку. А ми па кьд се венчувамо, поп даде ми написмено у Драговје. И ја дојдем озгор и однесем у Јегличе кот попа па му предадем. Али, у Душник се и ми венчувамо. Па дадем потврду написмено да ни е испитал горе. Горе на испит. У Драговје. Да нее неки на силе. Ма змлаћуеше се попови. Испитују ни. Ел сте се волели, ел се волите. Па за Живоина и за Милеву у Ћелие ишьл да се гледа ли, да се узну. А сьг нећеју тькој. Сьг млади кько си рекну, такој си. Боље си сьг. Кад се слажу оно си све боље и тьк и сьг. Тьк си боље беше. Кьд дојде празник, куде су цркве, па кьд буду собори, тој се народ скупи, па из сва села се скупи. А сьг нема ништа тој. Па нема ськ ко што е било. Лазарице, па... Има. У Тополницу се млого скупљу. Има овија Спасовдан, тамо куде аутобуску станицу па доле куде онија дом ли им је бил. Киде оној дрво големо, па там доле на киде Грданицу нагоре. Нема ондеке. Ма не куде Грданицу, доле од аутобуску станицу. На кре Мораву. Па дабоме на куде Мораву. Тој е народ, а овдеке на друго место нема. Банде ги викају. Нее. Ськ скоро поче свирачи, рамуника излеже. Кьт се ја жени, тіг едно оволко из Драговје свираче, толко мьльцко, толко, нее поголемо. Искиду се смејаећи. Свири, та разлама. Ма не, кавурин. Има. У, има три куће, четири. Не ко што беше напред. Стари беоше циганштија. Они тьг идеоше у прошњу. Довате онеј торбе, мају се, иду.

Милева Илић, 1907; Видомир Илић — Вица, 1915.

МИЉКОВАЦ

Ле̏ле, меси̏ла сам. Па кьд га изгори̏м па ко пр̏с. А мо̏ј бра̏т ви̏ка: „Ра̏ца, ма̏јке“, каже, „ти̏ н уме̏ш ле̏б да ме̏сиш кько Ве̏рица“.

„Па, кькво̏?“

Па, вика: „Тько̏ј. Ово̏ј мери̏ше и на ка̏ву, и на све̏“. Изгоре̏ла сам га.

Па отидо̏мо да ри̏љамо едну̏ гради̏ну. Риља̏мо, риља̏мо, али ле̏б не̏мамо за вече̏ру. А мо̏ј та̏тко ви̏ка: „Д и̏де Ве̏ра“, каже, „ба̏ницу ће оме̏си Ве̏ра“. Ао, што ми̏ не каза̏ше кькво̏ се рабо̏ти.

„Ки̏селу“, каже, „Ве̏ро, па ки̏селу ба̏ницу да наре̏диш, па кь до̏јде ма̏ти ће испече̏“.

Ја̏ оти̏дем, насе̏ем бра̏шно и заме̏сим. Што̏ ми не ре̏че квась̏ц да си̏пем. Што̏ ми не реко̏ше то̏ј? Но ја̏ ту̏рим со̏л и во̏ду, заме̏сим, па си ја̏ нату̏рам си̏рење, па нату̏рам ма̏з, па наре̏дим. Кько̏ сьм нареди̏ла, оно̏ си тако̏ј че̏ка и ма̏тер и та̏тка да вече̏ру. Не̏ће да мр̏дне. А ма̏ти ка̏же: „Ве̏ро, па ти̏ о̏дма ли за̏меси?“

Реко̏: „О̏дма, на̏но, о̏дма.“

„Па што̏ не сташу̏е?“

„Па што̏ ми ви̏ несте̏ рекли̏ да ту̏рим ја̏ квась̏ц? Ја̏ неса̏м тура̏ла“.

„Ту̏го, Тана̏сијо, па она̏ ви̏ка неје̏ тури̏ла квась̏ц“.

„До̏бро, до̏бро“, каже, „не ди̏рај дете̏. Несмо̏ вој“, каже, „рекли̏ и“, вика, „узни̏ та̏м па ту̏ри да испече̏ш, па“, вика, „мазьк, сирењи̏це, па ци вече̏рамо“. Тако̏ј е и било̏. Не, онако̏ј си тике. Ко деца̏ што се и̏гру, онако̏ј. Кько деца̏ што се и̏грају. Само неса̏м тури̏ла кваса̏ц. Да сьм тури̏ла кваса̏ц, па да заме̏сим, па си ту̏рим ма̏з, па си ту̏рим си̏рење, па неко̏ ја̏је да ту̏рим.

Бакре̏на. Од ба̏кр, па калаи̏сана. Неје̏. Калаи̏сана. И тако̏ј то̏ј. Башта̏ вика: „До̏бро, до̏бро. Ће си вече̏рамо“. И вечера̏мо си.

Па и сука̏ла сам и ба̏ницу едьмпу̏т. Ја̏ гу су̏чем да бу̏ду та̏нке, оне све̏ што̏ подебеле̏. Ја̏ ги растању̏ем, оне̏ дебе̏ле. Па ја̏ кад дојдо̏ овде̏кај, па ни̏шта нуме̏м. Ни уме̏м љу̏цки ле̏б да ме̏сим, ни уме̏ем ни̏шта. А ова̏ј комши̏ка каже: „Е, Ве̏ро“, каже, „ја̏ и ти̏ ће су̏чемо ба̏ницу. Ће ни до̏јду го̏сти код ме̏не“.

„У, Ми̏ко, све̏“, викам, „преко аста̏л и̏ма та̏м да прела̏ти. Ја̏ то̏ј не зна̏м“.

Па, де, па а̏јде ће се де̏лимо. Па ће се де̏лимо. Па ја̏ не пла̏чем што це де̏лим, зна̏м ди̏м на ора̏ње, зна̏м ди̏м на копа̏ње, зна̏м ди̏м да ри̏љам. Зна̏м све̏ да ра̏дим, али н уме̏м да бу̏дем свекр̏ва. Па пла̏чем, па се секи̏рам. Не зна̏м ко се оста̏ља квась̏ц. Бо̏же чу̏вај! А Стојади̏нка,ове̏ј ма̏јка, каже: „Па кько̏?“

Па ви̏кам: „Н уме̏ем, те̏тко, н уме̏м“.

„Кьд оме̏сиш“, каже ле̏б, она̏ ме у̏чи тако̏ј, „па си“, вика, „ма̏лко од оно̏ј те̏сто се оста̏ви, па си у оно̏ј гр̏не ту̏риш земње̏но, па си покло̏пиш, па да̏н-два̏, ка да ме̏сиш ле̏ба, ти̏ си сьс водицу пропере̏ш оно̏ј ма̏лко. Озго̏р оно̏ ва̏ти ма̏лко маглу̏ они̏ја квась̏ц. И попра̏ји квась̏ц ве̏чером и ју̏тром си заме̏сиш ле̏б“.

Тако̏ј ми казу̏је. Докле се научи̏ и нави̏ко.

Е, сука̏љка нема̏ло, ел зна̏ш, оклаги̏ја. Ћу ме̏сим ја̏ ба̏ницу. Ћу се у̏чим, мо̏ра се у̏чим. Ова̏ј доне̏се едну̏ сука̏љку и ја̏… На̏праји ни ту̏ј едьн сто̏лар Јо̏рдан. И ја̏,

замѐсим ја̀ оно̀ј тѐсто и а̀јд и си̏рење. А мо̀ј башта̀ ви̏ка: „Вѐро, скра̀ти ту̏ј сука̀љку. Што ћѐ ти“, вика, „къд ће ти̏“, вика, „то̀лку ко̀рку да усу̀чеш?“

Лѐле, кад си ја̀ почѐ су̀чем. Оно̀ и ова̀м прела̀ти преко сука̀љку.

„У“, каже, „па ти̏ си се, Вѐро, научи̏ла3.

„Па, та̀то, једѐ ми се ба̀ница. Пред мора̀ње се свѐ нау̀чи“.

За варѐње пасу̀љ, натрѐбим, проми̏јем та̀м, ту̀рим. Уз огњи̏ште. Али по̀сан пасу̀љ се трѐба ва̀ри. Па се нѐкад бла̀жан пра̀и. По̀сан пасу̀љ — имаж да изми̏еш пасу̀љ, да урѐдиш оно̀ј гр̀не, па да покло̀пиш, па да насечѐш лу̀к пра̀зи, па да ту̀риш попри̏ку од ни̏зу, па да ту̀риш солча̀к, па да се укипи̏, да се ува̀ри, па саз др̀вену ложи̏цу да стр̀љаш они̏ја пасу̀љ къд се ску̀ва. О̀н нејѐ бла̀г онако̀ј.

Е неси̏ ма̀јстор, да ти ја̀ тѐб ка̀жем. Ја̀ сам бо̀љ ма̀јстор за пасу̀љ. Ја̀ у ћирими̏ције… Чѐкај, по̀љьк. Ја̀ шѐгрт. Има̀о сам ма̀јстори из До̀лњо Дра̀говје. И мо̀рам ја̀ и та̀м и ова̀мо. Кад ску̀вам лѐпо пасу̀љ, па кад напра̀јим едну̀ од леску̀, иск̀ршим, па кад се ску̀ва до̀бро, ја̀ само, свѐ га разби̏је да нѐма зр̀но. Ко го̀д праши̏на у оно̀ј гр̀не. А, па зар ће га стр̀љаш ти̏ сас каши̏ку, него оно̀ј напра̀ено. Неѐ ко сука̀љка. Иск̀р стена др̀ва, иск̀рстена ко го̀д на ону̀ј маши̏ну што пра̀имо ма̀лтер. Она̀ј пѐрја разби̏ву. И и̏сто ја̀ ту̀рим оно̀ј. Къд ћу га тр̀љам ва̀здьн! Ту̀римо, па кад рѐкне овако̀ј, само га смѐље уну̀тра.

Ја̀ си ко моја̀ ба̀ба и ко моја̀ ма̀јка. Па тако̀ј и од кро̀мпир по̀сан. Насечѐм кро̀мпир. Насечѐм кро̀мпир, насечѐм парада̀јз, насечѐм лу̀к, со̀л. Нату̀рам, па си кипи̏, кипи̏, па си ја̀ то̀ј сьз др̀вену ложи̏цу. Они̏ несу̀ има̀ли та̀м др̀вену ложи̏цу, зато̀ј су они̏.

Верица Стојановић, неписмена, 1920;
Божидар Стојановић, 1922.

ДУГА ПОЉАНА

Па се ди̏го та̀м, па искочи̏ на а̀свал та̀м, па глѐдам, глѐдам си оно̀ј да испра̀тим од мѐне. Па се мучи̏, мучи̏, па видо̀ еднога̀ млади̏ћа. На̀ш си, по̀знат си ми, вами̏лија си ми. Ал кад дојдѐ да рѐкнем — Во̀јо, оно̀ ме за̀неми. За̀неми ме да не мо̀гу да рѐкнем Во̀јо, и овако̀ј ви̏кам. То̀ј се изапи̏њам да рѐкнем Во̀јо. Изапи̏њам се, и о̀н ме гледа̀, гледа̀, па ме до̀качи под ми̏шку, па у крѐвет. Па ми да̀де шићѐр и во̀ду.

„Баба Лепо̀сово, о̀ћеш ли лѐб? И̏мам си̏рење и лѐб.“

Ма ја̀ и̏мам си̏рење и лѐб, но ми се не једѐ. Па си о̀н отидѐ да си нала̀га, а овако̀ј ми отво̀рен про̀зор. О̀н пало̀жи та̀м, у они̏ја пла̀ц она̀м нала̀га. Његово̀ казан, а о̀н би̏л пѐкьл човѐк, па на и̏сти бла̀госов да не расипу̀е во̀ду.

Па до̀јде овдѐ, па ме пови̏кне: „Баба Лепо̀сово!“

Ја̀ овако̀ј. О̀ћ да рѐкнем — о̀ј, па не мо̀гу, па си ћути̏м.

О̀н па̀ и̏де та̀м, нало̀жи та̀м.

Гоџа̀ пу̀т си ћута̀, ћута̀, па емпу̀т реко: „О̀ј!“

„И̏ма ли бо̀ље?“

А ја̀ реко̀: „Па нѐма ни̏шта бо̀ље, но са̀мо што реко̀ о̀ј“.

О̀н чу̀е, а ја̀ не чу̀ем, ја̀ сам глуа̀, а сьс ти̏ја о̀ј ћу га нешто̀ обовѐстим. Али прѐ то̀га му реко̀, несьм могла̀ да врѐвим, а о̀н отишьл та̀м при едну̀ жену, па рекьл:

„Снајке, къквó да рабóтим с овӳј баба Лепóсаву? Пáде вој тéшко. Млóго вој пáде тéшко“.

Јá тáм бéо на прӳдиште, а да сам билá у сóбу — нӣшта и нӣгде. Мóжда би умрéла. Него јá искочӣ тáм. И ондéка óн отӣде кре еднӳ женӳ — и къквó ће да рабóтимо. Рече, па нéмамо што да рабóтимо, мањ да јáвимо телифóном. И јáве телифóном, и овóј колко тӣ што сéде, нек ӣма и вӣшке, докле бернӳли едáн до дрӳгога, шта е билó, къкó е билó. Сӣн на рáд, унӳк на рáд, али къд се удáри телифóн, брóј телифóн, мáти, снáјка, ми дома седӣ, чӳва дéцу, на снаӳ онá чӳва дéцу. Онá неé јавӣла на снаӳ, но јавӣла на сӣна моéга, а сӣн óпет јáви на дрӳгога брáта. И докле се сабрáли — дојдóше. Кóла су тӳј, у кóла, па дóле. И свé пропáло: поприка, купӳс, ӣма јóш коé штó пропáло.

У недéљу ће берӳ грóјзе, па тӣ ако мóжеш, къкó óћеш. Мӣ ће берéмо. А и јá ћу д ӣдем. Онӣ ми не брáни кóла сӣн. Едън сӣн тéра кóла, унӳк и сӣн тéрау трáктор. Одоздóл из Нӣш ӣдемо и унӳк, и парáунӳчичи, и пријетељӣца ис Књáжавац, и тáј унӳка. А снáјка дóле.

Па тóј од óвце. Тáј вӳна вӣше нéма. Ма кӳј ће ми ђáвол! Па јá ћу да чéкам. Тóј е што се затéкло на мéне. Ће издржӣ. Јá ел би живӣла гóдину, ели нé. Што ћé ми! Ци кӳпим ако трéба. Кáм тáј живóт! Ӣмам. Чӳвам веће дéвет-дéсет гóдине óвце. Чувá петнáез гóдине кóзе, пешéс. Чувá, чувá, па се јáре óбеси. Па продáдо. Изгубӣ тáј домазлáк, нéћу вӣше. Па ми дојдé, не мóгу, тóј рáзговор. Па ги пасéм, па нӣкој нéма да ми рéкне — добрóјтро ел добро вéчер. А сьг евé човéк улéже, јá не видó којӣ е. Увéде те. А тáмо къд сьм порад óвце, óн — добар дáн, Лéпке.

„Добар дáн, помóзи бóг, и здрáво-живо, и мóже ли се, и какó е и што é“ — одговáрам.

А у сóбу се заврти, нӣкој нӣшта нéма. Мóж и да цркнеш, мóж и да нé. Сáг ме нéма. Мéсеѕ дáна ме нéма ӣч овдéка. Како дрӳги пӳт отó, ӣч ме нéма. Ни пéт пáре не дáвам за овдé. Ал ӣмам нéшто трзавицу. Не мóж да не бӳде бьш ӣч.

Лóзје смо имáли, па јá óћу, тóј сам јá работӣла лóзје, и óвце пасéм и чӳвам кад берéм грóјзе да закóљем јáгње. Али рéкне сӣн: „Некá га“. Па кад бӳде Свети Никóла, óн си га однесé дóле у Нӣш, а јá си тӳј грцкам корӣчку. Па свáки пӳт таккóј ме превáра. Јá пóсле се сéтим. Вӣкам: „Еј, не вељá млóго човéк дóбар“. Дóбар не вањá, бéдан не вањá, какъв ће да згóди, не знáм. А, реко, ако сам живá, нéћу дадéм овӳј гóдину да ме превáра.

Па осталӣ смо сирочӣчи. Па мáтере умрéл сӣн. Моé мáтере жéњен сӣн умрéл, па га закопáла. Па родӣла мáло детé, посмрче. Па га удáри овакóј, па рéкне: „Áле те подӣгле! Зар закопá сӣна да ме лéбом рáни, а овóј ћу жáбу да рáним, да чӳвам. Па га утéпа. Одáде га. Одáде се, него áњка, не мóж да врéви ко трéба. Мáти гу едьмпӳт удáри овакóј. Билá лелéјка у ћóш, па га удáри, онó се рачéпи. Онá га удáри о дӳвар. Па ӣде мӳка, за сӣна кӳка жéњенога, па онó се расплáче, онá га па љӳпне о дӳвар. Е, онó неé умрéло, него остáде мáлко чурӳк.

А онó плáче, плáче, па къд разумé: „Јá ти, мáјке несьм ни за у пéськ, јá ти, мáјке, несьм ни за у кóла“.

Мáти гу неспособӣла. Па пóживе. У Матéјевце се одáде, дóле, тáм долéко, па пóживи некóлко, па умрé.

Лепосова Соколовић, неписмена, 90 година.

ГАРЕ

А кьд смо билѐ девојке, па идемо на седењку, па се препраљамо, димо да ги плашимо, да се играмо. И отидемо онам, оно вику Стаменова ливада. Тој њин деда се зове Стамен, и он је бил жив. И отидемо онамо, па ја, доле сьм сьс попови живим, не живим у њи, но овькој код њи сам сироче, па су ме млого и чували, отидем, па куде што крштевља поп децу, па узнем онај матију и оној, и оној… патријар, црвено, отидем онам. А мој брат свири такој музике онеј. И тај мој брат што е сьг умрел о тетку, што га јучер сакрањували — он преборку, па вистан, па се дотерамо, он, а ја поп. А отидомо онамо. Мој брат стану да свири. Рече: „Оној наша Винка, тој знам. Никој не сме д иде там да узне од попови тој, него она. Кьд отидем дом све ћу гу утепам".

Па туј едан комшиа, исто момьк, несмо фамилија, ал млого смо живували, ко браћа рођена, он вика: „Ја ћу те браним, нећу дадем да те тепа, али тражила си ћотек. Шћеш чак у Росуљу да се препраљаш тамо?"

Па ни јурну момци, па ни оће и тепу. Не знау који су. Они мисле мушкарци су сви. Тој е луда памет. И тој више живот тај нема га нигде. Сьг седим овде.

А, па све смо ишле, ал она, оно има десет пара Лазарице, големо село. Па си ми сьс друге, она сьс друге. А, па лепо. И сьг на телевизију сам гледала што су певале овеј Душњичанке и Драговке. Ау, грми соба. Али, све су тој женске живе, а онија мушкарци што играше, што свирише преко телевизију, они сви измрели. И ја причам. Тетин Крста, и Лаза, и Вукадин свиреше у дудуче, сви помрели, женске ниедна несу. Још све живе. Млого мужи сьг мреју. Ма, оне, жена мање види секирацију. Она, сьг муж мути мозьк за све. Ма ја такој мислим.

Винка Илић, неписмена, 1922.

ДОЊИ ДУШНИК

Вођа е бил прве Ђура Игњатовски, па е бил после Јаков Степанов, Здравковци, па е бил Панта, овија Станојчевски, па е бил Горча Арцин, горе куде Прдини им кућа, горе на крај. И тој такој. Па има Прдини. Онија што беше, ко му беше име? Бил е у ропство. У, забраила сам му веће име. Он донесе отуд позив. Донесоше за нашога. И покојни овија Раде, овија Мишић. Што су наши там изгинули, они баш донесоше, баш онај позив. Он, Раде, скоро додеше. Умрел. Ми га Раде зовемо, овија Мишић.

Што ми е криво. Емпут отидо за едну крштеницу. Отидо да извадим тамо, па ми побеже аутобус, овде на Срецела ми побеже аутобус. Али, имам сестру доле у овија Цамбини, о тетку. Реко, никад, она дојде понекад а ја никад, реко, бьш ћу да идем. И ја појдо отуд, а они са жену излезоше, онде кућа им до пут. „Леле, Зорке, сврни, сврни", он, „сврни код нас да попричамо наше муке". После, излезе му и жена, па ме молише, молише, а ја ко брљива па се секирам.

Реко: „Извинете и закваљна сам ви, али", реко, „ћу дим", реко, „у овија Цамбини имам сестру о тетку".

Зорка Шарковић, неписмена, 80 год.

ЗОНА II

ГРКИЊА

И еднý тéтку сам имáја у сéло Дукáт. Реко, ћу д ѝдем до њý тáмо у недéљу и онѝја óба пáра волóви потерá. У понéдељак е пѝјац у Покóвац. Ако ѝма нéшто да дóјду, бóг да чýва. Остáде још овóј детé мáло. Онѝ ће да претрѝсау, ће да трáже едно-дрýго. И — нѝшта. Отидó јá тáм. Пренóћи ко тýј тéтку, и отерá волóви на пѝјац óбоји. Врáтим се отýда. Сьс онýј дéцу дојдóмо дóм. Нéма преко недéљу нѝшта. А, ћéрка ми е билá девóјка, неýдата још. Онá е старйа билá. И јá ýјутру јóште лежѝм, недéља óсамну, а еднá кѝшица, као нећáс што росѝ, и онá мéла тáм пред кýћу и видéла ги. А кýћа пи е билá гóре до сьм до пýт, кько овдé.

„Тáтко бре, дѝзај се, Бýгари одоздóл бéли свéт ѝду и тéрају љýди бéлога свéта".

Уплашѝло се онóј.

Реко: „Јá ћу си лежѝм. Це напрáим бóлан".

Нѝшта. Лежѝм јá. Пролáзе онѝ порат кýћу, не одмињýје нѝкој. Ѝду си натáмо. Тéрају. Збѝрав кугá кудé вѝде — áјде, искáкај. Кудé су га извéли и њéга да га тéру, тýј забрáли и њéга на слѝве, а онó кѝшица проросýе. Óн бѝја сáмо у кошýље, овáкој бес капýт. И забрáли га. И једьн тéра га њéга, а онѝја пројдóше напрéд.

Каже: „Пýстите ме да одмѝнем овдé у овóга комшѝју", каже, „да потрáжим нéки капýт, да се загрнем".

Улéгоше онѝ, једьн по њéга и óн.

„Кóмши бре!" и јá се дѝго.

Онѝ: „Дáј ми едьн капýт".

Реко: „Кудé ћу ти нáјдем јá капýт да ти дадéм?"

И онáј Бýгарин мéн: „Искáкај и тѝ".

Ѝскара и мéн и њéга. Па, такóј ме ѝстера от кýћу еднó двáестину мéтара, трѝес.

Каже: „Ѝмаш тѝ легитимáцију?"

Мѝсли да несьм чéтник.

Реко: „Ѝмам".

Ал јá па у нóвченик свé онéј пáре што сам двá пáра волóви продáја и легитимáција. И óн óпази онéј пáре, и не дáва да се умéшам с онýј грýпу, него ме задржáва мéне да ми ýзне опéј пáре, да не вѝди нѝкој њйан Бýгарин. Али, срéћом, овѝја ишлѝ, тѝја Бýгари напрéд, а овѝја чéтници избегáли тáмо. Изгубѝли се. Ѝстрча једьн њйан официр бýгарски, и јá се примéшам уз онѝја љýди. Ел овáј ме ѝзгуби из вѝду што мѝслеше да ме опљáчка. И потрчѝмо одозгóр, јýре ни. Кýј, когá достѝгну с кýндак, кьд га удáри — óн одлетѝ. И јá кько пројдó. Жéна излéгла мојá и јá онáкој излетечкѝм исврљим вој нóвченик тáмо и онá га зграби. И открáше ни у шкóлу овдé. Бéше ни, човéк врз човéка е детé билó. Тóлко. Па и попá докарáше одóвде. Ал пóп, болѝ га грбѝпа, па нéће на пáтос да сéдне, него се исправѝја, па уз дýар.

Петар Илић, 1902.

Да дадѐ бо̏г да се опра̏ји, па љу̏ди да си жѝве, да си пошту̏ју, да се сла̏гају. На̏јгоро е, нај е тѐже, да не бу̏дне ра̏т. Ра̏т. Ја̏ сам ста̏р, па овѝја мла̏ди сам мло̏го упознава̏л. Онѝ се еднѝ смеју̏, едно-дру̏го. Ма, немо̏ј, бре, нѝе зго̏дно. Вѝ нѐ знате, дѐца, ко се гладу̏је преко ра̏т. Онѝ си па̏ неки — ки, ки, ки. Вѝ да зна̏те кько̏ је. Па да ти, дѐте, и то̏ј прѝчам.

Сь̏г ова̏ј дру̏ги свѐцки ра̏т кьд смо се заратува̏ли, ја̏ сам бѝја до̏ле куде цр̏кву. Ту̏ј ни о̏пштина било̏ и ова̏ј. И Кѝтлер еднога̏, едну̏ држа̏ву по едну̏ прегазу̏је, а учѝтељ Жѝка едьн до̏ле: „Ха, го̏това и Кола̏ндиа, го̏това".

Ма етѐ прегазѝли Кола̏ндиу. А дѐловођа ни е бѝја ту̏ј На̏це, едьн на̏ш сеља̏к.

Каже: „Не ва̏ља и за нас".

Бѝ ма̏лко, ударѝше и на на̏с.

Дѐловођа: „Е", каже, „цѐла машѝна на на̏с".

Дојдѐ ре̏д, оно̏га учѝтеља отера̏ше. Кь дојдѐ о̏н, о̏н се вра̏ти из во̏јску, ал не вѝди.

Реко: „Што̏, бре, господин Жѝко, што̏ тько̏ј?"

Каже: „Услед гла̏ди", а ја̏ ме оно̏ј, сьмо нѐћу да му рѐкнем — а зна̏ш ко̏ се радује̏ш кьт ка̏жеш го̏това и Кола̏ндија. Не раду̏ј се, бре. Да̏ј, бо̏же, да е сву̏д мѝр, да е сву̏д мѝр, па и мѝ да смо.

Никодије Ђорђевић, 1922.

Вра̏т, реко, повата̏ја. Па ја̏ па̏ се бо̏рим, бо̏рим се некько̏, па жњѐм. Пљѝснем ма̏лко во̏ду на чело̏, па ѝдем при детѐ. А она̏ не мо̏же. Ка̏жу да е га̏дно то̏ј вратљѝво. Опѝје човѐка. Нѐма по̏ го̏ри бо̏лес. Па повраћа̏ње да ми извѝните, па то̏ј е стра̏шно било̏. Па до̏јде, зашаша̏ви у гла̏ву, па не вѝдиш кудѐ о̏диш. Тько̏ј до̏јде ко и нѐсвесница ува̏ти она̏ј вра̏т. Па ја̏ па̏ се бо̏рим сѝрота.

Љу̏ба си амето̏м о̏глуве. А ськ, Ко̏до, бра̏ле, ни ву се мо̏ж дока̏же, ни мо̏ж нѝшта. Она̏ј брѝга голѐма. Бра̏таньц сва̏дбу да пра̏ји у недѐљу, на Пр̏ви ма̏ј, на Верѝге, у четвр̏тьк ра̏стури сва̏дбу. Свѐ ѝсклано, свѐ спрѐмено, свѐ. Свира̏чи пого̏ђени, свѐ. И бара̏ка дока̏рана, само неѐ намѐшћена. До̏ле у ста̏н. И о̏н растурѝја сва̏дбу, бра̏таньц Дра̏ган. И сь̏г — етѐ. Ја̏ви тике кьд је до̏ле.

„Тѐто, ја̏ сам гла̏дан, ја̏ сам, тѐто, гла̏дан".

Па сь̏г етѐ, рѐче Петро̏нија, додѝ сь̏г за Госпођѝндьн, цѐл мѐсец га нѐма о тѐрен из Бѐоград. Дојдѐ. Рѐче, научѝл се па мѐси, мѐси.

А о̏н до̏јде: „Да̏ј па̏ре!"

„Ја̏ ги несьм крижа̏ја, но то̏лко сам зарадѐја, бре".

(Нѐкога, дѐте, чѐљад зако̏па, а нѐкога уздѝгне).

„Евѐ га, евѐ га но̏ж".

А моа̏ Љу̏ба, кьт тько̏ј о̏н рѐкне, кькво̏ е њо̏ј!

Не мо̏же, не мо̏ж ме разберѐ кькво̏ гово̏рим, не мо̏же да ме споразу̏ме. И ако ме споразу̏ме, њо̏ј ву се чѝни ја̏ то̏ј не сма̏трам. Море, кько̏, бре, ја̏ тѐб ѝмам, ја̏ дру̏гога нѐмам. И сь̏га и лу̏к му по̏сади, и ѝзвади, и мумур̑зу по̏сади, етѐ ѝма да гу обе-

ру̑. Пасу̑љ по̏сади — о̏бра. Кро̏мпир по̏сади — и̏звади. Ба̏чу му е посади̏ла — о̏бра. Ја̏ све̏ поприку наниза̏. Све̏, бре. Па не̏врозна. Што е на њо̏јну сна̏јку бра̏т — о̏жени се и та̏ј жена̏ му по̏беже. И̏ма две̏ дете̏ти, ће̏рку и си̏на. За дру̏гога отиде̏ кът сти̏гоше, еј, за жени̏дбу.

Симка Илић, неписмена, 1913.

ГОРЊИ БАРБЕШ

У Топо̏ницу запроси̏ ја̏ едну̏. А ја̏ до̏ле, и̏мамо водени̏цу, па смо до̏ле ту̑ј, ме̏шамо се ста̏лно Топо̏ничани и ми̏. На̏ше су њиве до̏ле бли̏зу она̏ј бре̏с. И ту̑ они̏ ме̏не зна̏ју, ми̏ њи̏ зна̏мо. Ће да и̏демо да гу зава̏ћамо. А̏јд. Ја̏ срамота̏ ме кько ма̏ло. Мла̏д чове̏к сьм. Па, реко, а̏јде. Ото̏мо на до̏ле, изми̏мо се на бу̏ке вода̏ што тече̏, на водени̏цу се изми̏мо, отрља̏мо, а̏јд, а̏јд те до̏ле. Отидо̏смо ми̏. Они̏ че̏кају. Бре, ја̏ шћу̑ рабо̏тим? Сраму̏јем се, али добра̏. Реко, добра̏, у̏бава, добра̏. Зна̏о сам гу ја̏. Е ту̑ј, о̏ће-не̏ће, вр̏ти-су̏чи, напраимо ра̏боту и пиемо кр̏чму. Тьг ми да̏де, она̏ ме̏ни да̏де да̏р. А она̏ има̏ла едно̏г до̏ле, али о̏н па оша̏л да кове̏ гове̏ду, па га не̏ма ту̑ј. Не̏ма га. Она̏ до̏ђе и о̏н до̏ђе, па кьд ви̏кне по њу̏ма: „Па кько̏ мо̏жеш ти̏ да оти̏деш?“ „Па, е̏то“.

Да̏р ја̏ доне̏со, али овде̏ кько̏ она̏ побе̏же за ње̏га, да̏р да га вра̏тим ја̏ ода̏вде.

Е, ја̏, та̏тко ви̏ка: „Но̏си та̏мо, вр̏љи кьд она̏ не теја̏ла“.

И оти̏дем ја̏ та̏мо, а еда̏н Бербатовац, еда̏н мангу̏п: „Шта̏ е, Ву̏ле?“ Позна̏јемо се. Ма рекȍ ја̏.

„Кькьв да̏р?“

„Же̏ни се, па… тра̏жи ми да̏рови. Шћу̑ рабо̏тим?“

„А̏јде с ме̏не“.

А и Ки̏ча бе̏ше ту̑ј.

Каже: „Шта̏ тра̏жиш од ово̏га млади̏ћа?“

„Па да вра̏ти ово̏ј што…“

„А ко̏ ће ње̏му да вра̏ти посмешльк? Не мо̏же. Ја̏ одгова̏рам, не̏ма да да̏ва. И̏ди до̏м и но̏си до̏м. Но̏си да̏р до̏м“.

И ја̏ однесе̏м до̏м, па польгьчке па га иски̏дам, ице̏пим польк. И тако̏ј е било̏ тьг. Па се тьг ја̏ ди̏гнем па го̏ре у Чегро̏вце. Па на̏ђем бо̏љу. Ту̑ј завати̏мо гу. Шура̏к та̏ј што̏ е, њо̏јан бра̏т, ту̑ј е раде̏о код ме̏не качарльк, прави̏о ми је бьчве, бу̏рићи. И о̏н каже: „Ту̑ј ће д и̏деш. Ту̑ј ће“, каже, „д и̏деш. Ја̏ сам у њи̏ раде̏о“, каже, „до̏бри су љу̏ди“.

Е, она̏, има̏ла е она̏ овде̏ те̏чу у Ба̏рбеж и о̏н је помага̏ја. Те гу узе̏. Па до̏бра е би̏ла. Мло̏го е до̏бра била̏, али нее̏ има̏ла вре̏ме да жи̏ви сьг. Сьг да жи̏ви до̏бро, на ола̏кшицу.

Вукашин Стојановић, 1913.

НОВО СЕЛО

Нећу ја̀ да се ода̀вам. Ства̀рно, нѐ знам мо̀мка и нећу. Сироти̏ња смо и нѐма ма̀јка са што̀ да пра̀ви сва̀дбу. Нѐмам да дару̀јем. Трѐбам да дару̀ем свѐкра, свекр̀ву, ку̀мови. Ја̀ нѐмам. Сироти̏ња. И ма̀јка запуца̀ла, тѐпа ме да и̏дем. О̀ћу-нећу, мо̀ра д и̏дем. И да̀де ме ма̀јка.

Та̀м тури̏ла вечѐру, ће вечѐрав. Двѐ ђувечи̏ки толи̏цки та̀м тури̏ла кромпи̏рчки и неко̀ мѐско. Омеси̏ла како крава̀јче лѐбац. Збра̀ше се та̀м, пријетељи̏ше се. А̀јде, ће с и̏демо. А̀јде, а̀јде. Ја̀ пла̀чем, нећу д и̏дем. И искочи̏ куде Ђу̀мини, ондѐна на лѐсу, и нећу.

И датка Дѐска каже: „А, ће и̏деш, сна̀о, кько̀ па нећe и̏деш“.

И ја̀, нѐ знам младожѐњу, младожѐња ту̀ј и ја̀ нѐ знам. Ци̏ркус без па̀ре, ал ти ка̀жем!

И а̀јде, а̀јде, оно̀ снѐг паднѹја голѐм, па ју̀гов, мѐк, па се сви̏ љи̏згају. Онѐј црко̀вничке по̀пке. Па љи̏згају се, па̀дају. А̀јде куде Ко̀дину, кроз Ора̀вицу.

А Нѐнад шћѐ рѐкне, каже: „Датка Дѐске, да̀тке“, каже, „сви̏ пада̀ше, мла̀даневеста нејѐ падну̀ла“.

И ја̀ се ѕрну̀ и тѝг видо̀ што јѐ младожѐња. Та̀д видо̀. И кад дођо̀ овдѐкај глѐдам. Ти̏ си меси̏ла крева̀јче и тетка Ру̀ска. И кько̀ ће да пону̀ду сна̀шу… И кько̀ ће ме пону̀ду — речѐљ. Ете на сна̀шу да даду̀ речѐљ и крева̀јче у пѐпел пѐчено. И ја̀ глѐдам ко овца̀.

Ци̏ркус, ел ви̏кам. Нејѐ то̀ј кько зна̀ш да си сна̀ша. И тако̀ј. По̀сле кь дођо̀ше — деда Недѐљко, Ѕа̀не, та̀тко, ће поју̀, пи̏ју вино̀, ча Душа̀н. Ту̀ј пуца̀ше пу̀шке.

Преко про̀зор та̀м пообаљав. Ја̀ — сна̀ша, глѐдам и ко овца̀. И теко̀ј е било̀.

А по̀сле, мо̀ј свѐкар овдѐка могу̀ћан, па проминуше, то̀ј бѐше божи̏ћѐви по̀сти, па тѝк се не венча̀ва, и проминуше. До Свети Јова̀н некр̀стени дни̏. И кьд прођѐ свети Јова̀н, нѐ знам кькьв пра̀зник бѐше. И каже тѝг. Неѐ по̀сле, по Свети Са̀ву смо одма̀. Свети Са̀ва бѐше у субо̀ту, а ми̏… Е, то̀ј е глашењѐ, да се испи̏тамо. И тьг идо̀мо на и̏спит. И тако̀ј бѐше. Испита̀мо се и о̀дма у недѐљу сва̀дбу. Ал свѐкар си могу̀ћан, па по̀годи свира̀чи, па вика̀ си овдѐка љу̀ди њего̀ви.

По̀сле, ју̀тре дьн, моји̏ дојдо̀ше пешес човѐка. И тако̀ј е било̀.

А, мла̀даневеста по̀сле. Ја̀дна поправи̏ по̀сле. Изатка̀ једно̀ платанцѐ. Но̀ће, сна̀ша сву̀ но̀ћ тка̀је, мо̀там, мѐсим. Ама, о̀пште нѐ знам за сьн. Изатка̀ и пешки̏р, изатка̀ и платно̀. Скроимо кошу̀ље на ку̀мови. Неѐ тѝк се купува̀ло. Но, ма̀јка бѐше проплѐла ча̀рапе на куму̀, ја̀ изатка̀ платно̀. На куму̀ кошу̀ља, на ку̀ма кошу̀ља и то̀лко. Неѐ кько сѝк целимо̀није, пу̀но да̀вају, тѝг нѐ. На свѐкра сла̀мњача пр̀тена, на свекр̀ву едну̀ кошу̀љу да̀до. Она̀ у̏мре, па јетѐ по̀сле па зѝлве не да̀доше гу да однесѐ мојỳ кошу̀љу, но да̀домо гу на снашка А̀ну.

Дођѐ из Македо̀нију, па нѐма шта да ву дадѐмо. Па вој да̀домо кошу̀љу. Сироти̏ња, му̀ке.

А у Топо̀ницу ко̀па зѐмњу Во̀ја за мѐне, али та̀тко и дѐда му ни̏какo не да̀ву што нѐмам чѐрге ву̀нене да ги дару̀јем. Они̏ га̀зде па вѐлики, а мо̀ј та̀тко сирома̀. Слу̀га, а ми̏ смо пу̀но деца̀.

Де, ја̀ сам била̀ сѐлски свињѝр. Па, сѐлски говѐду, па у га̀зду слу̀га. Трѝ го̀дине. Дево̀јчица трина̀ез го̀дине. Трѝ го̀дине у га̀зде слу̀га. Сѝг аздиса̀ја свѐт. Сѝг свѐ аздѝсан свѐт, лу̀ксус.

Па на тану̀р, па ће да ги изљу̀би ру̀ке, па так ће се ста̀ри прекр̀сти и тѝк ће вечѐрамо. И љу̀бим ру̀ке от Свети Ра̀нђел до по Свети Са̀ву љу̀бим ру̀ке. Па по̀сле прекину̀ла сьм, па ћу ги изљу̀бим ру̀ке на По̀кладе. О̀ро, и на о̀ро да ѝдеш од човѐка на човѐка, на сва̀кога да изљу̀биш ру̀ку, да се опро̀стиш. Опростењѐ. По̀кладе. На цѐло село̀. Бѝло шта бѝло. Ел ће га цу̀не у ру̀ку.

Па, Ма̀рче бѐше, бо̀г да гу ду̀шу про̀сти, Стоја̀на, кад се родѝја око Пѐјчин дьн, и она̀ не да̀ва да вој се љу̀би ру̀ка. Аγа, на подо̀ј, не се љу̀би. Ели па кьд донесу̀ ма̀ли крва̀ј. Она̀ га не испра̀ћа. Само се завр̀не нава̀м и о̀н си отѝде.

Вера Крстић, неписмена, 74 год.

СКРАЋЕНИЦЕ

I

ANUBiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
AsFl	Archiv für slavische Philologie, Berlin
АФФБ	Анали Филолошког факултета у Београду
БХДЗб	Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево
ВГ	Врањски гласник, Врање
ГЗ	говор Заплања
ГФФНС	Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
ЗбЈК	Зборник за језик и књижевност, Београд
ЗМС	Зборник Матице српске, Нови Сад
ЗбФЛ	Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад
ЗбФФБ	Зборник Филозофског факултета у Београду
ЗбФФН	Зборник радова Филозофског факултета у Нишу
ЈМ	јужноморавски
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд
К	„Караџић“, Алексинац
КиЈ	Књижевност и језик, Београд
КР	косовско-ресавски
МЈ	Македонски јазик, Скопље
ОП	Ономатолошки прилози, Београд
ОКДА	Општекарпатски дијалектолошки атлас
ОЛА	Општесловенски лингвистички атлас
ПЈ	призренско-јужноморавски
ППЈ	Прилози проучавању језика, Нови Сад
САНУ	Српска академија наука и уметности
СДЗб	Српски дијалектолошки зборник, Београд
СЗ	сврљишко-заплањски
СКА	Српска краљевска академија, Београд
СКГ	Српски књижевни гласник, Београд
ТЛ	тимочко-лужнички
ХДЗб	Хрватски дијалектолошки зборник, Загреб
ЦАНУ	Црногорска академија наука и умјетности
ШВ	шумадијско-војвођански
ИХ	источнохерцеговачки

II

м. р.	мушки род
ж. р.	женски род
ср. р.	средњи род
Н	номинатив
А	акузатив
В	вокатив
И	инструментал
Г	генитив
Л	локатив
Д	датив
ОП	општи падеж
л. з.	лична заменица
јд.	једнина
мн.	множина

ЛИТЕРАТУРА

(Р. Александер)	— Ronelle Alexander, *Torlak Accentuation*, Verlag Otto Sagner, München 1975.
(Алексић–Вукомановић: 1966)	— Радомир Алексић и Славко Вукомановић, *Основне особине александровачког и бруског говора*; АФФ, 6/1966.
(Арсовић: 1973)	— Југослава Арсовић, *Главне фонетске особине говора Блаца и околине*; ППЈ, 9/1973.
(Бабић: 1986)	— Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* — nacrt za gramatiku; Zagreb 1986.
(Барјактаревић: 1966)	— Данило Барјактаревић, *Новопазарско-сјенички говори*; СДЗб XVI, 1966.
(Барјактаревић: 1977/1)	— Данило Барјактаревић, *Прешевско-бујановачка говорна зона*; у: Дијалектолошка истраживања, Јединство, Приштина, 1977, 300–373.
(Барјактаревић: 1977/2)	— Д. Барјактаревић, *Фонетске и морфолошке особине врањскога говора*; у: Дијалектолошка истраживања, Јединство, Приштина, 373–413.
(Барјактаревић: 1976)	— Данило Барјактаревић, *Јужноморавска говорна зона у светлу Белићева испитивања и данас*; Пос. изд. САНУ, књ. CDXIII Одељ. јез. и књиж. 28 (Белићев зборник) 1976.
(Барјактаревић: 1977)	— Данило Барјактаревић, *Дијалектолошка истраживања*; Јединство, Приштина 1977.
(Барјактаревић: 1977а)	— Данило Барјактаревић, *Говор Срба у Метохији*; Јединство, Приштина 1977.
(Белић: 1905)	— Александар Белић, *Диялектологическая карта сербского языка*; Сборник по славяноведению II, Санктпетербург 1905, 1–59.
(Белић: 1911)	— Александар Белић, *О дијалекатском материјалу О. Броха* у: Die Dialekte des sudlishten Sebiens, SDZb II (1911), 1–105.
(Белић: 1912)	— Александар Белић, *Стара Србија са историјско-језичке тачке гледишта*; СКГл XXIX (1912), 665–673.
(Белић: 1912)	— Александар Белић, *О српским или хрватским дијалектима*; Глас СКА LXXVIII, 1908, 60–164.
(Белић: 1913)	— Александар Белић, *Маринко Станојевић, Северно-тимочки дијалекат* (приказ), ЈФ I, 1913, 136–143.
(Белић: 1914)	— Александар Белић, *Акценатске студије*, Београд 1914.
(Белић: 1926–27)	— (Александар Белић, *Мисли о прикупљању дијалекатског материјала*; ЈФ VI, 1926–27, стр. 1–10.
(Белић: 1929)	— А. Белић, *Штокавски дијалекат*, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, књ. IV, Загреб, 1929, стр. 1064–1077.
(Белић: 1935)	— Александар Белић, *Галички дијалекат*, СДЗб VI, 1935.
(Белић: 1935)	— Александар Белић, *Основи историје српскохрватског језика*; I Фонетика, Београд 1976.

(Белић: 1969) — Александар Белић, *Историја српског језика*; књ. I, Речи са деклинацијом, Београд 1969.

(Белић: 1951) — Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, Речи са конјугацијом, Београд 1951.

(Белић: 1958) — Александар Белић, *Периодизација српскохрватског језика*; ЈФ XXIII (1958), стр. 3–15.

(Богдановић: 1979) — Недељко Богдановић, *Говор Бучума Белог Потока*; СДЗб XXV, 1979.

(Богдановић: 1987) — Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*; СДЗб XXXIII, 1987.

(Богдановић: 1979) — Недељко Богдановић, *Говор села Трговишта*; *Разв. 1, 1979.*

(Богдановић: 1990) — Недељко Богдановић, *О говору и именима*; Просвета, Ниш 1990.

(Богдановић: 1992) — Недељко Богдановић, *Језик и говор*; у: Културна историја Сврљига, књ. II, Сврљиг–Ниш 1992, стр. 304–366.

(Богдановић: 1992) — Недељко Богдановић, *Изоглосе југоисточне Србије*; Просвета, Ниш 1992.

(Бошковић: 1931) — Радосав Бошковић, *О природи, развитку и заменицама гласа* х *у говорима Црне Горе*; ЈФ XI, 1931, 179–196.

(Бошковић: 1977) — Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*; I Фонетика, Научна књига, Београд 1977.

(Бошковић: 1978) — Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*; ЦАНУ, Титоград 1978.

(Бошковић: 1985) — Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*; II, Никшић 1985.

(Брозовић–Ивић: 1988) — Далибор Брозовић и Павле Ивић, *Језик српскохрватски/хрватскосрпски, хрватски или српски*; Извадак из II издања Енциклопедије Југославије, Загреб 1988.

(Брох: 1903) — Olah Broch, *Die Dialekte de südlichsten Serbiens*; der Balkankommission Linduische Abteilung III, Wien 1903.

(Виденов: 1978) — М. Виденов, *Годечкият говор*; София 1978.

(Видоески: 1954) — Б. Видоески, *Северните македонски говори*; МЈ 1–2, 1954, 1–30 и 109–198.

(Видоески: 1962) — Божидар Видоески, *Кумановскиот говор*; Скопје 1962.

(Вујовић: 1969) — Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*; СДЗб XVI, 1969.

(Вукадиновић: 1996) — Вилотије Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*; СДЗб XLII, 1996.

(Вукићевић: 1993) — Милосав Вукићевић, *Огледи из дијалектолошких истраживања*; Приштина 1993.

(Вуковић: 1938–39) — Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*; ЈФ XII, 1938–39.

(Вуковић: 1974) — Jovan Vuković, *Istorija srpskohrvatskog jezika*; I dio, Uvod i fonetika, Beograd 1974.

(Вушовић: 1927) — Д. Вушовић, *Диалекат источне Херцеговине*; СДЗб III, 1927.

(Грицкат: 1954) — Ирена Грицкат, *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*; Београд 1954.

(Далмација: 1997) — Стево Далмација, *Ијекавски говори Поткозарја*, Бањалука 1997.

(Даничић: 1874) — Ђ. Даничић, *Историја облика српског или хрватског језика до свршетка XVII вијека*; Београд 1874.

(Даничић: 1925) — Ђуро Даничић, *Српски акценти*; Београд 1925.

(Дејановић–Стаменковић: 1979) — Д. Дејановић Љуба и Ђ. Стаменковић, *Заплање у народноослободилачкој борби 1941–1945*; хроника, Г. Хан 1979.

(Динић: 1988) — Јакша Динић, *Речник тимочког говора*; СДЗб XXXIV, 1988, 7–335; (Динић: 1989) — *Прилог речнику тимочких говора*; Разв. 13,

1989, 82–85; (Динић: 1990) — *Додатак речнику тимочких говора*; СДЗб XXXVI, 1990; (Динић: 1992) — *Речник тимочког говора* (други додатак); СДЗб XXXVIII, 1992, стр. 381–586.

(Ђорђић: 1975) — П. Ђорђић, *Старословенски језик*; Нови Сад 1975.

(Ђорђевић: 1903) — Тих. Ђорђевић, *Огледи из граматике народног говора у Алексиначкој Морави*; Караџић бр. 1, 1903, стр. 1–9, бр. 2, стр. 85–96.

(Ђуровић: 1990) — Р. Ђуровић, *Нагласне карактеристике једне емисије Радио-Ниша*; ЗбФЛ XXXIII, 1990, стр. 135–138.

(Ђуровић: 1992) — Р. Ђуровић, *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*; СДЗб XXXVIII, 1992.

(Елезовић: 1911) — Глиша Елезовић, *Извештај са дијалектолошког путовања од Вучитрна до Пећи*; СДЗб II, 1911, 464–473.

(Елезовић: 1949–1950) — Глиша Елезовић, *Један оглед нашег говора из Ораховца у Подрини код Призрена*; ЈФ XVIII, 1949–1950, 133–140.

(Елезовић: 1935) — Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*; св. I СДЗб IV, 1932, св. II СДЗб VI, 1935.

(Живковић: 1987) — Новица Живковић, *Речник пиротског говора*; Пирот 1987.

(Златковић: 1988) — Драгољуб Златковић, *Пословице и поређења у пиротском говору*; СДЗб XXXIV, 1988.

(Златковић: 1989) — Драгољуб Златковић, *Фразеологија страха и наде у пиротском говору*; СДЗб XXXV, 1989, 175–457.

(Златковић: 1990) — Д. Златковић, *Фразеологија омаловажавања у пиротском говору*; СДЗб XXXVI 1990, стр. 423–710.

(Ивић: 1963) — Милка Ивић, *Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима*; ЗбФЛ VI, 1936, стр. 13–31.

(Ивић: 1954) — Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*; Београд 1954.

(Ивић: 1951–1952) — Милка Ивић, *О предлогу* по *у српскохрватским дијалектима*; ЈФ XIX, књ. 1–4, 1951–1952, стр. 173–212.

(Ивић: 1955–1956) — М. Ивић, *Из проблематике падежних временских конструкција*; ЈФ XXI, 1955–1956, 165–167.

(Ивић: 1957–1958) — М. Ивић, *Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику*; ЈФ XXII, 1957–1958, стр. 141–166.

(Ивић: 1971) — Милка Ивић, *Квестионар за употребу падежа у савременом српскохрватском књижевном језику*; ЗбФЛ XIV, 1971, стр. 159–170.

(Ивић: 1955–1956) — Павле Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*; ЈФ XXI, 1955–1956, стр. 97–129.

(Ивић: 1957а) — П. Ивић, *Два главна правца развоја консонаната у српскохрватском језику*; ГФФНС II/1957.

(Ивић: 1957) — Павле Ивић, *О говору Галипољских Срба*; СДЗб XII, 1957.

(Ивић: 1968) — П. Ивић, *Развој принципа дистрибуције фонема у српскохрватском језику*; КиЈ 2/1968.

(Ивић: 1962–63) — П. Ивић, *Инвентар фонетске проблематике штокавских говора*; ГФФНС VII/1962–63.

(Ивић: 1971) — П. Ивић, *Српски народ и његов језик*; Београд 1971.

(Ивић: 1971а) — П. Ивић и Милица Грковић, *О почецима замене полугласа са* а *у ћирилским споменицима*; ЗбФЛ XI ???, 1971.

(Ивић: 1974) — П. Ивић, *О условима за чување и испадање полугласа у српскохрватском језику*; ЗбФЛ XVII, 1974, стр. 37–47.

(Ивић–Реметић: ФО) — П. Ивић и Слободан Реметић, *Ораховац*; ФО, Сарајево 1981, 579–585.

(Ивић–Реметић: ФО) — П. Ивић и С. Реметић, *Пљачковица*; ФО, Сарајево 1981, 587–588.

(Ивић–Реметић: ФО) — П. Ивић и С. Реметић, *Кална*; ФО, Сарајево 1981, 590–594.

(Ивић: ФО) — П. Ивић, *Колотич*; ФО, Сарајево 1981, стр. 612–617.

(Ивић: ФО) — П. Ивић, *Свиница*; ФО, Сарајево 1981, стр. 619–624.

(Ивић: 1985) — Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*; Нови Сад 1985.

(Ивић: 1990) — П. Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*; Београд–Приштина, 1990.

(Ивић: 1991/1) — П. Ивић, *Изабрани огледи*; I — О словенским језицима и дијалектима; Ниш 1991.

(Ивић: 1991/2) — П. Ивић, *Изабрани огледи*; II — Из историје српскохрватског језика; Ниш 1991.

(Ивић: 1991/3) — П. Ивић, *Изабрани огледи*; III — Из српскохрватске дијалектологије; Ниш 1991.

(Ивић: 1992) — П. Ивић, *Инвентар морфолошке проблематике*; ЗбФЛ 35/1, 1992, стр. 195–212.

(Ивић: 1994) — П. Ивић, *Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне*; у: *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа, Ниш 1994, 55–71.

(Јанковић: 1909) — Петар Јанковић, *Историја развитка Нишавске долине*; СКА, Београд 1909.

(Једвај: 1981) — Josip Jedvaj, *Bednjanski govor*; HDZb V, Zagreb 1981.

(Јеремић: 1963) — D. Jeremić, *Gnjecav, gletav*; ЗбФЛ VI, 1963, 165–167.

(Јовић: 1958) — Д. Јовић, *О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање*; ЗбФЛ II, 1958.

(Јовић: 1968) — Душан Јовић, *Трстенички говор*; СДЗб XVII, 1968.

(Каниц: 1892) — Kanitz, *Romishe Studien Denksehriften*; Wien 1892.

(Караџић: 1952) — Вук Караџић, *Српски рјечник*; Беч 1952.

(Конески: 1966) — Б. Конески, *Историја македонског језика*; Београд 1966.

(Конески: 1981) — Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*; Скопје 1981.

(Маретић: 1899) — Томо Маретић, *Граматика и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика*; Загреб 1899.

(Маретић: 1963) — Томо Маретић, *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика*; Загреб 1963.

(Марковић: 1991–1992) — Јордана Марковић, *Микротопонимија Великог Крчимира*; ЗбФФН, серија српски језик и књижевност, св. 2–3, Ниш 1991–1992, стр. 59–74.

(Марковић: 1993) — Јордана Марковић, *Изповртарске лексике Заплања*; III симпозијум о флори југоисточне Србије, Зборник радова, Лесковац–Пирот, 1993, 41–54.

(Марковић: 1994) — Ј. Марковић, *Датив у заплањском селу Велики Крчимир*; у: Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката, Зборник радова са научног скупа, Ниш, 1994, стр. 283–287.

(Марковић: 1986) — Милош Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*; СДЗб XXXII, 1986; (Марковић: 1993) — *Речник народног говора у Црној Реци*; СДЗб XXXIX, 1993.

(Милетић: 1933) — Б. Милетић, *Изговор српскохрватских гласова*; СДЗб VI, 1933.

(Милетић: 1940) — Бранко Милетић, *Црмнички дијалекат*; СДЗб IX, 1940, 209–663.

(Милетић: 1952) — Б. Милетић, *Основи фонетике српског језика*; Београд 1952.

(Милинковић: 1988) — Љубо Милинковић, *Датив у савременом руском и српскохрватском језику*; Београд 1988.

(Милићевић: 1876) — М. Милићевић, *Кнежевина Србија*; Београд 1876.

(Милићевић: 1884) — Милан Милићевић, *Краљевина Србија*; Београд 1884.

(Митровић: 1984) — Брана Митровић, *Речник лесковачког говора*; Лесковац 1984.

(Михајловић: 1977) — Јован Михајловић, *Лесковачки говор*; Лесковац 1977.

(Младеновић–Петровић: 1975) — А. Младеновић и Драгољуб Петровић, *О судбини полугласника у неким зетским говорима и споменицима с освртом на призрен-ско-тимочку ситуацију*; ГФФНС XVII/1, НС 1975, 139–155.

(Младеновић: 1976) — А. Младеновић, *Тефтер Нишавске митрополије из XIX века — споменик филолошког значаја*; ЗбФЛ XIX/2, 1976, 197–216.

(Младеновић: 1978) — А. Младеновић, *Прилог тумачењу иницијалног* в- *са слабим полугласником у једном делу српскохрватског језика*; ЗбФЛ XXI/2, 1978, стр. 7–18.

(Младеновић: 1979) — Александар Младеновић, *О вокалском систему пиротског говора друге половине XVIII века*; ПЗб 8–9, Пирот 1979, 271–278.

(Мулић: 1978) — Малик Мулић, *Преглед руске и српскохрватске акцентуације*; Сарајево 1978.

(Николић: 1984) — Светозар Николић, *Старословенски језик I*, Београд 1984.

(Николић: 1986) — С. Николић, *Старословенски језик II*, Београд 1986.

(Николић: 1964) — Берислав Николић, *Сремски говор*; СДЗб XIV 1964.

(Николић: 1966) — Берислав Николић, *Мачвански говор*; СДЗб XVI 1966.

(Николић: 1966–1967) — Б. Николић, *Упитник за испитивање акцената у штокавским говорима*; ЈФ XXVII, св. 1–2 (1966–1967), 307–337.

(Николић: 1968) — Б. Николић, *Тршћански говор*; СДЗб XVI 1968.

(Николић: 1969) — Берислав Николић, *Колубарски говор*; СДЗб XVIII 1969.

(Николић: 1972) — Мирослав Б. Николић, *Говор села Горобиља* (код Ужичке Пожеге); СДЗб XIX, 1972, 619–746.

(Николић: 1972) — Мирослав Николић, *Говори србијанског Полимља*; СДЗб XIX 1972.

(Павловић: 1939) — Миливој Павловић, *Говор Сретечке Жупе*; СДЗб VIII, 1939.

(Павловић: 1970) — М. Павловић, *Говор Јањева*; Нови Сад 1970.

(Павловић: 1966–1967) — Звездана Павловић-Стаменковић, *Консонантске групе* сц *и* шч *у штокавском дијалекту*; ЈФ XXVII, св. 1–2, 1966–1967, стр. 349–356.

(Павловић: 1968) — Звездана Павловић-Стаменковић, *Консонантске секвенце у штокавском дијалекту*; ППЈ 4, 1968, 69–119.

(Петковић: 1930) — Коста В. Петковић, *Геолошки састав и тектонски склоп Суве планине*; Београд 1930.

(Петровић: 1980) — Драгољуб Петровић, *Основни акценатски систем у српскохрватским дијалектима — историјска перспектива и актуелно стање*; ЈССС 1980.

(Пецо: 1961) — А. Пецо, *Изговор звучних сугласника на крају речи у српскохрватском језику*; ЗФЛ IV–V, 1961.

(Пецо: 1961–1962) — А. Пецо, *Природа африката српскохрватског језика*; ЈФ XXV, 1961–1962, 161–184.

(Пецо: 1964) — А. Пецо, *Говор источне Херцеговине*; СДЗб XIV 1964.

(Пецо: 1966) — А. Пецо, *Страни утицаји на фонетику српскохрватског језика*; АФФБ 6, Београд 1966.

(Пецо–Милановић: 1968) — А. Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор*; СДЗб XVII, 1968.

(Пецо: 1969) — А. Пецо, *Промене непалаталних сугласника у вези са* ј *на српскохрватском подручју*; ЈФ XXVIII, 1969, 143–187.

(Пецо–Станојчић: 1972) — Асим Пецо и Живојин Станојчић, *Призренско-шимочки говори*; Енциклопедијски лексикон „Мозаик знања", Интерпрес, Београд 1972, 386–389.

(Пецо: 1972) — А. Пецо, *Говор ђердайске зоне*; ЗФЛ XV, 1972, стр. 177–210.

(Пецо: 1978) — А. Пецо, *Икавско-шћакавски говори зайадне Босне*; БХДЗб I, Сарајево 1978; (Пецо: 1982) — БХДЗб III 1982.

(Пецо: 1988) — Асим Пецо, *Основи акценшологије срйскохрвашског језика*; Београд 1988.

(Пецо: 1989) — А. Пецо, *Преглед срйскохрвашских дијалекаша*; Београд 1989.

(Пецо: 1989) — Асим Пецо, *Зайаднохерцеговачко акање*; Радови АНУБиХ књ. LXXXIV, Сарајево 1989.

(Пешикан: 1965) — Митар Пешикан, *Сшароцрногорски средњокашунски и љешански говор*; СДЗб XV, 1965.

(Пешикан: 1969) — М. Пешикан, *О основима шшокавске акценшуације*; ЈФ XVIII, 1969, 107–142.

(Пипер: 1988) — Предраг Пипер, *Заменички йрилози у срйскохрвашском, руском и йољском језику* — семантичка студија, Београд 1988.

(Пижурица: 1981) — Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*; Титоград 1981.

(Попов: 1984) — Бојан Попов, *Положај срйскохрвашског језика у балканском језичком савезу*; ЈФ XL, 1984, стр. 21–44.

(Поповић: 1952) — Иван Поповић, *Треће лице множине у војвођанским говорима*; ЗМС, Серија друштвених наука, Н. Сад 1952, књ. 4, стр. 114–128.

(Поповић: 1965) — Иван Поповић, *Исшорија срйскохрвашског језика*; Нови Сад 1965.

(Енц) — *Пойуларна енциклойедија*; Београд 1976.

(Правопис: 1960) — *Правойис срйскохрвашскога књижевног језика са йравойисним речником*; Нови Сад — Загреб, 1960.

(Ракић: 1993) — Софија Ракић-Милојковић, *Пасширска шерминологија Кривовирског Тимока*; СДЗб XXXIX, Београд 1993, 11–148.

(Ракић: 1995) — Софија Ракић-Милојковић, *Синшаксички уйишник за говоре косовско-ресавске и йризренско-шимочке дијалекашске зоне*; СДЗб XLI, Београд 1995, 521–570.

(Реметић: 1981) — Слободан Реметић, *О незамењеном јашу и икавизмима у говорима северозайадне Србије*; СДЗб XXVII, 1981, стр. 7–105.

(Реметић: 1985) — Слободан Реметић, *Говори ценшралне Шумадије*; СДЗб XXXI, 1985.

(Реметић: ФО) — Слободан Реметић, Доњи Душник, ФО, Сарајево 1981.

(Реметић: 1996) — Слободан Реметић, *Срйски йризренски говор I* (гласови и облици); СДЗб XLII, 1996.

(Речник МС) — *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika I–VI*; књ. 1–3, Н. Сад — Загреб, 1967–1969, књ. 4–6, Нови Сад 1971–1976.

(Речник САНУ) — *Речник срйскохрвашског књижевног и народног језика*; Београд, књ. 1–14, 1959–1991.

(Речник ЈАЗУ) — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*; na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1880–1976.

(Решетар: 1907) — Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*; Wien 1907.

(Симић: 1972) — Радоје Симић, *Левачки говор*; СДЗб XIX, 1972.

(Симић: 1976) — Р. Симић, *Из дијалекашске йроблемашике*; ЗбФЛ XIX/2, 1976, 77–104.

(Симић: 1980) — Р. Симић, *Синшакса левачког говора*; СДЗб XXVI, 1980.

(Симић–Остојић: 1981) — Р. Симић и Б. Остојић, *Основи фонологије срйскохрвашског књижевног језика*; Титоград 1981.

(Симић: 1994) — Р. Симић, *Морфофонолошки йроцеси*; Београд–Никшић, 1994.

(Симоновић: 1982) — Драгољуб Симоновић, *Заплање*; Ниш–Београд, 1982.

(Скок: 1970–1974) — Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*; I–IV, Zagreb 1970–1974.

(Собољев: 1991) — Андрей Соболев, *Категории падежа на периферии балканословянского ареала*; ЗбФЛ XXXIV/1, 1991, стр. 93–139.

(Стакић: 1988) — Милан Стакић, *Дериватиона фонетика именица и придева у јужнословенским језицима*; Филолошки факултет, Београд 1988.

(Станојевић: 1911) — Маринко Станојевић, *Севернотимочки дијалекат*; СДЗб II, 1911.

(Станојевић: 1927) — М. Станојевић, *Прилози речнику тимочког говора*; СДЗб III, 1927, 179–194.

(Стевановић: 1969) — В. Стевановић, *Говор Пољанице*; ВГл V, Врање 1969.

(Стевановић: 1977) — Владимир Стевановић, *О језику главног јунака у „Коштани" Боре Станковића*; ЗбФЛ XX/2, 1977, стр. 47–80.

(Стевановић: 1978) — Владимир Стевановић, *О неким фонетским и морфолошким особинама говора Црне Траве*; ЗбФЛ XXI/1, 1978, стр. 183–200.

(Стевановић: MCMLH) — Mihailo Stevanović, *Štokavski dijalekat*; Enciklopedija Jugoslavije knj. 4, zagreb MCMLX.

(Стевановић: 1950) — Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*; СДЗб XI, 1950.

(Стевановић: 1933–34) — М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*; ЈФ XIII, 1933–34, 1–128.

(Стевановић: 1964) — М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*; Београд 1964.

(Стевановић: 1989) — М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*; Београд 1989.

(Стојков: 1956) — Стойко Стойков, *Българска диалектология*; София 1956.

(Тежак: 1981) — Stjepko Težak, *Ozaljski govor*; HDZb V, Zagreb 1981, 203–428.

(Томић: 1984) — Миле Томић, *Говор Свиничана*; СДЗб XXX, 1984, 7–265.

(Томић: 1984а) — Миле Томић, *Антропонимија Срба и Хрвата у Румунији*; ОП V, 1984; ОП VI, 1985.

(Ћирић: 1983) — Љубисав Ћирић, *Лужнички говор*; СДЗб XXIX, 1983.

(Ћупић: 1984) — Драго Ћупић, *Латерали у говорима Црне Горе*; ЗбФЛ XXVII–XXVIII, 1984.

(Угринова: 1951) — Рада Угринова, *Говорите по Скопско*; 1951.

(Угринова: 1987) — Р. Угринова-Скаловска, *Старословенски јазик*; Скопје 1987.

(Упитник) — *Упитник за испитивање босанско-херцеговачких говора*, БХДЗб I, Сарајево 1975.

(ФО) — *Фонолошки описи српскохрватских/хрватскосрпских, словеначких и македонских говора*; АНУБиХ, Сарајево 1981.

(Цвијић: 1966) — Јован Цвијић, *Балканско полуострво*; Београд 1966.

(Шкаљић: 1989) — Abdualh Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*; Sarajevo 1989.

РЕГИСТАР

SUMMARY

THE DIALECT OF ZAPLANJE

The area of research is a small area, narrowed down between the Timok-Lusatian and Prizren-South-Moravian region. The border line of these dialects is a natural one and is made up of three mountains and one river. Once and again it is evident that the mountains are the real border and the obstacles, and, that the rivers, by bridging, make the link between the two regions. In that way the influence of the Timok-Lusatian dialect has been almost left out. Only the village Veliki Krcimir possesses the characteristics of Timok-Lusatian dialect, which has been noticed by Belic who has classified this village into the transitional region between the Timok-Lusatian and Svrljig-Zaplanje dialects. Actually, the first region next to Zaplanje, and Veliki Krcimir, is, the so-called, Lusatian Zaplanje. The very name of the region suggests that there are characteristics of Zaplanje dialect. In that case, this confirms Belic's hypothesis about the settling down of these regions and about the migrations from Kosovo, via South Moravian territory towards the mountains of east Serbia.

On the other side, almost one whole area of Zaplanje is classified into the transitional dialect between South Moravian and Zaplanje dialects. According to Belic, that area, truly not the whole of it, is classified into South Moravian. According to the author of these lines, this is Zaplanje dialect with a strong influence of South Moravian, and this is also confirmed by Belic's opinion about the distribution of these dialects. This opinion is also confirmed by the fact that the border line of the influence of South Moravian dialect, regarding the Belic's time, has been shifted deeper inside the dialect of Zaplanje area. In Belic's time, the border line was between Vilandrica and Grkinja. The recent research, however, confirms the Moravian influence till Marina Kutina.

If Belic's opinion is taken into account, the process is both contrary and mutual. On one hand, the South-Moravian dialect has been greatly influenced by Zaplanje dialect in Zaplanjsko Pomoravlje. On the other hand, the South Moravian influence has been expanded towards the part of Zaplanje.

In order to overcome such guesses, this region is defined as the transitional dialect between Svrljig-Zaplanje dialect and Prizren-South-Moravian dialect.

This was a hint to divide the dialect of Zaplanje into zone I and zone II. Zone I has only the characteristics of Svrljig-Zaplanje dialect, while zone II has a lot of South-Moravian characteristics, but, at the same time, as much characteristics of Zaplanje dialect. Actually, it is the mixture of Svrljig-Zaplanje and South-Moravian dialects in ferment. The third area, though limited to the dialect of one village, would be the dialect of Veliki

Krcimir, with all the characteristics of zone I, but with the parallel use of *č* and *dž* in some less noticeable lexemes, so that we could call this region zone Ia.

Despite some of the characteristics which differentiate one region from the other, there are a lot of characteristics common to the whole territory of the researched region.

It has been shown that the dialect of Zaplanje, judging by its characteristics belong to the type of Prizren-Timok dialect.

1. It is characterized by the expiratory accent, which is one of the special characteristics of the Balkan type. The place of this accent is the old one. The fact that the already existing literature does not register is the existence of the accentuated enclitics such as: *što ti e*, *što će mi*, and so on. Dialectological texts and the existing dictionaries from the Prizren and Timok regions register almost regularly such forms, but, theoretically, they are not given a special importance. These forms are present in the west Bulgarian region — Videnov registers them in Godecki region, then in Kosovo-Resava region, in the *Dictionary* of Glisa Elezovic, and in the far away kajkavian region of Ozalje registered by Stjepko Tezak. To be honest, in recent times there are hypotheses that some pronominal and verbal enclitics are accentuated forms by origin, so that it could simply be the keeping of the old forms, or that, in old times, the pronominal forms **kəto* and *čəto* possessed the falling accent which was attributed in the pre-Slavic period to enclitics when they were found together in syntagmas. In any case, these conclusions are part of the attempt to preserve the old.

2.1. The dialect of Zaplanje preserves the semi-vowel and the vocalic system has been expanded for one phoneme more, but its phonological value varies depending on the accent above all. The opposition between /a/ and /ə/ in non-accentuated place is neutralized at least optionally, so that the forms are identical with /ə/ from /ə/, or from /a/, that is /a/ from /ə/, that is, /a/ — *lebəc*, *dənəs*, *navodədžilak*, *vəzdan*, *vaška*.

2.2. If the reflex of the old vocalic *l* is not *u*, then it can be *'lu* — *žljučka*, *žljuna*, *li* — *dlibok*, reflex *lə*, that is, *la* — *slance*, *səlza*, after the dentals as the characteristic of zone I, and *lu* — *sluba*, *zasluzil*, in the same position as the characteristic of zone II.

2.3. This is the dialect with the most consistent ekavian features, including the negative form of the verb *neje*, the imperative such as *kupete*, *pretresete*, the dative of singular nouns in *-a* — moe *gine* vikam, the dative of personal pronouns *mene*, *tebe*, *sebe*, the forms of some adverbs *zime*, *lete*, the comparative of adjectives such as: *stareja*, *malej* (if such a form of comparison is preserved), the forms of the pronominal-adjectival type such as: *-svem*, *ovem*, *našem*.

3.1. The phoneme *h* has been removed from the consonantal system: *armunika*, *naranil*, *kožu*, *vala* bogu, nekvo *vatalo*. The same is with the phoneme *f*: *varbano*, *kove*, *šev*. The sonants *j* and *v* are the unstable articulations: *nemau* mesto, *zaedno*; *zabraila*, vika *psua*; while the affricate *s* is well preserved: *sivan*, *sombava*, *nasira*, *prosukla*. These features are common for other stokavian dialects as well.

3.2. Taking into account the reflexes of the final *l*, the dialect of Zpalanje can be classified both with zone I and zone II. Namely, zone I preserves the final *l* as in Timok-Lusatian dialect: *umejal*, *videl*, *delil*, while zone II preserves the reflex *-a* as in Prizren-South-Moravian dialect: *doveja*, *ogresija se*, *padnuja*, apart from: *naucil*, *vikal*. Otherwise, it is regular to say: *bolni*, *ponedelnik*, *rasolnica*.

3.3. The old palatalization is left out in past participle: *sredeno, zapecaten, dozvoleno, kupen, ustanoveno*, although *n* is regularly palatalized: *neženjen, poklonjeno, ranjen*. The same goes for the verbal nouns: *odelenja, pravenje, lepenje*. The palatalized form can occur at places where there are no phonetical conditions because of the disturbed feeling: *dovеđena, ukrađena, nanešeno*.

3.4. The new palatalization has not influenced the labials: *presobje, zdravje, snopje*.

3.5. The palatalization of the group *jd* in the composites **iti* is the characteristic of zone II only. It is correct to say: *dojdu, najdo, prejdem*, and only in zone II: *dođomo, pođeš, snađeš*.

3.6. The phenomenon *pš > vš* in the examples: *uovšte, ps > vs* in: *tevsija, izlivsaše*, is unexpected, although the first is registered in Resava and Sumadija, and it is thought that the ekavian and ikavian dialect are not familiar with the second, and that it is the characteristic of the jekavian dialects. Apart from this there is a well preserved group *ps*, as well as the affricates of the second part: — *lipsuju, tepciu*.

4. Txe бasic characteristic of the dialect of Zaplanje is analytism, a Balkan phenomenon which is very expansive and which refers to all the words which are declined. As a vestige of the old sythetism in declination, there will appear the dative of the nouns for the animate which is limited to the dative of possession and purpose. This form is familiar to other dialects of Prizren-Timok zone, but, judging by the material that I possess, the form is more frequent and usual for the dialect of Zaplanje. This form descends from pronouns and adjectives: *moemu sinu* javil, *moemu* ocu majka, *staromu* sinu.

The plural dative, with the same conditions valuable for the singular form, is not perceived in the nearby dialects. In the same way the dative form in the dialect of Zaplanje ends in *-m*: *decam, ljudem, volovem, ovcam*. Pronouns and adjectives can also have this form: *oveam* krave, *mrtvem* se predavam. The pronominal forms of dative are perceived in the nearby dialects as well.

The phenomenon of reduplication of the personal pronoun such as: nosile *me men*, is also familiar here, but is not widely spread as it could be expected. The form *njuma* appears only in zone II where the particles *ze* and *zi* also appear: *njojze, njojzi*. The forms *(j)u, gu* and *vo(j), vu* appear as the enclitical personal pronouns of the third person feminine singular. In plural, apart from the enclitics *ni* and *vi*, the enclitics *ne* and *ve* appear only in zone II.

5. The conjugational system is characterized by the loss of the infinitive and past participle, the rare use of future II, the frequent use of aorist which also has the imperfective forms, as well as the imperfect from perfective verbs. The standard forms can be followed by non-standard forms in present in third person plural in *-av*, *-ev* and *-iv* in zone II: *vracav, kazev, raniv*.

6. The appearance of prepositions *kre/kra*, which connect this dialect with the nearby dialect — the dialect of Ponisavlje, is very interesting. The form *kr* is registered by P. Ivic in Galipolje — *kra Menjaca, poskupio sirke, ga kre Moravu*.

The people of Zaplanje are not ashamed to use their dialect in Zaplanje. Outside of this area they are easily influenced by the language of mass communication as well as the surrounding area. Still, their dialect is easily recognized. They do not have *č* and *dž*, they do not palatalize the group *jd*; the first characteristic indicates that they do not belong to the Timok-Lusatian area, while the second indicates that they do not belong to Prizren-South-Moravian area.